

Banja Luka College

Zbornik radova

Naučni skup

**RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA
U TEORIJI I PRAKSI**

Banja Luka College

26.05.2023.

Godina 5. Broj 5

2023

NAUČNI SKUP

**Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi**

ISSN 2637-272X

ZBORNIK RADOVA
CONFERENCE PROCEEDINGS

Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi
Accounting and audit in theory and practice

ISSN 2637 - 272X

Banja Luka College
Besjeda
Banja Luka, 2023.

Zbornik radova
Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi

Conference Proceedings
Accounting and audit in theory and practice

Izdavač/Publisher:

Banja Luka College
Besjeda Banja Luka

Za izdavača/For publisher:

prof. dr Svetlana Dušanić Gačić
Danilo Novaković

Urednik zbornika/Editors in chief:

doc. dr Zorana Agić

Recenzenti:

prof. dr Snežana Knežević
prof. dr Marija Magdinčeva – Šopova
prof. dr Jasmina Starc
prof. dr Biljana Petrevska
prof. dr Nenad Novaković
prof. dr Mladen Mirosavljević
prof. dr Boris Damjanović
prof. dr Svetlana Dušanić Gačić
prof. dr Aleksandra Mitrović
prof. dr Erdin Hasanbegović
doc. dr Malči Grives
doc. dr Semina Škandro
doc. dr Zorana Agić
doc. dr Mirjana Milovanović
doc. dr Edin Glogić
dr Adriana Galant
dr Dragana Nikolić

Lektor/Lector:

mr Vesna Đurović

ISSN 2637 - 272X

Tiraž: 200 komada

Copyright BLC 2023.

Naučni skup
„Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi“

ZBORNİK RADOVA

Scientific Conference
“Accounting and audit
in theory and practice“

CONFERENCE PROCEEDINGS

26. maj 2023. godine

Banja Luka College
Besjeda
Banja Luka, 2023.

Naučni skup
Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi

Scientific Conference
Accounting and audit in theory and practice

Naučni odbor/Scientific Board:

prof. dr Snežana Knežević
prof. dr Marija Magdinčeva – Šopova
prof. dr Jasmina Starc
prof. dr Biljana Petrevska
prof. dr Inga Koryagina Anatolievna
prof. dr Olga Tarasova
prof. dr Svetlana Dušanić Gačić
prof. dr Boris Damjanović
prof. dr Aleksandra Mitrović
prof. dr Erdin Hasanbegović
doc. dr Malči Grivec
doc. dr Semina Škandro
doc. dr Zorana Agić
doc. dr Edin Glogić
dr Adriana Galant
dr Dragana Nikolić

Organizacioni odbor/Organizational Board:

prof. dr Nenad Novaković
doc. dr Zorana Agić
doc. dr Nikola Novaković
mr Dragan Pejić
Branislav Ivanković
Đulka Simišić

SADRŽAJ

UTICAJ RAZVOJA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE NA RAČUNOVODSTVO <i>Snežana Knežević, Vesna Bogojević Arsić, Stefan Milojević.....</i>	9
DIGITALNA TRANSFORMACIJA U SEKTORU FINANSIJSKIH USLUGA: UNAPREĐENJE FINANSIJSKE INKLUZIJE <i>Vladimir Vasić, Bosiljka Srebro, Dragan Cvetković.....</i>	19
KOMPARATIVNA ANALIZA TRADICIONALNE I ONLAJN NASTAVE KROZ NASTAVU RAČUNOVODSTVA <i>Slavica Išaretović, Zorana Agić, Vesna Đurović.....</i>	33
ETIKA IN RAČUNOVODJE <i>Malči Grivec.....</i>	43
UTICAJ KRIPTOIMOVINE NA OBJEKTIVNOST FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA <i>Biljana Pejović, Isidora Ljumović.....</i>	57
ANALYSIS OF THE PERFORMANCE OF COMPANIES IN SERBIA LISTED ON THE BELGRADE STOCK EXCHANGE <i>Radojko Lukić.....</i>	69
FINANSIJSKA RACIO ANALIZA JAVNIH PREDUZEĆA U SAVREMENOM OKRUŽENJU <i>Aleksandra Mitrović, Marko Milašinović, Snežana Knežević.....</i>	81
EVALUACIJA PROFITABILNOSTI KOMPANIJA I KOMUNIKACIJA SA INVESTITORIMA <i>Dragoljub Simonović, Nevena Miletović, Jovan Travica.....</i>	95

ANALIZA PRODUKTIVNOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U REPUBLICI SRBIJI <i>Jelena Radivojević</i>	107
EKONOMSKI EFEKTI PROMENE PROIZVODNOG ASORTIMANA NA EKONOMIČNOST POSLOVANJA PREDUZEĆA <i>Aleksandar Lukić, Milan Novović</i>	117
INFLACIJA KAO FAKTOR RIZIKA ZA NEKVALITETNE KREDITE U BANKARSKOM SEKTORU BOSNE I HERCEGOVINE <i>Zorana Agić, Svetlana Dušanić Gačić, Mirjana Milovanović</i>	127
FINANSIJSKI POKAZATELJI ZA BOLNICE I FINANSIJSKE ODLUKE <i>Stefan Milojević, Nebojša Zdravković, Olivera Milovanović, Olivera Đokić</i>	141
FINANSIJSKO IZVJEŠTAVANJE I PROCES HARMONIZACIJE U MEĐUNARODNOM RAČUNOVODSTVU <i>Jozo Piljić</i>	159
PORESKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE U PRAVCU PORESKE HARMONIZACIJE DRŽAVA ČLANICA <i>Željko Petrović</i>	179
ANALIZA POREZNOG BILANSA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE SA PRIMJERIMA KOREKCIJE <i>Ankica Čanić</i>	187
ПОЛИТИКИ И ЛЕГИСЛАТИВНА РАМКА НА МАКЕДОНСКОТО БУЏЕТСКО СМЕТКОВОДСТВО <i>Марија Магдинчева - Шопова, Анета Стојановска - Стефанова</i> 209	
RAČUNOVODSTVO V KMETIJSKIH DEJAVNOSTIH <i>Urška Ambrožič, Malči Grivec</i>	219

ULOGA PREDUZETNIČKIH INOVACIJA U STVARANJU KONKURENTSKE PREDNOSTI SAVREMENIH PREDUZEĆA <i>Jelena Radivojević, Marko Janačković</i>	231
SISTEM ELEKTRONSKIH FAKTURA U FUNKCIJI UNAPREĐENJA EFIKASNOSTI I KONKURENTNOSTI PREDUZEĆA <i>Tanja Janačković</i>	241
IZAZOVI I PREDNOSTI PRIMENE ELEKTRONSKIH FAKTURA U SRBIJI <i>Dragana Nikolić, Kristina Spasić</i>	253
PLAČILNA NEDISCIPLINA V SLOVENIJI <i>Urška Longar, Malči Grivec</i>	269
ZLOUPOTREBA FLEKSIBILNOSTI KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA <i>Semina Škandro</i>	281
IMPLIKACIJE RAČUNOVODSTVENIH MANIPULACIJA NA POSLOVNI AMBIJENT <i>Azira Osmanović, Damir Šarić</i>	291
JAČANJE SISTEMA INTERNIH KONTROLA U ORGANIZACIJI <i>Damir Šarić, Azira Osmanović</i>	303
OBAVEZE RAČUNOVOĐA, REVIZORA I FINANSIJSKIH RADNIKA PRILIKOM SPREČAVANJA PRANJA NOVCA <i>Erdin Hasanbegović</i>	317
UTJECAJ PORASTA PRIVREDNOG KRIMINALA NA RAZVOJ FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI <i>Mirsada Murtić</i>	329
PROCJENA RIZIKA I DIGITALNA FORENZIKA U OTKRIVANJU FINANSIJSKIH PREVARA <i>Envera Halilčević</i>	345

THE BASIC CHARACTERISTICS OF MACEDONIAN LABOR
MARKET

Biljana Petrevska, Jasmina Mishoska Simov 361

UPRAVLJANJE PROMENAMA I PRIMENA LEAN
KONCEPTA U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA U
AKTUELNIM USLOVIMA

Marko Janačković, Ivan Mihailović..... 371

ANALIZA MENADŽMENTA ZNANJA U MENADŽMENTU
LJUDSKIH RESURSA

Biljana Ilić, Sunčica Stanković, Tijana Krušković..... 387

FUNKCIJA I ULOGA KADROVSKOG MENADŽMENTA U
PREDUZEĆIMA PRIVREDNIH DELATNOSTI TURIZMA I
UGOSTITELJSTVA

Denis Stojkanović 399

UTICAJ RAZVOJA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE NA RAČUNOVODSTVO

Snežana Knežević¹, Vesna Bogojević Arsić², Stefan Milojević³

SAŽETAK

Poslednjih godina ubrzan razvoj tehnologije veštačke inteligencije je privukao veliku pažnju u okviru računovodstvene profesije. Primena veštačke inteligencije kao jedne od najnaprednijih tehnologija na svetu, trend je koji u oblasti računovodstva u velikoj meri utiče i na razvoj računovodstvene industrije. Predmet istraživanja ovog rada je primena veštačke inteligencije u računovodstvenoj oblasti. Cilj rada je da se identifikuje uticaj veštačke inteligencije na razvoj računovodstva i na osnovu toga predstavite relevantni predlozi za njene postojeće probleme. Ovo je pregledni rad u oblasti primene veštačke inteligencije u računovodstvu. U analizi relevantnih objavljenih knjiga i časopisa korišćen je narativni pristup pregledu.

KLJUČNE REČI: računovodstvo, veštačka inteligencija, razvoj, uticaj.

ABSTRACT

In recent years, the rapid development of artificial intelligence technology has attracted a lot of attention within the accounting profession. The application of artificial intelligence as one of the most advanced technologies in the world is a trend that in the field of accounting greatly affects the development of the accounting industry. The subject of research in this paper is the application of artificial intelligence in the accounting field. The aim of the work is to identify the impact of artificial intelligence on the development of accounting and based on that, present relevant proposals for its existing problems. This is a review paper on the application of artificial intelligence in accounting. A narrative review approach was used in the analysis of relevant published books and journals.

1 prof. dr Snežana Knežević, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, e-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

2 prof. dr Vesna Bogojević Arsić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, e-mail: bogojevic-arsic.vesna@fon.br.ac.rs

3 dr Stefan Milojević, Preduzeće za reviziju, računovodstvene, finansijske i konsultantske usluge „Moody's Standards“ d.o.o., Beograd, e-mail: aviation.adviser@gmail.com

KEY WORDS: *accounting, artificial intelligence, development, influence.*

UVOD

Veštačka inteligencija (*Artificial Intelligence - AI*) je disciplina koja se bavi generisanjem softverskih sistema koji obezbeđuju funkcije za čije izvršavanje je potrebno ono na šta se obično poziva reč „inteligencija“ (Burgard, 2011, str. 11). Brojni problemi iz stvarnog života su toliko složeni, da su praktično nerešivi pomoću tradicionalnih tehnika računarske nauke. Sada se ovim problemima može efikasno pristupiti pomoću tehnika veštačke inteligencije. Tehnologije veštačke inteligencije su evoluirale velikom brzinom, postavljajući značajne izazove pred razne adresate u poslovnom okruženju. Tvrdi se da veštačka inteligencija ima sve veću ulogu u istraživanju nauke o menadžmentu (Pannu, 2015). Kao važan deo digitalne transformacije, uticaj veštačke inteligencije u procesu menadžerskog računovodstva predstavlja budućnost donošenja najboljih odluka u organizacijama (Oncioiu et al., 2019).

U protekloj deceniji, veštačka inteligencija (AI) postala je predmet pažnje širom sveta, nudeći ogroman potencijal za inovacije, ali i stvarajući opasnosti i rizike za pojedince i društva u kojima žive. O ovom fenomenu se može diskutovati posmatrajući filozofske, etičke, pravne i društvene izazove. Poslovna inteligencija predstavlja zbirku alata, metoda, tehnologija i procesa potrebnih za transformisanje podataka u znanje koje se može primeniti (Rabunal et al., 2008).

Računovodstveni informacioni sistem (*Accounting Information System - AIS*) smatra se važnim organizacionim mehanizmom koji je kritičan za efikasnost donošenja odluka i kontrole u organizacijama (Trabulsi, 2018), i može se smatrati centralnom tačkom savremene organizacije (Stanković et al., 2013). Nedavni razvoj tehnologije inicirao je dramatične promene u praksi računovodstvene profesije. Domen računovodstva ima istoriju aplikacija veštačke inteligencije koja seže unazad više od 25 godina (Abdolmohammadi, 1987). Istraživači u računovodstvenoj disciplini su sa određenim uspehom primenili različite tehnologije i tehnike veštačke inteligencije na specifične zadatke u finansijskom izveštavanju i analizi (Lam, 2004), a pored toga i u oblasti revizije (Hansen & Messier, 1982), ali i u drugim oblastima.

Najrazvijenija oblast literature o veštačkoj inteligenciji u računovodstvenoj disciplini uključuje razvoj i upotrebu ekspertnih sistema (Zhao et al., 2004). Nažalost, postoji mišljenje da ovi ekspertski sistemi nisu ispunili svoj potencijal (O'Leary, 2003). Evaluacija interne kontrole predstavlja jedan od zadataka revizije koji bi mogli imati koristi od implementacije veštačke inteligencije u najvećoj meri (Zemankova, 2019).

Rad je podeljen u četiri celine. Prvi deo uvodi u poreklo veštačke inteligencije kao njene definicije, daje kratak osvrt na njen razvoj i ukazuje na važnost veštačke inteligencije za računovodstvenu oblast. Sledi drugi odeljak, fokusirajući se na razvoj veštačke inteligencije i šire oblasti njene primene. Treći odeljak dalje pruža pregled primene veštačke inteligencije u računovodstvu (i reviziji). Na kraju su data zaključna razmatranja.

RAZVOJ VEŠTAČKE INTELIGENCIJE I OBLASTI PRIMENE

Veštačka inteligencija je uzela maha pedesetih godina dvadesetog veka, kada je naučnik "Alan Turing" napravio ono što se danas zove „Turing Test“ (1950), kako bi procenio i klasifikovao inteligenciju računara (Holzinger et al, 2019). Ovaj test je klasičan primer uočavanja razlika u ljudskim i računarskim aktivnostima, odnosno predstavlja metodu istraživanja veštačke inteligencije za određivanje da li je računar sposoban da razmišlja kao ljudsko biće (<https://www.techtarget.com>). Nakon toga, naučnici iz celog sveta počeli su da projektuju softver i pametne uređaje koji simuliraju ljudske aktivnosti kao što su razmišljanje, učenje i kupovina, a prvi uspešan eksperiment u ovoj oblasti imao je naučnik "Anthony Oettinger".

Robotika je okarakterisana kao inteligentna veza percepcije sa akcijom u projektovanim sistemima. Robotika uključuje ne samo robote nalik ljudima, već i bilo koju vrstu tehnološkog sistema koji koristi senzore. Sam uspešan preduzetnik iz Silicijumske doline, Ford (2015) je odigrao važnu ulogu u kreiranju automatizovane budućnosti koju opisuje. Njegovo upozorenje jasno signalizira: roboti dolaze, a mi moramo odlučiti - sada - da li će budućnost biti prosperitet ili katastrofa.

Roboti će ne samo ometati rad plavih okovratnika već će ugroziti i bele okovratnike – zaposlene i profesionalce u oblastima kao što su medicina, novinarstvo i finansije. Većina ovog rada je rutinska i podložna je kompjuterizaciji. Srednji menadžment je posebno ugrožen. Veštačka inteligencija će transformisati znanje i rad sa informacijama kao što su moćni algoritmi, alati za mašinsko učenje i pametni virtuelni asistenti uvedeni u operativne sisteme, softver preduzeća i baze podataka (Frana et al., 2021). Ford (2015) je čak nazvao veštačku inteligenciju "*next killer app*" kada je u pitanju američka ekonomija.

Neuronske mreže su predložene kao dobra primena za niz zadataka u oblasti revizije (Calderon & Cheh, 2002). Zbog njihove sposobnosti da modeluju nelinearne odnose i da rukuju nepotpunim podacima, neuronske mreže mogu biti posebno korisne za zadatke procene rizika. Njihova primena u domenu interne revizije dovodi do povećanja sposobnosti internih revizora da modeluju preporuke o kontroli procesa i reinženjeringu poslo-

vanja. Neuronske mreže se mogu koristiti za procenu rizika od prevare menadžmenta (Fanning et al., 1995).

Nažalost, različiti prognostički modeli koji se koriste u praksi, nisu podjednako dobro prilagođeni za ispunjavanje različitih poslovnih potreba. Različite tehnike rudarenja podataka su dostupne u prediktivnoj analitici (Wang, 2007). Neuronske mreže i rudarenje podataka mogu se koristiti za predviđanje poslovanja. Pored toga, neuronske mreže i stabla odlučivanja predstavljaju moćne alate u analizi kompleksnih, nelinearnih i interaktivnih odnosa koji su uključeni u analizu poslovanja. Neuronske mreže mogu, pored ostalog, da se koriste za modelovanje mesečnih bilansa za proizvodnu firmu, a bitno je naglasiti i da se modeli neuronskih mreža mogu razviti za predviđanje bankrota, a testirati korišćenjem finansijskih podataka kompanija (npr. informacije iz finansijskih izveštaja) (Matejić et al., 2022; Špiler et al., 2023). Fazni sistemi mogu biti posebno korisni za realizaciju nekih revizorskih zadataka.

Veštačka inteligencija ima sve važniju i veću ulogu u ekonomiji (Wall, 2019). Upotreba alata veštačke inteligencije je nedavno drastično porasla u svim sektorima privrede zahvaljujući, između ostalih faktora, rastućem obimu digitalnih podataka i većem računarskom kapacitetu. Primena ovih alata za pružanje finansijskih usluga može rezultovati velikim koristima, ne samo za finansijske institucije, već i za društvo u celini (Fernandez, 2019). I akademska i neakademska literatura se razvijaju prateći oscilirajući razvoj veštačke inteligencije, s jedne strane, i evoluciju računarske moći u njihovoj primeni na finansijske i finansijska tržišta, s druge strane (Milana & Ashta, 2021).

PRIMENA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE U RAČUNOVODSTVU

Veštačka inteligencija jedna je od najnaprednijih tehnologija na svetu i može se primenjivati u različitim oblastima, pored ostalog i u računovodstvu. Ona ima pozitivan efekat na računovodstvo kao sistem informisanja (finansijsko i upravljačko računovodstvo). Veštačka inteligencija je posebno važna za zemlje u razvoju - za unapređenje poslovanja. Doveda je do nekih veoma korisnih sistema koji su se našli u srcu poslovnih aktivnosti. Neuronske mreže, genetski algoritmi, sistem zasnovan na znanju i rudarenje podataka (*data mining*) su moćni alati za uspešno vođenje biznisa (Moudud-Ul-Huq, 2014). Ono što je bitno imati u vidu, je da preduzeća treba da vode računa o tome do koje mere veštačka inteligencija može da se razvija, jer postoje mnoge potencijalne prednosti veštačke inteligencije za trenutna i nova preduzeća.

U oblasti računovodstva, veštačka inteligencija preuzima sve više zadataka. Već postoji softver koji je automatizovao mnoge računovodstvene, poreske, knjigovodstvene i revizijske procese. U tom kontekstu, postavlja se

pitanje kako „izgleda budućnost računovodstvene profesije sa razvojem veštačke inteligencije?“ Potrebna je priprema od strane prosvetnih radnika, regulatora i stručnih tela tako što će se baviti promenom paradigme i pripremiti studente, kreatore politike i buduće profesionalce za izazove koji se odnose na veštačku inteligenciju (Hasan, 2022). Računovodstveni sektori treba da implementiraju nove poslovne modele i strategije kako bi se prilagodili novoj kulturi koju uvode kompanije, kako bi bili pripremljeni za ulazak u digitalno doba (Munfaredi et al., 2022). U eri veštačke inteligencije, transformacija finansijskog računovodstva u upravljačko računovodstvo za preduzeća nije samo neizbežan trend društvenog i ekonomskog razvoja, već i efikasan način da preduzeća unaprede svoj interni nivo upravljanja. Naime, široka primena veštačke inteligencije u mnogim oblastima je pružila tehničku podršku za transformaciju korporativnog finansijskog računovodstva u upravljačko računovodstvo (Weimei, 2021).

Brzim razvojem privrede, nauke i tehnologije nastupila je era veštačke inteligencije koja je izvršila veliki uticaj na sve aspekte života (Li & Zheng, 2018), a finansijski i računovodstveni aspekt organizacije jedan je od najvažnijih aspekata koji odražavaju obim njenog učinka i efektivnosti. Sistemi obično usvajaju sve alate i resurse koji garantuju pristup snažnim računovodstvenim i finansijskim rezultatima, a koji mogu da razjasne poziciju organizacije i stepen njene kontrole nad tržištem (Albuhisi & Abdallah, 2018). Sada se tehnološki alati i softver smatraju jednim od najvažnijih elemenata koji mogu da maksimizuju performanse preduzeća, a ovu tehnologiju je predstavljala veštačka inteligencija, koja je bila u stanju da obezbedi organizaciji mnogo savremenih alata i softvera sposobnih da zamene ljudsko biće, kao i da obezbedi da organizacija dostiže nivo izvrsnosti kada su u pitanju performanse, kako na finansijskom, tako i na nefinansijskom nivou (Mjongwana & Kamala, 2018).

Veštačka inteligencija pomaže da se računovodstvo automatizuje kako bi se poslovanje moglo nesmetano voditi. Da bi se veštačka inteligencija uvela u oblast računovodstva u preduzećima, potrebno je nekoliko iteracija. Prvo, neophodno je dizajnirati jedinstven sistem veštačke inteligencije koji je u skladu sa karakteristikama preduzeća prema stvarnom stanju preduzeća, pri čemu se ističe važnost adekvatne kapitalne investicije. Drugo, nakon uvođenja tehnologije potrebno je prilagoditi upravljanje ljudskim resursima i dnevni režim rada preduzeća (Luo, 2018). Konačno, kada se završi inteligentna transformacija računovodstvenog informacionog sistema, treba sprovesti niz obuka, kako bi se korisnici u potpunosti osposobili za njegovu primenu.

Računovodstvo i za makro i za mikroekonomsku svrhu, bavi se procesom i dinamikom (Yagoubi, 2014). Finansijsko računovodstvo kao sistem informisanja naglašava računovodstvene koncepte i procedure koje se odnose na

pripremu izveštaja za eksterne korisnike računovodstvenih informacija. Poslovne i finansijske odluke se donose na osnovu finansijskih informacija (Stanković et al., 2012). Računovodstveni informacioni sistemi se kontinuirano nadograđuju (Knežević et al., 2012). U poslovnom svetu računovodstveni ciklus karakterišu brojni međusobno logički povezani procesi. Uprkos pronalasku novih tehnologija korisnih u svakom koraku računovodstvenog procesa, njihova integracija se i dalje čini ograničenom i njihov potencijal je još uvek nedovoljno iskorišćen (Faccia et al., 2019), na čemu je potrebno raditi u budućnosti. Sve je veći broj dokaza o decentralizovanim računovodstvenim informacionim sistemima zasnovanim na velikim podacima i veštačkoj inteligenciji i procedurama revizije (Cazazian, 2022).

Veštačka inteligencija (AI) je duboko uticala na evoluciju modernog poslovanja (Haenlein & Kaplan, 2019) i razvoj računovodstvene profesije (Petkov, 2020). Sistemi upravljačke kontrole mogu se definisati kao „skup formalnih i neformalnih mehanizama koje koriste organizacije za održavanje svoje konkurentске prednosti i za vođenje procesa formulisanja, implementacije i ponovnog formulisanja strategije, kroz aktivnosti planiranja, analize, merenja, kontrole, nagrađivanja i upravljanja performansama“ (Corazza & Zanin, 2020).

Pošto se kod upravljačkog računovodstva radi o pružanju informacija u cilju planiranja i kontrole aktivnosti i donošenja odluka, sastavni deo ovog sistema informisanja je razumevanje uticaja informacionih tehnologija na poslovne procese i interakcije koje kompanije imaju sa dobavljačima i kupcima. Cilj upravljačkog računovodstva je da menadžerima pruži operativne i finansijske informacije, i ono je evoluiralo iz tradicionalnog naglaska na finansijski orijentisanu analizu odluka i budžetsku kontrolu u računovodstvo strategijske orijentacije (Ittner & Larcker, 2001). Posebno je važno podržati organizacionu sposobnost promene i učenje iz poslovnih fenomena. „Oblast menadžerskog računovodstva je uspešan primer implementacije veštačke inteligencije u poslovanje i proces donošenja odluka na osnovu računovodstvenih informacija“ (Värzaru, 2022). Kao važan deo digitalne transformacije, uticaj veštačke inteligencije u procesu upravljačkog računovodstva predstavlja budućnost donošenja najboljih odluka u organizacijama (Oncioiu et al., 2019). U tom smislu se naglašava da je sve veća dostupnost podataka inicirala potrebu za tehnologijama kao što je veštačka inteligencija, a koje mogu da izvrše efikasne i efektivne analize (Zhang et al., 2023).

Usvajanje veštačke inteligencije pruža jedinstvenu priliku za upravljačke računovođe, koji su već vešti u analizi i dobijanju uvida iz podataka za podršku procesu poslovnog odlučivanja. Uz podršku veštačke inteligencije, upravljačke računovođe mogu da primenom sofisticiranih analiza poboljšaju merenje korporativnog učinka i uspostave efikasnije sisteme upravljačke

kontrole. Evidentno je da digitalizacija može uticati i na poslovne modele unutar organizacije, i da se uz pomoć digitalizacije može značajno unaprediti upravljačko računovodstvo u poslovnom okruženju. Finansijska funkcija, kao i funkcija upravljačkog računovodstva mogu se značajno poboljšati uz pomoć robotizacije i automatizacije (Mansoor et al., 2022).

Prevara postoji u svim sferama života i postoje razne vrste prevara. Upravljanje rizikom od nastanka zloupotreba i prevara je važno pitanje za profitno orijentisane organizacije. Otkrivanje i sprečavanje prevare predstavlja važno istraživačko pitanje relevantno za mnoge zainteresovane strane u društvu (Cvetković et al., 2022). Finansijske prevarne radnje snažno rastu širom sveta u raznim industrijama. Kao takve, predstavljaju kompleksan problem koji zahteva sofisticirane alate za njihovo identifikovanje (Knežević et al., 2021). Prevarno finansijsko izveštavanje predstavlja ozbiljan problem za investitore i poverioce (Čović et al., 2022). Sa porastom velikih podataka i veštačke inteligencije, pojavile su se nove mogućnosti u korišćenju naprednih modela mašinskog učenja za otkrivanje prevara (Bao et al., 2022). U otkrivanju i predviđanju prevarnog finansijskog izveštavanja, Küçükkoçaoğlu et al. (1997) su napravili značajan korak napred koristeći ANN za utvrđivanje manipulativnih finansijskih izveštaja. Takođe, Cerullo & Cerullo (1999) su usvojili ANN u svom istraživanju da predvide prevarno finansijsko izveštavanje.

ZAKLJUČAK

Veštačka inteligencija je već na putu da „dobre poslove“ učini zastarelim: mnoga zanimanja se spremaju da budu zamenjena robotima. U smislu društvenih i ekonomskih preokreta, ovo je najvažniji tehnološki pomak od industrijske revolucije. Međutim, ako se ne obrati posebna pažnja na funkcionisanje ekonomije i politike, rizikujemo budućnost koju će karakterisati ogromna nezaposlenost i nejednakosti, kao i implozija same ekonomije.

Veštačka inteligencija će nastaviti da igra sve važniju ulogu u različitim oblastima. Primena tehnologije veštačke inteligencije u oblasti računovodstva je neizbežan trend, koji će doneti ogromne promene i razvoj računovodstvene industrije. Očekuje se da će šira primena veštačke inteligencije u računovodstvenoj i revizorskoj profesiji obezbediti prednosti, kao što su veća efikasnost, produktivnost i tačnost. Profesija računovodstva i revizije kakvu poznajemo, menjaće se i u narednim danima.

Proces digitalizacije zahtevaće da se čitav računovodstveni proces prilagodi, promeni i postepeno transformiše. Praćenje ispravnog pristupa i prakse može dovesti do razvoja preduzeća, adekvatnog korišćenja prednosti

digitalizacije u oblasti finansijskog i upravljačkog računovodstva, čineći ga dugoročno održivijim.

LITERATURA

1. Abdolmohammadi MJ. 1987. Decision support and expert systems in auditing: a review and research directions. *Accounting and Business Research* (Spring): 173 – 185.
2. Albuhihi, A. M., & Abdallah, A. B. (2018). The impact of soft TQM on financial performance: The mediating roles of non-financial balanced scorecard perspectives. *International Journal of Quality & Reliability Management*. <https://doi.org/10.1108/IJQRM-03-2017-0036>.
3. Baldwin, A. A., Brown, C. E., & Trinkle, B. S. (2006). Opportunities for artificial intelligence development in the accounting domain: the case for auditing. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 14(3), 77 – 86. doi:10.1002/isaf.277.
4. Bao, Y., Hilary, G., Ke, B. (2022). Artificial Intelligence and Fraud Detection. In: Babich, V., Birge, J. R., Hilary, G. (eds) *Innovative Technology at the Interface of Finance and Operations*. Springer Series in Supply Chain Management, vol 11. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75729-8_8.
5. Burgard, W. (2022). Artificial Intelligence: Key Technologies and Opportunities, In: Voeneky, S., Kellmeyer, P., Mueller, O., & Burgard, W. (Eds.). *The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence: Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge University Press.
6. Calderon, T. G., Cheh, J. J. (2002). A roadmap for future neural research in auditing and risk assessment. *International Journal of Accounting Information Systems*, 3, 203 – 236.
7. Cazazian, R. (2022). Blockchain Technology Adoption in Artificial Intelligence-Based Digital Financial Services. *Accounting Information Systems, and Audit Quality Control. Review of Contemporary Philosophy*, (21), 55 - 71.
8. Cerullo, M.J. and Cerullo, V. (1999). Using neural networks to predict financial reporting fraud: part 2. *Computer Fraud & Security*, 6, 14 - 17.
9. Chongwatpol, J. (2015). Prognostic analysis of defects in manufacturing. *Industrial Management & Data Systems*, 115(1), 64 - 87. <https://doi.org/10.1108/IMDS-05-2014-0158>.
10. Cvetković, D., Paunović, J., Milojević, S. (2022). Upravljanje rizikom od nastanka prevarnih radnji u računovodstvu profitno orijentisanih organizacija: stanje i ograničenja, Naučni skup „Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi“, Banja Luka College, 27. maj 2022, Zbornik radova, str. 271 - 282, ISSN 2637 - 272X.
11. Čović, I., Adamović, M., Milojević, S., Travica, D., Đurić, D. (2022). Fraudulent Financial Reporting and Behavioural Approaches, *International Academic Journal*, 3(1), 49 - 56, International Academic Institute, ISSN: 2671-3748.
12. Faccia, A., Al Naqbi, M. Y. K., & Lootah, S. A. (2019, August). Integrated cloud financial accounting cycle: how artificial intelligence, blockchain, and XBRL will change the accounting, fiscal and auditing practices. In *Proceedings of the 2019 3rd International Conference on Cloud and Big Data Computing*, 31 - 37.
13. Fanning, K., Cogger, K., Srivastava, R. (1995). Detection of management fraud: a neural network approach. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 4, 113 – 126.
14. Fernandez, A. (2019). Artificial Intelligence in Financial Services (April 5, 2019). Banco de Espana Article 3/19, Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3366846> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3366846>.
15. Ford, M. (2015). The rise of the robots: Technology and the threat of mass unemployment. *International Journal of HRD Practice Policy and Research*, 111.

16. Frana, P. L., & Klein, M. J. (Eds.). (2021). *Encyclopedia of Artificial Intelligence: The Past, Present, and Future of AI*. ABC-CLIO.
17. Greenman, C. (2017). Exploring the Impact of Artificial Intelligence on the Accounting Profession. *Journal of Research in Business, Economics and Management*, 8(3). Retrieved from <https://commons.erau.edu/publication/826>.
18. Hansen, J. V., Messier, Jr. W.F. (1982). Expert systems for decision support in EDP auditing. *International Journal of Computer and Information Science* (October), 357 – 379.
19. Hasan, A. R. (2021). Artificial Intelligence (AI) in accounting & auditing: A Literature review. *Open Journal of Business and Management*, 10(1), 440 - 465.
20. Hashem, F., & Alqatamin, R. (2021). Role of artificial intelligence in enhancing efficiency of accounting information system and non-financial performance of the manufacturing companies. *International Business Research*, 14(12), 1 - 65.
21. Holzinger, A., Langs, G., Denk, H., Zatloukal, K., & Müller, H. (2019). Causability and explainability of artificial intelligence in medicine. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 9(4), e1312. <https://doi.org/10.1002/widm.1312>.
22. <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/Turing-test>, pristupljeno 12.4.2023.
23. Ittner, C. D., & Larcker, D. F. (2001). Assessing empirical research in managerial accounting: a value-based management perspective. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1-3), 349 – 410. doi:10.1016/s0165-4101(01)00026-x.
24. Knežević, S., Obradović, T., Mitrović, A., & Milašinović, M. (2021). Računovodstveni informacijski sistemi u digitalnom okruženju. *U XIII Skup privrednika i naučnika SPIN*, 21, 390 - 398.
25. Knežević, S., Stanković, A., & Tepavac, R. (2012). Accounting Information System as a Platform for Business and Financial Decision-Making in the Company. *Management (1820-0222)*, 17(65).
26. Lam, M. (2004). Neural network techniques for financial performance prediction: integrating fundamental and technical analysis. *Decision Support Systems*, 37(4), 567 – 581.
27. Li, Z., & Zheng, L. (2018, September). The impact of artificial intelligence on accounting. In *2018 4th International Conference on Social Science and Higher Education (ICSSHE 2018)*. Atlantis Press.
28. Mansoor, M. A., Salmanand, E. M., & Al-Sartawi, A. (2022). Transformation of Managerial Accounting Trends in the Era of Digitalization. In *From the Internet of Things to the Internet of Ideas: The Role of Artificial Intelligence: Proceedings of EAMMIS 2022*, 717 – 723, Cham: Springer International Publishing.
29. Matejić, T., Knežević, S., Bogojević Arsić, V., Obradović, T., Milojević, S., Adamović, M., Mitrović, A., Milašinović, M., Simonović, D., Milošević, G., Špiler, M. (2022). Assessing the Impact of the COVID-19 Crisis on Hotel Industry Bankruptcy Risk through Novel Forecasting Models. *Sustainability*. 14(8):4680. <https://doi.org/10.3390/su14084680>.
30. Milana, C., & Ashta, A. (2021). Artificial intelligence techniques in finance and financial markets: A survey of the literature. *Strategic Change*, 30(3), 189 – 209. doi:10.1002/jsc.2403.
31. Mjongwana, A., & Kamala, P. N. (2018). Non-financial performance measurement by small and medium sized enterprises operating in the hotel industry in the city of Cape Town. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7(1), 1 - 26.
32. Moudud-Ul-Huq, S. (2014). The Role of Artificial Intelligence in the Development of Accounting Systems: A Review. *IUIP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 13(2).
33. Munfareedi, A., Sulaiman, N., AlKhatib, R., Wadi, R. A. (2022). The Impact of Digitalization on Managerial Accounting Roles. In: Musleh Al-Sartawi, A.M.A. (eds) *Artificial Intelligence for Sustainable Finance and Sustainable Technology*. ICGER 2021. Lecture

- Notes in Networks and Systems, vol 423. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93464-4_49.
34. Omar, N., Johari, Z. A., & Smith, M. (2017). Predicting fraudulent financial reporting using artificial neural networks. *Journal of Financial Crime*, 24(2), 362 - 387.
 35. Oncioiu, I., Bilcan, F. R., Stoica, D. A., & Stanciu, A. (2019). Digital transformation of managerial accounting trends in the new economic environment. *EIRP Proceedings*, 14(1).
 36. Pannu, A. (2015). Artificial intelligence and its application in different areas. *Artificial Intelligence*, 4(10), 79 - 84.
 37. Rabunal, J. R., Dorado, J., & Sierra, A. P. (Eds.). (2008). *Encyclopedia of artificial intelligence*. IGI Global.
 38. Sikorska, J. Z., Hodkiewicz, M., & Ma, L. (2011). Prognostic modelling options for remaining useful life estimation by industry. *Mechanical Systems and Signal Processing*, 25(5), 1803 – 1836. doi: 10.1016/j.ymssp.2010.11.018.
 39. Stanković, A., Knežević, S., & Mitrić, M. (2013, June). Accounting Information System as the central point of a modern organization (2013). In *The 3rd International Conference "Economics and Management-Based on New Technologies "EmoNT*, 13 - 16.
 40. Stanković, A., Mitrić, M., & Knežević, S. (2012, December). Business and financial decisions based on information provided by accounting information systems. In *The 1st Virtual International Conference on Advanced Research in Scientific Areas (ARSA-2012) Slovakia*, 660 - 663.
 41. Špiler, M., Matejić, T., Knežević, S., Milašinović, M., Mitrović, A., Bogojević Arsić V., Obradović, T., Simonović, D., Despotović, V., Milojević, S., Adamović, M., Resimić, M., Milošević, P. (2023). Assessment of the Bankruptcy Risk in the Hotel Industry as a Condition of the COVID-19 Crisis Using Time-Delay Neural Networks. *Sustainability*. 15(1):272. <https://doi.org/10.3390/su15010272>.
 42. Trabulsi, R. U. (2018). The Impact of Accounting Information Systems on Organizational Performance: The Context of Saudiâ€™s SMEs. *International Review of Management and Marketing*, 8(2), 69 - 73.
 43. Vărzaru, A. A. (2022). Assessing the Impact of AI Solutions' Ethical Issues on Performance in Managerial Accounting. *Electronics*. 11(14):2221. <https://doi.org/10.3390/electronics11142221>.
 44. Wall, L. D. (2018). Some financial regulatory implications of artificial intelligence. *Journal of Economics and Business*. doi:10.1016/j.jeconbus.2018.05.003.
 45. Wang, K. (2007). Applying data mining to manufacturing: the nature and implications. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 18(4), 487 - 495.
 46. Weimei, C. (2021). On the transition from financial accounting to management accounting in the era of artificial intelligence. *Journal of Frontiers in Educational Research*, 1(3), 171 - 175.
 47. Yagoubi, S. (2014). Accounting Process and Economic Investment Choices. *Journal of Business Management and Applied Economics*, 3(3).
 48. Zemankova, A. (2019). Artificial Intelligence in Audit and Accounting: Development, Current Trends, Opportunities and Threats - Literature Review. 2019 International Conference on Control, Artificial Intelligence, Robotics & Optimization (ICCAIRO). doi:10.1109/iccairo47923.2019.006.
 49. Zhang, C., Zhu, W., Dai, J., Wu, Y., & Chen, X. (2023). Ethical impact of artificial intelligence in managerial accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 49, 100619.

DIGITALNA TRANSFORMACIJA U SEKTORU FINANSIJSKIH USLUGA: UNAPREĐENJE FINANSIJSKE INKLUZIJE

Vladimir Vasić¹, Bosiljka Srebro², Dragan Cvetković³

SAŽETAK

Digitalna transformacija se odnosi na primenu tehnologija u funkciji unapređenja poslovnih procesa i performansi preduzeća. Savremeno poslovno okruženje je veoma dinamično. U organizacijama se danas realizuje mnoštvo finansijskih transakcija u raznim vrstama delatnosti na dnevnom nivou. Uglavnom se to dešava uz podršku savremenih tehnologija u realnom vremenu. Dizajniranje novih proizvoda i usluga je snažno podstaknuto razvojem digitalne tehnologije. Međutim, stvaranje takvih digitalizovanih proizvoda i usluga često stvara nove probleme i izazove za organizacije koje pokušavaju da inoviraju. Cilj rada je da se skrene pažnja na važnost digitalne transformacije sagledavanjem potencijala finansijskih tehnologija u funkciji unapređenja finansijske inkluzije. To treba da dovede do povećanja konkurentnosti.

KLJUČNE REČI: digitalna transformacija, finansijske usluge, unapređenje, finansijska inkluzija.

ABSTRACT

Digital transformation refers to the application of technologies in order to improve business processes and company performance. The contemporary business environment is very dynamic. Many financial transactions are carried out in organizations today in various types of activities on a daily basis. Mostly it happens with the support of modern technologies in real-time. The design of new products and services is strongly encouraged by developments in digital technology. However, the creation of such digitized products and services often creates new problems and challenges for organizations trying to

1 MSc Vladimir Vasić, Udruženje banaka, Beograd, e-mail: vlada.vasic75@gmail.com

2 dr Bosiljka Srebro, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, e-mail: b.spasic@yahoo.com

3 prof. dr Dragan Cvetković, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, e-mail: dragan.cvetkovic@vspep.edu.rs

innovate. The goal of the article is to draw attention to the importance of digital transformation by looking at the potential of financial technologies in the function of improving financial inclusion. This should lead to an increase in competitiveness.

KEY WORDS: *digital transformation, financial services, improving, financial inclusion.*

UVOD

Digitalne tehnologije utiču na preduzeća i društvo. Danas je teško naći organizaciju koja nije krenula u neki oblik digitalne transformacije i u tom smislu je bitno razmotriti digitalne veštine, digitalnu kulturu i digitalnu strategiju. Predmet istraživanja ovog rada iz vizure teorijskog određenja se odnosi na problematiku digitalne transformacije posmatrajući sektor finansijskih usluga. Potrebno je razumeti najznačajnije izazove digitalne transformacije sa kojima se organizacije u sektoru finansijskih usluga suočavaju i kako mogu da prevaziđu te izazove. Potrebno je identifikovati izazove i predložiti moguća praktična rešenja kako bi se ti izazovi mogli prevazići.

Digitalna transformacija jedan je od najproučavanijih fenomena u oblasti informacionih sistema. Digitalna transformacija može da se evaluira preko dve vrste efekata, direktnih i indirektnih, u segmentu primene digitalnih tehnologija i tehnika, kako na organizacione, tako i na ekonomske uslove, s jedne strane, ali i nove proizvode i usluge, sa druge strane. Može se dimenzionirati preko modela stvaranja vrednosti, modela ponude vrednosti, i danas, posebno aktuelnog, modela interakcije sa kupcima. Digitalne tehnologije su pokrenule nove puteve generisanja vrednosti. Digitalizacija banaka i drugih finansijskih institucija nudi nove mogućnosti da klijenta postavi u centar razvojnog procesa. Digitalna transformacija kao paradigma je široko priznata u akademskim krugovima, s jedne strane, kao i u okviru industrije u funkciji poboljšanja poslovnih aktivnosti koje su bazirane na primeni digitalne tehnologije.

Ostatak rada je organizovan na sledeći način. Drugi deo se bavi digitalnom transformacijom kao dinamičnom oblašću u kontinuitetu. U trećem delu je ukazano na koristi od digitalizacije. *Fintech* kompanije i disrupcija sektora finansijskih usluga obuhvaćene su četvrtim delom rada. Nakon toga slede zaključna razmatranja.

FINTECH KOMPANIJE I DISRUPCIJA SEKTORA FINANSIJSKIH USLUGA

Iako su organizacije u različitim vremenima i u različitom stepenu pogođene digitalnom disrupcijom, pre ili kasnije digitalna disrupcija za veći-

nu postaje ozbiljno egzistencijalno pitanje organizacije. Digitalna disrupcija se odnosi na „remećenje” izazvano digitalnom tehnologijom. Digitalna disrupcija se manifestuje kao postepen ili iznenadni gubitak kupaca, pad cena, smanjenu dostupnost dobavljača inputa proizvoda/usluga, gubitak talentovanog osoblja, izazovi u pristupu finansiranju i još mnogo toga (Wewege et al., 2020). Bilo da se dešava naizgled sporo ili iznenada, na kraju predstavlja egzistencijalnu pretnju za većinu organizacija.

Svi *FinTech*-ovi imaju prednost korišćenjem modela zajedničkih usluga i model plaćanja *pay-per-use* umesto ulaganja u infrastrukturu. Glavni fokus na *FinTech*-u je da izgradi troškovno optimizovanu postavku i prenese prednosti na klijente. Ponude sa optimizovanim troškovima sa daleko superiornijim korisničkim iskustvom su rezultirale značajnim usvajanjem od strane kupaca.

Mobilni uređaji sa visokom mogućnošću obrade pomoću velike brzine prenosa podataka, omogućene kroz 4G mreže podigle su *FinTech* revoluciju na viši nivo. Koristeći mobilne uređaje, *FinTech* je omogućio bankarstvo bilo gde i bilo kada. Pored toga, korišćenjem ugrađenih senzora i kamera u okviru mobilnih uređaja, *FinTech* je mogao da obezbedi ponude promotivnih kupona za specifične lokacije. Koristeći NFC čip i biometriju, *FinTech* je u potpunosti transformisao iskustvo plaćanja, svodeći ga samo na kuckanje ili prevlačenje telefona. Internet stvari (IOT), koji je mreža pametnih senzora, dodatno je pojednostavio proces pomažući u praćenju ponašanja vozača, tako da je doveo do smanjenja šteta za industriju osiguranja. *Fintech* je otišao korak dalje obezbeđivanjem osiguranja plaćanja po upotrebi koristeći IOT uređaja.

FinTech revolucija je započela u Sjedinjenim Državama i ubrzo se proširila na Veliku Britaniju i druge evropske zemlje. Razlog za nastanak i uspeh ovih *FinTech* revolucija je bio isti u svim ovim zemljama. Neki od uobičajenih razloga za uspon *FinTech*-a, kao pristupačnog poslovnog modela u ovim zemljama, bila je finansijska kriza 2008. godine. Ubrzo su započele i druge zemlje poput Indije i Kine sopstvenu *FinTech* revoluciju, iako su razlozi bili više usredsređeni na uključivanje finansija i bolje korisničko iskustvo. *FinTech* je takođe ubrzo počeo da se pojavljuje kod afričke nacije da bi rešili neke od problema finansijske inkluzije uvođenjem alternativnih valuta kao što su mobilni novac i bitkoini. *FinTech* u afričkim zemljama je takođe bio pioniri u korišćenju blokčejna za prekogranične transakcije. Ukratko, može se reći da se *FinTech* revolucija širi poput požara na globalnom nivou. Vrlo je moguće da će *FinTech* postati dovoljno veliki da će preuzeti postojeće finansijske firme i potom ih marginalizovati. Postoji takođe mogućnost da će koegzistirati u sinergijskom odnosu.

Najveća disrupcija od strane *FinTechs*-a izazvana je automatizacijom savetodavnih finansija sa uvođenjem Robo-savetnika. Automatizacija je pomogla *FinTech*-u da naplaćuju veoma niske provizije, a neke *FinTech* kompanije čak nude trgovinu bez provizije. *FinTech* kompanije razdvajaju lanac vrednosti banaka specijalizujući se za njihove različite komponente, kao što su plaćanja, devize, pozajmljivanje, pristup tržištima kapitala, finansijske savetodavne usluge itd. Uprkos potencijalnim prednostima, *FinTech* usluge takođe predstavljaju nove vrste rizika. Nedostatak sigurnosnih mreža u poslovnim modelima, zloupotreba ličnih podataka, poteškoće u identifikaciji kupaca i elektronske prevare su među glavnim ranjivostima nove digitalne finansijske prakse.

Što se tiče plaćanja, anonimnost, brzina i globalnost dosega nekih kriptovaluta (naime, bitkoina) može olakšati utaju poreza, pranje novca i finansiranje nezakonitih aktivnosti. Na primer, „Silkroad” je bila anonimna platforma za e-trgovinu koja je omogućavala bilo koju vrstu proizvoda (uključujući ilegalne) kojima se trguje korišćenjem *Tor* (anonimnog pretraživača) i bitkoina (anonimnog oblika plaćanja). Još jedan potencijalni problem upotrebe kriptovalute, mimo špekulativnih ulaganja, je njihova veoma visoka volatilnost cena.

Poslednjih godina, u središtu pažnje mnogih kompanija u skoro svim industrijama su inicijative u smislu podrške razvoju novih digitalnih tehnologija kako bi se iskoristile njihove prednosti. U tom kontekstu se ističe da ovo često zahteva razne oblike modifikacije bazičnih poslovnih aktivnosti i utiče na proizvode i procese, kao i na organizacione strukture i koncepte upravljanja. Važno je da kompanije uspostave prakse upravljanja, kao predušlov da bi efikasno upravljale ovim veoma kompleksnim transformacijama. Stoga, pitanje od primordijalnog značaja je definisanje strategije digitalne transformacije što bi poslužilo kao koncept za integraciju celokupne koordinacije, određivanja prioriteta i implementacije digitalnih transformacija unutar same kompanije.

Globalni finansijski sistem se nalazi u periodu radikalne transformacije. Pred globalnim i regionalnim ili lokalnim bankama i drugim finansijskim posrednicima se nalaze veliki izazovi koji zahtevaju redefinisane uloge menadžmenta u iznalaženju alternativnih modela u funkciji razvoja novih poslovnih rešenja. Proces stvaranja digitalnih tehnologija, evolutivan je proces, koji u značajnoj meri dovodi do promene postojećih modaliteta poslovanja. Vodeća digitalna promena zahteva od menadžera da imaju viziju kako da transformišu svoju kompaniju za digitalni svet.

Industrija finansijskih usluga je ubedljivo jedna od najsvestranijih industrija, što takođe određuje njen rizik i potencijal povrata (prinos). U tom smislu je jedinstveno krhka pošto se uglavnom oslanja na ljudski sentiment.

Finansijske usluge se mogu posmatrati kao mehanizmi za dobijanje usluga finansijske prirode, tj. transakcije sa finansijskom imovinom predviđene zakonom, a koje imaju za krajnji cilj zadovoljenje interesa potrošača. Širok je spektar ovih aktivnosti, one se odnose na kreditiranje, osiguranje, upravljanje kapitalom i penzionom štednjom, trgovanje hartijama od vrednosti, transfer novca itd. Realizacijom finansijskih usluga se bave banke i finansijske organizacije koje obavljaju svoju poslovnu delatnost na finansijskim tržištima. Tokom poslednje decenije, finansijska industrija je značajno transformisana, što je izazvano dvema okolnostima: odgovorom na svetsku finansijsku krizu 2008. koja je dovela do globalne ekonomske krize, kao i do digitalnih inovacija izazvanih intenzivnim razvojem digitalnih tehnologija.

Kada se posmatra privatni sektor, uloga finansijskih institucija je posebno relevantna u zemljama u razvoju. Finansijske institucije su digitalne kompanije u kojima banke i osiguravajuća društva intenzivno ulažu u implementaciju informacionih tehnologija (Minsky, 1986). Pred njima su posebni izazovi, imajući u vidu i regulativno usklađivanje i velike napore u upravljanju raznim vrstama rizika imanentnim ovim institucijama. Danas se one suočavaju sa novim oblicima u sferi konkurentnosti, za šta se kao primer mogu navesti digitalne banke, poznate po primeni inovativnih digitalnih tehnologija.

Potencijal veštačke inteligencije je širok i stoga je potrebno da industrija efikasnije upravlja svojim informacionim arhitekturama kako bi u što većoj meri iskoristila potencijal veštačke inteligencije. Očekuje se da će disruptivne digitalne inovacije zasnovane na trgovini kriptoaktivom transformisati monetarne i finansijske sisteme (Hukal & Henfridsson, 2017). Na praktičnom nivou za obavljanje složenih zadataka, kao što su optimizacija investicionih portfelja, identifikacija mogućnosti za arbitražu, izvođenje precizne evaluacije kredita i rizika, biće potrebni još neki koraci u ovoj digitalnoj transformaciji industrije.

Globalna recesija i pandemija su imale veliki uticaj na organizacije i funkcije. Industriju osiguranja karakteriše široka upotreba velikih podataka. Stoga, za nju je važno da ostane u okviru aktuelnog trenda digitalnih transformacija (Cortis et al., 2019). Dugo godina je industrija osiguranja bila konzervativna kada je u pitanju digitalna transformacija. Ovome još treba dodati i to da, nakon pandemijske krize, razvoj i upravljanje inovativnim strategijama u osiguranju postaje još važniji činilac održivog poslovanja. U turbulentnom i veoma dinamičnom okruženju, osiguravajuća društva sve više inoviraju, iznalaze fleksibilnije poslovne modele, ulažu u nove tehnologije, intenziviraju partnerstva sa *InsurTech* organizacijama, bilo da ih finansiraju ili ih nabavljaju, imajući pritom u vidu da na *InsurTech* u velikoj meri utiču trendovi tržišta osiguranja (Yan et al., 2018; Lin & Chen, 2020). Digi-

talna transformacija sagleđana kao primena tehnologije za značajno unapređenje performansi organizacija, u osiguranju se karakteriše, u jednom delu, bržom digitalizacijom distributivnih kanala u odnosu na inovacije proizvoda, što svakako nije pozitivan trend (Beccalli, 2007).

Digitalno plaćanje jedna je od najopsežnijih aplikacija za osnovne proizvode i usluge. Evolucija tehnologije je snažno uticala na strategije vođenja preduzeća. Nastale promene su zapažene u svim industrijama, a finansijske usluge nisu ostale imune na ovu transformaciju. Ono što je karakteristično za njih, jesu jedinstveni uslovi vezani za upotrebu tehnologije unutar organizacije i konačno, i njen razvoj (Butler, 2020). Ovi uslovi se odnose na razne eksterne faktore uključujući visokoregulisanu industriju, uticaj globalizacije, čvrstu povezanost globalnih finansijskih tržišta, a pored toga i na interne faktore koji su vezani za rizik. Sve pomenuto utiče na kompleksnost finansijske industrije. Tržišne promene iniciraju potrebu da organizacije koje se bave pružanjem finansijskih usluga preispitaju svoju digitalnu strategiju i usklađuju svoj razvoj sa tržišnim trendovima.

DIGITALNA TRANSFORMACIJA KAO DINAMIČNA OBLAST U KONTINUITETU

Digitalna transformacija kao veoma dinamična oblast, može da se sagleđda kroz širok opseg implikacija i razmatranja (Tsou & Chen, 2021). Nezavisno od identifikovanja jasnih potreba i usredsređivanja industrije na digitalnu transformaciju, uočava se i dalje primetan nedostatak kada je reč o unapređenju u oblasti finansijskih usluga. Blokčejn tehnologija je postala ključna disruptivna tehnologija sa bržom digitalizacijom javnog sektora. Potrebne su određene liderske kompetencije i veštine da bi se istražilo kako lideri mogu da pripreme svoje organizacije za tehnološke promene u sektoru finansijskih usluga.

Od posebnog je značaja da se ukaže na činjenicu da je digitalna transformacija postala nova norma i smatra se relevantnom komponentom za transformaciju poslovanja organizacija. Organizacije u širokom spektru industrija transformišu svoje poslovanje kako bi stekle strateške prednosti, što je posebno bitno pitanje za održivo poslovanje u drugom roku i stoga je pitanje digitalizacije od velikog značaja, kako za praktičare, tako i za akademske krugove. Trenutno, bankarski proizvodi nastavljaju da se razvijaju u skladu sa tehnološkim razvojem. Upotreba proizvoda elektronskog bankarstva ima višestruke prednosti, kao npr. smanjenje transakcionih troškova, jednostavan način obavljanja transakcije i dr. Širok je spektar proizvoda elektronskog bankarstva kada se posmatraju derivatni proizvodi, i među njima, sve rastući segment mobilnog bankarstva.

Razvoj postojećih i uvođenje novih informacionih alata za pružanje onlajn finansijskih usluga omogućava proširenje mogućnosti finansijskog sektora za pružanje usluga za poslovanje u digitalnom okruženju. Međutim, da bi se postigla efikasna upotreba novih finansijskih instrumenata, prvenstveno treba stvoriti novu finansijsku infrastrukturu koja bi omogućila da digitalne platforme budu funkcionalne i da se održi digitalna interakcija (Feyen et al., 2021). Tehnologije koje se razvijaju, posebno one koje se odnose na internet, velike podatke, mobilnu tehnologiju i računarsku snagu, postale su pokretači inovacija u finansijskim uslugama. Informaciono-komunikaciona tehnologija takođe oblikuje finansijske usluge i u našoj zemlji. *FinTech* inicijative su se oslanjale na inovacije, posebno pomoću novih tehnologija, koje se često distribuiraju putem onlajn i mobilnih kanala.

Preduzeća zarađuju novac i mogu da nastave svoje postojanje ako isplativo obezbeđuju proizvode i/ili usluge koje kupci žele i izaberu da kupe od njih. Kupci obično žele i biraju da kupe proizvode za koje oni očekuju da se pruži najbolja ponuda u pogledu cene i koristi (npr. najpristupačniji, najbolji kvalitet, najbolji brend, najkompatibilniji sa drugim proizvodima i najprikladniji za određeni posao koji kupac pokušava da obavi, po određenoj ceni). Korišćenjem mašinske pretrage, društvenih medija, analitike podataka, veštačke inteligencije i druge digitalne tehnologije, potrošači imaju pristup neviđenoj količini informacija o dostupnim opcijama proizvoda i usluga, kao i razlike u koristima i troškovima ove opcije. Na primer, pritiskom na dugme mogu da se vide skoro sve dostupne opcije za određeni proizvod ili uslugu i uporede njihove koristi i troškovi. Pored toga, potrošači mogu lako pristupiti informacijama o tome koja je pristupačnost, i koje su pogodnosti moguće od zamenskih proizvoda/usluga. Na primer, kada su u pitanju bankarske usluge, većina potrošača može lako da proveri da li je onlajn bankarstvo, mobilno bankarstvo, plaćanje zasnovano na blokčejnu, plaćanje putem e-pošte, i moguće su usluge podizanja gotovine bez kartice.

Lak pristup proizvodu/usluzi, informacije i opcije, kao i znanje o tome šta je moguće, oblikuje očekivanja i ponašanja potrošača. Banke koje nisu konkurentne po ceni i/ili ne pružaju onlajn bankarstvo, mobilno bankarstvo, plaćanje zasnovano na blokčejnu, plaćanje putem e-pošte itd., mogu postepeno biti nesposobne da privuku nove klijente, a takođe i da izgube svoje postojeće klijente koji biraju da idu u banke koji ispunjavaju ova očekivanja potrošača.

Informaciona tehnologija je važna za poslovni uspeh jer direktno utiče na mehanizme putem kojih se stvaraju vrednosti za generisanje profita. Stoga, IT je sastavni deo poslovne strategije preduzeća, a to je važno pitanje za poslovnu održivost, dugoročno posmatrano. Iako IT aktivnosti ostaju sastavni deo strategija na funkcionalnom nivou firme, one takođe igraju

nekoliko značajnih uloga u poslovnoj strategiji, sa značajnim implikacijama na učinak. IT utiče na strukturu industrije i skup strateških alternativa na poslovnom nivou i mogućnosti za stvaranje vrednosti kojima preduzeće može da teži.

DIGITALIZACIJA DANAS: KORISTI OD NJE

Postoji nekoliko različitih definicija „digitalizacije” koje se razlikuju prema kontekstu o kome je reč. Jedna od najčešćih asocijacija na pojam digitalizacija je transformacija iz analognog u digitalni. Istraživači iz različitih oblasti bi definisali digitalizaciju kao transformaciju neke vrste analognog ili fizičkog artefakta u digitalni artefakt (Pinch et al., 2009). Okvir digitalne transformacije uključuje umrežavanje aktera, kao što su preduzeća i kupci, u svim segmentima lanca sa dodatom vrednošću. Kao takva, digitalna transformacija zahteva veštine koje uključuju ekstrakciju i razmenu podataka, kao i analizu i konverziju podataka u informacije koje mogu inicirati akcije. Digitalna transformacija uključuje kompanije, poslovne modele, procese, veze i proizvode.

Termin „digitalne tehnologije” odnosi se na kombinacije informacija (ili podataka), računarstva (ili računarske), komunikacione i tehnologije povezivanja (Giones & Brem, 2017). Digitalne tehnologije obuhvataju sve vrste elektronskog hardvera i softvera koji koriste informacije u obliku binarnog koda (tj. predstavljen nizovima od 0 i 1). Digitalne tehnologije obuhvataju elektronske alate, sisteme, uređaje i druge stvari (npr. personalne računare, kalkulatora, mobilne telefone, satelitsku tehnologiju, internet i druge mreže, softverske aplikacije, e-poštu, mobilne aplikacije itd.).

Digitalizacija novca i platnih usluga počela je pre mnogo godina i već je napravila revoluciju u bankarskoj industriji. Razvoj sektora koji je bio glavna pokretačka snaga mnogih inovacija, imao je nekoliko faza od kojih su neke ostale neprimećene od strane potrošača. Prve faze obuhvatale su proces međubankarskog plaćanja, praćene promenama u načinu na koji će klijenti komunicirati sa svojim bankama, od kojih su najznačajniji bankomati, e-banking, plaćanje karticama i bankarske usluge na daljinu. Na neki način, ono što je počelo kao cilj uštede troškova i poboljšanja efikasnosti pretvorilo se u revoluciju (ECB Banking Supervision, 2018). U središtu pažnje je tzv. „bezgotovinsko” društvo koje čine četiri ekonomska i socijalna igrača: banke, kompanije za obradu mrežnih plaćanja, *FinTech* kompanije i vlade.

Pandemija i industrijska revolucija 4.0 učinile su da se veliki broj poslovnih aktivnosti realizuje na digitalni način. Ljudi moraju da se prilagode radu sa mnogim inovacijama koje su se pojavile u oblasti poslovanja u kojoj rade, uključujući i računovođu (Mujiono, 2021). Bankarski regulatori imaju jedin-

stvenu odgovornost za održavanje poverenja javnosti u finansijski sistem. Osiguranje stabilnosti u industriji finansijskih usluga je postalo sve važnije sa internacionalizacijom bankarstva i brzim napretkom tehnologije. Visoka tehnologija i “shrinking” svet predstavljaju ogromne mogućnosti, ali takođe pojačavaju efekte promenljivosti i izloženosti. Sa svoje strane, tehnološka infrastruktura Interneta omogućava kretanje opreme za „točkove trgovine” i finansijskih usluga. Prošireno povezivanje obezbeđuje da se tempo transakcija stalno povećava i tako pospešuje njihov obim, jer napredak u tehnologiji čini izvodljivim rešenja koje se pre nekoliko godina nisu ni mogla zamisliti. U tom kontekstu se ističe da:

- globalizacija proširuje granice bankarstva,
- tehnologija menja tempo našeg rada.

Uloga banaka se jako promenila, transformacija ide od tradicionalnih bankarskih usluga, preko savremenih, do razmatranja koncepta „bankarstva 4.0”, pod kojim se podrazumeva era podataka koja se često opisuje kao Četvrta industrijska revolucija (slika 1).

Slika 1. Četvrta industrijska revolucija

Izvor: (Boobier, 2020)

Organizacije koje ulažu napore da postanu digitalna preduzeća time obezbeđuju da budu efikasni po pitanju konkurentnosti, dok se digitalna preduzeća otvaraju za niz prednosti. Razne perspektive se tu mogu razmatrati (Boobier, 2020). Iz perspektive kupca, one proširuju svoju sposobnost da komuniciraju sa svojim kupcima, imaju prošireno razumevanje potreba i preferencija kupaca, mogu da im ponude bolju vrednost i da budu u prilici da uđu na druga tržišta za sticanje novih kupaca. Iz perspektive proizvođača, digitalna preduzeća jesu u boljoj poziciji da identifikuju i deluju na nove mogućnosti isporuke proizvoda/usluge/vrednosti ili da digitalno unaprede

postojeće proizvode/usluge. Iz operativne perspektive, digitalna preduzeća mogu da ostvare napredak u efikasnosti i efektivnosti koje nedigitalna preduzeća ne mogu ni da razmišljaju. Iz strateške perspektive, digitalna preduzeća mogu da koriste nove, veoma agilne, i visoko skalabilne poslovne modele, te bi bili u stanju da razdvoje ponude da bi se ponudili „prilagođeni paketi proizvoda” (uklonili aspekte proizvoda koji ne dodaju vrednost). Iz perspektive donošenja odluka, digitalna preduzeća jesu ona koja mogu da pristupe ogromnim količinama podataka unutar i izvan firmi, ona su u mogućnosti da optimalno upravljaju i koriste ove podatke za donošenje boljih i bržih odluka (npr. pristup uvidima u realnom vremenu). Čineći to, oni se opskrbljuju podacima i razvijaju snažnu konkurentsku sposobnost. Iz perspektive tehnološke infrastrukture, digitalna preduzeća mogu da sastave i integrišu hardver, stvari, mreže, softver i platforme koje treba da omoguće optimalno funkcionisanje, te digitalno poslovanje. Konačno, iz perspektive ljudi, digitalna preduzeća imaju dovoljno ljudi u organizaciji sa pravim digitalnim načinom razmišljanja (stavovi i ponašanja) i veštinama (npr. digitalna tehnologija, digitalno poslovanje i komunikacija) da bi se ostvarila digitalna poslovna kultura (ili kolektivno uvažavanje važnosti i hitnosti postojanja digitalnog biznisa).

FINTECH KOMPANIJE I DISRUPCIJA SEKTORA FINANSIJSKIH USLUGA

Iako su organizacije u različitim vremenima i u različitom stepenu pogodene digitalnom disrupcijom, pre ili kasnije digitalna disrupcija za većinu postaje ozbiljno egzistencijalno pitanje organizacije. *FinTech* (finansijske tehnologije) je fenomen koji je u nastajanju usko povezan sa digitalnom transformacijom finansijskih usluga (Valverde & Fernández, 2020). Digitalna transformacija finansijskih usluga i povezan rast *FinTech*-a omogućeni su kroz informaciono-komunikacione tehnologije (Bresciani et al., 2021). Novi tehnološki procesi zajedničkog stvaranja vrednosti su ishod ove pojave. Polazeći od toga da je tehnologija u kontinuitetu uticala na finansijsku industriju, ako se na dobar način integrišu tehnološke inovacije sa kreativnim preduzetničkim načinom razmišljanja, to može inicirati promenu industrijske strukture, s jedne strane, a i samih preduzeća. Razumevanje kako velike finansijske institucije usvajaju *FinTech* bitno je za razne interesne grupe kao što su dobavljači savremene tehnologije, institucije, istraživače i analitičare (Pramanik et al., 2019). Nesporno je da *FinTech* (spoj finansija i tehnologije) ima dominantno mesto u kontinuiranom procesu digitalne transformacije finansijske industrije, posebno u polju sticanja konkurentske prednosti (Zhao et al., 2019). Ako se ima u vidu da se finansijski proizvodi uglavnom bazira-

ju na informacijama, *FinTech* omogućava efikasno pružanje postojećih finansijskih proizvoda i usluga, kao i razvoj inovativnih i disruptivnih finansijskih proizvoda i usluga, uključujući i digitalizaciju i reinženjering procesa, kako bi organizacije bile što konkurentnije, odnosno podržane *FinTech* kompanijama da iznađu jedinstveno pozicioniranje na tržištu.

Za zaštitu od digitalne distrupcije, menadžeri treba da razumeju kako se digitalna disrupcija dešava i prirodu egzistencijalne pretnje koje stvara. Digitalna disrupcija je vođena napretkom digitalne tehnologije. Pored toga, prisutan je napredak digitalne tehnologije usled mogućnosti koje menjaju igru za organizacije koje mogu da je efikasno iskoriste (Skog et al., 2018). Ovo je posebno važno pitanje za finansijske organizacije. Tako, menadžeri finansijskih organizacija treba da razumeju prilike koje menjaju igru u kojoj su prisutne digitalne tehnologije (Gilbert, 2015). Iz toga sledi da, u svojim ulozima savetnika od poverenja i strateških poslovnih partnera, računovođe takođe moraju razumeti i egzistencijalnu pretnju digitalne disrupcije usled novih mogućnosti digitalne tehnologije koje menjaju igru.

Trenutna dešavanja formiraju odskočnu dasku za buduće finansije, sa fokusom na nove tehnologije i tržišta u razvoju (Blakstad & Allen, 2018). *FinTech* revolucija je započela u Sjedinjenim Državama i ubrzo se proširila na Veliku Britaniju i druge evropske zemlje. Industrija finansijskih usluga doživljava nedavnu pojavu novih tehnoloških inovacija i procesa disrupcije (Gomber et al., 2018). Razlog za nastanak i uspeh ovih *FinTech* revolucija je bio isti u svim ovim zemljama. Neki od uobičajenih razloga za uspon *FinTech*-a kao pristupačnog poslovnog modela u ovim zemljama bila je finansijska kriza 2008. godine. Ubrzo su započele i druge zemlje poput Indije i Kine sopstvenu *FinTech* revoluciju, iako su razlozi bili više usredsređeni na uključivanje finansija i bolje korisničko iskustvo. *FinTech* je takođe ubrzo počeo da se pojavljuje kod afričke nacije da bi rešili neke od problema finansijske inkluzije uvođenjem alternativnih valuta, kao što su mobilni novac i bitkoini. Ukratko, može se reći da se *FinTech* revolucija širi poput požara na globalnom nivou. Drugim rečima, revolucija finansijskih tehnologija (*FinTech*) je u punom jeku na globalnom nivou (Murinde et al., 2022). Vrlo je moguće da će *Fintech* postati dovoljno veliki da će preuzeti postojeće finansijske firme i potom ih marginalizovati. Postoji takođe mogućnost da će koegzistirati u sinergijskom odnosu.

Svi *FinTech*-ovi imaju prednost korišćenjem modela zajedničkih usluga i model plaćanja *pay-per-use* umesto ulaganja u infrastrukturu. Glavni fokus na *FinTech*-u je da izgradi troškovno optimizovanu postavku i prenese prednosti na klijente. Ponude sa optimizovanim troškovima sa daleko superiornijim korisničkim iskustvom su rezultirale značajnim usvajanjem od strane kupaca. Najveća disrupcija od strane *FinTechs*-a izazvana je automatizacijom

savetodavnih finansija sa uvođenjem Robo-savetnika. Automatizacija je pomogla *FinTech*-u da naplaćuju veoma niske provizije, a neke *FinTech* kompanije čak nude trgovinu bez provizije.

FinTech kompanije, razdvajaju lanac vrednosti banaka specijalizujući se za njihove različite komponente, kao što su plaćanja, devize, pozajmljivanje, pristup tržištima kapitala, finansijske savetodavne usluge itd. Uprkos potencijalnim prednostima, *FinTech* usluge takođe predstavljaju nove vrste rizika. Nedostatak sigurnosnih mreža u poslovnim modelima, zloupotreba ličnih podataka, poteškoće u identifikaciji kupaca, i elektronske prevare su među glavnim ranjivostima nove digitalne finansijske prakse. Dinamično finansijsko okruženje postavlja mnoge izazove pred poslovanje kompanije, suočava ih sa napretkom savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, što nameće i potrebu za mnogim inovativnim finansijskim rešenjima (Martinićević et al., 2020). *Fintech* transformiše globalnu ekonomiju i način na koji razmišljamo o našoj finansijskoj budućnosti (Buchanan et al., 2019), a što je posebno važno pitanje u turbulentnom okruženju. Inovacije u plaćanju i transferima menjaju način na koji potrošači učestvuju u finansijskim transakcijama (Cortina Lorente & Schmukler, 2018). Što se tiče plaćanja, anonimnost, brzina i globalnost doseg nekih kriptovaluta (naime, bitkoina) može olakšati utaju poreza, pranje novca i finansiranje nezakonitih aktivnosti.

ZAKLJUČAK

Glavni izvori nove konkurentске prednosti se izgrađuju na razne načine, i preduzeća i organizacije se bave razmatranjem uticaja ovih tehnologija na poslovno odlučivanje, poslovne aktivnosti, uvođenje novih proizvoda, ali i onim što je najvažnije, a to je način saradnje sa klijentima. Pre svega, digitalna transformacija se odnosi na razvoj novih ili ažuriranje postojećih poslovnih praksi, kulture i usluga potrošača, sve u cilju zadovoljenja promenljivih zahteva industrije i tržišta kroz savremene tehnologije.

Za zaštitu od digitalne distrupcije, menadžeri treba da razumeju kako se digitalna disrupcija dešava i prirodu egzistencijalne pretnje koje stvara. Digitalna disrupcija je vođena napretkom digitalne tehnologije. Ali, osim što dovodi do digitalne disrupcije, prisutan je napredak digitalne tehnologije usled mogućnosti koje menjaju igru za organizacije koje mogu da ih efikasno iskoriste. Ovo je posebno važno pitanje za finansijske organizacije. Tako, menadžeri finansijskih organizacija treba da razumeju prilike koje menjaju igru u kojoj su prisutne digitalne tehnologije. Iz toga sledi da, u svojim ulogama savetnika od poverenja i strateških poslovnih partnera, računovođe takođe moraju razumeti i egzistencijalnu pretnju digitalne disrupcije usled novih mogućnosti digitalne tehnologije koje menjaju igru. U tom kontekstu,

ističe se da je potrebno više istraživačke pažnje kada je reč o istraživanju ove oblasti.

LITERATURA

1. Beccalli, E. (2007). Does IT investment improve bank performance? Evidence from Europe. *Journal of Banking and Finance*, 31, 2205 – 2230.
2. Blakstad, S., & Allen, R. (2018). FinTech revolution. *Cham, Switzerland: Springer*, 121, 132.
3. Boobier, T. (2020). *AI and the Future of Banking*, John Wiley & Sons Ltd.
4. Bresciani, S., Ferraris, A., Romano, M. and Santoro, G. (2021). “Building a Digital Transformation Strategy”, *Digital Transformation Management for Agile Organizations: A Compass to Sail the Digital World*, Emerald Publishing Limited, Bingley, 5 - 27. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-171-320211002>.
5. Buchanan, B. & Cao, C. (2018). Quo Vadis?, A Comparison of the Fintech Revolution in China and the West (October 10, 2018). *SWIFT Institute Working Paper No. 2017-002*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3264146>.
6. Butler, T. (2020). What's Next in the Digital Transformation of Financial Industry? *IT Professional*, 22(1), 29 - 33, doi: 10.1109/MITP.2019.2963490.
7. Cortina Lorente, J. J., & Schmukler, S. L. (2018). The fintech revolution: A threat to global banking?. *World Bank Research and Policy Briefs*, (125038).
8. Cortis, D., Debattista, J., Debono, J., & Farrell, M. (2019). InsurTech. *Disrupting finance: FinTech and strategy in the 21st century*, 71 - 84.
9. ECB Banking Supervision, 2018. What is Non-performing Loans? Raspoloživo na: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/ssmexplained/html/npl.el.html>, pristupljeno 11.12.2022.
10. Feyen, E., Frost, J., Gambacorta, L., Natarajan, H., & Saal, M. (2021). Fintech and the digital transformation of financial services: implications for market structure and public policy. *BIS Papers*.
11. Gilbert, R. J. (2015). E-books: A tale of digital disruption. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 165 - 184.
12. Giones, F., & Brem, A. (2017). Digital technology entrepreneurship: A definition and research agenda. *Technology Innovation Management Review*, 7(5).
13. Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C., & Weber, B. W. (2018). On the fintech revolution: Interpreting the forces of innovation, disruption, and transformation in financial services. *Journal of management information systems*, 35(1), 220 - 265.
14. Hukal, P., & Henfridsson, O. (2017). Digital innovation—a definition and integrated perspective. In *The Routledge companion to management information systems*. Routledge, 360 – 369.
15. Lin, L., & Chen, C. (2020). The promise and perils of InsurTech. *Singapore Journal of Legal Studies*, (Mar 2020), 115 - 142.
16. Martinčević, I., Črnjević, S., & Klopotan, I. (2020). Fintech Revolution in the Financial Industry. *ENTRENOVA-ENTERprise REsearch InNOVation*, 6(1), 563 - 571.
17. Minsky, H. P. (1986). The Evolution of Financial Institutions and the Performance of the Economy, *Journal of Economic Issues*, 20(2), 345 - 353, DOI: 10.1080/00213624.1986.11504505.
18. Mujiono, M. N. (2021). The shifting role of accountants in the era of digital disruption. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 2(11), 1259 - 1274.

19. Murinde, V., Rizopoulos, E., & Zachariadis, M. (2022). The impact of the FinTech revolution on the future of banking: Opportunities and risks. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102103.
20. Pinch TJ, Trocco F, Pinch TJ (2009) *Analog days: the invention and impact of the Moog synthesizer*. Harvard University Press, Cambridge.
21. Pousttchi, K., Gleiss, A., Buzzi, B., Kohlhagen, M. (2019). Technology Impact Types for Digital Transformation. *2019 IEEE 21st Conference on Business Informatics (CBI)*, 2019, 487 - 494, doi: 10.1109/CBI.2019.00063.
22. Pramanik, H. S., Kirtania, M., & Pani, A. K. (2019). Essence of digital transformation - Manifestations at large financial institutions from North America. *Future Generation Computer Systems*. doi: 10.1016/j.future.2018.12.003.
23. Skog, D. A., Wimelius, H., & Sandberg, J. (2018). Digital disruption. *Business & Information Systems Engineering*, 60, 431 - 437.
24. Tsou, T. H. & Chen, J. S. (2021). How does digital technology usage benefit firm performance? Digital transformation strategy and organisational innovation as mediators. *Technology Analysis & Strategic Management*.
25. Valverde, S. C. & Fernández, F. R. (2020). Financial digitalization: banks, fintech, bigtech, and consumers. *Journal of Financial Management, Markets and Institutions*, 2040001. doi:10.1142/s2282717x20400010.
26. Wewege, L., Lee, J., Thomsett, M. C. (2020). Disruptions and Digital Banking Trends. *Journal of Applied Finance & Banking*, 10(6), 15 - 56.
27. Yan, T. C., Schulte, P., & Chuen, D. L. K. (2018). InsurTech and FinTech: banking and insurance enablement. *Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion, Volume 1*, 249 - 281.
28. Zhao, Q., Tsai, P. H., & Wang, J. L. (2019). Improving financial service innovation strategies for enhancing china's banking industry competitive advantage during the fintech revolution: A Hybrid MCDM model. *Sustainability*, 11(5), 1419.

KOMPARATIVNA ANALIZA TRADICIONALNE I ONLAJN NASTAVE KROZ NASTAVU RAČUNOVODSTVA

Slavica Išaretović¹, Zorana Agić², Vesna Đurović³

SAŽETAK

COVID-19 pandemija je za visokoškolske ustanove kao ključne institucije visokog obrazovanja, bila ozbiljan test koji je pokazao u kojoj su mjeri profesori i studenti usvojili i iskoristili sve prednosti nove tehnologije u nastavi. Ovo istraživanje upravo to ima za cilj; procjena i komparacija učinka studenata koji su pohađali tradicionalnu nastavu prije pandemije i onlajn nastavu tokom pandemije. Osim uspjeha koji su studenti postigli na nastavnom predmetu Računovodstvo, ovo istraživanje pokazaće da li način izvođenja nastave utiče na prisustvo i aktivnost studenata. Prikupljeni su podaci sa tradicionalne nastave (mart – jul 2019.) i onlajn nastave (mart – jul 2020.). Glavno istraživačko pitanje u ovoj studiji je da li je postojala razlika u uspjehu studenata koji su nastavu pratili na tradicionalan i onlajn način. Da bi se došlo do rezultata, sproveden je t-test nezavisnih uzoraka sa izračunavanjem srednje vrijednosti i standardne devijacije. Ovo relevantno istraživanje pokazuje koji način izvođenja nastave iz računovodstva daje najbolje rezultate, s obzirom na specifičnost njenog izvođenja i potrebe za praktičnim radom.

KLJUČNE REČI: *tradicionalan način učenja, onlajn nastava, uspjeh studenata, računovodstvo.*

ABSTRACT

COVID-19 pandemic was a serious test for higher education institutions, as key institutions of higher education, which showed the extent to which professors and students adopted and used all the advantages of new technology in teaching. This research aims to do just that; assessment and comparison of the performance of students who attended traditional classes before the pandemic and online classes during the pandemic. Apart from the success achi-

1 doc. dr Slavica Išaretović, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: slavica.isaretovic@blc.edu.ba

2 doc. dr Zorana Agić, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba

3 mr Vesna Đurović, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: vesna.djurovic@blc.edu.ba

eved by the students in the subject of Accounting, this research will show whether the teaching method affects the attendance and activity of the students. Data were collected from traditional classes (March - July 2019) and online classes (March - July 2020). The main research question in this study is whether there was a difference in the success of students who attended classes in traditional and online way. In order to obtain the results, an independent samples t-test was conducted with the calculation of the mean and standard deviation. These relevant studies show which method of teaching accounting gives the best results, considering the specificity of its implementation and the need for practical work.

KEY WORDS: *traditional way of learning, online teaching, student success, accounting.*

UVOD

Pandemija je zauvijek promijenila način poimanja obrazovanja i obrazovnog procesa. Nevidljivi neprijatelj primorao je nastavnike i profesore, od kojih neki nisu ni imali otvorene e-majlove, niti su ga znali koristiti, da realizuju nastavu onlajn putem, te na taj način nastave podučavati svoje učenike znanjima kojima neupitno vladaju. Znanja su ostala ista, ali način njihove transmisije se u trenu iz korijena promijenio. Profesori i student su se morali adaptirati na nove metode učenja i pronaći različite pristupe koji su odgovarajući za online podučavanje (Đurović, 2021). Šok koji je doživjelo cijelo društvo, a najviše roditelji, nastavnici i učenici, pokazao je koliko je značajan svaki detalj u obrazovnom sistemu. Naime, kvalitet nastavnika i njihovog poznavanja predmeta ostao je isti, kvalitet učenika i njihov interes za nastavne sadržaje iz određenog predmeta također je ostao isti, interes obrazovnih vlasti je ostao isti jer nema evidencije o brzom promjeni nastavnih programa. Jedino što se promijenilo je komunikacijski kanal i odjednom je postalo jasno o koliko velikom i značajnom faktoru se radi (Halilović, 2020).

Glavna uloga obrazovanja je prilagoditi i usmjeriti ponašanje grupa i pojedinaca kako bi doprinosili izgradnji društva, interpersonalnoj toleranciji te maksimalnom razvoju i korištenju vještina i znanja koje unapređuju ekonomiju i privredni rast (Dušanić Gačić & Agić, 2021). Prema definiciji fakulteti su u procesu obrazovanja samostalne naučno-nastavne institucije koji imaju trostruku funkciju: obrazuju visokostručne kadrove za razna područja društvenog života i proizvodnog rada, organizuju i unapređuju odgovarajuću naučnu oblast i formiraju naučni kadar.

Pandemija je za visokoškolske ustanove kao ključne institucije visokog obrazovanja, bila ozbiljan test. COVID-19 je testirao u kojoj su mjeri profesori u studentu spremni da usvoje i koriste nove tehnologije, prelaskom na onlajn nastavu, koja se nametnula kao jedino rješenje u situaciji kada se virus

nezaustavljivo širio. Nesporno je da su se informaciono-komunikacione aplikacije poboljšane internet tehnologijama pokazale kao moćni alati i da su igrale značajnu ulogu u brzom razvoju onlajn učenja (Kurilovas & Kubilinskiene, 2020).

Iako su se informaciono-komunikacione tehnologije koristile u visokom obrazovanju i prije pandemije, onlajn nastava postala je novina i studentima i nastavnicima. Većina nastavnika je tek tokom onlajn nastave počela prihvatati činjenicu da se u narednom periodu obrazovni proces mladih mora usmjeriti prema izgrađivanju kompetencija koje se razlikuju od onih koje su do sada bile dominantne (Đurović, Išaretović, Agić, 2021). Pandemija je izazvala nezapamćene poremećaje u obrazovanju, ali je istovremeno pokrenula transformaciju tradicionalnog obrazovanja. Zbog toga je treba posmatrati kao priliku da se preispitaju tradicionalne obrazovne prakse i ubrza proces digitalizacije i inovacije u sektoru obrazovanja.

Danas, onlajn nastava postala je skoro nova "normalnost" obrazovnog procesa, a novi komunikativni modeli se pojavljuju i postaju novo normalno stanje uma (Babić, Muhić & Tica, 2021). Javne i private visokoškolske ustanove shvatile su da je onlajn obrazovanje dobar način da se kvalitetne obrazovne usluge pružaju većem broju studenata, uz istovremeno smanjenje troškova koji nastaju kada se nastava realizuje na tradicionalan način u učionici. Ono što nije dovoljno istraženo jesu učinci onlajn nastave u obrazovnom procesu studenata i ovo istraživanje je upravo pokušaj da se dobiju ti podaci, uporedni pokazatelji koji mogu poslužiti u cilju unapređenja rada sa studentima, bez obzira o kojoj metodi je riječ.

PREGLED LITERATURE

U razvijenim zemljama, onlajn nastava se izvodila na nekim fakultetima i univerzitetima i prije pandemije. Ipak, prelazak na onlajn nastavu privukao je pažnju akademskih krugova, a naučnici širom svijeta sprovedi su različita istraživanja o izazovima, problemima, prednostima i nedostacima ovog načina učenja i podučavanja. Identifikovani su i izazovi onlajn učenja koji se odnose na dostupnost, pristupačnost, fleksibilnost, pedagogiju učenja, cjeloživotno učenje i obrazovnu politiku (Murgatrot, 2020). Na početku pandemije postojao je strah da će studenti tokom onlajn nastave profesore doživljavati manje zahtijevnim u poređenju sa uslovima tradicionalne nastave, ali rezultati sprovedenih istraživanja pokazali su da studenti smatraju da su zahtjevi profesora tokom onlajn nastave bili veći od njihovih zahtjeva na tradicionalnoj nastavi (Velichova, Orbanova & Kubekova, 2020). Pored toga, predvidjelo se da će nivo akademskog uspjeha studenata na završnom ispitu i na kraju godine biti smanjen zbog nepostojanja kontakta studenta i nastav-

nika, kao i zbog nedostatka konsultacija sa nastavnikom kada se studenti suoče sa poteškoćama u učenju / razumijevanju gradiva (Sintema, 2020).

Zbog toga je sprovedeno više istraživanja u kojima se poredi uspjeh na završnom ispitu kod studenata koji su pratili tradicionalnu i onlajn nastavu. Rezultati većine sprovedenih istraživanja pokazuju da ne postoje značajne razlike u zadovoljstvu učenjem i akademskim uspjesima navedenih grupa studenata, a do ovakvog rezultata došli su Cavanaugh i Jacquemin (2015), Soesmanto i Bonner (2019), Lorenzo-Alvarez i saradnici (2019) i Said (2021). Sa druge strane, Nyer (2019) je došao do zaključka da su brzo stvorene metode onlajn nastave uticale na smanjenje uspješnosti studenata u odnosu na uspješnost studenata tokom tradicionalne nastave. Za sada nije sprovedeno mnogo istraživanja o uspjehu studenata koji su pratili tradicionalnu nastavu prije pandemije, te onlajn nastavu tokom pandemije u Bosni i Hercegovini. Rezultati sprovedenog istraživanja u Bosni i Hercegovini pokazali su da su studenti ostvarili najbolji uspjeh na tradicionalnoj nastavi, jer im je rad u učionicama mnogo bliži i omogućava im da komuniciraju „licem u lice” sa nastavnicima (Išaretović, Đurović & Agić, 2021).

Vjerovatno će onlajn obrazovanje postati normalna praksa u vremenu koje je pred nama. Onlajn obrazovanje predstavlja digitalnu transformaciju tradicionalnog obrazovnog sistema u digitalni (Alsoud & Harasis, 2021), a ova metoda učenja i podučavanja omogućava nastavnicima da koriste Internet mrežu prilikom davanja nastavnih materijala svojim studentima (Ompusunggu & Sari, 2019). Pojedini autori smatraju da je iznenadni prelazak na onlajn nastavu tokom pandemije društveni fenomen (Shahzad, Hassan & Aremu, 2020), ali već sada postoje preporuke da se, uz odgovarajuću obuku nastavnika i podršku tehnologije, izvodi i tradicionalna i onlajn nastava za pojedine nastavne predmete (Tan, Du & Jan, 2019). Realizacijom ovog plana, mogli bi da se postignu vitalni obrazovni ciljevi, kao što su smanjenje gustine studenata na nastavi, unapređenje stručnosti profesora i tehnološke infrastrukture obrazovnih institucija i postepena transformacija studenata u cjeloživotne studente (Išaretović, Đurović, Agić, 2021).

PODACI I METODOLOGIJA

Pandemija je izazvala prekid obrazovanja, ali se nastavni proces nastavio jer je nastava prebačena na Internet. U skladu sa navedenim, sprovedeno je istraživanje sa ciljem procjene i komparacije uspjeha studenata koji su pošli tradicionalnu nastavu prije pandemije, te onlajn nastavu tokom pandemije. Pored navedenog, cilj istraživanja je i da se utvrdi da li prisustvo studenata i aktivnosti na nastavi zavise od načina izvođenja predavanja i vježbi.

Istraživanje je zasnovano na opštoj hipotezi da ne postoji značajna razlika između uspjeha studenata koji prate tradicionalnu i onlajn nastavu. Zbog složenosti problema istraživanja u radu će biti provjerene i dvije specifične tvrdnje. Prema prvoj, ne postoji značajna razlika između prisustva studenata na predavanjima i vježbama koji prate tradicionalnu i onlajn nastavu. Prema drugoj, ne postoji značajna razlika između aktivnosti studenata koji prate tradicionalnu i onlajn nastavu.

U istraživanje je uključeno ukupno šest promjenljivih i to: pol studenta (Pol), aktivnost na nastavi (Aktivnost), prisustvo na nastavi (Prisustvo), ukupan broj bodova (Bodovi), konačna ocjena (Ocjena) i vrijeme pohađanja nastave (Period). Prilikom procjene razlika u uspjehu studenata koji su pohađali tradicionalnu i onlajn nastavu, zavisna promjenljiva je ukupan broj bodova (Bodovi), dok su preostale promjenljive nezavisne. Prilikom procjene razlika između prisustva i aktivnosti studenata tokom tradicionalne i onlajn nastave, zavisne promjenljive su prisustvo na nastavi (Prisustvo) i aktivnost na nastavi (Aktivnost), respektivno, a preostalih pet promjenljivih je nezavisno.

Poređenje je izvršeno na nastavnom predmetu Računovodstvo, koji se izvodio na dva različita načina (tradicionalno i onlajn) na privatnoj visokoškolskoj ustanovi u Bosni i Hercegovini. Tradicionalna nastava izvodila se u proljeće 2019. godine, a onlajn nastava u proljeće 2020. godine (predavanja i vježbe u vidu sastanaka na platformi Microsoft Teams, a svi materijali bili su dostupni na pomenutoj platformi i na Moodle). Važno je napomenuti da su na nastavi korišteni potpuno isti materijali i da su testovi za provjeru znanja bili približno iste težine. Bez obzira na način izvođenja nastave, studenti su imali mogućnost da prate po dva časa predavanja i vježbi sedmično, odnosno 30 časova predavanja i 30 časova vježbi tokom semestra. Nastavu su izvodili isti profesori, a i način ocjenjivanja je bio identičan u oba slučaja. Ukupan broj bodova na predmetu je 100, a predstavlja zbir bodova na završnom ispitu (50 bodova) i bodova koje je student ostvario tokom semestra (50 bodova). Tokom semestra, studenti su prisustvovali na predavanjima i vježbama (do 5 bodova), učestvovali u diskusijama na nastavi (do 5 bodova) i polagali dva kolokvijuma (po 20 bodova). U zavisnosti od ukupnog broja bodova koji su studenti imali, predmetni profesori su formirali konačnu ocjenu (ocjena 6: 51-60 bodova, ocjena 7: 61-70 bodova, ocjena 8: 71 do 80 bodova, ocjena 9: 81 do 90 bodova i ocjena 10: 91-100 bodova). Ukoliko je student imao 50 ili manje poena, smatra se da nije položio ispit.

Podatke koji su neophodni za istraživanje prikupili su predmetni nastavnici, a visokoškolska ustanova je dala saglasnost za anonimnu analizu podataka i objavljivanje rezultata u akademске svrhe. Prikupljeni su podaci sa tradicionalne nastave (mart – jul 2019.) i onlajn nastave (mart – jul 2020.),

a obrađeni su pomoću statističkog programa *IBM SPSS Statistics Version 26*.

Glavno istraživačko pitanje u studiji je da li je postojala razlika u uspjehu studenata koji su nastavu pratili na tradicionalan način u učionici ili onlajn putem Interneta. Da bi se došlo do rezultata, sproveden je t-test nezavisnih uzoraka sa izračunavanjem srednje vrijednosti i standardne devijacije. Dalje, korištena je metoda Hi-kvadrat testa za upoređivanje raspodjele ocjena učenika za oba načina realizovanja nastave. Rezultati istraživanja dati su u nastavku.

REZULTATI I DISKUSIJA

Autori su analizirali broj bodova koje su studenti ostvarili tokom semestra i njihove konačne ocjene, sa ciljem da odrede da li prisustvo i aktivnost na nastavi i uspjeh studenata zavise od načina izvođenja nastave. Da bi se dao odgovor na pitanje da li postoji razlika u uspjehu studenata koji su pratili dva različita modela nastave, sproveden je t-test nezavisnih uzoraka. Prikupljeni su podaci o uspjehu ukupno 125 studenata, od kojih je 59 pratilo tradicionalnu nastavu u učionici (47,2% ukupnog uzorka), a 66 onlajn nastavu (52,8% ukupnog uzorka). Svi studenti pohađali su isti studijski program (Menadžment, poslovanje i poslovna ekonomija), pri čemu su 42 studenta (33,6%) muškog pola, a 83 studenta (66,4%) ženskog pola. Podaci o uzorku dobijeni su pomoću deskriptivne statistike. Poređenje uspjeha izvršeno je pomoću t-testa, a upoređivanje raspodjele ocjena kod posmatranih grupa izvršeno je pomoću Hi-kvadrat testa.

Tokom proljeća 2019. godine studenti su pratili samo tradicionalnu nastavu u učionici (59 studenata), a prosječna ocjena koju su ostvarili iznosila je 7,66, sa standardnom devijacijom od 1,35. Godinu dana kasnije, zbog pandemije, studenti su pratili samo onlajn nastavu (66 studenata) i ostvarili prosječnu ocjenu 7,68, sa standardnom devijacijom od 1,810. Poređenje ove dvije grupe studenata izvršeno je pomoću t-testa, a rezultati su dati u Tabeli 1.

Table 1. Poređenje uspjeha studenata na tradicionalnoj i onlajn nastavi

Promjenljiva	Tradicionalna nastava			Onlajn nastava			Diference mean	t-Test value	p value
	Mean	St. dev.	N	Mean	St. dev.	N			
Prisustvo	3,45	1,201	59	3,56	1,434	66	0,278	1,426	0,052
Aktivnost	3,52	0,652	59	3,79	1,000	66	0,038	0,410	0,627
Bodovi	73,77	21,590	59	70,23	23,052	66	6,232	3,072	0,002

Izrada autora na osnovu prikupljenih podataka o uspjehu studenata

T-testom nezavisnih uzoraka upoređeni su bodovi koje su studenti dobili za prisustvo na tradicionalnoj i onlajn nastavi. Rezultati pokazuju da nije bilo značajne razlike u broju bodova kod tradicionalne (Mean = 3,45, St. dev. = 1,201) i onlajn (Mean = 3,56, St. dev. = 1,434) nastave. Dalje, izvršeno je poređenje broja bodova koje su studenti dobili za aktivnost na tradicionalnoj (Mean = 3,52, St. dev. = 0,652) i na onlajn nastavi (Mean = 3,79, St. dev. = 1,000). Dobijeni rezultat pokazuje da nije bilo statistički značajne razlike (p vrijednost je u oba slučaja veća od postavljene granice značajnosti $p < 0,05$).

Pomoću t-testa upoređen je i ukupan broj bodova koje su studenti ostvarili tokom dva posmatrana perioda. Rezultati pokazuju da su studenti u prosjeku ostvarili 73,77 boda kada su nastavu pratili u učionici, sa standardnom devijacijom od 21,590. Pored toga, rezultati pokazuju da su studenti tokom onlajn nastave ostvarili prosječno 70,23 bodova, sa standardnom devijacijom od 23,052. Ovde se može uočiti da postoji statistički značajna razlika između broja ukupnih bodova koje su studenti ostvarili tokom tradicionalne nastave i broja bodova koje su ostvarili tokom onlajn nastave (p vrijednost iznosi 0,002).

Dalje, korištena je metoda Hi-kvadrat testa za upoređivanje raspodjele ocjena za obe grupe i da se utvrdi da li postoji statistički značajna razlika u raspodjeli ocjena. U Tabeli 2 dat je pregled raspodjele ocjena kod studenata koji su pratili tradicionalnu i onlajn nastavu.

Table 2. Pregled raspodjele ocjena na tradicionalnoj i onlajn nastavi

Period		Ocjena							
		5	6	7	8	9	10	Polo- žili	Nisu polo- žili
Tradicionalna nastava	Broj	3	10	14	15	11	6	56	3
	%	5,08	16,95	23,73	25,42	18,64	10,18	94,92	5,08
Onlajn nasta- va	Broj	5	13	12	12	16	5	61	5
	%	7,58	19,70	18,18	18,18	24,24	12,12	92,42	7,58

Izrada autora na osnovu prikupljenih podataka o uspjehu studenata

Rezultat Hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između ocjena koje su dobili studenti koji su pratili tradicionalnu nastavu i studenata koji su pratili onlajn nastavu ($N = 215$, Chi-Square = 10,102, $df = 5$, $p = 0,003$). Ipak, koeficijent korelacije (Phi coefficient = 0,218) ukazuje na mali uticaj, odnosno na slabu korelaciju između ocjene studenata i načina na koji su pohađali nastavu. Na osnovu podataka koji su predstavljeni u Tabeli 2 može se zaključiti da su studenti ostvarili bolji uspjeh na tradicionalnoj nastavi.

Nakon sprovedene cjelokupne analize, može se zaključiti da postoji statistički značajna razlika između uspjeha studenata koji su pohađali tradicionalnu i onlajn nastavu, te da su bolje rezultate imali studenti koji su pohađali tradicionalnu nastavu u učionici. U narednom period, potrebno je upotrijebiti digitalne tehnologije i Internet kao moćne alatke kako bi se unaprijedila nastava na svim predmetima, a kako bi studenti dostigli isti nivo znanja ostvaren u okviru tradicionalne nastave (Živković & Stojković, 2013). Dobijeni rezultat potvrđen je i u prethodno sprovedenim istraživanjima koja pokazuju da su bolji uspjeh na završnom ispitu imali studenti koji su pratili tradicionalnu nastavu (Nyer, 2019; Sintema, 2020; Išaretović, Đurović & Agić, 2021; Đurović, Agić & Išaretović, 2023). Sa druge strane, rezultati većine sprovedenih istraživanja pokazuju da uspjeh studenata ne zavisi od načina izvođenja nastave (Soesmanto & Bonner, 2019; Lorenzo-Alvarez, et al., 2019; Said, 2021).

ZAKLJUČAK

Procjena i komparacija učinka studenata koji su pohađali tradicionalnu nastavu prije pandemije, te onlajn nastavu tokom pandemije, što je bio i glavni cilj provedenog istraživanja, pokazalo je da su studenti postigli bolji uspjeh na tradicionalnoj nastavi. To pokazuju rezultati istraživanja, gdje je uočljivo da je učinak studenata bolji na tradicionalnoj nastavi u poređenju sa onlajn nastavom i to se svakako može objasniti time da su naviknuti na ovaj način i metod rada. Slobodno se može da je dobijeni rezultat pomalo neočekivan jer su studenti rođeni i odrasli u digitalnom okruženju. Pojedini profesori smatraju da studenti postižu bolje rezultate na tradicionalnoj nastavi jer su navikli na ovaj način rada (Đurović, Agić & Išaretović, 2023), a ima i onih koji smatraju da studenti nisu zainteresovani za onlajn učenje jer je ono manje ugodno od tradicionalnog (Hasan & Bao, 2020).

Bez dileme, pandemija je pokrenula transformaciju obrazovanja, a pojedini univerziteti i fakulteti su nastavili da koriste onlajn način rada sa ciljem privlačenja većeg broja studenata. Upravo zbog toga, potrebno je povećati kvalitet onlajn nastave što se može postići jačanjem digitalne pismenosti kod studenata i profesora, i to kroz stalne kurseve i edukacije kako bi profesori maksimalno iskoristili sve prednosti onlajn interakcije sa studentima. Ukoliko se univerziteti, fakulteti, profesori i studenti aktivno uključe u proces transformacije obrazovanja, kvalitet onlajn nastave će se povećati i ona može biti podjednako kvalitetna kao i tradicionalna nastava.

LITERATURA

1. Alsoud, A. R. and Harasis, A. A. (2021). "The Impact of Covid-19 Pandemic on Student's E-Learning Experience in Jordan." *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research* 16: 1404-1414.
2. Babić, Ž., Muhić, E. And Tica, D. (2021). "Coronavirus discourse of uncertainty in the guise of reassurance: We stand together only when we do not stand apart." *The Journal of teaching English for specific and academic purposes* 9 (3): 409-420.
3. Cavanaugh, J., and Jacquemin, S. J. (2015). "A large sample comparison of grade based student learning outcomes in online vs. face-to-face courses." *Online learning* 19 (2).
4. Đurović, V. (2021). „Methods of the teaching of a foreign language for specific purposes in higher education institutions.“ *Conference proceedings Accounting and audit in theory and practice*. Banja Luka: Banja Luka College, Besjeda. 289-296.
5. Đurović, V., Agić, Z. and Išaretović, S. (2023). "Strani jezik struke u specifičnim okolnostima izazvanim pandemijom Covid-19", *Časopis za društvena pitanja Aktuelnosti*, Banja Luka College, 43: 69 – 80.
6. Dušanić - Gačić, S., and Agić, Z. (2021). "Finansiranje obrazovanja tokom pandemije Covid-19." *Časopis za društvena pitanja Aktuelnosti*, Banja Luka College, 39: 81-90.
7. Halilović, N. (2020). *Online didaktika*. Sarajevo: Uprava za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice u BiH i Medija centar Rijaseta Islamske zajednice.
8. Hasan, N., and Bao, Y. (2020). "Impact of "e-Learning crack-up" perception on psychological distress among college students during Covid-19 pandemic: A mediating role of "fear of academic year loss"." *Chil Youth Serv Rev*.
9. Išaretović, S., Đurović, V. and Agić, Z. (2021). "Impact of the Covid-19 Pandemic on Higher Education: The Case of Republic of Srpska." *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes* 9.4.
10. Kurilovas, C., and Kubilinskiene, S. (2020). "Lithuanian case study on evaluating suitability, acceptance and use of IT tools by students - An example of applying Technology Enhanced Research methods in higher education." *Computera in Human Behavior* 107.
11. Lorenzo-Alvarez, R., Rudolphi-Solero, T., Ruiz-Gomez, M. J. and Sendra-Portero, F. (2019). "Medical student education for abdominal radiographs in a 3D virtual classroom versus traditional classroom: a randomized controlled trial." *American Journal of Roentgenology*, (3): 644-650.
12. Murgatrottd, S. (2021). *Covid-19 and Online learning*. Alberta, March 2020. 25 May 2021.
13. Nyer, P. (2019). "The relative effectiveness of online lecture methods on student test scores in a business course." *Open Journal of Business and Management* 7 (4): 1648-1656.
14. Ompusunggu, V. D. K. and Sari, N. (2019). "Effectiveness of Edmodo-Based E-Learning Use on Mathematical Communication Skills." *Journal Curere*, 3: 58-66.
15. Said, G. R. E. (2021). „How Did the Covid-19 Pandemic Affect Higher Education Learning Experience? An Empirical Investigation of Learners' Academic Performance at a University in a Developing Country.“ *Advances in Human - Computer Interaction* (Hindawi).
16. Shahzad, A., et al. (2020). "Effects of Covid-19 in E-learning on higher education institution students: the group comparison between male and female." *Quality & Quantity*, 55: 805-826.
17. Sintema, E. J. (2020). „Effect of Covid-19 on the performance of grade 12 students: Implications for STEM education.“ *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education* 16.7.
18. Soesmanto, T. and Bonner, S. (2019). "Dual mode delivery in an introductory statistics course: design and evaluation." *Journal of Statistics Education* 27.2: 90.

19. Tan, J., et al. (2019). "Contributing Factors on the Effectiveness of Delivering Business Technology Courses: On-Ground Versus Online." *International Journal of Accounting and Financial Reporting* 9.4: 19-40.
20. Velichova, L., Orbanova, D. and Kubekova, A.(2020). "The Covid-19 Pandemic: Unique Opportunity to Develop Online Learning." *TEM Journal* 9.4: 1633-1639.
21. Živković, S. and Stojković, N. (2013). "To modernize or not to modernize - There is no question." *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 11.2: 70-76.

ETIKA IN RAČUNOVODJE

Malči Grivec¹

POVZETEK

Računovodstvo je del informacijskega podsistema podjetja, ki pripravlja (računovodske) informacije za notranje in zunanje uporabnike. Slednji te informacije analizirajo, jih medsebojno primerjajo in ne nazadnje na njihovi osnovi sprejemajo odločitve. Prav zaradi slednjega je treba vzpostaviti podlago, ki zagotavlja, da so računovodske informacije ustrezne, razumljive, zanesljive in primerljive. Čeprav je področje v Sloveniji dobro urejeno tako z zakoni kot s Slovenskimi računovodskimi standardi, pa je praksa pokazala, da je področje treba dodatno urediti. Tega so se zavedali tudi slovenski računovodje, ki so za dodatno ureditev etike računovodenja že zelo zgodaj poskrbeli s Kodeksom poklicne etike računovodje. Kodeks tako zagotavlja, da so informacije, ki jih računovodstvo posreduje računovodskim uporabnikom, relevantne, popolne, primerne po obsegu, pravočasne in lahko dostopne. Za nekatere organizacije tudi to ni dovolj, zato imajo področje dodatno urejeno v svojih internih pravilnikih. V prispevku predstavimo pojem računovodskih informacij ter vlogo etike pri tem. Tako posebno pozornost namenimo Kodeksu poklicne etike računovodje. V empiričnem delu pa proučujemo, kako pomembna je etika za slovenske računovodje, pri čemer posebno pozornost namenimo poznavanju etičnega kodeksa ter pogostosti ravnanja pri delu v nasprotju z etičnimi normami. Ob tem nas zanima tudi, ali so tovrstna dejanja pustila posledice. Preverimo tudi, kolikšen delež organizacij, iz katerih računovodje prihajajo, ima področje etike računovodij urejeno tudi v internih aktih. Za konec pa smo preverjali tudi, kakšno je mnenje računovodij o obsegu etično spornih dejanj na področju računovodenja.

KLJUČNE BESEDE: računovodstvo, etika računovodij, etično sporna dejanja, Slovenija.

ABSTRACT

Accounting is part of the company's information subsystem, which prepares (accounting) information for internal and external users. The latter analyse this information, compare it with each other and, consequently make decisions

¹ doc. dr Malči Grivec, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, e-mail: malci.grivec@uni-nm.si

on this basis. For them in particular, it is necessary to create a basis that ensures that the accounting information is appropriate, understandable, reliable and comparable. Although this area is well regulated in Slovenia, both by law and by Slovenian accounting standards, practice has shown that this area requires additional regulation. Slovenian accountants were also aware of this and created additional regulation of accounting ethics very early on with the Code of Professional Ethics for Accountants. The Code thus ensures that the information provided by the accounting profession to users is relevant, complete, of appropriate scope, timely and easily accessible. For some organizations, this is not enough, so they additionally regulate this area in their internal rules. In this paper, we introduce the concept of accounting information and the role of ethics in this area. We pay special attention to the Code of Professional Ethics of Certified Public Accountants. In the empirical part, we investigate how important ethics is for Slovenian auditors, paying special attention to the knowledge of the Code of Ethics and the frequency of behaviours at work that violate ethical standards. At the same time, we are also interested in whether such actions had consequences. We also want to check in what proportion of the organisations from which the accountants come, the area of accountant ethics is also regulated in internal files. Finally, we have also investigated the opinions of accountants on the extent of ethically questionable actions in the field of accounting.

KEY WORDS: *accounting, ethics of accountants, ethically questionable actions, Slovenia.*

UVOD

Trenutne gospodarske razmere zahtevajo od organizacij, da svoje poslovanje še posebej skrbno načrtujejo. Podlaga za načrtovanje pa so seveda informacije, ki jih odločevalci dobijo tako znotraj kot zunaj organizacij. Pomemben del teh informacij predstavljajo računovodske informacije. Tako kot vse ostale informacije pa morajo tudi te odražati dejansko stanje proučevanega pojava, saj v nasprotnem primeru odločitve niso ustrezne. To pa lahko vodi do propada organizacije, ki je odločitev sprejela, nedvomno pa ima lahko posledice tudi za njene poslovne partnerje. Za zagotavljanje kar najbolj zanesljivih informacij je priprava informacij regulirana tako z zakoni kot samoregulatornimi akti.

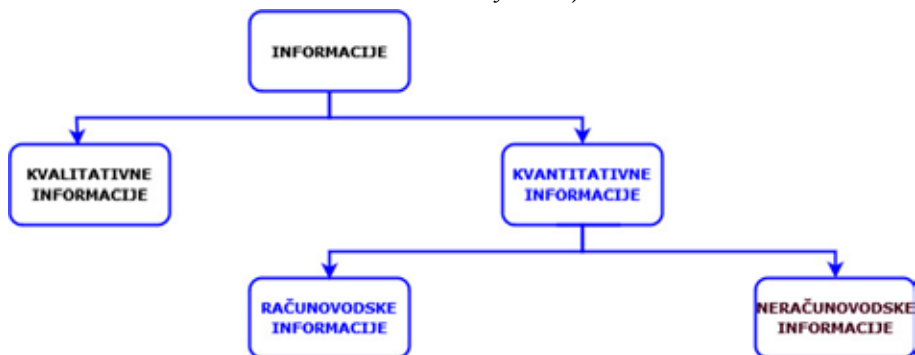
TEORETIČNI OKVIR

Računovodske informacije

Računovodstvo opredelimo kot dejavnost vrednostnega spremljanja in proučevanja pojavov, ki so povezani s poslovanjem poslovnega sistema. Računovodske informacije so torej kvantitativne informacije, ki so pravilo-

ma izražene vrednostno. Ob tem velja poudariti, da je meja med računovodskimi in neračunovodskimi informacijami (slika 1) tanka. O tem priča tudi dejstvo, da so pogosto v računovodska poročila in ne nazadnje tudi v podlage za sprejemanje odločitev vključene tudi neračunovodske informacije, ki uporabniku informacij nudijo dodatno pojasnilo (Igličar in sod., 2013, str. 17) oz. postavijo vsebino v ustrezen kontekst.

Slika 1. Vrste informacij

Vir: Igličar, A. in sod. (2013). *Uvod v računovodstvo*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, str. 17.

V vsakem primeru pa je glavni namen računovodstva, da vse ravni odločevalcev oskrbi s pravočasnimi, sprejemljivimi in natančnimi informacijami za sprejemanje odločitev, skladnimi s cilji organizacije (Dolinšek in sod., 2017, str. 12), kar je dandanes vedno bolj pomembno.

Sicer pa uporabnike računovodskih informacij o delovanju podjetja razdelimo na notranje in zunanje (Lekše in Dular, 2005, str. 19; Igličar in sod., 2013, str. 21). Računovodski informacijski sistem mora skrbeti za čim boljše informiranost obeh skupin uporabnikov. Računovodstvo namreč s tem prispeva svojo dodano vrednost v organizaciji k izboljšanju poslovanja (Igličar in sod., 2013, str. 21). Bergant (2013, str. 77–78) ob tem meni, da so najpomembnejši notranji uporabniki informacij aktivni lastniki, ki imajo neposredno vpliv na poslovno odločanje v podjetju, in njihovi nadzorni organi. Igličar in sod. (2013, str. 21) ob tem dodajajo, da je obseg informiranja zunanjih uporabnikov odvisen od interesov organizacije in predpisov države. Prav na osnovi slednjih pridejo zunanji uporabniki do informacij o poslovanju organizacije tudi posredno, prek institucij, ki skrbijo za obdelavo in javno objavo podatkov o poslovanju podjetij (npr. AJPES).

Ne glede na uporabnika računovodskih informacij morajo te zadovoljiti interese koristnikov. Tako morajo informacije ustrezati (1) zahtevam po kakovosti: odsotnost napak in zanesljivost informacij, (2) zahtevam, pove-

zanim s skrbništvom: uspešnost in učinkovitost zagotavljanja informacij, in (3) varstvenim zahtevam: zaupnost, neoporečnost, razpoložljivost (Dolinšek, 2017, str. 15). K uresničevanju tega prispevajo tudi zakoni in Slovenski računovodski standardi. Ti izpostavljajo predvsem štiri kakovostne značilnosti računovodskih izkazov in s tem tudi celotnega računovodenja, in sicer razumljivost, ustreznost, zanesljivost in primerljivost (Slovenski računovodski standardi 2016 z dopolnitvami 2019, 2018, str. 13). V Sloveniji in tudi drugih državah je računovodenje urejeno tudi z etičnimi kodeksi.

Etika v računovodstvu

Že dolgo vemo, da je etika ustrezno oz. celo nujno dopolnilo pravnega sistema (Grivec, 2017, str. 132). Tako ni nenavadno, da vedno več organizacij in stanovskih združenj uporablja tudi etične kodekse. Nič drugače ni na področju dela računovodij. Razloge za vedno večjo vlogo etike na vseh področjih lahko iščemo tudi v tem, da ugotovitve kažejo, da je možno delati prav in hkrati uspeti v poslu. Odločitve pa niso vedno preproste. Lamb in sod. (2009, str. 67) se zavedajo dejstva, da je neko ravnanje lahko zakonito, a hkrati neetično in obratno. Tako pravijo, da je meja med etiko in zakoni težko določljiva, in sicer se etika začne tam, kjer se zakon konča. Na sliki 2 vidimo, da se to nanaša predvsem na t. i. sivo območje, kamor lahko uvrstimo dejanja, ki niso prepovedana, a hkrati tudi niso moralna (Možina in sod., 1998, str. 424).

Slika 2. Sivo območje etičnega odločanja

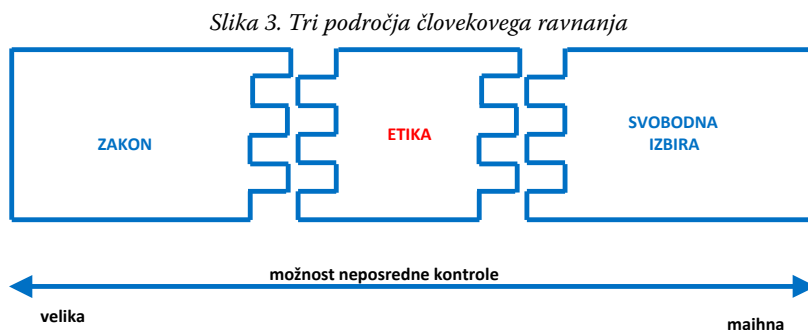
Vir: Možina, S. in sod. (1998). *Poslovno komuniciranje*. Maribor: Obzorja, str. 422.

Možina in sod. (1998, str. 423) kot razloge, da se vedno pogosteje upoštevajo tudi samoregulatorni akti, navajajo naslednje:

- pravni red temelji na kodifikaciji tistega, kar ni dovoljeno, a to ne pomeni, da je vse ostalo dovoljeno in moralno;

- tisto, kar zakoni prepovedujejo, je mogoče tolmačiti po črki in ne po smislu, saj noben zakon ne more predvideti vseh okoliščin;
- čim natančnejši so zakoni, tem manj je možnosti popolnega nadzora izvajanja le-teh.

Čeprav se zdi, da je samoregulativa lahko alternativa zakonom, jih ne more v celoti nadomestiti. Obe regulativi druga drugo dopolnjujeta (slika 3) in tako dosegata cilje, ki jih vsaka zase ne bi.

Vir: Darf, R. L. (2008). *New Era of Management*. United States: Thomson South-Western, str. 140.

Da bi bili računovodski podatki, predvsem pa računovodske informacije, ustrezni, razumljivi, zanesljivi in primerljivi, je sprejet Kodeks poklicne etike računovodij, ki zagotavlja, da bodo informacije, ki jih računovodstvo posreduje računovodskim uporabnikom (Kavčič in sod., 2007, str. 5–6):

- *relevantne* – zadevati morajo predmet odločanja;
- *popolne (kakovostne)* – zajemati morajo vse podatke ali kar največ podatkov, ki so za sprejemanje odločitev pomembni;
- *primerne po obsegu* – ujemati se morajo z zmožnostjo prejemnika;
- *pravočasne* – prenesene takrat, ko jih je še mogoče uporabiti pri sprejemanju odločitev;
- *lahko dostopne* – do njih uporabniki pridejo na enostaven način in v obliki, primerni za odločanje.

Pri tem velja izpostaviti, da so se slovenski računovodje pomena urejanja delovnega področja tudi z etičnimi kodeksi zavedali že zelo zgodaj. Na področju računovodstva je v Sloveniji tako že od leta 1972 sprejet Kodeks poklicne etike računovodje, ki se je skozi čas dopolnjeval. »Kodeks poklicne etike računovodij je zapis pravil, po katerih se ravna računovodje pri opravljanju svojih strokovnih nalog. Računovodje se morajo popolnoma posvetiti svojemu delu in skrbeti za njegovo kakovost, saj to narekuje tudi poklicna etika. Delovati morajo v skladu s koristmi tistih, za katere delajo.

Računovodje ne smejo ravnati zoper pravila, ki so zapisana v kodeksu, in ne smejo dopuščati, da bi se pravila kršila (Muren, 2011, str. 15).

Temeljna načela obnašanja računovodje po Kodeksu poklicne etike računovodje so dandanes tako (Slovenski inštitut za revizijo, 2005):

- *strokovnost in odgovornost*: to računovodji narekuje nenehno izpopolnjevanje teoretičnega računovodskega znanja in veščin, delovati morajo v skladu s predpisi in kodeksi, poznati morajo ekonomiko gospodarskih družb ter znati povezati teorijo in prakso. Pri opravljanju svojih obveznosti in odgovornosti morajo biti zanesljivi v vseh zadevah, ki se nanašajo na računovodsko dejavnost, in do vseh, za katere delajo.
- *zaupnost*: računovodja je dolžan varovati zaupne informacije, s katerimi so seznanjeni pri svojem delu, razen če imajo dovoljenje za razkrivanje in če jih k temu zavezuje zakon. Zaupne informacije ne smejo uporabiti za osebne koristi oz. druge namene, ki bi bili v nasprotju z zakonom ali etiko.
- *poštenost*: računovodja se mora izogibati vsaki dejavnosti, ki bi mu onemogočila pošteno opravljanje dolžnosti in strokovnost ter lahko vplivala na njegov ugled. Prav tako mora zavrniti darila večje vrednosti, ki bi dejansko ali na videz lahko vplivala na njihovo strokovnost in poštenost.
- *resničnost*: računovodja je odgovoren za pošteno in resnično poročanje različnim odločitvenim ravnam v podjetju ali izven njega. Poskrbeti mora, da so popolnoma razkrite vse pomembne informacije, ki bi utegnile slabo vplivati na uporabnikovo sprejemanje poročil, pripomb in predlogov.
- *prizadevnost*: računovodja si mora prizadevati za učinkovitost in kakovost dela. V ta namen si prizadeva za jasno razmejitev odgovornosti vsakega soudeleženca pri obravnavanju računovodskih podatkov ter pri pripravljanju in sprejemanju informacij.

V kolikšni meri je vse navedeno upoštevano v praksi, pa prikazujemo v nadaljevanju, kjer predstavljamo ugotovitve raziskave med slovenskimi računovodji.

METODOLOGIJA

Namen in cilji raziskave

Namen raziskave je predstaviti delo računovodje in pomen etike pri tem, kjer nas je posebej zanimalo, kako pomembna je etika računovodjem v Sloveniji. Ob tem nas je zanimalo tudi, kako dobro računovodje poznajo etični kodeks računovodij ter kakšen pomen mu predpisujejo. Zanimalo nas tudi

je, ali imajo etično delovanje računovodij posebej urejeno tudi z internimi predpisi. Za konec pa smo računovodje vprašali tudi, ali so na delovnem mestu že kdaj ravnali v nasprotju s svojim moralnim prepričanjem, in o posledicah tovrstnih dejanj.

Cilji raziskave so:

- proučiti pomen etike in etičnih kodeksov za delo računovodij,
- ugotoviti poznavanje etičnega kodeksa računovodij,
- ugotoviti, ali se računovodje pri svojem delu lahko oprejo tudi na etične smernice v internih aktih organizacij,
- proučiti pogostost ravnanja računovodij v nasprotju z etičnimi prepričanji.

Raziskovalna vprašanja in hipoteze

Glede na namen in cilje prispevka smo postavili naslednja raziskovalna vprašanja:

RV1: Kakšen je pomen etike in etičnih kodeksov pri delu računovodij?

RV2: Kako dobro računovodje poznajo etični kodeks računovodij?

RV3: Kako pogosto so etične smernice za delo računovodij opredeljene tudi v internih aktih organizacij?

RV4: Kako pogosto računovodje v Sloveniji ravnaajo v nasprotju z etičnimi prepričanji?

Glede na raziskovalna vprašanja smo postavili naslednji hipotezi:

H1: Računovodje, ki dajejo pri svojem delu etiki velik oz. zelo velik poudarek, bolj poznajo etični kodeks računovodij kot ostali računovodje.

H2: Računovodje v Sloveniji ne ravnaajo pogosto v nasprotju z etičnimi prepričanji.

Metode in tehnike zbiranja podatkov

Uporabili smo neeksperimentalno kvantitativno metodo raziskovanja, in sicer tehniko anketiranja. Anketiranja je postopek, s katerim na podlagi ankete raziskujemo in zbiramo podatke, informacije, stališča in mišljenja o raziskovalnem predmetu (Ivanko, 2007, str. 19; Zelenika, 1990, str. 203).

Anketa je ena najbolj poznanih in pogosto uporabljenih tehnik zbiranja podatkov. S pomočjo ankete hitro in preprosto zbiramo podatke od ljudi na osnovi njihovih odgovorov na vprašanja o problemu, ki ga proučujemo (Cencič, 2009, str. 58). Avtorji ob tem poudarjajo, da anketiranje predstavlja eno osrednjih komponent družboslovne metodologije. Primerna je zlasti takrat, kadar želimo z raziskavo zajeti velik krog ljudi (Cencič, 2009, str. 58), a hkrati pridobiti čim bolj kakovostne podatke hitro in ob čim manjših stroških ter čim manjši porabi drugih virov (Grivec, 2017, str. 151). To je danes še posebej lahko z uporabo spleta, ki postaja vedno pomembnejši.

Uporaba spletnih anket v raziskovanju ima namreč številne prednosti tako za raziskovalce kot tudi za respondente. Poleg že omenjene hitrosti zbiranja podatkov naj poudarimo, da gre za računalniško zbiranje podatkov. Tovrsten način namreč omogoča zmanjševanje napak pri vnosu v podatkovno bazo, kontrolo odgovorov ter dinamično prilagajanje vprašalnika (preskoki, rotacija ...). Ni niti napak zaradi anketarja (Lozar Manfreda in sod., 2000, str. 1038).

Ker je bila izvedba slučajnega vzorčenja nemogoča, kajti nismo razpolagali z ustreznim vzorčnim okvirom, smo se odločili, da bomo izvedli priložnostno vzorčenje (angl. *accidental sampling*), ki je ena izmed oblik neverjetnostnega vzorčenja in ena najbolj enostavnih oblik neverjetnostnega vzorčenja (Kalton in Vehovar, 2001, str. 169), saj temelji na izbiri vzorčnih enot, ki so najlažje dosegljive. Pri tem je možnost za reprezentativnost vzorca (v tem primeru) majhna (Bregar in sod., 2005, str. 44–45), zato je rezultate tovrstnih raziskav tvegano uporabljati za sklepanje o celotni populaciji, saj je pri takih vzorcih precejšnja verjetnost, da pride do pristranskosti (Kalton in Vehovar, 2001, str. 170). Je pa tovrstno vzorčenje tudi sicer v praksi nadvse razširjeno, saj so taki vzorci mnogo cenejši in izvedbeno hitrejši. Velja, da se ocene velikokrat ne razlikujejo od ocen iz verjetnostnih vzorcev (Kalton in Vehovar, 2001, str. 169).

Glede na to, da smo želeli v raziskavo zajeti kar se da največ enot z različnimi lastnostmi, a se zaradi finančnih omejitev nismo mogli poslužiti komercialnega spletnega panela, smo se zadeve lotili »gverilsko«. Tako smo se odločili za naraščajoče vzorčenje (Dimovski in sod., 2005, str. 150), ki ga nekateri imenujejo tudi verižno vzorčenje (Bregar in sod., 2005, str. 44–45) oz. princip snežne kepe oz. »snowball sampling«.

Prav tako smo uporabili statistično metodo, v okviru katere smo s programoma MS Excel in IMB SPSS Statistics 26 analizirali rezultate ankete ter jih za boljšo preglednost prikazali grafično ter prikazali vzročno-posledične odnose med proučevanimi spremenljivkami ter preverili postavljeni hipotezi.

Opis instrumenta

Anketni vprašalnik smo oblikovali na osnovi proučevane literature (Škandro in Ramčić Salkić, 2021; Grivec, 2021; Grivec, 2014; Grivec, 2009) ter aktualnih razmer v gospodarstvu. Tako smo anketirancem najprej postavili nekaj demografskih vprašanj, in sicer kje računovodje delajo, ali v računovodskem servisu ali v računovodstvu podjetja. Nato smo jih vprašali, kakšna je njihova dosežena izobrazba, od kod prihajajo ter koliko časa opravljajo delo računovodje.

V nadaljevanju smo anketirance spraševali, kako pomembna je pri njihovem delu etika, kako dobro poznajo Kodeks poklicne etike računovodje ter kakšen pomen mu pripisujejo. Zanimalo nas tudi je, ali imajo etične smernice za delo zavedene v internih aktih organizacij. Za potrebe v prispevku zastavljenih ciljev (raziskava je bila sicer obsežnejša in je zajemala različne vidike dela računovodij in izzivov, s katerimi se pri delu srečujejo) smo anketirance na koncu vprašali tudi, kako pogosto pri svojem delu kršijo etične norme.

Predstavitev vzorca

V raziskavi je sodelovalo 228 računovodij, pri čemer je 81 % anketirancev delalo v računovodskih servisih. Anketirani računovodje so prihajali iz celotne Slovenije. Največ jih je bilo iz Osrednjeslovenske regije (35 %), Savinjske regije (12 %) in Podravske regije (10 %). Z 9-odstotnim deležem so sledili anketiranci iz Gorenjske regije (10 %), s 7-odstotnim deležem pa anketiranci iz Jugovzhodne Slovenije. Računovodje iz ostalih regij so bili v vzorcu zajeti v manjšem deležu, pri čemer jih je najmanj anketirancev prihajalo iz Zasavske regije (2 %).

Računovodje, zajeti v vzorec, so imeli različno izobrazbo. Med njimi je bilo največ takih, ki so imeli zaključeno univerzitetno izobrazbo oz. drugo bolonjsko stopnjo (31 %), še dodatnih 25 % pa jih je imelo zaključeno visoko šolo oz. prvo bolonjsko stopnjo študija. S 23-odstotnim deležem so bili v vzorec vključeni anketiranci z višjo šolo. 17 % anketirancev je imelo zaključeno štiriletno srednjo šolo, 4 % pa znanstveni magisterij ali doktorat. V vzorec pa nismo zajeli računovodij s poklicno šolo.

Anketirani računovodje so imeli tudi različen čas dela na delovnem mestu računovodje, in sicer je največ anketiranih (21 %) na delovnem mestu računovodje delovalo več kot 30 let, sledili so anketiranci z delovno dobo na mestu računovodje z delovno dobo od 26 do 30 let (20 % anketirancev) in z 21 do 25 let (19 % anketiranih). 12 % računovodij je to delo opravljalo od 11 do 15 let. Ostali računovodje pa so bili z enakim deležem, 9 %, razporejeni v skupine od 1 do 5 let, od 11 do 15 let oz. od 16 do 20 let. V vzorec pa nismo zajeli računovodij, ki delo računovodje opravljajo manj kot eno leto.

Potek raziskave

Raziskava je potekala od 22. maja do 22. avgusta 2022. In sicer smo povezavo do spletne ankete posredovali na 456 naslovov družb in samostojnih podjetnikov posameznikov, ki opravljajo računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti ter davčno svetovanje in so v skladu z razvrstitvijo, ki jo predpisuje standardna klasifikacija dejavnosti 2008, razporejeni pod številko 69.200 ter so vpisani v Register članov Zbornice računovodskih servi-

sov. Prav tako smo povezavo do spletne ankete posredovali vsem računovodjem, katerih e-naslove smo imeli, ter jih hkrati prosili, da e-pošto skupaj s povezavo do spletne ankete posredujejo svojim stanovskim kolegom in hkrati naslovnike prosijo, da izpolnijo anketo. Povezavo do ankete pa smo objavili tudi na družbenem omrežju Facebook, in sicer tako na osebni profilu kot tudi v zaprti skupini računovodij. Vse z namenom, da bi v raziskavo vključili starostno, izobrazbeno in geografsko razpršen vzorec.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Rezultati raziskave so pokazali, da je računovodjem etika pri delu zelo pomembna, saj je povprečna stopnja strinjanja na 5-stopenjski lestvici $\bar{x} = 4,6$. Natančnejši pogled na rezultate pokaže, da etiko kot pomembno oz. zelo pomembno označuje kar 96 % anketirancev. Pri tem moramo izpostaviti, da med njimi ni takih, ki bi se jim zdela etika nepomembna oz. sploh nepomembna.

Kljub dejstvu, da anketirani računovodje dajejo etiki visok pomen, pa je povprečno strinjanje, da je Kodeks poklicne etike računovodje za njihovo delo pomemben, v povprečju malenkost nižje ($\bar{x} = 4,6$), še vedno pa 92 % anketirancev meni, da je pomemben oz. zelo pomemben. Med anketiranci pa je bilo 6 % takih, ki se do pomena kodeksa niso mogli opredeliti, in 2 % takih, ki se jim zdi nepomemben oz. sploh nepomemben.

Z raziskavo smo želeli preveriti, ali računovodje, ki dajejo pri svojem delu etiki velik oz. zelo velik poudarek, bolj poznajo etični kodeks računovodij kot ostali računovodje (hipoteza 1).

Tabela 1. Rezultati t-testov za neodvisne vzorce za razlike v mnenju o pogostosti etičnih dilem in pritiskov po kršenju etičnih norm

	Trditvev	Etika ima velik pomen		Etika nima velikega pomena		t	df	p
		\bar{x}	SD	\bar{x}	SD			
1. 1	Poznavanje Kodeksa poklicne etike računovodje	1,59	0,797	1,89	0,782	1,103	187	,271

* Razlike so statistično pomembne na ravni $p < ,05$.

Vir: Anketa, 2022.

Predpostavljali smo, da so računovodje, ki jim je etika pri delu pomembnejša, bolj poznajo kodeks kot ostali računovodje. Povprečna stopnja poznavanja je sicer pri njih boljša, a pri stopnji značilnosti $p < ,05$ ne ugotovimo statistično značilne razlike v aritmetičnih sredinah med obema skupinama računovodij, kar pomeni, da hipoteze ne moremo potrditi.

Zaradi vedno večjega poudarka na etiki pri poslovanju organizacije pogosto področje urejajo tudi same. Zato smo v nadaljevanju anketirance vprašali, ali imajo v internih aktih posebej urejeno tudi področje etike računovodij. Ugotovili smo, da ima etiko računovodij v internih aktih urejeno le 38 % računovodskih servisov in 24 % drugih organizacij, kar je presenetljivo malo. Zlasti če to primerjamo z rezultati o pomembnosti etike pri računovodenju po mnenju anketirancev.

Kljub nizkemu deležu računovodskih servisov in drugih organizacij, ki področje računovodenja urejajo tudi v internih aktih, je pogosto ravnal v nasprotju s svojimi moralnimi prepričanji samo 1 % anketiranih računovodij. Rezultati so pokazali tudi, da je v nasprotju z moralnimi prepričanji redko oz. zelo redko ravnalo 44 % anketirancev, nikoli pa kar 45 %.

Z drugo hipotezo smo želeli preveriti, kako pogosto računovodje v Sloveniji ravnajo v nasprotju z etičnimi prepričanji.

Tabela 2. Rezultati t-testov za preizkus domneve o populacijski aritmetični sredini o pogostosti ravnanja računovodij v nasprotju z etičnimi prepričanji

	Trditev	\bar{x}	SD	t	df	p
1.	Pogostost ravnanja v nasprotju z etičnimi prepričanji	4,30	0,733	14,627	178	,000*

* Razlike so statistično pomembne na ravni $p < ,05$.

Vir: Anketa, 2022.

Na podlagi preizkusa domneve o populacijski aritmetični sredini (angl. One-Sample T Test) ugotavljamo, da pri stopnji značilnosti $p < ,05$ lahko trdimo, da slovenski računovodje ne ravnajo pogosto v nasprotju s svojimi etičnimi prepričanji ($\bar{x} = 4,30$, pri čemer 5 pomeni »nikoli ne ravnam v nasprotju z etičnimi prepričanji«). Drugo hipotezo tako potrdimo.

Ko smo proučevali posledice etično spornih dejanj računovodij, smo ugotovili, da so tovrstna dejanja pustila posledice tako na računovodjih osebno (33 % anketirancev) kot na strankah oz. naročnikih (5 %) in računovodskih servisih (4 %). Kljub posledicam pa smo ugotovili, da 46 % anketirancev ne ve, ali bi pri morebitnem ponovnem odločanju v isti/podobni situaciji ravnali enako. Preostanek anketirancev pa tako ne bi ravnal nikoli več, od tega jih 4 % tako ne bi ravnalo zagotovo nikoli več, 25 % pa verjetno ne več.

Smo pa z raziskavo tudi ugotovili (Grivec, 2022, str. 14), da je 50 % anketiranih računovodij v računovodskih servisih poročalo o tem, da so se v času epidemije covid-19 z etičnimi dilemami srečevali pogosteje kot pred epidemijo. Med njimi pa je bilo samo 20 % takih, za katere to ni veljalo oz. sploh

ni veljalo. Tudi med računovodji v podjetjih je bilo 46 % takih, ki so se v času epidemije z etičnimi dilemami srečevali pogosteje. Istočasno pa so bili oboji pri svojem delu deležni pritiskov po kršenju etičnih norm. O tem je namreč poročalo kar 38 % računovodij v računovodskih servisih in 22 % računovodij v podjetjih.

Tudi sicer 33 % vseh anketiranih računovodij meni, da število etično spornih dejanj pri računovodenju v zadnjem obdobju narašča, 22 % pa jih meni, da je stanje nespremenjeno. Na drugi strani 5 % anketirancev meni, da število etično spornih dejanj upada. Presenetilo pa nas je, da se 40 % anketiranih do problematike ne more opredeliti. Teh je še več kot v raziskavi, ki smo jo izvedli novembra 2012 (Grivec, 2012). Takrat se do gibanja pojava ni moglo opredeliti 32,14 % anketirancev. Je pa hkrati v tistem obdobju več kot polovica anketirancev menila, da število etično spornih dejanj narašča. Če dejansko rezultati ankete odražajo dejansko stanje, smo z napredkom na področju etike računovodenja lahko zadovoljni. Seveda pa še vedno obstaja možnost, da smo do dejanj okoli nas nekritični.

ZAKLJUČEK

Etika je pomembna na vseh področjih našega življenja. Tako ne preseneča, da si dandanes poslovanja organizacij ne predstavljamo več brez upoštevanja le-te. Kako intenzivno jo organizacije oz. njeni zaposleni implementirajo v vsakdanja dejanja, pa je različno od organizacije do organizacije. Nekatere tako področje posebej urejajo v internih aktih, spet druge zaposlene napotujejo zgolj na upoštevanje posameznih poklicnih kodeksov. Nič drugače ni tudi na področju računovodenja. Smo pa z raziskavo ugotovili, da je na področju etike računovodij v organizacijah še precej prostora za napredek, saj ima področje posebej urejeno le manjši del organizacij. Kljub vsemu pa so podatki spodbudni, saj se po oceni računovodij število etično spornih dejanj zmanjšuje. Ali to resnično drži, bodo pokazala raziskovanja v naslednjih letih oz. ne nazadnje tudi dejanja sama.

LITERATURA IN VIRI

1. Bergant, Ž. (2013). Analiza poslovanja od teorije do prakse: računovodski in finančni vidiki. Ljubljana: Inštitut za poslovodno računovodstvo.
2. Bregar, L. in sod. (2005). Metode raziskovalnega dela za ekonomiste: izbrane teme. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
3. Cencič, M. (2009). Kako poteka pedagoško raziskovanje: primer kvantitativne empirične neeksperimentalne raziskave. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
4. Darf, R. L. (2008). New Era of Management. United States: Thomson South-Western, str. 140.

5. Dimovski, V. in sod. (2005). Metode raziskovalnega dela. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
6. Dolinšek, T. in sod. (2017). Spletno računovodsko poročanje slovenskih podjetij. Celje: Fakulteta za komercialne in poslovne vede.
7. Grivec, M. (2009). Tržno komuniciranje in etično sporna dejanja ponudnikov na trgu. Magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
8. Grivec, M. (2014). Delo računovodje v času gospodarske krize. *Revija za ekonomske in poslovne vede*, letnik 1, št. 1, str. 62-9. Grivec, M. (2014). Etika u računovodstvu. *Praktični menadžment: stručno-znanstveni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 5, št. 2, str. 17–22.
10. Grivec, M. (2017). Vpliv oglaševanja zdravil na zdravnike in potrošnike. Doktorska disertacija. Novo mesto: Fakulteta za poslovne in upravno vede.
11. Grivec, M. (2021). Računovodsko delo v času covida-19. V: *11. računovodski posvet Dolenjske in Bele krajine*. Novo mesto: Gospodarska zbornica Dolenjske in Bele krajine. Spletna stran: https://www.gzdbk.si/media/pdf/sekcije/SRS/2021/Malci_Grivec.pdf.
12. Grivec, M. (2022). Računovodenje v času epidemije covida-19 in pogled v prihodnost. *Revija za ekonomske in poslovne vede*, 9, št. 2, str. 3–21.
13. Igljčar, A. in sod. (2013). Uvod v računovodstvo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
14. Ivanko, Š. (2007). Raziskovanje in pisanje del. Metodologija raziskovanja in pisanja strokovnih in znanstvenih del. Kamnik: Cubus image d.o.o.
15. Kalton, G. in Vehovar, V. (2001). Vzorčenje v anketah. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
16. Kavčič, S. in sod. (2007). Poslovodno računvodstvo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
17. Lamb, W. C. in sod. (2009). *Essentials of Marketing*. Mason: South-Western.
18. Lekše, M. in Dular, M. (2007). Računovodstvo in finančno poslovanje. Novo mesto: Ekonomska šola, Višja strokovna šola.
19. Lozar Manfreda, K. in sod. (2000). Veljavnost interneta kot anketnega orodja. *Teorija in praksa*, 37, št. 6, str. 1035–1051.
20. Možina, S. in sod. (1998). Poslovno komuniciranje. Maribor: Obzorja, str. 422.
21. Muren, A. (2011). Poslovna etika računovodje. Diplomsko naloga. Novo mesto: Visoka šola za upravljanje in poslovanje Novo mesto.
22. Škandro, S. in Ramičić Salkić (2021). Uticaj krize covida-19 na etično ponašanje profesionalnih računovođa. V: Hasanbegović, E. in sod. (ur.). *Financijsko - računovodstvena profesija u novom okruženju*. 3. Međunarodna naučno-stručna konferencija »FIRA 2021«, str. 269–282.
23. Slovenski inštitut za revizijo (1995). Kodeks poklicne etike računovodje. Spletna stran: https://si-revizija.si/datoteke/splosno/696/rac-kodeks_etike-racunovodja.pdf [Citirano 5. 5. 2023 ob 17.10].
24. Slovenski računovodski standardi 2016 z dopolnitvami 2019 (2018). Ljubljana: Slovenski inštitut za revizijo. Spletna stran: <https://si-revizija.si/datoteke/standardi/1444/srs-2016-knjiga-popravki-2018.pdf> [Citirano 7. 5. 2023 ob 8.15].
25. Zelenika, R. (1990). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela. Ljubljana: Partizanska knjiga.

UTICAJ KRIPTOIMOVINE NA OBJEKTIVNOST FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA

Biljana Pejović¹, Isidora Ljumović²

SAŽETAK

Od nastanka prve kriptovalute, nakon velike ekspanzije kripto tržišta i pojave kripto imovine u posedu privrednih društava nametnulo se pitanje njihovog tretmana u finansijskim izveštajima. Iako su nastale sa ciljem da zamene novac, kriptovalute ne ispunjavaju nijednu funkciju novca. Velika volatilnost vrednosti kriptovaluta nameće pitanje njihovog računovodstvenog tretmana, metoda procene radi što pouzdanijeg finansijskog izveštavanja kompanija koje ih poseduju. Objektivnost finansijskog izveštavanja je moguća jedino ako su finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa važećim standardima finansijskog izveštavanja, a regulativa kripto imovine još uvek nije precizno definisana. Volatilnost ovog oblika imovine može dovesti u zabludu sve korisnike finansijskih izveštaja. Nejednak tretman kriptovaluta kao sredstva plaćanja u mnogim zemljama, nedostatak pravne regulative, nedefinisan način oporezivanja transakcija i nepostojanje posebnih standarda finansijskog izveštavanja za ovaj oblik aktive, predstavljaju velike izazove kako za lokalne, tako i za globalne institucije i regulatorna tela. Regulativa je neophodna i radi kontrole finansiranja kriminalnih aktivnosti. U radu su analizirana istraživanja na temu regulacije i računovodstvenog tretmana kriptovaluta. U okviru postojećih računovodstvenih standarada, do donošenja namenske regulative, za tretman ovog oblika imovine analizirano je u okviru kojih pozicija bilansa stanja se mogu priznavati i vrednovati. Na osnovu trenutno važećih Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFI) i Opšte-prihvaćenih računovodstvenih principa (US GAAP) analizirane su trenutne mogućnosti priznavanja i vrednovanja kriptovaluta. U okvirima međunarodnih standarda kriptovalute se mogu priznavati kao nematerijalna ulaganja, investicije ili zalihe, po fer ili nabavnoj vrednosti u zavisnosti od njihove namene i funkcije, kao i od delatnosti kompanija koje vrše evidenciju ovih transakcija.

1 dr Biljana Pejović, AP Production, Beograd, e-mail: biljanapejovic9@gmail.com

2 dr Isidora Ljumović, Institut ekonomskih nauka, Beograd, e-mail: isidora.ljumovic@ien.bg.ac.rs

KLJUČNE REČI: *kripto imovina, kriptovalute, finansijsko izveštavanje, regulacija, vrednovanje.*

ABSTRACT

Since the creation of the first cryptocurrency, after the great expansion of the crypto market and the emergence of crypto assets in the possession of companies, the question of their treatment in financial reports arose. Although they were created with the aim of replacing money, cryptocurrencies do not fulfill any of the functions of money. The high volatility of the value of cryptocurrencies raises the question of their accounting treatment, a valuation method for the most reliable financial reporting of the companies that own them. The objectivity of financial reporting is possible only if the financial reports are prepared in accordance with the applicable financial reporting standards, but the regulation of crypto assets is still not precisely defined. The volatility of this form of asset can be misleading to all users of financial statements. The unequal treatment of cryptocurrencies as a means of payment in many countries, the lack of legal regulation, the undefined way of taxing transactions and the lack of special financial reporting standards for this form of asset represent major challenges for both local and global institutions and regulatory bodies. Regulation is also necessary to control the financing of criminal activities. The paper analyzes research on the topic of regulation and accounting treatment of cryptocurrencies. Within the framework of the existing accounting standards, until the adoption of specific regulations for the treatment of this form of property, it was analyzed within which balance sheet positions can be recognized and valued. Based on the currently valid International Financial Reporting Standards (IFRS) and the Generally Accepted Accounting Principles (US GAAP), the current possibilities of recognizing and valuing cryptocurrencies were analyzed. Within the framework of international standards, cryptocurrencies can be recognized as intangible assets, investments or stocks, at fair or purchase value, depending on their purpose and function, as well as the activities of the companies that record these transactions.

KEY WORDS: *crypto assets, cryptocurrencies, financial reporting, regulation, valuation.*

UVOD

Poslovanje u globalnom okruženju i informacione tehnologije predstavljaju brojne izazove za tržišne učesnike. Stvaranje multinacionalnih kompanija i seljenje kapitala gde će se ostvariti veće stope prinosa, logično su dovele do nastanka digitalnih valuta kako bi se ubrzale finansijske transakcije, izbegli pravno-regulatorni okviri mnogih zemalja i izbeglo oporezivanje. Od nastanka prve kriptovalute *Bitcoin*-a (*BTC* u daljem tekstu) 2008. godine do danas, pojavio se veliki broj kriptovaluta koje su doživele eksponencijalni

rast u poslednjih nekoliko godina. Tehnologija na kojoj se zasniva trgovina kriptovalutama je *blockchain*. Ključna karakteristika *blockchain* tehnologije je njena decentralizovana priroda. Za razliku od tradicionalne baze podataka koja se nalazi na jednom serveru ili grupi servera, *blockchain* je distribuiran preko velike mreže računara. Decentralizovana struktura čini *blockchain* mnogo sigurnijim od hakovanja i neovlašćenog pristupa, jer nema centralne tačke napada i radi bez potrebe da treća strana odobri ili potvrdi transakcije. Ključna karakteristika *blockchain-a* je njegova transparentnost, jer su sve transakcije izvršene na njemu javne i može ih videti svako ko ima pristup mreži.

Nastanak kriptovaluta vezan je za ideju stvaranja decentralizovanog digitalnog novca koji se može koristiti za onlajn plaćanja bez nadzora finansijskih institucija. Cilj stvaranja je bio da postanu prihvatljivo sredstvo plaćanja u svakodnevnom životu. Većina kupaca kriptovaluta ulaže u njih i čuva ih uz očekivanje da će njihova cena nastaviti trend rasta, tako da njihova prvobitna namena, da se koriste kao digitalna valuta koja će olakšati transakcije, pretvorena je u priliku da njihovo posedovanje omogući dobru zaradu. Tu se motiv tražnje za ovim oblikom novca, kao transakcionog sredstva, pretvorio u špekulativni motiv. Rast tražnje za kriptovalutama zasnovan je prvenstveno na pohlepi i anonimnosti onih koji ih poseduju. Ne postoji nadzorna finansijska institucija koja može tražiti poreklo novca kojim su kupljene kriptovalute.

Ukupna kripto industrija danas vredi stotine milijardi dolara. Mnoge razvijene zemlje su već prihvatile kriptovalute, posebno *Bitcoin*, kao legalan način plaćanja, ali postoje one sa slabom ekonomijom koje se i dalje plaše da prihvate sve prednosti koje kriptovalute nude. Neke od zemalja su čak pokušale da razviju i naprave sopstvene kriptovalute koje će koristiti. Glavni razlog zašto zemlje odlučuju da ih ne koriste je smanjenje kriminalnih aktivnosti i nemogućnost kontrole oporezivanja. Strah da ne mogu pratiti transakcije koje se dešavaju na internetu, sprečava ih da dozvole da ova digitalna valuta bude deo njihove ekonomije.

U početku, vlasnici kriptovaluta su bili fizička lica, a danas veliki broj kompanija poseduje kriptovalute u svom portfoliju, koje karakteriše velika volatilnost vrednosti. Iako bi bilo logično da je pre pojave i početka trgovine kriptovaluta izgrađena infrastruktura koja bi služila za legalizovanje i nadzor ovih transakcija, kao i tretman u finansijskim izveštajima, u radu je analizirano kakav tretman kriptovalute mogu imati u skladu sa trenutno važećim institucionalnim okvirima lokalnog zakonodavstva i Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja.

Prikazivanje ovog oblika aktive u bilansima privrednih subjekata može dovesti u zabludu veliki broj korisnika finansijskih izveštaja. Verovatno naj-

veći nedostatak i regulatorna zabrinutost oko kriptovaluta je njihova sposobnost da olakša nezakonite aktivnosti. Veliki broj transakcija na sivom i crnom tržištu denominirano je u *Bitcoin*-ima i drugim kriptovalutama.

METODOLOGIJA

Zbog nepostojanja namenske računovodstvene regulative koja precizno definiše tretman kriptovaluta u finansijskim izveštajima, kako na globalnom nivou, tako i u lokalnoj legislativi, u radu su analizirani postojeći Međunarodni standardi računovodstvenog izveštavanja (MSFI) i zakoni koji se mogu alternativno primeniti na oblast priznavanja, vrednovanja, prezentaciju i obelodanjivanja kriptovaluta u finansijskim izveštajima, do donošenja regulative koja će detaljno regulisati ovu oblast.

Analizirani su stručni radovi na temu kriptovaluta, tumačenja Ministarstva finansija, Zakon o računovodstvu („Službeni glasnik RS”, broj 73/19), Zakon o digitalnoj imovini („Službeni glasnik RS”, broj 153/20) i Pravilnik o načinu priznavanja, vrednovanja, prezentacije i obelodanjivanja pozicija u pojedinačnim finansijskim izveštajima mikro i drugih pravnih lica („Službeni glasnik RS”, br. 89/20). Sintezom analiziranog materijala predstavljena su zaključna razmatranja.

REZULTATI I DISKUSIJA

Virtuelne valute, kao alternativni oblici elektronskog plaćanja, razvile su se kao odgovor na potrebu da se smanje troškovi prenosa sredstava, ubrza izvršenje plaćanja i izbegne finansijsko posredovanje, odnosno uloga centralizovanih platnih institucija čija je svrha da verifikuju transakcije (Jovanić, 2021).

Korišćenje kriptovaluta zasnovano je na kriptografiji i nemoguće ih je kopirati ni svojevolejno proizvesti. Brzi razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija doveo je do vrlo snažnih računara, koji omogućavaju korišćenje moćnih standarda kriptografije koje je nemoguće probiti. Decentraliziranost i neregulisanost sistema smatra se najvećom prednosti kriptovaluta, ali i uzrokom velike volatilnosti. Cena *Bitcoin*-a i ostalih kriptovaluta zavisi isključivo od odnosa ponude i tražnje. Rad sa kriptovalutama zasnovan je na *blockchain* tehnologiji koja rešava neke od najvećih problema u finansijskoj tehnologiji. Izum *blockchain* tehnologije smanjuje troškove organizacije i koordinacije velikih sistema.

Nastankom kriptovaluta javile su se dileme da li se radi o novcu ili imovini. Samoregulišući sistem kriptovaluta koji je zasnovan na *blockchain* tehnologiji nije pružao mogućnost državnim mehanizmima da to tržište kontrolišu. Telo Ujedinjenih Nacija za trgovinu i razvoj *UNCTAD* (*United*

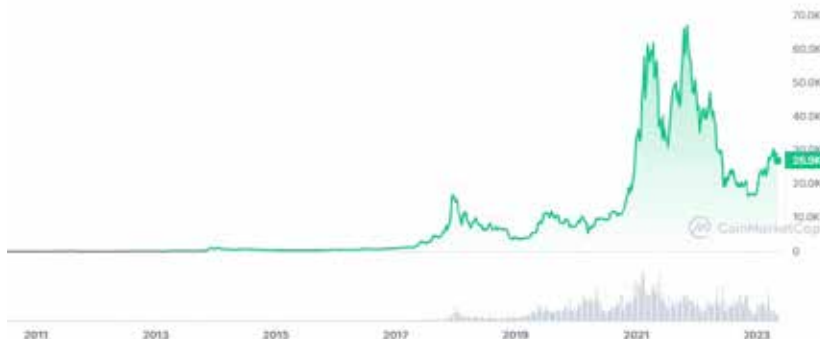
Nations Conference on Trade and Development) naglasilo je da su kriptovalute pretnja finansijskoj stabilnosti, mobilizaciji domaćih resursa i stabilnosti monetarnih sistema.

Samo tržište kriptovaluta se veoma brzo razvija. Svaka kriptovaluta koja se pojavi na tržištu ima neka nova obećanja i veliku priču koja čeka da bude ispričana. Svi oni imaju pozitivne i negativne efekte ili mogu imati različite ishode. Strah je prisutan, ljudi kupuju digitalni novac da bi se osigurali ako tradicionalna valuta devalvira. Normalno je da se u većini zemalja, posebno onih u tranziciji, digitalni novac koristi za sajber kriminal, za prodaju i kupovinu zabranjenih stvari, tako da nema sumnje da se na ovom tržištu dešavaju neke nelegalne stvari (Milutinović, 2018).

Investiranje u kriptovalute iz perspektive investitora nosi određene prednosti i nedostatke. U prednosti se mogu svrstati anonimnost i zaštita privatnosti korisnika, mogućnost ostvarivanja velike zarade bez nadzora finansijskog sistema, dostupnost i većim i manjim investitorima, izbegavanje poreza i mogućnost korišćenja kao sredstva plaćanja. Nedostaci su velika volatilnost cena, potencijalne regulatorne restrikcije u budućnosti, rizik od hakovanja, gubitka ključa ili ranjivost infrastrukture.

Kriptovalute u jednom momentu mogu da postanu supstitut nekim do sada poznatim oblicima realne finansijske aktive i novca. Za sada su nove informacione tehnologije omogućile popularizaciju različitih oblika alternativne finansijske aktive u vidu kriptovaluta od kojih su najzastupljenije *BTC* i *Ethereum (ETH)*. Očekuje se da će popularnost i povećanje prometa kriptovalutama rasti usled razvoja novih tehnoloških rešenja koje će omogućiti veće prisustvo kriptovaluta u prometu finalnih proizvoda, a što je uslovljeno prihvatanjem kriptovaluta u prometu od strane velikih *retail* kompanija (*Amazon, eBay, AliBaba* itd.) (Živanović i dr., 2022).

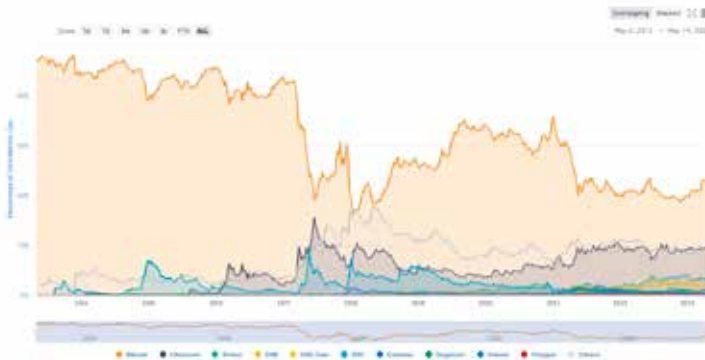
Grafikon 1. Cena bitkoina izražena u USD u vremenskom periodu (2011-2023)

Izvor: <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/>

Na Grafiku broj 1 prikazano je kretanje cene *Bitcoin*-a izražene u *USD* u vremenskom periodu od 2011. do 2023. godine. Kao što se može primetiti prvi nagli porast desio se tokom 2018. godine. Novi nagli porast desio se tokom 2021. godine, a maksimalnu vrednost od 64.158,12 *USD* dostigao je u novembru 2021. godine. Njegova trenutna vrednost iznosi oko 27.000 *USD*, a trend budućeg kretanja teško je predvideti. Nagli skokovi vrednosti *Bitcoin*-a i svih kriptovaluta osim odnosa ponude i tražnje uglavnom su bili vezani za donošenje odluke pojedinih država da će ih prihvatati kao sredstvo plaćanja.

Grafikon 2. Glavna kriptoaktiva prema procentu ukupne tržišne kapitalizacije (grafikon dominacije Bitcoin-a)

Izvor: <https://cionmarketcap.com/charts/>, pristupljeno 02.05.2023.god.

Grafikon broj 2 prikazuje pojedinačne proporcije deset najvećih kriptovaluta u vremenskom periodu zadnjih deset godina, u odnosu na ukupnu tržišnu kapitalizaciju svih sredstava. Pošto je *BTC* bio prva kriptovaluta, ostao je najveći po tržišnoj kapitalizaciji, zbog čega je evidentna njegova dominacija na tržištu. Sredstva koja se prate na ovom grafikonu opisuju se kao kripto sredstva jer uključuju tokene i stabilne kovanice.

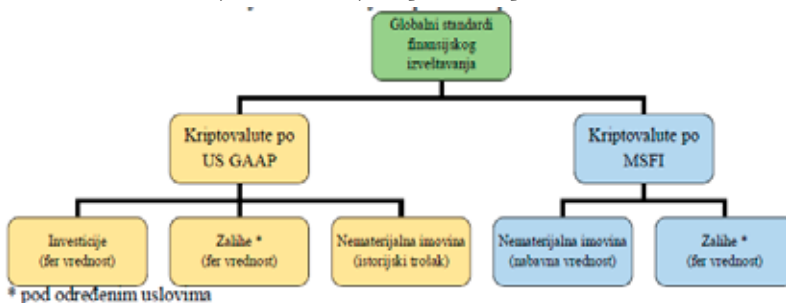
Srbija je donela Zakon o digitalnoj imovini kojim je regulisala najvažnije elemente vezane za kriptovalute, uključujući postupak izdavanja digitalne imovine, pružanje usluga povezanih sa digitalnom imovinom i nadležnost Komisije za hartije od vrednosti i Narodne banke Srbije. Time se Srbija svrstava u red država koje su zakonski regulisale kriptovalute – a njihov broj je značajno manji nego što bi se moglo pretpostaviti nakon 12 godina njihovog postojanja i sve većeg uticaja (pozitivnog ili negativnog) na društva. Ovaj broj će svakako ubrzo biti sve manji, jer će države morati u najskorije vreme da se aktivno uključe u regulisanje ovog tržišta (Novaković, 2021). Zakonom

o digitalnoj imovini omogućava se finansiranje pomoću investicionih tokena, unapređuje i razvija tržište kapitala korišćenjem digitalne tehnologije i jača se okvir za borbu protiv zloupotreba na tržištu digitalne imovine, kao i pranja novca i finansiranja terorizma. U skladu sa navedenim, Zakon o digitalnoj imovini uređuje pitanja izdavanja digitalne imovine i sekundarno trgovanje digitalnom imovinom u Republici Srbiji, pružanje usluga povezanih sa digitalnom imovinom, založno i fiducijarno pravo na digitalnoj imovini, nadležnost Komisije za hartije od vrednosti i Narodne banke Srbije, kao i nadzor nad primenom Zakona („Sl. glasnik RS”, br. 153/2020).

Odredbama člana 24. Zakona o računovodstvu („Službeni glasnik RS”, broj 73/19) propisano je da se za priznavanje, vrednovanje, prezentaciju i obelodanjivanje pozicija u finansijskim izveštajima primenjuju MSFI za velika pravna lica, pravna lica koja imaju obavezu sastavljanja konsolidovanih finansijskih izveštaja, javna društva i društva koja se pripremaju da postanu javna u skladu sa zakonom kojim se uređuje tržište kapitala. Za mala i srednja pravna lica primenjuju se MSFI za mala i srednja pravna lica, a mikro pravna lica primenjuju Pravilnik o načinu priznavanja, vrednovanja, prezentacije i obelodanjivanja pozicija u pojedinačnim finansijskim izveštajima mikro i drugih pravnih lica („Službeni glasnik RS”, br. 89/20), ali takođe imaju mogućnost primene MSFI, odnosno MSFI za MSP (Ministarstvo finansija, 2021).

Međunarodnu računovodstvenu regulativu donosi Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (*The International Accounting Standards Board – IASB*), koji donosi Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja MSFI, a Odbor za standarde finansijskog računovodstva (*The Financial Accounting Standards Board – FASB*) donosi Opšteprihvaćene računovodstvene principe (*The Generally Accepted Accounting Principles in the US – US GAAP*).

Slika 1. Priznavanje i vrednovanje kriptovaluta prema US GAAP i MSFI

Izvor: (Milutinović i dr., 2020)

Na Slici br. 1 može se videti da se po trenutno važećim standardima kriptovalute po *US GAAP* mogu tretirati i kao investicije, što po MSFI nije dozvoljeno. *US GAAP* pružaju mogućnost da se kriptovalute priznaju kao investicije, nematerijalna imovina, a u određenim okolnostima i kao zalihe. U zavisnosti od karakteristika i namene pojedinih kriptovaluta, MSFI pružaju mogućnost njihovog priznavanja kao nematerijalne imovine ili alternativno kao zaliha.

Tretman virtuelnih valuta razmatrao je Odbor za tumačenje MSFI („IFRIC” – *International Financial Reporting Standards Interpretations Committee*). U skladu sa trenutnim razmatranjem Odbora, virtuelne valute se računovodstveno obuhvataju u skladu sa odredbama MRS 38 - *Nematerijalna imovina* i MRS 2 - *Zalihe*. Mišljenje Odbora je da se virtuelne valute ne mogu obuhvatati kao gotovina i gotovinski ekvivalent, niti kao drugi finansijski instrumenti jer nemaju široku upotrebu u sistemu robno-novčane razmene i ne zadovoljavaju definiciju gotovine prema MSFI.

Kriptovalute su nemonetarne stavke bez fizičke suštine, ukoliko su prepoznatljive u smislu MRS 38 *Nematerijalna imovina*, ispunjavaju definiciju nematerijalne imovine. Imajući u vidu da ih obveznik može prodati, preneti ili razmeniti, kriptovalute zadovoljavaju definiciju nematerijalne imovine, jer su nemonetarna sredstva bez fizičke suštine koja se mogu identifikovati u smislu MRS 38 *Nematerijalna imovina*, i dokle god su pod kontrolom obveznika i izvesno je da će mu doneti buduće ekonomske koristi, priznaju se kao nematerijalna imovina (Vićentijević, 2022).

Prema aktuelnim MSFI virtuelne valute se mogu evidentirati kao nematerijalna imovina. Prema MRS 38 nematerijalna imovina predstavlja „nemonetarnu imovinu bez fizičke suštine koja se može identifikovati ili kao resurs koji entitet kontroliše kao rezultat prošlih događaja i od kojeg se očekuje priliv budućih ekonomskih koristi u entitet“. Adekvatno paragrafu 3. a) ako obveznik drži virtuelne valute radi dalje prodaje, priznaju se kao zalihe u skladu sa MRS 2.

Na osnovu tumačenja Ministarstva finansija, ako se tretiraju kao nematerijalna imovina, virtuelne valute se početno odmeravaju po nabavnoj vrednosti. Nabavna vrednost uključuje nabavnu cenu uvećanu za zavisne troškove nabavke, poreze koji se ne refundiraju, umanjenu za popuste i rabate. Ako se virtuelne valute steknu u zamenu za drugo nematerijalno sredstvo, nabavna vrednost se meri po fer vrednosti. Ako se ne može pouzdano izmeriti fer vrednost ni stečenog ni datog sredstva, virtuelne valute se mere u iznosu neto knjigovodstvene vrednosti sredstava koje se daje, utvrđene na dan razmene. Za naknadno odmeravanje prema MRS 38 mogu se primeniti dva pristupa: model nabavne vrednosti i model revalorizacije.

Model nabavne vrednosti podrazumeva naknadno merenje po nabavnoj vrednosti umanjenoj za amortizaciju i gubitke od umanjenja vrednosti. Pošto digitalna imovina ima neograničeni vek trajanja i ne može se amortizovati, potrebno je najmanje jednom godišnje, na dan Bilansa stanja ili češće testirati je na umanjenje vrednosti saglasno MRS 36 – Umanjenje vrednosti imovine. Ako je digitalnoj imovini umanjena vrednost, njena knjigovodstvena vrednost svodi se na nadoknadivu, a gubitak se evidentira u Bilansu uspeha za taj period. Ako se u budućim obračunskim periodima taj gubitak smanjio ili više ne postoji, prema MRS 36, dozvoljava se obvezniku da evidentira storniranje gubitka zbog umanjenja vrednosti ako ažurirani knjigovodstveni iznos ne prelazi inicijalnu nabavnu vrednost sredstva.

Virtuelne valute kao nematerijalna sredstva se evidentiraju na računu 014 – *Ostala nematerijalna imovina* dugovno, a potražno na grupi računa 43 – *Obaveze iz poslovanja*, ako je nabavka bila na odloženo ili na grupi 24 – *Gotovinski ekvivalenti i gotovina*, u zavisnosti od toga kako je nabavljena. Troškovi koji se ne mogu uključiti u nabavnu vrednost tretiraju se kao rashodi perioda. Troškovi amortizacije, ako se mogu priznati, knjiže se zaduživanjem računa 540 – *Troškovi amortizacije*, a odobrava se kumulirani iznos troškova amortizacije preko ispravke vrednosti nematerijalne imovine na računu 014 – *Ostala nematerijalna imovina*.

Ako se poreski obveznik opredeli za model revalorizacije, koji prethodno utvrđuje izabranom računovodstvenom politikom, odmeravanje fer vrednosti, prema MSFI 13, može se utvrditi jedino pozivanjem na aktivno tržište (ako se transakcije sa imovinom i obavezama odvijaju dovoljno često i u obimu koji obezbeđuje informacije o cenama na kontinuiranoj osnovi). Ako na tržištu ne postoji kotirana cena identičnog sredstva, vlasnik takve imovine obavezan je da primeni metod nabavne vrednosti. Razlika između knjigovodstvene i nadoknadle vrednosti obezvređene virtuelne valute evidentira se preko ispravke vrednosti nematerijalne imovine u okviru računa 014 - *Ostala nematerijalna imovina* i računa 581 – *Rashodi od usklađivanja vrednosti nematerijalne imovine*. Smanjenje ili ukidanje prethodnog gubitka evidentira se zaduživanjem ispravke vrednosti nematerijalne imovine u korist računa 681 - *Prihodi od usklađivanja vrednosti nematerijalne imovine*.

Ako je virtuelna valuta evidentirana kao nematerijalna imovina i vrednuje se metodom revalorizacije, po fer vrednosti, usklađivanje sa procenjenom fer vrednosti se vrši preko računa 330 – *Revalorizacija rezerve po osnovu revalorizacije nematerijalne imovine, nekretnina, postrojenja i opreme*, 581 – *Rashodi od usklađivanja vrednosti nematerijalne imovine* i 681 – *Prihodi od usklađivanja vrednosti nematerijalne imovine*. Revalorizacija rezerve se ukidaju zaduženjem računa 330 i odobravanjem računa 340 – *Neraspoređeni dobitak ranijih godina*, bez uticaja na Bilans uspeha perioda.

Virtuelne valute koje se evidentiraju kao zalihe, prilikom nabavke evidentiraju se na računu 131- *Roba u magacinu* dugovno, a odobrava se račun iz grupe 43 – *Obaveze iz poslovanja* ili 24 – *Gotovinski ekvivalenti i gotovina*. Zavisni troškovi nabavke dodaju se na nabavnu vrednost, a svi povezani troškovi koji ne ispunjavaju uslove da budu uključeni u nabavnu vrednost knjiže se na rashode perioda. Ako se zalihe vode po modelu MRS 2 – Zalihe, svođenje na neto ostvarivu vrednost knjiži se preko ispravke vrednosti računa 131 - *Roba u magacinu* potražno, a zadužuje se račun 584 - *Rashodi od usklađivanja vrednosti zaliha*. Ukidanje ovog gubitka poništava se odobravanjem računa 684 - *Prihodi od usklađivanja vrednosti zaliha*.

Virtuelne valute koje se evidentiraju kao zalihe i vode se po fer vrednosti umanjenoj za troškove prodaje vrednost na računu 131 - *Roba u magacinu*, koriguje se u korist računa 684 - *Prihodi od usklađivanja vrednosti zaliha* u slučaju povećanja vrednosti, odnosno na teret računa 584 - *Rashodi od usklađivanja vrednosti zaliha* u slučaju smanjenja vrednosti. Prodaja virtualnih valuta kao zaliha, evidentira se zaduženjem računa 501 – *Nabavna vrednost prodate robe*, odobravanjem računa 131 – *Roba u magacinu* i zaduživanjem računa grupe 24 – *Gotovinski ekvivalenti i gotovina* i odobravanjem računa grupe 60 – *Prihodi od prodaje robe*.

Tabela 1. Primena MSFI na transakcije sa kriptovalutama

Primenljiv standard	Početno vrednovanje	Naknadno odmeravanje	Promene knjigovodstvene vrednosti
MRS 2 – Zalihe: Ostalo	Nabavna vrednost (NV)	Nabavna vrednost ili neto prodajna vrednost (bara se niža vrednost)	Promene iznad NV: - Promene ispod NV: dobitak ili gubitak perioda
MRS 2 – Zalihe: Izuzeci brokera i trgovaca posrednika	Nabavna vrednost (NV)	Fer vrednost umanjena za troškove prodaje	Dobitak ili gubitak perioda
MRS 38 – Nematerijalna imovina: Model revalorizacije – izbor računovodstvene politike, ali zahteva postojanje aktivnog tržišta	Nabavna vrednost (NV)	Fer vrednost umanjena za akumuliranu amortizaciju i umanjenja vrednosti *	Promene iznad NV: ostali sveobuhvatni prihod Promene ispod NV: dobitak ili gubitak perioda
MRS 38 – Nematerijalna imovina: Model nabavne vrednosti	Nabavna vrednost (NV)	Nabavna vrednost umanjena za akumuliranu amortizaciju i umanjenja vrednosti *	Promene iznad NV: - Promene ispod NV: dobitak ili gubitak perioda

* za kriptovalute se uglavnom ne obračunava amortizacija, jer imaju neograničen vek trajanja, pa ostaje da se vrši njihovo testiranje na umanjenje vrednosti shodno odredbama MRS 36 – *Umanjenje vrednosti imovine*

Izvor: (Milutinović i dr., 2020)

Kriptovalute delimično ili uopšte ne ispunjavaju odredbe standarda finansijskog izveštavanja čiji delokrug jesu gotovina, ekvivalenti gotovine i finansijski instrumenti. Kriptovalute su najslabije nematerijalnoj imovini i u određenim slučajevima zalihama, te se većina entiteta u svetu, koja je otpočela sa evidentiranjem transakcija sa kripto tržišta, odlučila da kao prelazno rešenje primenjuje trenutno važeće standarde finansijskog izveštavanja

koji se odnose na nematerijalnu imovinu i zalihe. Dok regulatorna tela i institucije ne usvoje namenski set potpuno novih direktiva, standarda, zakona i politika koji se odnosi na kriptovalute i s njima povezane transakcije, prelazno rešenje je svakako bolja opcija od izostanka bilo kakve računovodstvene evidencije i finansijskog izveštavanja o kriptovalutama (Milutinović i dr., 2020).

U Tabeli br. 1 prikazano je kako se u zavisnosti od standarda po kom su virtuelne valute priznate, vrši početno vrednovanje, naknadno odmeravanje i kako se knjiže promene knjigovodstvene vrednosti.

ZAKLJUČAK

Kriptoimovina se na globalnom tržištu pojavila pre regulative koja bi trebala da reguliše njeno postojanje i promet. Iako prvenstveno stvorena sa ciljem da olakša, ubrza transakcije, zaštiti od zloupotrebe i poboljša sigurnost međunarodnih plaćanja, pojavile su se i mnogi negativni aspekti ovog oblika digitalne imovine. Transparentnost koja je neophodna za uspešno finansijsko izveštavanje, mora se zasnivati na institucionalnim okvirima koji ovu oblast moraju posebno regulisati. Na osnovu trenutno važećih globalnih standarda finansijskog izveštavanja kriptovalute se mogu evidentirati po *US GAAP* kao investicije, nematerijalna imovina, a u određenim okolnostima i kao zalihe. MSFI pružaju mogućnost njihovog priznavanja kao nematerijalne imovine ili kao zaliha.

Česta oscilacija vrednosti kriptovaluta može uticati na objektivno finansijsko izveštavanje i dovođenje u zabludu korisnika finansijskih informacija. Izbegavanje nadzora finansijskih institucija takođe može uticati na finansiranje kriminalnih aktivnosti iz ovih izvora.

Odbor za tumačenje MSFI smatra da se virtuelne valute računovodstveno mogu obuhvatiti u skladu sa odredbama MRS 38 - *Nematerijalna imovina* i MRS 2 - *Zalihe*. Mišljenje Odbora za tumačenje MSFI je da se virtuelne valute ne mogu obuhvatati kao gotovina i gotovinski ekvivalent, niti kao drugi finansijski instrumenti jer nemaju široku upotrebu u sistemu robo-novčane razmene i ne zadovoljavaju definiciju gotovine prema MSFI. Kao nematerijalna imovina početno se vrednuju po nabavnoj vrednosti, a kao zalihe po nabavnoj ili fer vrednosti.

LITERATURA

1. Jakšić, E. (2023). *Ekonomski učinci kriptovaluta*, Doctoral dissertation, University North (University centre Koprivnica), Department of Business and Management Koprivnica.
2. Jovanić, T. (2021). Kriptovalute kao novi izazov zaštite potrošača. *Zbornik radova: Zaštita kolektivnih interesa potrošača, Međunarodna naučna konferencija*. Beograd: Pravni

- fakultet Univerziteta Union http://doi.fil.bg.ac.rs/unit.php?pt=eb_book&y=2021&title=union_pf_ccr-2021
3. Međunarodni računovodstveni standardi, Ministarstvo finansija Republike Srbije <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti2/meudjнародni-racunovodstveni-standardi-i-medjunarodni-standardi-revizije>
 4. Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, 6p. 123/2020 i 125/2020.
 5. Milutinović, M. (2018). Cryptocurrency, *Ekonomika, Journal for Economic Theory and Practice and Social Issues*, vol. 64(1), Niš: Society of Economists Ekonomika.
 6. Milutinović, S., Vuković, B., Vojinović, Ž., & Leković, B. (2020). Računovodstveni aspekti kriptovaluta. Jahorinski poslovni forum – Realni i finansijski sektor u svjetlu novih tehnologija, novih svjetskih kretanja i novih izazova, IX naučna konferencija sa međunarodnim učešćem. Jahorina: Ekonomski fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
 7. Novaković, M. (2021). *Da li stepen rizika i korišćenja kriptovaluta za pranje novca i finansiranje terorizma opravdava njihovu zabranu?*, VI međunarodni naučni skup. Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Beograd: Pravosudna akademija.
 8. Objašnjenje u vezi sa računovodstvenim priznavanjem, vrednovanjem i načinom knjiženja digitalne imovine u poslovnim knjigama obveznika, Ministarstvo finansija Republike Srbije. <https://mfin.gov.rs/sr/dokumenti2-1/objasnjenje-u-vezi-sa-racunovodstvenim-priznavanjem-vrednovanjem-i-nacinom-knjizenja-digitalne-imovine-u-poslovnim-knjigama-obveznika-1>
 9. Pravilnik o Kontnom okviru i sadržini računa u Kontnom okviru za privredna društva, zadruge i preduzetnike Službeni glasnik RS, broj 89/20. <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-o-kontnom-okviru-sadrzini-racuna-za-privredna-drustva-zadruge.html>
 10. Pravilnik o načinu priznavanja, vrednovanja, prezentacije i obelodanjivanja pozicija u pojedinačnim finansijskim izveštajima mikro i drugih pravnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 89/20. <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-nacinu-priznavanja-vrednovanja-prezentacije-obelodanjivanja-pozicija-pojedinacnim.html>
 11. Vićentijević, K. (2021). Kriptovalute u finansijskim izveštajima privrednih subjekata. "Financijsko - računovodstvena profesija u novom okruženju", III međunarodna naučno – stručna konferencija "FIRA 2021". Vitez: Sveučilište/Univerzitet „Vitez”.
 12. Zakon o digitalnoj imovini, Službeni glasnik RS, broj 153/20, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-digitalnoj-imovini.html>
 13. Zakon o računovodstvu, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 73/19, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-racunovodstvu-2020.html>
 14. Zakon o računovodstvu, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 73/19, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-racunovodstvu-2020.html>
 15. Živanović, V., & Vitomir, J. (2022). Nove tehnologije i uloga kriptovaluta na nivou investicionog portfolija. *Megatrend revija*, 19(1), 1 - 16. Beograd: Univerzitet Megatrend <https://doi.org/10.5937/MegRev2201001Z>
 16. <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/>

ANALYSIS OF THE PERFORMANCE OF COMPANIES IN SERBIA LISTED ON THE BELGRADE STOCK EXCHANGE

Radojko Lukić¹

ABSTRACT

Recently, as is known, various methods of multi-criteria analysis are increasingly being used in the evaluation of the efficiency / performance of companies from all sectors. They can be successfully used in the ranking of companies - issuers (issuers, sellers) of securities (shares) according to stock market indicators as criteria on effective stock exchanges. This enables a better insight into the competitiveness of companies - issuers of acacia shares on effective stock exchanges. Likewise, potential investors (buyers) are able to better understand the economic profitability of investing in the shares of certain companies. In this paper, it is illustrated and confirmed on the example of applying the WASPAS method in the ranking of companies in Serbia according to stock market indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange. The obtained results of the empirical research unequivocally showed that the application of the WASPAS method gives far more reliable results for investment decision-making compared to ratio analysis.

KEY WORDS: market capitalization, earnings per share (EPS), price to earnings per share (P/E), market to book value (P/B), return on equity (ROE), effective stock market.

SAŽETAK

U poslednje vreme, kao što je poznato, sve se više koriste različite metode višekriterijumske analize u evaluaciji efikasnosti / performansi preduzeća iz svih sektora. One se mogu uspešno koristiti u rangiranju preduzeća – emitentata (izdavalaca, prodavaca) hartija od vrednosti (akcija) prema berzanskim pokazateljima kao kriterijumi na efektivnim berzama. To omogućuje bolji uvid u konkurentnost preduzeća – emitentata akcija na efektivnim berzama. Isto tako, potencijalni investitori (kupci) su u mogućnosti da bolje sagledaju ekonomsku isplativost ulaganja u akcije određenih preduzeća. U ovom radu

¹ prof. dr Radojko Lukić, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade, e-mail: radojko.lukic@ekof.bg.ac.rs

to je ilustrovano i potvrđeno na primeru primene WASPAS metode u rangiranju preduzeća u Srbiji prema berzanskim pokazateljima kao kriterijumi kotiranja na Beogradskoj berzi. Dobijeni rezultati empirijskog istraživanja su nedvosmisleno pokazali da primena WASPAS metode daje daleko pouzdanije rezultate za investiciono odlučivanje u odnosu na racio analizu.

KLJUČNE REČI: *tržišna kapitalizacija, profit po akciji (EPS), odnos cene i profita po akciji (P/E), odnos tržišne i knjigovodstvene vrednosti (P/B), prinos od kapitala (ROE), efektivna berza.*

INTRODUCTION

Recently, various methods of multi-criteria analysis developed in the evaluation of the efficiency / performance of companies from all sectors have been increasingly used (Turskis et al., 2015; Zhang et al., 2020; Jing et al., 2023; Vojteški Kljenak, Lukic, 2022; Lukić, Hadrović Zekić, 2022). They can be successfully used to evaluate the efficiency / performance of companies listed on effective stock exchanges. Bearing that in mind, in this paper, as a subject of research, the ranking of companies in Serbia is carried out according to selected relevant stock market indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPAS method. The aim and purpose of this is to show that the application of the WASPAS method provides a better insight into the competitive position of companies - issuers of shares on effective stock exchanges compared to ratio analysis. Based on that, potential investors are in a situation to significantly better evaluate the profitability of investing in certain shares.

As is well known, recently there has been an increasingly rich literature dedicated to the analysis of the efficiency / performance of companies from different sectors based on the WASPAS method (Chavas, Aiiiber, 1993; Ashkan Hafezalkotob et al., 2018; Kolagar, 2019; Kutlu, Kahraman, 2019; Lukic, Hadrović Zekić, 2019; Lukić et al., 2020 a,b,c, 2021; Lukic, 2010, 2016, 2018, 2020a,b, 2021a,b,c,d,e, 2022a,b,c,d; Ersoy, 2022a,b). In the relevant literature in Serbia, as far as we know, there is not a single comprehensive work dedicated to the ranking of companies in Serbia according to stock market indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPAS method (Petrovic et al., 2019; Stanujkic et al., 2021). This work fills that gap to some extent, and in that, among other things, his scientific and professional contribution is reflected.

The research hypothesis in this paper is based on the fact that the continuous evaluation of the efficiency / performance of companies listed on effective stock exchanges (in the specific case the Belgrade Stock Exchange) is the basic assumption for efficient (profitable) investing in certain stocks. The application of the WASPAS method plays a significant role in this. It

provides an answer to two key questions: (1) what is the competitive position of the acacia issuer on the effective stock exchange? and (2) which issued stocks are the most profitable to invest in?

Empirical data for the purposes of researching the specific problem in this paper were collected from the Belgrade Stock Exchange. They are harmonized with the relevant international standards, and therefore there are no limitations regarding comparability at the national and international level.

METHODOLOGY

WASPAS (Weighted Aggregates Sum Product Assessment) was proposed by Zavadskas et al. (2012). It respects the unique combination of two well-known approaches of multi-criteria decision making (MCDM - Multi-Criteria Decision Making): the method of weighted sums (WS - Weighted Sum) and the method of weighted products (WP - Weighted Product). The WASPAS method is used to solve various complex problems in multi-criteria decision making (for example production decision-making) (Chakraborty, Zavadskas, 2014; Zavadskas et al., 2013a). An advanced fuzzy WASPAS method was developed for solving complex problems under uncertainty.

The procedure of the WASPAS method consists of the following steps (Urosevic et al., 2017):

Step 1. Determining the optimal performance rating for each criterion.

The optimal performance rating is calculated as follows:

$$x_{0j} = \begin{cases} \max_i x_{ij}; & j \in \Omega_{max} \\ \min_i x_{ij}; & j \in \Omega_{min} \end{cases}, \quad (1)$$

where: x_{0j} denotes the optimal performance rating of the i -th criterion, Ω_{max} indicates the benefit criterion (the higher the value, the better), Ω_{min} means a set of cost criteria (the lower the value, the better), m denotes the number of alternatives ($i= 0,1,\dots, m$) and n indicates the number of criteria ($j= 0,1,\dots, n$).

Step 2. Determination of the normalized decision matrix.

The normalized performance rating is calculated as follows:

$$r_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{x_{0j}}; & j \in \Omega_{max} \\ \frac{x_{0j}}{x_{ij}}; & j \in \Omega_{min} \end{cases}, \quad (2)$$

where: r_{ij} denotes the normalized performance rating of the i -th alternative in relation to the j -th criterion.

Step 3. Calculation of the relative importance of the i -th alternative based on the WS method.

The relative importance of the i -th alternative, based on the WS method, is calculated as follows:

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n w_j r_{ij}, \quad (3)$$

where: $Q_i^{(1)}$ denotes the relative importance of the i -th alternative in relation to the j -th criterion, based on the WS method.

Step 4. Calculation of the relative importance of the i -th alternative, based on the WP method.

The relative importance of the alternative, based on the WP method, is calculated as follows:

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n r_{ij}^{w_j}, \quad (4)$$

where: $Q_i^{(2)}$ denotes the relative importance of the i -th alternative in relation to the j -th criterion, based on the WP method.

Step 5. Calculating the overall relative importance for each alternative.

The total relative importance (common generalized criterion of weight aggregations of additive and multiplicative methods) (Zavadskas et al., 2012) is calculated as follows:

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n w_j r_{ij} + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n r_{ij}^{w_j} \quad (5)$$

wherein: λ coefficient and $\lambda \in [0, 1]$.

When decision-makers have no preference for the coefficient, the value is 0.5, and equation (5) is expressed as:

$$Q_i = 0.5 Q_i^{(1)} + 0.5 Q_i^{(2)} = 0.5 \sum_{j=1}^n w_j r_{ij} + 0.5 \prod_{j=1}^n r_{ij}^{w_j} \quad (6)$$

RESULTS AND DISCUSSION

As part of the ranking of companies in Serbia listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPAS method, the following stock indicators were taken as criteria: C1 - market capitalization, C2 - EPS, C3 - P/E, C4 - P/B and C5 - ROE. Alternatives are selected companies listed on the Belgrade Stock Exchange: A1 - Dunav osiguranje ad, Belgrade, A2 - Jedinstvo ad,

Sevojno, A3 - Messer Tehnogas ad, Belgrade, A4 - Metalac ad, Gornji Milanovac, A5 - Kopaonik ad, Belgrade, A6 - VP Dunav ad, Bačka Palanka, A7 - Energoprojekt holding ad, Belgrade, A8 - Alfa plam ad, Vranje, A9 - Impol Seval ad, Sevojno, and A10 - Žitopek ad, Niš. Table 1 shows the initial data.

Table 1. Initial data

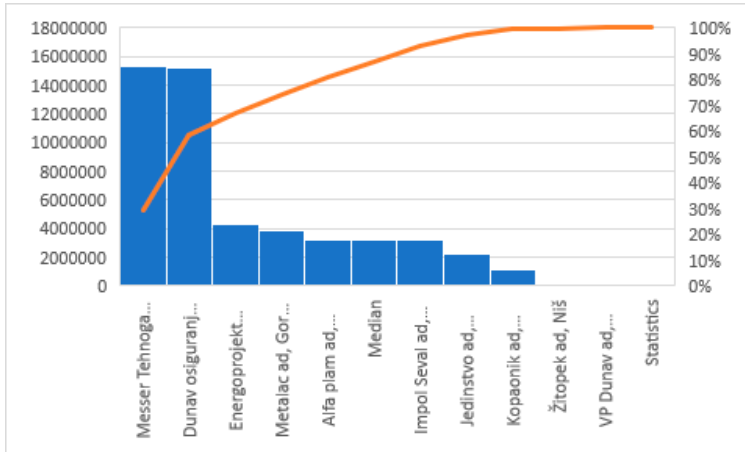
Serial numbers: 06.08.2021.						
Publisher	A symbol	Market capitalization (in thousands of dinars)	EPS	P/E*	P/B	ROE
Dunav osiguranje ad, Belgrade	BOTTOM	15218261	756.83	4.76	2.03	0.00
Jedinstvo ad, Sevojno	Jesus	2218631	1274.37	6.83	0.81	11.80
Messer Tehnogas ad, Belgrade	TGAS	15342538	1830.65	0.08	0.78	9.60
Metalac ad, Gornji Milanovac	MTLC	3876000	125.03	15.20	1.13	7.44
Kopaonik ad, Belgrade	COPD	1111248	513.57	15.58	0.44	2.79
VP Dunav ad, Bačka Palanka	VPDU	122592	568.03	21.13	1.53	7.24
Energoprojekt holding ad, Belgrade	ENHL	4328791	15.13	26.17	0.47	2.86
Alfa plam ad, Vranje	ALPHA	3256772	690.44	29.98	0.40	1.04
Impol Seval ad, Sevojno	IMP	3244294	12.67	271.70	0.48	0.17
Žitopek ad, Niš	ZTPK	143533	161.98	3.57	0.87	24.38
Statistics						
Median		3250533.0000	540.8000	15.3900	.7950	5.0500

Note: *Applies to ordinary shares only (CFI code: ESVUFR). **Ratio indicators** - Indicators used in the ratio analysis of securities, obtained on the basis of data from the company's prospectus. **Market capitalization of the Stock Exchange** - The product of the number of HOV and their market price, a measure of the size of the market. **EPS (Earnings Per Shares)** - A stock ratio used to value companies. It is calculated by dividing the company's profit by the total number of shares. **P/E** - A stock ratio number used when valuing stocks. The letter "P" stands for "prices", i.e. the price of the company on the stock exchange. The letter "E" stands for "earnings": the company's profit. The ratio shows how much an investor is willing to pay for one unit of profit in the future. This ratio number is calculated in two ways: 1) For one share: P/ EPS - Share price/Profit per one share, 2) For the whole company: P/E - Market value of the company/ Profit. **P/B** - Stock ratio number used in stock valuation. The letter "P" stands for "prices", i.e. the price of the company on the stock exchange. The letter "B" stands for "book": the book value of the company's capital. There is also a synonym M/B, where the letter "M" stands for "market value", i.e. the market value of the company. **ROE (Return on equity)** - Return on equity is a measure of a company's profitability and is calculated by dividing the company's profit by shareholders' equity. Statistics were calculated using the SPSS software program.

Source: Belgrade Stock Exchange; <https://www.belex.rs/trgovanje/racia>

Figure 1 shows performance of companies in Serbia listed on the Belgrade Stock Exchange according to ratio analysis.

Figure 1. Performance of companies in Serbia listed on the Belgrade Stock Exchange according to ratio analysis

Source: Author's picture

From Figure 1, it is clearly seen that, for example, the market capitalization is the highest at the companies Messer Tehnogas ad, Belgrade and Dunav osiguranje ad, Belgrade, and the smallest at the companies Žitopek ad, Niš and VP Dunav ad, Bačka palanka. This means, in other words, that, according to ratio analysis, in this particular case it is most profitable to invest in the shares of Messer Tehnogas ad, Belgrade. According to the EPS indicator, it is most profitable to invest in the shares of the company Messer Tehnogas ad, Belgrade, and the least in the shares of the company Impol Seval ad, Sevojno. According to the P/E indicator, the most expensive company is Impol Seval ad, Sevojno, and the cheapest is the company Messer Tehnogas ad, Belgrade. According to the P/B indicator, the company Dunav osiguranje ad, Belgrade, is the cheapest, and the company Alfa Plam ad, Vranje, is the cheapest. According to the ROE indicator, it is most profitable to invest in the shares of the company Žitopek ad, Niš, and the least in the shares of the company Dunav osiguranje ad, Belgrade. Is it the same according to the WASPAS method? The answer is: it is not.

Weight coefficients (weights) were determined using the AHP (Analytic Hierarchical Process) method (Saaty, 2008).

The obtained empirical results of the ranking of companies in Serbia according to stock market indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPAS method are shown in the tables below (Table 2, 3, 4, 5 and 6), as well as graphically (Figure 2).

Table 2. Initial Matrix

Initial Matrix					
Weights of criteria	0.2646	0.2252	0.1501	0.1918	0.1683
Kind of criteria	1	1	1	1	1
	C1	C2	C3	C4	C5
A1	15218261	756.83	4.76	2.03	0
A2	2218631	1274.37	6.83	0.81	11.8
A3	15342538	1830.65	0.08	0.78	9.6
A4	3876000	125.03	15.2	1.13	7.44
A5	1111248	513.57	15.58	0.44	2.79
A6	122592	568.03	21.13	1.53	7.24
A7	4328791	15.13	26.17	0.47	2.86
A8	3256772	690.44	29.98	0.4	1.04
A9	3244294	12.67	271.7	0.48	0.17
A10	143533	161.98	3.57	0.87	24.38
MAX	15342538	1830.65	271.7	2.03	24.38
MIN	122592	12.67	0.08	0.4	0

Source: Author's calculation using WAPAS Software-Excel software

Table 3. Normalized Matrix

Normalized Matrix					
Weights of criteria	0.2646	0.2252	0.1501	0.1918	0.1683
Kind of criteria	1	1	1	1	1
	C1	C2	C3	C4	C5
A1	0.9919	0.4134	0.0175	1.0000	0.0000
A2	0.1446	0.6961	0.0251	0.3990	0.4840
A3	1.0000	1.0000	0.0003	0.3842	0.3938
A4	0.2526	0.0683	0.0559	0.5567	0.3052
A5	0.0724	0.2805	0.0573	0.2167	0.1144
A6	0.0080	0.3103	0.0778	0.7537	0.2970
A7	0.2821	0.0083	0.0963	0.2315	0.1173
A8	0.2123	0.3772	0.1103	0.1970	0.0427
A9	0.2115	0.0069	1.0000	0.2365	0.0070
A10	0.0094	0.0885	0.0131	0.4286	1.0000

Source: Author's calculation using WAPAS Software-Excel software

Table 4. Weighted Normalized Matrix

Weighted Normalized Matrix						
	C1	C2	C3	C4	C5	Qi1
A1	0.2625	0.0931	0.0026	0.1918	0.0000	0.5500
A2	0.0383	0.1568	0.0038	0.0765	0.0815	0.3568
A3	0.2646	0.2252	0.0000	0.0737	0.0663	0.6298
A4	0.0668	0.0154	0.0084	0.1068	0.0514	0.2487
A5	0.0192	0.0632	0.0086	0.0416	0.0193	0.1518
A6	0.0021	0.0699	0.0117	0.1446	0.0500	0.2782
A7	0.0747	0.0019	0.0145	0.0444	0.0197	0.1551
A8	0.0562	0.0849	0.0166	0.0378	0.0072	0.2026
A9	0.0560	0.0016	0.1501	0.0454	0.0012	0.2541
A10	0.0025	0.0199	0.0020	0.0822	0.1683	0.2749

Source: Author's calculation using WAPAS Softwre-Excel software

Table 5. Exponentially Weighted Matrix

Exponentially weighted Matrix						
	C1	C2	C3	C4	C5	Qi2
A1	0.9979	0.8196	0.5449	1.0000	0.0000	0.0000
A2	0.5995	0.9217	0.5753	0.8384	0.8850	0.2359
A3	1.0000	1.0000	0.2951	0.8324	0.8548	0.2100
A4	0.6949	0.5464	0.6487	0.8937	0.8189	0.1803
A5	0.4993	0.7511	0.6511	0.7458	0.6943	0.1264
A6	0.2786	0.7683	0.6816	0.9472	0.8152	0.1127
A7	0.7155	0.3396	0.7038	0.7553	0.6972	0.0901
A8	0.6636	0.8028	0.7183	0.7323	0.5881	0.1648
A9	0.6629	0.3263	1.0000	0.7584	0.4336	0.0711
A10	0.2905	0.5792	0.5219	0.8500	1.0000	0.0746

Source: Author's calculation using WAPAS Softwre-Excel software

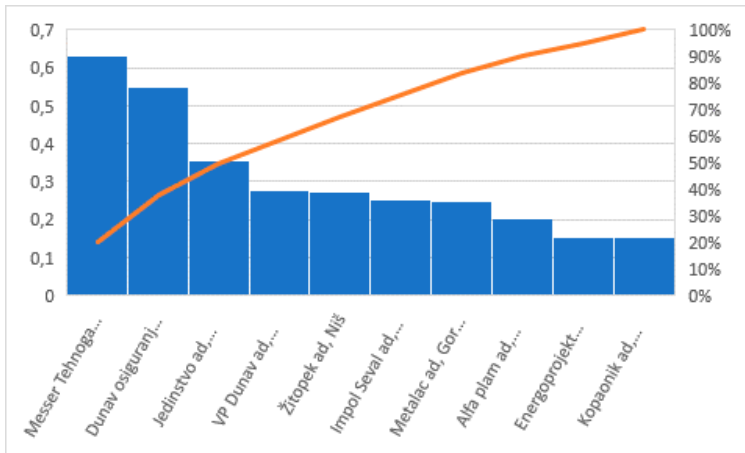
Table 6. Ranking

					λ	0.5	
Ranking							
	Alternati- ves	Qi1	Qi2	Qi	Qi		Ran- king
	Dunav osiguranje ad, Belgrade	A1	0.5500	0.5500	0.5500	0.5500	2
	Jedinstvo ad, Sevojno	A2	0.3568	0.3568	0.3568	0.3568	3
	Messer Tehnogas ad, Belgrade	A3	0.6298	0.6298	0.6298	0.6298	1
	Metalac ad, Gornji Milanovac	A4	0.2487	0.2487	0.2487	0.2487	7
	Kopaonik ad, Belgrade	A5	0.1518	0.1518	0.1518	0.1518	10
	VP Dunav ad, Bačka Palanka	A6	0.2782	0.2782	0.2782	0.2782	4

Energoprojekt holding ad, Belgrade	A7	0.1551	0.1551	0.1551	0.1551	9
Alfa plam ad, Vranje	A8	0.2026	0.2026	0.2026	0.2026	8
Impol Seval ad, Sevojno	A9	0.2541	0.2541	0.2541	0.2541	6
Žitopek ad, Niš	A10	0.2749	0.2749	0.2749	0.2749	5

Source: Author's calculation using WAPASoftware-Excel software

Figure 2. Ranking of companies in Serbia listed on the Belgrade Stock Exchange according to the WASPAS method

Source: Author's picture

Based on the obtained empirical results of the ranking of companies in Serbia according to stock market indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPAS method, it can be established that the first place is (1) the company Messer Tehnoga Ad, Belgrade. They are: (2) Dunav osiguranje ad, Belgrade, (3) Jedinstvo ad, Sevojno, (4) VP Dunav ad, Bačka palanka, (5) Žitopek ad, Niš, (6) Impol Seval ad, Sevojno, (7) Metalac ad, Gornji Milanovac, (8) Alfa plam ad, Vranje, (9) Energoprojekt holding ad, Belgrade and (10) Kopaonik ad, Belgrade. This means that in this particular case it is most profitable to invest in the shares of Messer Tehnoga ad, Belgrade. Then in the shares of the company Dunav osiguranje ad, Belgrade. It is more profitable to invest in shares of the company Kopaonik ad, Belgrade.

A comparative analysis of the ratio numbers and the results obtained using the WASPAS method shows that the WASPAS method gives much later results for the purposes of investment decision-making. This is because it simultaneously integrates all analyzed stock market ratios as criteria. It is very simple and should therefore be used to rank companies according to stock market indicators as criteria listed on effective stock exchanges.

CONCLUSION

According to the obtained empirical results of the ranking of companies in Serbia according to stock indicators as criteria listed on the Belgrade Stock Exchange using the WASPS method, it can be concluded that, of the 10 analyzed companies in the role of acacia issuers, the first place is (1) the company Messer Tehnogas Ad, Belgrade. They are: (2) Dunav osiguranje ad, Belgrade, (3) Jedinstvo ad, Sevojno, (4) VP Dunav ad, Bačka palanka, (5) Žitopek ad, Niš, (6) Impol Seval ad, Sevojno, (7) Metalac ad, Gornji Milanovac, (8) Alfa plam ad, Vranje, (9) Energoprojekt holding ad, Belgrade and (10) Kopaonik ad, Belgrade. This means, in other words, that in this particular case it is most profitable to invest in the shares of Messer Tehnogas ad, Belgrade. Then in shares of the company Dunav osiguranje ad, Belgrade. It is the least profitable to invest in the shares of the company Kopaonik ad, Belgrade.

A comparative analysis of the ratio numbers and the results obtained using the WASPAS method shows that the WASPAS method provides much later results for investment decision-making. In the methodological sense of the word, it is very simple and should therefore be used to rank companies listed on stock exchanges according to stock market indicators. At the same time, several methods of multi-criteria analysis (for example, ARAS, TOPSIS, COCOSO, EDAS, COPRAS, ELECTRE, MABAC and others) can be used in order to objectively (realistically) assess the profitability of investing in acacia shares of certain companies.

LITERATURE

1. Chakraborty, S., Zavadskas, E. K. (2014). Applications of WASPAS method in manufacturing decision making. *Informatica*, 25(1), 1- 20.
2. Chavas, J., Aiiiber, M. (1993). An Analysis of Economic Efficiency in Agriculture: A Non-parametric Approach. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 18, 1-16.
3. Ersoy, N (2022b). Oecd ülkelerinin inovasyon performansinin ölçülmesi: çkkv yöntemleri ile karşılaştırmalı bir analiz/measuring innovation performance of oecd countries: a comparative analysis of mcdm methods. August 2022. Conference: Atlas 9th International Social Sciences Congress. At: Spain Barcelona, 81-92.
4. Ersoy, N. (2022a). Türk İnşaat Firmalarının Finansal Performansının SECA Yöntemi ile Değerlendirilmesi, İzmir İktisat Dergisi. 37(4). 1003-1021. Doi: 10.24988/ije.1065282
5. Hafezalkotob, A., Hami-Dindar, A., Rabie, N., Hafezalkotob, A. (2018). A decision support system for agricultural machines and equipment selection: A case study on olive harvester machines. *Computers and Electronics in Agriculture*, 148, 207-216.
6. Jing, D., Imeni, M., Edalatpanah, S.A., Alburaikan, A., Khalifa, H.A.E.-W. (2023). Optimal Selection of Stock Portfolios Using Multi-Criteria Decision – Making Methods. *Mathematics*, 11.
7. Kolagar, M. (2019). Adherence to Urban Agriculture in Order to Reach Sustainable Cities; a BWM–WASPAS Approach. *Smart Cities*, 2, 31–45.

8. Kutlu, G. F., Kahraman, C. (2019). Extension of WASPAS with spherical fuzzy sets. *Informatica*, 30(2), 269–292.
9. Lukić, L., Hadrović Zekić, B. (2022). Efficiency analysis of trade companies in Serbia using the ARAS method. 22nd international scientific conference Business Logistics in Modern Management, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek Faculty of Economics In Osijek, October 6-7, 2022, Osijek, Croatia, 105-119.
10. Lukic, R., Hadrovic Zekic, B., Crnjac Milic, D. (2020a). Financial performance evaluation of trading companies in Serbia using the integrated Fuzzy AHP - TOPSIS Approach. 9th International Scientific Symposium Region, Entrepreneurship, Development, Under the auspices of: Republic Of Croatia Ministry Of Science And Education, Osijek, June, 690-703.
11. Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Ekonomski fakultet.
12. Lukić, R. (2016). *Računovodstvo osiguravajućih kompanija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
13. Lukić, R. (2018). *Bankarsko računovodstvo*. Beograd: Ekonomski fakultet.
14. Lukic, R. (2020a). Analysis of the efficiency of trade in oil derivatives in Serbia by applying the fuzzy AHP-TOPSIS method. *Business Excellence and Management*, 10 (3), 80-98.
15. Lukic, R. (2020b). Analysis of food retail efficiency in Serbia. *Maso International*, 1, 7-16.
16. Lukic, R. (2021b). Application of MABAC Method in Evaluation of Sector Efficiency in Serbia. *Review of International Comparative Management*, 22(3), 400-417. DOI: 10.24818/RMCI.2021.3.400
17. Lukić, R. (2021c). Analiza efikasnosti finansijskih institucija na bazi OCRA metode. *Tehnika*, 76(1), 103-111. DOI: 10.5937/tehnika2101103L
18. Lukic, R. (2021d). Application of ARAS method in assessing efficiency of insurance companies in Serbia. *Insurance Trends*, 3, 23-36. DOI: 10.5937/tokosig2103009F
19. Lukic, R. (2021e). Analysis of efficiency factors of companies in Serbia based on artificial neural networks. *Anali ekonomskog fakulteta u Subotici – The Annals of the Faculty of Economics in Subotica*, Vol. 58, No. 47, pp. 097-115. DOI: 10.5937/AnEkSub2247097L
20. Lukić, R. (2022a). Evaluation of the efficiency of banks in Serbia using the MABAC method. *Banking*, 2, 35-60. DOI: 10.5937/bankarstvo2202010L
21. Lukic, R. (2022b). Evaluation of financial performance and efficiency of companies in Serbia. *Journal of engineering management and competitiveness (JEMC)* Vol. 12, No. 2, 2022, 132-141. DOI: 10.5937/JEMC2202132L
22. Lukic, R. (2022c). Measurement and Analysis of the Dynamics of Financial Performance and Efficiency of Trade in Serbia Based on the DEA Super-Radial Model. *Review of International Comparative Management*, 23(5), 630-645. DOI: 10.24818/RMCI.2022.5.630
23. Lukić, R. (2022d). Analysis of financial performance and efficiency of banks in Serbia using fuzzy LMAW and MARCOS methods. *Bankarstvo – Banking*, 4, 130-169. DOI: 10.5937/bankarstvo2204130L
24. Lukić, R., Hanić, H., Bugarčić, M. (2020c), Analysis of Profitability and Efficiency of Trade in Serbia. *Economic Analysis*, 53(2) 39-50.
25. Lukic, R., Vojteski Kljenak, D., Anđelić, S. (2020b). Analyzing financial performances and efficiency of the retail food in Serbia by using the AHP – TOPSIS method. *Economics of Agriculture*, Year 67, No. 1, 2020, (pp. 55-68), Belgrade.
26. Lukic, R., Hadrovic Zekic, B. (2019). Evaluation of efficiency of trade companies in Serbia using the DEA approach. Proceedings of the 19th International Scientific Conference Business Logistics In Modern Management October 10-11, Osijek, Croatia, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek, 145-165.
27. Lukic, R., Vojteski Kljenak, D., Anđelić, S., Gavilovic, M. (2021). Application WASPAS method in the evaluation of efficiency of agricultural enterprises in Serbia. *Economics of Agriculture*, Year 68, No. 2, (pp. 375-388), Belgrade.

28. Lukic, R. (2021a). Analysis of the efficiency of insurance companies by lines of insurance in serbia using the COCOSO method. *Insurance Trends*, 2, 24-38. DOI: 10.5937/TokOsig2102009L
29. Petrovic, G., Mihajlovic, J., Cojbašić, Ž., Madic, M., Marinkovic, D. (2019). Comparison of three fuzzy MCDM methods for solving the supplier selection problem. *Facta Univ. Ser. Mech. Eng.*, 17, 455–469.
30. Saaty, T.L. (2008). Decision Making With The Analytic Hierarchy Process. *Int J Serv Sci*, 1(1), 83-98.
31. Stanujkic, D., Karabasevic, D., Popovic, G., Stanimirovic, P.S., Smarandache, F., Saracevic, M., Ulutas, A., & Katsikis, V.N. (2021). An Innovative Grey Approach for Group Multi-Criteria Decision Analysis Based on the Median of Ratings by Using Python. *Axioms*, 10, 124, 1-12. <https://doi.org/10.3390/axioms10020124>
32. Turskis, Z., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Kosareva, K. (2015). A Hybrid Model Based on Fuzzy AHP and Fuzzy WASPAS for Construction Site Selection. *International Journal Of Computers Communications & Control*, 10(6), 113-128.
33. Urosevic, S., Karabasevic, D., Stanujkic, D., Maksimovic, M. (2017). An Approach Personnel Selection in the Tourism Industry Based on the SWARA and the WASPAS Methods. *Economic computation and economic cybernetics studies and research*, 51(1), 75-88.
34. Vojteški Kljenak, D., Lukic, R. (2022). Efficiency analysis of agriculture in Serbia based on the CODAS method. *International Review* (2022 No. 1-2), 32-41. DOI: 10.5937/intrev2202039V
35. Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Saparauskas, J., Turskis, Z. (2013a). Multi-criteria assessment of facades' alternatives: peculiarities of ranking methodology. *Procedia Engineering*, 57, 107-112.
36. Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Saparauskas, J., Turskis, Z. (2013b). MCDM methods WASPAS and MULTIMOORA: verification of robustness of methods when assessing alternative solutions. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 47(2), 5-20.
37. Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J., Zakarevicius, A. (2012). Optimization of Weighted Aggregated Sum Product Assessment. *Electronics and Electrical engineering*, 6(122), 3-6.
38. Zhang H., Guo S., Qian Y., Liu Y., Lu, C. (2020). Dynamic analysis of agricultural carbon emissions efficiency in Chinese provinces along the Belt and Road. *PLoS ONE*, 15(2): e0228223. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0228223>.

FINANSIJSKA RACIO ANALIZA JAVNIH PREDUZEĆA U SAVREMENOM OKRUŽENJU

Aleksandra Mitrović¹, Marko Milašinović², Snežana Knežević³

SAŽETAK

Racio analiza može biti od velikog značaja u mnogobrojnim delatnostima primene. Isto tako, njen praktični značaj i implikacije dovode do povećane zainteresovanosti istraživača za njenom primenom. U radu će biti predstavljen značaj racio analize sa posebnim fokusom na javna preduzeća u savremenom okruženju. S obzirom da ova preduzeća imaju niz specifičnosti u svom radu, a pre svega karakter javnosti, stiče se potreba da se detaljnije analiziraju. Predmet istraživanja rada su javna preduzeća koja posluju u Republici Srbiji, konkretno uzorak čine javna preduzeća koja posluju na teritoriji grada Kraljeva. Cilj istraživanja je da se utvrdi značaj korišćenja određenih odabranih racio pokazatelja za svrhe analize javnih preduzeća od 2017. do 2021. godine. Rezultati istraživanja ukazuju na značaj primenjenih pokazatelja i nude mogućnosti daljih analiza i otvorenih pitanja i diskusija. Naime, aktuelnost istraživanja i analiza sprovedena u radu omogućavaju nastavak i širenje oblasti istraživanja.

KLJUČNE REČI: racio analiza, javna preduzeća, likvidnost, solvenost, profitabilnost.

ABSTRACT

Ratio analysis can be of great importance in many areas of application. Likewise, its practical importance and implications lead to the increased interest of researchers in its application. The paper will present the importance of ratio analysis with a special focus on public companies in the modern environment. Given that these companies have a number of specificities in their work, and above all the character of the public, there is a need to analyze them in more detail. The subject of research is public companies operating in

1 prof. dr Aleksandra Mitrović, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vrnjačka Banja, e-mail: aleksandra.stankovic@kg.ac.rs

2 MSc Marko Milašinović, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vrnjačka Banja, e-mail: marko.milasinovic@kg.ac.rs

3 prof. dr Snežana Knežević, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, e-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

the Republic of Serbia, specifically a sample of companies from the territory of the city of Kraljevo. The goal of the research is to determine the importance of using certain selected ratio indicators for the purposes of analyzing public companies from 2017-2021. years. The research results indicate the importance of the applied indicators and offer opportunities for further analysis and open questions and discussions. Namely, the topicality of the research and the analysis carried out in the work enable the continuation and expansion of the research area.

KEY WORDS: *ratio analysis, public companies, liquidity, solvency, profitability.*

UVOD

Analiza poslovanja je od velikog značaja za evaluaciju ostvarivosti budućih rezultata jer od njih zavisi finansijski kapacitet dužnika (Knežević i Fabris, 2012). U mnogobrojnim delatnostima se koristi tehnika racio analize koja predstavlja često korišćenu tehniku finansijske analize (Mitrović, et al., 2015). Samim tim, racio brojevi predstavljaju osnovu sistema finansijske metrike. Menadžeri koriste racio brojeve radi procene finansijskog položaja i drugih performansi, koje će poslužiti kao osnov za planiranje i kontrolu (Knežević i Mitrović, 2017). Onaj ko razume i pravilno primeni, zatim analizira rezultate dobijene racio analizom, biće sigurno u mogućnosti da bolje sagleda stanje i uspešnost poslovanja preduzeća (Mitrović i Milašinović, 2019). Zbog prethodno navedenog značaja, sigurno će u prednosti biti oni menadžeri koji poznaju i primenjuju racio analizu u svom radu, za razliku od onih koji je ne koriste. Dovoljno je imati računovodstvene informacije na kojima se racio analiza zasniva, i kao takva, ima široku primenu u praksi (Knežević et al., 2019).

Racio analiza je često korišćena tehnika prilikom analize poslovanja preduzeća u mnogobrojnim delatnostima, npr. *poljoprivreda* – Milašinović i Mitrović (2020), Bogićević et al. (2021), Milašinović et al. (2021c), Milojević et al. (2021), *hotelijerstvo* - Milašinović et al. (2020), Mitrović et al. (2021), Milašinović et al. (2021a), Milašinović et al. (2021b), Temelkov (2022) i drugim. Javna preduzeća su isto tako predmet razmatranja širokog dijapazona tema – Knežević et al. (2016) i Milašinović et al. (2022). Samim tim, značaj korišćenja racio analize javnih preduzeća se još više naglašava.

Mnogobrojni autori su kroz korišćenje tehnika racio analize ukazali na poslovanje javnih preduzeća. Bogićević i Stojanović (2014) analizirajući finansijske performanse javno komunalnih preduzeća u Kragujevcu utvrdili su, da se najveći broj njih suočavao sa problemom nelikvidnosti i neprofitabilnosti u periodu od 2010. do 2012. godine. Isti autori su analizirali poslovanje ovih preduzeća i u periodu od 2013. do 2015. godine. Utvrdili su da se

najveći broj posmatranih preduzeća suočava sa problemom zaduženosti, nelikvidnosti i neprofitabilnosti (Bogićević i Stojanović, 2017). Đurićin i Đukić (2017) su analizirali finansijske performanse odabranih javnih preduzeća koja posluju na teritoriji Republike Srbije u periodu od 2013. do 2015. godine. Zaključak prethodno navedenog istraživanja jeste da analizirana preduzeća zahtevaju pojedinačni pristup prilikom sagledavanja poboljšanja finansijskih performansi. Istraživanje koje su sprovedi Krstić et al. (2018) se bavilo korišćenjem finansijske analize javnih preduzeća sa teritorije opštine Bor, a rezultati su ukazali da se ova preduzeća i dalje u svom radu u velikoj meri oslanjaju na pomoć lokalne samouprave. Uticaj pandemije izazvane virusom COVID-19 je pružio mnogo otvorenih istraživačkih pitanja, pre svega zbog nesigurnosti poslovanja određenih preduzeća u delatnostima visoko pogođenih pandemijom (Stanišić et al., 2022). Svakako su javna preduzeća u tom aspektu predmet razmatranja, jer obavljaju delatnost koja je od interesa za sve građane, u širem smislu sva fizička, ali i pravna lica. Jakšić (2021) je utvrdio da se sa visokom zaduženošću suočavaju dva preduzeća. Istraživanje koje je sproveo Jakšić (2022) sagledava, uz pomoć racio analize, poslovanje javnih preduzeća koja posluju na teritoriji grada Loznice, od 2018. do 2020. godine, a posebno za 2020. godinu koja je visoko pogođena pandemijom, te i uticaj pandemije na javna preduzeća.

U radu se razmatra nekoliko tema u okviru postojećih studija, uključujući pregled načina obračuna određenih pokazatelja racio analize i korišćenje racio analize na primeru javnih preduzeća. Definisanjem metodologije stvorena je osnova istraživanja i daljih prikaza, a isto tako i prikaz rezultata istraživanja i diskusije, koja je prikazana u nastavku rada. Na kraju rada su dati zaključci i prikazana otvorena pitanja za dalja istraživanja.

METODOLOGIJA

Analiza postojećih saznanja o primeni racio analize javnih preduzeća pokazuje da ova tema nije dovoljno istražena, te se nameće potreba za novim istraživanjima i relevantnim zaključcima u ovoj oblasti. Javna preduzeća svakako imaju niz specifičnosti u obavljanju aktivnosti, te samim tim dovode do povećane zainteresovanosti istraživača za bavljenje njima. Naime, smatra se bitnim prikazati značaj racio analize upravo javnih preduzeća, pa je cilj ovog istraživanja da se kroz primenu odabranih racio pokazatelja, sagleda njihova primena i značaj u radu javnih preduzeća, pre svega, na teritoriji Republike Srbije, na uzorku preduzeća koja posluju na teritoriji grada Kraljeva. Postoje mnogobrojni radovi koju istražuju primenu racio analize, u kontekstu mnogobrojnih istraživačkih pitanja i oblasti primene. Racio analiza se oslanja na informacije iz računovodstvenog sistema infor-

misanja koji obezbeđuje informacije za razne interesne grupe (Knežević i Tomić, 2005). Finansijski izveštaji otkrivaju poslovanje i imovinu za koje su menadžeri odgovorni u smislu da li ih efikasno koriste u poslovanju (Srebro et al., 2021), te predstavljaju ujedno i uspešnost rada menadžera.

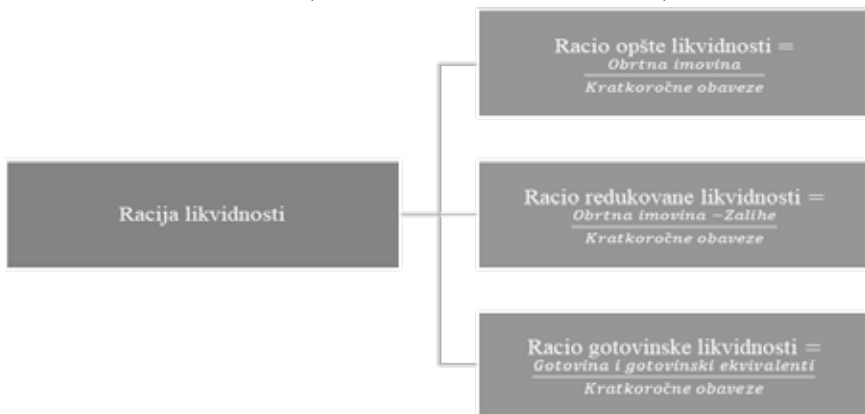
Tri kategorije racija korišćena u analizi finansijskih izveštaja u radu su:

1. racija likvidnosti,
2. racija solventnosti i
3. racija profitabilnosti.

Racija likvidnosti ukazuju na mogućnost preduzeća da izmiri kratkoročne obaveze. Racija solventnosti se koriste prilikom procene sposobnosti preduzeća da izmiruje dugoročne obaveze i analize finansijske strukture. Profitabilnost se analizira uz pomoć racija profitabilnosti koja upućuju na sposobnost preduzeća da stvara dobitak (Knežević, et al., 2019). U nastavku, na slikama 1, 2 i 3 su prikazana korišćena racija i njihov način obračuna u okviru prikazanih grupa racija.

Slika 1 pokazuje racija likvidnosti korišćena u istraživanju, konkretno način obračuna racija opšte likvidnosti, racija redukovane likvidnosti i racija gotovinske likvidnosti.

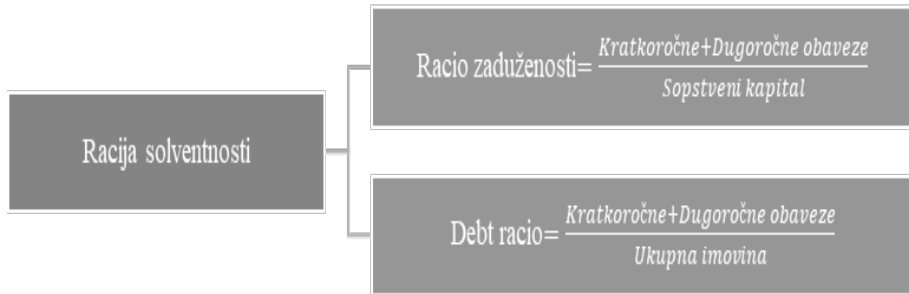
Slika 1. Racija likvidnosti korišćena u istraživanju

Izvor: Izrada autora na osnovu Knežević et al. (2019).

Racija solventnosti korišćena u istraživanju za potrebe javnih preduzeća su racio zaduženosti (odnos pozajmljenih i sopstvenih sredstava) i debt racio (odnos pozajmljenih i ukupnih izvora) (Slika 2).

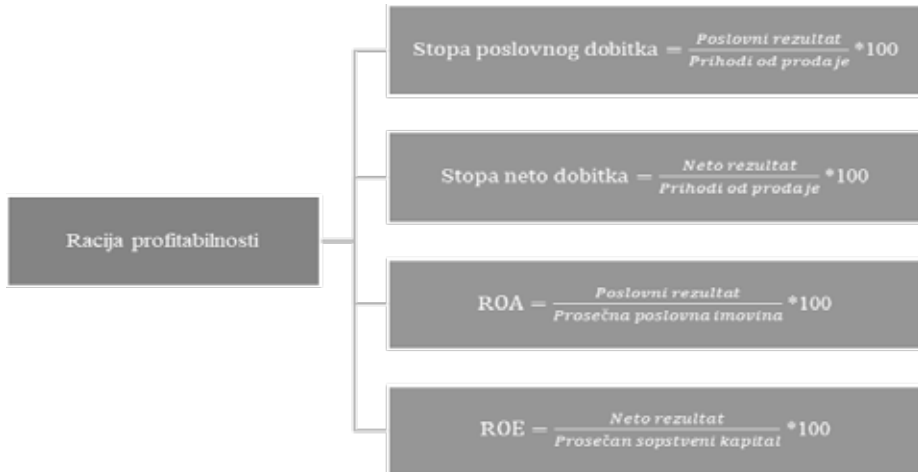
Slika 2. Racija solventnosti korišćena u istraživanju

Izvor: Izrada autora na osnovu Knežević et al. (2019).

U radu su primenjena racija profitabilnosti izražena kroz stopu poslovnog dobitka, stopu neto dobitka, stopu prinosa na imovinu (ROA) i stopu prinosa na sopstveni kapital (ROE) (Slika 3).

Slika 3. Racija profitabilnosti korišćena u istraživanju

Izvor: Izrada autora na osnovu Knežević et al. (2019).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Analiza kretanja racija opšte likvidnosti javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem pokazuje sledeće (Tabela 1): sa izuzetkom 2019. godine kada je došlo do blagog opadanja racija opšte likvidnosti, od 2017. do 2021. godine dolazi do rasta racija opšte likvidnosti JKP Čistoća. Kretanje racija opšte likvidnosti pokazuje minimalne vrednosti racija od 1,36 (2017.g.) i maksi-

malne od 1,91 (2021.g.), što svakako predstavlja pozitivan pokazatelj. To je znak da je obrtna imovina poktivena kratkoročnim izvorima. Nakog blagog opadanja racija opšte likvidnosti za JKP Gradsko stambeno od 2017. do 2019. godine, dolazi opet do rasta u 2020. godini i manjeg pada u 2021. godini. Samo 2019. godine ovo preduzeće ima negativan neto obrtni kapital. Trend kretanja racija opšte likvidnosti za JKP Pijaca pokazuje opadanje od 2017. do 2019. godine, stagnaciju u 2020. i nakon toga rast. Samim tim, postavlja se pitanje da li će moći da se isplate kratkoročne obaveze. To može ukazivati i na dalekosežne finansijske nevolje, čak i do mogućeg bankrotstva (Jovanović et al., 2017), a pozicija likvidnost preduzeća mora biti predmet planiranja i sveukupne analize. Racio opšte likvidnosti za JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta pokazuje opadanje iz godine u godinu, sa izuzetkom 2018. godine, kada je došlo do drastičnog rasta (sa 6,22 na 12,31). Ispunjeno je staro pravilo američke bankarske prakse. Ovo pravio znači odnos 2:1 između obrtne imovine i kratkoročnih obaveza. Prilikom timačenja ovog racija, javlja se više pitanja. Prvo, postoji generalni stav da koeficijent treba da bude 2:1, što je pokazatelj dobrog kreditnog rejtinga. Drugo, postoji opasnost kada je visoka vrednost ovog racija, jer npr. zalihe mogu biti nagomilane i koje se teško prodaju (Knežević et al., 2019). Za JKP Putevi, opšti racio likvidnosti pokazuje porast u posmatranim godinama, sem 2018. godine kada je ovaj racio smanjen ispod 2 (u prethodnoj i sledećim godinama je bio viši od 2, a od 2020. godine viši od 3). JEP Toplana je u periodu od 2017. do 2021. godine imala vrednost opšteg racija likvidnosti koji pokazuje da preduzeće ne finansira obrtnu imovinu iz dugoročnih izvora. Primetan je rast ovog racija, sem 2019. godine, i stagnacije 2020. godine. Za JKP Vodovod u istom posmatranom periodu je ostvaren opšti racio likvidnosti koji pokazuje da preduzeće ne finansira obrtnu imovinu iz dugoročnih izvora (vrednost pokazatelja niža od 1). Isto tako, primetan je rast ovog pokazatelja, sem 2019. i 2021. godine, kada je došlo do manjeg pada.

Tabela 1. Racio opšte likvidnosti javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	1,36	1,65	1,63	1,67	1,91
JKP Gradsko stambeno	1,05	1,03	0,98	1,08	1,05
JKP Pijaca	0,30	0,28	0,21	0,21	0,23
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	6,22	12,31	2,86	2,69	2,13
JKP Putevi	2,26	1,68	2,14	3,43	3,71
JEP Toplana	0,56	0,59	0,58	0,58	0,81
JKP Vodovod	0,53	0,54	0,53	0,60	0,58

Izvor: Izrada autora

Vrednosti racija redukovane likvidnosti javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem prate dinamiku kretanja racija opšte likvidnosti (iz koga su isključena manje likvidna obrtna sredstva, kao što su zalihe i aktivna vremenska razgraničenja) (Tabela 2). Ovde treba naglasiti da postoje zalihe kod kojih je potreban duži vremenski period za njihovu prodaju. Za preduzeća JKP Čistoća, JKP Gradsko stambeno (sem 2019. godine), JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta i JKP Putevi racio redukovane likvidnosti u periodu od 2017. do 2022. godine je viši od 1, što govori u prilog snažne finansijske strukture preduzeća. Samim tim, viša vrednost racija redukovane likvidnosti znači da je preduzeće finansijski sigurnije u kratkom roku. U slučaju JKP Pijaca, JEP Toplana i JKP Vodovod, vrednosti racija redukovane likvidnosti pokazuju da preduzeća ne mogu da ispune svoje tekuće obaveze sa sredstvima koja su već dostupna nezavisno od postojanja prihoda od prodaje (Knežević et al., 2019).

Tabela 2. Racio redukovane likvidnosti javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	1,25	1,51	1,51	1,56	1,75
JKP Gradsko stambeno	1,02	1,02	0,95	1,03	1,01
JKP Pijaca	0,30	0,28	0,21	0,21	0,22
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	6,01	12,31	2,86	2,69	2,13
JKP Putevi	1,72	1,16	1,51	2,67	2,81
JEP Toplana	0,24	0,29	0,26	0,31	0,37
JKP Vodovod	0,47	0,46	0,46	0,53	0,50

Izvor: Izrada autora

Kretanja racija gotovinske likvidnosti javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem prati dinamiku kretanja racija opšte i redukovane likvidnosti. Racio gotovinske likvidnosti predstavlja sposobnost preduzeća da u najlikvidnijim sredstvima isplati svoje kratkoročne obaveze (Knežević et al., 2019). Primetno je da je u posmatranom periodu racio gotovinske likvidnosti jedino za JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta bio viši od 1 sa tendencijom pada, i za JKP Putevi u 2020. i 2021. godini sa tendencijom rasta (Tabela 3).

Tabela 3. Racio gotovinske likvidnosti javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	0,24	0,39	0,43	0,19	0,02
JKP Gradsko stambeno	0,48	0,29	0,23	0,28	0,33
JKP Pijaca	0,00	0,02	0,01	0,01	0,00
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	5,97	12,31	2,67	2,48	1,89
JKP Putevi	0,63	0,33	0,36	1,93	2,20
JEP Toplana	0,04	0,04	0,04	0,10	0,09
JKP Vodovod	0,08	0,09	0,11	0,10	0,08

Izvor: Izrada autora

Racio zaduženosti (odnos pozajmljenih i sopstvenih sredstava) posmatranih javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem u period od 2017. do 2021. godine pokazuje da najveći broj posmatranih preduzeća ima nisku vrednost ovog koeficijenta, i to: JKP Čistoća, JKP Gradsko stambeno, JKP Pijaca, JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta, JKP Putevi (tabela 4). Ovako utvrđeni koeficijent najčešće ukazuje na finansiranje korišćenjem isključivo vlasničkog kapitala. Često se koristi kod kreditiranja (Knežević et al., 2019). JKP Vodovod je u 2019. godini ostvarilo 100% u relativnoj vrednosti ovog koeficijenta (tabela 4). Visoku vrednost racija zaduženosti uočavamo kod JEP Toplana, iz godine u godinu, sa tendencijom smanjenja (tabela 4). Ovakva vrednost znači rizik i finansiranje uglavnog iz pozajmljenih izvora sredstava.

Tabela 4. Odnos pozajmljenih i sopstvenih sredstava javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	0,24	0,35	0,35	0,30	0,73
JKP Gradsko stambeno	0,16	0,19	0,19	0,10	0,11
JKP Pijaca	0,19	0,20	0,19	0,20	0,76
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	0,05	0,09	0,41	0,34	0,30
JKP Putevi	0,29	0,35	0,31	0,20	0,21
JEP Toplana	2,34	2,22	1,94	1,63	1,38
JKP Vodovod	0,99	0,89	1,00	0,75	0,77

Izvor: Izrada autora

“Debt” racio (odnos pozajmljenih i ukupnih izvora) meri udeo sredstava finansiranih iz pozajmljenih izvora (kratkoročnih i dugoročnih). Analizom “debt” racija posmatranih javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem u

periodu od 2017. do 2021. godine uočavamo da najveći broj posmatranih preduzeća ima nisku vrednost ovog koeficijenta. Najvišu vrednost ovog pokazatelja imalo je JEP Toplana, sa tendencijom smanjenja od 2017. do 2021. godine (Tabela 5).

Tabela 5. Odnos pozajmljenih i ukupnih izvora javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	0,20	0,26	0,24	0,21	0,33
JKP Gradsko stambeno	0,13	0,16	0,16	0,09	0,10
JKP Pijaca	0,16	0,17	0,16	0,16	0,43
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	0,04	0,08	0,29	0,25	0,23
JKP Putevi	0,22	0,26	0,23	0,16	0,17
JEP Toplana	0,70	0,68	0,66	0,61	0,51
JKP Vodovod	0,50	0,47	0,49	0,42	0,42

Izvor: Izrada autora

Stopa poslovnog dobitka pokazuje koliko je učešće poslovnog dobitka u neto vrednosti prihoda od prodaje. Predstavlja važan pokazatelj, s obzirom da meri efikasnost (Knežević et al., 2019). Negativne vrednosti ovog racija u određenim godinama rada javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem pokazuju iskazani poslovni gubitak (JKP Čistoća, JKP Gradsko stambeno i JKP Vodovod u 2020. i 2021. godini, JEP Toplana u 2017. i 2018. godini, JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta u 2021. godini; JKP Pijaca u svim godinama od 2017. do 2021. godine sa izuzetkom 2019. godine), nasuprot poslovnom dobitku koji je predmet analize. Jedino JKP Putevi ima u svim posmatranim godinama pozitivnu stopu poslovnog dobitka (smanjuje se u 2018. godini, nakon toga raste do 2021. godine, kada se opet smanjuje) (Tabela 6).

Tabela 6. Stopa poslovnog dobitka javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	6,73%	7,09%	10,16%	-0,53%	-2,97%
JKP Gradsko stambeno	34,79%	13,82%	0,16%	-23,85%	-4,42%
JKP Pijaca	-19,87%	-19,30%	26,45%	-34,37%	-26,48%
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	6,23%	4,98%	0,38%	3,32%	-1,15%
JKP Putevi	1,90%	0,32%	2,67%	11,06%	7,00%
JEP Toplana	-1,07%	-4,97%	1,15%	5,79%	2,48%
JKP Vodovod	10,55%	4,73%	8,56%	-4,36%	-7,82%

Izvor: Izrada autora

Stopa neto dobitka pokazuje odnos između neto dobitka i neto vrednosti prihoda od prodaje. Vrlo je često korišćen, a naročito prilikom komparativnih analiza preduzeća koja pripadaju istoj industriji (Knežević et al., 2019). Negativne vrednosti ovog racija u određenim godinama rada javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem pokazuju iskazani neto gubitak (JKP Čistoća u 2020. godini, JKP Gradsko stambeno u 2021. godini i JKP Pijaca u svim godinama od 2017. do 2021. godine sa izuzetkom 2019. godine i JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta u 2019. i 2021. godini), nasuprot neto dobitku koji se koristi u formuli za obračun stope neto dobitka. JKP Putevi, JEP Toplana i JKP Vodovod imaju pozitivne stope neto dobitka u posmatranom periodu. Najviše stope neto dobitka JKP Putevi i JEP Toplana su ostvarile u 2020. godini, a JKP Vodovod u 2021. godini (Tabela 7). Viša stopa neto dobitka označava višu profitabilnost preduzeća.

Tabela 7. Stopa neto dobitka javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	1,47%	2,20%	3,53%	-0,10%	0,06%
JKP Gradsko stambeno	33,69%	13,70%	2,62%	1,48%	-2,78%
JKP Pijaca	-30,54%	-29,64%	18,96%	-32,03%	16,07%
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	5,08%	3,78%	-0,51%	2,71%	-2,15%
JKP Putevi	2,42%	0,88%	1,71%	10,07%	6,15%
JEP Toplana	3,13%	1,36%	1,31%	4,22%	3,63%
JKP Vodovod	0,93%	1,77%	0,45%	0,12%	5,23%

Izvor: Izrada autora

Stopa poslovnog prinosa na poslovnu imovinu tj. stopa prinosa na imovinu (ROA) pokazuje koliko je novčanih jedinica poslovne dobiti ostvareno na svaku novčanu jedinicu koju je preduzeće uložilo u poslovna sredstva. Negativne vrednosti ovog racija u određenim godinama rada javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem pokazuju iskazani poslovni gubitak (JKP Čistoća, JKP Gradsko stambeno i JKP Vodovod u 2020. i 2021. godini, JEP Toplana u 2017. i 2018. godini, JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta u 2021. godini; JKP Pijaca u svim godinama od 2017. do 2021. godine sa izuzetkom 2019. godine), nasuprot poslovnom dobitku koji je predmet formule za ROA. Jedino JKP Putevi ima u svim posmatranim godinama pozitivnu vrednost ROA (smanjuje se u 2018. godini, nakon toga raste do 2021. godine, kada se opet smanjuje) (Tabela 8), od toga najvišu vrednost ROA ima u 2020. godini.

Tabela 8. ROA javnih preduzeća preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	7,03%	7,42%	10,62%	-0,55%	-4,38%
JKP Gradsko stambeno	0,65%	0,39%	0,00%	-1,40%	-0,46%
JKP Pijaca	-1,58%	-1,46%	1,68%	-1,65%	-2,06%
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	18,68%	20,72%	2,80%	22,92%	-8,82%
JKP Putevi	2,46%	0,32%	3,22%	13,60%	9,07%
JEP Toplana	-0,75%	-3,47%	0,89%	4,78%	2,10%
JKP Vodovod	3,11%	1,33%	2,79%	-1,25%	-2,39%

Izvor: Izrada autora

Stopa prinosa na sopstveni kapital (ROE) je racio koji pokazuje koliko se novčanih jedinica zaradi na svaku uloženu jedinicu sopstvenog kapitala (Knežević et al., 2019). Negativne vrednosti ovog racija u određenim godinama rada javnih preduzeća obuhvaćenih istraživanjem pokazuju iskazani neto gubitak (JKP Čistoća u 2020. godini, JKP Gradsko stambeno u 2021. godini i JKP Pijaca u svim godinama od 2017. do 2021. godine sa izuzetkom 2019. godine i JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta u 2019. i 2021. godini), nasuprot neto dobitku koji je predmet korišćen u formuli za ROE. JKP Putevi, JEP Toplana i JKP Vodovod imaju pozitivne vrednosti ROE u posmatranom periodu. Najviše vrednosti ROE JKP Putevi i JEP Toplana su ostvarile u 2020. godini, a JKP Vodovod u 2021. godini (Tabela 9).

Tabela 9. ROE javnih preduzeća sa teritorije grada Kraljeva od 2017. do 2021. god.

Naziv preduzeća	2017	2018	2019	2020	2021
JKP Čistoća	1,89%	2,98%	5,20%	-0,16%	0,15%
JKP Gradsko stambeno	0,73%	0,45%	0,08%	0,10%	-0,32%
JKP Pijaca	-2,85%	-2,68%	1,44%	-1,84%	1,63%
JK preduzeće za uređivanje građevinskog zemljišta	16,04%	16,64%	-4,65%	25,61%	-21,88%
JKP Putevi	4,10%	1,18%	2,75%	15,56%	9,95%
JEP Toplana	7,43%	3,14%	3,13%	9,79%	8,26%
JKP Vodovod	0,55%	0,97%	0,29%	0,07%	2,91%

Izvor: Izrada autora

Finansijski pokazatelji su instrumentalno sredstvo u svetu finansija i otuda je sveobuhvatno poznavanje njihovih različitih aspekata obavezno za njegove korisnike. Postojeća literatura je dokazala da su finansijski pokazatelji igrali primarnu ulogu u razumevanju osnovnih karakteristika preduze-

ća. Finansijski pokazatelji imaju sposobnost da objasne osnove bilo koje vrste organizacije. Različite dimenzije bilo kog entiteta u sferi profitabilnosti do dugoročne solventnosti mogu se sagledati korišćenjem finansijskih pokazatelja.

ZAKLJUČAK

Mnogi ljudi zasnivaju ekonomske odluke na znanju o poslovanju preduzeća i stoga su potencijalno zainteresovani za informacije koje pruža. Racio analiza može da pomogne prilikom donošenja mnogobrojnih poslovno-finansijskih odluka u preduzeću. Samim tim, značaj racio analize je višestruk za mnogobrojne korisnike.

Javna preduzeća kroz svoju osnovnu funkciju javnog interesa, predstavljaju razlog povećane zainteresovanosti istraživača za njihovo poslovanje. Racio analiza kao tehnika finansijske analize je korišćena za potrebe ovog rada upravo kroz primer javnih preduzeća koja posluju na teritoriji Republike Srbije, konkretno grada Kraljeva. Odabranim pokazateljima likvidnosti, solventnosti i profitabilnosti ukazano je na njihovo kretanje od 2017. do 2021. godine i time i na značaj njihove primene i analize rezultata istraživanja. Svakako svako od analiziranih preduzeća poseduje niz specifičnosti u svom radu u odnosu na druga, ali ih spaja činjenica da su javna preduzeća sa iste teritorije, odnosno grada. Samim tim, svako od analiziranih preduzeća zahteva poseban pristup, kako bi korisnici mogli doneti određenu odluku u vezi sa istim.

Ovim radom otvorena su mnogobrojna istraživačka pitanja. Pre svega je to problematika finansijske analize javnih preduzeća u određenoj zemlji, isto tako i u regionu, gradu itd. Pojedinačna analiza javnih preduzeća, analiza u odnosu na rad konkurenata, ali i racio analiza uzimajući u obzir veći broj godina su od koristi prilikom daljih razmatranja problematike sagledane u radu. Samim tim, ograničenje rada i istraživanja se svodi na uzorak javnih preduzeća koji posluju na teritoriji jednog grada, te je potrebno posmatrati širi uzorak u budućim analizama. U svakom ograničenju pa i ovom, uočavamo niz mogućnosti, pre svega da u budućim istraživanjima detaljnije i sveobuhvatnije analiziramo značaj racio analize javnih preduzeća u savremenom okruženju. Takođe, u narednim istraživanjima treba sagledati i koliko menadžment javnih preduzeća zaista koristi racio analizu prilikom analize i ocene poslovanja ovih preduzeća.

LITERATURA

1. Bogičević, J., & Stojanović, D. (2014). Analiza finansijskih performansi javno komunalnih preduzeća u Kragujevcu. U: Maksimović, Lj., & Stanišić, N. (Red.) *Stanje i perspective ekonomskog razvoja grada Kragujevca* (str. 457-468), Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
2. Bogičević, J., & Stojanović, D. (2017). Analiza finansijskih performansi javno komunalnih preduzeća u Kragujevcu. U: Veselinović, P., Makojević, N., & Slavković, M. (Red.) *Uticao globalizacije na poslovno upravljanje i ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja* (str. 347-360), Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
3. Bogičević, J., Mitrović, A., & Knežević, S. (2021). Agriculture, Forestry and Fishing Sector Liquidity in the Republic of Serbia. *Fresenius Environmental Bulletin*, 30(06A), 6865-6873.
4. Đuričin, S., & Đukić, M. (2017). Ocena ekonomsko finansijske moći odabranih javnih preduzeća u Republici Srbiji. *Ekonomika poljoprivrede: časopis Saveza poljoprivrednih inženjera i tehničara Jugoslavije*, 89-104.
5. Jakšić, P. (2021). Analysis of credit indebtedness of public companies founded by the City of Loznica. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 57(46), 45-58. <https://doi.org/10.5937/AnEkSub2146045J>.
6. Jakšić, P. (2022). Analysis of the financial performance of public companies in the conditions of uncertainty by the Covid-19 pandemic. *Ekonomski izazovi*, 11(21), 49-62.
7. Jovanović, D., Todorović, M., & Grbić, M. (2017). Financial indicators as predictors of illiquidity. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 20(1), 128-149.
8. Knežević, S., & Mitrović, A. (2017). Merenje finansijskih performansi na primeru domaće kompanije. *XI Skup privrednika i naučnika SPIN '17 štedljivo (LEAN) upravljanje resursima u privredi Republike Srbije*, 9 - 10. novembar 2017. godine, Beograd, Srbija, Univerzitet u Beogradu Fakultet organizacionih nauka Centar za operacioni menadžment, 373-380.
9. Knežević, S., & Tomić, M. (2005). Identifikovanje osnovnih tipova računovodstvenih sistema informisanja. *Ekonomski pogledi*, 5(2), 127-134.
10. Knežević, S., Fabris, M. (2012). Identifikovanje i analiza opcija banke u slučaju nesolventnosti dužnika, *Računovodstvo*, 1-2, 68-78.
11. Knežević, S., Mitrović, A., & Dmitrović, V. (2016). *The role of internal audit in public sector – on the basis of the Republic of Serbia*. Book-scientific publication: Public Risk Management, Tome I, Perspective of Theory and Practice, edited by: Piotr Tworek and Józef Myrczek, Katowice 2016, Publishing House of the University of Economics in Katowice 2016, 207-217 and references 235-253 (all references in scientific monograph).
12. Knežević, S., Mitrović, A., Vujić, M., & Grgur, A. (2019). *Analiza finansijskih izveštaja*. samostalno izdanje autora, Beograd.
13. Krstić, S., Riznić, D., & Fedajev, A. (2018). Financial Analysis Of Operations Of Public Enterprises In The Territory Of The Municipality Of Bor. In *International May Conference on Strategic Management – IMCSM18*, May 25 – 27, 2018, Bor, Serbia, XIV (2), 520-532.
14. Milašinović, M., & Mitrović, A. (2020). Interne determinante profitabilnosti poljoprivrednih preduzeća u Srbiji. *Agroekonomika*, 49(88), 1-9.
15. Milašinović, M., Knežević, S., & Mitrović, A. (2021a). Liquidity of Enterprises and Entrepreneurs of the Sector I- Accommodation and Food Services in the Republic of Serbia. *Turističko poslovanje*, 28, 5-14. <https://doi.org/10.5937/turpos0-33314>.
16. Milašinović, M., Knežević, S., & Mitrović, A. (2022). Značaj revizije i revizorskih mišljenja javnih preduzeća u savremenom okruženju. *Revizor*, 25(97-98), 21-31. <http://dx.doi.org/10.56362/Rev2298021M>

17. Milašinović, M., Mitrović, A., & Knežević, S. (2021b). Merenje finansijskih performansi hotelijerskog preduzeća na bazi izveštaja o tokovima gotovine. *Peta Nacionalna naučno-stručna konferencija sa međunarodnim učešćem „Trendovi u poslovanju 2021”*, 25. oktobar 2021. godine, Kruševac, Visoka poslovna škola strukovnih studija „Prof. dr Radomir Bojković”, 89-98.
18. Milašinović, M., Mitrović, A., & Knežević, S. (2021c). Likvidnost poljoprivrednih preduzeća listiranih na Beogradskoj berzi. *Agroekonomika*, 50(92). 45-56.
19. Milašinović, M., Mitrović, A., & Milojević, S. (2020). Financial Performance Measuring of a Hotel Company - Case Study. *Third International Scientific Conference Challenges in Tourism and Business Logistics in the 21st Century - ISCTBL 2020*, 13. novembar 2020. godine, Stip, North Macedonia. 228-234.
20. Milojević, S., Milašinović, M., Mitrović, A., & Knežević, S. (2021). Solvency and Financing of Fixed Assets: The Case of Agricultural Enterprises in Serbia. *International Academic Journal*, 2(2), 26-34.
21. Mitrović, A., & Milašinović, M. (2019). Finansijski izveštaji kao izvor finansijskih informacija za potrebe analize finansijskih izveštaja. *Naučni skup Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi*, Banja Luka College, Banja Luka, 25.maj 2019. godine, 9-21.
22. Mitrović, A., Knežević, S., & Milašinović, M. (2021). Profitability analysis of hotel companies in the Republic of Serbia. *Hotel and Tourism Management*, 9(1), 121-134. <https://doi.org/10.5937/menhottur2101121M>.
23. Mitrović, A., Knežević, S., & Veličković, M. (2015). Ratio analysis specifics of family dairies' financial statements. *Economics of Agriculture*, 62(4), 1061–1078. <http://dx.doi.org/10.5937/ekoPolj1504061M>.
24. Srebro, B., Mavrenski, B., Bogojević Arsić, V., Knežević, S., Milašinović, M., Travica, J. (2021). Bankruptcy Risk Prediction in Ensuring the Sustainable Operation of Agriculture Companies. *Sustainability*. 13(14):7712. <https://doi.org/10.3390/su13147712>.
25. Stanišić, T., Lazarević, S., Pantić, N., & Leković, M. (2022). Covid-19 Pandemic and the Economic Results Of Agriculture in the European Union. *Economics of Agriculture*, 69(4), 1151–1163. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2204151S>.
26. Temelkov, Z. (2022). Financial performance of selected hotel groups and resorts during COVID-19 pandemic: 2019/2020 comparison. *Hotel and Tourism Management*, 10(1), 41-51. <https://doi.org/10.5937/menhottur2201041T>.

EVALUACIJA PROFITABILNOSTI KOMPANIJA I KOMUNIKACIJA SA INVESTITORIMA

Dragoljub Simonović¹, Nevena Miletović², Jovan Travica³

SAŽETAK

Analiza finansijskog učinka može se primeniti na sve vrste kompanija, te tako i na modnu industriju. Ova studija ima za cilj analizu odabranih finansijskih racija za procenu uporedne profitabilnosti dveju kompanija koje posluju u modnoj industriji u periodu od 2016. do 2020. godine. Saznanja do kojih se došlo u radu ukazuju da je potrebno da menadžment u obe kompanije preispita poslovanje i uvede mere za unapređenje u domenu profitabilnosti u budućem periodu, te onemogućiti sprečavanje nastanka budućih gubitaka. Pored toga, cilj rada je da ukaže na značaj adekvatne finansijske komunikacije u uspešnom vođenju biznisa.

KLJUČNE REČI: profitabilnost, analiza, evaluacija, preduzeće, kompanacija, finansijsko komuniciranje.

ABSTRACT

Financial performance analysis can be applied to all types of companies, including the fashion industry. This study aims to analyze selected financial ratios to assess the comparative profitability of two companies operating in the fashion industry in the period 2016. - 2020. The findings obtained in the paper indicate that it is necessary for the management of both companies to review operations and introduce measures to improve profitability in the future period and prevent the occurrence of future losses. In addition, the aim of the work is to point out the importance of adequate financial communication in successful business management.

KEY WORDS: profitability, analysis, evaluation, company, comparison, language, financial communication.

1 MSc Dragoljub Simonović, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, e-mail: d.simonovic@yahoo.com

2 Nevena Miletović, Akademija strukovnih studija Šumadija, Odsek Arandelovac, Arandelovac, e-mail: nevenamiletovic@gmail.com

3 MSc Jovan Travica, Univerzitet Singidunum, Poslovni fakultet, Beograd, e-mail: jovan.s.travica@gmail.com

UVOD

Finansijska analiza je procena i prošlih finansijskih performansi firme i njenih izgleda za budućnost i obično uključuje analizu finansijskih izveštaja firme i njenih novčanih tokova, te kao takva pomaže donošenju boljih odluka (Knežević *et al.*, 2021; Simonović *et al.*, 2019; Travica *et al.*, 2021). Analiza finansijskih izveštaja podrazumeva izračunavanje različitih pokazatelja. Koriste je zainteresovane strane kao što su poverioci, investitori i menadžeri da odrede finansijsku poziciju firme u odnosu na finansijsku poziciju drugih firmi (Shim & Shiegel, 2007). Način na koji investitori i poverioci posmatraju finansijski položaj i rezultate poslovanja entiteta će imati uticaj na reputaciju firme, odnos cena/zarada i efektivnu kamatnu stopu.

Finansijska racija se koriste u različite svrhe (Milojević *et al.*, 2021; Knežević *et al.*, 2019b). Finansijski pokazatelji se koriste za sve vrste svrha, što uključuje procenu sposobnosti kompanije da plati svoje dugove, procenu poslovanja i uspeh menadžera u upravljanju resursima koji su im povereni (Barnes, 1987). Koriste se često kao inputi za napredne statističke modele za predviđanje mnogih vrsta poslovnih događaja i za identifikaciju finansijskih i drugih karakteristika (Knežević *et al.*, 2019a; Mandić *et al.*, 2014). Međutim, pored značajnih korisnosti koje se često ističu u literaturi, finansijska racio analiza ima i neka ograničenja (Knežević *et al.*, 2011).

Kao tipični ciljevi kompanija se mogu navesti sledeći: (1) maksimizacija bogatstva akcionara, (2) maksimizacija profita, (3) maksimizacija menadžerskih postignuća, (4) ciljevi ponašanja i (5) društvena odgovornost (Shim & Shiegel, 2007). Profitabilnost je primarni cilj svakog poslovnog poduhvata i bez nje nema dugoročno održivog poslovanja. Povećanje profitabilnosti jedan je od najvažnijih zadataka preduzeća. Postoje razne mere profitabilnosti. Neke od njih su zasnovane na podacima iz obelodanjenih finansijskih izveštaja, a neke su alterentivne (nestandardizovane). Novy-Marx (2013) posebno ističe važnost bruto profita skaliranog po knjigovodstvenoj vrednosti ukupne imovine kao posebno dobru prediktivnu meru, a koja predviđa presek prosečnih prinosa. Dodaje da je moguće objašnjenje za prediktivnu sposobnost ove mere njen brojilac (bruto profit) i da predstavlja čistiju meru ekonomske profitabilnosti.

Odrednice profitabilnosti u kompanijama proučavane su iz različitih perspektiva, a pored toga i u različitim ekonomijama (Dimitrić *et al.*, 2019). Postoji veliki broj empirijskih studija koje istražuju uticaj veličine preduzeća na profitabilnost. Postoje različiti nalazi u vezi sa ovim uticajem.

Pokazatelj prinosa na uloženi kapital (ROE) je osnovna mera poslovnih performansi (Atrill, McLaney, 2008). Ovaj odnos pokazuje odnos između

poslovnog dobitka i prosečnog dugoročnog kapitala uloženog u preduzeća. Navedeni indikator smatra se jednim od najvažnijih indikatora u merenju profitabilnosti preduzeća, što je zasnovano na činjenici da poredi input uložen u poslovanje i autput koji generiše preduzeće. Ovo poređenje pruža informacije i implikacije politike kompanije o njenom radu.

Obelodanjivanje finansijskih informacija je način komunikacije sa investitorima. Između rukovođenja, komunikacije i jezika postoji jaka veza. Neka istraživanja u oblasti menadžmenta su počela da prepoznaju presudnu ulogu jezika u uspešnom vođenju biznisa.

Rad je organizovan na sledeći način. Prvo poglavlje se odnosi na pregled literature. U narednom poglavlju predstavljena je metodologija istraživanja. U trećem poglavlju su predstavljeni rezultati istraživanja i diskusija. Četvrto poglavlje daje zaključna razmatranja.

PREGLED LITERATURE

Budući da je na dugi rok opstanak kompanije određen njenim performansama, merenje učinka je kritičan zadatak za menadžere. Većina prethodnih studija koristi tradicionalnu finansijsku ratio analizu koja se smatra veoma jednostavnom tehnikom za ocenu evaluacije finansijskih performansi. Finansijske performanse preduzeća je potrebno posmatrati u širem kontekstu kao važan zadatak za menadžment (Milašinović *et al.*, 2020; Mitrović *et al.*, 2021). Primera radi, rezultati jednog istraživanja su pokazali da konkurentno okruženje utiče na performanse preduzeća (Lado-Sestayo, Vivel-Búa, 2018). Finansijski održivo poslovanje je uslovljeno internim i eksternim faktorima (Srebro *et al.*, 2021).

Lideri kompanija su intenzivno uključeni u proces finansijske komunikacije sa raznim interesnim grupama. U tom kontekstu se ističe da su finansijski i izvršni direktori glavni kanal komunikacije sa investitorima. Generalno govoreći, upotreba engleskog kao „*lingua franca*” u međunarodnoj finansijskoj zajednici ima implikacije vezane za jezičku kompetenciju govornika kojima engleski nije maternji jezik, a moraju da generišu i primaju pismene i usmene tekstove na engleskom. Finansijske informacije na engleskom jeziku su dostupne raznim adresatima kroz obavezne izveštaje ili u formi dobrovoljnih obelodanjivanja. Međutim, upotrebom engleskog jezika kao „*lingua franca*” se bavi mali broj istraživanja, i kada se to radi, to je uglavnom iz strateške perspektive, pri čemu se potpuno zanemaruje lingvistička perspektiva.

Investitori na tržištima kapitala koriste finansijske izveštaje da prate svoja potraživanja, donose odluke o investiranju ili svoja prava ostvaruju na skupštinama akcionara. Računovodstveni sistem je podsistem finansijskog

sistema u interakciji sa drugim podsystemima (npr. korporativno upravljanje). Sprovođenje računovodstvenih pravila i pravila obelodanjanja može se postići ili putem korporativnog upravljanja ili regulisanjem tržišta. U Nemačkoj je primena u osnovi vođena korporativnim upravljanjem (Leuz, Wüstemann, 2003). Računovodstveni model transakcija firme je u velikoj meri uzročno povezan sa ekonomskim uspehom poslovanja, tako da računovodstvene informacije podržavaju kontrolu rezultata (Hussein, Nounou, 2022).

Kako Adamović *et al.* navode (2022), svaka kompanija ima za cilj da maksimizuje profit i poveća svoju vrednost. U fokusu pažnje svake organizacije je ostvarivanje maksimalnog učinka iz utrošenih resursa. Profitabilnost preduzeća može se smatrati kratkoročnom merom učinka, jer se posmatra samo računovodstveni učinak u protekloj godini, dok vrednost firme može predstavljati dugoročni učinak, jer odražava kako tržište percipira kompaniju, uzimajući u obzir prošli, sadašnji i očekivani budući učinak (Lee, Park, 2009).

Generalno, poželjan je visok pokazatelj prinosa na aktivu (*Return on Assets* – ROA) jer pokazuje efikasnost menadžmenta u korišćenju ukupne imovine. Pokazatelj prinosa na kapital (*Return on Equity* – ROE) meri stopu prinosa na kapital. Prema jednom od stanovišta (McKee *et al.*, 1989) ROE treba da bude najmanje 15%. Marža poslovne dobiti meri poslovni dobitak u odnosu na poslovne prihode. Neto profitna marža se smatra ključnim pokazateljem profitabilnosti firme, a predstavlja odnos neto dobitka i poslovnih prihoda. Takođe, ona predstavlja sposobnost kompanije da generiše prihode i kontroliše troškove. Prednosti ROA i ROE su u sledećem: kao finansijska racija omogućavaju poređenje organizacija različitih veličina, s jedne strane, i o njima se često javno izveštava, s druge strane ROA i ROE se mogu koristiti za merenje profitabilnosti i stabilnosti (Abdullah, 2018). Korisno je uporediti racija profitabilnosti tokom određenog vremenskog perioda za istu kompaniju (ili grupe kompanija) da bi se videlo da li su se performanse tokom godina poboljšale ili pogoršale. Isto tako, poređenje sa industrijskim standardima je od ključnog značaja radi sticanja uvida u poziciju kompanije u okviru industrije.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kao inputi su korišćene finansijske informacije dostupne na sajtu Agencije za privredne registre za dve odabrane kompanije iz modne industrije koje imaju šifru. – 1413 – Proizvodnja ostale odeće, i to: Društvo za proizvodnju, unutrašnju i spoljnu trgovinu AMC – Afrodite Mode Collection DOO Beograd - Zemun (osnovano 1995. godine, novčani kapitala od

321.367,73 RSD i nenovčani kapital od 166.109,00 RSD i Zekstra grupa za proizvodnju i promet robe na veliko i malo – Zekstra DOO Beograd (osnovano 1990. godine, novačni kapital od 391.377.499,24 RSD). Posmatrani period obuhvaćen analizom je od 2016. godine do 2020. godine. Oba preduzeća su u svim godinama klasifikovana oznakom 2 – mirko preduzeća (važeća klasifikacija u Republici Srbiji za razvrstavanje preduzeća prema veličini).

Primenjena je racio analiza profitabilnosti kao metoda finansijske analize. Testirana su sledeća finansijska racija (uključujući i marže) za odabrana preduzeća: EBITDA marža, marža poslovnog dobitka, marža neto dobitka, stopa prinosa na poslovnu imovinu (*Return on Assets*) i stopa prinosa na kapital (*Return on Equity*). U tabeli 1 je prikazan način obračuna ovih pokazatelja.

Tabela 1. Formule za obračun pokazatelja profitabilnosti (uključujući i dobitnost prihoda)

Naziv finansijskog racija	Formula
EBITDA* marža	EBITDA / Prihodi od prodaje
Marža poslovnog dobitka	Poslovni dobitak / Prihodi od prodaje
Marža neto dobitka	Neto dobitak / Prihodi od prodaje
Prinos na imovinu	Neto dobitak / Imovina
Prinos na kapital	Neto dobitak / Kapital

* EBITDA – *Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation, and Amortization* (Zarada pre kamate, poreza i amortizacije) Izvor: Izrada autora

Koraci u primenjenoj analizi jesu:

1. Odabir finansijskih racija.
2. Priprema relevantnih finansijskih podataka za analizu.
3. Obračun finansijskih pokazatelja.
4. Interpretacija dobijenih rezultata.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Nakon izbora pokazatelja koji će biti predmet finansijske analize, pristupilo se pripremi finansijskih podataka koji su potrebni za obračun pokazatelja za oba preduzeća (Tabele 2 i 3).

Tabela 2. Finansijske stavke iz izveštaja (u 000) za AMC DOO (2016. – 2020.)

Naziv	2016	2017	2018	2019	2020
Neto dobitak	14499	30423	16453	21471	701
Poslovni dobitak (EBIT*)	14729	35387	20604	25018	1592
EBITDA	18994	39186	25133	29819	8099
Prihodi od prodaje	190437	200190	197853	221139	180925

* EBIT - Earnings Before Interest and Taxes (Zarada pre kamate i poreza)

Izvor: Finansijski izveštaji preduzeća, www.apr.gov.rs

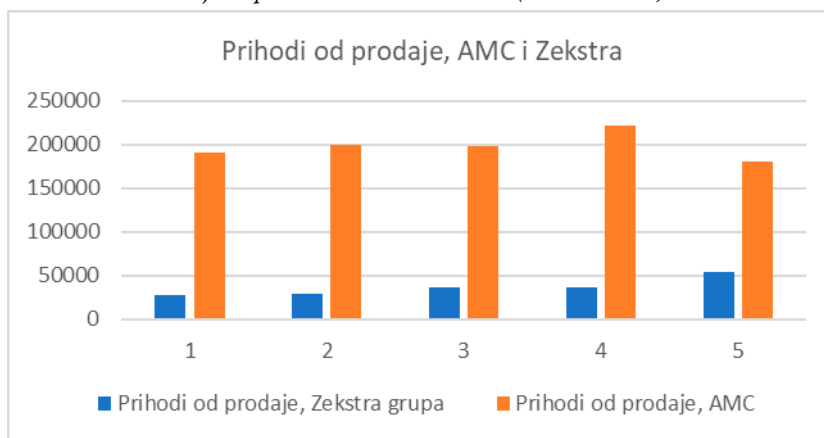
Tabela 3. Finansijske stavke iz izveštaja (u 000) za Zekstra grupu, doo (2016-2020)8756

Naziv	2016	2017	2018	2019	2020
Neto dobitak	-258037	-228530	-121382	597407	-45572
Poslovni dobitak (EBIT)	-10002	-2308	3224	-13896	-11296
EBITDA	-3755	2029	7504	-9974	-7504
Prihodi od prodaje	26930	28551	35562	35542	54583

Izvor: Finansijski izveštaji preduzeća, www.apr.gov.rs

Da bi se jasnije sagledalo kretanje prihoda od prodaje, EBITDA, EBIT i neto dobitak za oba preduzeća, AMC i Zekstra, dati su sljedeći grafikoni.

Grafikon 1. Uporedni prikaz netod dobitka, poslovnog dobitka, EBITDA i prihoda od prodaje za preduzeća AMC i Zekstra (2016. – 2020.)

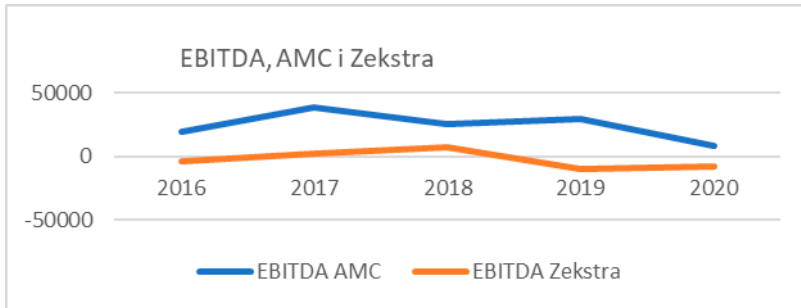

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3

Ono što je uočljivo sa prethodnog grafikona, jeste da u svim posmatranim godinama (2016. – 2020.) preduzeće AMC generiše više prihode od prodaje u odnosu na preduzeće Zekstra. Prihodi preduzeća AMC i Zekstra za period od 2016. do 2020. godine pokazuju fluktuacije, dok su prihodi pre-

dužeća Zekstra pokazali tendenciju rasta od 2016. do 2018. godine, neznatno smanjenje u 2019. godini i opet porast u 2020. godini. Najviša vrednost prihoda od prodaje AMC predužeća je ostvarena u 2017., a najniža u 2020. godini, dok je kod predužeća Zekstra najviša vrednost prihoda od prodaje uočena u 2020., a najniža vrednost u 2016. godini. Dinamika prihoda od prodaje za posmatrane godine je važna za identifikovanje promena u poslovnoj dobiti.

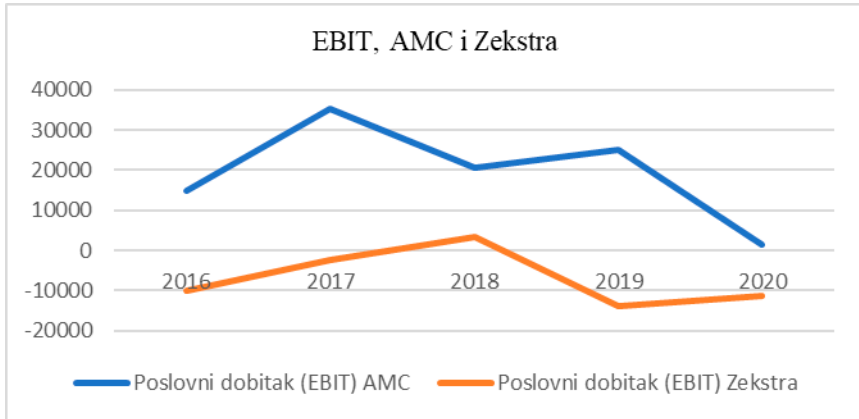
Grafikon 2. Uporedni prikaz EBITDA i Zekstra (2016. – 2020.)

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3

Posmatrajući kretanja EBITDA kao nestandardizovane finansijske mere koja se često koristi u analizi finansijskih performansi predužeća (Grafikon 2), uočava se da je kod AMC predužeća samo u 2017. godini pokazala rast, i nije dostignut taj nivo EBITDA do kraja posmatranog perioda, dok je kod predužeća Zekstra situacija mnogo lošija, jer je EBITDA bila pozitivna samo u dve godine, 2017. i 2018. dok je u ostalim posmatranim godinama negativna, što je svakako nepovoljna tendencija.

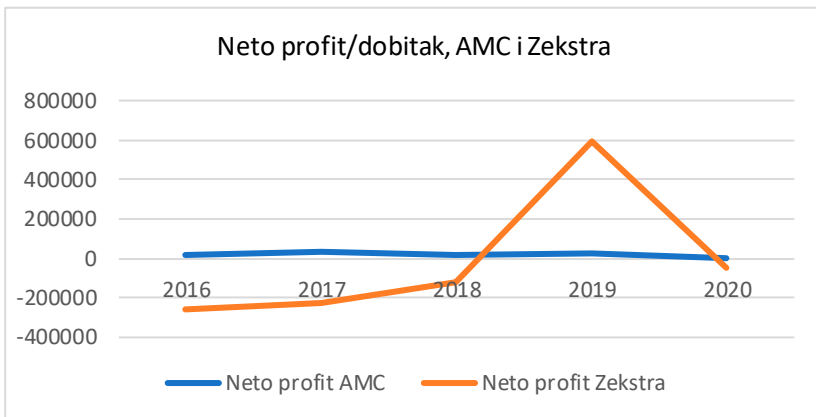
Grafikon 3. Uporedni prikaz EBIT preduzeća AMC i Zekstra (2016. – 2020.)

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3

Na osnovu prethodnog grafikona može se sagledati da je poslovni dobitak (EBIT) preduzeća AMC u svim posmatranim godinama pozitivan, dok je svoj maksimum dostigao u 2017. godini, a minimum je uočen u 2020. godini. Kretanje poslovnog rezultata preduzeća Zekstra je pokazalo izuzetno nepovoljnu tendenciju. Naime, poslovni rezultat je samo u 2018. godini pozitivan, dok je u svim ostalim godinama zabeležena negativna vrednost ove finansijske mere.

Grafikon 4. Uporedni prikaz neto profita AMC i Zekstra (2016. – 2020.)

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3

Neto profit (dobitak) preduzeća AMC pokazuje uglavnom neznatne oscilacije za posmatrani period, dok je za preduzeće Zekstra situacija dosta drugačija. Od 2016. do 2018. godine je negativna vrednost ove finansijske mere, dok u 2019. godini dolazi do velikog preokreta u pozitivnom smislu, ostvaren je rast neto profita, da bi u 2020. godini opet došlo do negativne vrednosti ove finansijske mere.

U Tabeli 4 je dat prikaz racija profitabilnosti za preduzeće AMC, a u Tabeli 5 prikaz racija za preduzeće Zekstra.

Tabela 4. Komparativni prikaz racija profitabilnosti (uključujući dobitnost prihoda od prodaje) preduzeća AMC

Naziv	2016	2017	2018	2019	2020
EBITDA marža (%)	9,97	19,57	12,70	13,48	4,48
EBIT marža (%)	7,73	17,68	10,41	11,31	0,88
Neto profitna marža (%)	7,61	15,20	8,32	9,71	0,39
Prinos na imovinu (ROA) (%)	7,45	14,57	7,61	8,43	0,24
Prinos na kapital (ROE) (%)	12,79	23,16	11,17	14,35	0,47

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3

Posmatrajući pokazatelje za prethodni period, može se konstatovati sljedeće:

- najviša EBITDA marža je dostignuta 2017. godine (19,57%), a najniža je uočena u 2020. godini (4,48%);
- EBIT marža, kao i EBITDA marža pokazuju varijacije po godinama, s tim da je najviša EBIT marža bila u 2017. godini (17,68%), a najniža u 2020. godini (0,88% - izuzetno niska);
- neto marža je pokazala najvišu vrednost u 2017. (15,20%), a najnižu u 2020. godini (izuzetno nisku – 0,39%);
- najviši ROA pokazatelj je postignut u 2017. godini (14,57%), a najniži u 2020. godini (0,24);
- najviši ROE pokazatelj je ostvaren u 2017. godini (23,16%), a najniži u 2020. godini (0,47%).

Tabela 5. Komparativni prikaz racija profitabilnosti (uključujući dobitnost prihoda od prodaje) preduzeća Zekstra

Naziv	2016	2017	2018	2019	2020
EBITDA marža (%)	-13,94	-71,06	21,10	-28,06	-13,75
EBIT marža (%)	-37,14	-8,08	9,06	-39,09	-20,69
Neto profitna marža (%)	-958,18	-800,43	-341,32	1680,88	-83,08
Prinos na imovinu (ROA) (%)	-8,12	-7,38	-4,01	23,53	-2,24
Prinos na kapital (ROE) (%) *	-	-	-	-	-

* Zbog činjenice da je u svim posmatranim godinama iznos gubitka (iz ranijih i tekuće godine) iznad visine kapitala, ROE pokazatelj nije obračunat.

Izvor: *Obračun autora na osnovu podataka iz Tabele 2 i Tabele 3*

Posmatrajući pokazatelje za prethodni period, može se konstatovati sljedeće:

- EBITDA marža je jedino bila pozitivna u 2018. godini (21,10%), a isto važi i za EBIT maržu (9,06% u 2018. godini);
- neto profitne marže su pozitivne samo u dve posmatrane godine, i to u 2018. (341%) i 2019. godini (1680,88% - što je izuzetno visoka vrednost);
- ROA pokazatelj je pozitivan samo u 2019. godini (23,53), što je izuzetno nepovoljna tendencija.

Pokazalo se da pokazatelji profitabilnosti imaju nekonzistentnu fluktaciju za godine u kojima su pozitivni ili uglavnom pozitivni. Trebalo bi raditi na poboljšanju poslovanja i detaljnoj analizi prihoda i rashoda, posebno u operativnom podbilansu, zajedno sa korišćenjem sredstava i stvaranjem profita. Svi pokazatelji su uglavnom varirali iz godine u godinu. Poseban problem postoji kod preduzeća Zekstra jer zbog gubitaka na različitim nivoima podbilansa (uključujući i alternativnu finansijsku meru), dolazi do toga da posmatrani pokazatelji imaju uglavnom izuzetno nepovoljne tendencije. Sve su to razni informacioni signali za investitore i poverioce.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad značajno doprinosi empirijskoj literaturi sistematski i sveobuhvatnim testiranjem determinantama profitabilnosti korišćenjem uporedne analize dve domaće kompanije u oblasti modne industrije. Rezultati analize mogu biti značajni za menadžere, investitore, poverioce i druge adresate.

Rezultati istraživanja daju doprinos menadžmentu preduzeća koja su posmatrana i potencijalnim investitorima, kao i praktičarima u evaluaciji performansi kompanija u okviru modne industrije. Ukazano je i na važnost efikasnog komuniciranja sa investitorima. Ograničenje je u tome što je uzorak veoma mali. Predlaže se da bi buduća istraživanja trebalo da uključuju

širi uzorak i upoređivanje racija profitabilnosti sa „peer“ grupama, ali i sa drugim pokazateljima.

LITERATURA

1. Abdullah, N. S. (2018). Corporate Governance and Performance of Hotel Industry (Ihi). Online at <https://mpr.aub.uni-muenchen.de/86824/> MPRA Paper No. 86824, posted 21 May 2018 10:35 UTC.
2. Adamović, M., Milojević, S., Knežević, S., Jakovljević, V., Đurić, D., Stojkov, S. (2022). *Menadžment porodičnih preduzeća*, Beograd: Apotekarska ustanova „Zdravlje lek“.
3. Atrill, P., and McLaney, E. (2008). *Financial Accounting for Decision Makers*, 5th Edition. England: Pearson Education.
4. Barnes, P. (1987). The analysis and use of financial ratios. *Journal of Business Finance dan Accounting*, 14(4), 449.
5. Dimitrić, M., Tomas Žiković, I., & Arbula Blech, A. (2019). Profitability determinants of hotel companies in selected Mediterranean countries. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 32(1), 1977-1993.
6. Hussein, A. and Nounou, G. (2022). The impact of internet financial reporting on Egyptian company's performance, *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 20(5), 841-865. <https://doi.org/10.1108/JFRA-10-2020-0293>.
7. Knežević, S., Grgur, A., Vujić, M., Mitrović, A. (2019a). Analysis of Financial Indicators Hotels Companies by Using the Analytic Hierarchy Process and the Delphi Method. Education and Social Sciences Conference „Business and Economics Conference“, Vienna University, 20 March 2019, International Academic Institute, International Academic Institute, IAI Academic Conference Proceedings, pp. 146-156, ISBN 978-608-4881-00-1.
8. Knežević, S., Milojević, M., Nikolovski, S., Milojević, S., Travica, J. (2021). „Analysis of Key Financial Performance Indicators of Private Laboratories“, Chapter Ten in: Business Threats and Opportunities in the Western Balkans, Eds. - Hristina Runcheva, T. & Makrevska Disoska, E., Cambridge Publishing, ISBN: 1-5275-7502-0 ISBN13: 978-1-5275-7502-8, pp. 147-164.
9. Knežević, S., Mitrović, A., Vujić, M., Grgur, A. (2019b). *Analiza finansijskih izveštaja*, CD-ROM, izdanje autora, Beograd.
10. Knežević, P., S., Barjaktarović Rakočević, S., Đurić, D. (2011). Implementation and Restraints of Ratio Analysis of Financial Reports in Financial Decision Making. *Management: Journal for the Theory and Practice in Management*, 16(61), 25-31.
11. Lado-Sestayo, R. and Vivel-Búa, M. (2018). Profitability in the hotel sector: a PLS approach. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 9(3), 455-470. <https://doi.org/10.1108/JHTT-10-2017-0118>.
12. Lee, S. & Park, S.-Y. (2009). Do socially responsible activities help hotels and casinos achieve their financial goals?. 28(1), 105-112, doi:10.1016/j.ijhm.2008.06.003.
13. Leuz, C., & Wüstemann, J. (2003). The role of accounting in the German financial system. Available at SSRN 427000.
14. Mandić, K., Delibašić, B., Knežević, S., Benković, S. (2014). Analysis of the financial parameters of Serbian banks through the application of the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic modelling*, 43, 30-37, doi.org/10.1016/j.econmod.2014.07.036.
15. McKee, D. O., Varadarajan, P. R., & Pride, W. M. (1989). Strategic adaptability and firm performance: A market-contingent perspective. *Journal of Marketing*, 53(3), 21-35.

16. Milasinovic, M., Mitrović, A., & Milojević, S. (2020). Financial performance measuring of a hotel company-case study. *Challenges of Tourism and Business Logistics in the 21st Century*, 3(1), 228-234.
17. Milojević, S., Špiler, M., Milojičić, M., Travica, J. (2021). Analysis of financial performance of hotel companies using ratio analysis. *Knowledge – International Journal*, 49(1), 215-221, ISSN: 2545-4439. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4636>.
18. Mitrović, A., Knežević, S., Milašinović, M. (2021). Profitability analysis of hotel companies in the Republic of Serbia. *Menadžment u hotelijerstvu i turizmu*, 9(1) 121-134.
19. Mitrović, A., Ognjanović, J., Milašinović, M. (2022). Interna kontrola i računarsko okruženje. *Revizor*, 25(99), 65-80. DOI: 10.56362/Rev2299065M.
20. Novy-Marx, R. (2013). The other side of value: the gross profitability premium. *Journal of Financial Economics*, 108(1), 1-28.
21. Shim, J. K. & Siegel, J. G. (2007). Chaum's outline of financial management. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
22. Simonović, D., Joksić, J., Travica, J. (2019). *Menadžment porodičnih preduzeća*, Visoka škola strukovnih studija, Arandjelovac.
23. Srebro B, Mavrenski B, Bogojević Arsić V, Knežević S, Milašinović M, Travica J. (2021). Bankruptcy Risk Prediction in Ensuring the Sustainable Operation of Agriculture Companies. *Sustainability*, 13(14):7712.
24. Travica, J., Vujić, M., Travica, J., Milojević, S., Vujić, T. (2021). „Evaluacija finansijskih performansi malog ugostiteljskog preduzeća i uključivanje nefinansijskih mera: studija slučaja“, poglavlje u: grupa autora (Čudanov i dr.), *Forenzičko računovodstvo, istražne radnje, ljudski faktor i primenjeni alati*, Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu, ISBN: 978-86-7680-393-4, str. 355-372

ANALIZA PRODUKTIVNOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U REPUBLICI SRBIJI

Jelena Radivojević¹

SAŽETAK

Mala i srednja preduzeća (MSP) imaju ključnu ulogu u modernim ekonomijama zemalja u razvoju, ali i razvijenim zemljama. Glavni su pokretač i nosilac ekonomskog i tehnološkog razvoja svake zemlje. Od krucijalnog su značaja za prosperitet čitave nacije, noseći sa sobom velike potencijale koji se uživaju sa uspešnim razvojem i funkcionisanjem ovog sektora u najrazličitijim granama privrede. Imajući ovo u vidu, cilj ovog rada je da utvrdi stanje i analizira promene produktivnosti sektora MSP u Republici Srbiji u periodu od 2004. do 2020. godine, na osnovu korišćenja sekundarskih eksternih izvora podataka prikupljenih i objavljenih od strane Agencije za privredne registre Republike Srbije. Ove podatke Agencija publikuje svake godine za prethodnu kalendarsku godinu u izveštaju pod nazivom Godišnji bilten finansijskih izveštaja.

KLJUČNE REČI: mala preduzeća, srednja preduzeća, produktivnost, profit, Republika Srbija.

ABSTRACT

Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a key role in the modern economies of developing countries as well as developed countries. They are the main initiator and bearer of the economic and technological development of every country. They are of crucial importance for the prosperity of the entire nation, carrying with them great potentials that are enjoyed with the successful development and functioning of this sector in the most diverse branches of the economy. Bearing this in mind, the aim of this paper is to determine the state and analyze changes in the productivity of the SME sector in the Republic of Serbia (RS) in the period from 2004 to 2020, based on the use of secondary external data sources collected and published by the Agency for Economic Registers Republic of Serbia. The Agency publishes these data every year for

¹ MSc Jelena Radivojević, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac, e-mail: nikolic.jelena@vpsle.edu.rs

the previous calendar year in a report called the Annual Financial Statements Bulletin.

KEY WORDS: *small businesses, medium enterprises, productivity, profit, Republic of Serbia.*

UVOD

Savremeni moderni uslovi poslovanja nameću prisustvo i uspešno funkcionisanje MSP u svim sektorima privrede, jer se efikasnije i lakše prilagođavaju promenama u ekonomskim i društvenim uslovima. Oni su motor rasta svake privrede, pokretačka snaga na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i globalnom nivou.

Značaj MSP je višestruk. Ovaj sektor doprinosi otvaranju novih radnih mesta i smanjenju nezaposlenosti, podizanju životnog standarda ljudi smanjenjem siromaštva, pospešivanju ekonomskog rasta zemlje (Khalid, Muzaamil, 2022, str. 527). Značajno utiču na veličinu ostvarenog BDP-a i konkurentnost jedne države, a jedan su od bitnijih izvora prihoda državnog budžeta, u vidu poreza, doprinosa za zaposlene koji se plaća (Qureshi, Herani, 2011, str. 36). Radnu snagu MSP ređe čine kvalifikovani radnici, jer oni biraju veća preduzeća koja im pružaju i veće mogućnosti za usavršavanje i napredak. MSP najčešće zapošljavaju radnike sa nižim kvalifikacijama, ali često i one bez ikakvih kvalifikacija, čime se smanjuje nejednakost i pruža mogućnost da svi zarade sredstva za život, dok se lokalna zajednica razvija.

Bitna je i njihova uloga podrške velikim proizvodnim sistemima, kada proizvode proizvode ili poluproizvode koje ustupaju velikim preduzećima ili im pružaju određene usluge (Hussain et al., 2015, str. 109). Zapravo MSP doprinose unapređivanju industrijske proizvodnje i jačanju konkurentnosti jedne privrede, kada su i sama uspešna i produktivna (Mathur, Mittal, 2012, str. 759). Značajno podstiču regionalni i lokalni razvoj, tako što ubrzavaju ruralnu industrijalizaciju, stvarajući pozitivan efekat na trgovinski bilans, jer MSP pretežno koriste domaće sirovine (Qureshi, Herani, 2011, str. 41). Takođe, sektor MSP je uglavnom glavni izvor proizvoda i usluga namenjenih podmirivanju domaće potrošnje, ali i izvozu (Muriithi, 2017, str. 41).

Centralna uloga MSP u savremenim turbulentnim uslovima poslovanja proizilazi iz njihovih karakteristika u pogledu fleksibilnosti, inovativnosti, prihvatanju rizičnih poduhvata, preduzetničkom delovanju (Mircevska, 2015, str. 59). Interna komunikacija je veoma jednostavna i olakšana, uspostavljanjem ličnog kontakta vlasnika sa svojim radnicima (Ciubotariu, 2013, str. 209). Ovakva komunikacija omogućava brzo donošenje odluka pri čemu se skraćuje put od poslovne ideje do njene realizacije. Nivo kontrole radnika

je veoma visok, sa izraženim timskim radom, pri čemu je celokupan proces upravljanja ljudskim resursima znatno olakšan.

MSP su u stanju da zadovolje specifične potrebe kupaca, uspešnim prilagođavanjem tržišnim promenama koje donose nove nepodmirene potrebe i želje kupaca (Mircevska, 2015, str. 65). Često proizvode čitav spektar raznovrsnih proizvoda, za kojima postoji tražnja od strane potrošača. Ono što prati takvu proizvodnju jesu ograničeni strategijski resursi – materijalni, ljudski, finansijski, informacioni, što svakodnevno stvara pritisak da li će jedno MSP na vreme izvršiti svoje obaveze.

MSP povećavaju proizvodnu moć jedne zemlje, sto zapravo može biti jedan od ključnih stubova za uspešan razvoj i napredak. Ovi privredni subjekti su u stanju da vrlo brzo promene svoje trenutne proizvodne programe, usredsređujući se na one za kojima postoji tražnja, visokoprofitabilne i rentabilne (Mircevska, 2015, str. 70). MSP podstiču razvoj preduzeništva u jednoj državi, fokusirajući se na individualnu kreativnost i inovativnost zaposlenih, što predstavlja njihovu osnovnu pokretačku stagu (Oduntan, 2014, str. 51).

Za MSP je karakteristično da imaju manje hijerarhijskih nivoa, jer zapošljavaju manji broj ljudi, pa se najčešće uspostavlja jako prijatna radna atmosfera, bliski i prijateljski nastrojeni odnosi između svih zaposlenih, uključujući i vlasnika sa radnicima. Sve ovo doprinosi povećanoj produktivnosti, radnici su motivisaniji da pruže svoj maksimalni doprinos, a kroz uspeh preduzeća vide svoj lični uspeh. Sve to dovodi do povećanja prihoda po zaposlenom, a raste i globalni prihod. S druge strane, manji broj radnika ne omogućava specijalizaciju u određenom poslu, svi radnici se osposobljavaju da rade sve poslove, pa produktivnost može biti niža.

SEKTOR MSP U REPUBLICI SRBIJI – KLJUČNI INDIKATORI

Sektor MSP u Republici Srbiji je itekako značajan i u velikoj meri predodređuje formiranje ukupnih ekonomskih parametara. Tako su 2020. godine MSP najviše doprinela rastu ukupne profitabilnosti, pri čemu se, analiziranjem podataka, zaključuje da su finansijski najstabilniji deo srpske privrede u celini. Zajedno su generisala nešto manje od polovine ukupnih prihoda svih privrednih društava, tačnije srednja 25%, a mala preduzeća 24% ukupnih prihoda. Dalje, srednja preduzeća su ostvarila 30% ukupnog poslovnog dobitka svih privrednih društava sa četvrtinom ukupne poslovne aktivnosti i 20% ukupne poslovne imovine. Mala preduzeća ostvaruju četvrtinu ukupnog poslovnog prihoda sa 19% ukupne poslovne imovine i 20% ukupnog kapitala svih privrednih društava. Zajedno, MSP stvaraju 36% BDP-a Republike

Srbije u 2020. godini, učestvujući sa 32% u ukupno ostvarenom izvozu, odnosno 43% u ukupnom uvozu. U ukupnom broju privrednih subjekata MSP učestvuju sa 30%, dok su zapošljavali čak 47% ukupno zaposlenih radnika (Ministarstvo privrede, 2022).

Upravo, podaci iz Tabele 1 prikazuju tendenciju kretanja broja MSP u Republici Srbiji u periodu od 2004. do 2020. godine. Broj malih preduzeća se u navedenom periodu povećao za čak 42%, pri čemu tokom čitavog perioda posmatranja nema značajnijeg pada njihovog broja. S druge strane, broj srednjih preduzeća se prilično smanjio, tačnije za 14%. Raduje činjenica da od 2015. godine kada je zabeležen i najmanji broj srednjih preduzeća, samo 1221, iz godine u godinu dolazi do konstantnog povećanja njihovog broja.

Tabela 1. Kretanje broja MSP u Republici Srbiji za period od 2004. do 2020. godine

Godina	Broj MSP			
	Mala preduzeća	Godišnja stopa rasta	Srednja preduzeća	Godišnja stopa rasta
2004.	73.097	-	2.121	-
2005.	72.888	-0,28	2.288	7,87
2006.	73.549	0,90	2.412	5,41
2007.	80.671	9,68	3.078	27,61
2008.	85.389	5,84	3.520	14,35
2009.	85.198	-0,22	3.499	-0,59
2010.	87.284	2,44	2.870	-17,97
2011.	88.306	1,17	2.751	-4,14
2012.	88.354	0,05	2.866	4,18
2013.	90.597	2,53	2.846	-0,69
2014.	92.198	1,76	1.225	-56,95
2015.	91.311	-0,96	1.221	-0,32
2016.	95.971	5,10	1.267	3,76
2017.	99.393	3,57	1.301	2,68
2018.	102.243	2,87	1.391	6,92
2019.	102.577	0,33	1.493	7,33
2020.	103.874	1,26	1.815	21,57

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

Sledeća tabela, Tabela 2 prikazuje promene u broju zaposlenih u MSP. Tokom prvih godina posmatranog perioda broj zaposlenih u malim preduzećima oscilira, ali dobro je što se u drugom delu posmatranog perioda iz godine u godinu beleži rast. Tako je, generalno posmatrano, 2020. godine bilo 42% više radnika nego 2004. U srednjim preduzećima, situacija nije toliko dobra, imajući u vidu da je na kraju posmatranog perioda svega 3% više radnika u odnosu na početak posmatranog perioda.

Tabela 2. Kretanje broja zaposlenih u MSP u Republici Srbiji za period od 2004. do 2020. godine

Godina	Mala preduzeća	Godišnja stopa rasta	Srednja preduzeća	Godišnja stopa rasta
2004.	388.906	-	264.535	-
2005.	360.992	-7,17	256.460	-3,05
2006.	386.296	7,00	253.898	-0,99
2007.	382.168	-1,06	257.996	1,61
2008.	386.005	1,00	260.409	0,93
2009.	365.788	-5,23	242.565	-6,85
2010.	362.306	-0,95	219.456	-9,52
2011.	372.573	2,83	213.591	-2,67
2012.	363.285	-2,49	207.936	-2,64
2013.	356.699	-1,81	205.916	-0,97
2014.	471.877	32,28	199.576	-3,07
2015.	490.634	3,97	205.304	2,87
2016.	512.892	4,53	218.054	6,21
2017.	532.694	3,86	222.098	1,85
2018.	545.559	2,42	230.680	3,86
2019.	553.790	1,51	253.254	9,79
2020.	553.282	-0,09	273.115	7,84

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

PRODUKTIVNOST MSP U REPUBLICI SRBIJI

Imajući u vidu doprinos MSP razvoju Republike Srbije, dobro je da ovaj sektor bude što produktivniji i konkurentniji, kako bi se obezbedila kvaliteta i dovoljna količina proizvoda i usluga za domaće i međunarodno tržište. U skladu sa tim, cilj rada je da utvrdi kretanje produktivnosti MSP u Republici Srbiji, kao i promene vrednosti parametara koji je određuju. Zato podaci prikazani u Tabeli 3 ukazuju na promene u strukturi ukupnih prihoda malih preduzeća u periodu od 2004. do 2020. godine. Poslovni prihodi konstantno rastu, pa je zabeležen ukupan rast od čak 177% na kraju posmatranog perioda. Finansijski prihodi pokazuju česte oscilacije, pa beleže rast od samo 15% poslednje posmatrane godine u odnosu na prvu, iako su u međuvremenu zebeležene i tri, skoro četiri puta veće vrednosti od početne (2011. i 2017.). Najvišu vrednost ukupni prihodi beleže 2019. godine, ali onda kreću da opadaju pa je zabeležen rast od skoro 172% tokom posmatranog perioda.

Tabela 3. Struktura ukupnih prihoda malih preduzeća u Republici Srbiji za period 2004. - 2020. godine (u 000 dinara)

Mala preduzeća				
Godina	Poslovni prihodi	Finansijski prihodi	Ostali prihodi	Ukupni prihodi
2004.	1.009.290.212	13.166.690	33.649.717	1.057.153.518
2005.	1.092.547.386	15.513.759	37.706.611	1.146.074.941
2006.	1.446.750.132	32.231.050	50.512.863	1.529.494.045
2007.	1.532.651.392	19.017.763	52.363.914	1.213.596.103
2008.	1.653.689.517	27.102.890	53.009.094	1.733.801.501
2009.	1.496.234.594	21.668.761	47.869.263	1.565.772.618
2010.	1.710.778.491	30.856.787	62.379.676	1.804.014.954
2011.	1.955.365.105	39.139.634	90.535.649	2.085.040.388
2012.	2.011.754.369	45.816.862	68.914.543	2.126.485.774
2013.	1.960.098.839	30.352.651	70.708.621	2.061.160.111
2014.	2.012.063.498	38.176.511	52.919.493	2.112.620.932
2015.	2.145.660.694	39.379.631	46.398.726	2.239.782.286
2016.	2.349.987.374	24.288.635	50.545.655	2.433.462.051
2017.	2.528.765.110	54.290.390	58.757.557	2.650.481.591
2018.	2.681.876.127	18.490.330	57.906.357	2.767.146.407
2019.	2.911.361.007	22.711.849	56.102.956	3.000.840.798
2020.	2.794.385.805	15.097.880	52.488.115	2.872.917.438

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

Tabela 4 prikazuje strukturu ukupnih prihoda srednjih preduzeća analiziranih po godinama. Poslovni prihodi beleže najvišu vrednost poslednje posmatrane godine, 2020., što je čak pet puta veća vrednost od najmanje zabeležene 2004. godine. Vrednost finansijskih prihoda je tri puta veća na kraju perioda posmatranja u odnosu na početnu vrednost, dok je vrednost ukupnih prihoda uvećana skoro pet puta.

Tabela 4. Struktura ukupnih prihoda srednjih preduzeća u Republici Srbiji za period 2004. - 2020. godine (u 000 dinara)

Srednja preduzeća				
Godina	Poslovni prihodi	Finansijski prihodi	Ostali prihodi	Ukupni prihodi
2004.	559.101.267	8.318.621	27.243.345	595.191.066
2005.	549.262.795	9.487.106	33.051.644	636.886.362
2006.	784.113.966	21.829.597	44.832.193	850.775.756
2007.	1.095.811.037	31.347.548	60.784.905	1.187.943.490
2008.	1.265.754.187	40.551.238	65.511.417	1.371.816.842
2009.	1.152.569.028	31.745.349	51.522.112	1.235.836.489
2010.	1.229.377.066	36.952.219	51.432.758	1.317.762.043
2011.	1.334.672.895	42.000.909	51.159.994	1.427.833.798

2012.	1.451.899.616	42.358.524	51.283.000	1.545.541.140
2013.	1.458.893.848	33.209.537	49.016.158	1.541.119.543
2014.	1.619.690.563	43.356.445	50.259.879	1.724.154.596
2015.	1.749.881.477	49.345.157	36.787.763	1.842.857.977
2016.	1.988.789.159	24.314.861	36.506.310	2.072.753.812
2017.	2.089.901.308	53.598.811	35.777.631	2.187.887.839
2018.	2.260.564.539	26.619.999	52.189.878	2.347.794.513
2019.	2.465.859.236	24.211.587	62.121.603	2.565.024.225
2020.	2.855.714.093	27.722.325	43.434.362	2.937.094.585

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

Dalje, vrednost neto dobitka malih, ali i srednjih preduzeća tokom perioda posmatranja beleži rast sa manjim oscilacijama (Tabela 5). Tako je kod malih preduzeća poslednja evidentirana vrednost sedam puta veća od prvo zabeležene, 2004. godine. Kod srednjih preduzeća je situacija još povoljnija, jer se, 2020. godine, beleži uvećanje neto dobitka za čak jedanaest puta, a to je ujedno i najviša zabeležena vrednost.

Tabela 5. Poslovni i neto dobitak MSP u Republici Srbiji za period 2004. - 2020. godine (u 000 dinara)

Godina	Poslovni dobitak malih preduzeća	Neto dobitak malih preduzeća	Poslovni dobitak srednjih preduzeća	Neto dobitak srednjih preduzeća
2004.	21.406.939	42.079.520	-6.813.559	17.467.290
2005.	41.013.887	62.805.557	7.348.031	29.002.799
2006.	56.852.680	98.229.544	14.016.946	53.230.138
2007.	68.415.168	107.096.160	34.567.475	80.330.165
2008.	72.198.997	103.137.797	43.853.578	72.414.025
2009.	43.097.124	82.300.414	31.812.287	58.119.819
2010.	58.488.570	97.193.138	47.710.485	61.829.295
2011.	67.210.392	135.804.090	53.945.402	76.269.445
2012.	71.183.240	120.761.115	65.885.680	81.814.991
2013.	61.536.476	112.479.907	55.258.040	71.826.113
2014.	211.158.258	172.731.260	61.937.628	72.443.612
2015.	228.540.943	189.163.281	76.013.530	102.119.870
2016.	257.213.014	209.904.246	107.239.871	116.426.912
2017.	265.994.069	245.081.741	137.009.154	119.384.651
2018.	275.683.060	251.508.832	147.050.251	138.200.120
2019.	324.785.915	276.233.153	169.555.123	158.238.921
2020.	317.351.957	276.432.286	220.226.906	186.806.534

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

Sve do sada spomenute vrednosti analiziranih parametara poslužiće za izračunavanje produktivnosti MSP posmatrane putem poslovnog prihoda po zaposlenom, ukupnog prihoda po zaposlenom i neto dobitka po zaposlenom (Tabela 6). Kod malih preduzeća poslovni prihod po zaposlenom i ukupan prihod po zaposlenom generalno imaju tendenciju rasta, ali određenih godina (2009., 2013., 2014. i 2020.) dolazi do pada produktivnosti usled pada vrednosti ostvarenih poslovnih, odnosno ukupnih prihoda. Vrednost neto dobitka po zaposlenom uz manje oscilacije, pokazuje uvećanje od skoro pet puta na kraju perioda posmatranja.

Tabela 6. Produktivnost malih preduzeća u Republici Srbiji za period 2004. - 2020. godine (u 000 dinara)

Mala preduzeća			
Godina	Poslovni prihod po zaposlenom	Ukupan prihod po zaposlenom	Neto dobitak po zaposlenom
2004.	2.595.203	2.718.275	108.200
2005.	3.026.514	3.174.793	173.980
2006.	3.745.185	3.959.384	254.286
2007.	4.010.413	4.197.194	280.233
2008.	4.284.114	4.491.656	267.193
2009.	4.090.442	4.280.547	224.995
2010.	4.721.916	4.979.258	268.263
2011.	5.248.274	5.596.327	364.503
2012.	5.537.675	5.853.492	332.414
2013.	5.495.106	5.778.429	315.335
2014.	4.263,957	4.477,058	366,051
2015.	4.373,240	4.565,077	385,548
2016.	4.581,836	4.744,589	409,256
2017.	4.747,125	4.975,617	460,079
2018.	4.915,831	5.027,130	461,011
2019.	5.257,157	5.418,734	498,804
2020.	5.050,563	5.192,501	499,622

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

Produktivnost srednjih preduzeća po svim izračunatim pokazateljima otkrivaju neznatno smanjenje ostvareno 2009. godine, što je posledica smanjenja vrednosti poslovnog i ukupnog prihoda i neto dobitka. Sve ovo se dešava usled svetske ekonomske krize, koja ima uticaj na poslovanje svih privrednih subjekata u Republici Srbiji, uključujući i mala preduzeće koja su tada ostvarila manju produktivnost nego prethodne godine. Ono sto je bitno jeste da su se brzo oporavila, pa su tako srednja preduzeća zabeležila uvećanje poslovnog i ukupnog prihoda po zaposlenom za skoro pet puta,

dok je neto dobitak veći za približno 11 puta poslednje posmatrane godine u odnosu na prvu.

Tabela 7. Produktivnost srednjih preduzeća u Republici Srbiji za period 2004. - 2020. godine (u 000 dinara)

Srednja preduzeća			
Godina	Poslovni prihod po zaposlenom	Ukupan prihod po zaposlenom	Neto dobitak po zaposlenom
2004.	2.113,525	2.249,952	66,030
2005.	2.317,175	2.483,375	113,089
2006.	3.088,303	3.350,856	209,652
2007.	4.247,395	4.604,504	311,362
2008.	4.860,639	5.267,932	278,078
2009.	4.751,588	5.094,867	239,605
2010.	5.601,930	6.004,675	281,739
2011.	6.248,732	6.684,897	357,082
2012.	6.982,435	7.432,773	393,462
2013.	7.084,897	7.484,214	348,812
2014.	8.115,658	8.639,087	362,987
2015.	8.523,367	8.976,240	497,408
2016.	9.120,626	9.505,690	533,936
2017.	9.409,815	9.851,001	537,531
2018.	9.799,568	10.177,711	599,098
2019.	9.736,704	10.128,267	624,822
2020.	10.456,086	10.754,058	683,984

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije, 2004. – 2013., 2014. – 2020.

ZAKLJUČAK

Savremena ekonomija diktira razvijanje sektora MSP, jer u suprotnom ekonomski i privredni razvoj jedne države, kao i globalno posmatrano, biće nepotpun i slab. Trenutno MSP čine okosnicu srpske privrede. Stanje ovog sektora u Republici Srbiji nije u potpunosti na zadovoljavajućem nivou. Svakako postoji velika potreba za daljim poboljšanjem njihove produktivnosti i jačanjem konkurentnosti u nacionalnoj ekonomiji, ali i na međunarodnom nivou. Sprovedeno istraživanje pokazuje da postoje razvojne tendencije po svim posmatranim parametrima, jer su posmatrane vrednosti na kraju perioda posmatranja veće od onih početnih vrednosti. Došlo je do njihovog osetnog povećanja, ali svakako i dalje postoji značajan prostor za unapređenje i dalje osnaživanje. Važno je da se obezbede dodatni vidovi podrške i pomoći. U tom pravcu Vlada Republike Srbije je usvojila Strategiju za razvoj MSP za period od 2023. do 2027. godine, sa Akcionim planom,

kojim se definišu ciljevi i mehanizmi, mere i aktivnosti za unapređenje sektora MSP. Cilj je da se preduzećima iz ovog sektora pomogne da uspešno prebrode sve prepreke sa kojima se suočavaju. Na taj način može se olakšati sprovođenje njihovih poslovnih aktivnosti, a sve u cilju maksimalnog iskorišćavanja potencijala koji nose u sebi. Takođe su potrebni i drugi vidovi pomoći MSP, posmatrani putem podrške raznih subjekata njihovog razvoja, koji odobravaju dodatne finansije, podsticaje, podstiču inovativnost, kreativnost, jačaju konkurentnost MSP. Neophodnu podršku svakako mogu pružiti i poslovni inkubatori, brojni klasteri, sistemi franšizinga, na čijem stvaranju i promovisanju treba raditi. Ono što je važno jesu veliki niz koristi koje mogu nastati sa uspešnim funkcionisanjem sektora MSP u jednoj državi, pa sva pažnja treba biti usmerena ka njihovom daljem podsticanju i jačanju.

LITERATURA

1. Agencija za privredne register Republike Srbije. (2004. - 2013). "Saopštenje o poslovanju privrede u Republici Srbiji"
2. Agencija za privredne register Republike Srbije. (2014. – 2021.). "Godišnji bilten finansijskih izveštaja"
3. Ciubotariu, M. S. (2013). The role of small and medium enterprises in the modern economy and the importance of IFRS application for SMEs. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 13 (17), 201 - 210.
4. Hussain, A., Ahmad, Q. W., Haq, I. U., Nazir, A., Imran, S., Islam, B. U. (2015). Improving Productivity and Quality in SMEs of Pakistan: A case study", *Technical Journal*, 20 (2), 103 - 114.
5. Khalid, I. A., Muzamil, N. M. (2022). Factors Affecting Success and Survival of Small and Medium Enterprises in the Middle East", *Knowledge*, 2 (3), 525 - 538.
6. Mathur, A. Mittal, M. L., Dangayach, G. S. (2012). Improving productivity in Indian SMEs. *Production Planning & Control*, 23 (10-11), 754 - 768.
7. Ministarstvo privrede. (2022). "Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu"
8. Mircevska, T. P. (2015). Role and importance of innovation in business of small and medium enterprises. *Ekonomski razvoj - Economic Development*, 17 (1-2), 55 - 74.
9. Muriithi, S. M. (2017). African small and medium enterprises (SMEs) contributions, challenges and solutions. *European Journal of Research and Reflection in Management Sciences Vol. 5 No. 1*, 36 - 48.
10. Oduntan, K. O. (2014). The role of small and medium enterprises in economic development: The Nigerian experience. In *International Conference on Arts, Economics and Management*, Vol. 4, No. 8, 48 - 59.
11. Qureshi, J., Herani, G.M. (2011). The role of small and medium-size enterprises (SMEs) in the socio-economic stability of Karachi. *Indus Journal of Management & Social Sciences*, 4 (2), 30 - 44.

EKONOMSKI EFEKTI PROMENE PROIZVODNOG ASORTIMANA NA EKONOMIČNOST POSLOVANJA PREDUZEĆA

Aleksandar Lukić¹, Milan Novović²

SAŽETAK

Ekonomičnost kao jedan od osnovnih principa reprodukcije ima začajno mesto u svakom preduzeću. Utvrđivanje ekonomičnosti je veoma složeno zbog velikog broja društvenih, tehničkih i organizacionih faktora koji na nju deluju i koji su podložni promenama u pojedinim vremenskim periodima. Zbog ove složenosti neophodno je analiziranje delovanja svih faktora, kako bi se identifikovao njihov uticaj i preduzele odgovarajuće mere koje imaju za cilj povećanje nivoa ekonomičnosti preduzeća. Jedan od faktora čiji je uticaj na ekonomičnost veoma značajan je i proizvodni asortiman sa svim promenama koje se u njemu dešavaju. Upravljanje proizvodnim asortimanom u skladu sa zahtevima tržišta i mogućnostima preduzeća, neophodno je kako bi se obezbedila satisfakcija potrošača na ciljnim tržišnim segmentima. S obzirom na to da svi proizvodi ne doprinose podjednako dobiti preduzeća, permanentna provera adekvatnosti proizvodnog asortimana daje mogućnost preduzeću da prilikom inoviranja ponude, minimizira rizik od donošenja pogrešnih odluka.

KLJUČNE REČI: asortiman, ekonomičnost, proizvodni program, poslovni rezultat preduzeća.

ABSTRACT

Efficiency as one of the basic principles of reproduction has a important place in every company. Determining economic efficiency is very complex due to the large number of social, technical and organizational factors that affect it and which are subject to change in certain time periods. Due to this complexity, it is necessary to analyze the effects of all factors, in order to identify their impact and take appropriate measures aimed at increasing the level of

1 dr Aleksandar Lukić, Visoka sportska škola za obrazovanje trenera i sportskih menadžera „Akademija fudbala“, Beograd, e-mail: aleksandarlukic.info@gmail.com

2 dr Milan Novović, Visoka poslovna škola strukovnih studija Čačak, Beograd, e-mail: novovic.milan@gmail.com

economy of the company. One of the factors whose impact on economy is very significant is the product assortment with all the changes that occur in it. Managing the product assortment in accordance with the requirements of the market and the capabilities of the company, it is necessary to ensure consumer satisfaction in the target market segments. Since not all products contribute equally to the company's profits, permanent verification of the adequacy of the product assortment enables the company to minimize the risk of making wrong decisions when innovating the offer.

KEY WORDS: *assortment, efficiency, production program, business result of the company.*

UVOD

Upravljanje kvalitetom proizvoda, strukturom proizvodnog programa i fizičkim obimom proizvodnje relevantno je za obezbeđivanje rasta prodaje, dobiti, rentabilnosti upotrebe resursa i vrednosti kapitala preduzeća. Optimalna struktura proizvodnog programa i planski pristup prilikom uvođenja inovacija, predstavljaju uslov kontinuiranog rasta i razvoja preduzeća. U savremenim uslovima poslovanja inoviranje proizvodnog programa ne podrazumeva samo proširivanje ili modifikovanje proizvodnog asortimana, već i efikasnije korišćenje elemenata u procesu proizvodnje, kao i unapređenje brenda u skladu sa mogućnostima preduzeća i potrebama potrošača.

Prvi korak prilikom planiranja uvođenja inovacija u segment ponude je analiza postojećeg asortimana proizvoda i njegovog uticaja na poslovni rezultat preduzeća. Kako bi preduzeće odredilo koji je najefikasniji način inoviranja, neophodno je da proveri na koji način postojeći proizvodi doprinose zadovoljavanju potreba kupaca i profitabilnosti kompanije. Takođe, važno je analizirati i kakav će biti uticaj promene proizvodnog asortimana na kretanje ekonomičnosti i poslovni rezultat preduzeća.

PROIZVODNI ASORTIMAN KAO FAKTOR EKONOMIČNOSTI

U ekonomskoj teoriji ekonomičnost se najčešće definiše kao zahtev da se dati obim proizvodnje ostvari sa najmanjim troškovima, odnosno da se sa datim troškovima maksimizira obim proizvodnje. U tržišnoj privredi, za svako preduzeće je bitno ne samo da proizvodi sa najnižim troškovima već i da bude troškovno konkurentno. Otuda i potreba da se identifikuju razlike u troškovima konkurentnih preduzeća i da se odrede oblasti u kojima preduzeće zaostaje za konkurencijom. Zato se ekonomičnost kompleksno razmatra kroz sagledavanje svih faktora koji utiču na minimizaciju troškova

i maksimizaciju proizvodnje, odnosno na povećanje i smanjenje ekonomičnosti (Nadoveza i Pešić, 2014).

Dinamika ekonomičnosti uslovljena je brojnim faktorima, čija promena utiče na kretanje ekonomičnosti. To su, pre svega, elementi koji određuju njenu sadržinu, kao što su: obim proizvodnje, asortiman proizvoda, cene sredstava za proizvodnju, naknada za rad i faktori koji uslovljavaju veličinu ulaganja u proizvodnju. Promene u ovim elementima reflektuju se na ekonomičnost i njenu dinamiku, a mogu biti objektivnog i subjektivnog karaktera. Među njima, ključnu ulogu ima asortiman proizvoda kojim se u potpunosti zadovoljavaju želje i preferencije kupaca. Određeni empirijski dokazi ukazuju na to da trgovci na malo mogu da koriste onu širinu i dubinu asortimana kako bi povećali verovatnoću da će kupovina biti realizovana (Simonson, 1999). Pri tome, potrošači uglavnom preferiraju veći asortiman proizvoda. Standardna objašnjenja za ovu preferenciju (za veće asortimane) zasnovana su na tome da veliki asortimani omogućavaju potencijalno „bolje“ izbore. To znači da potrošači imaju tendenciju da izvuku veću korisnost iz pregleda većeg asortimana u poređenju sa manjim asortimanom (Aydinli et al., 2017).

Proizvodni asortiman se utvrđuje pre početka izgradnje preduzeća. Izbor optimalnog programa proizvodnje podrazumeva formiranje onog asortimana proizvoda koji će obezbediti maksimalne ekonomske efekte uz ograničene količine proizvodnih resursa (Mihajlović et al., 2016).

U okviru projektnih rešenja ekonomskim projektovanjem se rešavaju mnogobrojna pitanja koja su posredno ili neposredno vezana za asortiman buduće proizvodnje, kao što su: (Jovanović, 1970)

- eksterni uslovi (ispitivanje obima već zastupljene proizvodnje, tržišta i cena za proizvodnju koja treba da bude predmet poslovanja preduzeća u izgradnji),
- interni uslovi (sirovinska baza, izvori pogonske energije, radne snage, komunikacije i drugi ekonomsko-prirodni i političko-strateški faktori koji utiču na lokaciju),
- ekonomsko korišćenje kapaciteta i izbor onog asortimana za koji postoji zahtev tržišta,
- ekonomsko-kalkulativni elementi koji se vrednosno kvantificiraju radi sagledavanja ekonomskih prednosti za izbor onog asortimana koji predstavlja najbolje rešenje sa gledišta najpovoljnijih ekonomskih rezultata i investicionih rešenja,
- izbor optimalnog kapaciteta, tehnologije, opreme i uređaja i građevinska rešenja.

Međutim, izbor asortimana u toku projektovanja, izgradnje i rada preduzeća retko ostaje u celosti po strukturi i obimu onako kako je izabran.

Napredak tehnologije, pojava novih proizvoda dobijenih po novim tehnološkim postupcima sa istom svrhom upotrebe, nove tendencije u potrošnji i niz drugih elemenata diktiraju češće prilagođavanje proizvodnog asortimana ovim kretanjima.

Savremeno poslovno okruženje karakterišu globalizacija poslovanja i menjanje čitave filozofije života i rada. Budući da su zahtevi tržišta sve izraženiji i da se oni mogu ispuniti samo stalnom inovacijom proizvoda i usluga, praćenje tehnoloških dostignuća i prilagođavanje asortimana postaju jedan od imperativa uspešnog poslovanja (Kaljević i Prodanović, 2014).

Ove izmene asortimana najčešće su u dvojakom smislu:

- prvo, u smislu uvođenja novih proizvoda čija se tehnologija razlikuje od prethodnih proizvoda i čije su upotrebne karakteristike iste ili različite,
- drugo, u smislu poboljšanja nekih osobina postojećih proizvoda (promena oblika i spoljašnjeg izgleda, promena dimenzija i težine, poboljšanje tehnološkog i funkcionalnog kvaliteta, novi oblici pakovanja).

I u jednom i u drugom slučaju promene u proizvodnom asortimanu nastaju kao posledica zaostajanja proizvoda po svojim upotrebnim karakteristikama za napretkom koji je na području potrošnje učinjen i neprilagođenosti proizvoda novim navikama i željama potrošača. Bilo koji vid ovih promena, nastao u asortimanu, reflektuje se na ekonomičnost i njenu dinamiku. Sa gledišta ekonomičnosti, ove promene se uzimaju u obzir ukoliko se njihovo dejstvo ispoljava u toku jedne godine ili u kraćim vremenskim periodima.

UTICAJ PROMENE ASORTIMANA NA EKONOMIČNOST PRI SMANJENOM OBIMU PROIZVODNJE

Osnovni zadatak preduzeća kao organizacionog sistema je ostvarivanje postavljenih ekonomskih ciljeva, tj. postizanje što višeg nivoa kvaliteta ekonomije. Kvalitet ekonomije kao stepen ekonomske uspešnosti u ostvarivanju postavljenih ciljeva preduzeća, izražava se odnosom između ostvarenih rezultata reprodukcije i izvršenih ulaganja za ostvarivanje tih rezultata (Berberović i Bandur, 2015).

U skladu sa karakteristikama savremenog poslovnog okruženja, inovacije predstavljaju put ka jačanju konkurentnosti preduzeća i jedan od načina za poboljšanje poslovnih rezultata. Da bi imala smisla, inovacija treba da bude dugoročno održiva i da preduzeću donosi određeni benefit u vidu boljih performansi (Ravić i Gavrić, 2015).

Tržište danas postaje sve dinamičnije, a konkurencija svakodnevno raste i dobija globalne razmere, tako da se od preduzeća očekuje prisutnost i

vidljivost na tržištu uz konstantan inovativni razvoj i proširenje asortimana ukoliko se želi obezbediti tržišna prednost i preimućstvo u odnosu na konkurenciju, uz istovremeno zadovoljenje potreba potrošača (Damnjanović, 2014).

Treba, međutim, imati u vidu da česte inovacije u asortimanu preduzeća mogu da se negativno reflektuju na ostvarenje obima proizvodnje i na kretanje troškova, što za posledicu ima pad ekonomičnosti. Česte promene ne dozvoljavaju da se izvrše studiozne pripreme za proizvodnju, zbog čega se ne ostvaruje projektovani obim proizvodnje, troškovi pripreme su veći, normativi rada se nerealno postavljaju, a njihovo izvršavanje je nepotpuno usled nedovoljne sinhronizacije između pripreme i same proizvodnje. To sve utiče ili na smanjenje obima proizvodnje ili na povećanje troškova.

Generalno, može se govoriti o dvojakom uticaju promene asortimana na ekonomičnost preduzeća:

- tehničko-tehnološkom uticaju i
- organizacionom uticaju, koji se ispoljava preko postepenog prilagođavanja učesnika u proizvodnji novim uslovima rada i novoj organizaciji vezanoj za nove proizvode.

Oba uticaja se konačno reflektuju na ekonomičnost, ali istovremeno i na druga dva ekonomska principa reprodukcije (produktivnost i rentabilnost) u većoj ili manjoj meri, zavisno od toga koliko su se pomenuti uticaji odrazili na osnovne elemente koji uslovljavaju i određuju sva tri pomenuta principa reprodukcije.

Dejstvo asortimana na ekonomičnost može se posmatrati dvojako, zavisno od toga da li se promene asortimana odvijaju u uslovima punog korišćenja kapaciteta ili u uslovima smanjenog obima proizvodnje. U prvom slučaju pri promeni asortimana menjaju se troškovi tehničke pripreme, jer svaki proizvod ima svoj tehnološki postupak koji uslovljava i posebne tehničke pripreme, a to znači i posebne troškove. Pojedinačni karakter troškova pripreme po proizvodima utiče na promene troškova za svaki asortiman posebno. Uporedo sa tim menja se i drugi element ekonomičnosti - proizvedena vrednost. Pri proizvodnji sa punim kapacitetom pomenuti troškovi imaju objektivne karakteristike, tako da promene u njihovoj veličini istovremeno se odražavaju na promene proizvedene vrednosti, ali u celini se ne menja odnos između proizvedene i utrošene vrednosti.

U drugom slučaju, u uslovima smanjenog korišćenja kapaciteta, troškovi tehničke pripreme imaju objektivne i organizacione karakteristike, čije ispoljavanje je srazmerno stepenu smanjenja obima proizvodnje u odnosu na mogući kapacitet. Zbog različitog obima proizvodnje u uslovima izmenjenog asortimana dolazi do povećanja fiksnih troškova po jedinici proizvoda. U proizvodnji svakog proizvoda zbog specifičnosti u tehnologiji same proi-

zvodnje, različiti su troškovi pripreme. Osim toga, u ovakvim uslovima postiže se i različit obim proizvodnje. Prema tome, fiksni troškovi po jedinici proizvoda u uslovima različitog asortimana su različiti, odnosno veći ili manji zavisno od toga da li je obim proizvodnje veći ili manji. Sa gledišta optimalne ekonomičnosti značajno je da se izabere upravo onaj asortiman pri kome se ostvaruje najveći mogući obim proizvodnje, jer će u tom slučaju biti i troškovi po jedinici proizvoda najniži.

Kako se promene u asortimanu ispoljavaju na ekonomičnost u uslovima smanjenog obima proizvodnje, vidi se iz tabela koje slede. Za prikaz ovog uticaja potrebno je najpre raspolagati podacima o ostvarenom i planiranom obimu proizvodnje, na osnovu kojih se utvrđuje koeficijent odnosa ovih veličina.

Tabela 1. Uticaj promene u asortimanu na ekonomičnost u uslovima smanjenog obima proizvodnje

Period	Proizvodni asortiman	Ostvareni obim proizvodnje	Planirani obim proizvodnje	Koef. odnosa ostv. i plan. obima proizv.
Period 1	Proizvod A	5.000	5.000	1
	Proizvod B	8.000	10.000	0,8
	Proizvod V	7.000	10.000	0,7
Period 2	Proizvod B	10.000	10.000	1
	Proizvod V	7.000	10.000	0,7
	Proizvod D	2.500	5.000	0,5
Period 3	Proizvod V	5.000	5.000	1
	Proizvod D	5.000	10.000	0,5
	Proizvod E	7.000	10.000	0,7

Izvor: Izrada autora prema (Jovanović, D. 1970)

Pri promeni asortimana u dinamici proizvodnje dolazi do razlaganja fiksnih troškova na troškove sa objektivnim i subjektivnim karakteristikama, što se vidi iz sledeće table.

Tabela 2. Uticaj promene asortimana u dinamici proizvodnje na fiksne troškove

Period	Proizvodni asortiman	Fiksni troškovi	Koef. odnosa ostvarene i planirane proizvodnje	Deo fiksnih troškova sa objektivnim karakteristikama	Deo fiksnih troškova sa subjektivnim karakteristikama	Ukupna cena koštanja
I	Proizvod A	1.000	1	1.000	-	
	Proizvod B	1.500	0,8	1.200	300	
	Proizvod V	2.000	0,7	1.400	600	
		4.500		3.600	900	18.000
II	Proizvod B	1.500	1	1.500	-	
	Proizvod V	2.000	0,7	1.400	600	
	Proizvod D	2.500	0,5	1.250	1.250	
		6.000		4.150	1.850	18.000
III	Proizvod V	2.000	1	2.000	-	
	Proizvod D	2.500	0,5	1.250	1.250	
	Proizvod E	3.000	0,7	2.100	900	
		7.500		5.350	2.150	18.000

Izvor: Izrada autora prema (Jovanović, 1970)

Na osnovu prethodno predstavljenih podataka može se utvrditi kako se ispoljava dejstvo promene asortimana na ekonomičnost za svaki period posebno.

Ako kao osnovu za obračun uzmemo obrazac:

$$E = \frac{\text{Objektivno uslovljeni ukupni troškovi (cena koštanja)}}{\text{Objektivno uslovljeni troškovi + deo fiksnih troškova sa subjektivnim karakteristikama}}$$

Onda je ekonomičnost po periodima:

$$E_{\text{perioda 1}} = \frac{18.000}{18.000+900} = 0,95$$

$$E_{\text{perioda 2}} = \frac{18.000}{18.000+1.850} = 0,90$$

$$E_{\text{perioda 3}} = \frac{18.000}{18.000+2.150} = 0,89$$

Kao što se vidi, periodično posmatrano došlo je do pada ekonomičnosti, što potvrđuje da su proizvodi u periodima 2 i 3 imali veće fiksne troškove nego proizvodi iz perioda 1, nastali kao posledica smanjenog obima proizvodnje. Veći pad ekonomičnosti nastaje pri proizvodnji asortimana sa većim fiksnim troškovima (asortiman perioda 2 i 3). Sa stanovišta ekonomičnosti značajno je da se izabere asortiman koji ima najniže fiksne troškove pripreme. Između raznih varijanti asortimana moguć je izbor onog asortimana u kome su fiksni troškovi tehničke pripreme najniži.

U gornjem primeru optimalan asortiman bi bio asortiman iz perioda 1 (kombinacija proizvoda A, B, V). U ovom periodu i pri ovom asortimanu najniži su fiksni troškovi pripreme (4.500) za razliku od naredna dva perioda gde su oni veći (6.000, odnosno 7.500). Istovremeno kod perioda 1 najmanje je odstupanje ostvarenog obima od mogućeg (planiranog) obima proizvodnje (Jovanović, 1970).

Iz navedene analize jasno je da promene proizvodnog asortimana mogu imati značajan uticaj na ekonomičnost poslovanja preduzeća. Prilikom inoviranja proizvodnog programa cilj preduzeća je da proizvodni asortiman čini optimalna kombinacija proizvoda koja će doprineti uvećanju dobiti i zadovoljenju potreba potrošača. Prilikom analize proizvodnog asortimana preduzeće treba da sagleda dobre i loše strane svakog proizvoda, posebno kada namerava da kreira nove proizvode ili plasira unapređene proizvode na nova tržišta.

ZAKLJUČAK

Korišćenje proizvodnog asortimana za postizanje održive diferencijacije postaje sve teže u savremenom okruženju. Ono će postati još izazovnije ako znamo da važnost lokacije iz dana u dan nastavlja da opada, pre svega zbog rasta prodaje preko Interneta. Zato je u današnjim uslovima privređivanja inovativnost jedan od najznačajnijih faktora opstanka, rasta i razvoja preduzeća. Inoviranje podrazumeva efikasnu primenu novih ideja za unapređenje poslovanja, u skladu sa potrebama kupaca i promenama na tržištu. Inovativna organizacija permanentno traga za inovativnim rešenjima koja se ogledaju u uvođenju novih ili poboljšanih postojećih proizvoda i poslovnih procesa.

Uvođenje inovacija u segment ponude je jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na rast preduzeća. S obzirom na to da tržišni trendovi i potrebe kupaca nameću preduzeću potrebu da kontinuirano unapređuje ponudu, konkurentska pozicija sve više zavisi od brzine kojom preduzeće modifikuje postojeće i razvija nove proizvode i usluge. Planiranje i realizovanje inovacionog procesa u segmentu ponude zahteva od preduzeća da analizira postojeći proizvodni asortiman, kako bi u skladu sa potrebama kupaca i tehnološkim mogućnostima realizovalo inovacionu ideju. Prepoznavanje tržišnih prilika i inoviranje proizvodnog asortimana kroz unapređenje postojećih i razvoj novih proizvoda, omogućava preduzeću da ostvari stabilan rast i poveća tržišno učešće.

LITERATURA

1. Aydinli, A., Gu, Y., Pham, T. M. (2017). An experience-utility explanation of the preference for larger assortments, *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 34, Issue 3, 746 - 760.
2. Berberović, Š., Bandur, M. (2015). Prag ekonomičnosti i njegova primjena u poslovnoj politici preduzeća, *Economics*, Vol. 3, No. 2, 55 - 71.
3. Damnjanović, D. (2014). *Uloga i značaj proizvodnog programa pri donošenju odluka o kupovini na primeru kompanije Forma ideale*, master rad, Univerzitet Singidunum, Beograd.
4. Jovanović, D. (1970). Uticaj promene proizvodnog asortimana na kretanje ekonomičnosti, *Ekonomika preduzeća*, br. 11, Beograd.
5. Kaljević, N., Prodanović, S. (2014). *Stvaranje optimalne strukture proizvodnog programa*, Fakultet inženjerskih nauka, Kragujevac.
6. Mihajlović, I., Milijić, N., Jovanović, A. (2016). *Upravljanje proizvodnjom*, Tehnički fakultet, Bor.
7. Nadoveza, B., Pešić, H. (2014). *Ekonomika preduzeća*, Evropski univerzitet, Brčko.
8. Ravić, N., Gavrić, G. (2015). Uloga i značaj inovacija za razvoj malih i srednjih preduzeća u Republici Srbiji, *Ekonomija – teorija i praksa*, br. 4, 47 - 63.
9. Simonson, I. (1999). The effect of product assortment on buyer preferences, *Journal of Retailing*, Vol. 75, Issue 3, 347 - 370.

INFLACIJA KAO FAKTOR RIZIKA ZA NEKVALITETNE KREDITE U BANKARSKOM SEKTORU BOSNE I HERCEGOVINE

Zorana Agić¹, Svetlana Dušanić Gačić², Mirjana Milovanović³

SAŽETAK

Cilj istraživanja je da se identifikuje da li stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, utiče na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru Bosne i Hercegovine (BiH). Autori polaze od pretpostavke da pomenuti makroekonomski faktor ima dominantan uticaj na kvalitet kreditnog portfolia bankarskog sektora. Korišteni su agregatni podaci koji su preuzeti od Centralne banke BiH. Podaci su analizirani pomoću regresione analize u periodu od 2006. do kraja 2022. godine. Empirijski rezultati pokazuju da postoji korelacija između nekvalitetnih kredita i stope inflacije mjerene stopom rasta potrošačkih cijena. Analizom trenda kretanja udjela nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora BiH došlo se do zaključka da oni kontinuirano imaju trend pada od 2013. godine.

KLJUČNE REČI: *inflacija, stopa rasta potrošačkih cijena, nekvalitetni krediti, bankarski sektor.*

ABSTRACT

The aim of the research is to identify whether the rate of inflation, measured by the growth rate of consumer prices, affects non-performing loans in the banking sector of Bosnia and Herzegovina (BiH). The authors start from the assumption that the mentioned macroeconomic factor has a dominant influence on the quality of the credit portfolio of the banking sector. Aggregate data taken from the Central Bank of Bosnia and Herzegovina were used. The data were analyzed using regression analysis in the period from 2006 to the end of 2022. Empirical results show that there is a correlation between non-performing loans and the rate of inflation measured by the growth rate of consumer prices.

1 doc. dr Zorana Agić, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba

2 prof. dr Svetlana Dušanić Gačić, Visoka škola “Banja Luka College”, Banja Luka, e-mail: svetlanadg@blc.edu.ba

3 doc. dr Mirjana Milovanović, Visoka škola “Banja Luka College”, Banja Luka, e-mail: mirjana.milovanovic@blc.edu.ba

The analysis of the trend of the share of non-performing loans in the total loans of the banking sector of BiH came to the conclusion that they have a continuous downward trend since 2013.

KEY WORDS: *inflation, consumer price growth rate, non-performing loans, banking sector.*

UVOD

U posljednjih nekoliko godina, kredit je postao skoro najznačajniji faktor finansijskog opstanka jedne zajednice, jer on podstiče i omogućava njene privredne aktivnosti. Samim tim, kredit podstiče i cjelokupan ekonomski razvoj te zajednice. Slobodno se može reći da je kredit vid pozajmljivanja sredstava, najčešće novčanih, koja povjerilac daje dužniku ukoliko ispuni određene uslove, a dužnik preuzima obavezu da ta sredstva vrati u skladu sa postavljenim uslovima. Krediti se odobravaju pojedincima, preduzećima i državi, a čine osnovnu komponentu aktive u većini banaka. Upravo zbog toga, kvalitet aktive banaka u velikoj mjeri zavisi od kvaliteta kreditnog portfolia.

Krediti sa sobom uvijek nose i kreditni rizik, koji predstavlja jednu od ključnih prijetnji kvalitetu bankarskog portfolia. Banke su konstantno izložene kreditnom riziku koji predstavlja opasnost da dužnik neće moći u potpunosti izmiriti svoju obavezu prema banci u roku, ili da će je samo djelimično izmiriti. Ovaj rizik se uglavnom odnosi na nemogućnost naplate potraživanja od dužnika, ali može nastati i zbog kašnjenja naplate ili restrukturiranja kredita zbog pogoršanja kreditne sposobnosti dužnika. I dok se većina problema kašnjenja u naplati potraživanja obično rješava na adekvatan način, restrukturiranje kredita ukazuje na pad kreditnog rejtinga i predstavlja opasnost da banka neće povratiti uložena sredstva. Upravo zbog toga, procjena kreditnog rizika u banci je osnov za njeno uspješno poslovanje.

Postojanje rizika uvijek je vezano za donošenje odluka, a te odluke mogu rezultovati pozitivnim ishodima ili donijeti određenu opasnost i prijetnju. Jedna od takvih odluka je i kreditna odluka, koja, ukoliko se procijeni kao loša, može rezultovati pojavom nekvalitetnih kredita koji mogu ozbiljno oštetiti finansijsku poziciju banke i imati negativan uticaj na njen rad. Prema tome, osnovni cilj menadžmenta banke treba da se odnosi na efikasno upravljanje rizicima, koje podrazumijeva identifikaciju, mjerenje i nadzor neizvjesnosti sa kojima se svi susreću obavljajući određene poslovne aktivnosti. Ukoliko se rizicima ne upravlja na adekvatan način, oni mogu dovesti u pitanje pojedinačne poslove banke, a samim tim uticati i na njeno cjelokupno poslovanje.

Upravljanje nekvalitetnim kreditima je problem sa kojim se susreću sve banke, a loše upravljanje predstavlja veliku opasnost za njihov opstanak na

tržištu. Upravo zbog toga, veoma je važno identifikovati faktore koji utiču na pojavu i rast nekvalitetnih kredita, a zatim predložiti kako da se ostvare poboljšanja u ovoj oblasti, što je i predmet ovog rada.

Sprovedeno je mnogo studija koje se bave faktorima koji određuju nekvalitetne kredite, tako da se u literaturi mogu naći studije koje se odnose na bankarski sektor jedne zemlje, ali i studije koje se odnose na bankarske sektore više zemalja. U nekim od sprovedenih istraživanja analizirani su samo makroekonomski faktori koji utiču na nekvalitetne kredite, u drugim samo specifični bankarski faktori, a u nekim istraživanjima analizirane su obe grupe faktora. Pored studija u kojima se analiziraju faktori koji utiču na nekvalitetne kredite, postoje i studije u kojima se analizira kretanje nivoa nekvalitetnih kredita. Međutim, u Bosni i Hercegovini je još uvijek malo studija koje se bave ovom problematikom.

Cilj istraživanja je da se, na osnovu relevantne domaće i strane literature, sagleda uticaj odabranog makroekonomskog faktora na nekvalitetne kredite komercijalnih banaka. Tek nakon što se identifikuje da li odabrani faktor ima uticaj na nekvalitetne kredite i nakon što se izmjeri uticaj, direktori i menadžeri banaka, regulatori i monetarne vlasti mogu preduzeti određene mjere za rješavanje ovog problema. Cilj rada je i analiza trenda kretanja nekvalitetnih kredita bankarskog sektora BiH u periodu od 2005. do kraja 2022. godine. Kako bi se utvrdilo da li stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, ima uticaj na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH polazi se od sljedeće hipoteze: "Stopa rasta potrošačkih cijena (ICP) ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima komercijalnih banaka". Kako bi se postavljena hipoteza potvrdila ili odbacila, sprovedene su korelaciona i regresiona analiza.

Rad je organizovan na sljedeći način. Nakon uvodnog dijela, dat je pregled relevantne literature koja se bavi ovom problematikom. Nakon toga, dat je opis korištene metodologije i pregled dobijenih rezultata, na osnovu kojih su izvedena zaključna razmatranja i predložene konkretne mjere za smanjenje nekvalitetnih kredita u ovom bankarskom sektoru.

PREGLED LITERATURE

Još uvijek ne postoji univerzalno prihvaćena definicija nekvalitetnih kredita, ali se najčešće koriste definicije Međunarodnog monetarnog fonda, Bazelskog komiteta za superviziju banaka i Instituta za međunarodne finansije. Prema definiciji Međunarodnog monetarnog fonda, nekvalitetni kredit je kredit kod koga dužnik sa plaćanjem glavnice i/ili kamate kasni barem tri mjeseca (90 dana) u odnosu na rok definisan ugovorom o kreditnom odnosu i iznos kamata za tri mjeseca (90 dana) ili više je kapitalizovan (reinvesti-

ran u iznos glavnice), refinansiran ili je dogovoreno njegovo odgođeno plaćanje (IMF, 2006).

Bazelski komitet za superviziju banaka takođe preporučuje poštovanje pravila „90 dana”, odnosno, navodi se „neispunjenje obeveze se dogodilo ukoliko dužnik više od 90 dana kasni sa podmirivanjem svojih obaveza prema banci” (BIS, 2006). U BiH se primjenjuje relativno sličan princip klasifikacije bankarske aktive kao i u bankarskim sistemima razvijenih zemalja, a prilikom definisanja nekvalitetnih kredita, poštuje se pravilo kašnjenja plaćanja glavnice i/ili kamate od 90 i više dana, što je takođe u skladu sa međunarodnom praksom.

Većina ekonomskih analitičara smatra da nekvalitetni krediti predstavljaju jedan od glavnih uzroka ekonomske stagnacije. Svaki nekvalitetni kredit je direktan odraz lošeg stanja klijenta banke, a indirektan odraz lošeg stanja u preduzećima. Nivo nekvalitetnih kredita u aktivni bankarskog sektora utiče na kreditni rejting zemlje. S obzirom na značaj koji nekvalitetni krediti imaju za pojedinačne banke, ali i za cjelokupni bankarski sektor, pa čak i ekonomiju jedne zemlje, česta su tema u mnogim ekonomskim analizama. Većina tih analiza se odnosi na faktore koji utiču na nekvalitetne kredite, a samo pojedini autori definišu ovaj pojam.

Rottke i Gentgen ističu problem nepostojanja univerzalne definicije nekvalitetnih kredita i smatraju da se oni mogu posmatrati u užem i u širem smislu. Posmatrano u užem smislu, nekvalitetni krediti su krediti koji su dospjeli i nisu naplaćeni više od 90 dana, dok se, posmatrano u širem smislu, pod nekvalitetnim kreditima podrazumijevaju svi krediti lošijih performansi (Rottke & Gentgen, 2008, str. 63 - 64). Caprio i Klingebiel nekvalitetne kredite definišu kao kredite koji već relativno duži period ne generišu prihode, pri čemu glavnica i/ili kamata na takve kredite nije plaćena određeni broj dana (Caprio & Klingebiel, 1996, str. 23). Prema njihovom mišljenju, iako ne postoji međunarodno priznati standard, često se koristi 90 dana kao prelomni trenutak. Alton i Hazen nekvalitetne kredite definišu kao one koji su dospjeli prije 90 ili više dana ili one za koje se više ne obračunava razgraničenje kamate (Alton & Hazen, 2001, str. 1). Hennie takođe smatra da je riječ o kreditima koji ne generišu prihode (Hennie, 2003). Guy navodi da se pod nekvalitetnim kreditima uglavnom podrazumijevaju krediti po kojima su obaveze dospjele prije 90 dana i više, ali nisu izmirene (Guy, 2011). Sa ovim načinom definisanja slažu se i Bexley i Nenner, koji navode da su to krediti koji su 90 ili više dana u kašnjenju po osnovu dospjele kamate i/ili glavnice, te da se takvi krediti smatraju lošom aktivom u bankarskim evidencijama (Bexley & Nenner, 2012, str. 46). Saba, Kouser i Azeem smatraju da su nekvalitetni krediti oni kod kojih dužnik nije izmirio svoju ugovornu obavezu najmanje 90 dana ili oni za koje se sumnja da će biti takvi.

Autori smatraju da su šanse da nekvalitetni kredit bude vraćen u cjelosti znatno niže nego što je to slučaj sa kreditima koji nisu tako klasifikovani (Saba, Kouser, & Azeem, 2012, str. 143). Domaći autori, koji se bave problemom nekvalitetnih kredita, ne definišu ih samostalno, već se uglavnom oslanjaju na definicije Međunarodnog monetarnog fonda i Bazelskog komiteta za superviziju banaka.

Pokazatelji privrednog razvoja i stabilnosti cijena su ključni pokazatelji kvaliteta makroekonomskih performansi. Slobodno se može reći da su stabilnost cijena, puna zaposlenost i stabilan privredni rast centralni makroekonomski ciljevi. Govoriti o cijenama, a pri tome ne spomenuti inflaciju, potpuno je nemoguće.

Problem inflacije je široko obrađen u ekonomskoj literaturi, njom se bavio veliki broj ekonomista i čini se da je svaki od njih definisao na svoj način. Zbog toga još uvijek ne postoji njena univerzalna definicija, a Veselinović ističe da se sve definicije „u krajnjoj liniji mogu svesti na stav da inflacija predstavlja kontinuirani rast opšteg nivoa apsolutnih cijena ili kontinuirani pad vrijednosti novca” (Veselinović, 2010, str. 236 - 237). Dalje, on naglašava da je prilikom definisanja inflacije veoma bitno naglasiti da se inflacija „odnosi na rast opšteg nivoa cijena”, i da ona „postoji kada je rast cijena nepovratan” (Veselinović, 2010, str. 237).

Inflacija razara privredni mehanizam i spada u grupu veoma štetnih pojava. Da bi se sanirale posljedice inflacije, neophodno je prvo izvršiti njenu klasifikaciju, odnosno odrediti da li je riječ o umjerenoj inflaciji, galopirajućoj inflaciji ili hiperinflaciji. Dok umjerena inflacija podrazumijeva lagani rast cijena (jednocifrene godišnje stope), galopirajuća predstavlja dvocifrenu ili trocifrenu inflaciju. Hiperinflacija vodi ka finansijskom kolapsu i potpunom haosu u privredi, a cijene dostižu astronomske cifre. Mnoge privrede uspiju da prežive galopirajuću, ali hiperinflaciju veoma teško.

Najjednostavnije rečeno, inflacija je ekonomska situacija u kojoj nivo ukupnih cijena raste, te se ona može izraziti i pomoću stope rasta potrošačkih cijena. Ovako izraženom inflacijom, odnosno njenim uticajem na nekvalitetne kredite, bavili su se mnogi ekonomisti. Swami (2012) i Makri, Tsagkanos i Bellas (2014) su pokazali da inflacija nema statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite.

Louzis, Vouldis i Metaxas (2010), Saba, Kouser i Azeem (2012), Tomak (2013), Otašević (2013), Klein (2013) i Škarica (2014) su pokazali da inflacija ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima. Sa druge strane, Khemraj i Pasha (2009), Ahmad i Bashir (2013), Badar i Javid (2013), Turan i Koskija (2014), Pradhan i Pandey (2016) i Agić i Jeremić (2018) su pokazali da je njihov odnos statistički značajan i negativan.

Ipak, Nkusu (2011) je detaljno objasnio odnos inflacije i nekvalitetnih kredita koji je, po njemu, dvosmislen, odnosno može biti i pozitivan i negativan. On smatra da veća inflacija može povećati dužnikov kapacitet otplate kredita zbog smanjenja realne vrijednosti duga, a povećanje inflacije može i da oslabi sposobnost dužnika da otplati kredit jer može dovesti do smanjenja realnih prihoda (plate) ako su zarade promjenljive (Nkusu, 2011). Dakle, prema literaturi, odnos inflacije i nekvalitetnih kredita može biti pozitivan ili negativan, a zavisi od konkretnog ekonomskog stanja.

METODOLOGIJA I PODACI

Rad ima za cilj da ispita da li stopa stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, utiče na nekvalitetne kredite bankarskog sektora BiH. Prilikom istraživanja korištene su dvije promjenljive od kojih je jedna zavisna, a druga objašnjavajuća promjenljiva. Zavisna promjenljiva u istraživanju je promjenljiva nekvalitetni krediti, a mjeri se odnosom nekvalitetnih u ukupnim bruto kreditima. Objašnjavajuća promjenljiva koja je korištena u istraživanju je stopa rasta potrošačkih cijena, a pomoću nje će se dokazati ili odbaciti postavljena hipoteza.

U literaturi se mogu naći rezultati koji pokazuju negativan odnos stope inflacije (mjerene pomoću stope rasta potrošačkih cijena) i nekvalitetnih kredita i rezultati koji pokazuju pozitivan odnos između ovih promjenljivih. U ovom istraživanju polazi se od stava da stopa rasta potrošačkih cijena ima pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima komercijalnih banaka. To znači da bi, u slučaju povećanja stope rasta potrošačkih cijena, moglo doći do povećanja nekvalitetnih kredita, a istovremeno važi i obrnuto, u slučaju smanjenja stope rasta potrošačkih cijena moglo bi doći do smanjenja nekvalitetnih kredita u bankarskom sektoru BiH.

Zavisna promjenljiva u istraživanju su nekvalitetni krediti, a njihov iznos je prikazan kao udio nekvalitetnih u ukupnim bruto kreditima bankarskog sektora u BiH. Stopa inflacije je objašnjavajuća promjenljiva, a riječ je o ekonomskoj situaciji u kojoj nivo ukupnih cijena raste. Inflacija se obično određuje pomoću stopa rasta potrošačkih cijena (ICP), koja pokazuje promjenu cijena robe široke potrošnje i usluga kupljenih od strane stanovništva. Korišteni su godišnji podaci koje je objavila Centralna banka BiH, a obuhvataju period od 2005. do kraja 2022. godine. Podaci su obrađeni pomoću statističkog programa *IBM SPSS Statistics Version 26*.

Osnovne karakteristike promjenljivih (minimalna i maksimalna vrijednost, aritmetička sredina i standardna devijacija) dobijene su pomoću deskriptivne statistike. Odnos između zavisne i objašnjavajuće promjenljive, kao i jačina njihove povezanosti, dobijeni su pomoću regresione analize. Regresio-

na analiza je korištena da bi se odredio statistički model pomoću koga se može formulirati regresioni model na osnovu koga se može opisati, predviđjeti i kontrolisati zavisna promjenljiva na osnovu objašnjavajuće promjenljive.

Prosti linearni regresioni model koji se koristi u istraživanju može se predstaviti sljedećom jednačinom:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$$

Pri tom je: Y – zavisna promjenljiva, X – objašnjavajuća promjenljiva, β_0 – regresioni parametar, odnosno odsječak ili slobodni član, β_1 – regresioni parametar, odnosno nagib i ε - stohastički član ili slučajna greška.

Regresiona analiza počinje procjenom regresionih parametara, a za njihovu ocjenu načešće se koristi metoda najmanjih kvadrata koja se zasniva na minimiziranju kvadrata odstupanja svih empirijskih tačaka od regresione linije, odnosno prave kod koje je zbir vertikalnih odstupanja jednak nuli. Međutim, broj takvih pravih je neograničen, a osnovna ideja metoda najmanjih kvadrata je da se od svih mogućih pravih linija odabere ona koja ima najmanju sumu kvadrata vertikalnih odstupanja.

Regresiona linija izražava se jednačinom regresije:

$$Y = a + b * X$$

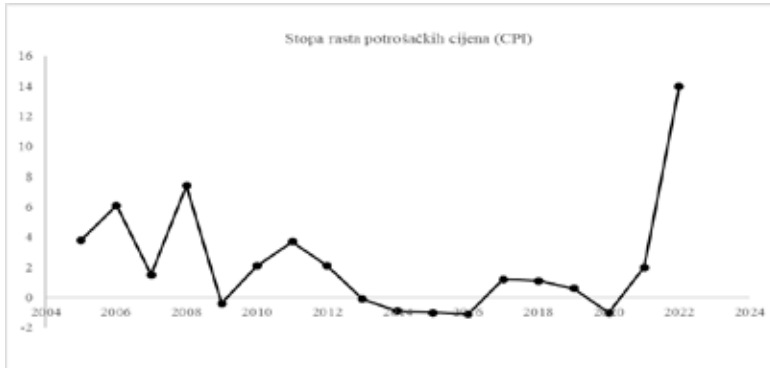
Pri tom je: Y – zavisna promjenljiva, X – objašnjavajuća promjenljiva, a – regresiona konstanta i b – koeficijent regresije.

REZULTATI I DISKUSIJA

Prije sprovođenja regresione analize, analiziran je trend kretanja stope inflacije, mjerene stopom rasta potrošačkih cijena, u Bosni i Hercegovini. Pored toga, analiziran je i trend kretanja nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora BiH tokom analiziranog osamnaestogodišnjeg perioda.

Trend kretanja stope rasta potrošačkih cijena prikazan je Grafikonom 1.

Grafikon 1. Stopa rasta potrošačkih cijena u BiH (2005 – 2022)

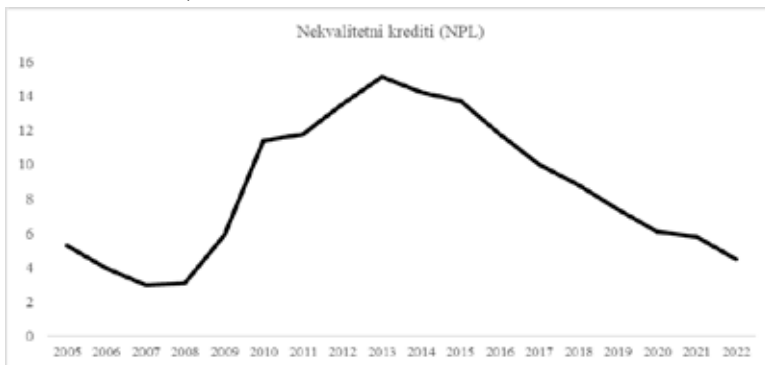

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka CBBiH

Predstavljeni podaci pokazuju trend kretanja stope rasta potrošačkih cijena u BiH tokom analiziranog osamnaestogodišnjeg perioda. Vidi se da je najveća stopa rasta potrošačkih cijena zabilježena na kraju perioda, odnosno na kraju 2022. godine 14%, a samo dvije godine ranije zabilježena je deflacija od 1%. Najniža stopa rasta potrošačkih cijena zabilježena je 2016. godine, kada je deflacija iznosila 1,1%.

Trend kretanja nekvalitetnih u ukupnim bruto kreditima bankarskog sektora BiH prikazan je Grafikonom 2.

Grafikon 2. Trend kretanja nekvalitetnih kredita u bankarskom sektoru BiH (2005 – 2022)

Izvor: Izrada autora na osnovu podataka CBBiH

Na početku analiziranog perioda, odnosno na kraju 2005. godine udio nekvalitetnih u ukupnim bruto kreditima bankarskog sektora BiH iznosio je 5,3%. Tokom naredne tri godine došlo je do smanjenja udjela nekvalitetnih

u ukupnim kreditima bankarskog sektora, da bi oni ponovo rasli od 2009. godine, što je direktna posljedica globalne finansijske krize. Najveća vrijednost udjela nekvalitetnih u ukupnim kreditima (15,1%) zabilježena je 2013. godine i od tada oni imaju kontinuirani trend pada. Na kraju analiziranog perioda, nekvalitetni krediti iznosili su 4,5% ukupnih kredita, što je za 1,3% manje nego u prethodnoj godini, odnosno 0,8% u odnosu na početak analiziranog perioda. Može se konstatovati da su nekvalitetni krediti u analiziranom osamnaestogodišnjem periodu uglavnom imali trend pada, a izuzetak je period od 2008. do 2013. godine. Najveće učesće nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora BiH zabilježeno je na kraju 2013. godine, a najmanje na kraju 2007. godine.

Nakon analize trenda, sprovedena je regresiona naliza sa ciljem da se provjeri da li se objašnjavajuća promjenljive može koristiti za određivanje vrijednosti zavisne promjenljive. Drugim riječima, pomoću proste linearne regresije određiće se da li se na osnovu vrijednosti stope rasta potrošačkih cijena može predvidjeti vrijednost nekvalitetnih kredita u narednom periodu.

Prije sprovođenja regresione analize, provjereno je da li su ispunjeni svi preduslovi za njenu primjenu. Nakon što je utvrđeno da su podaci normalno raspoređeni, da nema velikih odstupanja i netipičnih tačaka, vrednovan je regresioni model. Model se vrednuje na osnovu parametara iz tabele *Model Summary* (Tabela 1).

Tabela 1. Prosta regresija – *Model Summary*

Model Summary^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.521 ^a	.262	.216	0.36402
a. Predictors: (Constant), ICP				
b. Dependent Variable: NPL				

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 26

Pokazatelj *R*, odnosno apsolutna vrijednost koeficijenta korelacije, ukazuje na povezanost između stope rasta potrošačkih cijena i nekvalitetnih kredita. Pokazatelj *R Square*, odnosno koeficijent determinacije, iznosi 0,262 i pokazuje da se 26,2% varijabiliteta nekvalitetnih kredita može objasniti pomoću stope inflacije mjerene stopom rasta potrošačkih cijena. Sa druge strane, pokazatelj *Adjusted R Square* daje bolju procjenu stvarne vrijednosti koeficijenta determinacije jer koriguje vrijednost pokazatelja *R Square*. U ovom slučaju vrijednost pokazatelja *Adjusted R Square* pokazuje da se 21,6% varijabiliteta nekvalitetnih kredita može objasniti pomoću stope rasta po-

trošačkih cijena. Standardna greška, koja ukazuje na preciznost modela iznosi 0,364.

Nakon vrednovanja modela, potrebno je testirati značajnost regresione veze, odnosno da li je stopa rasta potrošačkih cijena relevantna za opisivanje ponašanja nekvalitetnih kredita bankarskog sektora BiH u narednom periodu. Testiranje je izvršeno pomoću *F* testa, a rezultati su prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2. Prosta regresija – ANOVA

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	75.207	1	75.207	5.676	.030 ^b
	Residual	212.013	16	13.251		
	Total	287.220	17			
a. Dependent Variable: NPL						
b. Predictors: (Constant), ICP						

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 26

Podaci iz tabele ANOVA pokazuju da je *F vrijednost* = 5,676 i *p vrijednost* = 0,030. Na osnovu dobijene *p vrijednosti* koja je manja od postavljene granica značajnosti (*p* = 0,05) može se zaključiti da je regresioni model dobar, odnosno da se može koristiti za predviđanje vrijednosti zavisne promjenljive na osnovu vrijednosti objašnjavajuće promjenljive.

Nakon što je vrednovan regresioni model i nakon što je utvrđeno da se može koristiti za predviđanje vrijednosti nekvalitetnih kredita na osnovu vrijednosti stope rasta potrošačkih cijena, potrebno je ocijeniti koeficijente modela i vrednovati objašnjavajuću promjenljivu. Značajnost objašnjavajuće promjenljive u modelu provjerava se pomoću *t testa*, a rezultati su prikazani u Tabeli 3 (tabela *Coefficients*).

Tabela 3. Prosta regresija – Coefficients

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	9.900	1.009		9.808	.000
	ICP	-.555	.233	.512	-2.382	.030
a. Dependent Variable: NPL						

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 26

Ukoliko se, na osnovu p vrijednosti utvrdi da je objašnjavajuća promjenljiva potrebna u istraživanju, konstruiše se regresiona jednačina. U ovom slučaju, dobijena p vrijednost iznosi 0,030 i kada se upoređi sa postavljenom granicom značajnosti ($p = 0,05$) vidi se da je manja od granične, tako da se stopa rasta potrošačkih cijena može koristiti i dalje u istraživanju. Pomoću podataka iz tabele *Coefficients*, odnosno pomoću nestandardizovanog koeficijenta B , konstruisana je regresiona jednačina:

$$\text{NPL} = 9.900 - 0,555 * \text{ICP}$$

Na osnovu regresione jednačine može se očekivati da će, u slučaju povećanja stope rasta potrošačkih cijena, doći do smanjenja nekvalitetnih kredita u narednom periodu. Međutim, ako se stopa rasta potrošačkih cijena smanji, doći će do povećanja nekvalitetnih kredita u bankarskom sektoru. S obzirom na činjenicu da povećanju objašnjavajuće promjenljive odgovara opadanje zavisne promjenljive, riječ je o inverznoj vezi.

Još jedan važan pokazatelj iz tabele *Coefficients* je standardizovani koeficijent *Beta* koji iznosi 0,512. Njegova vrijednost pokazuje koliko stopa rasta potrošačkih cijena doprinosi objašnjavanju nekvalitetnih kredita bankarskog sektora. Takođe, pokazuje i broj standardnih devijacija za koji bi se vrijednosti nekvalitnih kredita promijenile kada se stopa rasta potrošačkih cijena promijeni za jednu jedinicu standardnog odstupanja.

Nakon sprovedene regresione analize može se zaključiti da stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, ima negativan odnos sa nekvalitetnim kreditima. Dobijeni rezultat nije u skladu sa očekivanjem, jer se na početku istraživanja pretpostavilo da je odnos stope inflacije i nekvalitetnih kredita pozitivan. Negativna veza između navedenih promjenljivih podrazumijeva da bi se nekvalitetni krediti mogli smanjiti u ekonomskoj situaciji u kojoj nivo ukupnih cijena raste. Nakon testiranja značajnosti dobijene ocjene, utvrđeno je da je uticaj stope rasta potrošačkih cijena na nekvalitetne kredite bankarskog sektora BiH statistički značajan. To potvrđuje dobijena p vrijednost koja je manja od postavljene granice značajnosti ($p = 0,05$). Regresiona analiza pokazala je da je stopa rasta potrošačkih cijena relevantna za opisivanje ponašanja nekvalitetnih kredita bankarskog sektora u narednom periodu. Korigovani koeficijent determinacije, pokazao je da se 21,6% varijabiliteta nekvalitetnih kredita može objasniti pomoću stope rasta potrošačkih cijena.

Rezultat istraživanja u kome je utvrđeno da stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, ima negativan odnos sa nekvalitetnim kreditima u bankarskom sektoru BiH je u skladu sa rezultatima prethodno sprovedenih istraživanja. Dobijeni rezultat je u skladu sa rezultatima do kojih su

došli Khemraj i Pasha (2009), Ahmad i Bashir (2013), Badar i Javid (2013), Turan i Koskija (2014), Pradhan i Pandey (2016) i Agić i Jeremić (2018) analizirajući faktore koji utiču na nekvalitetne kredite bankarskih sektora u pojedinačnim zemljama.

Regresiona analiza potvrdila je da će povećanje stope rasta potrošačkih cijena pozitivno uticati na kvalitet kreditnog portfolia, jer će se, u tom slučaju, nekvalitetni krediti smanjiti. Sa druge strane, ukoliko se stopa rasta potrošačkih cijena smanji, nekvalitetni krediti će se povećati, a to će se negativno odraziti na kvalitet kreditnog portfolia bankarskog sektora BiH.

ZAKLJUČAK

Nekvalitetni krediti predstavljaju veliki problem banaka širom svijeta. Da bi se uopšte moglo pričati o mjerama za rješavanje ovog problema, odnosno o konkretnim mjerama za smanjenje nekvalitetnih kredita u ukupnim kreditima koje su banke plasirale, neophodno je utvrditi faktore koji utiču na njihovu pojavu i rast. U istraživanju se polazi od stava da stopa rasta potrošačkih cijena ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima banaka. Ovom hipotezom se ispituje veza između inflacije i nekvalitetnih kredita, pri čemu se stopa inflacije mjeri stopom rasta potrošačkih cijena. Tesiranje hipoteze izvršeno je pomoću analize regresije, a dobijeni rezultati pokazuju da stopa rasta potrošačkih cijena ima statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite bankarskog sektora BiH. Koeficijent linearne korelacije ukazao je na negativan odnos između analiziranih promjenljivih, što je u suprotnosti od očekivanog. U skladu sa tim, navedena hipoteza ne može biti prihvaćena u potpunosti, ali se ne može ni odbaciti, jer je analiza pokazala da postoji statistički značajan odnos između stope rasta potrošačkih cijena i nekvalitetnih kredita, ali je on negativan, što je u suprotnosti od očekivanog. Ipak, regresiona analiza pokazala je da se stopa rasta potrošačkih cijena može koristiti za objašnjavanje kretanja nekvalitetnih kredita, odnosno da se na osnovu njene potencijalne vrijednosti može predvidjeti vrijednost nekvalitetnih kredita u narednom periodu. Dobijeni rezultat potvrđen je i u empirijskoj literaturi.

Analizom trenda kretanja nekvalitetnih kredita bankarskog sektora BiH može se zaključiti da je on uglavnom imao trend pada. Na kraju analiziranog perioda, tj. na kraju 2022. godine, udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora BiH nije visok (manje 5%). Ipak, uvijek ima prostora za sprovođenje mjera koje će uticati na smanjenje nekvalitetnih kredita, odnosno povećanje kvaliteta kreditnog portfolia banaka. Zadržavanje većeg iznosa nekvalitetnih kredita nije preporučljivo za banke jer, kako Jović navodi, to „ometa njihovo normalno poslovanje jer su im značajni resursi

praktično blokirani (nevraćeni krediti plus rezervacije)”, a „banke nemaju dovoljno mogućnosti da se fokusiraju na normalno kreditiranje privrede i stanovništva jer troše energiju na naplatu neperformansnih zajmova” (Jović Z. , 2013, str. 347). Međutim, u bankama obično nema dovoljno stručnog kadra za upravljanje nekvalitetnim kreditima, a i sistem rješavanja nekvalitetnih kredita praćen je nizom pravnih, regulatornih i poreskih nedostataka.

Jedan od načina za rješavanje ovog problema odnosi se na aktivnosti koje banke preduzimaju sa ciljem smanjenja nekvalitetnih kredita, prvenstveno restrukturiranje nekvalitetnih kredita, zatim aktiviranje instrumenata obezbjeđenja kredita u cilju naplate i ustupanje kreditnog potraživanja. Restruktuiranje kredita je najčešće korišten način za rješavanje ovog problema, a on omogućava da se kreditne obaveze dužnika grupišu u jedan kreditni aranžman, najčešće dužeg roka dospjeća tako da klijent ima niže mjesečne obaveze što mu omogućava lakšu otplatu kredita. Ukoliko ovaj postupak nije moguće sprovesti, banke moraju inicirati sudski spor i aktivirati instrumente obezbjeđenja. Realizacija instrumenata obezbjeđenja obično traje duži vremenski period (izuzetak su samo instrumenti obezbjeđenja koji su naplativi i bez sudskog spora, npr. depoziti klijenta), tako da banke prije odobravanja kredita moraju posebno voditi računa o naplativosti kreditnih obezbjeđenja. Pored navedenih načina za smanjenje nekvalitetnih kredita, komercijalne banke mogu ustupiti potraživanja drugim institucijama (vladi, centralnoj banci ili specijalizovanim ustanovama).

LITERATURA

1. Agić, Z., & Jeremić, Z. (2018). Macroeconomics and Specific Banking Determinants of Nonperforming loans in Bosnia and Herzegovina, *Industrija*, 46(1), 45 – 60.
2. Ahmad , E., & Bashir (a), T. (2013). Explanatory Power of Macroeconomic Variables as Determinants of Non-Performing Loans: Evidence from Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 22(2), 243 - 255.
3. Alton, R., & Hazen, J. (2001). *As Economy Flounders, Do We See A Rise in Problem Loans?* St. Louis: Federal Reserve Bank of St. Louis.
4. Badar, M., & Javid, A. (2013). Impact of Macroeconomic Forces on Nonperforming Loans: an Empirical Study of Commercial Banks in Pakistan. *Journal of Transaction on Business and Economics*, 10(1), 40 - 48.
5. Bexley, J., & Nenninger, S. (2012). Financial Institutions and the Economy. *Journal of Accounting and Finance*, 12(1).
6. BIS. (2006). *Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards, A revised Framework, Comprehensive Version*. Preuzeto 16. 03. 2023 iz Basel Committee on Banking Supervision: <http://www.bis.org/publ/bcbs118.htm>
7. Caprio, G., & Klingebiel, D. (1996). Bank Insolvency: Bad Luck, Bad Policy or Bad Banking. *Annual World Bank Conference on Development Economics*. The International Bank for Reconstruction and Development.
8. Centralna banka BiH: <http://www.cbbh.ba>

9. Guy, K. (2011). Non - performing Loans. *The Central Bank of Barbados Economic Review*, XXXVII(1).
10. Hennie, V. (2003). *Analyzing and Managing Banking Risk: A Framework for Assessing Corporate Governance and Financial Risk*. Washington: World Bank Publications.
11. IMF. (2006). *The Financial Soundness Indicators Compilation Guide of March 2006*. Preuzeto 16. 03. 2023 iz International Monetary Fund: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/fsiFT.pdf>
12. Jović, Z. (2013). Uticaj kvaliteta aktive na adekvatnost kapitala banaka u Srbiji. *Zbornik radova sa 12. Međunarodnog naučnog skupa „Sinergija 2013“*. Bijeljina: Univerzitet Sinergija.
13. Khemaj, T., & Pasha, S. (2009). The determinants of non-performing loans: an econometric case study of Guyana. *Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 53128*.
14. Klein, N. (2013). Non-Performing Loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance. *IMF Working Paper, 72/13*.
15. Louzis, D., Vouldis, A., & Metaxas, V. (2010). Macroeconomic and Bank-Specific Determinants of Non-Performing Loans in Greece: A Comparative Study of Mortgage, Business and Consumer Loan Portfolios. *Bank of Greece Working Paper, 118*.
16. Makri, V., Tsagkanos, A., & Bellas, A. (2014). Determinants of Non-Performing Loans: The Case of Eurozone. *Panoeconomicus*, 2, 193 - 206.
17. Nkusu, M. (2011). Nonperforming Loans and Macrofinancial Vulnerabilities in Advanced Economies. *IMF Working Paper, 161/11*.
18. Otašević, D. (2013). *Macroeconomic determinants of the quality of banks' loan portfolio in Serbia*. Preuzeto 10. 03. 2023 iz Narodna banka Srbije: http://www.nbs.rs/internet/english/90/90_0/2013_27_DO.pdf
19. Pradhan, R., & Pandey, A. (2016). *Bank Specific and Macroeconomic Variables Affecting Non-Performing Loans of Nepalese Commercial Banks*. Preuzeto 23. 03. 2023 iz Social Science Research Network: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2793495
20. Rottke, N., & Gentgen, J. (2008). Workout management of non-performing loans, A formal model based on transaction cost economics. *Journal of Property Investment & Finance*, 26(1), 59 - 79.
21. Saba, I., Kouser, R., & Azeem, M. (2012). Determinants of Non-performing Loans: Case of US Banking Sector. *The Romanian Economic Journal*, 44.
22. Swamy, V. (2012). Impact of macroeconomic and endogenous factors on non performing bank assets. *International Journal of Banking and Finance*, 9(1), 27 - 47.
23. Škarica, B. (2014). Determinants of non-performing loans in Central and Eastern European countries. *Financial Theory and Practice*, 38(1), 37 - 59.
24. Tomak, S. (2013). Determinants of Commercial Banks Lending Behavior: Evidence from Turkey. *Asian Journal of Empirical Research*, 3(8), 933 - 943.
25. Turan, G., & Koskija, A. (2014). Nonperforming Loans in Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(3), 491 - 500.
26. Veselinović, P. (2010). *Ekonomija*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment.

FINANSIJSKI POKAZATELJI ZA BOLNICE I FINANSIJSKE ODLUKE

Stefan Milojević¹, Nebojša Zdravković²,
Olivera Milovanović³, Olivera Đokić⁴

SAŽETAK

Praksa izveštavanja, merenja i procene finansijskih performansi organizacija je vitalni zadatak za obezbeđivanje njihovog finansijskog blagostanja i dugoročnu finansijsku održivost. Menadžerima bolnica su potrebne kvalitetne finansijske informacije kao platforma za odlučivanje u turbulentnom zdravstvenom okruženju. Agregatni indeksi koji odražavaju dimenzije finansijskih performansi bolnice i pojednostavljuju informacije u formi finansijskih pokazatelja su značajna podrška u procesu odlučivanja. Ovaj rad daje pregled mera finansijskih performansi bolnica, a ujedno predstavlja polaznu tačku za generisanje višedimenzionalnih mera i predstavlja njihovu primenu na realnim podacima.

KLJUČNE REČI: *bolnice, finansijski pokazatelji, odlučivanje, finansijska održivost.*

ABSTRACT

The practice of reporting, measuring, and evaluating the financial performance of organizations is a vital task for ensuring their financial well-being and long-term financial sustainability. Hospital managers need quality financial information as a platform for decision-making in a turbulent healthcare environment. Aggregate indexes that reflect the dimensions of the hospital's financial performance and simplify information in the form of financial indicators are significant support in the decision-making process. This paper provides an overview of measures of the financial performance of hospitals,

1 dr Stefan Milojević, Preduzeće za reviziju, računovodstvene, finansijske i konsultantske usluge „Moody's Standards“ d.o.o., Beograd, e-mail: aviation.adviser@gmail.com

2 prof. dr Nebojša Zdravković, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet medicinskih nauka, Kragujevac, e-mail: nzdravkovic@gmail.com

3 prof. dr Olivera Milovanović, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet medicinskih nauka, Kragujevac, e-mail: olivera.milovanovic@medf.kg.ac.rs

4 doc. dr Olivera Đokić, Institut za kardiovaskularne bolesti Dedinje, Beograd, e-mail: dedinje.nauka@ikvbd.com

at the same time representing a starting point for the generation of multidimensional measures and presenting their application to real data.

KEY WORDS: *hospitals, financial indicators, decision-making, financial sustainability.*

UVOD

Organizacije se danas suočavaju sa krizom. Kriza je dugotrajna i njeni znaci su široko rasprostranjeni. U takvim okolnostima je bitno da se u organizacijama implementira adekvatan sistem za upravljanje performansama, finansijskim i nefinansijskim. Finansijski učinak (ostvarenje) je subjektivna mera koliko dobro preduzeće može da koristi sredstva iz svog primarnog načina poslovanja i generiše prihode iz „*core*“ poslovnih aktivnosti. Ovaj pojam se takođe koristi kao opšta mera ukupnog finansijskog zdravlja organizacije za dati period.

Sektor zdravstvene zaštite obuhvata organizacije koje obavljaju svoju poslovnu delatnost u različitim oblastima, uključujući bolnice, proizvođače medicinske opreme i farmaceutske proizvode. Od menadžera u celoj zdravstvenoj organizaciji se često traži da donose odluke i procene mogućnosti. To može uključivati kupovinu novog komada opreme, proširenje programa, veliku promenu u poslovanju i tako dalje. Nekada rade samostalno, a nekada saraduju sa članovima finansijskog osoblja. U bilo kojoj situaciji, menadžeri bi trebalo da budu upoznati sa različitim tehnikama finansijske analize. Finansijska pismenost menadžera je pitanje koje je sve značajnije (Gačić et al., 2023). Ona mogu da variraju od jednostavne *ad hoc* analize upoređujući cene nabavke u kontekstu analize marginalnog profita i gubitka do sofisticirane analize „koristi/troškovi“ primenom metodologije vrednovanja. U širem smislu, sve ovo, i mnogi drugi, mogu se opisati kao alati za analizu odluka - alati koji mogu pomoći u procesu odlučivanja pružanjem objektivnih finansijskih informacija, balansirajući kliničke i operativne informacije za upravljanje poverenim im resursima.

Organizacione strukture su u prošlosti bile veoma fragmentirana ostrva stručnosti kojima su upravljali različiti pojedinci sa različitim ciljevima i zadacima. Sa stanovišta dizajna i rada, ovaj pristup je postao zastareo i pogodan je za pitanja u vezi sa naplatom potraživanja (prihodi od prodaje zdravstvenih usluga). Pored toga, ovaj pristup ne pruža jasnu sliku onim pojedincima koji su odgovorni za nadgledanje finansijske održivosti bolnice ili prakse pružaoca usluga, jer ne mogu u potpunosti da sagledaju sva pitanja ili probleme koji se odnose na izgubljeni prihod. U današnjoj strukturi, trend je da se pojedinci koji rade na *front-end* funkcijama, *middle* funkcijama (npr. dokumentacija i kodiranje) i *back-end* funkcijama stavljaju pod ingerenciju

senior financial executive, kako bi se osiguralo da su sve strane integrisane i dobro koordinisane (Marcinko et al., 2013).

Dugi niz godina, bolnice i druge zdravstvene organizacije su se borile da održe i poboljšaju svoje poslovne marže. Oni se i dalje suočavaju sa sve većim jazom između njihovih poslovnih troškova i prihoda potrebnih za pokrivanje tekućih troškova, kao i troškova za finansiranje inicijativa strateškog rasta i investicija. Suočeni sa povećanim poslovnim troškovima i povezanim padom stopa nadoknade, mnogi menadžeri bolnica zabrinuti su da neće postići ciljane marže. Da bi stabilizovale interno finansijsko pitanje, neke bolnice su se fokusirale na smanjenje troškova kako bi redukovale troškove – oblast koju kontrolišu i oblast koja će pokazati trenutni uticaj. Međutim, postavlja se pitanje da li je to najbolje rešenje, imajući u vidu da smanjenja mogu imati negativan uticaj na kvalitet i uslugu koju pružaju pacijentima. U tom kontekstu se ističe da je od vitalnog značaja pronalaženje načina da se maksimizuje proces rada (poslovanja) za smanjenje poslovnih troškova. Svaka nenaplaćena novčana jedinica negativno utiče na kratkoročne i dugoročne kapitalne projekte, smanjuje rezultate zadovoljstva pacijenata i može uticati na kvalitet nege pacijenata (Marcinko et al., 2013, str. 66).

Izbegavanje finansijskih nevolja (i njihovo predviđanje radi preduzimanja mera) ključno je za finansijsku održivost organizacija (Milašinović et al., 2019; Srebro et al., 2021; Špiler et al., 2023). Studija koju su sproveli Danso et al. (2021), pokazala je da finansijska kriza značajno utiče na odnos između determinanti leveridža i na nivou organizacije, posebno ističući uticaj materijalne imovine i rasta imovine. Dakle, odbor direktora se sastoji od nekoliko ljudi sa različitim stručnim iskustvom koji zajednički koordiniraju procese u zdravstvenoj organizaciji i igraju značajnu ulogu u praćenju i kontroli donošenja odluka (Mertzanis et al., 2023).

Ostatak rada je strukturisan na sledeći način: Odeljak 2 se bavi poslovnom komunikacijom zasnovanom na primeni finansijskih informacija u različite svrhe. Odeljak 3 ukazuje na specifičnosti upravljanja finansijskim performansama bolnica. Odeljak 4 daje osvrt na finansijsku racio analizu kao alat u rukama menadžmenta i drugih korisnika istog, a odeljak 5 zaključuje rad.

KOMUNIKACIJA I FINANSIJSKE INFORMACIJE

Da bi bili efikasni, menadžerima su potrebne informacije o elementima organizacije za koju su odgovorni. To znači da izveštaji moraju da podrže informacione potrebe menadžera. Izveštaji moraju biti blagovremeni, razumljivi i bez materijalnih grešaka. Takođe, izveštaji moraju biti sveobuhvatni. Bolnice i medicinske ordinacije često moraju da čekaju dug vremenski period na nadoknadu od osiguravajućih kompanija, stoga je bitno da imaju

blagovremene izveštaje na raspolaganju da bi pažljivo upravljale novčanim tokovima. Takođe, mnoge zdravstvene organizacije imaju visoke kapitalne izdatke, što je bitno imati u vidu kod praćenja novčanih tokova, čime se ističe potreba za detaljnim izveštajima u tom smislu.

Da bi menadžeri uspešno upravljali aktivnostima zdravstvene organizacije, potrebne su im informacije, koje su uobičajeno sadržane u periodično objavljenim izveštajima o performansama. Ovi izveštaji se obično pripremaju na mesečnom nivou i sadrže informacije o obimu poslovanja, prihodima, platama, maržama, zalihama, kupljenim uslugama itd. Izveštaji o performansama pokazuju šta je menadžer uradio, a šta nije uradio tokom izveštajnog perioda. Računovođe pripremaju izveštaje na osnovu delovanja menadžera.

Finansijski izveštaji su baza za primenu raznih analitičkih tehnika i potrebnih metoda za poslovnu analizu (Milašinović et al., 2022). Jedna od njih je finansijska analiza koja predstavlja dijagnostički alat za procenu aktivnosti finansiranja, investicionih aktivnosti i poslovnih aktivnosti, kao i alat za procenu donošenja poslovno - finansijskih odluka. Najbolji način da se razumeju rezultati rada finansijskog menadžmenta jeste ispitivanje tri finansijska izveštaja koji daju sažetak šta se desilo tokom određenog vremenskog perioda (npr. mesec januar, prošle fiskalne godine) ili finansijsko stanje na određeni datum (npr. 30. jun, 31. decembra). Ovi finansijski izveštaji se prave za svaku profitno orijentisanu organizaciju: bilans stanja, bilans uspeha i izveštaj o tokovima gotovine.

Analiza finansijskih izveštaja je pitanje povezivanja različitih delova izveštaja jednih sa drugima i sa celinom, a zatim tumačenje rezultata. Analizu finansijskih izveštaja, odnosno finansijsku analizu koriste menadžeri, akcionari, investitori i sve druge zainteresovane strane u vezi sa stanjem profitno orijentisane zdravstvene (i druge) organizacije. Drugim rečima, različiti korisnici finansijskih izveštaja zainteresovani su za različite odeljke i specifične stavke i najverovatnije će imati različita tumačenja informacija koje gledaju. Menadžeri često moraju da pripreme ono što bi se moglo nazvati „*ad hoc*“ finansijskom analizom - analiza dizajnirana da objedini finansijske i operativne podatke da bi pružila odgovore na određeno pitanje ili niz pitanja.

Analiza finansijskih pokazatelja je važna za razumevanje finansijskih izveštaja, identifikovanje kretanja finansijskih stavki i merenje ukupnog finansijskog položaja organizacije, posebno u identifikovanju pozitivnih i negativnih finansijskih trendova. Stoga je važno da investitori i akcionari procene poziciju organizacija u pogledu likvidnosti korišćenjem analize finansijskih pokazatelja kako bi se stekao uvid u nivo likvidnosti, što je ključ-

no ili ne, jer biti likvidan znači kontrolisati obaveze, a na drugoj strani može značiti nedostatak investicija (Rashid, 2018).

UPRAVLJANJE FINANSIJSKIM PERFORMANSAMA BOLNICA

Upotreba mera performansi se može posmatrati kao metod dizajniran da ispuni organizacione ciljeve. Resursi koji su na raspolaganju pružiocima zdravstvenih usluga su rastegnuti skoro do prelomne tačke. Dugi niz godina, pojam „raditi više sa manje“ je bilo pravilo, skoro do te mere da „radi sve sa ničim“. Kao posledica toga, lideri i menadžeri se suočavaju sa izazovom u svakodnevnom poboljšanju kliničkog, operativnog i finansijskog učinka i povećanju produktivnosti i efikasnosti (Ward, 1994, str. 267).

Merenje finansijskih performansi u bolnicama predstavlja izazov za one koji svakodnevno rade sa finansijskim informacijama. Zbog velikog broja načina merenja i tumačenja finansijskih performansi u zdravstvenim organizacijama, stručnjaci za finansije moraju odlučiti koje mere su najprikladnije za kontekst i organizaciju o kojoj je reč. Poteškoće su složene za nefinansijska lica. Mere performansi mogu uključivati informacije koje se odnose na profit, prihode, rashode, imovinu, obaveze ili tokove gotovine. Iako ove mere pokazuju nivo finansijskog učinka i neophodne su za donošenje finansijskih odluka, one ne pokazuju profitabilnost ili neku sveobuhvatniju indikaciju finansijskog učinka organizacije (Burkhardt & Wheeler, 2013).

Osnovna uloga upravljanja bolničkim ciklusom prihoda je da se izmeri koliko dobro bolnica maksimizuje iznos naplaćenih potraživanja (prihodi od pacijenata) i koliko brzo dolazi do takve gotovine. Efikasan način da se analizira naplata potraživanja i prihod pacijenata je razmatranje trendova u procentu otpisanog bruto prihoda u odnosu na naplativi ili neto prihod (potraživanja sadržana u prihodu). Brzina kojom bolnica generiše novčana sredstva po osnovu neto prihoda može se analizirati posmatranjem trendova u procentu potraživanja od pacijenata rezervisanih za otpis u odnosu na naplatu, kao i pokazatelja broja dana naplate potraživanja od pacijenata.

Ciljevi koji se odnose na uspešno upravljanje ciklusom prihoda su sledeći:

- poboljšanje novčanog toka,
- povećanje prihoda,
- smanjenje troškova vezanih za loše dugove,
- poboljšanje zadovoljstva pacijenata/kupaca sa finansijskim uslugama,
- smanjenje poslovnih troškova,
- povećanje produktivnosti,

- smanjenje mogućnosti produženog boravka pacijenata,
- razumevanje problematičnih područja i primena poboljšanja (Marcinko et al., 2013, str. 67).

Utvrdivanje dimenzija finansijskih performansi obezbedilo je sveobuhvatnu strukturu za identifikaciju relevantnih finansijskih indikatora. Različiti finansijski pokazatelji mere različite dimenzije finansijskih performansi (Adamović et al., 2023) kao što su profitabilnost i likvidnost, a sve ove informacije su potrebne da bi se formirala validna ocena o finansijskom zdravlju organizacije. Na primer, indikatori profitabilnosti mogu ukazivati na to da organizacija zarađuje profit, ali indikatori likvidnosti mogu pokazati da ima poteškoće da plaća svoje račune, a pokazatelji strukture kapitala mogu pokazati veliki porast duga. Racio analiza pored ostalog, može biti korisna u identifikovanju prevarnog finansijskog izveštavanja (Knežević et al., 2021).

Finansijski izveštaji i vrednosti racija mogu i treba da se porede sa nacionalnim i regionalnim prosecima i, što je možda još važnije, konkurentom organizacije. Ove vrednosti se najbolje procenjuju u svetlu organizacije potreba za finansijskom snagom, rastom i manevrisanjem u tržišnoj dinamici.

FINANSIJSKA RACIO ANALIZA KAO ALAT MENADŽERA BOLNICA I DRUGIH KORISNIKA

Analiza finansijskih racija može se definisati kao proces predstavljanja finansijskih pokazatelja, koji su matematički pokazatelji izračunati upoređivanjem ključnih finansijskih informacija koje se pojavljuju u finansijskim izveštajima organizacije koja se posmatra. Finansijski pokazatelji su korisni alati koji pomažu investitorima i drugim zainteresovanim grupama da analiziraju i upoređuju odnose između različitih finansijskih informacija u istoriji posmatrane organizacije koja pruža zdravstvene usluge.

Analizu finansijskih performansi obično rade treća lica u industriji zdravstvene zaštite (Li & Benton, 1996). Analiza finansijskih racija obično uključuje izračunavanje pokazatelja koji predstavljaju finansijske i operativne mere, a koje označavaju finansijski status preduzeća (Adamović et al., 2023). Ova tehnika takođe pruža mogućnosti za procenu učinka u prošlosti za organizaciju (Atan et al., 2013). Ova racija se vrednuju u smislu njihovog relativnog poređenja sa opšte utvrđenim industrijskim normama, što se može izraziti kao pozitivni ili negativni trendovi za taj industrijski sektor. Odabrani pokazatelji mogu funkcionisati kroz nekoliko različitih mera operativnog učinka ili finansijskog stanja subjekta. Finansijska racija mogu dati signale finansijskog stresa ili snage, što je od suštinskog značaja za opstanak u cenovno konkurentnom okruženju (Coyne, 1985). Analiza finansijskih racija

je ispitivanje jedne apsolutne vrednosti izraženo u relativnim iznosima kao odnos prema drugoj apsolutnoj vrednosti.

Uobičajeni tipovi finansijskih indikatora koji se mere racio analizom uključuju:

Testiranje likvidnosti - racija likvidnosti mere sposobnost organizacije da ispuni gotovinske obaveze kada dospeju, odnosno da podrži operativne ciljeve (Milašinović et al., 2021). Ovi pokazatelji iznad srednjih vrednosti industrije generalno ukazuju na to da je organizacija u povoljnoj poziciji da bolje podrži neposredne ciljeve. Racio tekuće likvidnosti koji kvantifikuje odnos između imovine i obaveza, pokazatelj je sposobnosti organizacije da ispuni kratkoročne obaveze. Menadžeri koriste ovu meru da odrede koliko brzo se imovina pretvara u gotovinu. Čini se da je likvidnost prirodno povezana sa drugim pokazateljima finansijskog stanja. Empirijska istraživanja su pokazala da su profitabilnije bolnice brže plaćale svoje dobavljače, dok su manje profitabilne bolnice duže čekale da plate svoje račune (izmire dospele obaveze prema dobavljačima) (Bem et al., 2014).

Testiranje efikasnosti - racija aktivnosti, koji se nazivaju i racija efikasnosti, pokazuju koliko efikasno organizacija koristi svoje resurse ili sredstva, uključujući gotovinu, potraživanja, plate, zalihe, nekretnine, postrojenja i opremu. Niži pokazatelji mogu ukazivati na neefikasnu upotrebu tih sredstava.

Testiranje solventnosti - racija leveridža, merena kao odnos dugoročnog duga i osnovnih sredstava po neto vrednosti, koriste se da ilustruju proporciju sredstava ili kapitala, koje obezbeđuju akcionari (vlasnici) i poverioci, da bi pomogli analitičarima u proceni prikladnosti raspoloživih sredstava organizacije, te nivo duga. Imajući u vidu rizik, potrebno je obratiti pažnju na kretanje ovog pokazatelja.

Testiranje profitabilnosti – racija profitabilnosti služe za merenje ukupnog neto efekta menadžerske efikasnosti organizacije (Mitrović et al., 2021). Reč je o povezivanju dobitka pre ili nakon oporezivanja sa prihodima od prodaje, ukupnom imovinom ili investicijama vlasnika (Knežević et al., 2019).

U nastavku su predstavljena finansijska racija koja su korisna za evaluaciju finansijskih performansi bolnica (prošireno prema: Chu et al., 1991; Counte et al., 1998):

1. Gotovina i gotovinski ekvivalenti / Kratkoročne obaveze;
2. Gotovina i gotovinski ekvivalenti / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
3. Gotovina i gotovinski ekvivalenti / Ukupna imovina;
4. Gotovina i gotovinski ekvivalenti / Ukupne obaveze;
5. Novčani tok iz poslovanja / Vlasnički kapital;
6. Novčani tok iz poslovanja / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;

7. Novčani tok iz poslovanja / Ponderisani prosečni broj akcija u optičaju;
8. (Novčani tok iz poslovanja – Kapitalni izdaci) / Ponderisani prosečni broj akcija u optičaju;
9. Novčani tok iz poslovanja / Ukupna sredstva;
10. Novčani tok iz poslovanja / Ukupne obaveze;
11. Obrtna imovina / Kratkoročne obaveze;
12. Novčani tok iz poslovnih aktivnosti / Ponderisani prosečni broj akcija u optičaju;
13. Obrtna imovina / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
14. Obrtna imovina / Ukupna imovina;
15. Kratkoročne obaveze / Ukupne obaveze;
16. Cena koštanja prodatih proizvoda / Zalihe gotovih proizvoda;
17. Bruto prihodi od pružanja usluga pacijentima / Poslovni troškovi;
18. (Poslovni prihodi – Poslovni troškovi) / Poslovni prihodi;
19. Bruto marža / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
20. (Bruto prihodi – Poslovni troškovi) / Promena stanja imovine;
21. Prihodi od pružanja usluga pacijentima / Potraživanja od kupaca;
22. Poslovni prihodi – Poslovni troškovi / Ukupna imovina;
23. (Poslovni prihodi – Poslovni troškovi + Amortizacija) / Ukupne obaveze;
24. Ukupni odbici od prihoda / Bruto prihodi od pacijenata;
25. Poslovni dobitak umanjen za poslovne troškove + amortizacija (tok gotovine) + kamate / Poslovni prihodi;
26. Zarada pre kamate / Kapital;
27. Zarada pre kamate / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
28. Zarada pre kamate / Ukupna imovina;
29. Dugoročne obaveze / Ukupna imovina;
30. Zarada pre oporezivanja / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
31. Neto dobitak / Kapital;
32. Neto dobitak / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
33. Neto dobitak / Ukupna imovina;
34. EBIT / Kapital;
35. EBIT / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
36. EBIT / Ukupna imovina;
37. EBIT / Ukupne obaveze;
38. EBITDA / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
39. EBITDAM / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
40. Potraživanja / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
41. Ukupne obaveze / Ukupna imovina;
42. Dugoročni dug / Kapital;

43. Obrtni kapital / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
44. Obrtni kapital / Ukupna sredstva;
45. Obrtni kapital iz poslovanja / Kapital;
46. Obrtni kapital iz poslovanja / Prihodi od pružanja usluga pacijentima;
47. Obrtni kapital iz poslovanja / Ukupna sredstva;
48. Obrtni kapital iz poslovanja / Ukupne obaveze.

Finansijska racija koja se koriste kao indikatori finansijske otpornosti i kao zavisne varijable su struktura aktive, zaduženost i dospeće duga (da bi se procenilo da li je dug prekomeran i njegova dospeća u kratkom roku), kao i marža i koficijenti obrta (da bi se procenilo njihovo opadanje tokom pandemije ili drugih vanrednih događaja) (Arimany-Serrat et al., 2023). Kontinuirano se vrše poređenja između finansijskih performansi, proizvoda i usluga zdravstvene industrije i onih koje su ne-zdravstvene industrije (Cleverley & Harvey, 1992).

Moguće je povući paralelu između finansijskih pokazatelja i rezultata dijagnostičkih testova, kao što to medicinska struka koristi u utvrđivanju zdravstvenog stanja pacijenta. U poslovnom okruženju, finansijski analitičari funkcionišu na način da utvrde zdravstveni status organizacije zajedno sa simptomima, dijagnozom, preporukama za lečenje, ako ih ima, i tako dalje, prema toj analogiji.

Radi ilustracije primene finansijske racio analize, korišćeni su podaci „HS Group” za petogodišnji period (2018 - 2020).

Likvidnost i leveridž

Racio tekuće likvidnosti

Racio tekuće likvidnosti tj. koeficijent likvidnosti je onaj koji meri sposobnost kompanije da plati kratkoročne obaveze. Predstavlja odnos obrtne imovine i kratkoročnih obaveza (Tabela 1).

Tabela 1. Racio tekuće likvidnosti za period 2018 – 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Racio tekuće likvidnosti	3,11	2,85	2,86	3,53	3,47

Izvor: Izrada autora

Racio leveridža

Odnos duga i kapitala sagledava se kao mera finansijskog leveridža kompanije koja se dovodi u vezu sa finansijskim rizikom. Izračunava se deljenjem njenog dugoročnog duga sa kapitalom akcionara (Tabela 2).

Tabela 2. Racio - dug prema kapitalu za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Racio – dug prema kapitalu	0,07	0,02	-	-	0,06

Izvor: Izrada autora

Profitabilnost

Bruto profitna marža

Bruto profitna marža se razlikuje od drugih metrika kao što je neto profitna marža jer isključivo uzima u obzir direktne troškove. Racio bruto marže je procenat svake novčane jedinice nakon što je prodavac obračunao troškove robe (usluga) koje se dostavljaju kupcu (Knežević et al., 2019). Dobija se kao odnos bruto profita i prihoda od prodaje (Tabela 3).

Tabela 3. Bruto marža za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Bruto marža	11,71	12,83	15,22	13,82	11,47

Izvor: Izrada autora

Marža poslovnog profita

Marža poslovnog profita (EBIT* marža) pokazuje koliko je učešće poslovnog profita u vrednosti prihoda od prodaje po neto vrednosti, a predstavlja i meru sposobnosti menadžera. Računa se kao odnos poslovnog profita i prihoda od prodaje (Tabela 4).

Tabela 4. Marža poslovne dobiti za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Marža poslovnog profita	4,88	4,23	6,66	3,27	3,17

* EBIT (*Earnings before interest and taxes*) – zarada pre kamate i poreza

Izvor: Izrada autora

EBITDA marža

EBITDA* marža pokazuje koliko je učešće zarade pre poreza, kamate i amortizacije, i neto vrednosti prihoda od prodaje, a predstavlja i meru spo-

sobnosti menadžera. Računa se kao odnos EBITDA i prihoda od prodaje (Tabela 5).

Tabela 5. EBITDA marža za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
EBITDA marža	5,42	5,07	7,57	4,31	4,21

* EBITDA - *Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation, and Amortization*

Izvor: Izrada autora

Profitna marža pre oporezivanja

Profitna marža pre oporezivanja je zarada pre oporezivanja kao deo ukupnog prihoda od prodaje. Računa se kao odnos profita pre oporezivanja i prihoda od prodaje (Tabela 6).

Tabela 6. Profitna marža pre oporezivanja za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Profitna marža pre porezivanja	4,99	4,62	7,34	3,77	2,67

Izvor: Izrada autora

Neto profitna marža

Neto profitna marža predstavlja zaradu nakon oporezivanja kao deo ukupnog prihoda od prodaje. Računa se kao odnos profita nakon oporezivanja i prihoda od prodaje (Tabela 7).

Tabela 7. Neto profitna marža pre oporezivanja za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Neto profitna marža	4,17	3,51	5,61	2,79	2,05

Izvor: Izrada autora

Stopa prinosa na kapital (ROE)

Prinos na sopstveni kapital je iznos neto profita koji se vraća kao procenat akcionarskog kapitala. Povrat na kapital meri profitabilnost korporacije otkrivajući koliko profita kompanija generiše novcem koji su akcionari uložili. Dobija se deljenjem neto profita sa akcionarskim kapitalom (Tabela 8).

Tabela 8. Stopa prinosa na kapital za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
ROE	18,95	14,03	20,54	10,13	8,13

Izvor: Izrada autora

Stopa prinosa na imovinu (ROA)

Povrat na sredstva je pokazatelj koliko je kompanija profitabilna u odnosu na ukupnu imovinu. Izračunava se deljenjem poslovne zarade kompanije sa njenom ukupnom imovinom (Tabela 9).

Tabela 9. Stopa prinosa na imovinu za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
ROA	12,06	8,94	12,57	5,90	4,82

Izvor: Izrada autora

Efikasnost

Racio obrta imovine

Obrt imovine tj. koeficijent obrta sredstava predstavlja iznos prodaje ili prihoda generisanog po novčanoj jedinici imovine. Ovaj koeficijent je pokazatelj efikasnosti sa kojom kompanija raspoređuje svoja sredstva i smatra se zbirnim indikatorom za sve parcijalne pokazatelje upravljanja imovinom. Drugim rečima, pokazuje koliko efikasno imovina kompanije generiše prodaju (prihode od prodaje). Računa se kao odnos prihoda od prodaje po neto vrednosti i prosečne imovine (Tabela 10).

Tabela 10. Racio obrta imovine za period 2018 - 2022 (broj puta)

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Racio obrta imovine	2,89	2,54	2,24	2,11	2,35

Izvor: Izrada autora

Racio obrta zaliha

Racio obrta zaliha tj. koeficijent obrta zaliha pokazuje koliko puta su zalihe kompanije prodate i zamenjene tokom perioda. Računa se kao odnos cene koštanja prodatih proizvoda (nabavne vrednosti prodate robe) i prosečnih zaliha proizvoda (robe). Alternativno, mogu se koristiti i godišnji prihodi od prodaje u odnosu na prosečne zalihe (Tabela 11).

Tabela 11. Racio obrta zaliha za period 2018 - 2022 (broj puta)

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Racio obrta zaliha	42,66	44,17	47,26	54,39	70,70

Izvor: Izrada autora

Racio obrta potraživanja

Racio obrta potraživanja od kupaca meri efikasnost u naplati potraživanja od kupaca (korisnika zdravstvenih usluga). Računa se kao odnos godišnjih prihoda od prodaje i prosečne vrednosti potraživanja od kupaca (Tabela 12).

Tabela 12. Racio obrta potraživanja za period 2018 - 2022 (broj puta)

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Racio obrta potraživanja	5,86	5,40	6,88	5,44	4,92

Izvor: Izrada autora

Dani naplate potraživanja

Dani naplate potraživanja mogu se definisati kao prosečan broj dana potrebnih za naplatu (neizmirenih) potraživanja od kupaca. Dobija se deljenjem 365 dana sa koficijentom obrtom potraživanja (Tabela 13).

Tabela 13. Dani naplate potraživanja za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Dani naplate potraživanja	62,30	67,60	53,05	67,18	74,16

Izvor: Izrada autora

TRŽIŠNA RACIJA (I POKAZATELJI ZASNOVANI NA NOVČANOM TOKU)

Knjigovodstvena vrednost po akciji

Knjigovodstvena vrednost po akciji predstavlja iznos kapitala koji je dostupan akcionarima izražen na osnovu uobičajene akcije. Dobija se kao odnos akcijskog kapitala po osnovu običnih akcija i ponderisanog prosečnog broja akcija u opticaju (Tabela 14).

Tabela 14. Knjigovodstvena vrednost po akciji za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Knjigovodstvena vrednost po akciji	5,97	6,21	6,45	6,14	5,75

Izvor: Izrada autora

Novčani tok iz poslovnih aktivnosti po akciji

Novčani tok iz poslovnih aktivnosti po akciji je mera finansijskog učinka izračunata kao novčani tok iz poslovnih aktivnosti, izražen po akciji. Dobija se kao odnos novčanog toka iz poslovnih aktivnosti umanjenog za prefe-

rencijalne dividende i ponderisanog prosečnog broja akcija u opticaju (Tabela 15).

Tabela 15. Novčani tok iz poslovnih aktivnosti po akciji za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Novčani tok iz poslovnih aktivnosti po akciji	-0,61	-2,41	1,65	0,18	0,97

Izvor: Izrada autora

Slobodan novčani tok po akciji

Slobodni novčani tok po akciji je mera finansijskog učinka izračunata kao novčani tok iz poslovnih aktivnosti minus kapitalni izdaci, izražen po akciji (Tabela 16).

Tabela 16. Slobodni novčani tok po akciji za period 2018 - 2022

Godina	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Slobodan novčani tok po akciji	0,98	018	1,65	-24,3	-0,60

Izvor: Izrada autora

Analizirajući prethodno dobijene pokazatelje, došlo se do nekoliko saznanja. Prvo, racija tekuće likvidnosti su zadovoljavajuća u svim posmatranim godinama, uz napomenu da je potrebno biti oprezan prilikom njihovog tumačenja, imajući u vidu da ovaj pokazatelj zanemaruje strukturu obrtne imovine. Racio leveridža u svim posmatranim godinama pokazuje vrednost nižu od 1, što ne ukazuje na probleme u polju dugoročne zaduženosti. Kada je reč o profitabilnosti, uočava se da je 2020. godina bila najbolja godina u tom segmentu, odnosno da su u toj godini svi pokazatelji profitabilnosti (indikator marži, prinos na kapital i prinos na imovinu) pokazali maksimalnu vrednost u okviru posmatranog obračunskog perioda. Bilo bi korisno da se uporede sa planiranim i prosekom grane, kao i sa liderom u grani. Analizirajući efikasnost, sagledava se da sva posmatrana racija variraju po godinama, izuzev racija obrta zaliha koji pokazuje tendenciju rasta. Svako ubrzavanje obrta zaliha, ali uz efikasniju (bržu) naplatu potraživanja ima pozitivan uticaj na konkurentnost. Kretanje pokazatelja knjigovodstvene vrednosti po akciji karakterišu varijacije po godinama, a isto važi i za dva racija zasnovana na novčanom toku, a to su novčani tok iz poslovnih aktivnosti po akciji i slobodan novčani tok po akciji. Ono na šta bi trebalo obratiti posebnu pažnju, jesu negativne vrednosti kod ovih pokazatelja (zasnovanih na novčanom toku) u pojedinim godinama, što implicira potrebu za detaljnije sagledavanje novčanih tokova ove kompanije.

ZAKLJUČAK

Ekonomski učinak se prvenstveno prati kroz skup specifičnih finansijskih pokazatelja, koji obuhvataju važne elemente koji čine supstancu finansijskog blagostanja bolnica kao ekonomskih jedinica. Niz finansijskih pokazatelja se kritički razmatra i njihova kombinacija se predlaže kao sredstvo efikasnog finansijskog upravljanja. Finansijski učinak je određen prinosom na kapital (profitabilnost) u vezi sa uključenim rizikom. Oba faktora određuju stvarnu vrednost.

Bolnice se sve više suočavaju sa finansijskim ograničenjima, tako da je neophodno da se sistem zdravstvene zaštite rekonstruiše kroz održivi model pružanja nege, kako ne bi došlo do slabljenja performansi u pogledu prinosa na kapital i profitabilnosti. U zdravstvenoj zaštiti, nekoliko eksternih adresata koristi racio analizu za izradu odluke za svoje klijente ili sebe. Najverovatnije korišćenje racija za eksterne korisnike treba da utvrdi koliko je dobro organizacija radila u odnosu na druge. Merenje performansi bolnica zbog njihove prirode aktivnosti treba da obuhvati trenutnu dinamiku i predvidi odnose između determinanti pokazatelja performansi. Procena finansijskog stanja bolnice često zavisi od analize finansijskih pokazatelja. Finansijska analiza zdravstvenih usluga je kritičan element u merenju njihove „životne krvi“ (izvora finansijske snage). Svaki pojedinačni investitor treba da prati novčani tok, dug i profitabilnost organizacija u industriji zdravstvenih usluga kako bi efikasno i preciznije doneo odluke na osnovu informacija o tome da li da investira u zdravstvene usluge. Isto važi i za druge interesne grupe (poverioce itd.).

Analiza i tumačenje finansijskih izveštaja veoma je važan instrument donošenja kvalitetnih odluka u organizacijama. Dobre odluke osiguravaju opstanak poslovanja, profitabilnost i rast. Bez iscrpne analize finansijskih izveštaja kod investicionog odlučivanja, ne mogu se donositi validne odluke, što bi moglo da znači nastanak gubitaka. Loša kvalitativna analiza finansijskih izveštaja može dovesti do niske profitabilnosti, pa čak i nemogućnosti da se identifikuju održive mogućnosti ulaganja.

Svrha pouzdane finansijske prognoze je da pomogne menadžmentu da pokrene rast, profitabilnost i novčani tok. Merenje finansijskog učinka u bolnicama i drugim zdravstvenim organizacijama predstavlja izazov za one koji svakodnevno rade sa finansijskim informacijama. Zbog mnogih načina merenja finansijskog učinka, finansijski menadžeri i istraživači moraju da odluče koje su mere najprikladnije.

LITERATURA

1. Adamović, M., Milojević, S., & Zdravković, N. (2023). *Uvod u finansijski menadžment i računovodstvo zdravstvenih organizacija*. Apotekarska ustanova „Zdravlje lek“, Kragujevac i Fakultet medicinskih nauka Univerziteta, Kragujevac.
2. Arimany - Serrat, N., Farreras - Noguer, M. À., & Coenders, G. (2023). Financial resilience of Spanish wineries during the COVID-19 lockdown. *International Journal of Wine Business Research*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/IJWBR-03-2022-0012>.
3. Atan, R., Zainon, S., Aliman, S., & Nam, R. Y. T. (2013). Financial management in religious non-profit organizations: a mission-based approach to ratio analysis. In *2013 International Conference on Advanced Computer Science and Electronics Information (ICA-CSEI 2013)*, pp. 502 - 505, Atlantis Press.
4. Bem, A., Prędkiewicz, K., Prędkiewicz, P., & Ucieklak-Jeż, P. (2014). Determinants of hospital's financial liquidity. *Procedia Economics and Finance*, 12, 27 - 36.
5. Burkhardt, J. H., & Wheeler, J. R. (2013). Examining financial performance indicators for acute care hospitals. *Journal of health care finance*, 39(3), 1 - 13.
6. Chu, D. K. W., Zollinger, T. W., Kelly, A. S., & Saywell, R. M. (1991). An empirical analysis of cash flow, working capital, and the stability of financial ratio groups in the hospital industry. *Journal of Accounting and Public Policy*, 10(1), 39 - 58.
7. Cleverley, W. O., & Harvey, R. K. (1992). Does hospital financial performance measure up?. *Healthcare Financial Management: Journal of the Healthcare Financial Management Association*, 46(5), 20 - 4.
8. Counte, M. A., Glandon, G. L., Holloman, K., & Kowalczyk, J. (1988). Using Ratios to Measure Hospital Financial Performance: Can the Process be Simplified?. *Health Services Management Research*, 1(3), 173 - 180. doi:10.1177/095148488800100306.
9. Coyne, J. S. (1985). Measuring hospital performance in multiinstitutional organizations using financial ratios. *Health Care Management Review*, 10(4), 35 - 42.
10. Danso, A., Fosu, S., Owusu-Agyei, S., Ntim, C.G., & Adegbite, E. (2021). Capital structure revisited. Do crisis and competition matter in a keiretsu corporate structure?. *International Journal of Finance & Economics*, 26(4), 5073 - 5092.
11. Gačić, J., Milojević, S., Knežević, S., & Adamović, M. (2023). Financial Literacy of Managers in Serbian Health Care Organizations as a Path to Sustainability. *Sustainability*. 15(7): 6113. <https://doi.org/10.3390/su15076113>.
12. Knežević, S., Milojević, S., & Stojanović Alcaraz, J. (2021). „Indikatori prevarnog finansijskog izveštavanja (red flags): kako prepoznati prevarne radnje? Poglavlje u „Forenzičko računovodstvo, istražne radnje, ljudski faktor i primenjeni alati“, Fakultet organizacionih nauka (grupa autora), 323 - 353, Beograd.
13. Knežević, S., Mitrović, A., Vujić, M., & Grgur, A. (2019). *Analiza finansijskih izveštaja*. izdanje autora, Beograd.
14. Li, L. X., & Benton, W. C. (1996). Performance measurement criteria in health care organizations: Review and future research directions. *European Journal of Operational Research*, 93(3), 449 - 468.
15. Marcinko, D. E., Baum, N., Hertico, H. R., Hetico, H. R., & Nash, D. B. (2013). *Financial Management Strategies for Hospitals and Healthcare Organizations*. CRC Press.
16. Mertzanis, C., Nobanee, H., Basuony, M. A. K., & Mohamed, E. K. A. (2023). Enforcement, corporate governance, and financial decisions. *Corporate Governance*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/CG-11-2021-0435>.

17. Milašinović, M., Jovković, B., & Dragičević, P. (2022). COVID-19 pandemic and fraudulent actions in the financial statements: The case of hotel companies in the Republic of Serbia. *Acta Economica*, 20(36), 133 - 154. <https://doi.org/10.7251/ACE2236133M>
18. Milašinović, M., Knežević, S., & Mitrović, A. (2019). Bankruptcy forecasting of hotel companies in the Republic of Serbia using Altman's Z-score model. *Menadžment u hotelijerstvu i turizmu*, 7(2), 87 - 95. <https://doi.org/10.5937/menhottur1902087M>
19. Milašinović, M., Knežević, S., & Mitrović, A. (2021). Liquidity of enterprises and entrepreneurs of the Sector I: Accommodation and Food Services in the Republic of Serbia. *Turistično poslovanje*, 28, 5 - 14.
20. Mitrović, A., Knežević, S., & Milašinović, M. (2021). Profitability analysis of hotel companies in the Republic of Serbia. *Menadžment u hotelijerstvu i turizmu*, 9(1), 121 - 134. <https://doi.org/10.5937/menhottur2101121M>
21. Rashid, C. A. (2018). Efficiency of financial ratios analysis for evaluating companies' liquidity. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 4(4), 110.
22. Špiler, M., Matejić, T., Knežević, S., Milašinović, M., Mitrović, A., Bogojević Arsić, V., Obradović, T., Simonović, D., Despotović, V., Milojević, S., Adamović, M., Resimić, M., & Milošević, P. (2023). Assessment of the Bankruptcy Risk in the Hotel Industry as a Condition of the COVID-19 Crisis Using Time-Delay Neural Networks. *Sustainability*, 15(1), 272. <https://doi.org/10.3390/su15010272>
23. Srebro, B., Mavrenski, B., Bogojević Arsić, V., Knežević, S., Milašinović, M., & Travica, J. (2021). Bankruptcy risk prediction in ensuring the sustainable operation of agriculture companies. *Sustainability*, 13(14), 7712. <https://doi.org/10.3390/su13147712>
24. Ward, W. J. (1994). *Health care budgeting and financial management for non-financial managers*. Greenwood Publishing Group.

FINANCIJSKO IZVJEŠTAVANJE I PROCES HARMONIZACIJE U MEĐUNARODNOM RAČUNOVODSTVU

Jozo Piljić¹

SAŽETAK

Kako bi se olakšala usporedba finansijskih izvještaja različitih kompanija, moderni okviri finansijskog izvještavanja koriste se računovodstvenim standardima. Međunarodni računovodstveni standardi odraz su težnje za harmonizacijom računovodstvene regulative širom svijeta. Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja predstavljaju novu skupinu računovodstvenih standarda koji se prvi put javljaju kao dio računovodstvene regulative. Finansijsko izvještavanje, tokom dužeg vremenskog razdoblja, doživjelo je temeljite promjene sa ciljem stvaranja kvalitetnijih finansijskih izvještaja sukladno zahtjevima modernog računovodstva i prihvaćenim standardima finansijskog izvještavanja. Potreba za izjednačavanjem bilančnih pozicija u sastavljanju, prezentiranju i objavljivanju finansijskih izvještaja stvorila se kao obveza kako se na međunarodnoj sceni želi postići određeni stupanj harmonizacije i standardizacije finansijskog izvještavanja.

KLJUČNE RIJEČI: *međunarodni računovodstveni standardi, međunarodni standardi finansijskog izvještavanja, harmonizacija, finansijsko izvještavanje.*

ABSTRACT

In order to facilitate the comparison of financial statements of different companies, modern financial reporting frameworks use accounting standards. International accounting standards are a reflection of the desire to harmonize accounting regulations around the world. International financial reporting standards represent a new group of accounting standards that appear for the first time as part of accounting regulation. Financial reporting, over a long period of time, has undergone thorough changes with the aim of creating better quality financial reports in accordance with the requirements of modern accounting and accepted financial reporting standards. The need to equalize

¹ prof. dr Jozo Piljić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Fakultet poslovne ekonomije, Travnik, e-mail: jpiljic@yahoo.com

balance sheet positions in the compilation, presentation and publication of financial statements was created as an obligation to achieve a certain degree of harmonization and standardization of financial reporting on the international scene.

KEY WORDS: *international accounting standards, international financial reporting standards, harmonization, financial reporting.*

UVOD

Financijsko izvještavanje u modernoj tržišnoj ekonomiji baziranoj na tržištima kapitala ima vrlo važnu informacijsku ulogu. Naime, u uvjetima razdvojenosti funkcija vlasništva i upravljanja u modernim korporacijama jedini su izvor financijskih podataka za ulagače upravo temeljni financijski izvještaji. Na temelju tih podataka, ulagači dolaze do korisnih informacija koje mogu poboljšati njihove ulagačke odluke i maksimalizirati povrat ulaganja u vrijednosne papire. Kako bi se olakšala usporedba financijskih izvještaja različitih kompanija, moderni okviri financijskog izvještavanja koriste se računovodstvenim standardima, koji su do nedavno bili uglavnom razvijani na nacionalnoj razini. Zbog takvog pristupa razvoju računovodstvenih standarda stvorene su određene razlike koje otežavaju usporedbu financijskih izvještaja za kompanije iz različitih zemalja.

U uvjetima globalizacije gospodarstva i sve slobodnijeg toka ljudi, roba i kapitala financijsko izvještavanje dobiva novu dimenziju. Naime, do sada se obično isticalo da je računovodstvo jezik biznisa, dok se danas može reći da računovodstvo sve više postaje jezik globalnog biznisa. Kao prepreka računovodstvu u toj novoj ulozi pojavljuju se već spomenuti različiti okviri računovodstvenog izvještavanja i razlike u financijskim izvještajima. U tom slučaju, različiti računovodstveni standardi otežavaju i poskupljuju financijsku analizu i donošenje investicijskih odluka (Piljić, 2012).

Međunarodni računovodstveni standardi (MRS) (*International Accounting Standards IAS*) odraz su težnje za harmonizacijom računovodstvene regulative širom svijeta. Međunarodni standardi financijskog izvještavanja (MSFI) (*International Financial Reporting Standards IFRS*) predstavljaju novu skupinu računovodstvenih standarda koji se prvi put javljaju kao dio računovodstvene regulative.

Harmonizaciju zagovaraju tri skupine: regulatori računovodstvenog sustava, sastavljači financijskih izvještaja i korisnici financijskih izvještaja. Uključuju se dva važna procesa, a to su usklađivanje nacionalnih standarda s MSFI-evima i proces usklađivanja MSFI-a s američkim GAAP-ovima (Klikovac, 2008).

Financijsko izvještavanje, tokom dužeg vremenskog razdoblja, doživjelo je temeljite promjene sa ciljem stvaranja kvalitetnijih financijskih izvještaja

sukladno zahtjevima modernog računovodstva i prihvaćenim standardima financijskog izvještavanja. Potreba za izjednačavanjem bilančnih pozicija u sastavljanju, prezentiranju i objavljivanju financijskih izvještaja stvorila se kao obveza kako se na međunarodnoj sceni želi postići određeni stupanj harmonizacije i standardizacije financijskog izvještavanja. U takvom ozračju nastoji se omogućiti jedinstveno sastavljanje financijskih izvještaja, bez obzira na prostornu udaljenost, nacionalnu razvijenost, jezične barijere ili stupanj internetizacije. Izrada financijskih izvještaja oduvijek je bila od vitalnog značenja za sva gospodarska društva pomoću kojih se omogućuje prepoznavanje i diferenciranje poslovnih subjekata na financijskim tržištima.

Za oblikovanje financijskih izvještaja kojima se daje odgovarajuća slika o poduzeću menadžerima stoje na raspolaganju računovodstvene politike. Izborom računovodstvenih politika uvažavajući (MRS/MSFI), utječe se na filtriranje računovodstvenih informacija i davanje one slike o poduzeću koja bi imala najbolji odjek u javnosti. Koliki je značaj izbor računovodstvenih politika između ostalog govori i činjenica da u poslovnoj praksi poduzeća na razvijenim tržištima kapitala neke računovodstvene politike su dobile status strategija financijskog izvještavanja i mogu se pronaći pod slijedećim nazivima: upravljanje dobitkom (*earnings management*), strategija velikog kupanja (*big bath*), vanbilančno financiranje (*off-balance sheet financing*) i drugo. Atraktivnost izbora računovodstvenih politika, mogućnosti njihovog kombiniranja, kao i utjecaj koji se njima ostvaruje na sadržaj financijskih izvještaja učinila je da se u suvremenoj teoriji i praksi izbor računovodstvenih politika tretira kao kreativno računovodstvo (*creative accounting*).

Svaka zemlja je samostalna u određivanju svoje ekonomske politike. U funkciji realizacije ekonomske politike nalazi se i računovodstveni sistem. S obzirom na tu samostalnost i nezavisnost svake zemlje u kreiranju svog računovodstvenog sistema, to ima za posljedicu da su odabrana rješenja jedne zemlje slična ili potpuno različita od rješenja drugih zemalja.

U uvjetima funkcioniranja međunarodnog tržišta kapitala, radne snage i dobara neophodno je izvršiti usklađivanje računovodstvenih sistema različitih zemalja. Međunarodni računovodstveni standardi su upravo osnovni instrument u ostvarenju tog zahtjeva. Isti mogu biti primijenjeni na različite načine (Piljić, 2012):

- u zemljama gdje ne postoje vlastiti (nacionalni) računovodstveni standardi, (MRS/MSFI) mogu se koristiti kao vlastiti,
- na osnovu postojećih (MRS/MSFI) mogu se izraditi vlastiti (nacionalni) računovodstveni standardi i
- u zemljama gdje postoje nacionalni računovodstveni standardi neophodno je izvršiti komparaciju sa (MRS/MSFI) u cilju otklanjanja razlika materijalno značajnog karaktera.

Uvažavanjem temeljnih odredbi Međunarodnih računovodstvenih standarda, bilo direktno ili indirektno preko nacionalnih standarda, financijski izvještaji sastavljeni u jednoj zemlji biće usporedivi sa financijskim izvještajima u ostalim zemljama, a to je preduvjet poslovne komunikacije i internacionalizacije privrednih aktivnosti.

FINANCIJSKO IZVJEŠTAVANJE PREMA MRS/MSFI

Potreba za usklađivanjem računovodstvene prakse s ciljem postizanja veće usporedivosti jedan je od najvažnijih ciljeva harmonizacije financijskog izvještavanja. U procesu računovodstvene harmonizacije velika uloga pripada Odboru za međunarodne računovodstvene standarde (OMRS) (*International Accounting Standards Board IASB*) što dokazuje i činjenica da danas više od stotinjak zemalja primjenjuje (MRS/MSFI) ili svoje izvještavanje nastoji uskladiti s njima.

MRS/MSFI pružaju mogućnost izbora različitih metoda iskazivanja određenih poslovnih događaja u financijskim izvještajima. Odluka o računovodstvenim politikama sadržava izbor postupaka, metoda i tehnika utvrđenih MRS/MSFI. Ako standardi ne dopuštaju izbor tada se primjenjuje takav zahtjev standarda izravno.

Prema MRS/MSFI sastavljaju se financijski izvještaji namijenjeni vanjskim korisnicima, kao što su, sadašnji i potencijalni ulagači, vlada, državne institucije, kupci, dobavljači, banke – kreditori, građani i drugi. Financijski izvještaji moraju biti takvi da korisnici mogu razumjeti i koristiti informacije za donošenje ekonomskih odluka.

Kako se financijsko izvještavanje smatra bitnom karikom u efikasnom funkcioniranju tržišta kapitala, njega uglavnom reguliraju mjerodavne institucije. Zakonska regulative računovodstva na nacionalnoj ili međunarodnoj razini obično ima jedan od ova tri oblika:

- zakonima (zakonom o računovodstvu, zakonom o gospodarskim društvima ili direktivama),
- računovodstvenim standardima i načelima računovodstvene profesije i
- kombiniranim pristupom, koji obuhvaća i zakone i računovodstvene standarde.

Financijski izvještaji poduzeća predstavljaju podlogu u poslovnom odlučivanju i upravljanju. Da bi bili pouzdani i usporedivi, prilikom njihovog sastavljanja treba uvažavati određena pravila i kriterije. Nacionalna računovodstvena pravila svake zemlje imaju svoje specifičnosti. U uvjetima sve veće međunarodne suradnje, te specifičnosti mogu biti prepreka u poslovnom komuniciranju, posebno kada je riječ o financijskim izvještajima. Ovo stoga

što investitori na svjetskom tržištu žele biti sigurni da se informacije kojima se koriste u donošenju svojih poslovnih odluka temelje na načelima koja su prepoznatljiva u njihovoj zemlji i komparativna sa ostalim zemljama. Stoga korisnici financijskih izvještaja smatraju prihvatljivim samo one izvještaje koji su bazirani na standardima koji su uravnoteženi i međunarodno usaglašeni. Znači, u uvjetima funkcioniranja međunarodnog tržišta i opće pokretljivosti kapitala autohtoni računovodstveni sistem nije održiv. U uvjetima internacionalizacije privrednih aktivnosti rješenje se nalazi u primjeni MRS/MSFI.

MRS/MSFI reguliraju način obuhvaćanja i računovodstveni sadržaj ekonomskih kategorija i predstavljaju osnovu za izbor i primjenu računovodstvenih politika. Njima se ne utvrđuje forma osnovnih računovodstvenih izvještaja, nego njihov materijalni sadržaj. U njima su sadržane metode i postupci koji se mogu koristiti prilikom utvrđivanja vrijednosti bilančnih pozicija. Oni nemaju strogu zakonsku formu, oni ne naređuju isključivu primjenu nekog računovodstvenog postupka već daju alternativna rješenja i preporučuju ona koja bi trebalo da osiguraju najrealnije informacije. Na osnovu takvog okvira, menadžment poduzeća treba da odabere one metode i postupke (odnosno one računovodstvene politike) koje će biti u skladu s postavljenim ciljevima poslovne politike i koje će u datim okolnostima omogućiti realno i objektivno iskazivanje financijskog položaja i uspješnosti poslovanja poduzeća.

Harmonizacija računovodstvenih standarda vrši se zbog:

- integracijskih procesa nacionalnih privreda na međunarodnom tržištu,
- internacionalizacije aktivnosti poslovnih sustava,
- procesa globalizacije i harmonizacije,
- potrebe standardizacije računovodstvenih kategorija u međunarodnom informacijskom prostoru,
- kompleksnosti i međuzavisnosti internog i eksternog obračuna,
- potrebe usklađivanja nacionalnih računovodstvenih standarda i zakonodavstva,
- postojanja poteškoća u razumijevanju sadržaja godišnjih izvještaja kod njihova prezentiranja na međunarodnoj razini dolazi do harmonizacije na relaciji: US - GAAP + IAS + EU direktive = Globalni standardi.

Harmonizacija međunarodnih standarda važna je za pravne osobe u uspješnom uključivanju u europske i međunarodne gospodarske tokove, kao i za poboljšanje konkurentnosti na međunarodnom tržištu.

Cilj MRS/MSFI je ostvaren ako financijski izvještaji daju istinitu i objektivnu tzv. fer informaciju o nekom društvu. Primjena računovodstvenih standarda omogućava bolju, lakšu i pouzdaniju informaciju o financijskom položaju nekog ekonomskog subjekta, kao i prikaz njegove zarađivačke

sposobnosti, za šta su zainteresirani potencijalni korisnici financijskih informacija.

Sušтина je u tome da se dobije pouzdana potvrda o dosljednoj primjeni računovodstvenih standarda u svim segmentima koji su obuhvaćeni financijskim izvještajima. Financijski izvještaji prikazuju također, koliko je uprava dobro upravljala resursima koje su joj vlasnici povjerali na upravljanje. Financijski izvještaji obuhvaćaju i opis primijenjenih računovodstvenih politika, koje treba objaviti u bilješkama uz financijske izvještaje i koje treba da su konzistentne da bi podaci bili usporedivi.

Bilješke (note) uz financijske izvještaje predstavljaju dopunska objašnjenja uglavnom bilančnih pozicija u cilju povećanja informacijske vrijednosti financijskih izvještaja. Istovremeno, bilješke uz financijske izvještaje doprinose poboljšanju financijskog izvještavanja, kako kod nacionalnih, tako i kod globalnih poduzeća. Kod globalnih poduzeća, odnosno multinacionalnih kompanija sve više se traže dodatne informacije, dakle one koje nisu prezentirane u samim financijskim izvještajima ali su potrebne radi poštenog i fer prikazivanja. Tako je npr. praksa financijskog izvještavanja kod globalnih poduzeća, odnosno multinacionalnih kompanija SAD, da posebno obrazlažu ostvarenu realizaciju u SAD, a posebno onu koja potiče iz prihoda ostvarenih sa drugim zemljama.

Povijesno promatrano, dugo vremena dopunske informacije i dopunska objašnjenja su bila prezentirana u financijskim izvještajima u obliku fusnota. U pitanju su bile kratke, često nedovoljno jasne, a ponekad i kontradiktorne dopunske informacije o sadržini određenih bilančnih pozicija.

Bilješke uz financijske izvještaje trebaju pružiti informacije o bitnim računovodstvenim politikama koje su izabrane za transakcije i poslovne događaje. Osim toga, u bilješkama se objavljuju i informacije koje nisu sadržane u financijskim izvještajima, kao i dodatni podaci koji su nužni za fer prikazivanje. Također, bilješke treba sastaviti na sustavan način i, ako je moguće, povezati stavke bilance stanja, bilance uspjeha, odnosno izvještaja o promjeni kapitala i izvještaja o novčanom toku.

Mnoga poduzeća u globalnoj ekonomiji sastavljaju i prezentiraju financijske izvještaje za eksterne korisnike. Iako ti izvještaji mogu da izgledaju sasvim slično, oni se ipak razlikuju po pojedinim zemljama. Ovo, prije svega, uslijed drugačijih socijalnih, ekonomskih i zakonskih okolnosti.

Računovodstveni i financijski sustavi zemalja pod utjecajem su brojnih čimbenika, te je nemoguće pronaći primjer identičnih računovodstvenih praksi u svijetu. S obzirom da su računovodstveni sustavi pod utjecajem različitih faktora, čak i uz uvjet primjene istih standarda i načela, financijski izvještaji se mogu znatno razlikovati od zemlje do zemlje. Specifičnosti pravnog sustava i poreznog sustava, izvori financiranja poduzeća, profesija,

stupanj ekonomskog razvoja i socijalna nejednakost, te kulturološke razlike samo su neki od glavnih faktora (Nobes, Parker, 2008).

Imajući prednje u vidu, Odbor za međunarodne računovodstvene standarde je poduzeo aktivnosti na sužavanju navedenih razlika tražeći načina da se usklade propisi, računovodstveni standardi, ali i postupci u vezi sa primjenom i prezentiranjem finansijskih izvještaja poduzeća, kako u nacionalnoj, tako i u globalnoj ekonomiji. Kao rezultat poduzetih aktivnosti ponuđeno je rješenje po kome finansijski izvještaji oblikuju dio procesa finansijskog izvještavanja, gdje komplet finansijskih izvještaja uključuje bilancu stanja, bilancu uspjeha, izvještaj o novčanim tokovima i izvještaj o promjenama na kapitalu. Spomenuto rješenje podrazumijeva da se u dodatku kompleta finansijskih izvještaja uključuju odgovarajuće bilješke. One sadrže ne samo dodatne informacije za koje računovođe smatraju da su korisne u interpretacijama finansijskih izvještaja, već predstavljaju i svojevrsnu dopunu kvaliteta finansijskog izvještavanja u globalnoj ekonomiji.

U suvremenoj računovodstvenoj praksi koja je pod sve jačim utjecajem međunarodnih računovodstvenih standarda sadržinu finansijskog izvještavanja u globalnoj ekonomiji značajno upotpunjuju bilješke uz finansijske izvještaje. One prema MRS 1 - Prezentacija finansijskih izvještaja, treba da budu prikazane na sistematski način. Svaka stavka u bilanci stanja, bilanci uspjeha i izvještaju o novčanom toku treba biti upućena na odgovarajuću informaciju u bilješkama. Bilješke uz finansijske izvještaje treba smatrati dijelom seta finansijskih izvještaja ili, preciznije, u uvjetima poslovanja na globalnom nivou, u postupku finansijskog izvještavanja, kao dodatak kompletu seta finansijskih izvještaja uključuje se nekoliko stranica bilježaka, koje sadrže dodatne podatke za koje računovođe vjeruju da su korisne u interpretaciji finansijskih izvještaja.

Pored navedenog, izvjesno je da će korištenje bilježaka uz finansijske izvještaje i prihvaćanje i primjena MRS na globalnom nivou dovesti do unapređenja računovodstvene prakse i podizanja kvaliteta finansijskog izvještavanja. Primjena MRS treba da rezultira dobivanjem finansijskih izvještaja, odnosno informacija čije su osnovne odlike: razumljivost, relevantnost (važnost), pouzdanost i usporedivost. Pri tome, sastavljači finansijskih izvještaja, tj. računovođe, pored ostalog, treba da oblikuju bilješke uz finansijske izvještaje (u kvalitativnom i kvantitativnom smislu) tako da se zadovolje prethodni zahtjevi. Inače, bilješke uz finansijske izvještaje treba da pruže informacije o osnovama za sastavljanje finansijskih izvještaja i određenim računovodstvenim politikama, kao i dodatne informacije koje nisu sadržane u samim finansijskim izvještajima, ali su neophodne za pošteno prikazivanje.

PROBLEMI HARMONIZACIJE RAČUNOVODSTVENIH POLITIKA

Izbor računovodstvenih politika u okviru MRS/MSFI

Računovodstvene politike su nastale kao pokušaj da se raznovrsnost poslovnih transakcija i drugih događaja sa kojima se suočavaju poduzeća pretoči u odgovarajuće financijske izvještaje uvažavajući računovodstvena načela i računovodstvene standarde sa svrhom istinitog i poštenog izvještavanja. Poslovne aktivnosti poduzeća su veoma složene, te je nemoguće propisati jednoobrazne smjernice i pravila koja bi važila uvijek i u svim situacijama. Rukovodeći se time Odbor za međunarodne računovodstvene standarde ponudio je različite metode za računovodstveno priznavanje i vrednovanje istih bilančnih pozicija. Na ovaj način menadžerima poduzeća svjesno je ostavljen slobodan manevarski prostor u kome će izborom računovodstvenih politika kreirati istinitu i poštenu sliku o poslovnim aktivnostima poduzeća (*true and fair view*).

Računovodstvene politike su posebna načela, osnove, dogovori, pravila i praksa koje primjenjuje subjekt pri sastavljanju i prezentiranju financijskih izvještaja. Računovodstvene politike se utvrđuju u skladu sa odgovarajućim standardom ili tumačenjem koji se primjenjuje na određenu stavku putem koje se vrši evidencija konkretnog poslovnog događaja, odnosno transakcije, pridržavajući se slijedećih načela:

- neograničenog poslovanja,
- dosljednosti,
- nastanka poslovnog događaja i
- načela istinitog i poštenog prikaza financijskog položaja i uspješnosti.

Primjena usvojenih politika je obvezna uvijek kada je efekt njihove primjene materijalno značajan. Menadžment treba da se opredijeli za računovodstvene politike koje omogućavaju primjenu svih zahtjeva MRS/MSFI. U slučaju kada ovi zahtjevi ne mogu biti ispunjeni, menadžment ima obvezu da se opredijeli za računovodstvene politike koje osiguravaju informacije relevantne za donošenje poslovnih odluka i pouzdane u smislu: da vjerno predstavljaju rezultate i financijsko stanje poduzeća, da odražavaju ekonomsku suštinu događaja i transakcija (a ne samo njihovu pravnu formu), da budu neutralne i potpune u svakom pogledu.

U kontekstu MRS/MSFI osnove za izvještavanje računovodstvene politike se mogu podijeliti na dvije velike grupe:

- politike priznavanja i
- politike procjenjivanja bilančnih pozicija.

Politike priznavanja elemenata financijskih izvještaja zasnivaju se na jednoobraznim, prilično rigoroznim pravilima. Priznavanje pozicija koje čine aktivu ili pasivu zasniva se na vjerojatnoći da će bilo koja buduća ekonomska korist povezana sa tom pozicijom priticati ili otjecati iz poduzeća i da ta pozicija ima cijenu ili vrijednost koja može biti pouzdano izmjerena. Za razliku od priznavanja aktive i pasive, priznavanje prihoda se bazira na povećanju aktive ili smanjenju obveza koje se može objektivno izmjeriti i čije je konačno ishodište u povećanju vlastitog kapitala poduzeća. Rashod se priznaje kao smanjenje vlastitog kapitala koje rezultira iz smanjenja aktive ili povećanja obveza poduzeća, uz istovremenu mogućnost objektivnog mjerenja efekata rashoda. Mogućnosti izbora računovodstvenih politika u domenu priznavanja elemenata financijskih izvještaja su sužene. Veći manevarski prostor u izboru politika priznavanja praktično i nije moguć, jer se ovim politikama definira kada neku stavku priznati kao aktivu, obvezu, kapital, odnosno prihod ili rashod. Pružanje više osnova za tumačenje ovih pravila vodilo bi prema voluntarističkom priznavanju različitih pozicija u okviru bazičnih računovodstvenih kategorija.

Računovođe koje sastavljaju financijske izvještaje imaju obvezu da se pridržavaju usvojenih računovodstvenih politika i da ih objave u bilješkama u okviru financijskih izvještaja. Prilikom usvajanja računovodstvenih politika, razlikuju se:

- politike koje se odnose na kategorije u cjelini utvrđene zahtjevima određenih računovodstvenih standarda i kod kojih nema mogućnosti za odstupanje od njih (na primjer, zalihe se obavezno iskazuju po nižoj vrijednosti – trošak ili neto prodajna vrijednost, zatim prihodi se priznaju u momentu kada se proizvod isporuči i prihvati od kupca, odnosno u momentu kada se izvrši usluga) i
- politike koje su posljedica mogućnosti alternativnog izbora danog određenim standardom (bilo da je u pitanju izbor između dvije varijante, ili raspon u kojem poslovni subjekt može da vrši vrednovanje pojedinih kategorija sredstava).

Politike procjenjivanja imaju veću raznovrsnost u okviru MRS/MSFI. U okolnostima neizvjesnosti koje prate poslovne aktivnosti, mnoge stavke u financijskim izvještajima ne mogu precizno da se vrednuju, već samo mogu da se podvrgnu postupku procjene. Računska procjena podrazumijeva prosuđivanje zasnovano na posljednjim raspoloživim, pouzdanim informacijama (na primjer može se javiti potreba za procjenjivanjem iznosa sumnjivih i spornih potraživanja, iznosa zastarjelih zaliha, fer vrijednosti financijskih sredstava ili financijskih obveza, korisnog vijeka, ili očekivanog rasporeda budućeg trošenja ekonomskih koristi sadržanih u imovini koja se amortizira i obveza po garancijama).

Prema MRS 8 korištenje razumnih računskih procjena je suštinski dio procesa – sastavljanja financijskih izvještaja i ne umanjuje njihovu pouzdanost. Po svojoj prirodi, promjena procjene se ne odnosi na prethodne periode i ne predstavlja ispravku greške.

Promjena primijene metode vrednovanja određene bilančne stavke predstavlja promjenu računovodstvene politike, a ne promjenu računovodstvene procjene. U situacijama kada je otežano razlikovanje promjene računovodstvene politike od promjene računovodstvene procjene, promjena se smatra promjenom računovodstvene procjene.

Efekti promjene računovodstvene procjene treba da budu uključeni u dobit ili gubitak u:

- periodu promjene, ako promjena utječe samo na taj period, ili
- periodu promjene u narednim periodima, ako promjena utječe na oboje.

Za razliku od promjene računovodstvenih politika (kod kojih se promjena može da primjenjuje retroaktivno ili unaprijed na transakcije, događaje i okolnosti od datuma promjene), promjena računovodstvene procjene može utjecati samo na rezultat tekućeg perioda ili na rezultat tekućeg perioda i budućih perioda.

Poduzeće treba objaviti u bilješkama informacije o ključnim pretpostavkama u vezi s budućnosti i drugim ključnim izvorima procjena neizvjesnosti na datum bilance stanja, koje stvaraju veliki rizik uzrokovanja značajnih usklađivanja knjigovodstvenih iznosa imovine i obveza u sljedećoj financijskoj godini. Vezano za tu imovinu i obveze, u bilješke treba uključiti detalje o njihovim:

- vrstama i
- knjigovodstvenim iznosima na datum bilance stanja.

Određivanje knjigovodstvenih iznosa neke imovine i obveza zahtijeva procjenjivanje učinaka neizvjesnih budućih događaja na tu imovinu i obveze na datum bilance stanja. Npr. u nedostatku tržišnih cijena za mjerenje imovine i obveze, potrebne su prema budućnosti orijentirane procjene da bi se izmjerio nadoknadiivi iznos kategorija nekretnina, postrojenja i opreme, učinak tehnološke zastarjelosti zaliha, rezerviranja vezanih uz budući ishod sudskog postupka u toku, obveza za dugoročna primanja zaposlenih kao što su obveze za mirovine. Takve procjene uključuju pretpostavke o takvim pitanjima kao što je prilagođavanje novčanih tokova zbog rizika ili primijenjene diskontne stope, budućih promjena plaća i budućih promjena cijena koje utječu na druge troškove.

Prema MRS/MSFI izbor računovodstvenih politika zasniva se na donošenju menadžerskih odluka o:

- računovodstvenoj metodi za procjenjivanje imovine, obveza, prihoda i rashoda (FIFO ili prosječne cijene, linearna ili degresivna metoda amortizacije),
- informacijama koje treba objaviti u bilješkama (informacije o segmentima poduzeća, informacije o uvjetovanim čvrsto preuzetim obvezama, financijske projekcije itd.),
- mijenjanju računovodstvene procjene (otpisi potraživanja, promjena ekonomskog vijeka trajanja dugoročnih sredstava i slično) i
- koje događaje i transakcije uključiti u izvještaje (priznavanje prihoda, primjena fer vrijednosti za naknadno vrednovanje dugoročnih materijalnih i nematerijalnih sredstava, primjena neto prodajne vrijednosti za zalihe i slično).

Upravljanje politikama procjenjivanja u okvirima MRS/MSFI znači odabir one kombinacije od raspoloživih politika procjenjivanja, koja će doprinijeti ciljanom financijskom i prinostnom položaju poduzeća. Obveza donošenja odluka u vezi sa računovodstvenim politikama baziranim na MRS/MSFI predstavlja istovremeno osnovu za donošenje poslovnih politika u poduzeću.

Prema tome, bitne odlike računovodstvenih politika su:

- one su u direktnoj vezi sa poslovnom politikom poduzeća,
- kod novoosnovanog poduzeća potrebno je da se utvrde polazne računovodstvene politike koje omogućavaju istinito i fer prikazivanje njegovog imovinskog i financijskog stanja i rezultata poslovanja,
- jednom utvrđene računovodstvene politike dosljedno se primjenjuju u dužem vremenskom periodu, radi omogućavanja usporedivosti financijskih izvještaja različitih perioda,
- izmjena računovodstvenih politika vrši se u slučaju nastanka novih okolnosti koje ih čine opravdanim,
- prijedlog računovodstvenih politika daje rukovodilac organizacionog računovodstvenog dijela (računovodstva) u suradnji sa rukovodiocima drugih funkcija u poduzeću,
- odluku o računovodstvenim politikama donosi menadžment, a primjenjuje je računovodstvo,
- primijenjene računovodstvene politike objavljuju se u bilješkama uz financijske izvještaje.

Ciljevi izbora računovodstvenih politika

Menadžeri poduzeća, kao racionalni donosioci odluka, rukovode se određenim ciljevima koji se primjenom računovodstvenih politika žele postići. Računovodstvena politika integralni je dio opće poslovne politike poduzeća i kao takva nema samostalne ciljeve, već su njezini ciljevi izvede-

ni iz ciljeva upravljanja poduzećem kao cjelinom. Ciljevi računovodstvenih politika su zapravo ciljevi financijskog izvještavanja, gdje na temelju sadržaja financijskih izvještaja (bilanca stanja, bilanca uspjeha, izvještaja o novčanim tokovima i izvještaja o promjenama na kapitalu) menadžment želi da utječe na poslovne odluke različitih korisnika u smislu efikasnosti alokacije njihovih ograničenih financijskih resursa. Ciljevi financijskog izvještavanja, odnosno ciljevi kojima se menadžeri usmjeravaju kod izbora računovodstvenih politika mogu se sintetizirati na slijedeće:

- istinito i pošteno prikazivanje financijskog položaja poduzeća,
- maksimiziranje dobiti,
- opreznost i
- stabilnost dobiti.

Istinito i pošteno prikazivanje financijskog položaja poduzeća znači odabir takvih računovodstvenih politika koje će doprinijeti da se sredstva poduzeća prikažu na način da se precizno i tačno utvrde ekonomske koristi koje pritiču od tih sredstava u poduzeće, dok se obveze prikazuju po osnovu ekonomskih koristi koje treba žrtvovati da bi se obveza isplatila. U kontekstu ovog cilja, menadžeri se opredjeljuju za računovodstvene politike kojima će najbolje izmjeriti ekonomski potencijal sredstava u aktivni poduzeća, kao i onaj dio tog potencijala koji će na osnovu vremena ili upotrebe, odnosno kroz ciklus prodaje prijeći u troškove. U tom smislu, u uvjetima rastućih cijena, menadžeri poduzeća, za obračun troškova materijala, kao i nabavne vrijednosti prodate robe koriste FIFO metodu jer ona dovodi do iznosa zaliha materijala i zaliha robe po cijenama koje su najbliže tekućim, tržišnim cijenama. Pri obračunu amortizacije to bi značilo odabir metode koja će odgovarati realnoj dinamici kojom se ekonomske koristi od nekretnina, postrojenja i opreme troše i prelaze u rashode. Naravno, pored metoda obračuna troškova, računovodstvene politike sračunate na precizno iskazivanje financijskog položaja poduzeća, obvezuju na korištenje niže vrijednosti između troškova nabavke i neto prodajne vrijednosti (za zalihe) u uvjetima kontinuiranog pada vrijednosti. U uvjetima kada vrijednost sredstva raste u toku perioda, shodno ovom cilju, menadžeri odabiru one računovodstvene politike koje će tu pozitivnu promjenu u vrijednosti prepoznati i prikazati kroz sadržaj bilance stanja.

Maksimiziranje dobiti, za profitno orijentirana poduzeća, smatra se osnovnim poslovnim ciljem. Usmjeravanje prema realizaciji postavljenog cilja pretpostavlja izbor računovodstvenih politika koje će omogućiti ubrzano priznavanje i vrednovanje prihoda u tekućem periodu i onih politika koje će omogućiti odlaganje troškova. To bi konkretno značilo da u periodu rastućih cijena menadžment odabire metode vrednovanja troškova amortizacije i troškova materijala, nabavne vrijednosti prodate robe, koje su u skladu sa

zahtjevima za iskazivanjem što nižih troškova u tekućem periodu (FIFO metoda i linearna amortizacija). Operacionalizacija ovog cilja kroz izbor računovodstvenih politika znači jednu konstantnu usmjerenost menadžera prema bilanci uspjeha i ostvarenoj dobiti perioda.

Načelo opreznosti u računovodstvu je jedan od važnijih ciljeva. Poznate su situacije neopreznog izvještavanja koje su izazvale velike ekonomske krize, gdje su velika očekivanja investitora, optimistički financijski izvještaji, doveli do nerealnih poslovnih poteza, pa se opreznost nameće kao nužna zaštita investitora i povjerilaca. Cilj opreznosti u financijskom izvještavanju i odabiru računovodstvenih politika zahtjeva da u uvjetima kada ne postoje sigurne računске podloge za procjenjivanje bilančnih pozicija, treba aktivu podcijeniti, a pasivu precijeniti. Rukovodeći se ovim ciljem rezultat poduzeća biće oprezno odmjeren. Takav rezultat neće uvećavati očekivanja investitora niti će kreirati nerealan poslovni optimizam. Kod vrednovanja aktive i pasive, opreznost nalaže vrednovanje aktive po načelu najnižih vrijednosti (niže vrijednosti između troškova i neto prodajne vrijednosti - *lower of cost or market method*) i obveza po načelu najviših vrijednosti (najviša između prvobitno ugovorene vrijednosti obveze i njezine vrijednosti na dan bilance).

Kod izbora računovodstvenih politika priznavanja prihoda i rashoda, prema načelu opreznosti pretpostavlja izbor metoda koje će odložiti priznavanje prihoda koji nisu izvjesni i ubrzati priznavanje većih troškova u tekućem periodu. Ove metode se definiraju u poslovnoj praksi kao konzervativne metode obračuna troškova, a bilanca uspjeha koja iskazuje troškove obračunate na ovaj način je konzervativna slika poslovnih performansi poduzeća.

Financijska teorija, ali i suvremena empirijska istraživanja odnosa dobiti i cijena dionica poduzeća, pokazuju da jedna stabilna politika dobiti ima daleko veći pozitivan utjecaj na kretanje cijena dionica (aprecijaciju) nego politika volatilnih² dobiti. Smanjivanje fluktuacija u ostvarenoj dobiti, odnosno ujednačavanje dobiti proglašeno je novim ciljem financijskog izvještavanja i izbora računovodstvenih politika. Realizacija ovog cilja podrazumijeva jedan koherentan pristup računovodstvenim politikama, sagledavajući njihov potpun utjecaj na dobit, kao i međuovisnosti tih politika koje ponekad mogu poništiti efekte drugih politika na dobit. Tako, na primjer, izbor linearne metode amortizacije daje jedan uravnotežen trošak otpisa u vijeku trajanja, ali ako efikasnost sredstva opada sa protekom vremena, to znači da će ovo sredstvo odbacivati manje ekonomske koristi u budućnosti, što će rezultirati nižom, a ne stabilnom dobiti. Operacionalizacija cilja stabilne dobiti može se smatrati jednom od najkompleksnijih aktivnosti u računovodstvu.

² Volatilnost je mjerilo nepredvidive promjene neke varijable u nekom vremenskom periodu

Utjecaj računovodstvenih politika na eksterne korisnike

Korisnici financijskih izvještaja koji imaju direktan interes u poslovanju poduzeća kao što su investitori i kreditori, jako su zainteresirani za sadržaj financijskih izvještaja, kao ključnog kanala putem kojeg se informiraju o rezultatima aktivnosti poduzeća i njegovom financijskom položaju. Utvrđivanje fer cijene dionica poduzeća, odnosno pronalaženje podcijenjenih i precijenjenih dionica na tržištu jedan je od primarnih zadataka svakog racionalnog ulagača sredstava. Dva najvažnija indikatora cijene dionica poduzeća su očekivane promjene u neto dobiti poduzeća po jednoj dionici (dobit po dionici - *earnings per share, EPS*) i očekivani prinos na vlastiti kapital. S obzirom da je dobit jedna od komponenti pokazatelja EPS, investitori, prije odluke o kupovini dionica poduzeća, izvršit će procjenu kvaliteta iskazane dobiti u bilanci uspjeha. Pored investitora, procjena kvaliteta dobiti važna je i za kreditore. Na razvijenim financijskim tržištima postoje i djeluju različite rejting agencije (*Standard & Poor's, Moody's, Dun & Bradstreet i druge*). Kada je rentabilnost poduzeća iskazana kroz visinu i kvalitetu dobiti problematična, rejting agencije snižavaju kreditni rejting poduzeća što se odražava, kako na pad vrijednosti obveznica, tako i na nepovoljnije uvjete odobravanja kredita takvim poduzećima. U spomenutim slučajevima investitori traže veći prinos jer je i percipirani rizik ulaganja u to poduzeće veći. Procjena kvalitete dobiti ne odvija se kao dio individualnih aktivnosti svakog pojedinačnog investitora i kreditora. U zemljama gdje je korporativna tradicija duga, a financijska tržišta razvijena, postoji čitava mreža financijskih analitičara i savjetnika čija je primarna djelatnost pružanje informacija potencijalnim klijentima (ulagači sredstava u dionice i obveznice konkretnog poduzeća, banke i slično) u vezi performansi koje poduzeća iskazuju u obračunskom periodu ili u nizu obračunskih perioda. Zbog toga procjena kvalitete dobiti ima odgovarajuću težinu i skoro uvijek se prelama kroz cijenu dionica poduzeća na tržištu kapitala. Kvaliteta dobiti oblikuju slijedeći faktori: računovodstvene politike primijenjene u obračunu dobiti i prirode transakcija koje su dovele do iskazivanja prihoda i rashoda u bilanci uspjeha. Računovodstvene politike koje su prikazane u bilješkama uz financijske izvještaje najčešće se ocjenjuju kao konzervativne i agresivne.

Prve su one kojima se umanjuje nivo iskazane dobiti u odnosu na realnu, odnosno odlaže se dio dobiti za buduće obračunske periode, dok se agresivnim politikama smatraju one koje teže za iskazivanjem što veće dobiti u tekućem obračunskom periodu u odnosu na kasnije periode. Skup računovodstvenih politika koje vode ka ovakvom iskazivanju dobiti naziva se "upravljanje dobitom" (*earnings management*). Kvaliteta dobiti s aspekta primijenjenih računovodstvenih politika je samo jedna strana medalje. Dru-

gu čini tajming transakcija iz kojih proizlaze prihodi i rashodi. Ovdje je praktično riječ o promjenama u računovodstvenim procjenama, kao što je produženje ekonomskog vijeka trajanja i povećanje rezidualne vrijednosti kod nekretnina postrojenja i opreme, što utječe na niže iskazane troškove amortizacije u obračunskom periodu. Pored spomenutog, menadžeri mogu da snize dobit, tako što će forsirati otpis sredstava u skladu sa politikama koje definira MRS 36 - Umanjenje vrijednosti imovine i povećati iznos rashoda u bilanci uspjeha. Ovakva praksa je u svijetu poznata pod nazivom "veliko kupanje" (*big bath*). Ovakve promjene je dosta teško primijetiti, pogotovo kada menadžeri svjesno izbjegavaju njihovo prikazivanje u bilješkama uz financijske izvještaje. Pored spomenutih politika, koristi se i vanbilančno financiranje (*off balance sheet financing*), gdje se većina dugova poduzeća drži van domašaja bilance (npr. iskazivanje sofisticiranih derivata kao vanbilančnih elemenata, čvrsto ugovorene obveze nisu unijete u bilanci stanja i slično).

Izbor računovodstvenih politika je multidimenzionalno pitanje čiji se efekti prelamaju kroz sadržaj financijskih izvještaja, ali i na procjene koje u ime investitora i kreditora obavljaju financijski analitičari i rejting agencije. To znači da investitori i kreditori ne prihvaćaju samo tako financijske izvještaje koje im prezentira menadžment, kao odraz realnih performansi ekonomskih entiteta, već pokušavaju da uvidom u kvalitetu dobiti i bilješka, dobiju jasniju sliku o performansama koje su proizvod računovodstvenih politika.

FINANCIJSKO IZVJEŠTAVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Na osnovu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Bosne i Hercegovine i Europske unije predviđena je obveza Bosne i Hercegovine da u zadanim rokovima uskladi odgovarajuće bosanskohercegovačko zakonodavstvo sa propisima Europske unije. Isto tako, za pridruživanje Europskoj uniji obveza je usvajanja pravne stečevine Europske unije i na području računovodstva.

Prema odredbama članka 2. Zakona o računovodstvu i reviziji Bosne i Hercegovine propisano je:

1. Računovodstveni standardi koji se primjenjuju na cijelom teritoriju BiH su:
 - a. Međunarodni računovodstveni standardi (IAS), odnosno Međunarodni standardi financijskog izvještavanja (IFRS),
 - b. prateća uputstva, objašnjenja i smjernice koje donosi Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (IASB).

2. Standardi revizije i načela profesionalne etike profesionalnih računovođa koji se primjenjuju na cijelom teritoriju BiH su:
 - a. Međunarodni standardi revizije (ISA),
 - b. Kodeks etike za profesionalne računovođe, i
 - c. prateća uputstva, objašnjenja i smjernice, koje donosi Međunarodna federacija računovođa (IFAC).
3. Standardi iz ovog članka obuhvaćaju i standarde, uputstva, objašnjenja, smjernice i načela koje IFAC i IASB donesu nakon stupanja ovog zakona.
4. Standardi iz ovog članka se primjenjuju na sva privatna i javna poduzeća i druge pravne osobe sa sjedištem u BiH.
5. Izuzetno od odredbe stavka 4. ovog članka, a do objavljivanja međunarodnih računovodstvenih standarda za vlade i druge pravne osobe iz javnog sektora, proračuni, proračunski korisnici i izvanproračunski fondovi u BiH primjenjivat će važeće propise institucija BiH, entiteta i Distrikta o računovodstvu i financijskom izvještavanju.

Zakonom o računovodstvu i reviziji Bosne i Hercegovine propisana je primjena MRS/MSFI za sve poslovne subjekte u BiH, bez obzira na veličinu, čime je malim i srednjim poduzećima nametnut predetaljan i preširok okvir financijskog izvještavanja.

Od 2006. godine intenzivno je započeo proces usklađivanja MRS/MSFI i američkih US GAAP-ova, što je dovelo do brojnih i bitnih izmjena MSFI.

Računovodstveni sustav svake zemlje pa tako i BiH, određen je zakonima, standardima te poreznim i ostalim propisima. Oni predstavljaju normativni okvir kojim se definira ponašanje gospodarskih subjekata koji unutar njega djeluju. U BiH područje računovodstva je regulirano, prije svega, Zakonom o računovodstvu i reviziji Bosne i Hercegovine i entitetskim zakonima o računovodstvu i reviziji. Zakon o računovodstvu i reviziji Bosne i Hercegovine je okvirni zakon, kojim se utvrđuju obvezni standardi računovodstva i revizije, uključujući i kodeks profesionalne etike za profesionalne računovođe i revizore koji se obvezno primjenjuju na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Entitetski zakoni o računovodstvu i reviziji koji su u primjeni od 2010. godine, ne samo da reguliraju problematiku financijskog izvještavanja, već uređuju cjelokupno računovodstvo gospodarskih društava.

Orijentacija naše zemlje ka tržišnoj privredi i uključivanje u suvremene ekonomske tokove zahtjevala je reformu računovodstvenog sistema. Opredjeljenje ka tržišnoj privredi zahtijevalo je kvalitativnu promjenu obračunskog sistema. Ovo stoga što, ako želimo da budemo aktivan učesnik međunarodnog tržišta, ako želimo da budemo prisutni na tržištima susjednih i najrazvijenijih zemalja, ili što je još važnije želimo li da oni

budu prisutni na našim područjima sa svojim novcem, znanjem, tehnologijom i iskustvom, moraju biti osigurane sve potrebne pretpostavke. Jedna od njih je ta da naš računovodstveni sistem mora biti usklađen sa računovodstvenim sistemima drugih zemalja, tj. da su financijski izvještaji naših poduzeća međunarodno usporedivi i razumljivi svim zainteresiranim korisnicima. Zbog svega toga, Međunarodni računovodstveni standardi jesu naša današnja stvarnost.

Financijski izvještaji su postali pouzdaniji kriteriji pri odlučivanju inozemnih ulagača jer su postali prepoznatljiviji i razumljiviji inozemnim korisnicima. Budući da MRS/MSFI ne propisuju strogo pridržavanje samo nekog pravila, već daju mogućnost izbora najpovoljnije alternative, moguće je reći da se uz taj zahtjev vežu indirektno koristi od primjene MRS/MSFI. To posebno stoga što njihova primjena nalaže pomno upoznavanje s odredbama samih standarda, kao i potrebu stalne edukacije računovođa. Data mogućnost izbora zahtijeva nova i dodatna saznanja o prednostima i nedostacima mogućih alternativnih rješenja, tj. računovodstvenih politika iz postojećeg okvira MRS/MSFI. Upravo taj zahtjev daje novu dimenziju računovodstvenoj profesiji i podiže je na viši stručni nivo.

ZAKLJUČAK

Harmonizacija računovodstvenih politika i financijskog izvještavanja nije sama sebi cilj. U krajnjoj liniji, ona rezultira kvalitetnim, općerazumljivim, relevantnim i usporedivim računovodstvenim informacijama. Na bazi njih brojni stejkholderi (vlasnici kapitala, potencijalni investitori, kreditori i drugi povjerioci, poslovni partneri, sindikati, državni organi, regulatorna tijela i dr.) donose racionalne ekonomske odluke. One se odnose na mobilizaciju i alokaciju kapitala, upravljanje koncernima, suradnju između poslovnih partnera, vođenje ekonomske politike itd. Iskustva EU pokazuju da se integracijski procesi ne mogu odvijati željenim tempom i rezultirati zadovoljavajućim privrednim efektima ako, pored ostalog, nisu praćeni i harmoniziranim i transparentnim financijskim izvještavanjem. Čak šta više, integracijski procesi u Europi promatrani ne samo institucionalno, tj. kroz prizmu regionalnih integracija kao što je EU, nego kao kontinuirana međusobna ekonomska suradnja brojnih država i njihovih poduzeća teško je ostvariva bez MRS/MSFI. Oni treba da pospješe procese integracije u Europi i tako daju svoj puni doprinos povećanjem privredne aktivnosti, racionalnoj upotrebi resursa, rastu životnog standarda i slično.

Kvaliteta financijskog izvještavanja značajno ovisi o izboru računovodstvenih politika. MRS/MSFI pružaju vrlo široki raspon priznavanja i mjerenja pojedinih elemenata financijskih izvještaja, kojima se onda može izrav-

no utjecati na iskazani financijski položaj i uspješnost poslovanja. Ovako široko postavljene standardi rezultat su njihove primjene u širokim svjetskim okvirima, u različitim gospodarskim sustavima s različitim stupnjevima razvoja, s različitim zakonodavnim i poreznim okvirima, različitim nasljeđima povijesti i mnogim drugim činiocima koji izravno utječu na računovodstvo.

S obzirom da je menadžment poduzeća primarno odgovoran za prikazivanje financijskih izvještaja, u realizaciji te odgovornosti menadžeri obilato koriste slobodan manevarski prostor definiran od strane MRS/MSFI. U tom manevarskom prostoru biraju se računovodstvene politike koje doprinose realizaciji specifičnih poslovnih ciljeva, kao što su: maksimiziranje dobiti, istinito i pošteno prikazivanje financijskog položaja, konzervativizam i stabilnost dobiti. U realizaciji spomenutih ciljeva koriste se kriteriji kvaliteta definirani od strane MRS/MSFI, ali i specifični kriteriji menadžmenta. Odabrane računovodstvene politike opredjeljuju sadržaj računovodstvenih informacija u financijskim izvještajima. Investitori i kreditori su prinuđeni da kroz procjenu kvalitete dobiti i bilježaka utvrde kojim su se računovodstvenim politikama menadžeri služili u poduzeću, kao i da utvrde eventualna odstupanja realnog od iskazanog prinostnog i financijskog položaja. Na ovaj način investitori i kreditori, kao najvažniji korisnici, oblikuju svoje investicijske i kreditne odluke.

Nije dovoljno samo zakonski dobro urediti okvir financijskog izvještavanja, već ga treba dosljedno i strogo provoditi u praksi. Imajući na umu stanje sudstva u BiH i razinu korupcije, posebnu pozornost treba pridati upravo dosljednoj primjeni Zakona o računovodstvu i reviziji i MRS/MSFI. Svaki pokušaj zloupotrebe financijskih izvještaja za zavaravanje ulagača i ostalih korisnika treba dosljedno kažnjavati.

Pažljivim odabirom računovodstvenih politika moguće je manipulirati iskazanim rezultatom poslovanja što znači da se u financijskom izvještaju prikazuju rezultati poslovanja s unaprijed očekivanim i kreiranim stavom korisnika izvještaja o društvu. Da bi se to izbjeglo i svelo na najmanju moguću mjeru, računovodstvene politike moraju se dosljedno primjenjivati, a njihov se kumulativni utjecaj na jedno obračunsko razdoblje neutralizira retroaktivnom primjenom.

LITERATURA

1. Klikovac, A. (2008), *Financijsko izvještavanje u Europskoj uniji, Harmonizacija financijskog izvještavanja za mala i srednja poduzeća u EU*, MATE, Zagreb.
2. Nobes, C., Parker R. (2008), *Comparative International Accounting*, FT Prentice Hall, Harlow.
3. Piljić, J. (2012), *Analiza financijskih izvještaja, «OFF-SET»* Tuzla.
4. *Zakon o računovodstvu i reviziji Bosne i Hercegovine*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 42/04.

PORESKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE U PRAVCU PORESKE HARMONIZACIJE DRŽAVA ČLANICA

Željko Petrović¹

SAŽETAK

Države članice Evropske unije uređuju na koji će način u okviru svojih državnih granica urediti poreski sistem, dok sama Evropska unija nema velika ovlaštenja u tom pogledu. Evropska unija svoju poresku politiku prije svega usmjerila je na sprječavanje utaje poreza i izbjegavanje plaćanja poreza. Njena poreska politika ima za cilj da omogući funkcionisanje jedinstvenog tržišta kroz usklađivanje različitih poreskih sistema država članica. Sa pravnog aspekta to podrazumijeva usklađivanje pravnih i drugih propisa u okvirima Evropske unije, kako bi se otklonile barijere u međusobnoj trgovini država članica. Različitosti u pogledu poreskih sistema unutra Evropske unije dovode do toga da pojedine države članice imaju povoljnije poreske uslove i na taj način privlače potencijalne investitore, te se javlja fenomen poreske konkurentnosti. Rad se bavi poreskom politikom Evropske unije, njenim ciljevima i dometima. Ukazaće se na nastojanja u pogledu harmonizacije poreskih sistema država članica, kao i na trenutno stanje u toj oblasti. Analiziraće se mjere koje Evropska unija preduzima u okvirima postavljena poreske politike, te ukazati na moguće zloupotrebe imajući u vidu postojanje različitih poreskih sistema sa jedne strane, a sa druge strane slobodan protok roba, usluga i kapitala.

KLJUČNE RIJEČI: *Evropska unija, porezi, sistem, politika, tržište.*

ABSTRACT

Member States of the European Union regulate how to regulate their tax system within their national borders, while the European Union itself does not have much authority in this regard. The European Union has primarily focused its tax policy on preventing tax evasion and avoiding tax payments. Its tax policy aims to facilitate the functioning of the single market through the harmonization of Member States' different tax systems. From a legal point of view, this implies harmonization of legal and other regulations within the

¹ doc. dr Željko Petrović, Visoka škola Banja Luka College, Banja Luka, e-mail: petrovicz@yahoo.com

European Union, in order to remove barriers to trade between Member States. Differences in tax systems within the European Union cause individual Member States to have more favorable tax conditions, thereby attracting potential investors and the phenomenon of tax competitiveness. The paper deals with the tax policy of the European Union, its objectives and scope. Efforts to harmonize Member States' tax systems will be highlighted, as well as the current state of play in this area. It will analyze the measures taken by the European Union in setting tax policies and point out possible abuses, given the existence of different tax systems on the one hand and the free flow of goods, services and capital on the other.

KEY WORDS: *European Union, taxes, system, policy, market.*

UVOD

Poreska politika ima poseban značaj u stvaranju poslovnog ambijenta za direktne strane investicije. Poreska konkurentnost jedna je od najbitnijih odrednica ukupne konkurentnosti države čime se utiče na privredni i ukupan ekonomski rast (Miraščić i Abaspahić, 2014).

Da bi se stvorilo jedinstveno tržište u Evropskoj uniji neophodno je bilo da se izvrši usaglašavanje poreskih sistema država članica, tako da su one prihvatile zajedničku carinsku i akciznu politiku, kao i uvođenje poreza na promet kao jedinstvenog poreza na promet. Oporezivanje je u nadležnosti država članica Evropske unije, ali je indirektno oporezivanje u velikoj mjeri usklađeno prema preporukama Evropske unije, dok je direktno oporezivanje i dalje u apsolutnoj nadležnosti država članica. U pogledu direktnog oporezivanja često postoje velike razlike između poreskih sistema država Evropske unije, te dolazi do poreske konkurentnosti, odnosno postojanja povoljnijih poreskih uslova što privlači investicije. Upravo od poreskih sistema zavisi obim privrednih ulaganja i uopšte sam ekonomski rast, jer danas međunarodni kapital karakteriše mobilnost i nije vezan strogo za državne granice. Evropska unija od početka je imala za cilj stvaranja jedinstvenog tržišta, što u velikoj mjeri zavisi od usklađivanja poreskih sistema država članica.

Evropska unija nije federacija država članica već predstavlja međunarodnu organizaciju koja ima za cilj ekonomsku integraciju u kojoj svaka država ima sopstvenu poresku politiku. Zato je pokrenut proces poreske harmonizacije u Evropskoj uniji u skladu sa njenom poreskom politikom, koji ima za cilj poresku integraciju država članica putem zakonodavnih, sudskih i institucionalnih mehanizama (Mladenović, 2015). Poreska harmonizacija zasniva se na harmonizaciji poreskih politika država članica u pogledu indirektnog oporezivanja i manjoj mjeri direktnog oporezivanja. Razlike u poreskim sistemima vode nastanku poreske konkurentnosti koja može da dovede i do izvjesnih zloupotreba.

Porezi imaju veliki značaj jer njima država pokriva ogromnu većinu svojih javnih rashoda. Uloga i značenje poreza se mijenjalo, a poseban značaj ima u državama Evropske unije. Na to utiču prije svega privredne, socijalne, političke i društvene prilike u Evropskoj uniji kao specifičnoj međunarodnoj organizaciji koja okuplja najrazvijenije države Evrope.

PORESKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE

Porezi predstavljaju svojevrsni namet države prema svojim rezidentima. Sa jedne strane postoji obaveza davanja, a sa druge strane nema direktne protivčinidbe. Međutim, lica koja plaćaju porez imaju razne koristi od te naplate jer prikupljena sredstva se koriste za školstvo, javnu sigurnost, zdravstvo itd (Kesner - Škreb, 2005).

Evropska unija je političko-ekonomska zajednica koja ima zajedničko unutrašnje tržište sa zajedničkom valutom kod većine članica, te zajedničku carinsku politiku. Svaka država Evropske unije ima sopstveni poreski sistem što je u skladu sa očuvanjem njenog nacionalnog suvereniteta. Države članice Evropske unije u tom pravcu vode sopstvene politike i strategije, te idu u pravcu stvaranja optimalnog poreskog sistema. Tako po pravilu privredno razvijenije države Evropske unije naplaćuju i veće poreze. Primjer toga su skandinavske države Danska, Švedska, Island u kojima postoji visok stepen socijalne i zdravstvene zaštite. Članice Evropske unije očuvale su svoju suverenost upravo kroz vođenje sopstvene poreske politike, tako bez obzira na prenos brojnih nadležnosti na Evropsku uniju u ovom domenu postoje izuzetno ograničena ovlašćenja ove organizacije. Teži se ostvarivanju stabilizacije poreskih prihoda u svakoj državi članici Evropske unije što vodi i stabilnijem funkcionisanju unutrašnjeg tržišta.

U svakoj državi članici Evropske unije postoje direktni i indirektni porezi (Barro, 2019). Države odlučuju samostalno o direktnim porezima uz činjenicu da dobijaju određene preporuke od strane Evropske unije, dok na indirektnu poreze utiče se usvojenim politikama Evropske unije. Direktni porezi odnose se na poreze na dohodak, bogatstvo i kapital pojedinaca i privrednih društava. Indirektni porezi obuhvataju porez na dodatu vrijednost - PDV, akcize, uvozne dažbine, poreze na energiju i ostale ekološke poreze (Šinković, 2013). Evropska unija kontroliše u svakoj državi članici mogućnost pojave štetne poreske konkurencije koja onemogućava slobodnu trgovinu, odnosno kretanje roba i usluga na tržištu unije. Poreska politika Evropske unije postavila je zadatak uticaja na rast preduzeća i kretanje kapitala na zajedničkom tržištu, a to nastoji postići harmonizacijom poreza na dobit preduzeća i poreza na štednju.

Evropska unija pokušava da izvrši harmonizaciju, odnosno ujednačavanje u poreskim sistemima država članica, odnosno da smanji postojeće razlike. Činjenica je da između država članica postoje velike razlike u stepenu privredne razvijenosti, te zbog toga postoje razlike i u porezima. Kako je glavni cilj sloboda kretanja roba, usluga, proizvoda i kapitala upravo kroz harmonizaciju poreza država članica nastoji se olakšati ovaj cilj. U pogledu propisa iz ove oblasti jedino su potpuno usklađeni oni koji se odnose na carine, te postoji usaglašenost oko poreza na dodatnu vrijednost u pogledu zakonskih propisa, dok postoje različite stope oporezivanja. Tako da se daju preporuke stope za porez na dodatnu vrijednost, kao i snižene stope za ovaj porez.

Kao glavne prioritete svoje poreske politike Evropska unija utvrdila je uklanjanje poreskih prepreka prekograničnoj privrednoj aktivnosti, borbu protiv štetnih djelovanja poreza i promovisanje bolje saradnje država članica u oblasti poreza, radi boljeg nadzora i sprječavanja prevara. Posebna pažnja se posvetila problemima sa kojima se suočava Evropska unija, odnosno njeni građani, a odnose se na diskriminaciju, dvostruko oporezivanje, poteškoće povezane s traženjem povrata poreza i dobijanja informacija o inostranim poreskim propisima. Evropska unija je prioritet dala borbi protiv utaje poreza i izbjegavanju plaćanja poreza koje je važno pitanje poreske politike Evropske unije. Bez obzira što Evropska unija ima velike nadležnosti porezi su i dalje u rukama država članica, tako da Evropska unija u tom domenu ima prilično ograničena ovlašćenja. Glavni cilj je da se postigne nesmetano funkcionisanje jedinstvenog tržišta što je jedna od osnovnih karakteristika Evropske unije (Agnerer, 2022).

Ugovor o funkcionisanju Evropske unije sadrži Poglavlje o poreskim odredbama kojim se ima za cilj usklađivanje zakona država članica u oblasti indirektnih poreza. Takođe postoji Poglavlje o usklađivanju zakona Ugovora o funkcionisanju Evropske unije koje se odnosi na poreze koji indirektno utiču na uspostavljanje unutrašnjeg tržišta. U oblasti poreske politike Evropske unije bitne su i odredbe Ugovora o funkcionisanju Evropske unije koje se odnose na slobodu kretanja lica, usluga i kapitala, životnu sredinu i tržišnu konkurenciju. Ono što je posebno bitno da države članice moraju da nastoje da što više usklade svoja poreska zakonodavstva. Usklađivanje u oblasti indirektnih poreza postignuto je prije nego kod direktnih poreza jer je glavni cilj postizanje jedinstvenog tržišta u punom kapacitetu. Ima se za cilj postići što veći privredni rast država članica, ali i pravednije i učinkovite oporezivanje u Evropskoj uniji. Pravo na uvođenje, ukidanje ili izmjenu poreza još je uvijek u rukama država članica, pri čemu moraju da se poštuju određena pravila Evropske unije. Države članice mogu slobodno izabrati poreski sistem uz poštovanje opštih propisa i preporuka Evropske unije.

Takođe, ide se u pravcu bolje saradnje između država članica u oblasti oporezivanja. Upravo saradnjom država u ovoj oblasti, razmjennom informacija u velikoj mjeri će se suzbiti neplaćanje poreza. Takođe Evropska komisija prati poreske politike država članica te na osnovu dobijenih informacija daje preporuke za postupanje. Bez saradnje država nema uspješne borbe protiv poreskih prevara. Poreska politika Evropske unije ide u pravcu da pojednostavi propise u oblasti poreza, te ukidanju poreske diskriminacije i dvostrukog oporezivanja. Tako je usvojena Direktiva o suzbijanju izbjegavanja poreza 2016. godine sa izmjenom 2017. godine kojom se utvrđuju pravila protiv izbjegavanja poreza koje direktno utiču na funkcionisanje unutrašnjeg tržišta i rješavaju neusklađenosti sa državama izvan Evropske unije (Čaušević, 2020). Poreska politika Evropske unije ide u pravcu da se oporezivanje prilagodi modernim tehnologijama, prije svega da se uspostavi bolja saradnja između država i efikasnija razmjena informacija u ovoj oblasti. Postoji potreba za daljim reformama, kako bi se poreski sistemi država članica prilagodili privrednim, socijalnim i tehnološkim izazovima. Posebna je aktivnost u ovoj oblasti Evropskog parlamenta i njegovih odbora. Tako je osnovan Pododbor za poreska pitanja Odbora za ekonomsku i monetarnu politiku 2020. godine koji ima za glavni cilj da se bavi pitanjima izbjegavanja plaćanja poreza. Takođe ima cilj da se obezbijedi pravedno oporezivanje, te održivi privredni razvoj. Poreskom reformom postavljaju se okviri u oblasti poreza za sve države članice Evropske unije.

HARMONIZACIJA PORESKIH POLITIKA DRŽAVA ČLANICA EVROPSKE UNIJE

Evropska unija direktno ne učestvuje u naplati poreza niti utvrđuje poreske stope. Države su očuvale punu suverenost u pogledu visine poreza koji će da naplate, kao i o načinu trošenja prihoda koje ostvare od poreza. Međutim postoji potreba harmonizacije poreskih politika država članica Evropske unije kako bi se uskladile sa opštom poreskom politikom Evropske unije. Tako da Evropska unija ima izvjesnu vrstu nadzora nad nacionalnim poreskim politikama prije svega u cilju zaštite poslovanja i zaštite potrošača.

Poreske politike država članica Evropske unije treba da budu tako postavljene da:

- omogućavaju slobodan protok robe, usluga i kapitala (jedinstveno tržište);
- preduzeća u jednoj državi nemaju nepoštenu prednost pred konkurentima iz druge države;
- da se porezima ne diskriminišu potrošači, zaposleni ili preduzeća iz drugih država Evropske unije.

Prekogranična trgovina robama i uslugama omogućena je jedinstvenim tržištem Evropske unije, zbog toga je potrebna harmonizacija propisa u oblasti oporezivanja roba i usluga, kako bi se navedena trgovina pojednostavila i zaustavilo narušavanje tržišne konkurencije, a u tom pravcu se zaključuju i posebni sporazumi. Države članice nastoje da usklade svoje ekonomske politike, sve u pravcu sveopšteg privrednog rasta. Usaglašavanjem poreskih politika ide se pravičnijem oporezivanju koje pogoduje samom razvoju. Neophodno je da se postigne transparentnost i jednostavnost u pogledu oporezivanja, što vodi lakšem rješavanju problema tipa utaje poreza, neplaćanja poreza, obaveza plaćanja poreza od strane građana koji su se preselili u druge države članice Evropske unije kao i kod prelaska preduzeća iz jedne države članice u drugu.

Poreska politika Evropske unije ima dvije alternative, a to su djelimično usklađivanje ili potpuna harmonizacija poreskih sistema država članica. Evropska unija je na svojevrsnom traganju za idealnim modelom zajedničke poreske politike. Države se teško odriču suverenih prava u ovoj oblasti. Harmonizacija se odnosi na usklađivanje poreskih sistema, što ne znači da oni budu apsolutno jednaki već da budu usklađeni u smislu da porezi i poreske politike doprinesu evropskoj integraciji i doprinesu slobodnom kretanju ljudi, kapitala, roba i usluga. Još od Rimskog ugovora 1957. godine, počelo se govoriti o harmonizaciji poreza. Ugovor o Evropskoj uniji omogućio je državama članicama da budu suverene u oblasti poreskih sistema uz izvjesna prilagođavanja odlukama Evropske unije. Evropska unija usvojila je više odluka o harmonizaciji pojedinih poreza, tako da je postignut određeni nivo usklađivanja poreskih sistema. Neusklađenost poreskih sistema vodi izbjegavanju plaćanja poreza što vodi manjim državnim prihodima, te se sve odražava ne samo na države članice, već na cjelokupnu Evropsku uniju. U pravcu harmonizacije poreza posebno je bitna i saradnja administracija država članica Evropske unije (Popov, 2005).

Direktni porezi u Evropskoj uniji još uvijek su u punoj nadležnosti nacionalnog prostora. S obzirom da ovi porezi direktno utiču na funkcionisanje zajedničkog tržišta, Evropska komisija je 1967. godine usvojila Program za usklađivanje direktnih poreza. Evropska unija je usvojila više direktiva u pogledu harmonizacije direktnih poreza kako bi se izbjeglo dvostuko oporezivanje i omogućilo funkcionisanje jedinstvenog tržišta, eliminisanje štetne poreske konkurencije i suzbijanje poreskih utaja (Kuvač, 2015). Kod indirektnih poreza postignuto je više u oblasti harmonizacije, tako da je usvojen Carinski zakon Evropske unije, donesene su direktive iz oblasti PDV-a, akciza, saradnje poreskih uprava članica u području PDV-a i akciza. Carinski zakon i regulacije o službenoj saradnji poreskih uprava direktno se primjenjuju u državama članicama, dok direktive iz sfere PDV-a i akciza

sadrže minimalne standarde i pravila koja se moraju ugraditi u nacionalne propise država članica. Evropska komisija je zadužena da nadzire proces ugradnje direktiva u nacionalna zakonodavstva država članica. Najveća pažnja poklonjena je harmonizaciji zakona o PDV-u i harmonizaciji zakona o akcizama. U vezi sa PDV-om usvojeno je više od trideset različitih smjernica, takođe veliki napredak je učinjen u oblasti akciza (Dečković, 2018).

Postupak harmonizacije poreskih sistema država članica Evropske unije je i dalje komplikovan jer za donošenje svih odluka potreban je konsenzus, te na taj način države štite svoj suverenitet, jer smatraju da je poreski sistem jedno od glavnih njegovih obilježja. Sa jedne strane imamo zajedničko tržište, ekonomsku i monetarnu uniju, dok sa druge strane države članice teško se prilagođavaju reformama u oblasti poreza. Poreska harmonizacija pogoduje stvaranju zajedničkog tržišta i uklanjanju fiskalnih prepreka koje narušavaju konkurenciju na zajedničkom tržištu. Ona vodi izjednačavanju ekonomskih politika i uopšte stvaranju jedinstvene politike država članica Evropske unije koja vodi ubrzanju integracije i međuzavisnosti privreda država. Sa druge strane, svaka država ima izvjesne specifičnosti kojima nastoji da prilagodi poreski sistem, a poreskom politikom nastoji da privuče što veće investicije. Treba naglasiti da i države koje nastoje da postanu članice Evropske unije treba da harmonizuju svoje poreske politke sa poreskom politikom Evropske unije što bi omogućilo lakši prijem ovih država odnosno ubrzao bi se proces njihove integracije. Jedan od glavnih nedostataka Evropske unije ostaje nepostojanje jedinstvene poreske politike, te će u budućnosti jedno od glavnih pitanja biti upravo dalja harmonizacija poreza država članica Evropske unije. Usklađivanje nacionalnih poreskih politika država članica sa poreskom politikom Evropske unije nije kao što ime kaže uopšte harmoničan proces, već naprotiv to je jedan složen postupak koji se u praksi pokazao težak za izvođenje. Sa jedne strane, ova harmonizacija se može smatrati samo saradnjom država u ovoj oblasti, dok sa druge strane ona može da ide u pravcu smanjivanja razlika između država članica u oblasti oporezivanja. Tako da je jedan od glavnih ciljeva jedna vrsta prilagođavanja poreskih sistema kako bi se postigli zajednički ekonomski ciljevi država u Evropskoj uniji. U sadašnjim okolnostima nerealno je očekivati potpunu poresku harmonizaciju, odnosno uspostavljenje jednakih poreskih sistema u svim državama članicama Evropske unije.

ZAKLJUČAK

Države članice Evropske unije nadležne su za oporezivanje. Indirektno oporezivanje u velikoj je mjeri usklađeno prema preporukama Evropske unije, dok je direktno oporezivanje i dalje u apsolutnoj nadležnosti država

članica. Jedinstveno tržište Evropske unije zavisi i od usklađivanja poreskih sistema država članica. Postojanje sopstvenih poreskih sistema država članica Evropske unije je u skladu sa očuvanjem nacionalnog suvereniteta. Članice Evropske unije očuvale su svoju suverenost upravo kroz vođenje sopstvene poreske politike, tako bez obzira na prenos brojnih nadležnosti na Evropsku uniju u ovom domenu postoje izuzetno ograničena ovlašćenja ove organizacije. Pravo na uvođenje, ukidanje ili izmjenu poreza još je uvijek u nadležnosti država članica, pri čemu moraju da se poštuju određena pravila Evropske unije. Poreska politika Evropske unije ima dvije alternative, a to su djelimično usklađivanje ili potpuna harmonizacija poreskih sistema država članica. Postupak harmonizacije poreskih sistema država članice Evropske unije je komplikovan jer je za donošenje svih odluka potreban konsenzus, te na taj način države štite svoj suverenitet, jer smatraju da je poreski sistem jedno od glavnih njegovih obilježja. Sa jedne strane, države članice su pristale na zajedničko tržište, ekonomsku i monetarnu uniju, dok se sa druge strane teško prilagođavaju reformama u oblasti poreza. Jedan od glavnih nedostataka Evropske unije ostaje nepostojanje jedinstvene poreske politike, te će u budućnosti jedno od gorućih pitanja biti upravo dalja harmonizacija poreza država članica Evropske unije. Trenutno je nerealno očekivati uspostavljanje jednakih poreskih sistema u svim državama članicama Evropske unije.

LITERATURA

1. Angerer, J. (2022). Opća porezna politika. Informativni članci o Europskoj uniji. Europski parlament, 08-2022.
2. Barro, R. J. (2019). Porezi i makroekonomija. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, 37(2).
3. Čaušević, M. (2020). Izbjegavanje dvostrukog oporezivanja u Evropskoj uniji, Feb Sarajevo, 02-2022.
4. Dečković, S. (2018). Harmonizacija poreza u Evropskoj uniji. Ekonomski izazovi, 7(13).
5. Kesner-Škreb, M. (2005). Proporcionalni porez. Financijska teorija i praksa, 29(2).
6. Kuvač, L. (2015). Harmonizacija izravnih poreza unutar EU. Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, 1-2/2015.
7. Mirašćić, G., Abaspahić, H. (2014). Poreska politika u funkciji ekonomskog rasta i zapošljavanja u Federaciji Bosne i Hercegovine. Zbornik radova II Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina i Euroatlantske integracije, 2(2).
8. Mladenović, M. Ž. (2015). Konkurentnost fiskalnog sistema Republike Srpske u odnosu na fiskalnu konkurentnost Slovenije i Hrvatske, kao zemalja članica Evropske unije. Magistarski rad. Banja Luka: Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment.
9. Popov, I. G. (2005). Poresko pravo Evropske unije. Beograd: Službeni glasnik.
10. Šinković, Z. (2013). Ekološki porezi. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 50(4).

ANALIZA POREZNOG BILANSA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE SA PRIMJERIMA KOREKCIJE

Ankica Čanić¹

SAŽETAK

Porezni bilans je poseban finansijski izvještaj koji se podnosi Poreznoj upravi u cilju prijave obračunatog poreza na dobit. Porezni bilans zajedno sa prijavom poreza na dobit, te ostalom propisanom dokumentacijom čini prijavu poreza na dobit. U poreznom bilansu se vrši usklađivanje finansijskog rezultata, sukladno zakonskim propisima, te utvrđivanje tačne obaveze poreza na dobit. Predmet istraživanja rada odnosi se na prezentovanje i analizu poreznog bilansa i prijave poreza na dobit, kao i prezentovanje konkretnih primjera korekcije poreznog bilansa tokom inspekcijskog nadzora. S obzirom na glavni istraživački problem, te analizu istog, cilj rada je ukazivanje na potrebu dosljedne primjene važeće zakonske regulative prilikom usklađivanja pozicija u poreznom bilansu, u cilju utvrđivanja tačne osnovice poreza na dobit. U skladu sa istraživačkim problemom i glavnim ciljem, korištene su kvantitativne i kvalitativne metode, prikupljeni su primarni kao i sekundarni izvori informacija, te je sprovedeno istraživanje pokazalo da samo dosljedna primjena zakonskih propisa prilikom sastavljanja poreznog bilansa dovodi do tačne obaveze poreza na dobit, te da samo dobro edukovani inspektori mogu utvrditi da li je porezni bilans sastavljen u skladu sa važećom zakonskom regulativom.

KLJUČNE RIJEČI: *prijava poreza na dobit, porezni bilans, osnovica poreza na dobit, korekcija poreznog bilansa.*

ABSTRACT

The tax balance is a special financial report that is submitted to the Tax Administration in order to declare the calculated income tax. The tax balance together with the Income Tax Return and other prescribed documentation is the income tax return. The financial balance is adjusted in the tax balance, in accordance with legal regulations, and the exact income tax liability is

¹ MSc Ankica Čanić, Porezna uprava Federacije Bosne i Hercegovine, Kantonalni porezni ured, Tuzla, e-mail: anikacanic@gmail.com

determined. The subject of the research is related to the presentation and analysis of the tax balance and income tax returns, as well as the presentation of specific examples of tax balance correction during the inspection. Given the main research problem, and its analysis, the aim of this paper is to point out the need for consistent application of applicable legislation when adjusting positions in the tax balance, in order to determine the exact basis of income tax. In accordance with the research problem and the main goal, quantitative and qualitative methods were used, primary as well as secondary sources of information were collected, so the research showed that only consistent application of legal regulations when compiling the tax balance leads to an accurate income tax liability, and that only well-educated inspectors can determine whether the tax balance is compiled in accordance with applicable legislation.

KEY WORDS: *income tax return, tax balance, profit tax base, correction of tax balance.*

UVOD

U modernom društvu i uvjetima globalizacije, sve je prisutnija težnja pojedinaca da ostvare što veći profit, te od istog koriste sva raspoloživa sredstva. U cilju da im ostane što više profita, pojedinci izbjegavanja plaćanje poreza, ne razmišljajući šta to znači za državu i društvo u kojem žive. Ubiranjem poreza država može uraditi mnogo za dobrobit svih lica koja u njoj žive i rade. Izbjegavanje plaćanja poreza na dobit se vrši korištenjem svih raspoloživih sredstava, a najčešće je to netačan prikaz obračunate osnovice poreza na dobit. Jedan od načina za obračun netačne osnovice poreza na dobit je i korištenje slabosti i nedorečenosti važećih zakona, kao i računovodstvenih propisa. Stoga, knjigovođe u saradnji sa menadžmentom ili vlasnicima firmi, sastavljaju finansijske izvještaje, odnosno vrše obračun osnovice poreza na dobit, na način da ne primjenjuju sve računovodstvene i zakonske propise koje bi dovele do tačnog obračuna, odnosno primjenjuju samo one propise koji dovode do obračuna manje osnovice, kako bi u konačnici platili manji iznos poreza na dobit. Stoga je veoma bitan kontinuirani inspeksijski nadzor, kako bi se spriječile nepravilnosti prilikom obračuna i prijave poreza na dobit.

UTVRĐIVANJE POREZNE OSNOVICE U POREZNOBILANSU

Svako pravno lice ima obavezu da na kraju izvještajnog perioda, a to je obično jedna kalendarska godina, sastavi finansijske izvještaje na osnovu kojih se izražava stanje imovine i obaveza, kao i njegova finansijska snaga, odnosno poslovni rezultat. To su bilans stanja i bilans uspjeha koji moraju

biti sastavljeni i prezentirani na osnovu Međunarodnih računovodstvenih standarda (MRS) i Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja (MSFI), te propisima koje uređuje računovodstvo. Na osnovu finasijskog rezultata iskazanog u bilansu uspjeha utvrđuje se osnovica poreza na dobit. Ista se utvrđuje usklađivanjem ostvarenog finansijskog rezultata sukladno propisanoj zakonskoj regulativi. Tako utvrđena osnovica poreza na dobit se prijavljuje u Poreznu upravu. Porezna prijava uključuje prijavu poreza na dobit, porezni bilans i drugu dokumentaciju propisanu Zakonom o porezu na dobit.

Prema odredbama Zakona o porezu na dobit Federacije Bosne i Hercegovine (BiH), porezna osnovica utvrđuje se u poreznom bilansu usklađivanjem rashoda i prihoda i kapitalne dobiti / gubitka iskazanih u finansijskim izvještajima na način propisan ovim zakonom. Porezna osnovica se izračunava kao dobit iskazana u finansijskom izvještaju uvećana za porezno nepriznate rashode i druge porezno nepriznate stavke i umanjena za neoporezive stavke u skladu sa ovim zakonom. Svaki prihod i kapitalna dobit koju ostvari porezni obveznik uključuje se u poreznu osnovicu osim stavki koje se, u skladu sa ovim zakonom, ne uključuju. Može se reći da se tačna porezna osnovica formira usklađivanjem poslovnog rezultata iz bilansa uspjeha za sve porezno nepriznate rashode, prihode koji se izuzimaju od oporezivanja, kao i za kapitalne dobitke ili gubitke u okviru jednog poreznog perioda. Također, potreban je i efekat transfernih cijena za ona pravna lica koja posluju sa povezanim licima, kao i efekat poreznih olakšica. Iznos poreza na dobit se izračunava množenjem porezne osnovice stopom poreza na dobit.

USKLAĐIVANJE RASHODA

Već je pomenuto da se tačna porezna osnovica formira i usklađivanjem poslovnog rezultata iz bilansa uspjeha za sve porezno nepriznate rashode. Porezno nepriznati rashodi su definirani zakonskim propisima, a neki od najčešćih kod poreznih obveznika su: zatezne kamate i troškovi postupka prinudne naplate javnih prihoda, novčane kazne, porez po odbitku plaćen na teret isplatioca, te nedokumentirani rashodi. Pored navedenih, veoma su česti i rashodi na ime ispravke vrijednosti potraživanja koje treba pažljivo sagledati i provjeriti jesu li ispunjeni uslovi koji su definirani zakonskim propisima (Prijava poreza na dobit i porezni bilans, 2022).

Prema odredbama Zakona o porezu na dobit porezno nepriznatim rashodima smatraju se:

- a) zatezne kamate i troškovi postupka prinudne naplate javnih prihoda koji se plaćaju i obračunavaju prema poreznim administracijama,

- b) sudski troškovi vezani uz sporove u vezi sa javnim prihodima bilo da ih je porezni obveznik stvarno snosio ili su nadoknađeni,
- c) novčane kazne koje izriče nadležni organ,
- d) obračunati i plaćeni porez na dobit,
- e) porez po odbitku koji je obračunat i plaćen na vlastiti teret isplatioca,
- f) izdaci političkim strankama,
- g) raspodjela dobiti i svaka raspodjela iz kapitala,
- h) rashodi na ime povećanja rezervi koje nisu predviđene ili su izvršene iznad dozvoljenog iznosa propisanog članom 13. ovog zakona,
- i) rashodi koji se ne mogu povezati sa ostvarivanjem dobiti ili se ne mogu povezati sa principom poslovanja pažnjom dobrog privrednika,
- j) finansijski rashodi iznad iznosa propisanog članom 18. ovog zakona,
- k) rashodi na ime ispravke vrijednosti potraživanja od lica kojem se istovremeno duguje, do iznosa obaveze prema tom licu,
- l) zatezne kamate, penali i ugovorne kazne između povezanih lica,
- m) rezerviranja koja se ne tretiraju kao porezno priznat rashod u skladu sa ovim zakonom.

Pored navedenih rashoda porezno nepriznatim smatraju se opći i administrativni troškovi koji se ne mogu direktno pripisati poslovanju.

U praksi često dolazi do netačnog usklađivanja stavki rashoda u poreznim bilansima, odnosno iste nisu u skladu sa propisanim zakonskim odredbama. Konkretna primjer usklađivanja rashoda, korekcijom pozicija rashoda u poreznom bilansu, predstavljen je na osnovu prakse poreznih inspektora u inspekcijским nadzorima, u dijelu rada pod nazivom Primjeri korekcije poreznog bilansa tokom inspekcijskog nadzora, u primjerima pod brojevima: 1, 3, 4 i 5. Korekcije, odnosno usklađivanje poreznog bilansa na osnovu nepriznatih rashoda su najčešće vršene korekcije koje porezni inspektori vrše tokom inspekcijskog nadzora. Najčešći nepriznati rashodi koji se korijuju su plaćene kazne, kamate na javne prihode, nedokumentirani rashodi, kao i rashodi koji nisu nastali pažnjom dobrog privrednika.

USKLAĐIVANJE PRIHODA

Kao što je već navedeno, tačna porezna osnovica se pored ostalog formira i usklađivanjem poslovnog rezultata iz bilansa uspjeha za prihode koji se izuzimaju od oporezivanja. Prihodi koji se izuzimaju od oporezivanja su prihodi ostvareni na osnovu učešća u kapitalu drugog poreznog obveznika, te otpisi potraživanja i ukidanja rezerviranja koju su u prethodnim godinama bili iskazani kao nepriznati rashodi (Prijava poreza na dobit i porezni bilans, 2022).

Prema Zakonu o porezu na dobit prihodi ostvareni na osnovu učešća u kapitalu drugog poreznog obveznika ne ulaze u osnovicu za oporezivanje, ukoliko se isplaćuju iz dobiti na koju je obračunat i plaćen porez na dobit. Kao dokaz da je prihod iz stava ovog člana oporezovan, porezni obveznik uz poreznu prijavu dostavlja ovjerenu Izjavu o isplaćenoj oporezovanoj dividendi od isplatioca dividende. Sva otpisana potraživanja koja su bila iskazana kao porezno priznat rashod, a koja se kasnije naplate ili za koja povjerilac povuče tužbu ili prijedlog za izvršenje ili prijavu u stečajnu ili likvidacijsku masu, ulaze u poreznu osnovicu poreznog obveznika. Sva otpisana potraživanja koja su bila iskazana kao porezno nepriznat rashod, a koja se kasnije naplate, u momentu naplate ne ulaze u poreznu osnovicu poreznog obveznika. Prihodi nastali na osnovu ukidanja rezerviranja koja su bila porezno nepriznat rashod u poreznom periodu u kojem su iskazana, ne ulaze u poreznu osnovicu. Prihodi nastali na osnovu ukidanja rezerviranja koja su bila porezno priznat rashod u poreznom periodu u kojem su iskazana, ulaze u poreznu osnovicu.

Pored usklađivanja stavki rashoda, u praksi često dolazi i do netačnog usklađivanja stavki prihoda u poreznim bilansima, odnosno iste nisu u skladu sa propisanim zakonskim odredbama. Konkretni primjer usklađivanja prihoda, korekcijom pozicija prihoda u poreznom bilansu, predstavljen je na osnovu prakse poreznih inspektora u inspekcijskim nadzorima, u dijelu rada pod nazivom Primjeri korekcije poreznog bilansa tokom inspekcijskog nadzora, u primjeru broj 2. U prikazanom primjeru se radi o korekciji poreznog bilansa na osnovu neprikazanog prihoda u knjigovodstvu obveznika.

USKLAĐIVANJE NA OSNOVU KAPITALNIH DOBITAKA ILI GUBITAKA

Tačna porezna osnovica se formira usklađivanjem poslovnog rezultata iz bilansa uspjeha i za kapitalne dobitke ili gubitke u okviru jednog poreznog perioda. Kapitalnim dobitcima i kapitalnim gubicima smatraju se samo oni iznosi za koje je (jer tako nalažu ili omogućavaju MRS/MSFI) direktno uvećana ili umanjena akumulirana ili tekuća dobit, mimo bilansa uspjeha. Dakle, to su samo one stavke (prihodi / dobiti ili rashodi / gubici) koje su zaobišle bilans uspjeha i koje su, umjesto u korist prihoda ili na teret rashoda u bilansu uspjeha (a u skladu sa MRS/MSFI) direktno knjižene u korist, odnosno na teret akumulirane ili tekuće dobiti u bilansu stanja. Promjene drugih pozicija kapitala u bilansu stanja po bilo kojim drugim osnovama, kao što su povećanja ili smanjenja visine osnovnog kapitala, obaveznih rezervi, slobodnih rezervi, revalorizacijskih rezervi, akumuliranog ili tekućeg rezultata,

ne smatraju se kapitalnim dobitcima niti kapitalnim gubicima i ne unose se u porezni bilans (Revicon, 2018., str. 8).

Prema Zakonu o porezu na dobit kapitalni dobiti koji uvećavaju poreznu osnovicu u periodu u kojem su iskazani su svi oni iznosi koji direktno uvećavaju akumuliranu ili tekuću dobit u bilansu stanja u skladu sa računovodstvenim propisima. Kapitalnim dobitcima koji uvećavaju poreznu osnovicu smatraju se i dobit iz transakcija prodaje, otuđenja ili na drugi način prijenosa imovine, pod uvjetom da ta dobit nije uključena u bilans uspjeha. Kapitalni dobitak utvrđuje se kao razlika između vrijednosti transakcije i nabavne vrijednosti imovine umanjene za porezno dopustivu amortizaciju. Ukoliko je razlika negativna, u pitanju je kapitalni gubitak. Za svrhu određivanja kapitalnog dobitka vrijednost transakcije je ugovorena vrijednost, odnosno tržišna vrijednost ukoliko je ugovorena vrijednost niža od tržišne. Kapitalnim gubicima koji umanjuju poreznu osnovicu u periodu u kojem su iskazani, smatraju se svi oni iznosi koji direktno umanjuju akumuliranu ili tekuću dobit u bilansu stanja, u skladu sa računovodstvenim propisima. Kapitalni gubici su one transakcije koje su porezno priznati rashodi u skladu sa ovim zakonom.

U praksi se prihodi i rashodi koji bi mogli predstavljati kapitalne dobitke i kapitalne gubitke uglavnom iskazuju kroz pozicije prihoda i rashoda u bilansu uspjeha, stoga su veoma rijetke situacije kada dolazi do korekcije poreznog bilansa po ovom osnovu tokom inspeksijskog nadzora. Primjer istog je dat u dijelu rada pod nazivom Primjeri korekcije poreznog bilansa tokom inspeksijskog nadzora, u primjeru broj 7.

USKLAĐIVANJA NA OSNOVU EFEKATA TRANSFERNIH CIJENA

Osim navedenog, za utvrđivanje porezne osnovice potreban je i efekat transfernih cijena za ona pravna lica koja posluju sa povezanim licima. Kod utvrđivanja istog, najbitnije je izvršiti izbor odgovarajuće metode obračuna transfernih cijena, identifikaciju povezanih lica, zatim utvrditi efekte transakcija sa tim licima, te njihov uticaj na porezni bilans. Pravilnikom o primjeni transfernih cijena detaljnije se uređuje primjena pojedinih metoda transferne cijene, utvrđivanje transfernih cijena i postupak dokazivanja transfernih cijena.

Prema Zakonu o porezu na dobit porezni obveznik koji učestvuje u transakciji sa povezanim licem mora utvrditi svoju oporezivu dobit na način koji je u skladu sa principom van dohvata ruke. Oporeziva dobit poreznog obveznika koji učestvuje u jednoj ili više transakcija sa povezanim licima u skladu je sa principom van dohvata ruke ukoliko se uvjeti transakcija sa

povezanim licima ne razlikuju od uvjeta koji bi bili primijenjeni između nezavisnih lica u uporedivim transakcijama provedenim pod uporedivim okolnostima. Pojam povezana lica podrazumijeva bilo koja dva lica ukoliko jedno lice djeluje ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama drugog lica ili ukoliko oba djeluju ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama trećeg lica, bez obzira na to da li su te smjernice, zahtjevi, prijedlozi ili želje saopćeni. Ukoliko uvjeti kontrolirane transakcije nisu u skladu sa principom van dohvata ruke, oporeziva dobit povećat će se kroz povećanja prihoda ili smanjenja rashoda koji se mogu odbiti od porezne osnovice. Najprikladnija metoda transfernih cijena odabire se između sljedećih metoda transfernih cijena: a) metoda uporedivih nekontroliranih cijena; b) metoda cijene koštanja uvećane za uobičajenu zaradu ili c) metoda preprodajne cijene. U slučaju da se ne mogu primijeniti metode navedene može se koristiti jedna od sljedećih alternativnih metoda: a) metoda podjele dobiti; b) metoda transakcijske neto-marže ili c) bilo koja druga metoda pod uvjetom da se nijedna od već navedenih metoda člana ne može razumno primijeniti za utvrđivanje uvjeta po principu van dohvata ruke za transakcije između povezanih lica i da ta druga metoda donosi rezultat koji je u skladu sa principom van dohvata ruke.

U praksi često dolazi i do netačnog usklađivanja na osnovu efekata transfernih cijena u poreznim bilansima. Konkretni primjer usklađivanja prihoda na osnovu transfernih cijena, korekcijom pozicija prihoda u poreznom bilansu, predstavljen je na osnovu prakse poreznih inspektora u inspekcijskim nadzorima, u dijelu rada pod nazivom Primjeri korekcije poreznog bilansa tokom inspekcijskog nadzora, u primjeru broj 1. U primjeru se radi o korekciji poreznog bilansa na osnovu davanja pozajmica povezanom pravnom licu bez obračuna kamate na iste, odnosno neprikazanom prihodu po osnovu kamate na date pozajmice.

POREZNE OLAKŠICE

Prilikom sastavljanja poreznog bilansa potrebno je uzeti u obzir i porezne olakšice koje umanjuju osnovicu poreza na dobit, a to su: porezna olakšica po osnovu investiranja u stalna sredstva i porezna olakšica po osnovu zapošljavanja.

Prema Zakonu o porezu na dobit porezni obveznik ima pravo na umanjenje plaćanja poreza na dobit na osnovu investiranja u skladu sa uvjetima propisanim u ovom članu. Poreznom obvezniku koji izvrši investiranje iz vlastitih sredstava u proizvodnu opremu u vrijednosti više od 50% ostvarene dobiti tekućeg poreznog perioda, umanjuje se obaveza obračunatog porez

na dobit za 30% iznosa u godini investiranja. Pod investiranjem u proizvodnu opremu podrazumijeva se kupovina stalnih sredstava i to: postrojenja i opreme, uz izuzetak putničkih automobila, koju obveznik kupuje vlastitim sredstvima u svrhu obavljanja proizvodne djelatnosti. Poreznom obvezniku koji u periodu od pet uzastopnih godina izvrši investiranje iz vlastitih sredstava u ukupnom iznosu 20 miliona KM, s tim da u prvoj godini investira 4 miliona KM, umanjuje se obaveza obračunatog porez na dobit za 50% iznosa u godinama investiranja. Pod investiranjem podrazumijeva se ulaganje u stalna sredstava i to: nekretnine, postrojenja i opremu, uz izuzetak stambenih jedinica i putničkih automobila, koja će porezni obveznik koristiti u svrhu obavljanja proizvodne djelatnosti.

Dalje, porezni obveznik ima pravo na porezno priznati rashod u visini dvostrukog iznosa bruto plaće isplaćene novoprimitljenim zaposlenima ukoliko ispunjava sljedeće uvjete i to: a) trajanje ugovora o radu mora biti najmanje na period 12 mjeseci sa punim radnim vremenom i b) novoprimitljeni zaposleni nije bio zaposlen kod poreznog obveznika ili povezanog lica u prethodnih pet godina.

Pored navedenih poreznih olakšica, prilikom utvrđivanja porezne osnovice, porezni obveznik ima pravo koristiti porezne gubitke iz prethodnih godina za umanjeње porezne osnovice u tekućoj godini. Ako se prilikom utvrđivanja osnovice poreza na dobit u poreznom bilansu iskaže porezni gubitak, tada se taj porezni gubitak, iskazan u poreznom bilansu, može koristiti za umanjeње porezne osnovice u budućim obračunskim periodima, a ne duže od pet godina. Porezni gubitak, koji nije iskorišten u poreznom bilansu za sljedeću godinu, koristi se u prvoj narednoj godini u kojoj je ostvarena dobit tako da se porezna osnovica uvijek umanjuje za porezne gubitke starijeg datuma. Porezni gubitak koji ne bude iskorišten u sljedećih pet godina od godine u kojoj je nastao, ne može se koristiti za umanjeње oporezive dobiti u narednim obračunskim periodima. Porezni gubitak obveznika koji je nastao van teritorije Federacije, u Republici Srpskoj ili Brčko Distriktu, kao i porezni gubitak koji je nastao u inozemstvu ne priznaje se.

U praksi često dolazi i do netačnog usklađivanja na osnovu poreznih olakšica u poreznim bilansima. Konkretni primjer usklađivanja poreznog bilansa na osnovu poreznih olakšica, korekcijom pozicija rashoda u poreznom bilansu, predstavljen je na osnovu prakse poreznih inspektora u inspeksijskim nadzorima, u dijelu rada pod nazivom Primjeri korekcije poreznog bilansa tokom inspeksijskog nadzora, u primjeru broj 6. U primjeru se radi o korekciji poreznog bilansa po osnovu gubitka prava na korištenje olakšice po osnovu upošljavanja novih radnika.

PRIMJERI KOREKCIJE POREZNOG BILANSA TOKOM INSPEKCIJSKOG NADZORA

Tokom inspekcijskog nadzora pravnih lica, pregledom dostupne knjigovodstvene dokumentacije, završnih računa, te prijava poreza na dobit i poreznih bilansa, često dolazi do korekcije poreznog bilansa, usklađivanjem stavki rashoda, prihoda, kao i drugih stavki koje podliježu usklađivanju. Naime, dešava se da računovođe, namjerno ili nenamjerno, ne usklade sve knjigovodstvene stavke koje bi prema važećim zakonskim propisima trebali, te na taj način dolazi do obračuna i prijave netačne obaveze poreza na dobit. Svrha inspekcijskog nadzora jeste da isto uoči, te da se izvrši utvrđivanje tačne osnove za obračun poreza na dobit, usklađivanjem odnosno korekcijom poreznog bilansa. Korekcija poreznog bilansa konkretno znači promjena bilansnih pozicija, odnosno dodavanje iznosa na za to predviđene pozicije koje su predviđeni u istom, a sve u skladu sa Zakonom.

Inspekcijski nadzor, odnosno kontrolu obračuna i prijave poreza na dobit, vrše porezni inspektori. Inspektori u svom radu moraju biti neovisni i nepristrani. Također, moraju biti veoma dobro edukovani iz oblasti računovodstva, te moraju dobro poznavati važeće zakonske propise, kao i primjenu istih. Ukoliko to nije slučaj, postoji opasnost da i nakon izvršene kontrole može doći do netačnog obračuna poreza na dobit, odnosno da se ne utvrdi tačna osnovica za obračun istog. Stoga je veoma bitno da se inspektori kontinuirano edukuju iz ovih oblasti kako bi bili u stanju da uoče i spriječe manipulacije i greške prilikom sastavljanja finansijskih izvještaja, kao i poreznog bilansa i prijave poreza na dobit.

U nastavku rada dati su primjeri iz inspektorske prakse, gdje su izvršene korekcije poreznog bilansa, te utvrđena tačna obaveza poreza na dobit, po raznim osnovama. S obzirom na to da su u svim navedenim primjerima, porezni obveznici u poreznim bilansima, prijavili poreznu obavezu koja ne odgovara stvarnoj poreznoj obavezi, time su postupili suprotno odredbama člana 49. Zakona o porezu na dobit, u kojima je propisano da su porezni obveznici dužni pravilno i tačno popunjenu poreznu prijavu podnijeti mjerodavnoj organizacijskoj jedinici Porezne uprave, te isti podliježu prekršajnim sankcijama koja su propisana odredbama člana 58. stav 2. tačka a) istog zakona.

Primjer 1

Izvršenim inspekcijskim nadzorom, pregledom knjigovodstvene dokumentacije obveznika, utvrđeno je da prikazani troškovi u završnim obračunima nisu u cjelosti usklađeni sa propisima o računovodstvu i Međunarodnim računovodstvenim standardima, te u poreznim bilansima nije izvršena

korekcija istih sukladno odredbama Zakona o porezu na dobit i Pravilnika o primjeni poreza na dobit. Naime, prema članu 7. stav 1. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, porezna osnovica utvrđuje se u poreznom bilansu usklađivanjem rashoda i prihoda i kapitalne dobiti / gubitka iskazanih u finansijskim izvještajima na način propisan ovim zakonom. Prema stavu 2. istog člana, porezna osnovica se izračunava kao dobit iskazana u finansijskom izvještaju uvećana za porezno nepriznate rashode i druge porezno nepriznate stavke i umanjena za neoporezive stavke u skladu sa ovim zakonom. Prema stavu 5. ovog člana, porezno priznati rashodi obuhvaćaju sve dokumentirane rashode koji su umanjeni za iznos poreza na dodanu vrijednost koji se može odbiti, koje porezni obveznik snosi u svrhu ostvarivanja dobiti, ako su pravilno iskazani u finansijskim izvještajima. Dalje, odredbama člana 9 stav 1 tačka i) Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, propisano je da se na teret rashoda u poreznom bilansu ne priznaju rashodi koji se ne mogu povezati sa ostvarivanjem dobiti ili se ne mogu povezati sa principom poslovanja pažnjom dobrog privrednika. Odredbama člana 17. stav 1. Pravilnika o primjeni zakona o porezu na dobit, propisano je da: dokumentiranost rashoda, u smislu člana 7. stav 5. Zakona, cijeni se na način da transakcije odnosno poslovni događaji trebaju biti iskazani u knjigovodstvenoj ispravi iz koje se nedvosmisleno može utvrditi mjesto i vrijeme njezina sastavljanja i materijalni sadržaj, što ukazuje da potpuno i istinito odražava nastali poslovni događaj odnosno transakciju.

Nadalje, izvršenom kontrolom, uvidom u bruto bilanse za kontrolirane godine, te analitičke kartice konta 51240000 Utrošeno dizel gorivo, utvrđeno je da su na tom kontu evidentirani troškovi goriva. Uvidom u ulazne fakture izdate od strane dobavljača EE d.d., utvrđeno je da je gorivo točeno na njegovim pumpama u BiH, Hrvatskoj i Mađarskoj. Daljim pregledom knjigovodstvene dokumentacije obveznika nisu uočeni putni nalozi, niti druga dokumentacija koja bi dokazala da je gorivo koje je točeno na pumpama u Hrvatskoj i Mađarskoj, točeno na službenom putu u poslovne svrhe. Dakle, radi se o nedokumentiranim rashodima, a koji se također ne mogu povezati sa principom poslovanja pažnjom dobrog privrednika, te su prema odredbama Zakona o porezu na dobit porezno nepriznat rashod. Uvidom u porezne bilanse za navedene godine, utvrđeno je da su gore pomenuti troškovi priznati u istim kao porezno dopustivi rashodi.

Dakle, iz svega navedenog slijedi da su gore navedeni, a u knjigovodstvu obveznika evidentirani troškovi porezno nepriznat rashod, te je po tom osnovu izvršena korekcija poreznog bilansa, te korekcija prijavljenog poreza na dobit. Pregled plaćenih troškova goriva na osnovu primljenih faktura, po godinama, dat je u Tabeli 1.

Tabela 1. Pregled plaćenih troškova goriva

Iznos plaćenog goriva izvan BiH 2016	Iznos plaćenog goriva izvan BiH 2017	Iznos plaćenog goriva izvan BiH 2018	Iznos plaćenog goriva izvan BiH 2019	Iznos plaćenog goriva izvan BiH 2020
3.920,08	8.806,58	8.897,17	11.181,13	6.343,53

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Daljom kontrolom, uvidom u bruto bilanse za 2019. i 2020. godinu, te analitičke kartice konta 24000001 Pozajmica - VR d.o.o., utvrđeno je da je obveznik, na tom kontu evidentirao date pozajmice povezanom pravnom licu VR d.o.o. Povezanost se ogleda na način što je porezni obveznik kupio udjele u navedenom preduzeću, te time postao većinski vlasnik istog. Uvidom u predočene ugovore, te analitičke kartice navedenog konta, utvrđeno je da obveznik, u svom knjigovodstvu, nije obračunavao kamatu za iste, odnosno nije iskazao prihode po osnovu obračunatih kamata. Dakle, u ovom slučaju, radi se o transakcijama između povezanih lica, sukladno članu 44. stav 3. Zakona o porezu na dobit, u kojem je propisano da pojam povezana lica podrazumijeva bilo koja dva lica ukoliko jedno lice djeluje ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama drugog lica ili ukoliko oba djeluju ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama trećeg lica, bez obzira na to da li su te smjernice, zahtjevi, prijedlozi ili želje saopćeni. Povezanim licima se smatraju posebno sljedeća lica: c) dva ili više pravnih lica ukoliko jedno fizičko lice ili treće lice posjeduje direktno ili indirektno 25 ili više procenata vrijednosti ili broja dionica ili glasačkih prava u svakom pravnom licu. Dalje, odredbama istog člana 44. stav 1. i 4. Zakona o porezu na dobit, propisano je da porezni obveznik koji sudjeluje u transakciji sa povezanom osobom mora utvrditi svoju oporezivu dobit na način koji je sukladan načelu izvan dohvata ruke, te ukoliko to nije slučaj, oporeziva dobit povećat će se kroz povećanje prihoda ili smanjenje rashoda koji se mogu odbiti od porezne osnovice.

S obzirom na to da se radi o povezanim licima, gore navedene beskamratne pozajmice, imaju karakter transfernih cijena, sukladno odredbama člana 45. i 46. Zakona o porezu na dobit, te je porezni obveznik trebao da iste posebno prikaže u svom poreznom bilansu, odnosno bio je dužan da u poreznom bilansu iskaže kako isti predstavljaju prihode od navedenih pozajmica povezanom pravnom licu. Uzimajući u obzir sve navedeno, inspektori su obračunali prihode od kamate za date pozajmice po tržišnim kamatnim stopama sukladno izvještaju iz Centralne banke, te su primjenom propisane stope poreza na dobit od 10% na ukupni iznos prihoda obračunali dodatno utvrđenu obavezu poreza na dobit. Detaljan obračun poreza na dobit po osnovu neobračunatog prihoda od kamata na date pozajmice povezanim licima dat je u sljedećim tabelama:

Tabela 2. Pregled datih pozajmica i obračunatog prihoda od kamate za 2019. godinu

Period korištenja od	Period korištenja do	Dani korištenja	Iznos isplaćenih sredstava	Iznos vraćenih sredstava	Iznos korištenih sredstava	Obračunati prihod po osnovu kamate
25.05.2019.	31.12.2019.	220	20.000,00	0,00	20.000,00	497,74
31.05.2019.	31.12.2019.	214	55.000,00	0,00	55.000,00	1.331,46
18.06.2019.	31.12.2019.	196	15.000,00	0,00	15.000,00	332,58
20.06.2019.	31.12.2019.	194	10.000,00	0,00	10.000,00	219,46
27.06.2019.	31.12.2019.	187	15.000,00	0,00	15.000,00	317,31
11.07.2019.	31.12.2019.	173	10.000,00	0,00	10.000,00	195,70
23.07.2019.	31.12.2019.	161	8.000,00	0,00	8.000,00	145,70
02.08.2019.	31.12.2019.	151	37.000,00	0,00	37.000,00	632,02
02.09.2019.	31.12.2019.	120	30.000,00	0,00	30.000,00	407,24
14.10.2019.	31.12.2019.	78	0,00	150.000,00	-150.000,00	-1.323,54
21.10.2019.	31.12.2019.	71	50.000,00	0,00	50.000,00	401,59
21.11.2019.	31.12.2019.	40	10.000,00	30.000,00	-20.000,00	-90,50
Ukupno			260.000,00	180.000,00	80.000,00	3.066,77

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse.

Tabela 3. Pregled datih pozajmica i obračunatog prihoda od kamate za 2020. godinu

Period korištenja od	Period korištenja do	Dani korištenja	Iznos isplaćenih sredstava	Iznos vraćenih sredstava	Iznos korištenih sredstava	Obračunati prihod po osnovu kamate
01.01.2020.	31.12.2020	365	80.000,00	0,00	80.000,00	4.598,40
03.01.2020.	31.12.2020	363	11.000,00	0,00	11.000,00	628,82
30.01.2020.	31.12.2020	336	19.000,00	0,00	19.000,00	1.005,35
29.04.2020.	31.12.2020	246	30.000,00	0,00	30.000,00	1.162,20
28.05.2020.	31.12.2020	217	20.000,00	0,00	20.000,00	683,46
15.06.2020.	31.12.2020	199	6.000,00	0,00	6.000,00	188,03
18.06.2020.	31.12.2020	196	3.000,00	0,00	3.000,00	92,60
25.06.2020.	31.12.2020	189	30.000,00	0,00	30.000,00	892,91
21.07.2020.	31.12.2020	163	30.000,00	0,00	30.000,00	770,07
24.08.2020.	31.12.2020	129	0,00	129.000,00	-129.000,00	-2.620,62
13.10.2020.	31.12.2020	79	3.000,00	0,00	3.000,00	37,32
13.11.2020.	31.12.2020	48	0,00	23.000,00	-23.000,00	-173,86
Ukupno			232.000,00	152.000,00	80.000,00	7.264,68

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Dakle, u postupku inspeksijskog nadzora obveznika „XX“ d.o.o., utvrđena je dodatna obaveza poreza na dobit, korekcijom poreznog bilansa po

osnovu nepriznatih rashoda i neprikazanog prihoda po osnovu kamata od pozajmica datih povezanim licima, u iznosu od 4.947,99 KM. Obaveza je utvrđena povećanjem porezne osnovice u ukupnom iznosu od 49.479,94 KM, te primjenom zakonom propisane stope poreza na dobit od 10% na istu. Pregled konačne dodatno utvrđene obaveze poreza na dobit po svim osnovama, za kontrolirane godine, dat je u Tabeli 4.

Tabela 4. Konačni obračun poreza na dobit

Obračunati porez na dobit					
Godina	Povećanje osnovice na osnovu nedokumentiranih rashoda - troškovi goriva	Povećanje osnovice na osnovu neevidentiranih prihoda od datih pozajmica povezanim firmama	Porez na dobit po osnovu nedokumentiranih rashoda	Porez na dobit po osnovu neevidentiranih prihoda od datih pozajmica povezanim firmama	Ukupni dodatno obračunati porez na dobit
2016.	3.920,08		392,01	0,00	392,01
2017.	8.806,58		880,66	0,00	880,66
2018.	8.897,17		889,72	0,00	889,72
2019.	11.181,13	3.066,77	1.118,11	306,68	1.424,79
2020.	6.343,53	7.264,68	634,35	726,47	1.360,82
Ukupno:	39.148,49	10.331,45	3.914,85	1.033,15	4.947,99

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Također je, u skladu sa članom 54. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, članom 6. stav 1. i 2. Zakona o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica, te odredbama Zakona o visini stope zatezne kamate na javne prihode, izvršen obračun kamate na gore utvrđenu obavezu u iznosu od 1.601,00 KM. Obračun kamate je prikazan u Tabeli 5.

Tabela 5. Obračun kamate

Obračun kamate			
Valuta dospjeća		Dani kašnjenja	Zatezna kamata 0,04%
01.04.2017.	27.01.2022.	1762	276,29
01.04.2018.	27.01.2022.	1397	492,11
01.04.2019.	27.01.2022.	1032	367,28
01.04.2020.	27.01.2022.	529	301,49
01.04.2021.	27.01.2022.	301	163,84
Ukupno:			1.601,00

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Primjer 2

Izvršenim inspekcijskim nadzorom, uvidom u knjigovodstvo obveznika, a posebno uvidom u evidentirani promet u bilansima, te poređenjem istog sa izvještajima iz fiskalnog uređaja, utvrđeno je da je evidentirani promet u bilansima u 2016. godini manji za 86.769 KM od evidentiranog prometa prema izvještaju iz fiskalne kase. Daljom kontrolom, uvidom u dostupnu knjigovodstvenu dokumentaciju obveznika, utvrđeno je da se radi o izlaznim fakturama za koje su izdati fiskalni računi, iste su poslate kupcima i naplaćene ali nisu evidentirane u knjigovodstvu obveznika kao prihod. Stoga je tokom inspekcijskog nadzora izvršena korekcija poreznog bilansa po osnovu neevidentiranih prihoda, odnosno za navedeni iznos je povećana osnovica poreza na dobit, na koju je primjenom stope od 10% izvršen obračun poreza na dobit u iznosu od 8.676,90 KM, te pripadajuće kamate u iznosu od 5.039,54 KM. Obračunati iznosi predstavljaju dodatno utvrđenu obavezu poreza na dobit.

Tabela 6. Obračun poreza na dobit

Obračun poreza na dobit						
Godina	Neprikazani prihodi	Porez na dobit	Valuta dospijeća		Dani kašnjenja	Zatezna kamata 0,04%
2016.	86.769,00	8.676,90	01.04.2017.	23.03.2021.	1452	5.039,54
Ukupno:	86.769,00	8.676,90				5.039,54

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Primjer 3

Izvršenim inspekcijskim nadzorom, uvidom u knjigovodstvo obveznika, a posebno uvidom u bruto bilanse za 2018. i 2019. godinu, na kontu 57980 Novčane kazne, evidentirane su novčane kazne za počinjene prekršaje u ukupnom iznosu od 6.345,90 KM. Uvidom u porezne bilanse za navedene godine, utvrđeno je da navedene kazne nisu korigovane u istom, nego su priznate kao porezno dopustiv rashod. Međutim, odredbama člana 9. stav 1. tačka c) Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, propisano je da se na teret rashoda u poreznom bilansu ne priznaju novčane kazne i penali koje je obveznik platio za prekršaje, te koje izriče mjerodavno tijelo. Stoga slijedi da su proknjiženi troškovi porezno nepriznat rashod, te je tokom inspekcijskog nadzora, a sukladno svemu navedenom, izvršena korekcija poreznog bilansa, korekcijom osnovice poreza na dobit po osnovu nepriznatih rashoda u iznosu od 634,59 KM. Također je, u skladu sa članom 54. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH i Zakona o visini stope zatezne kamate na

javne prihode, izvršen obračun kamate za kašnjenje plaćanja u iznosu od 155,77 KM. Obračun obaveze i pripadajuće kamate prikazan je u Tabeli 7.

Tabela 7. Obračun obaveza

Obračun poreza na dobit			Obračun kamate			
Godina	Povećanje osnovice po osnovu nepriznatih rashoda-kazne	Porez na dobit	Valuta dospjeća		Dani kašnjenja	Zatezna kamata 0,04%
2018.	1.054,50	105,45	01.04.2018.	5.10.2020.	918	38,72
2019.	5.291,40	529,14	01.04.2019.	5.10.2020.	553	117,05
Ukupno:	6.345,90	634,59				155,77

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Primjer 4

Izvršenim inspekcijskim nadzorom poreznog obveznika, uvidom u bruto bilans za 2015. godinu, te analitičke kartice konta 578 i 586 utvrđeno je da su na istim evidentirani rashodi koji su nastali otpisom datih pozajmica povezanim firmama i trećim licima u ukupnom iznosu od 156.335,86 KM. Na kontu 578 evidentiran je rashod u iznosu od 131.590,56 KM, dok je na kontu 586 evidentiran rashod u iznosu od 24.745,30 KM. Obveznik nije inspektorima stavio na uvid validnu dokumentaciju na osnovu koje je izvršen otpis datih pozajmica, iz čega slijedi da se radi o nedokumentiranim rashodima, te su kao takvi porezno nepriznati. Uvidom u porezni bilans za navedenu godinu, utvrđeno je da navedeni otpisi potraživanja nisu korigovani u istom, nego su priznati kao porezno dopustiv rashod. Naime, odredbama člana 14. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH u stavu 1. propisano je da se na teret rashoda u poreznom bilansu priznaju rashodi nastali po osnovu otpisa sumnjivih i spornih potraživanja. U stavu 2. istog člana propisano je da se potraživanja smatraju sumnjivim i spornim ako nisu naplaćena u roku 12 mjeseci od datuma dospjeća, ukoliko je obveznik utužio takvo potraživanje ili podnio zahtjev za izvršenje nadležnom sudu, ako je pokrenut postupak prinudne naplate, ako su ta potraživanja prijavljena u stečajnom postupku nad dužnikom i ako je postignut sporazum sa dužnikom u postupku stečaja ili likvidacije.

Dakle, za navedene rashode, obveznik ne posjeduje vjerodostojnu dokumentaciju, odnosno vjerodostojne knjigovodstvene isprave na osnovu kojih su isti evidentirani kao rashod. Prema odredbama člana 14. Zakona o računovodstvu i reviziji, knjigovodstvena isprava je pisani dokaz o nastalom poslovnom događaju, a služi kao osnov za kniženje u poslovnim knjigama. Prema odredbama člana 15. Stav 2. istog zakona propisano je da se vjerodostojnom smatra ona knjigovodstvena isprava na osnovu koje može treće lice

koje nije sudjelovalo u poslovnom događaju, nedvojbeno i bez ikakvih sumnji utvrditi prirodu i obim poslovnog događaja. S obzirom na to da se, prema članu 8. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, za utvrđivanje oporezive dobiti priznaju samo rashodi koji su u skladu sa propisima o računovodstvu i Međunarodnim računovodstvenim standardima, kao i da vjerodostojna knjigovodstvena dokumentacija u navedenom slučaju ne postoji, utvrđeno je da su proknjiženi troškovi porezno nepriznat rashod, te je po tom osnovu, izvršena korekcija poreznog bilansa korekcijom osnovice poreza na dobit. Inspektori su primjenom propisane stope poreza na dobit od 10% na ukupni iznos rashoda obračunali dodatno utvrđenu obavezu poreza na dobit u iznosu od 15.633,59 KM.

Obračun obaveze: $156.335,86 \text{ KM} \times 10\% = 15.633,59 \text{ KM}$

Primjer 5

Izvršenom kontrolom poreznog obveznika GG d.o.o., uvidom u bruto bilanse za kontrolirane godine, te analitičke kartice konta 5611 Rashodi - kamate po ugovoru o pozajmici, utvrđeno je da su na tom kontu evidentirani troškovi kamata koje su obračunate na date pozajmice osnivača. Daljom kontrolom knjigovodstvene dokumentacije vezane za navedene pozajmice, utvrđeno je da ukupan iznos pozajmica iznosi 360.000,00 KM. Na taj iznos je obračunata kamata po kamatnoj stopi od 3,5%, te je ista knjižena na rashode u iznosima od 10.425,25 KM, u 2019. godini, te 12.600,00 KM u 2020. godini. S obzirom na gore pomenuti član 18. Zakona, te na iznos kapitala poreznog obveznika od 10.000,00 KM, porezno priznati rashodi kamata obračunate na pozajmice osnivača su mogući na iznos pozajmice od 40.000,00 KM, te su stoga porezno priznati rashodi u iznosu od 1.158,36 KM za 2019., te 1.400,00 KM za 2020. godinu. Uvidom u porezne bilanse za navedene godine, utvrđeno je da su gore pomenuti troškovi u cjelosti priznati u istim kao porezno dopustivi rashodi. Dalje, odredbama člana 18. Zakona o porezu na dobit propisano je: (1) finansijski rashodi na ime kamate ili njenog funkcionalnog ekvivalenta po finansijskim ugovorima i instrumentima uzetim od povezanih lica predstavljaju porezno priznat rashod na način definiran ovim članom, (2) ukoliko odnos stavki ukupnih obaveza na osnovu finansijskih ugovora i upisanog kapitala u sudski registar poreznog obveznika prelazi odnos 4:1, finansijski rashodi koji se mogu pripisati iznosu koji prelazi odnos 4:1 predstavljaju porezno nepriznat rashod, (3) porezno nepriznati rashodi iz stava (2) ovog člana ne mogu se prenositi iz jednog poreznog perioda u drugi. Dakle, iz svega navedenog slijedi da su gore navedeni, a u knjigovodstvu obveznika evidentirani troškovi porezno nepriznat rashod, u iznosima od 9.266,89 KM za 2019., te 11.200,00 KM za 2020. godinu, te je po tom osnovu izvršena korekcija poreza na dobit.

Pored već navedenog, uvidom u bruto bilanse za 2016. i 2017. godinu, te analitička konta 5690 Ostali finansijski rashodi za iste godine, utvrđeno je da su na istim evidentirane kazne koje je porezni obveznik plaćao u iznosima od 3.068,14 KM za 2016., te 1.500,00 KM za 2017. godinu. Uvidom u porezne bilanse za navedene godine, utvrđeno je da su gore pomenuti troškovi u cjelosti priznati u istim kao porezno dopustivi rashodi. Međutim, obzirom na odredbe člana 9. stav 1. tačka c) Zakona o porezu na dobit u kojem je propisano da se na teret rashoda u poreznom bilansu ne priznaju novčane kazne i penali koje je obveznik platio za prekršaje, koje izriče mjerodavno tijelo, slijedi da su pomenuti evidentirani troškovi porezno nepriznat rashod, te je po tom osnovu izvršena korekcija poreza na dobit.

Dakle, u postupku inspeksijskog nadzora obveznika GG d.o.o., utvrđena je dodatna obaveza poreza na dobit po više osnova, u iznosu od 2.503,50 KM. Pregled konačne dodatno utvrđene obaveze poreza na dobit po svim osnovama, za kontrolirane godine, dat je u Tabeli 8.

Tabela 8. Konačni obračun poreza na dobit

Obračunati porez na dobit od:				
Godina	Nedokumentirani rashodi- kazne i penali	Nedokumentirani rashodi- finansijski rashodi- kamate	Ukupni nedokumentirani rashodi	Dodatno obračunat porez na dobit
2016.	3.068,14		3.068,14	306,81
2017.	1.500,00		1.500,00	150,00
2018.			0,00	0,00
2019.		9.266,89	9.266,89	926,69
2020.		11.200,00	11.200,00	1.120,00
Ukupno:	4.568,14	20.466,89	25.035,03	2.503,50

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Također je, u skladu sa članom 54. Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, članom 6. stav 1. i 2. Zakona o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica, te odredbama Zakona o visini stope zatezne kamate na javne prihode, izvršen obračun kamate na gore utvrđenu obavezu u iznosu od 643,01 KM. Obračun kamate je prikazan u Tabeli 9.

Tabela 9. Obračun kamate

Obračun kamate			
Valuta dospijeća		Dani kašnjenja	Zatezna kamata 0,04%
01.04.2017.	08.02.2022.	1774	217,72
01.04.2018.	08.02.2022.	1409	84,54
01.04.2019.	08.02.2022.	1044	0,00
01.04.2020.	08.02.2022.	541	200,54
01.04.2021.	08.02.2022.	313	140,22
Ukupno:			643,01

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Primjer 6

Izvršenom kontrolom poreznog obveznika HH d.o.o., uvidom u porezne bilanse za kontrolirane godine, utvrđeno je da je obveznik, sukladno odredbama člana 37. Zakona o porezu na dobit, u 2019. godini koristio poreznu olakšicu po osnovu upošljavanja novih radnika u iznosu od 19.466,06 KM. Olakšica se odnosi na upošljavanje pet novih radnika, koji su zaposleni u julu 2019. godine i sa kojima je obveznik potpisao Ugovor o radu na neodređeno vrijeme. Međutim, uvidom u ostalu knjigovodstvenu dokumentaciju, te evidencije porezne uprave, utvrđeno je da su ti radnici radili kod obveznika kraće od 12 mjeseci, odnosno prestali su raditi u maju 2020. godine. Također je utvrđeno da obveznik sa njima nije sklopio novi ugovor o radu. Stoga, obveznik nije zadovoljio odredbe Zakona koje se odnose na porezne olakšice. Naime, odredbama člana 37. Zakona o porezu na dobit, porezni obveznik ima pravo na porezno priznati rashod u visini dvostrukog iznosa bruto plaće isplaćene novoprimitljenim zaposlenima ukoliko ispunjava sljedeće uvjete i to: a) trajanje ugovora o radu mora biti najmanje na period 12 mjeseci sa punim radnim vremenom i b) novoprimitljeni zaposleni nije bio zaposlen kod poreznog obveznika ili povezanog lica u prethodnih pet godina; (2) Porezni obveznik iz stava (1) ovog člana gubi pravo na umanjenje porezno priznatih rashoda u dvostrukom iznosu ukoliko nije ispoštovao uvjete iz stava (1) ovog člana, te je u obavezi obračunati i uplatiti razliku poreza zajedno sa zateznim kamatama na javne prihode. Dakle, s obzirom na to da novouposleni radnici kod poreznog obveznika nisu bili u radnom odnosu duže od 12 mjeseci, kako je navedeno odredbama Zakona, obveznik nije imao pravo na korištenu poreznu olakšicu, te je tokom inspekcijskog nadzora izvršena korekcija poreznog bilansa, povećanjem rashoda, a time i osnovice poreza na dobit u iznosu od 19.466,06 KM. Time je utvrđena dodatna obaveza poreza na dobit u iznosu od 1.946,61 KM, te pripadajuće

kamate u iznosu od 483,54 KM. Kamata je obračunata zaključno sa danom kontrole. Obračun obaveze i kamate dat je u tabeli 10.

Tabela 10. Obračun obaveza

Obračun poreza na dobit			Obračun kamate			
Godina	Nep priznate porezne olakšice	Porez na dobit	Valuta dospjeća		Dani kašnjenja	Zatezna kamata 0,04%
2019.	19.466,06	1.946,61	01.04.2020.	13.12.2021.	621	483,54
Ukupno	19.466,06	1.946,61				483,54

Izvor: Izrada autora na osnovu konkretnog slučaja iz inspektorske prakse

Primjer 7

Izvršenim inspekcijskim nadzorom firme KK d.o.o., uvidom u knjigovodstvo obveznika, utvrđeno je da je porezni obveznik kroz svoje poslovne knjige do dana 15.07.2018. godine evidentirao zemljište po cijeni od 16,35 KM/m², da bi od navedenog datuma na osnovu procjene vještaka izvršio usklađivanje vrijednosti zemljišta - revalorizaciju, te vrijednost zemljišta uvećao na 65,00 KM/m². Porezni obveznik je na navedeni datum posjedovao ukupno 52.695 m² zemljišta. Vrijednost ukupne količine navedenog zemljišta prije ravalorizacije je iznosila 861.340,00 KM, što je kako je prethodno navedeno 16,35 KM/m². Na osnovu izvršene ravalorizacije porezni obveznik je uvećao knjigovodstvenu vrijednost zemljišta na iznos od 3.425.175,00 KM, dok je razliku iznosa od 2.563.835,00 KM proknjižio na kontu 33010 – Revalorizacione rezerve. Dana 07.08.2018. godine porezni obveznik je zaključio ugovor o kupoprodaji zemljišta sa firmom „AA” d.o.o. Navedenim ugovorom, izvršena je prodaja zemljišta u količini od 17.536 m² po cijeni od 80,00 KM/m², što ukupno iznosi 1.402.880,00 KM. Od navedenog iznosa, porezni obveznik je evidentirao prihode od prodaje stalnih sredstava u iznosu od 263.040,00 KM, (17.536 m² × 15 KM/m²), te je izvršio umanjeње vrijednosti zemljišta za iznos od 1.139.840,00 KM. Iz navedenog je vidljivo da je porezni obveznik izvršio evidentiranje prihoda samo za razliku između prodajne i revalorizovane vrijednosti od 15 KM/m² (80 KM/m² - 65 KM/m²). Prilikom prodaje revalorizovanog sredstva prestaje i priznavanje kapitalnih dobitaka od revalorizacije tog sredstva, odnosno dolazi do aktivacije istog i prenosa na rezultat uz korekciju osnovice poreza na dobit u poreznom bilansu na poziciji broj 3 „kapitalni dobitci iz bilansa stanja” za iznos kapitalnog dobitka koji se vezuje za sredstvo koje više nije u kontroliranom pravnom licu.

Dakle, iz svega navedenog, utvrđeno je da je porezni obveznik propustio da izvrši oprihodovanje srazmjernog dijela revalorizacionih rezervi u izno-

su od 48,65 KM/m², čime je u 2018. godine iskazao manje prihode za iznos od 853.126,40 KM, (17.536 m² x 48,65 KM/m²), a time je prikazao i manji iznos poreza na dobit. Stoga je tokom inspekcijskog nadzora izvršena korekcija poreznog bilansa povećanjem osnovice za iznos od 853.126,40 KM, te je izvršen obračun poreza na dobit u iznosu od 85.312,64 KM.

Obračun obaveze poreza na dobit: 853.126,40 KM x 10,00% = 85.312,64 KM.

ZAKLJUČAK

Konačna obaveza poreza na dobit koju porezni obveznici trebaju platiti utvrđuje se i podnosi Poreznoj upravi na propisanim obrascima i na osnovu propisane zakonske regulative. Prema odredbama Zakona o porezu na dobit Federacije BiH, porezna osnovica utvrđuje se u poreznom bilansu usklađivanjem rashoda i prihoda i kapitalne dobiti / gubitka iskazanih u finansijskim izvještajima na način propisan ovim zakonom. Porezna osnovica se izračunava kao dobit iskazana u finansijskom izvještaju uvećana za porezno nepriznate rashode i druge porezno nepriznate stavke i umanjena za neoporezive stavke u skladu sa ovim zakonom. Svaki prihod i kapitalna dobit koju ostvari porezni obveznik uključuje se u poreznu osnovicu osim stavki koje se, u skladu sa ovim zakonom, ne uključuju. Iz navedenog slijedi da se tačna osnovica za obračun i prijavu poreza na dobit dobija samo na osnovu poreznog bilansa, koji je sastavljen poštujući propisanu zakonsku regulativu.

U cilju utvrđivanja tačne porezne obaveze Porezna uprava vrši inspekcijski nadzor poreznih obveznika. Nadzor vrše posebno ovlaštena lica, odnosno porezni inspektori. Kako bi se utvrdile nepravilnosti i manipulacije prilikom obračuna i prijave poreza na dobit inspektori trebaju biti veoma dobro edukovani, te moraju dobro poznavati zakonske propise iz oblasti koje kontroliiraju. Ukoliko se desi da inspektor nema dovoljno znanje iz potrebnih oblasti može doći do neotkrivanja grešaka i nepravilnosti u finansijskim izvještajima i poreznim prijavama. Konkretno može doći do neotkrivanja netačno utvrđene obaveze poreza na dobit.

U konkretnim primjerima korekcija poreznih bilansa koji su prezentirani u ovom radu, predstavljene su različite situacije sa kojima se inspektori susreću tokom inspekcijskog nadzora, te različite odredbe Zakona koje se pri tome primjenjuju. Iz svega navedenog se zaključuje da je dobro poznavanje zakonskih propisa od strane poreznih inspektora preduvjet za utvrđivanje tačne obaveze poreza na dobit.

Uzimajući u obzir navedene konkretne primjere korekcije poreznog bilansa, može se reći da prilikom sastavljanja poreznog bilansa, u praksi često dolazi do nepoštivanja zakonskih propisa. Odnosno, porezni obveznici,

namjerno ili nenamjerno, ne prikazuju tačnu osnovicu poreza na dobit, te na osnovu nje ne obračunavaju, prijavljuju i u konačnici ne plaćaju tačnu obavezu poreza na dobit. Time dolazi do manipulacija i nepravilnosti, iz razloga što se uvijek prikaže manja obaveza poreza na dobit nego što bi stvarno trebala, a sve u cilju izbjegavanja plaćanja istog. Posljedica ovakve prakse je onemogućavanje punjenja budžeta, odnosno budžet države je oštećen za iznos neplaćenog poreza na dobit. Neobračunati, neprijavljeni i neplaćeni porez na dobit, prikazan samo kroz predstavljenih sedam primjera iznosi cca 120.000,00 KM, bez pripadajuće kamate, iako su navedeni primjeri sa obračunatom manjom dodatno utvrđenom obavezom. Može se zaključiti, da je ovakvom praksom, odnosno izbjegavanjem plaćanja poreza na dobit, onemogućen priliv značajnih sredstava u državni budžet, a time je otežano i finansiranje mnogih važnih projekata koje bi država mogla pokrenuti i izvršiti, kao i razvoj države, prosperitet i veći standard stanovništva.

LITERATURA

1. Prijava poreza na dobit i porezni bilans u Federaciji BiH, Dostupno na: <https://uniija.com/bs/prijava-porezan-na-dobit-i-porezni-bilans-u-fbih/>
2. Porezni bilans i prijave poreza na dohodak za 2017. godinu. (2018), Porezni savjetnik, Revicon.
3. Pravilnik o primjeni zakona o porezu na dobit Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, broj: 88/16, 11/17, 96/17, 94/19 i 87/20).
4. Pravilnik o transfernim cijenama („Službene novine Federacije BiH”, broj: 67/16).
5. Zakon o poreznoj upravi Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj: 33/02, 28/04, 57/09, 40/10, 27/12, 7/13, 71/14 i 91/15).
6. Zakon o porezu na dobit Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, broj: 97/07, 14/08 i 39/09).
7. Zakon o porezu na dobit Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, broj: 15/16 i 15/20).
8. Zakon o računovodstvu i reviziji („Službene novine Federacije BiH”, broj 83/09).
9. Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica (“Službene novine Federacije BiH”, broj: 28/20).
10. Zakon o visini stope zatezne kamate na javne prihode („Službene novine Federacije BiH”, broj: 48/01, 52/01, 42/06, 28/13, 66/14, 86/15, 34/18, 99/19 i 48/21).

ПОЛИТИКИ И ЛЕГИСЛАТИВНА РАМКА НА МАКЕДОНСКОТО БУЏЕТСКО СМЕТКОВОДСТВО

Марија Магдинчева - Шопова¹, Анета
Стојановска - Стефанова²

РЕЗИМЕ

Буџетите и буџетските корисници сметководствената евиденција ја спроведуваат во согласност со класификацијата на приходите и класификацијата на расходите и примена на соодветна законска регулатива. Извршувањето на сметководството на буџетот и буџетските корисници подразбира водење на сметководството, деловните книги, сметководствената документација, обработување на податоците кај сите субјекти кои обезбедуваат средства од буџетот на Р.С. Македонија. Предметот на истражување во рамки на овој труд е фокусиран кон анализа на специфичностите на сметководството кај деловните субјекти - буџети и буџетски корисници во Р.С. Македонија со осврт на сметководството кај овие организации во пракса. Во рамки на трудот, ќе биде спроведено истражување и со примена на методите на анализа, компарација и дескриптивниот метод ќе биде даден приказ на важечката законска регулатива и извештаите кои ги изработуваат овие субјекти. Во заклучокот од трудот ќе бидат објаснети добиените сознанија од спроведеното истражување.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: *буџет, буџетски корисници, организации, законска регулатива, сметководство.*

ABSTRACT

Budgets and budget beneficiaries execute accounting evidention in accordance with the classification of the income and the outcome and the application of the official legal regulations. The accomplishment of accounting of the budget and budget beneficiaries implies keeping the accounting, business

1 проф. др Марија Магдинчева - Шопова, Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за туризам и бизнис логистика, Штип, e-mail: marija.magdinceva@ugd.edu.mk

2 доц. др Анета Стојановска - Стефанова, Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за туризам и бизнис логистика, Штип, e-mail: aneta.stojanovska@ugd.edu.mk

books, accounting documentation, data processing for all entities which provide finance from the budget of the Republic of N. Macedonia. The subject of research within the framework of this paper is focused on the analysis of the specifics of accounting for business entities - budgets and budget beneficiaries in the Republic of N. Macedonia with reference to the accounting of these organizations in practice. Within the framework of the work, research will be conducted and by applying the methods of analysis, comparison and the descriptive method, an overview of the current legal regulation and the reports produced by these subjects will be given. In the conclusion of the paper, the knowledge gained from the conducted research and the conducted analysis will be explained in the paper.

KEY WORDS: *budget, budget beneficiaries, budget organization, organizations, legislation accounting.*

ВОВЕД

Водењето на сметководството, деловната евиденција, деловните книги, сметководствената документација и обработката на податоците, признавањето на приходите и расходите, проценката на билансните позиции, ревалоризацијата, изготвувањето и доставувањето на финансиските извештаи како и други прашања во врска со извршувањето на сметководството кај буџетските организации - Буџет и корисници на средства од буџет е уредено со Законот за сметководството на буџетите и буџетските корисници. Со Законот за сметководството на буџетите и буџетските корисници се регулира спроведувањето на сметководството на Буџетот на Република С. Македонија, буџетите на единиците на локалната самоуправа, буџетите и фондовите, буџетските корисници и единките корисници на средства од буџетите, како и сметководството на другите правни лица кои за извршување на основната дејност користат средства од буџетите. Активностите кои ги извршуваат овие организации како и резултатите кои ги постигнуваат треба да бидат вреднувани, пресметани и измерени (*Магдинчева – Шопова, Стојановска – Стефанова, 2022*). Буџетското сметководство претставува процес преку кој се обезбедуваат потребните информации за реализираните деловни активности на Буџетот и корисниците на средства од буџетот. Финансиските извештаи на претпријатијата ги резимираат економските последици од деловните активности кои се многубројни и не е можно индивидуално да се прикажат на екстерните корисници (*Митровиќ, Милашиновиќ, 2020*). Обезбедувањето на квалитетни информации за потребите на буџетските организации и сите субјекти кои за извршување на основната дејност користат средства од Буџетот се базира на буџетското сметководството и финансиските извештаи кои претставуваат финален

резултат од процесот на буџетско сметководство. Финансиските извештаи на државните организации обезбедуваат информации за: оценка на финансиската положба и состојба на државата, проценка на успешноста на државата и нејзината натамошна можност за давање услуги со ист или подобар квалитет, предвидување на времето и големината на паричните текови и идните парични приливи и одливи, како и потребата за задолжување и оценка на состојбата на државата да ги задоволи своите краткорочни и долгорочни потреби и обврски (Leon, Hay, Wilson, 1992). Финансиските извештаи задолжително ги изготвуваат буџетските организации. Финансиските извештаи за државните и локалните власти, примарно се користат за да се споредат постојните финансиски резултати со легално одобриениот буџет, да ја проценат финансиската способност и резултатите од работењето, помагаат во утврдувањето на усогласеноста со финансиски поврзаните закони, правила и регулирања и при проценувањето на ефикасноста и ефективноста (Wilson, Kattelus, Leon, 2001).

Буџетските организации или субјекти претставуваат посебна форма на деловни субјекти. Овие субјекти имаат обврска да го спроведуваат процесот на сметководство, да составуваат и поднесуваат сметководствени искази во согласност со законската регулатива за сметководство на Буџет и корисници на средства од буџет.

Буџетот на Република С. Македонија претставува писмен документ, акт со кој се планираат годишните приходи и другите приливи и одобрени средства и се состои од централен буџет и буџетите на фондовите. Овој акт се усвојува во пропишана постапка. Имено, предлог буџетот го изготвува Министерството за финансии во консултација со останатите ресорни министерства и други буџетски корисници. Министерството за финансии ја изготвува Фискалната стратегија, ги предлага максималните износи на одобрени средства по буџетски корисници и фондови, го изготвува и го составува буџетскиот циркулар до буџетските корисници и до фондовите, врши проверка и анализа на усогласеноста на предлогот на буџетските барања со насоките и упатствата содржани во Циркуларот и го изготвува и доставува Предлогот на Буџетот до Владата (Николов, Костовска – Фрчковска, 2018).

Ресорните министерства и останатите буџетски корисници во процесот на изготвување на Предлогот на Буџетот се одговорни за планирање, контролирање и управување со сопствените буџетски, како и за законско и наменско користење на буџетските средства.

Раководителите на матичните буџетски корисници на Буџетот на државата ги доставуваат предлог финансиските планови на сите буџетски корисници во рамките на нивната надлежност, заедно со нацрт-

стратешкиот план до Министерството за финансии најдоцна до 15 август во тековната година. Раководителите на матичните буџетски корисници нацрт стратешкиот план, како составен дел од предлог финансиските планови, го доставуваат до Генералниот секретаријат на Владата на Република Северна Македонија најдоцна до 15 август во тековната година. Доколку матичниот буџетски корисник кон предлог финансискиот план нема приложено нацрт стратешкиот план буџетското барање ќе се смета дека не е комплетно и истото со укажување од Министерството за финансии ќе се врати на доработка со конкретно утврден рок. Собранието на Република Северна Македонија во постапката на подготвување и донесување на предлог финансиските планови и стратешкиот план постапува согласно со Законот за Собранието на Република Македонија.

Владата го доставува предлог-буџетот на државата, заедно со предлог закон за извршување на буџетот и пропратните документи од членот 35 став (2) од законот за буџет, до Собранието на Република Северна Македонија најдоцна до 15 октомври во тековната година. По доставувањето на предлог - буџетот до Собранието на Република Северна Македонија, Владата на Република Северна Македонија доставува копија од сите документи до Фискалниот совет. Седница на Собранието на Република Северна Македонија се одржува по истекот на најмалку 20 дена од денот на доставувањето. Министерот за финансии го презентира предлог -буџетот на државата во Собранието на Република Северна Македонија. На барање на министерот за финансии или на најмалку пет пратеници, раководителот на матичен буџетски корисник на Владата на Република Северна Македонија може да го презентира предлог - буџетот на матичниот буџетски корисник во Собранието на Република Северна Македонија заедно со министерот за финансии. Собранието на Република Северна Македонија го донесува Буџетот на државата за наредната година најдоцна до 25 декември во тековната година. По донесувањето на Буџетот на државата од страна на Собранието на Република Северна Македонија, Министерството за финансии на својата веб-страница го објавува со сите придружни документи (Закон за буџет, 2022).

Градоначалникот на општината го доставува предлог-буџетот до Советот за донесување најдоцна до 15 ноември во тековната година. Советот на општината го донесува буџетот за наредната година најдоцна до 25 декември во тековната година и се објавува на веб-страницата на општината. Според член 122 од Законот за буџет (Службен весник на Република Северна Македонија бр.203/2022), законот ќе почне да се применува од 01.01.2025 година. Во моментот, се применуваат одредбите

од Законот за буџети (Службен весник на РМ број 64/05,04/08,103/08,15/09,95/10,180/11,171/12 ,192/15 и 167/16).

Во новиот закон за Буџети донесен на 19.09.2022 година се предвидува дека:

Буџетски корисници се сите правни лица кои се основани од државата или општините, социјалните фондови, општините, освен Народната банка на Република Северна Македонија, јавните претпријатија и трговските друштва, непрофитни институции, основани од државата или од општините.

Матичен буџетски корисник е буџетски корисник кој е хиерархиски претпоставен за сите буџетски корисници и други јавни субјекти кои се во негова надлежност, освен Собранието на Република Северна Македонија кое е матичен буџетски корисник кој хиерархиски не е претпоставен за други буџетски корисници и други јавни субјекти.

Јавни субјекти согласно законот за буџети се буџетските корисници, јавните претпријатија и трговски друштва со доминантна или целосна сопственост на државата или на општините, непрофитни институции, контролирани и финансирани од државата или од општините и Народната банка на Република Северна Македонија.

Субјекти на општа власт во смисла на одредбите на законот за буџети се институциите кои се класифицирани во Сектор Држава (С.13), согласно со Националната класификација на институционални сектори на Државниот завод за статистика.

Буџетот на државата или на општината се состои од општ дел на буџетот, посебен дел на буџетот и проектен и повеќегодишен дел на буџетот. Сите приходи и други приливи и сите расходи и други одливи се или дел од Прегледот на приходи и расходи, Прегледот на финансиски средства и обврски или од Прегледот за задолжување и отплата на долг.

Законот за буџет објавен во Службен весник на РСМ, бр. 203 од 19.9.2022 година, ќе започне да се применува од 1 јануари 2025 година, освен одредбите од членот 121 од законот.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

За потребите во спроведување на истражувањето и согледување на специфичните карактеристики на спроведување на сметководството кај буџетските организации во Република С. Македонија, на почеток од овој труд даден е осврт на важечката законска регулатива која се практикува од страна на буџетските организации и импликациите од истата. Поради тоа методологијата на истражувањето во рамки на овој труд е фокусирана кон основни аспекти на анализа: анализа на важечката

законска регулатива од областа на сметководството за Буџет и корисници на средства од буџет, како и анализа на подзаконските акти: Правилник за сметководство на буџети и буџетски корисници, Правилник за класификација на приходи, Правилник за класификација на расходи и Правилник за примена на меѓународните сметководствени стандарди за јавниот сектор на готовинска основа.

Со цел да се оствари целта на истражувањето, односно согледат карактеристиките на буџетското сметководство, применета е соодветна методологија на истражување која е насочена кон анализа на карактеристиките на сметководството кај буџетски организации во Р.С. Македонија. Целта на истражувањето е постигната со примена на методот на анализа, метод на синтеза, метод на компарација и дескриптивниот метод.

Со примена на методот на анализа и дескриптивниот метод ќе биде анализирана законската регулатива за извршување на сметководствените работи кај корисниците на средства од буџетот и фондовите.

АНАЛИЗА И РЕЗУЛТАТИ

Корисниците на средства од буџет и буџетите имаат обврска да го водат сметководство и да изготвуваат и поднесуваат финансиски извештаи до соодветни државни институции во согласност со Закон за буџети и Закон за финансирање на единиците на локалната самоуправа како и прифатените сметководствени принципи и сметководствени стандарди, заради точно, реално, сигурно, целосно, навремено, ажурно и поединечно искажување на соодветните билансните позиции преку кои се искажува состојбата на средствата од буџетот и другите средства, обврските, изворите на средства, приходите и другите приливи и расходите и другите одливи како и резултатите од работењето.

Буџетите и буџетските корисници се должни да го водат сметководството по системот на двојно сметководство, со примена на распоредот на сметките од сметковниот план на буџетите и буџетските корисници. Тие се должни да водат одделно сметководство за средствата остварени во буџетот по следните основи:

- приходите наплатени од органи,
- приходите наплатени од дополнителни активности на буџетските корисници,
- приходите од донации,
- приходите од кредити и
- други приходи.

Законското и наменското користење на средствата од Буџетот, извештај за користење на средствата од аспект на намената и квалитетот

на остварување на програмите во јавниот сектор се согледува преку постапката на државна ревизија. Фискалната ревизија подразбира спроведување финансиска ревизија (или ревизија на правилноста / усогласеноста) и ревизија на успешноста (Lee, 1994).

Сите видови субјекти вклучително и буџетот и корисниците на средствата од буџетот имаат обврска да го водат сметководството во согласност со законската регулатива. Буџетски организации претставуваат сите корисници на средства од Буџетот и единките корисници на средства од Буџетот на Република С. Македонија, јавните претпријатија, агенции и јавно-правните субјекти основани од централната власт, како и трговските друштва основани од Република С. Македонија.

Водењето на сметководството, деловните книги, сметководствените документи и обработката на податоците, признавањето на приходите и расходите, проценувањето на билансните позиции, ревалоризацијата, финансиските извештаи, доставувањето и финансиските извештаи и други прашања во врска со сметководството на Буџетот на Република С. Македонија, буџетите на корисници - единките корисници на средства од буџетите, како и на другите правни лица за кои средствата за вршење на основната дејност претежно се обезбедуваат од буџетите е регулирано со Законот за сметководство на буџети и буџетски корисници (Службен весник на РМ број 61/02,98/02 и 81/05).

Приказ на законската регулатива за водење на сметководството за буџетските организации во Република С. Македонија е даден во табела 1.

Табела 1. Приказ на законска регулатива за вршење на сметководствени работи за буџетски организации во Република С. Македонија

Вид на субјект	Законски акти	Подзаконски акти
Буџет и корисници на средства од Буџет	Законот за сметководство на буџети и буџетски корисници Закон за буџети Закон за извршување на Буџетот на Р.С. Македонија за 2023 Закон за финансирање на единиците на локалната самоуправа	Правилник за сметководство на буџети и буџетски корисници Правилник за класификација на приходи Правилник за класификација на расходи Правилник за примена на меѓународните сметководствени стандарди за јавниот сектор на готовинска основа

Извор: сопствено истражување

Буџетите и буџетските корисници самостојно го организираат своето сметководство и одлучуваат за начинот на обезбедување на податоците во сметководството кои се потребни за законско користење на средствата и за утврдување на резултатите од работата на одделни свои организациони делови.

За секоја сметка на приходи и расходи,буџетите, буџетските корисници и единките корисници водењето на сметководство и деловните книги го вршат одделно. Тоа значи дека сметководството се организира и води одделно за следните сметки:

- за сметки за средства од донации (48),
- за сметките за средства од програмите за здравствена заштита, сопствено учество на осигурените лица во цената на здравствената услуга и други средства од сопствени приходи (531),
- за сметките за средства од Фондот за здравствено осигурување (730 и 737),
- за сметките на основниот буџет (603, 630, 631 и 637),
- за сметките на буџетот на фондовите (660),
- за сметките на буџетот на донации (785),
- за сметките на буџетот на заеми (786),
- за сметките на буџетот од самофинансирачки активности (787 и 788),
- за сметките на приходите и расходите на буџетот на дотации (930, 937 и 903),
- за сметките за самопридонес на општините (784),
- за депозитните сметки (696) и
- за наменските сметки (697 и 789).

Во согласност со законската регулатива, за сите овие сметки се изготвуваат финансиски извештаи, завршни сметки и други податоци.

ЗАКЛУЧОК

Буџетите и буџетските корисници се должни да го водат сметководството по системот на двојно сметководство, со примена на распоредот на сметките од сметковниот план на буџетите и буџетските корисници. Основната разлика помеѓу буџетските форми на организации и останатите форми на организација се јавува како резултат на целите на работење и начинот на финансирање на основните активности. Од тука произлегуваат специфичните карактеристики на организирање и извршување на сметководството кај буџетските организации.

Буџетите и буџетските корисници се посебна форма на организации кои имаат обврска да го спроведуваат процесот на сметководство, да

составуваат и поднесуваат сметководствени искази во согласност со важечката законската регулатива.

Од извршената анализа на легислативата и законската регулатива од областа на сметководството, може да се констатира дека извршувањето на сметководството кај буџетските организации - Буџетите, корисниците на средства од буџет и единките во Република С.Македонија е регулирано со посебни законски прописи како и подзаконски акти кои се применуваат само од овие форми на организации.

Анализирано во глобални рамки, за сметководствена евиденција кај буџетските форми на организација сметководствени стандарди за буџетите и буџетските корисници кои се применуваат во Република С. Македонија се Меѓународните сметководствени стандарди за јавен сектор на готовинска основа. Примената на Меѓународните сметководствени стандарди за јавен сектор на готовинска основа е пропишана со Правилникот за меѓународните сметководствени стандарди за јавен сектор на готовинска основа (Службен весник на Р.М. 116/2005). Меѓународните сметководствени стандарди за јавниот сектор на готовинска основа кои се примуваат од страна Буџетите, корисниците на средства од буџет и единките, се утврдени од Одборот за Меѓународни сметководствени стандарди (IASB).

ЛИТЕРАТУРА

1. Earl R. Wilson, Susan C. Kattelus, Leon E. Hay. (2001), Accounting for Governmental and Nonprofit Entities, McGraw – Hill, Irwin.
2. Lee, T.A. (1994), The nature, scope and qualities of auditing, in Carsberg and Hope, Current issues in Auditing, Philip Allan.
3. Leon E. Hay, R. Wilson. (1992), Accounting for Governmental and Nonprofit Entities, Irwin, Inc. Burr Ridge, Illinois, Financial Accounting Standards Board, Statement of Financial Accounting Concepts No. 4, str. 19 – 23.
4. Закон за буџети, Службен весник на РМ број 64/05,04/08,103/08,15/09,95/10,180/11,171/12,192/15 и 167/16.
5. Закон за буџети, Службен весник на РСМ, бр. 203 од 19.9.2022 година.
6. Закон за финансирање на единиците на локална самоуправа, Службен весник на Република Македонија број 61/2004, 96/2004, 67/2007, 156/2009, 47/11, 192/15 и 209/18.
7. Законот за сметководство на буџети и буџетски корисници, (пречистен текст), Службен весник на РМ број 61/02,98/02 и 81/05.
8. Магдинчева - Шопова М., Стојановска - Стефанова А. (2022), *Специфичности на сметководствените активности кај непрофитни организации, здруженија на граѓани и фондации*. Conference Proceedings - Accounting and audit in theory and practice. ISSN 2637 - 272X.
9. Митровиќ А., Милашиновиќ М. (2020), Specifics of Financial Reporting of Hotel Companies in The Republic of Serbia, Scientific Conference "Accounting and audit in theory and practice", Conference Proceedings.

10. Николов, М., Костовска – Фрчковска, С. (2018), *Прирачник за буџет и буџетски процес*, Центар за економски анализи – ЦЕА, Скопје.
11. Правилникот за меѓународните сметководствени стандарди за јавен сектор на готовинска основа, Службен весник на Р.М. 116/2005.

RAČUNOVODSTVO V KMETIJSKIH DEJAVNOSTIH

Urška Ambrožič¹, Malči Grivec²

POVZETEK

Kmetijstvo je ena izmed najstarejših gospodarskih panog, ki je izrednega pomena za obstoj človeštva. Posebnost te dejavnosti pa je sam proces proizvodnje in ovrednotenje proizvodnje, pri čemer se pojavi težava, kako vse to računovodsko oceniti. Računovodstvo v kmetijstvu je poleg zakonov, pravilnikov, odlokov in standardov opredeljeno tudi z davčno zakonodajo, ki usmerja vodenje računovodskih evidenc kmetov. Kljub splošno sprejetim pravilom v računovodstvu morajo kmetje voditi tudi nekatere posebne vrste računovodstva. Mreža računovodskih podatkov s kmetij (ang. Farm Accountancy Data Network, FADN) pa predstavlja usklajen sistem poenostavljenega kmetijskega računovodstva, s katerim je slovensko računovodstvo FADN usklajeno s predpisi na ravni EU že od leta 2004. V teoretičnem delu najprej predstavimo kmetijstvo v Sloveniji in osnovne pojme, povezane z računovodstvom s tega področja. V tem delu tudi preučimo pravne podlage, ki urejajo računovodstvo kmetijskih dejavnosti. V empiričnem delu najprej prikažemo število kmetijskih gospodarstev v Sloveniji, v nadaljevanju pa analiziramo število kmetij, ki so vključene v sistem FADN, ter kako se je kmetijsko računovodstvo spreminjalo skozi leta, predstavimo pa tudi dejavnike, ki so na to vplivali.

KLJUČNE BESEDE: *kmetijstvo, računovodstvo v kmetijstvu, knjigovodstvo, FADN.*

ABSTRACT

Agriculture is one of the oldest economic sectors, that is extremely important for the existence of mankind. The special feature of this activity is the production process and the evaluation of production, and the problem arises of how to evaluate this in accounting manner. In addition to laws, regulations, decrees and standards, accounting in agriculture is also defined by tax legislation, which directs the management of farmers accounting records. Despi-

1 Urška Ambrožič, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, e-mail: uambrozic@gmail.com

2 doc. dr Malči Grivec, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, e-mail: malci.grivec@uni-nm.si

te generally accepted rules in accounting, farmers must also manage a special type of accounting. The Farm Accountancy Data Network (FADN) represents a coordinated system of simplified agricultural accounting, with which Slovenian FADN accounting has been harmonized with regulations at the EU level since 2004. In the theoretical part, we first present agriculture in Slovenia and basic concepts related to agricultural accounting. In this part, we also examine the legal bases that regulate the accounting of agricultural activities. In the empirical part, we first show the number of agricultural holdings in Slovenia. Moreover, we analyse the number of farms that are included in the FADN system and how agricultural accounting has changed over the years and present the factors that influenced this.

KEY WORDS: *agriculture, accounting in agriculture, accountancy, FADN.*

UVOD

Kmetijstvo je gospodarska panoga, ki ima poseben družbeni pomen predvsem zaradi njegove večnamenske vloge, katere temeljna naloga je pridelava varne in predvsem kakovostne hrane. Današnji potrošniki od deležnikov, ki sodelujejo v verigi zagotavljanja hrane, pričakujejo ne le zagotavljanje kakovostne hrane, temveč tudi varovanje naravnih virov in ohranjanje vitalnega podežolja. V procesu proizvodnje in ovrednotenja proizvodnje v kmetijstvu pa se pojavi težava, kako vse to računovodsko oceniti. Računovodstvo v kmetijstvu je poleg zakonov, pravilnikov, odlokov in standardov, opredeljeno tudi z davčno zakonodajo, ki usmerja vodenje računovodskih evidenc kmetov. Kljub splošno sprejetim pravilom morajo kmetje voditi tudi nekatere posebne vrste računovodstva. FADN tako predstavlja temelj skupne kmetijske politike EU že od leta 1965 in predstavlja neprecenljivo zbirko podatkov o poslovanju kmetijskih gospodarstev, s katerim je slovensko računovodstvo FADN usklajeno že vse od leta 2004.

V prispevku bomo prikazali število kmetijskih gospodarstev v Sloveniji ter tudi kako se giba število kmetijskih gospodarstev v vzorcu FADN in število kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN.

KMETIJSTVO V SLOVENIJI

Zakon o kmetijstvu (ZKme-1, 2008) opredeli kmetijstvo kot gospodarsko panogo, »ki obsega pridelovanje kmetijskih rastlin oziroma živinorejo ter storitve za rastlinsko pridelavo oziroma živinorejo, razen veterinarskih storitev in dejavnosti, ki so v predpisih, ki urejajo standardno klasifikacijo dejavnosti«. Zakon o kmetijstvu opredeli tudi, kaj je to kmetijsko gospodarstvo, in sicer ga opredeli kot vse enote, ki se uporabljajo za kmetijske dejavnosti in s katerimi upravlja nosilec ali nosilka kmetijskega gospodarstva, ki se nahajajo na območju Republike Slovenije.

Po Zakonu o kmetijstvu (ZKme-1) je kmetijsko gospodarstvo organizacijsko in poslovno zaokrožena gospodarska celota, ki obsega eno ali več proizvodnih enot ter se ukvarja s kmetijsko ali kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo, ki ima enotno vodstvo, naslov ali sedež, ime ali firmo. Kmetijsko gospodarstvo je lahko organizirano kot (SPOT, 2021):

- pravna oseba,
- samostojni podjetnik posameznik,
- kmetija, ki ni pravna oseba ali samostojni podjetnik posameznik, pri čemer se za kmetijo šteje tudi čebelarica ali čebelar, ki ni samostojni podjetnik posameznik,
- kmetijsko gospodarstvo – skupni pašnik,
- kmetijsko gospodarstvo – planina.

Kmetijska gospodarstva se morajo vpisati v Register kmetijskih gospodarstev, in sicer se morajo vpisati tista kmetijska gospodarstva, ki (SPOT, 2021):

- so po predpisih vpisana v obvezne zbirke podatkov ministrstva (imetniki goveda, prašičev, drobnice, čebelarji, vinogradniki),
- uveljavljajo finančne podpore iz Zakona o kmetijstvu ali druge ukrepe kmetijske politike,
- so za opravljanje kmetijske dejavnosti vpisana v uradne evidence ali registre po drugih predpisih,
- imajo v uporabi najmanj en hektar zemljišč, ki po evidenci dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč sodijo med kmetijska zemljišča, ali 0,1 ha oljčnikov ali 0,2 ha intenzivnih sadovnjakov ali 0,1 ha jagodičja ali lupinarjev ali hmeljišče,
- tržijo pridelke, ki jih pridelujejo,
- druga kmetijska gospodarstva, ki niso zavezana k vpisu.

Register kmetijskih gospodarstev je zbirka podatkov o kmetijskih gospodarstvih v Sloveniji. Vpis v register omogoča vodenje podatkov o kmetijskih gospodarstvih in uveljavljanje številnih pravic, kot so ukrepi kmetijske politike (SPOT, 2022).

Kmetijstvo je v letu 2021 skupaj z gozdarstvom, lovstvom in ribištvom k skupni dodani vrednosti prispevalo 2,1%, k skupni zaposlenosti pa 6,7%, kljub temu pa je delež zaposlenosti v kmetijstvu že kar nekaj let v trendu upadanja (Travnikar, 2022, str. 3).

Nadaljuje se trend zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev, število kmetijskih zemljišč v uporabi pa ostaja enako. V Sloveniji se s kmetijsko dejavnostjo ukvarja 68.331 kmetijskih gospodarstev. Povprečno kmetijsko gospodarstvo obdeluje 7,0 ha kmetijskih zemljišč v uporabi, kar predstavlja kar četrtno več kot leta 2000, ko je povprečno kmetijsko gospodarstvo obdelovalo 5,6 ha, prav tako pa se je število gospodarstev, ki obdelujejo več kot

20 ha kmetijskih zemljišč v uporabi, glede na leto 2000 več kot podvojilo (Travnikar, 2022, str. 3; Bedrač, 2022, str. 27).

DOHODEK OD KMETIJSKIH DEJAVNOSTIH

Kot osnovna kmetijska in osnovna gozdarska dejavnost se štejejo tiste kmetijske in gozdarske dejavnosti, ki se jih opravlja v okviru kmečkega gospodarstva in so opredeljene v Zakonu o dohodnini (Finančna uprava Republike Slovenije, 2022, str. 3):

- pridelava, ki je določena s predpisi o ugotavljanju katastrskega dohodka in predpisi o evidentiranju nepremičnin in je v celoti ali pretežno vezana na uporabo kmetijskih in gozdnih zemljišč ter je ustrezno evidentirana v zemljiškem katastru (je torej zemljišču določena ustrezna dejanska raba),
- pridelava na kmetijskih in gozdnih zemljiščih izven Republike Slovenije (v nadaljevanju RS),
- pridelava posebnih kultur, kot je določena s predpisi o ugotavljanju katastrskega dohodka in evidentirana pri Agenciji RS za kmetijske trge in razvoj podeželja (v nadaljevanju ARSKTRP),
- čebelarstvo, določeno s predpisi o ugotavljanju katastrskega dohodka, vezano na panje, evidentirane v registru čebelnjakov.

Pridelava, ki se šteje za opravljanje kmetijske ali gozdarske dejavnosti, mora po značilnostih odgovarjati pridelavi, ki se za kmetijsko in gozdarsko dejavnost šteje po Zakonu o ugotavljanju katastrskega dohodka (ZUKD-2). V skupni dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti se šteje (Finančna uprava Republike Slovenije, 2023):

- potencialni tržni dohodki od pridelave na zemljiščih (katastrski dohodek kmetijskih zemljišč, katastrski dohodek gozdnih zemljišč, katastrski dohodek posebnih kultur, katastrski dohodek vina),
- potencialni tržni dohodki od pridelave v panjih,
- drugi dohodki, kot so plačila iz naslova ukrepov kmetijske politike in druga plačila iz naslova državnih pomoči, prejeta v zvezi z opravljanjem osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti (v nadaljevanju kmetijske subvencije), ter
- dohodek od malega obsega prve stopnje predelave lastnih kmetijskih in gozdarskih pridelkov, ki se štejejo za pridelke osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti in je oproščen dohodnine.

Dohodek, ki ga fizična oseba dosega v okviru opravljanja kmetijske ali gozdarske dejavnosti, je po Zakonu o dohodnini (ZDoh-2) obdavčen kot dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti (Finančna uprava Republike Slovenije, 2022, str. 3).

Dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti (OKGD) je ugotovljen pavšalno, in sicer na podlagi pavšalno ocenjenega dohodka od prodaje pridelkov (katastrski dohodek za pridelavo na zemljiščih in pavšalna ocena dohodka na panj za pridelavo v panjih), ki se mu prišteva vsak posamezni drug dohodek.

Zavezancem za dohodnino v okviru kmečkega gospodinjstva se dohodek od OKGD pripisuje na sledeči način (Finančna uprava Republike Slovenije, 2022, str. 4):

- katastrski dohodek kmetijskih in gozdnih zemljišč v RS se pripiše zavezancem za tista zemljišča, ki jih imajo pravico uporabljati,
- pavšalna ocene dohodka na panj se pripiše zavezancem za tiste čebelje panje, ki jih imajo v uporabi,
- drugi dohodki se pripišejo vsem zavezancem v okviru kmečkega gospodinjstva, in sicer v sorazmernem deležu glede na skupno število zavezancev v kmečkem gospodinjstvu.

Katastrski dohodek je davčna osnova od potencialnega tržnega dohodka od pridelave na zemljiščih, in sicer Zakon o ugotavljanju katastrskega dohodka (ZUKD-2) določa, da:

- da je katastrski dohodek pavšalna ocena tržnega dohodka od dejavnosti kmetijstva in gozdarstva, ki bi ga bilo mogoče doseči s povprečno ravnijo pridelave kmetijskih in gozdarskih pridelkov na kmetijskih in gozdnih zemljiščih v RS glede na njihovo proizvodnjo sposobnost,
- da se katastrski dohodek izračuna kot razlika med tržno vrednostjo možne pridelave in stroški,
- da se katastrski dohodek izračuna na hektar površine posamezne vrste dejanske rabe zemljišča.

Katastrski dohodek ugotavlja ministrstvo, pristojno za finance, Geodetska uprava RS pa je pristojna za vodenje podatka o dejanski rabi kmetijskih zemljišč in za pripisovanje katastrskega dohodka kmetijskih in gozdnih zemljišč v zemljiški kataster. Kmetom, ki so obdavčeni po katastrskem dohodku, ni treba voditi poslovnih knjig, razen če so zavezanci za DDV. V tem primeru morajo voditi evidence, ki jih predpisuje Zakon o davku na dodano vrednost (Vuković, 2023).

Za kmetijska zemljišča se katastrski dohodek (tabela 1) izračuna v evrih na hektar glede na bonitetni razred, medtem ko se za gozdna zemljišča katastrski dohodek (tabela 2) izračuna v evrih na hektar glede na rastiščni koeficient in boniteto. Skupni katastrski dohodek parcele gozdnega zemljišča je seštevek katastrskega dohodka, izračunanega ob upoštevanju rastiščnega koeficienta in katastrskega dohodka, izračunanega ob upoštevanju bonitete zemljišča. Zneski katastrskih dohodkov so objavljeni v Uredbi o določitvi lestvic katastrskega dohodka, pavšalne ocene dohodka na čebelji

panj in območij posebnih režimov za kmetovanje in gospodarjenje z gozdovi za obdobje 2020–2022 in se vodijo v zemljiškem katastru (FURS, 2022, str. 8).

Tabela 1. Lestvica katastrskega dohodka za kmetijska zemljišča na hektar v letu 2022 (v EUR/ha)

Boniteta	Kmetijsko zemljišče brez evidentirane podrobnejše dejanske rabe, trajne rastline na njivskih površinah, matičnjak, plantaža gozdnega drevja	Vinograd	Hmeljišče	Intenzivni sadovnjak, ostali trajni nasad	Oljčnik
1–10	17,26	213,61	460,19	846,79	129,22
11–20	43,16	226,97	488,95	899,71	137,29
21–30	69,05	238,98	514,84	947,35	144,56
31–40	82,00	249,66	537,85	989,69	151,02
41–50	86,31	259,01	557,98	1.026,73	156,68
51–60	90,63	267,02	575,24	1.058,49	161,52
61–70	94,95	275,03	592,50	1.090,24	166,37
71–80	99,26	281,70	606,88	1.116,70	170,41
81–90	103,58	287,04	618,38	1.137,87	173,64
91–100	107,89	291,05	627,01	1.153,75	176,06

Vir: Finančna uprava Republike Slovenije, 2022.

Tabela 2. Lestvica katastrskega dohodka za gozdna zemljišča za leto 2022 (v EUR/ha)

Rastiščni koeficient	KD v EUR na hektar
1	0,25
2–3	7,50
4–5	14,99
6–7	21,24
8–9	24,98
10–11	28,73
12–13	34,98
14–15	42,47
16–17	49,97

Vir: Finančna uprava Republike Slovenije, 2022.

Dohodek iz OKGD pa je lahko obdavčen z dohodnino tudi kot dohodek iz dejavnosti (davčna osnova se ugotavlja na podlagi dejanskih prihodkov in dejanskih odhodkov oziroma dejanskih prihodkov in normiranih odhodkov), če se člani kmečkega gospodinjstva za to prostovoljno odločijo in navedeno prijavijo pri davčnem organu. Na ta način so obdavčeni tudi dohodki iz drugih kmetijskih in gozdarskih dejavnosti, ki se zato ne uvrščajo med OKGD. Fizične osebe morajo biti za opravljanje take kmetijske dejavnosti vpisane v

davčni register kot fizične osebe, ki opravljajo dejavnost ali so registrirane kot samostojni podjetniki posamezniki. V teh primerih je dosežen dohodek obdavčen z dohodnino kot dohodek iz dejavnosti (FURS, 2022, str. 5).

Kmetje, ki so se odločili za obdavčitev po dejanskih prihodkih in normiranih odhodkih, prav tako ne vodijo poslovnih knjig za namene obdavčitve z dohodnino (Vuković, 2023).

RAČUNOVODSTVO FADN – FARM ACCOUNTANCY DATA NETWORK

FADN v prevodu pomeni »mreža računovodskih podatkov s kmetijskih gospodarstev« in je kmetijski dejavnosti prilagojeno knjigovodstvo. To je metodologija, po kateri se zbirajo podatki o dohodkovnem stanju in uspešnosti poslovanja kmetijskih gospodarstev v vseh državah EU in poteka vsako leto že vse od leta 1965. Metodologija zbiranja podatkov za FADN je enotna v vseh državah Evropske unije in ima velik pomen za načrtovanje nadaljnjega dela ter poslovanja na kmetiji, prav tako pa omogoča tudi primerjavo z ostalimi podobnimi kmetijskimi gospodarstvi. Glavni namen metodologije FADN je spremljanje prihodkov in poslovnih dejavnosti kmetijskih gospodarstev ter pridobivanje podlag za oceno vplivov skupne kmetijske politike EU (Trpin Švikart, 2016, str. 5; Kmetijsko gozdarski zavod Kranj, 2023; Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2023).

Raziskava FADN zajema le tiste kmetije, ki presegajo prag minimalne ekonomske velikosti, saj se tako lahko zajame najustreznejši del kmetijske dejavnosti vsake države članice EU, in sicer vsaj 90% standardnega prihodka in 90% kmetijskih zemljišč v uporabi od zajetih podatkov v strukturnem popisu kmetijskih gospodarstev (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2023).

Osnova FADN pa so seveda čimbolj točni in ažurni podatki, ki jih vsaka kmetija vpisuje v mesečna poročila. Obračunsko obdobje je koledarsko leto od 1. januarja do 31. decembra, katerega poročila obsegajo (Kmetijsko gozdarski zavod Kranj, 2023):

- popisni list na dan prvega januarja (za vzorčne kmetije podpisana priloga k popisnemu listu),
- denarna poročila (mesečno poročanje),
- poročila o gibanju pridelkov, poročila o živini in delovni sili (mesečno poročanje),
- popisni list, ki se izpolni ob začetku in koncu vodenja FADN (za vzorčne kmetije podpisana priloga k popisnemu listu).

Vodenje FADN-a bi moralo potekati ne le za poročanje in za skupno kmetijsko politiko, temveč bi moral biti tudi interes posameznega kmetij-

skega gospodarstva, da na osnovi zbranih in obdelanih tehnoloških ter ekonomskih parametrov analizira preteklo poslovanje, načrtuje poslovanje v prihodnjih letih ter primerja poslovanje z drugimi kmetijskimi gospodarstvi (Trpin Švikart, 2016, str. 5).

RAČUNOVODSTVO V KMETIJSTVU

Namen in cilji

Namen prispevka je predstaviti računovodstvo v kmetijskih dejavnostih v Sloveniji ter ugotoviti, kako se je gibalo število kmetij v Sloveniji in koliko kmetij v Sloveniji je vključenih v FADN. Ob tem prikažemo tudi trend spreminjanja proučevanega pojava v času. Cilj prispevka je v začetnem delu predstaviti teoretična izhodišča in spoznanja raziskovalcev na področju kmetijstva v Sloveniji, v nadaljevanju pa opredeliti osnovne pojme, kot so kmetijsko gospodarstvo, register kmetijskih gospodarstev in katastrski dohodek. Sledi prikaz, kaj je računovodstvo FADN in kašna je vloga le-tega v Sloveniji. Poudarek prispevka je predvsem na rezultatih, vezanih na sledečih raziskovalnih vprašanjih:

RV 1: Kako se je gibalo število kmetijskih gospodarstev v Sloveniji?

RV 2: Kako se je gibalo število kmetij v Sloveniji, ki so vključene v FADN?

Raziskovalna metodologija

Tako pri izdelavi teoretičnega kot tudi raziskovalnega dela prispevka uporabljamo kvalitativni pristop, ki temelji na kvalitativni analizi. Uporabljamo metodo deskripcije, saj predstavljamo in opisujemo posamezne pojme, ter tudi metodo kompilacije, s katero združujemo citate in navedbe drugih avtorjev v smiselno celoto. Prav tako uporabimo metodo analize podatkov ter statistično metodo, s pomočjo katere predstavimo gibanje števila kmetij v Sloveniji. Podatke, pridobljene pri Statističnem uradu Republike Slovenije in Kmetijskem inštitutu Slovenije, smo analizirali s pomočjo programa MS Excel.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Kmetijstvo je gospodarska dejavnost, ki ima poseben družbeni pomen, predvsem zaradi njegove večnamenske vloge. Njegova temeljna naloga v povezavi z živilstvom je pridelava varne in kakovostne hrane. Poleg tega kmetovanje bistveno vpliva na kakovost voda, tal, zraka in biotsko raznovrstnost ter tudi na podobo kulturne krajine. S svojo gospodarsko in socialno vlogo odločilno vpliva tudi na vitalnost in poseljenost podeželja (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2022).

Tabela 3. Prikaz števila kmetijskih gospodarstev v Sloveniji

Leto	Kmetijska gospodarstva	Verižni indeks	Indeks s stalno osnovo 2000 = 100
2000	86.467		100,00
2003	77.149	89,22	89,22
2005	77.175	100,03	89,25
2007	75.340	97,62	87,13
2010	74.646	99,08	86,33
2013	72.377	96,96	83,70
2016	69.902	96,58	80,84
2020	67.927	97,17	78,56

Vir: Povzeto po SURS (2023).

Iz tabele 3 vidimo precej velik padec števila kmetijskih gospodarstev, in sicer je bilo v letu 2000 registriranih 86.467 kmetijskih gospodarstev, ki je do leta 2020 upadlo na 67.927, z izjemo v letu 2005, ko se je število kmetijskih gospodarstev nekoliko povišalo (za 26), kar predstavlja 0,03-odstotno rast.

Iz tabele 3 prav tako vidimo, da je bil največji padec števila kmetijskih gospodarstev v letih med 2000 in 2003, in sicer za 10,78%. Tudi v naslednjih letih, z izjemo leta 2005, sledi konstantno upadanje števila kmetijskih gospodarstev. Če pogledamo proučevano obdobje kot celoto, lahko opazimo, da je v Sloveniji število kmetijskih gospodarstev upadlo kar za 21,44%. S tem smo tudi odgovorili na prvo raziskovalno vprašanje

Gibanje števila kmetijskih gospodarstev v vzorcu FADN in števila kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN

Že v letu 1994 je kmetijska svetovalna služba vzpostavila vodenje FADN knjigovodstva na določenem številu kmetijskih gospodarstev po vsej državi z namenom, da bi pridobila informacije za ekonomsko svetovanje in spremljanje ukrepov kmetijske politike. Z vstopom Slovenije v EU pa je to postalo obvezno. Slovenija je tako morala obvezno zagotoviti reprezentativni vzorec, približno 900 kmetijskih gospodarstev, ki spremljajo svoje gospodarjenje po metodologiji FADN. Kmetijska gospodarstva so v vzorec izbrana na podlagi statističnega načrta, in sicer kmetijska gospodarstva različnih tipov in ekonomskih velikosti, ki predstavljajo celotno populacijo tržnih kmetijskih gospodarstev v Sloveniji (Trpin Švikart, 2016, str. 5).

Od leta 2010 je v Sloveniji prag ekonomske velikosti kmetijskega gospodarstva za vključitev v vzorec FADN 4.000 EUR standardnega prihodka. Standardni rezultati FADN so predstavljeni s povprečnimi vrednostmi na kmetijsko gospodarstvo in s tem prikazujejo ekonomsko uspešnost in učinkovitost tržnih kmetijskih gospodarstev v Sloveniji (Kmetijski inštitut Slovenije, 2020).

Tabela 4. Prikaz gibanja števila kmetijskih gospodarstev v vzorcu FADN in števila kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN

Leto	Število kmetijskih gospodarstev v vzorcu FADN	Verižni indeks	Indeks s stalno osnovo 2014 = 100	Število kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN	Verižni indeks	Indeks s stalno osnovo 2014 = 100
2014	904		100	43.465		100
2015	883	97,68	97,68	45.892	105,58	105,58
2016	913	103,40	101,00	45.526	99,20	104,74
2017	884	96,82	97,79	44.681	98,14	102,80
2018	891	100,79	98,56	44.394	99,36	102,14
2019	862	96,75	95,35	44.384	99,98	102,11
2020	828	96,06	91,59	44.376	99,98	102,10

Vir: Povzeto po Kmetijski inštitut Slovenije (2020) in Kožar (2022).

V tabeli 4 lahko vidimo, da število kmetijskih gospodarstev, vključenih v vzorec FADN, nekoliko niha, in sicer v letih 2016 in 2018 opazimo, da se je število vključenih kmetijskih gospodarstev v FADN nekoliko povečalo. Opazimo, da je bilo v letu 2016 vključenih 30 kmetijskih gospodarstev več, kar je za 3,4% povečan vzorec v primerjavi z letom poprej. V letu 2018 se je vzorec povečal le za 0,79% v primerjavi z letom 2017, kar pomeni, da je bilo v vzorec vključenih 7 kmetijskih gospodarstev več. V tabeli 4 lahko vidimo, da nekoliko niha tudi število kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN. Vidimo lahko, da je bil največji porast kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN, in sicer za 5,98%, v letu 2015, nato pa število upada. Če pogledamo proučevano obdobje kot celoto, opazimo, da se je število kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN povečalo za 2,10%, medtem ko je število kmetijskih gospodarstev, ki so vključena v vzorec FADN, upadlo, in sicer za 8,41% (odgovor na drugo raziskovalno vprašanje).

ZAKLJUČEK

V prvem delu prispevka obravnavamo teoretična izhodišča, vezana na temo kmetijstva v Sloveniji, ter predstavimo osnovne pojme, povezane z računovodstvom s tega področja. Preučimo dohodek od kmetijske dejavnosti, v okviru katerega predstavimo tudi pravne podlage, ki urejajo računovodstvo v kmetijskih dejavnostih. Predstavimo lestvico katastrskega dohodka za kmetijska zemljišča na hektar v letu 2022 in lestvico katastrskega dohodka za gozdna zemljišča za leto 2022 (v EUR/ha). V nadaljevanju podrobneje predstavimo pojem računovodstvo FADN, v katerega je slovensko kmetijsko računovodstvo vključeno že od leta 1994.

V empiričnem delu se osredotočimo na prikaz števila kmetijskih gospodarstev v Sloveniji in ugotovimo, da je število kmetijskih gospodarstev od leta 2000 upadlo za kar 21,44%. V nadaljevanju prikažemo še gibanje števila kmetijskih gospodarstev v vzorcu FADN in števila kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN, pri čemer je bilo ugotovljeno, da je število kmetijskih gospodarstev, ki so vključena v vzorec FADN, upadlo, in sicer za 8,41%, medtem ko se je število kmetijskih gospodarstev v populaciji FADN povečalo za 2,10%.

LITERATURA IN VIRI

1. Bedrač, M. et al. (2022). Prva ocena stanja v kmetijstvu v letu 2022. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. Spletna stran: <https://www.gov.si/podrocja/kmetijstvo-gozdarstvo-in-prehrana/kmetijstvo-in-razvoj-podezelja/> [Citirano 3. 5. 2023, ob 10.00 uri].
2. Finančna uprava Republike Slovenije (2022). Obdavčitev dohodkov iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti za leto 2022. spletna stran: https://www.fu.gov.si/davki_in_druge_dajatve/podrocja/dohodnina/dohodnina_dohodek_iz_osnovne_kmetijske_in_osnovne_gozdarske_dejavnosti/#c4625 [Citirano 1. 5. 2023, ob 15.00 uri].
3. Finančna uprava Republike Slovenije (2023). Osnovna kmetijska in osnovna gozdarska dejavnost. Spletna stran: https://www.fu.gov.si/zivljenjski_dogodki_prebivalci/osnovna_kmetijska_in_osnovna_gozdarska_dejavnost/ [Citirano 1. 5. 2023, ob 13.00 uri].
4. FURS (2023). Kmetijska gospodarstva, splošni pregled, Slovenija, večletno. Spletna stran: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/1556001S.px/> [Citirano 3. 5. 2023, ob 8.30 uri].
5. Kmetijski inštitut Slovenije (2020). Standardni rezultati FADN knjigovodstva za Slovenijo: obračunsko leto 2018. Spletna stran: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/PODROCJA/KMETIJSTVO/FADN/Standardni-rezultati-FADN-knjigovodstva-za-Slovenijo-2018.pdf> [Citirano 3. 5. 2023, ob 10.00 uri].
6. Kmetijsko gozdarski zavod Kranj (2023). FADN obvezniki. Spletna stran: FADN obvezniki | KGZ Kranj (kgz-kranj.si) [Citirano 1. 5. 2023, ob 15.20 uri].
7. Kožar, M. (2022). Standardni rezultati FADN knjigovodstva za Slovenijo: obračunsko leto 2020. Spletna stran: https://www.kis.si/f/docs/FADN/FADN_Slovenija_obracunsko_let_2020.pdf [Citirano 1. 5. 2023, ob 10.30 uri].
8. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2022). Kmetijstvo in razvoj podeželja. Spletna stran: <https://www.gov.si/podrocja/kmetijstvo-gozdarstvo-in-prehrana/kmetijstvo-in-razvoj-podezelja/> [Citirano 1. 5. 2023, ob 19.00 uri].
9. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2023). Vodenje računovodstva v kmetijstvu in metodologija knjigovodstva na kmetijah. Spletna stran: Vodenje računovodstva v kmetijstvu in metodologija knjigovodstva na kmetijah | GOV.SI [Citirano 1. 5. 2023, ob 15.10 uri].
10. SPOT (2021). Kmetijsko gospodarstvo. Spletna stran: <https://spot.gov.si/sl teme/kmetijsko-gospodarstvo/> [Citirano 2. 5. 2023, ob 15.10 uri].
11. SPOT (2022). Register kmetijskih gospodarstev in evidenca dejanske rabe. Spletna stran: <https://www.gov.si teme/register-kmetijskih-gospodarstev-in-evidenca-dejanske-rabe/> [Citirano 2. 5. 2023, ob 15.30 uri].
12. Travnkar, T. et al. (2022). Slovensko kmetijstvo v številkah. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. Spletna stran: https://www.kis.si/f/docs/Slovensko_kmetijstvo_v_stevilkah/

- KIS_Slovensko_kmetijstvo_v_stevilkah_za_let_2021_SLO_sp.pdf [Citirano 3. 4. 2023, ob 11.30 uri].
13. Trpin Švikart, D. (2016). FADN : mreža knjigovodskih podatkov s kmetijskih gospodarstev. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
 14. Vuković, K. et al. (2023). Kmetije. Spletna stran: https://www.dara.si/33/kmetije-unique-idmRRWSbk196EAafnF40AQgLgX4F61gYtF9jNXSO6hc5grB9taVTPxCg/?uri_view_type=4 [Citirano 8. 4. 2023, ob 10.40 uri].
 15. Zakon o kmetijstvu (ZKme-1) (2008). Uradni list RS, št. 45/08, 57/12, 90/12 – ZdZP VH VVR, 26/14, 32/15, 27/17, 22/18, 86/21 – odl. US, 123/21, 44/22, 130/22 – ZPOmK-2 in 18/23. Spletna stran: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4716> Citirano 1. 5. 2023, ob 18.00 uri].

ULOGA PREDUZETNIČKIH INOVACIJA U STVARANJU KONKURENTSKE PREDNOSTI SAVREMENIH PREDUZEĆA

Jelena Radivojević¹, Marko Janačković²

SAŽETAK

Savremeni turbulentni uslovi privređivanja nameću inovativnost svakom privrednom subjektu kao nužnost ako želi opstanak i unapređenje poslovanja. Svi oni međusobno konkurišu i svakodnevno se nemilosrdno bore za što bolju poziciju na tržištu. Ključni izazov menadžmenta u uslovima galopirajuće globalizacije postaje svakodnevna kreativnost u poslu, koja neminovno vodi ka inovativnosti i konkurentnijem preduzeću u odnosu na druge koji posluju u istoj grani industrije. Zato je cilj ovog rada da prikaže inovacije kao odlučujući faktor u sticanju konkurentske prednosti preduzeća na eksternom tržištu. One su glavni pokretači rasta i razvoja svakog preduzeća, vodeća sila uvećanja trenutne profitabilnosti i stvaranja trajnih vrednosti i kontinuiteta. Od ključnog su značaja za razvoj jedne nacionalne privrede i poboljšanje životnog standarda društva u celini.

KLJUČNE REČI: inovacije, konkurentska prednost, profitabilnost, konkurentnost.

ABSTRACT

Contemporary turbulent business conditions impose innovation on every business entity as a necessity if they want to survive and improve their business. All of them compete with each other and fight mercilessly every day for the best possible position on the market. The key challenge of management in conditions of galloping globalization becomes everyday creativity in business, which inevitably leads to innovation and a more competitive company compared to others operating in the same branch of industry. That is why the aim of this paper is to show innovation as a decisive factor in gaining a competitive advantage of a company on the external market. They are the main drivers

1 MSc Jelena Radivojević, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac, e-mail: nikolic.jelena@vpsle.edu.rs

2 dr Marko Janačković, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac, e-mail: janackovic.marko@vpsle.edu.rs

of the growth and development of every company, the leading force of increasing current profitability and creating lasting value and continuity. They are of key importance for the development of a national economy and the improvement of the standard of living of society as a whole.

KEY WORDS: *innovation, competitive advantage, profitability, competitiveness.*

UVOD

Inovacije i preduzetništvo su usko povezani i međuzavisni. Naime, savremeni turbulentni uslovi poslovanja koje karakteriše izrazita konkurencija i česta i brojna napredna otkrića u struci i nauci, preduzeticima nameću potrebu da neprestano inovaraju (Šormaz, 2021, str. 31). Svakodnevno inoviranje postaje njihov specifičan alat po kome se prepoznaju, a koje neprekidno otvara nove perspektive i gledišta.

Svakodnevni izazovi promena na tržištu, nameću obavezu da se ulaže u znanje i veštine, podstiče kreativnost, sve sa ciljem da se uspešno odgovori spomenutim iskušenjima i opstane na tržištu. Upravo nova znanja, posebne veštine i konstantna kreativnost predstavljaju osnovu za inovacije i razvijanje u skladu sa promenama poslovnog okruženja (Borojević, Nestorović, 2018, str. 90). Imajući u vidu savremene trendove razvoja inovativnosti i preduzetništva na svetskom tržištu, zaključuje se da preduzetnici svakako imaju dominantnu ulogu u tržišno orijentisanim ekonomijama (Šormaz, 2021, str. 38). Zapravo, preduzetnici su ti koji stvaraju nova inovativna rešenja, nove poslovne prilike, drugačije proizvode, pružaju nesvakidašnje usluge na konkurentnom tržištu.

POJAM I ULOGA INOVACIJA

Tokom poslednjih decenija, naglo raste značaj inovacija za uspeh u bilo kom poslu. Interesovanje svih privrednih subjekata za preduzetničke inovacije se povećalo, a razlog leži u činjenici da one obezbeđuju opstanak, rast i razvoj svakog privrednog subjekta koji je ima. Jedna, opšteprihvaćena definicija inovacija ne postoji, već su brojni naučnici, istraživači i različite vlasti dali svoje viđenje i definiciju ovog pojma. Ovo ukazuje na kompleksnost spomenutog pojma, što dovodi do velikih problema u samom upravljanju inovacijama.

Inovacija se može odnositi na različit i drugačiji način korišćenja postojećih proizvoda, procesa, usluga ili čak tehnologije kojom preduzeće trenutno raspolaže (Petković, 2021, str. 327). Zapravo, inovacije su vidljive i moguće u svim oblastima ljudskog delovanja, primenljive od razvoja proizvoda i usluga, metoda upravljanja, načina izvođenja radova i poslova (Tohidi,

Jabbari, 2012, str. 535). Svaka inovacija neminovno vodi novim rešenjima i idejama, drugačijem načinu poslovanja, odnosno inoviranju trenutnog sopstvenog načina poslovanja (Janjić, Rađenović, 2019, str. 45). Zapravo, inovacija je sve ono što se na tržištu dešava ili pojavljuje prvi put, a što za posledicu stvara uvećanje profita samo preduzetnika (Jovanović, 2015, str. 83).

Preduzetničke inovacije, pod kojima se podrazumeva pojava novih poslovnih prilika i šansi za uspeh, su izrazito bitne za različite zainteresovane strane. Pored preduzetnika, uticaj inovacija se oseća i kod investitora, šire javnosti, kreatora politika, odnosno kod čitave nacije jedne zemlje (Garud et al., 2014, str. 1177). Svaka uspešno implementirana inovacija rezultira prednošću u odnosu na konkurenciju, pri čemu takva konkurentaska prednost zasnovana na inovacijama stvara profit, što je i suština u obavljanju poslovnih aktivnosti svakog privrednog subjekta (Janjić, Rađenović, 2019, str. 46).

Ne postoji jedinstvena definicija šta se sve to smatra inovacijom, ali je uobičajeno da sadrži promene ili poboljšanje procesa ili proizvoda (Tohidi, Jabbari, 2012, str. 535). Može se reći da pokriva sledeće (Kline, Rosenberg, 2010, str. 177):

- novi proizvod,
- novi proces proizvodnje ili usluživanja,
- pronalaženje novih tržišta,
- zamena postojećeg materijala i sirovina novim, jeftinijim za proizvodnju postojećeg suštinski, nepromenjenog proizvoda,
- reorganizacija proizvodnje, internih funkcija ili načina distribucije sirovina, materijala i gotovih proizvoda, koji vode povećanoj efikasnosti, nižim troškovima ili boljoj i kvalitetnijoj podršci konkretnog proizvoda,
- poboljšanje instrumenata ili metoda inovacija.

Preduzetničke inovacije nastaju iz radikalnih promena (Autio et al., 2014, str. 1099). Jednostavno one nikada nisu jednokratna pojava, njihov je nastanak zapravo složen proces koji obuhvata od faze generisanja ideja do poslednje faze kada se ona implementira (Kogabayev, Maziliauskas, 2017, str. 60). Ljudski resursi svakako imaju najznačajniju ulogu u tom procesu stvaranja i održavanja konkurentske prednosti zasnovane na inovacijama, kao kreativan i inovativan deo svakog preduzeća i nosilac znanja u njemu (Janjić, Rađenović, 2019, str. 48). Bilo koju inovaciju je jako teško izmeriti, pri čemu se zahteva posedovanje i koordinacija adekvatnog tehničkog znanja i superiornog tržišnog rasuđivanja, a sve u cilju da inovacija bude što uspešnija u efikasnom istovremenom savladavanju ekonomskih, tehnoloških i drugih ograničenja na koje nailazi (Kline, Rosenberg, 2010, str. 173).

Inovacije su velika i važna sila, koja poboljšava rezultat preduzeća koje je stvorilo, ali se odražava i na učinak čitavog regiona i zemlje u kojoj predu-

zeće obavlja svoju delatnost (Demircioglu et al., 2019, str. 1376). Jedna dobra inovacija može da prouzrukuje čitav niz koristi, počev od uštede troškova, skraćivanja potrebnog vremena, efikasnije proizvodnje, kvalitetnije korišćenje proizvoda, obezbeđivanje dinamičkog rasta nacionalne ekonomije, veće zaposlenosti (Kogabayev, Maziliauskas, 2017, str. 59). Zapravo, česte inovacije u zemlji direktno doprinose većoj produktivnosti i povećanoj konkurentnosti, a da bi se u osnovi ostvarilo inovativno poslovanje i došlo do svih ovih prednosti, neophodno je stalno prilagođavanje i unapređivanje na izazovnom visoko konkurentnom tržištu (Šormaz, 2021, str. 30). Inovativnost jednog preduzeća je ključna da ono preživi i ostvari rast tokom dužeg vremenskog perioda, plasirajući proizvode i usluge koji su primamljivi za potrošače (Radivojević, 2018, str. 75).

Prilikom transformisanja ideje u konkretnu inovaciju neophodno je sagledati (Kogabayev, Maziliauskas, 2017, str. 70):

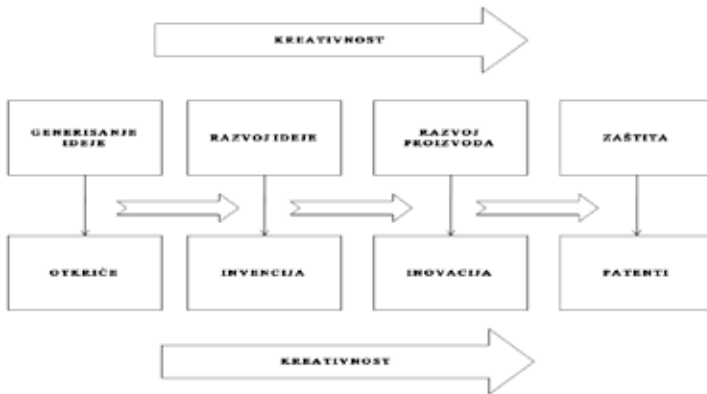
- intenzitet inovacija – koliko se zapravo često inovira, odnosno broj inovacija u određenom vremenskom periodu,
- stopa inovativnosti – brzina reagovanja na inovacije, odnosno brzina kopiranja inovacije nakon što je već uvedena na jednom mestu.

Mircevska (2015, str. 61) navodi razliku između inovacija, kreativnosti i inventivnosti. Zapravo, izražavanje kreativnosti je proces generisanja dobrih i kvalitetnih ideja, dok se inovacijom označava proces transformacije tih ideja u nove i specijalne proizvode, usluge ili procese, koji će doprineti konkurentskoj prednosti u budućnosti. Kreativnost u jednom preduzeću zavisi od njegove uspostavljene organizacione kulture, koja može da podstiče individualce da ispolje svoju kreativnost u punom potencijalu, proaktivno i inovativno (Petković, 2021, str. 272). Inovacija je proces stvaranja nečeg drugačijeg i originalnog, što ranije nije postojalo na tržištu. Reč je o određenom pronalasku, izumu ili otkriću, koji nastaju kao rezultat stvaralačnog duha i domišljatosti. Može se zaključiti da se u osnovi svake inovacije, ali i invencije, nalazi velika kreativnost, ali ono što pravi razliku između ova dva pojma jeste da inovacija zapravo transformiše određenu invenciju u proizvod, uslugu, metod koji je prihvaćen na tržištu i primenjuje se u praksi. Inovacija, kreativnost i invencija su deo svakodnevnih preduzetničkih aktivnosti, obeležja svojstvena preduzetniku, koja mu obezbeđuju napredak i velike prednosti u odnosu na druge.

Upravo Slika 1 sve navedeno prikazuje, predstavljajući faze u procesu nastanka jedne inovacije. Odmah se uočava da celokupan proces neizbežno prožima kreativnost. Zapravo, proces započinje generisanjem novih i drugačijih ideja, koje su rezultat kreativnog razmišljanja. Takva ideja se transformiše u proizvod, uslugu ili proces, pri čemu je neophodno da ona bude prihvaćena od strane korisnika, da bi bila okarakterisana kao inovacija. Pri

tome, jako je važno da se svaka inovacija kada stigne do tržišta i zaštiti, u smislu zaštite autorskih prava pronalazača, odnosno patentiranja izuma. U slučaju kada ne dođe do priznavanja proizvoda ili usluge na tržištu, reč je samo o invenciji (Jovanović, 2015, str. 83).

Slika br. 1. Proces nastanka inovacije

Izvor: Jovanović, 2015, str. 84

Sagić (2016, str. 15) navodi sledeće principe inovacija:

- Svaka inovacija nastaje kao rezultat sistemske analize i planskog proučavanja mogućih izvora inovativnih mogućnosti, koji se javljaju unutar ili van preduzeća.
- Uspešna komercijalizacija svake inovacije zahteva prethodno istraživanje tržišta, odnosno sagledavanje da li postoje potencijalni korisnici budućeg proizvoda ili usluge.
- Svaka inovacija mora biti jednostavna za upotrebu, praktična i funkcionalna, jer će samo takva biti dovoljno efikasna i obezbediti dobar uspeh.
- Da bi osigurala superioran rezultat, inovacija, u prvoj fazi, mora biti mala, u smislu ulaganja koje zahteva i promene koje nameće, jer se samo tako daje dovoljno prostora i vremena da se prilagode tržište i ljudi, obezbede neophodni resursi.
- Krajnji cilj svake inovacije mora biti obezbeđivanje leaderske pozicije, pri čemu ovaj cilj, naravno, ne dostižu sve inovacije. Međutim, u slučaju postavljanja nižih, odnosno manjih ciljeva, velika je verovatnoća da inovacija uopšte neće ni biti dovoljno uspešna, niti će ostvariti neki zapažen rezultat, jer će se zadovoljiti skromnim ostvarenjima.

IZVORI INOVACIJA

Izvori inovacija su odlučujući faktor koji predodređuje sprovođenje inovativnih aktivnosti jednog preduzetnika. Postoje brojni i različiti izvori inovacija i svaki od njih može drugačije da utiče i doprinosi realizaciji inovacija. Izvori inovacija dele se na interne i eksterne.

Radnici tj. zaposleni u preduzeću su interni izvori inovacija, jer znanje, veštine, ideje koje poseduju mogu da iskoriste da obezbede nastanak novih, inovativnih proizvoda, procesa, metoda. Neophodna je prijatna poslovna klima u kojoj bi menadžeri podsticali svoje zaposlene da izraze svoju kreativnost, iskažu stavove i daju svoj maksimalni doprinos budućim uspesima. S druge strane, dobavljači, kupci, klijenti, ljudi iz iste ili različite industrije, univerziteta, mediji, vlada predstavljaju eksterne izvore inovacija, jer svojim predlozima i sugestijama indirektno mogu da doprinesu nekom novitetu i tako doprinesu ukupnoj inovativnoj aktivnosti konkretnog preduzeća. Uglavnom su za razvoj dobre, kvalitetne inovacije potrebni i poželjni i eksterni i interni izvori.

Davno je Piter Draker predložio malo složeniju podelu izvora inovacija, pri čemu su u osnovi svi oni podeljeni na interne ili unutrašnje (prva četiri) i eksterne ili spoljašnje (poslednja tri) izvore (Sagić, 2016, str. 6, Jovanović, 2015, str. 86):

- neočekivane pojave – u trenutku kada slučajno, odnosno iznenada preduzetnik ostvari uspeh, neuspeh ili se jednostavno desi određeni neočekivani događaj, potencijalno se stvara preduslov za nastanak neke inovacije;
- nepodudarnost (inkongruencije, neslaganje) – između trenutno realnog stanja i onog stanja koje se želi, potencijalno postoji manji ili veći prostor da se profitabilno inovira;
- potreba nekog procesa - da se usavrši trenutni postojeći proces ili potreba da se uvede drugačiji i različit, odnosno potpuno nov proizvod;
- promene u strukturi privrede, grane ili tržišta – određene naznake ili simptomi, koji se najčešće dešavaju iznenada i podstiču česte i brojne promene, koje vode do većih uspeha i inovativnih poduhvata;
- demografska kretanja ili promene u stanovništvu - mogu biti brze i jake, često sa veoma jakim uticajem u iniciranju i sprovođenju novih promena;
- promene u opažanju, raspoloženju i značenju – svaka promena u percepciji jednog preduzetnika, ali i svakog drugog radnika, može da prouzrokuje veliki broj novih inovativnih mogućnosti;

- nova naučna ili nenaučna saznanja – su rezultat dugogodišnjeg upornog temeljitog rada preduzetnika, usmerenog ka jasno definisanom cilju, koji uglavnom rezultira superiornim dostignućem.

VRSTE INOVACIJA

Odgovarajuća i pravovremena strategija inovacija koju preduzeće sprovodi, a koja je u skladu sa definisanim ciljevima i postavljenim planovima, zapravo pruža šansu preduzeću da se odluči za određenu vrstu inovacije koju želi da razvije (Janjić, Rađenović, 2019, str. 46). Jovanović (2015, str. 82) navodi sledeće vrste inovacija na osnovu veličine promene koju ona sa sobom nosi:

- epohalne,
- konzervativne i
- inovacije zasnovane na diferencijaciji proizvoda.

Epohalne inovacije su inovacije koje privlače veliku pažnju i menjaju trenutno stanje za duži vremenski period (npr. pojava mobilnog telefona na dodir). Konzervativne inovacije su one koje stvaraju manje promene, odnosno tiču se usavršavanja onih proizvoda koji već postoje (npr. uvođenje ekrana veće rezolucije telefona na dodir). Inovacije zasnovane na diferencijaciji proizvoda se odnose na sitne promene na postojećim proizvodima, koje omogućavaju da proizvod koji stagnira oživi i bolje i uspešnije se pozicionira na samom tržištu (npr. promena funkcije ili dizajna mobilnog telefona na dodir).

Na osnovu obima i prirode promena koje sa sobom nosi inovacija, svako preduzeće se može odlučiti za (Janjić, Rađenović, 2019, str. 47):

- radikalne i/ili
- inkrementalne inovacije.

Radikalne inovacije su rezultat planskih, namerno spovedenih, aktivnosti i istraživanja, koje zahtevaju široku i kvalitetnu bazu informacija, efikasnu komunikaciju, dobru saradnju nekoliko najboljih kako bi se došlo do prilično velikih pomaka (Coccia, 2006, str. 9). Reč je o promenama revolucionarne prirode koje dovode do velikih promena stvarajući brojne novine u ustaljenom svakodnevnom životu ljudi i radu preduzeća (Ivanova, 2021). S druge strane, inkrementalne inovacije se uglavnom dešavaju kontinuirano u industrijama ili uslužnim delatnostima, najčešće kao rezultat različitih pronalazaka i brojnih poboljšanja (Coccia, 2006, str. 9). Reč je o modifikaciji i unapređenju već poznatih i korišćenih proizvoda, primenjenih i prepoznatljivih tehnologija, procesa, metoda (Ivanova, 2021, str. 201).

Jedna od klasifikacija inovacija je i klasifikacija na (Petković, 2021, str. 325):

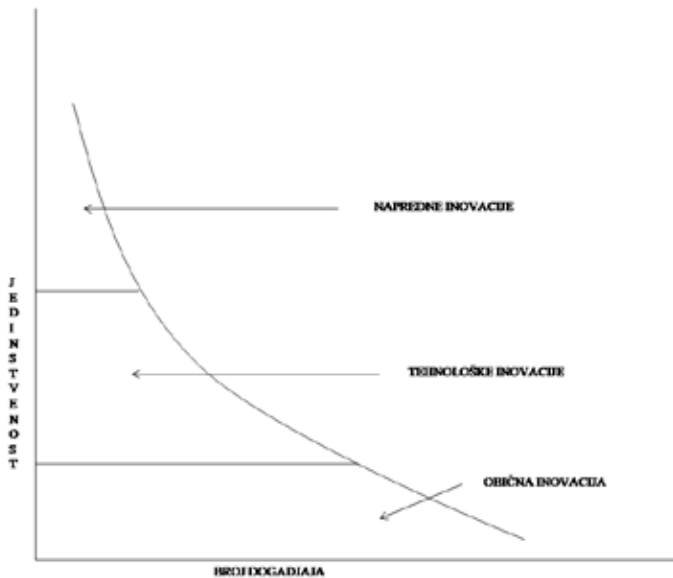
- tehnološke inovacije i
- proizvodno-tržišne inovacije.

Tehnološke inovacije se odnose na proizvodnju novih i drugačijih proizvoda, razvijanje jedinstvenih i novih procesa i reinženjeringa procesa. Proizvodno-tržišne inovacije su usmerene na novi dizajn proizvoda, novi način oglašavanja i promociju proizvoda.

Hisrich i Ramadani (2017, str. 46) predlažu svoju kvalifikaciju inovacija s obzirom na njihovu jedinstvenost i učestalost dešavanja (Slika 2):

- napredne inovacije,
- tehnološke inovacije i
- obične inovacije.

Slika 2. Inovacijski grafikon

Izvor: Hisrich, Ramadani, 2017, str. 46

Napredne (probojne, disruptivne ili revolucionarne kako se još nazivaju) inovacije su svakako najvrednije, s obzirom da je reč o jedinstvenim i unikatnim inovacijama, na bazi kojih se dalje inovira u određenom području. One zapravo čine jednu dobru osnovu koja se konstantno unapređuje i usavršava, stvarajući kvalitetne novitete. Tehnološke inovacije karakteriše manji stepen jedinstvenosti, ali i češća pojava. To su zapravo noviteti koji se odnose na tehničku, dizajnersku, proizvodnu karakteristiku proizvoda ili procesa u preduzeću. Treću grupu čine obične inovacije koje se najčešće dešavaju i nose najmanji stepen promena. Nadovezujući se na tehnološke

inovacije, obične inovacije daju upotpunjen izgled i kvalitetniju funkciju proizvodu ili procesu.

ZAKLJUČAK

Moderna ekonomija stvara takve uslove u kojima je preduzetništvo glavni pokretač i nosilac inovativnih aktivnosti zemlje, dok inovacije postaju jedan od ključnih faktora privrednog rasta i razvoja, unapređivanja proizvodnih procesa, proizvodnje raznovrsnih novih proizvoda, usmeravanja upravljačkih odluka i jačanja produktivnosti preduzeća. Inovativnost preduzeća je upravo jedno specifično sredstvo preduzetnika uz pomoć koga pronalazi nove mogućnosti i šanse za stvaranje novih vrednosti. Zapravo, zajedno posmatrano preduzetništvo i inovacije čine temelj razvoja svake privrede i društva, odnosno ključan faktor uspeha. Njihov značaj ogleda se u svim sferama ljudskog života, doprinoseći samoobnavljanju i fleksibilnosti preduzeća, industrije, odnosno ekonomije u celini. Danas je sposobnost uspešnog inoviranja jedna od najvažnijih briga svakog preduzetnika, odnosno privrednog sistema, pri čemu je uloga inovacija u razvoju i rastu, koordinaciji i uspehu preduzeća, odnosno tržišta neosporna i ključna.

LITERATURA

1. Autio, E., Kenney, M., Mustar, P., Siegel, D., Wright, M. (2014). Entrepreneurial innovation: The importance of context. *Research policy*, 43(7), 1097 - 1108.
2. Borojević, K., Nestorović, O. (2018). Znanje i inovacije kao neophodan preduslov uspešnog upravljanja i preduzetništva, *SVAROG 17*, 78 - 91.
3. Coccia, M. (2006). Classifications of Innovations: Survey and Future Directions. *Working Paper Ceris del Consiglio Nazionale delle Ricerche, Anno VIII, n. 2. ISSN (Print): 1591 - 0709*.
4. Demircioglu, M. A., Audretsch, D. B., Slaper, T. F. (2019). Sources of innovation and innovation type: firm-level evidence from the United States. *Industrial and Corporate Change*, 28(6), 1365-1379.
5. Garud, R., Gehman, J., Giuliani, A. P. (2014). Contextualizing entrepreneurial innovation: A narrative perspective. *Research policy*, 43(7), 1177 - 1188.
6. Hisrich, R. D., Ramadani, V. (2017). Effective Entrepreneurial Management Strategy, Planning, Risk Management and Organization. *Switzerland: Springer International Publishing*.
7. Ivanova, R. (2021). Radical and incremental innovations and innovative enterprises in Bulgaria. *Proceedings of ADVED 2021 – 7th International Conference on Advances in Education 18-19 October, 2021*.
8. Janjić, I., Radenović, T. (2019). The importance of managing innovation in modern enterprises. *Ekonomika*, 65(3), 45 - 54.
9. Jovanović, I. (2015). Preduzetništvo u savremenim uslovima poslovanja. *Univerzitet u Beogradu, Tehnički fakultet u Boru*.
10. Kline, S. J., Rosenberg, N. (2010). An overview of innovation. *Studies on science and the innovation process: Selected works of Nathan Rosenberg*, 173 - 203.

11. Kogabayev, T., Maziliauskas, A. (2017). The definition and classification of innovation. *HOLISTICA–Journal of Business and Public Administration*, 8(1), 59 - 72.
12. Mircevska, T. P. (2015). Role and importance of innovation in business of small and medium enterprises. *Економски Развој-Economic Development*, 17(1-2), 55 - 74.
13. Petković, S. (2021). Preduzetništvo i inovacije u digitalnoj eri. *Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet, Banja Luka*.
14. Radivojević, S. (2018). Preduzetnička inovativnost u funkciji postizanja održivosti poslovanja. *Ekonomija teorija i praksa XI (2)*, 75 - 86.
15. Sagić, Z. (2016). Inovacije i preduzetništvo. *Visoka poslovno-tehnološka škola strukovnih studija, Užice*.
16. Šormaz, G. (2021). Značaj preduzetništva i inovativnosti za ekonomski razvoj Republike Srbije. *Trendovi u poslovanju*, 9(18), 30 - 39.
17. Tohidi, H., Jabbari, M. M. (2012). The important of innovation and its crucial role in growth, survival and success of organizations. *Procedia Technology*, 1, 535 - 538.

SISTEM ELEKTRONSKIH FAKTURA U FUNKCIJI UNAPREĐENJA EFIKASNOSTI I KONKURENTNOSTI PREDUZEĆA

Tanja Janačković¹

SAŽETAK

Digitalna ekonomija kreira mogućnosti za globalna preduzeća koja nastoje da se prošire na nova svetska tržišta. Kako bi organizacije zadovoljile zahteve kupaca i ostale konkurentne na tržištu one moraju biti efikasne. Elektronski obračun postaje bitan pokretač poslovne efikasnosti, pri čemu sistemi elektronskih faktura omogućavaju prikupljanje podataka i automatizaciju poslovnih transakcija. Putem automacije procesa dolazi do redukcije grešaka i uštede u vremenu koje bi bilo utrošeno na dodatne administrativne poslove. Zahvaljujući elektronskom fakturisanju može se povećati novčani tok preduzeća, putem smanjenja resursa utrošenih na korigovanje grešaka. Pored toga, ovaj sistem je efikasniji u odnosu na model zasnovan na papirnim fakturama i u procesima upravljanja i praćenja faktura, kao i u sprečavanju lažnih transakcija. Ovim procesom se unapređuje prikupljanje i analiza podataka i pruža pomoć preduzećima u pronalaženju novih razvojnih mogućnosti na tržištima. Cilj rada je da se sagledaju prednosti sistema elektronskih faktura u poslovanju preduzeća, kao i eventualna ograničenja u njegovoj primeni. Nastojanje je da se ukaže na stvaranje dodatne vrednosti po osnovu primene elektronskog fakturisanja u domenu efikasnosti i unapređenja produktivnosti preduzeća. Na osnovu studije slučaja, predstavljen je i sagledan proces implementacije elektronskog fakturisanja, prilagođavanje ovom procesu, kao i pozitivni efekti ostvareni u poslovanju preduzeća po tom osnovu.

KLJUČNE REČI: elektronske fakture, softver, implementacija, efikasnost poslovanja, preduzeće.

ABSTRACT

The digital economy creates opportunities for global businesses seeking to expand into new world markets. In order for organizations to meet customer demands and remain competitive in the market, they must be efficient. Elec-

¹ dr Tanja Janačković, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsjek Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac, e-mail: spasictanja7@gmail.com

tronic billing is becoming an important driver of business efficiency, where electronic invoice systems enable data collection and automation of business transactions. By automating the process, there is a reduction in errors and savings in time that would have been spent on additional administrative tasks. Thanks to electronic invoicing, the company's cash flow can be increased by reducing the resources spent on correcting errors. In addition, this system is more efficient than a model based on paper invoices in the processes of managing and tracking invoices, as well as in preventing fraudulent transactions. This process improves the collection and analysis of data, and provides assistance to companies in finding new development opportunities in the markets. The aim of the work is to review the advantages of the electronic invoice system in the company's operations, as well as possible limitations in its application. The effort is to point out the creation of added value based on the application of electronic invoicing in the field of efficiency and improvement of company productivity. On the basis of a case study, the process of implementing electronic invoicing, adaptation to this process, as well as the positive effects achieved in the company's operations on that basis, were presented and reviewed.

KEY WORDS: *electronic invoices, software, implementation, business efficiency, company.*

UVOD

Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) daje organizacijama i društvu u celini široke mogućnosti za razvoj poslovanja. Između ostalog, primena ovih tehnologija doprinosi inoviranju poslovnih modela, optimizaciji poslovnih procesa, pojednostavljuje poslovno umrežavanje i kreira nove mogućnosti za društvo. Ove tehnologije predstavljaju jedan od najznačajnijih faktora za postizanje konkurentnosti organizacije, kao i za ukupan ekonomski rast. Poslovni procesi su jako povezani sa tehnologijom u organizaciji, a nastojanje je da organizacije koriste IKT kako bi u potpunosti redizajnirale poslovne procese, a ne samo da automatizuju postojeće. Elektronsko fakturisanje (e-fakturisanje) predstavlja dodatnu mogućnost upotrebe IKT-a, kako za automatizaciju tako i za redizajniranje poslovnih procesa (Groznić i Manfreda, 2015).

Faktura je dokument koji je najčešće korišćen u transakcijama između dva subjekta na tržištu, dok fakturisanje predstavlja osnovni alat za trgovinske transakcije i opšte poslovne aktivnosti. U digitalnom dobu e-fakturisanje postaje sastavni deo svakodnevne poslovne prakse. Ovim procesom se upotrebljavaju alati za elektronsku trgovinu, utiče na transformisanje poslovnih procesa i stvaraju se nove mogućnosti u skoro svim sektorima tržišta (Zafeiropoulos et al., 2017). E-fakturisanje podrazumeva elektronski prenos informacija o naplati i predstavlja suštinski deo efikasnog finansijskog

lanca koji povezuje interne procese računovodstvenih jedinica sa platnim sistemima. Proces e-fakturisanja, zahteva poštovanje procedure (fakturisanja), koja je proces povezan sa fakturisanjem. Nakon što je završen obračun sledi plaćanje između poslovnih partnera (kupci i dobavljači). E-fakturisanje se može definisati i kao proces koji podrazumeva slanje faktura, stavljanje faktura na raspolaganje, a potom i njihovo čuvanje. Predstavlja proces koji je u vezi sa aktivnostima fakturisanja upotrebom elektronskih sredstava i obuhvata sve korake od kupovine do plaćanja, kao i od porudžbine do isporuke (Šoltésová, 2022).

Elektronski račun (e-račun) zamenjuje fakturu u papirnom obliku na identičan način, pri čemu je primalac e-računa budžetski korisnik, pravno ili fizičko lice. E-račun jeste račun koji je izdat dužniku ili primaocu za isporučenu robu ili izvršene usluge, u elektronskom obliku. Prema Direktivi 2014/55/EU, u članu 2 definisano je pojmovno određenje e-fakture prema čemu je e-faktura ona faktura koja je izdata, preneti i primljena u strukturiranom elektronskom formatu, koji obezbeđuje njenu automatsku i elektronsku obradu. Izbor formata ne određuje država članica, dok upotreba elektronskog formata zavisi od poreskog obveznika. Fakture mogu biti strukturirane poruke poput proširivog jezika za označavanje XML-a (*Extensible Markup Language*), ili druge vrste elektronskog formata kao što je prenosivi format dokumenta PDF (*Portable Document Format*). U skladu sa Direktivom, osnovni elementi fakture se odnose na: 1) proces i identifikatore fakture, obračunski period, skup informacija o prodavcu, kupcu, korisniku, porezu prodavca, 2) reference u odnosu na ugovor, uslove isporuke, instrukcije za plaćanja, informacije o korekcijama ili naknadama, kao i o stavkama i ukupnim vrednostima fakture.

U radu se najpre ukazuje na trendove e-fakturisanja i prednosti koje se ostvaruju uvođenjem ovog sistema, kao i na pitanja, izazove i ograničenja prilikom primene i implementacije sistema. Nastoji se da se ukaže na stvaranje dodatke vrednosti putem primene e-fakturisanja, kroz ostvarivanje efikasnosti i dokazano povećanje produktivnosti preduzeća. Kao metodologija istraživanja primenjena je studija slučaja kroz sagledavanje organizacione realnosti prilikom uvođenja sistema e-fakturisanja u kompaniji *Arce-lorMittal*, kao jednoj od vodećih kompanija u oblasti rudarstva i proizvodnje čelika.

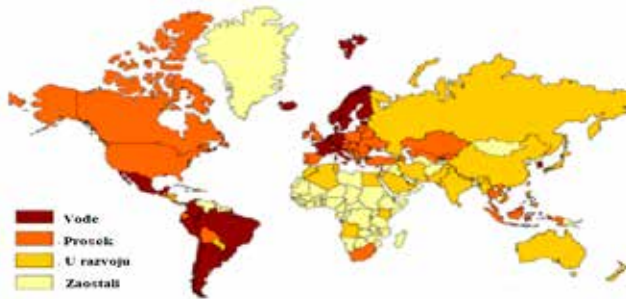
TRENDOVI U ELEKTRONSKOM FAKTURISANJU

Predviđanja ukazuju da će globalno tržište obuhvatiti 550 milijardi faktura godišnje, pri čemu se do 2035. godine očekuje čak četverostruko povećanje obima. Samo je tokom 2019. godine oko 55 milijardi faktura razme-

njeno na osnovi koja nije obuhvatila papirnu verziju. Prema procenama, obim globalnog tržišta e-fakturisanja je u 2019. godini iznosio 4,3 milijarde evra, dok će 2025. godine dostići oko 18 milijardi evra. Iako je je glavni pokretač razvoja tržišta u prvoj fazi bio privatni sektor, sada su glavni pokretač vlade. Jaz u porezu na dodatu vrednost (PDV) postaje glavni akcelerator digitalizacije poslovanja, izveštavanja i dokumenata u trgovini i logistici (Koch, 2019).

Tržišna zrelost se razlikuje između kontinenata i zemalja na svakom kontinentu, što utiče i na tržišnu zrelost za e-fakturisanje (Slika 1).

Slika 1. Očekivani status e-fakturisanja

Izvor: (Koch, 2023)

Kako bi se iskoristio potencijal e-fakturisanja u potpunosti, neophodan je usklađen ili integrisan pristup konvencionalnog e-fakturisanja i srodnih oblasti (Slika 2).

Slika 2. Širenje obima e-fakturisanja

Izvor: (Koch, 2019, str. 46)

Jedan od najznačajnijih pokretača projekta e-fakturisanja, čak i tokom perioda intenzivnog ekonomskog rasta, a u funkciji automatizacije procesa, jeste unapređenje finansija. Postoji skup parametara gde e-fakturisanje ima značajan uticaj na optimizaciju korporativnih finansija, a koji uključuje: smanjenje troškova, povećanje elastičnosti troškova, unapređenje obrtnog kapitala, kao i lanac snabdevanja finansija.

Fakture su bitan deo kompletnog procesa nabavke, pri čemu mnoge fakture koje se ponavljaju jesu rezultat ugovora koji nema datum raskida (npr. održavanje, lizing, telefon, IT hosting). Određeni broj roba ili usluga moguće je poručiti pojednostavljenim načinom putem telefona, onlajn ili e-poštom, dok se formalne i strukturirane narudžbenice izdaju samo u malom broju slučajeva. S obzirom na to, potencijal optimizacije se ne može iskoristiti u potpunosti, a oko polovina menadžera nabavke i finansija je interno organizovana na različitim linijama izveštavanja i imaju određenu autonomiju u odnosu na procese, sistem i digitalizaciju. Imajući u vidu rapidan razvoj tehnologija, više nije dovoljan samo fokus na ranije procese elektronske nabavke (e-nabavke) ili e-fakturisanje. Korisnici e-fakturisanja se postepeno okreću ka automatizaciji celog lanca snabdevanja, od trenutka narudžbine do prijema gotovine, kao i od trenutka kupovine do plaćanja, dok korisnici procesa e-nabavke se sve više orijentišu ka e-fakturisanju. Prelazna faza preklapanja ovih procesa je izazovna kako za preduzeća tako i za provajdere rešenja. Pored toga, neophodno je aktivno učestvovanje menadžera nabavki u projektima e-fakturisanja, kako bi se u potpunosti iskoristile uštede po osnovu procesa automatizacije nabavke. Do 2025. godine se očekuje jača integracija i automatizacija procesa nabavke i fakturisanja, što je u Evropi podržano inicijativama javnog sektora (Koch, 2019).

Razvoj novog POS (*Point of Sale*) modela i mobilnog fakturisanja bi mogao da utiče na porast elektronskog volumena, tako da se podaci mogu primiti elektronski i automatski vršiti njihova obrada, a u odnosu na unos i skeniranje podataka o prijemu u sisteme obrade obaveza prema dobavljačima (*Accounts Payable* – AP). S obzirom da je ova inovacija vođena poreskim organima uglavnom, neophodno je da krajnji korisnici prepoznaju potencijal uštede, primaju POS i mobilne fakture elektronskim putem i izvrše automatizaciju procesa za ove dokumente.

Kada je u pitanju automatizacija procesa oporezivanja, prvi nivo razvoja je model obračuna (*clearance model*), koji je uglavnom fokusiran na razmenu podataka između poreskih obveznika i vlasti. Iako su poreski procesi digitalizovani, to ne znači da oni automatski rezultiraju internom automatizacijom poslovnih procesa, kao i saradnjom sa trgovinskim partnerima. U zemljama sa naprednim modelima obračuna, značajno je da kupci imaju mogućnosti ili zahtev za prijem strukturiranih elektronskih podataka o poslovanju, na način

na koji ih obezbeđuje dobavljač u modelu. Pored toga, očekivanje je da zemlje sa asimetričnim modelima razviju primenu simetričnih modela, uz zahteve kupaca da dobiju dostupne podatke. Naredni korak podrazumeva da kupci i dobavljači mogu u potpunosti automatizovati svoje poslovne procese, ukoliko su sa ovim modelom dostupni odgovarajući podaci.

PREDNOSTI ELEKTRONSKOG FAKTURISANJA

Osnovne prednosti koje se ostvaruju po osnovu e-fakturisanja se odnose na sledeće: 1) smanjenu potrošnju papira i bezbednije slanje faktura u komparaciji sa tradicionalnim metodama; 2) brže poslovanje usled automatizovanih naloga za razmenu podataka; 3) bolju i veću kontrolu nad računarima i povećanu transparentnost u radu sa računarima; 4) redukovanje grešaka usled eliminisanja potrebe za prepisivanjem podataka; 5) potpuno ostvarenu automatizaciju rada sa računarima obuhvatajući prijem faktura, knjiženje u sistemima dokumenata, knjiženje unosa u računovodstveni sistem i pripremu dnevnika plaćanja (Groznič i Manfreda, 2015, str. 210). Pored ovih prednosti, e-fakturisanje omogućava jednostavno praćenje revizije, kao i niže operativne troškove usled smanjene potrošnje papira, smanjenih ili eliminisanih usluga pošte, kao i smanjenog ručnog rada. Imajući u vidu da se dokumenta skladište u elektronskom obliku, nema potrebe za velikom fizičkom arhivom. S obzirom na prethodno navedene prednosti, svaka organizacija je u mogućnosti da značajno unapredi i usavrši svoje poslovne operacije.

Fernandes i Ferreira takođe ističu da e-fakturisanje daje vredan doprinos održivom poslovanju, ali pruža i sliku inovativnosti i savremenosti kupcima, čime se ostvaruju brojne prednosti: 1) povećana efikasnost i produktivnost administracije uz eliminisanje ručnih zadataka; 2) redukcija troškova papira, slanja poštom, štampe; 3) brži i efikasniji proces fakturisanja uz bolju verovatnoću isplate na vreme, smanjenja javljanja grešaka i eliminisanja nepotrebnog gubitka faktura; 4) veća sigurnost i pouzdanost informacija; 5) dostupnost dokumentacije, čime je omogućeno pored izdavanja i primanje faktura od strane uređaja koji je povezan web konekcijom; 6) ušteda fizičkog prostora, s obzirom da nema potrebe za papirnom kartotekom; 7) ekološka odgovornost, putem smanjenja seče drveta i CO₂ emisije, što doprinosi da je kompanija ekološki odgovornija (Fernandes i Ferreira, 2022, str. 3).

Primena e-fakturisanja za većinu subjekata jeste korak napred imajući u vidu mnoge pogodnosti koje nastaju kao posledica ovog procesa. Pre svega dolazi do automatizacije i integracije u platnom prometu (od porudžbine do plaćanja između kupaca i dobavljača). Pored toga dolazi do poboljšane transparentnosti u poslovnim odnosima, čime se ostvaruje mogućnost bržeg i efikasnijeg dobijanja informacija od strane trgovačkih partnera (npr. o

kreditnoj sposobnosti druge ugovorne strane). E-fakturisanjem se takođe pojednostavljuje i kontrola internih sistema usmerenih na suzbijanje nepoštenih praksi zaposlenih koji rade u finansijskoj službi. Jedna od uočljivih prednosti korišćenja e-fakturisanja je svakako brži prenos novca od kupca do dobavljača, što ima za posledicu smanjenje troškova štampe, pošte ili arhiviranja faktura.

E-fakturisanje kao sistem treba da pruži raznovrsne funkcionalnosti koje uključuju integraciju sa sistemima fakturisanja, prijem i slanje digitalnih faktura, kako od strane kupaca, tako i prema dobavljačima. Na osnovu ovih zahteva nastoji se da se obezbedi interoperabilnost između sistema. E-fakturisanje je, pored toga, suštinska komponenta glavnih tehnologija današnjeg doba, kao što su analitika i finansijska tehnologija. Na ovaj način ono doprinosi odlučivanju preduzeća i javnih institucija radi unapređenja njihove konkurentnosti i efikasnosti u svetskoj privredi.

E-faktura je suštinski dokument koji sam po sebi obezbeđuje prednosti uporedo sa mogućnostima digitalizacije poslovnih procesa u lancu snabdevanja, čime se potvrđuje efikasnost i efektivnost (Korkman et al., 2010). E-fakturisanje je perspektiva za postizanje unapređenja konkurentnosti između trgovačkih preduzeća, povećanje zadovoljstva kupaca, brža plaćanja, poboljšanje kretanja gotovine i smanjenje kreditnih gubitaka. Imajući ovo u vidu, e-fakturisanje direktno utiče na očuvanje životne sredine (Salmony i Harald, 2010).

Generalno, sva preduzeća će ostvariti prednosti po osnovu uvođenja sistema za elektronsku razmenu podataka, pri čemu će za određene industrijske grane ove prednosti biti značajnije u odnosu na druge. Najviše koristi od impementacije ovih rešenja će imati preduzeća koja saraduju sa velikim brojem eksternih partnera, ali i koja vrše razmenu velike količine dokumenata, kako sa partnerima tako i u okviru samog preduzeća. U ovu grupu spadaju maloprodajna preduzeća, preduzeća koja trguju robom široke potrošnje, potrošnim materijalom, kao i javno-komunalna preduzeća sa velikim brojem klijenata (Zafeiropoulos et al., 2017).

IZAZOVI I PREPREKE ELEKTRONSKOG FAKTURISANJA

Primena e-fakturisanja zahteva nabavku računarskog sistema koji će omogućiti izdavanje i prijem računa, kao i njihovo potpisivanje elektronskim putem. Podrazumeva se i posedovanje digitalnog sertifikata radi overenog potpisa, koji je neophodno obnavljati na godišnjem nivou, ali i krediti za izdavanje računa, sa godišnjim troškovima koji mogu varirati u zavisnosti od broja izdatih dokumenata u tom periodu. Proces integrisanja i konvergencije sistema je kompleksan i dugotrajan, što zahteva i osnaživanje i prilagođavanje zaposlenih za novu realnost.

Pored brojnih prednosti, ovaj sistem se suočava i sa određenim preprekama. Imajući u vidu da se e-fakture mogu pripremiti u raznovrsnim formatima i u skladu sa mnogim standardima, ograničava se nesmetan prenos fakture od dobavljača ka kupcu, ali se smanjuju i uštede u vezi sa e-fakturisanjem. Usled različitih formata e-faktura, usporava se proces komunikacije u oblasti e-fakturisanja između država. Pored toga, mnogi potencijalni korisnici su zabrinuti u pogledu sigurnosti sistema i mogućnosti obmanjujućih podataka sadržanih u e-fakturama (Gawer i Evans, 2016).

Bez obzira na prednosti koje obezbeđuje e-fakturisanje, stopa njegovog usvajanja je spora, usled izazova sa kojima se suočavaju oni koji usvajaju ovaj sistem fakturisanja (Tiwari et al., 2023). Velika preduzeća mogu relativno lako da implementiraju sistem fakturisanja, dok se manji partneri susreću sa određenim poteškoćama prilikom usvajanja ovog sistema, zbog visokih troškova ulaganja i integracije (Sandberg et al., 2009).

Kao jednu od osnovnih ograničenja za upotrebu fakturisanja, ističe se ograničena alokacija kapitala i nedostatak internog sponzorstva (Fairchild, 2004). Kao određeni razlozi za neusvajanje ovog sistema fakturisanja kod malih i srednjih preduzeća mogu se uključiti i nedostatak tražnje u okruženju, percipirana nesigurnost i nizak nivo svesti (Edelman i Sintonen, 2006). Pored toga, kao jedan od razloga se navodi i fragmentacija kupaca. Pored ovoga, izazovi mogu da proizilaze i do strane pružaoca usluga, pri čemu njihova fragmentacija može u velikoj meri da ometa proces uvođenja sistema među partnerima u lancu snabdevanja (Keifer, 2011).

Pandemija COVID-19 uticala je na hiljade kompanija u pogledu ponovne izgradnje poslovnih strategija i ulaska u „digitalizaciju”. Imajući to u vidu, preduzeća postaju svesna činjenice da treba da počnu sa upotrebom određene vrste platforme za potrebe e-fakturisanja ili savremen sistem za elektronsku razmenu podataka (*Electronic Data Interchange* – EDI) u cilju vođenja aktivnosti razmene dokumenata i saradnje sa svojim partnerima u virtuelnom okruženju. S obzirom na veliki broj IT rešenja za ove namene, pitanje je odabrati adekvatno rešenje prilagođeno potrebama poslovanja konkretnog preduzeća. Preduzeća nastoje da pronađu odgovarajuću platformu za razmenu podataka radi rešavanja izazova sa kojima se susreću. Njihov sistem za e-fakturisanje bi trebalo da im obezbedi slanje i prijem faktura kreiranih u raznovrsnim formatima dokumenata, podelu dokumenata upotrebom više kanala distribucije (e-pošta, web portali itd.) kao i potpunu usaglašenost sa najnovijom zakonskom regulativom (u delovima sveta gde ta preduzeća posluju). Pored toga, značajno je definisati i obim projekta digitalizacije prilikom prelaska na e-fakturisanje. U ovom slučaju, neophodno je da donosioci odluka preispitaju mogućnosti daljeg razvoja, odnosno da se pronađe prava ravnoteža. Dok je za određena preduzeća

ključna geografska ekspanizija, za druga je bitnije pitanje digitalizacije upravljanja narudžbinama i logističkim procesima. Osim toga, neka preduzeća nastoje da poboljšaju procese komunikacija dodavanjem usaglašavanja faktura, upravljanjem potraživanjima ili kontrolom potrošnje na platformi. Jako je značajno i saznanje o spremnosti partnera i kupaca da budu deo revolucije e-fakturisanja, tako da preduzeće može podstaći druge strane da se uključe u njegovo poslovanje i pomogne im u procesu uključivanja. Neophodno je da globalna preduzeća posmatraju e-fakturisanje kao politiku za unapređenje poslovnih procesa i izgradnju čvršćih odnosa sa svojim partnerima (Wójtowicz, 2021).

Tokom implementacije e-fakturisanja preduzeća se suočavaju sa generalno dve vrste izazova: unutrašnjim i spoljašnjim (Ali, 2016). Unutrašnji izazovi obuhvataju: odabir operatera, greške koje se javljaju tokom e-fakturisanja i stav zaposlenih prema ovom sistemu. Preduzeća biraju operatera na osnovu analize cena, međunarodnog iskustva, jezika na kojima se nude usluge, kao i na osnovu broja metoda za slanje e-faktura. Tako je za velika preduzeća naročito značajno široko svetsko iskustvo, raznovrsni jezici na kojima operater pruža usluge, kao i niski troškovi operatera. Sa druge strane, mala preduzeća se fokusiraju na troškove i prilikom odabira traže operatera sa ograničenim brojem jezika na kojima pruža usluge i sa ograničenim međunarodnim iskustvom. Osim toga, veća preduzeća poklanjaju pažnju i načinima slanja e-faktura, odnosno biraju operatera koji nudi različite opcije podešavanja za slanje e-faktura, za razliku od malih preduzeća. Spoljni izazovi uključuju: geografski izazov, probleme kupaca, probleme dobavljača i problem internih podružnica. Geografski problem se odnosi na različite poreske propise u različitim zemljama, pri čemu je preduzeću teško da primora međunarodne podružnice da se prilagode jedinstvenom oporezivanju. Ovo otežava primenu e-fakturisanja u potpunosti. Pored toga, dobavljači su uglavnom mali i ne poseduju dovoljno resursa i veština za implementaciju e-fakturisanja, što otežava proces implementacije ovog sistema kod svih preduzeća. Treće, i preduzeća kupaca nekad nemaju dovoljno poverenja u e-fakturisanje, odnosno preferiraju tradicionalnu metodu papirnih faktura. Pored toga, otpor se može javiti i kod zaposlenih u internim podružnicama, u smislu primene e-fakturisanja.

IMPLEMENTACIJA ELEKTRONSKOG FAKTURISANJA NA PRIMERU KOMPANIJE ARCELORMITTAL

Proces implementacije rešenja za e-fakturisanje opisan je na primeru kompanije *ArcelorMittal*. Ova kompanija je izabrala rešenje *Basware* u cilju optimizacije troškova i obezbeđenja usluge sa dodatnom vrednošću kupci-

ma širom Evrope. Putem ovog rešenja kompanija je praktično eliminisala sve operacije ručnog fakturisanja u korist savremenog digitalnog pristupa.

ArcelorMittal je vodeća svetska kompanija za proizvodnju čelika i u oblasti rudarstva. Ova kompanija se rukovodi filozofijom proizvodnje bezbednog održivog čelika i predstavlja vodećeg dobavljača kvalitetnih proizvoda od čelika na svim bitnim tržištima, uključujući tržišta automobila, građevinarstva, pakovanja i kućnih aparata. Ova kompanija je prisutna u oko 60 zemalja, industrijski otisak ima u 18 zemalja, ima oko 190 000 zaposlenih, a u 2019. godini isporučila je 84,5 miliona tona čeličnih proizvoda.

Izazov sa kojim se kompanija susrela jeste nastojanje da uvede e-fakturisanje kako bi optimizovala svoje troškove i ponudila uslugu sa dodatnom vrednošću svojim klijentima širom Evrope. Za ostvarenje ovog cilja, kompaniji je bilo potrebno rešenje koje će podržati više regulatornih okruženja, imajući u vidu da je bila aktivna na 16 tržišta širom evropskog regiona. Pored toga, rešenje je trebalo da prihvati veliki broj faktura i da bude u mogućnosti da ih pošalje u više formata, imajući u vidu da je kompanija svoje klijente migrirala na sistem e-fakturisanja. Da bi ostvarila projekat, kompanija je uspostavila saradnju sa *Basware*, koji je vodeći provajder rešenja za elektronsku razmenu dokumenata u Evropi.

Od kada je kompanija implementirala *Basware* rešenje za e-fakturisanje, kupci kompanije *ArcelorMittal Flat Carbon Europe* (FCE) u mogućnosti su da izaberu primanje digitalnih faktura između integrisane razmene podataka (puni EDI), interaktivne razmene podataka (web EDI) ili u formatu PDF-a putem e-pošte. Prednosti ostvarene ovim rešenjem su najizraženije za puni EDI, imajući u vidu da su podaci fakture u potpunosti automatski verifikovani i validirani u postojećem *back-office* sistemu primaoca. *Basware* rešenje može se integrisati sa većinom sistema za planiranje resursa preduzeća (*Enterprise Resource Planning* – ERP) i računovodstvenih aplikacija, pri čemu se ručne operacije mogu praktično eliminisati, dok se administrativni zadaci jednostavno i glatko obavljaju i doprinosi se intenziviranju odnosa kupac - dobavljač. U slučaju da kupci nisu u potpunosti spremni za puni EDI, na raspolaganju su im i druga rešenja, kao što je primanje faktura u XML i PDF formatu u bezbednom poštanskom sandučetu na mreži. Jedna od alternativa je i e-pošta sa priloženim PDF-om, koja se može poslati kupcu.

Rezultat implementacije ovog rešenja je da *ArcelorMittal* beleži rast broja uključenih korisnika i elektronskih faktura svakog meseca. Posebno visok rast beleže PDF fakture putem pošte, a 2020. godine kompanija je poslala oko 2 miliona faktura preko *Basware* iz 43 poslovne jedinice. Inače, kompanija razmenjuje ne manje od 150.000 faktura kupaca svakog meseca širom Evrope. *ArcelorMittal FCE* mobiliše sopstvene menadžere ključnih klijenata i koristi usluge *Basware* kako bi povećao broj e-faktura koje šalje.

Pored toga, *Basware* zahvaljujući programu za aktivaciju korisnika, omogućava da *ArcelorMittal* brzo uspostavi veze sa novim trgovinskim partnerima na strukturiran i kvalitetan način.

Glavne prednosti koje je kompanija implementacijom ovog rešenja za e-fakturisanje ostvarila jesu uštede troškova, usaglašenost sa međunarodnim zakonima i lakoća angažovanja spoljnih saradnika. Putem e-fakturisanja kompanija takođe pruža značajne finansijske, operativne i ekološke prednosti svojim klijentima.

ZAKLJUČAK

Uvođenje sistema e-fakturisanja je prilika da se osnaže tehnološke inovacije u organizacijama, što je od suštinskog značaja za održivi rast, putem poboljšanja organizacije i metoda rada, kao i podrške procesu odlučivanja i promovisanja transparentnosti u poslovanju. Ovaj novi model poslovanja utiče na značajno smanjenje administrativnih grešaka i mogućnosti utaja poreza.

Na osnovu studije slučaja, omogućena je procena validnosti implementacije i sprovođenja e-fakturisanja u svakodnevnom poslovanju kompanije *ArcelorMittal*. Sagledavanjem ostvarenih prednosti u poslovanju po osnovu implementacije rešenja za e-fakturisanje, verifikovana je dodata vrednost njegovog usvajanja kao sredstva za unapređenje efektivnosti i efikasnosti u obavljanju administrativnih poslova kompanije. Dakle, prednosti povezane sa implementacijom e-fakturisanja verifikovane su u kratkom roku, a naročito u pogledu ostvarenih ušteda u troškovima, usklađenosti sa međunarodnim zakonima i pojednostavljenog angažovanja spoljnih saradnika. Pored toga, obezbeđene su i značajne finansijske, operativne i ekološke prednosti klijentima kompanije.

Kompanija *ArcelorMittal* je svesna da iako je proces e-fakturisanja koristan za nju, može doći i do određenih prepreka prilikom njegove implementacije, s obzirom na postojanje mogućnosti da svi kupci u ovoj fazi nisu pripremljeni za e-fakturisanje. U slučaju da kupci nisu u potpunosti spremni za puni EDI, na raspolaganju su im i druga rešenja, kao što je primanje fakture u XML i PDF formatu u bezbednom poštanskom sandučetu na mreži. Jedna od alternativa je i e-pošta sa priloženim PDF-om, koja se može poslati kupcu. Putem implementacije rešenja za e-fakturisanje kompanija je praktično eliminisala sve operacije ručnog fakturisanja u korist savremenog digitalnog pristupa. Implementacija ovog sistema omogućava rast efikasnosti kompanije koja je jedna od referentnih kompanija kada je u pitanju digitalna inovacija.

LITERATURA

1. Ali, N. (2016). *Adapting e-invoicing: benefits, challenges and future strategies to overcome challenges, A comparative case study of Finnish Companies*. Vaasan Ammattikorkeakoulu, University of Applied Sciences.
2. Baware (2021). ArcelorMittal - Streamlining the invoicing process through digitization., Dostupno na: <https://www.basware.com/en-en/why-basware/customers/arcelormittal/>
3. Directive 2014/55/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on electronic invoicing in public procurement.
4. Edelmann J., & Sintonen, S. (2006). Adoption of electronic invoicing in Finnish SMEs: two complementary perspectives. *International Journal of Enterprise Network Management* 1(1), 79 - 98.
5. Fairchild, A. (2004). Using Electronic Invoicing to Manage Cash Forecasting and Working Capital in the Financial Supply Chain. *ECIS 2004 Proceedings*, 29. <https://aisel.aisnet.org/ecis2004/29>
6. Fernandes, A., & Ferreira, I. (2022). Electronic Invoice System as a Driver to Enhance Efficiency and Competitiveness: The Case of Tabique Engenharia Enterprise. *Journal of e-Government Studies and Best Practices*, Vol. 2022. <https://doi.org/10.5171/2022.607448>
7. Gawer, A., & Evans, P. C. (2016). *The Rise of the Platform Enterprise*. The Center for Global Enterprise, no. 1, 1 – 30.
8. Groznik, A., & Manfreda, A. (2015). E-invoicing and e-government – impact on business process. *Dubrovnik International Economic Meeting (DIEM)*, 2(1).
9. Keifer, S. (2011). E-invoicing: The catalyst for financial supply chain efficiencies. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 5(1), 38 - 51.
10. Koch, B. (2019). The e-invoicing journey 2019-2025. Billentis.
11. Koch, B. (2023). E-Invoicing / E-Billing Electronic Tax Reporting, International Market Overview & Forecast. https://www.billentis.com/einvoicing_ebilling_market_overview_2023.pdf
12. Korkman, O., Storbacka, K., & Harald, B. (2010). Practices as markets: Value co-creation in e-invoicing. *Australasian Marketing Journal*, 18(4), 236 - 247.
13. Salmony, M., & Harald, B. (2010). E-invoicing in Europe: Now and the future. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 4(4), 371 - 380.
14. Sandberg, K. W., Wahlberg, O., & Pan, Y. (2009). Acceptance of E-Invoicing in SMEs. *International Conference on Engineering Psychology and Cognitive Ergonomics*, Heidelberg, Berlin: Springer.
15. Šoltésová, E. (2022). Electronic Invoicing Information System. *Proceedings from the EDAMBA 2021 conference*, 496 – 506. <https://doi.org/10.53465/EDAMBA.2021.9788022549301>.
16. Tiwari, A. K., Marak. Z. R., Paul, J., & Deshpande, A., P. (2023). Determinants of electronic invoicing technology adoption: Toward managing business information system transformation. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8.
17. Wójtowicz, B. (2021). Why e-invoicing adoption still poses a challenge for global companies. *Voice Of The Industry, The Paypers*. <https://thepaypers.com/expert-opinion/why-e-invoicing-adoption-still-poses-a-challenge-for-global-companies--1252194>
18. Zafeiropoulos, P., Smokovitis, V., & Andelić, N. (2017). Uvod u elektronsko fakturisanje i njegove aspekte. Vodič za e-fakturisanje - Pitanja i odgovori. Projekat Razvoj elektronskog poslovanja. <https://docplayer.net/48311073-Uvod-u-elektronsko-fakturisanje-i-njegove-aspekte.html>

IZAZOVI I PREDNOSTI PRIMENE ELEKTRONSKIH FAKTURA U SRBIJI

Dragana Nikolić¹, Kristina Spasić²

SAŽETAK

U poslednjih dvadeset godina poslovno okruženje karakterišu sve učestalije promene povezane sa redefinisanjem lanca vrednosti, nastanakom novih kanala distribucije, ekspanzijom elektronske trgovine, gde se kao najznačajniji razvojni faktor javljaju informacione i web tehnologije. Informacione tehnologije imaju niz apikativnih i finansijskih prednosti i u oblasti fakturisanja, kao jedne od vitalnih i frekventnih poslovnih operacija. Elektronsko fakturisanje vodi ka smanjenju materijalnih troškova, troškova usluga i rada, kako za subjekte koji izdaju, tako i za subjekte koji primaju fakture. Ono ubrzava naplatu potraživanja, te pozitivno utiče na novčane tokove poslovnih subjekata, što doprinosi opštoj likvidnosti i finansijskoj stabilnosti. Osim toga, e-fakture mogu biti katalizator međunarodne razmene jer automatizacija omogućava obradu sadržanih podataka u realnom vremenu, što skraćuje poslovni ciklus. U ovom radu smo sagledali prednosti i nedostatke elektronskih faktura u prvoj godini obavezne primene za određene kategorije subjekata privatnog i subjekte javnog sektora u Republici Srbiji. Rad ima za cilj da ukaže na potencijale elektronske razmene strukturiranih faktura, ali i da skrene pažnju na uočene nedostatke i slabosti postojećeg sistema za elektronsko fakturisanje.

KLJUČNE REČI: e-fakture, elektronsko fakturisanje, računovodstvo, digitalizacija.

ABSTRACT

In the last twenty years, the business environment has been characterized by increasingly frequent changes associated with the redefinition of the value chain, the emergence of new distribution channels, the expansion of electronic commerce, where information and web technologies appear as the most significant development factor. Information technologies have a number of appli-

1 dr Dragana Nikolić, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac, e-mail: randjelovic.dragana@vpsle.edu.rs

2 MSc Kristina Spasić, Univerzitet "Union – Nikola Tesla" Beograd, Fakultet primenjenih nauka, Niš, e-mail: k.88.spasic@gmail.com

cation and financial advantages in the field of invoicing, as one of the vital and frequent business operations. Electronic invoicing leads to the reduction of material costs, service and labor costs, both for entities that issue and for entities that receive invoices. It accelerates the collection of receivables and has a positive effect on the cash flows of business entities, which contributes to general liquidity and financial stability. In addition, e-invoices can be a catalyst for international exchange, because automation enables processing of the contained data in real time, which shortens the business cycle. In addition, e-invoices can be a catalyst for international exchange, as automation enables processing of the contained data in real time, which shortens the business cycle. The aim of the work is to point out the potential of the electronic exchange of structured invoices, but also to draw attention to the perceived shortcomings and weaknesses of the existing electronic invoicing system.

KEY WORDS: *e-invoices, electronic invoicing, accounting, digitalization.*

UVOD

Elektronsko poslovanje obuhvata sve oblike elektronske razmene, počev od e-trgovine usmerene ka krajnjim potrošačima, preko transakcija između poslovnih subjekata, pa do primene informacionih tehnologija u integracionim procesima unutar samih organizacija. Bitan segment elektronskog poslovanja je i elektronska razmena podataka (EDI) koja predstavlja elektronsku razmenu podataka u standardizovanom formatu između kompanija (Turner et. al., 2023). EDI ima široku primenu u poslovanju, pa se koristi za dostavu narudžbenica, faktura, za elektronska plaćanja i slično.

Faktura je računovodstveni dokument kojim dobavljač zahteva od kupca da izvrši plaćanje za isporučenu robu ili izvršenu uslugu. Faktura reprezentuje poslovnu transakciju i osnov je za njeno knjigovodstveno evidentiranje. Digitalna transformacija je uticala i na proces fakturisanja, gde se od tradicionalnog, zasnovanog na pripremi i dostavi putem mail-a ili neposredno papirnog dokumenta, ide ka kreiranju, slanju, prijemu i obradi fakture u elektronskoj formi, a u skladu sa pozitivnim propisima (Galia, 2015). Elektronsko fakturisanje zasnovano na EDI tehnologiji ima niz prednosti za sve stejkholdere u kupoprodajnom odnosu. Primena elektronskih faktura rezultira uštedama u materijalnim troškovima, troškovima usluga i rada, kao i skraćanjem potrebnog vremena da se dokument pripremi, dostavi, obradi i arhivira. Danas, globalno tržište produkuje blizu 550 milijardi fakture godišnje, a samo 10% od ovog broja podrazumeva razmenu bez ispostave fizičkog dokumenta (Koch, 2019). Zato pored potencijalnih finansijskih koristi, šire usvajanje e-faktura ima i značajne ekološke efekte na globalnom nivou. Iako su prvi naponi ka automatizaciji fakturisanja na području Evrope učinjeni pre trideset godina, Evropska unija se donošenjem Direktive 2006/112/

EC o zajedničkom sistemu PDV-a značajnije angažovala na uspostavljanju pravnog okvira za e-fakturisanje. Danas, gotovo sve evropske države zahtevaju obavezno izdavanje e-fakture za javni sektor, dok je u većini zemalja e-fakturisanje za privatni sektor dobrovoljno. Republika Srbija, uz Albaniju i Rumuniju, zahteva obaveznu primenu e-fakture kako za subjekte javnog, tako i za određene kategorije subjekata privatnog sektora.

ZNAČAJ ELEKTRONSKOG FAKTURISANJA ZA SAVREMENO POSLOVANJE

Faktura kao dokument kojim dobavljač zahteva od kupca naplatu potraživanja za robu ili usluge od vitalnog je značaja za odnose između više zainteresovanih strana, počev od poslovnih partnera učesnika u konkretnom kupoprodajnom odnosu, preko službe računovodstva do poreskih organa. Fakturisanje je jedna od najfrekventnijih aktivnosti u poslovanju svakog entiteta, te mogućnost korišćenja informacionih i web tehnologija za redizajn poslovnih procesa otvara put ka povećanju efikasnosti poslova iz delokruga fakturisanja.

Elektronsko fakturisanje obuhvata pripremu i generisanje e-fakture putem digitalne platforme, a u vezi sa kupoprodajom proizvoda i vršenjem usluga. To je nematerijalni vid fakturisanja koji suštinski predstavlja elektronsku razmenu informacija za potrebe izdavanja fakture i plaćanja po tom osnovu. Sama elektronska fakture je fakture koja je pripremljena, izdata, dostavljena i primljena u strukturiranoj formi koja dopušta automatsku elektronsku obradu (European Commission, 2014). Bitna karakteristika e-fakture i samog procesa izdavanja istih je propisivanje strukture i minimalnih zahteva u pogledu sadržaja čime se osigurava interoperabilnost između različitih sistema stejkholdera u jednom poslovnom procesu. Dakle, strukturirana e-faktura ima unapred definisan format koji je poznat učesnicima kupoprodajnog odnosa, čime se omogućava obrada podataka u realnom vremenu. Zato se elektronskim fakturama ne mogu smatrati fakture neformatiranog sadržaja, dostavljene elektronskim putem kao Word, PDF, JPG dokumenti i slično.

E-fakturisanje je uređeno adekvantnim regulatornim okvirom, tako da poslovni subjekti mogu da upravljaju aktivnostima koristeći procedure koje su dosledne većini naloga (Bakker, 2022). Primena propisa u e-fakturisanju ima za cilj postizanje interoperabilnosti, odnosno sposobnosti različitih organizacija da usklađeno deluju u smeru postizanja zajedničkih ciljeva, uključujući razmenu informacija i znanja kroz usklađene poslovne procese, kao i razmenu podataka između odgovarajućih informaciono-komunikacionih sistema (European Commission, 2017). To znači da e-fakturisanje,

pored potrebe za kompatibilnosti tehničkih komponenata sistema, uzima u obzir i semantičku interoperabilnost, pravne, poslovne i političke aspekte pojedinih jurisdikcija i slično. Sama interoperabilnost se postiže primenom strukturiranih e-faktura, osiguranjem autentičnosti porekla i integriteta sadržaja fakture i usaglašenosti nacionalnih standarda i propisa sa međunarodnim.

Elektronskim fakturisanjem mogu se automatizovati svi postupci kupovine tj. prodaje, od iniciranja nabavke, pa sve do plaćanja. Automatizacija rezultira kraćim poslovnim ciklusom, efikasnijom kontrolom lanca vrednosti, pozitivnim uticajem na novčane tokove, itd. E-fakturisanje predstavlja jeftin sistem za obradu transakcija, zahvaljujući informacionim tehnologijama koje se koriste za transformaciju ručnog i papiranog procesa na bržu i efikasniju elektronsku verziju razmene dokumenata i vođenje evidencije, što uključuje sledeće operacije:

- transformaciju papirnog dokumenta u elektronsku verziju,
- kreiranje e-fakture,
- dostavu e –fakture,
- prijem e-fakture,
- automatizovan uvoz sadržanih podataka u računovodstveni sistem kupca,
- potvrda unosa u računovodstveni sistem,
- izbor načina plaćanja,
- upravljanje sporovima i
- odobrenje za plaćanje (United Nation, 2012).

Razmena e-faktura može se odvijati na više načina u zavisnosti od učesnika u kupoprodajnom odnosu. Kao učesnici mogu se javiti subjekti javnog i privatnog sektora, a postoje tri glavna modela razmene i to:

- Direktni model razmene koji podrazumeva direktnu vezu između učesnika u procesu razmene, a na osnovu obostrano poznatog formata. U ovom slučaju nema posrednika, već se e-fakturisanje odvija direktno između dobavljača i kupca.
- Trostrani model gde se elektronske fakture razmenjuju između kupca i prodavca preko pružaoca usluga u dogovorenom formatu. Na ovaj način olakšava se proces razmene, jer pružalac usluga može ponuditi prilagođenu uslugu i kupcima i dobavljačima. Nedostatak je što dobavljači mogu biti primorani da rade sa više pružaoca usluga kada njihovi kupci koriste različite posrednike (EESPA, 2015).
- Četvorostrani model je scenario gde se e-faktura razmenjuje između prodavca i kupca, pri čemu oba partnera koriste različite pružaoce usluga. Format e-fakture je onaj koji je dogovoren između svih uče-

snika u razmeni. Prednost ovog modela je sloboda u izboru pružaoca usluga, kako za dobavljača, tako i za kupca (EESPA, 2015).

Danas, poslovni subjekti koji žele da ostvare konkurentsku prednost moraju da razumeju i kreiraju sistem e-fakturisanja u skladu sa zahevima njihovih klijenata. Primena elektronskih faktura ima niz prednosti za korisnike u odnosu na tradicionalni vid fakturisanja. Naime, tradicionalno fakturisanje je radno intenzivnog karaktrera, što povećava uticaj ljudskog faktora, a samim tim i rizik od grešaka i kašnjenja. Procesuiranje faktura u papiru može rezultirati dugim ciklusima plaćanja, manjom bezbednošću podataka i potencijalnim prevarama. Prema izveštaju Evropskog foruma više zainteresovanih strana za e-fakturisanje, automatizacija fakturisanja dovodi do ušteda troškova i povećanja efikasnosti za oko 60% kako za kupce, tako i za prodavce (EMSF, 2012). Prednosti se prvenstveno ogledaju u uštedama u administrativnim troškovima zbog eliminacije potreba za papirom, te troškova povezanih sa štampom i poštarinom. Ne postoji potreba za rukovanjem sa odštampanim fakturama, niti ima potrebe za ponovnim unosom podataka. Sve navedeno dovodi do smanjenja vremena potrebnog da se pripremi i pošalje faktura, pojednostavljena je obrada faktura, a redukuje se i rizik od gubitka fakture. Istraživanja pokazuju da procesuiranje papirne fakture poslovne subjekte košta oko 30 eura, dok za e-fakture troškovi iznose nešto manje od 5 eura (EMSF, 2016).

E-fakturisanje smanjuje potrebe za skladišnim prostorom, jer se koristi elektronski skladišni prostor, što snižava troškove arhiviranja. Osim toga, e-fakturisanje dovodi do racionalizacije celokupnog poslovnog procesa putem brže obrade, integracije i usklađivanja podataka, brže identifikacije grešaka, smanjenja ponovljenih grešaka pri ponovnom unosu i provere unesenih podataka (Galia, 2015). Automatizacija dovodi do eliminacije manuelnih operacija, ubrzava ciklus fakturisanja i neutrališe nepotrebne aktivnosti, pa se procenjuje da uštede u troškovima obrade faktura mogu da iznose između 50% i 75% (EESPA, 2015).

Primena informacionih i web tehnologija osigurava bolji pristup i praćenje informacija usled centralizacije podataka u jedinstvenu bazu. Osim toga, prednosti se ogledaju i u neposrednom pristupu elektronskim skladištima, doslednosti u pripremi faktura, transparentnosti i vidljivosti transakcija u realnom vremenu. Elektronska obrada podataka osigurava pouzdanost unetih podataka, usklađenost sa zahevima klijenata, bržu obradu i smanjenje sporova, što sveukupno doprinosi uspostavljanju dugoročnih poslovnih odnosa među partnerima. Na posletku, automatizacija i redizajn poslovnih procesa stvara povoljno okruženje za inovativno i kreativno ponašanje uz viši nivo ekološke posvećenosti u poslovanju.

Dakle, elektronsko fakturisanje pruža višestruke prednosti za preduzeća, ali i za subjekte javnog sektora. Prednosti e-fakture u javnom sektoru ogledaju se u smanjenim materijalnim troškovima, kao i troškovima rada uz veću produktivnost. E-fakturisanje osigurava finansijsku transparentnost uz efikasnije upravljanje novčanim tokovima i smanjen budžetski deficit. Veća zastupljenost e-fakture omogućava efikasnije vođenje fiskalne politike uz višu kontrolu obračuna i naplate PDV-a. Smanjenje administrativnih opterećenja pozitivno utiče na ekonomski rast (Poel, et. al., 2014), pa se niži troškovi fakturisanja mogu smatrati bitim faktorom kvaliteta javnih institucija.

Otuda i interesovanje kreatora evropske politike za e-fakturisanje koje je do 2020. godine trebalo da postane dominantan način za izdavanje faktura, a sa krajnjim ishodom u smanjenju administrativnih troškova i birokratizacije, uz povećanje efikasnosti javnog sektora (Poel, et. al., 2016). Danas je e-fakturisanje zastupljeno kao obavezni način izdavanja faktura, pre svega za subjekte javnog sektora u većini evropskih država. Evropska unija je svojim regulatornim okvirom nametnula obavezu prelaska na e-fakturisanje i e-javne nabavke za preko 300.000 administracija javnog sektora do 2019., odnosno 2020. godine (Koch, 2019). Ovakve mere rezultirale su ekspanzivnim rastom globalnog tržišta e-fakture čija je veličina tokom 2022. godine iznosila 11,2 milijardi dolara, dok se procenjuje da će u narednih pet godina taj broj dostići 35,9 milijardi uz godišnju stopu rasta od 20,26% (IMARC, 2022). U prilog tome je i nastojanje Evropske unije da podrži stvaranje jedinstvenog evropskog tržišta, što zahteva dalji rad na prevazilaženju nacionalnih regulatornih i tehničkih razlika, a u skladu sa Digitalnom agendom za Evropsko tržište do 2030. godine (European Commission, 2022).

REGULATORNI OKVIR ZA ELEKTRONSKO FAKTURISANJE U REPUBLICI SRBIJI

Digitalna transformacija u oblasti fakturisanja može se realizovati u više formi, kao što su neposredno povezivanje poslovnih partnera angažovanih na koncipiranju sistema e-fakturisanja i/ili korišćenja usluga trećih strana tj. posrednika i gotovih softverskih rešenja (EMSFI, 2016). U poslednjoj deceniji Evropska unija je aktivno radila na promovisanju e-fakturisanja kao jednog od prioriteta modernizacije javnog sektora. Usvojen je set propisa koji bi trebalo da bude potpora novog načina fakturisanja u procesu razvoja jedinstvenog evropskog tržišta. Regulatorni okvir za e-fakturisanje Evropske unije čine:

- Direktiva 2010/45/EC o zajedničkom sistemu PDV-a koja je zamenila Direktivu 2006/11/EC. U oblasti e-fakturisanja, stupanjem na sna-

gu ove Direktive, elektronske fakture su stavljene u ravnopravni položaj sa papirnim.

- Direktiva 2014/55/EU o elektronskom fakturisanju u javnoj nabavci koja predstavlja zakonsku osnovu za korišćenje faktura u javnoj nabavci. Direktiva ima za cilj povezivanje zemalja članica u oblasti javnih nabavki prevazilaženjem tehničkih i pravnih razlika između pojedinih država. Ova Direktiva pruža pravnu osnovu za uvođenje Evropskog standarda za semantički model osnovnih elementata e-faktura (EN 16931).
- Regulativa 910/2014 (Regulative eIDAS) o elektronskoj identifikaciji i uslugama poverenja za elektronske transakcije na unutrašnjem tržištu koja pružanjem zajedničke osnove za bezbednu elektronsku interakciju između građana, preduzeća i državnih organa osigurava poverenje u elektronske transakcije.

Države Evropske unije su bile u obavezi da inkorporiraju odredbe Direktive 2014/55 EU do 27.11.2018. godine u svoja nacionalna zakonodavstva. Danas, postoji obaveza primene e-faktura za javni sektor u zemljama članicama Unije, kao i u većini ostalih evropskih zemalja. Osim toga, Albanija, Srbija i Rumunija zahtevaju primenu e-faktura za određene kategorije entiteta privatnog sektora, a ovu obavezu će u narednim godinama nametnuti i Belgija, Francuska, Letonija, Poljska i Španija.

Republika Srbija kao kandidat za ulazak u Evropsku uniju uređenje oblasti elektronskog fakturisanja zasniva na evropskom okviru. Aktivan rad na digitalizaciji fakturisanja započela je donošenjem Zakona o elektronskom fakturisanju (Sl. glasnik RS 44/2021, 129/2021 i 138/2022) koji je stupio na snagu 07.05.2021. godine, kao i seta podzakonskih akata kojima se uže regulišu pojedina pitanja iz ove oblasti. Zakon nalaže obavezu primene elektronskih faktura za subjekte javnog sektora, kao i za subjekte privatnog sektora koji su obveznici PDV-a. Pored toga, e-fakturisanje može biti zastupljeno u poslovanju i drugih subjektata, tj. dobrovoljnih korisnika ukoliko se odluče i prijave za korišćenje Sistema e-Faktura. Pored osnovnog akta, oblast e-fakturisanja je regulisana i sledećim podzakonskim aktima:

- Pravilnik o elementima elektronske fakture (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/21, 46/2022),
- Pravilnik o registrovanju za pristup sistemu elektronskih faktura (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/21, 46/2022),
- Uredba o uslovima i načinu korišćenja sistema za upravljanje fakturama (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021, 46/2022),
- Pravilnik o načinu postupanja Centralnog informacionog posrednika (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021),

- Uredba o postupku i uslovima za davanje i oduzimanje saglasnosti za obavljanje poslova informacionog posrednika (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021),
- Uredba o uslovima i načinu čuvanja i stavljanja na uvid elektronskih faktura i načinu obezbeđivanja verodostojnosti i integriteta sadržine faktura u papirnom obliku (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021, 46/2022).

Zakonom o elektronskom fakturisanju definisani su elementi i sadržina e-faktura. Zakonom se regulišu i druga pitanja od značaja za izdavanje, dostavu, prijem, obradu i čuvanje elektronskih faktura. Ovim aktom, subjekti javnog sektora su u obavezi da primaju i čuvaju e-fakture, izdaju e-fakture drugim subjektima javnog sektora (G2G) i vrše elektronski obračun PDV-a počev od 01.05.2022., dok od 01.07.2022. imaju obavezu izdavanja e-faktura subjektima privatnog sektora (G2B). Subjekti privatnog sektora su u obavezi da izdaju e-fakture subjektima javnog sektora (B2G) počev od 01.05.2022., primaju i čuvaju e-fakture od 01.07.2022. godine, dok je od 01.01.2023. nametnuto izdavanje elektronskih faktura drugim subjektima privatnog sektora. Prema podacima sa zvaničnog sajta Ministarstva finansija Republike Srbije, 209.249 subjekata javnog i privatnog sektora i dobrovoljnih korisnika je prijavljeno u sistem elektronskih faktura do trenutka pisanja rada (Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2023).

Slanje, prijem, evidentiranje i čuvanje e-faktura odvija se putem Sistema e-Faktura koji predstavlja informatičko-tehničko rešenje koje se koristi za slanje potraživanja drugim pravnim subjektima, a kojim upravlja centralni informacioni posrednik. Izdavalac, odnosno, primalac faktura mora biti registrovan u Sistemu u skladu sa Pravilnikom o registrovanju za pristup sistemu elektronskih faktura (Sl. glasnik RS 69/2021), dok je na zvaničnom sajtu resornog ministarstva objavljena lista korisnika ovog Sistema. Kada se kao dužnik javi subjekat javnog sektora koji ima više nivoa saglasnosti, e-fakture se primaju preko Sistema za upravljanje fakturama. Ova informaciona arhitektura preuzela je ulogu nekadašnjeg Centralnog registara faktura i u upotrebi je od 01.05.2022. godine. Sam način i uslovi korišćenja Sistema regulisani su Uredbom o načinu i uslovima korišćenja Sistema za upravljanje fakturama (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021, 46/2022).

Prema Zakonu o elektronskom fakturisanju (Sl. glasnik RS 44/2021, 129/2021 i 138/2022), elektronska faktura je zahtev za isplatu po osnovu transakcija sa naknadom, svaki drugi dokument koji utiče na isplatu, faktura koja se izdaje za promet bez nakande, kao i za primljene avanse, a koja je izdata, poslata i primljena preko sistema elektronskih faktura. Sadržina elektronskih faktura bliže je definisana Pravilnikom o elementima e-fakture (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021, 46/2022). Ovaj akt propisuje kao obavezene sledeće elemente elektronske fakture: podatke o izdavaocu, propisane

podatke o primaocu, redni broj i datum fakture, datum prometa, tj. datum avansne uplate, šifru ili naziv dobra, kao i podatke o vrsti, količini, jedinici mere dobra ili usluge i ukupan iznos e-fakture. E-faktura može sadržati i druge podatke propisane relevantnim aktima, kao i podatke od značaja za izdavaoca, primaoca ili treće zainteresovane strane. Dakle, postoji potpuna usklađenost u zahtevima domaćih propisa sa evropskom regulativom u pogledu sadržaja e-fakture. Osim toga, standardizacija formata e-fakture postiže se primenom Srpskog Standarda elektronskog fakturisanja (SRPS EN 16931-12019/A2-2020) koji se temelji na Evropskom standardu (EN 16931-1:2017+A1:2019/AC2020), dok je podrazumevani format faktura podržan UBL (UBL – *Universal Business Language*) strukturom. Usaglašenost i oslanjanje na EU regulativu u ovoj oblasti ima za cilj postizanje nacionalne i međunarodne interoperabilnosti u e-fakturisanju.

U Republici Srbiji izdavanje e-faktura vrši se preko Sistema e-Faktura. Prema propisima, inicijalnu registraciju u Sistem obavlja zakonski zastupnik poslovnog subjekta. Izdata faktura putem Sistema e-Faktura smatra se dostavljenom u trenutku njenog izdavanja, dok je rok za prihvatanje fakture petnaest dana od dana prijema. U slučaju da primalac nije izvršio registrovanje, a zahteva se izdavanje e-fakture za transakciju za koju postoji zakonska obaveza da primi fakturu, po automatizmu se vrši registracija u sistem. Kada je primalac e-fakture subjekt javnog sektora smatra se da je e-faktura prihvaćena ukoliko istu primaoc nije prihvatio ili odbio u zakonskom roku. S druge strane, u privatnom sektoru, ukoliko subjekt ne prihvati ili ne odbije e-fakturu, biće ponovo obavješten da je elektronska faktura izdata, ako je ne prihvati u dodatnom roku od pet dana, faktura se smatra odbijenom. E-fakture izdate od strane subjekta javnog sektora se čuvaju trajno, dok kada fakturu izda subjekt privatnog sektora postoji obaveza čuvanja od deset godina počev od isteka godine u kojoj je izdata.

Sistemu e-Faktura može se pristupati neposredno ili uz angažovanje trećeg lica tj. posrednika. Neposredan pristup ostvaruje se putem korisničkog interfejsa ili putem aplikativnog interfejsa, dok posredni pristup podrazumeva angažovanje informacionog posrednika za pružanje usluga iz oblasti e-fakturisanja. Informacioni posrednici za obavljanje poslova moraju posedovati dozvolu resornog ministarstva i ispunjavati propisane uslove, a u skladu sa Uredbom o postupku i uslovima za davanje i oduzimanje saglasnosti za obavljanje poslova informacionih posrednika (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/201). Podaci o dostupnim informacionim posrednicima nalaze se u javno publikovanom registru kod Centralnog informacionog posrednika koji je nadležna jedinica resornog ministarstva, zadužena za upravljanje sistemom elektronskih fakatura. Pravilnikom o načinu postupanja centralnog informacionog posrednika (Sl. glasnik RS 69/2021, 132/2021) detaljnije su

uređena pitanja organizacije rada, imenovanje administratora, obezbeđenja pouzdanosti i blagovremenosti funkcionisanja softverske infrastrukture, kao i problematika vođenja registra informacionih posrednika.

Dakle, u Republici Srbiji postoji uspostavljen regulatorini okvir i radno okruženje za elektronsko fakturisanje. Sistem e-Faktura je besplatan. Nakon prvih meseci pune primene e-faktura u privredi postavlja se pitanje funkcionalnosti i pristupačnosti sistema, te prednosti i nedostataka digitalizacije u ovoj oblasti.

PREDNOSTI I NEDOSTACI PRIMENE E-FAKTURA U REPUBLICI SRBIJI

Kako bi se ocenio doprinos e-faktura u unapređenju poslovanja, nakon uvođenja zakonske obaveze njihove primene na području Republike Srbije, realizovano je istraživanje sa ciljem da se sagledaju stavovi subjekata privatnog i javnog sektora o prednostima i nedostacima e-fakturisanja. Istraživanje je realizovano tokom marta i aprila 2023. godine na području Grada Leskovca i Grada Niša i obuhvatilo je ispitanike koji su zaposleni na računovodstvenim poslovima u 25 subjekata privatnog i javnog sektora.

Ispitanici su trebali da odgovore na dvadeset pitanja od kojih je osamnaest pitanja uključivalo odabir jednog od pet ponuđena odgovora, dok je u preostala dva pitanja bilo potrebno izneti svoje opservacije u vidu tekstualnih odgovora. Predmet istraživanja bili su stavovi ispitanika o sledećim tvrdnjama:

- E-fakturisanje povećava efikasnost u radu,
- E-fakturisanje vodi ka uštedama u troškovima pripreme, dostave i obrade faktura,
- E-fakturisanje dovodi do ušteta u vremenu potrebnom da se pripremi i dostavi faktura,
- E-fakturisanje vodi ka optimizovanju novčanih tokova, jer ubrzava naplatu potraživanja i smanjuje potrebu za eksternim finansiranjem,
- E-fakturisanje skraćuje vreme potrebno za identifikaciju i korekciju grešaka nastalih pri pripremi i distribuciji faktura,
- E-fakturisanje povećava tačnost i produktivnost pri obradi i plaćanju faktura,
- E-fakturisanje skraćuje vreme za obradu i plaćanje faktura i omogućava bolju pregovaračku poziciju za kupce,
- E-fakturisanje dovodi do boljeg odnosa između kupaca i dobavljača,
- E-fakturisanje je ekološki opravdano,
- E-fakturisanje i automatizacija dovode do smanjenja radnih mesta,
- Zaposleni poseduju potrebna znanja i veštine za e-fakturisanje,

- E-fakturisanje iziskuje dodatne troškove povezane sa kupovinom i održavanjem softverskih rešenja,
- E-fakturisanje zahteva pristup internetu i povećava troškove interneta,
- U Republici Srbiji postoji adekvatno uspostavljen regulatorni okvir za e-fakturisanje,
- Postojeća zakonska i podzakonska rešenja o e-fakturisanju su usklađena sa povezanom legislativom (Zakon o računovodstvu, Zakon o PDV, itd.),
- Registracija i pristup Sistemu eFaktura je jednostavan,
- Rad u aplikaciji je jednostavan i efikasan,
- Uputstva za rad su prilagođena potrebama korisnika, jasna i javno dostupna putem zvanične web prezentacije,
- Navedite prednosti e-fakturisanja,
- Navedite nedostatke e-fakturisanja.

Ponudeni odgovori na navedena pitanja su: u potpunosti se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem / niti se ne slažem, slažem se i u potpunosti se slažem. Na kraju, ispitanici su izneli svoja zapažanja o prednostima i nedostacima postojećeg sistema za e-fakturisanje u Republici Srbiji. U sledećoj tabeli dat je sumarni prikaz rezultata istraživanja:

Tabela 1. Rezultati istraživanja o prednostima i nedostacima e-fakturisanja u Republici Srbiji

Pitanje	U potpunosti se ne slažem (%)	Ne slažem se (%)	Niti se slažem/ niti se ne slažem (%)	Slažem se (%)	U potpunosti se slažem (%)
E-fakturisanje povećava efikasnost u radu	4	24	12	44	16
E-fakturisanje vodi ka uštedama troškova pripreme, dostave i obrade faktura	4	24	8	44	20
E-fakturisanje dovodi do ušteda u vremenu potrebnom da se pripremi i dostavi faktura	0	20	4	52	24
E-fakturisanje vodi ka optimizovanju novčanih tokova	4	24	20	36	16
E-fakturisanje skraćuje vreme potrebno za identifikaciju i korekciju grešaka	8	24	0	52	16
E-fakturisanje povećava tačnost i produktivnost pri obradi i plaćanju faktura	4	16	20	44	16

E-fakturisanje skraćuje vreme za obradu i plaćanje faktura i omogućava bolju pregovaračku poziciju za kupce	0	28	24	36	12
E-fakturisanje dovodi do boljeg odnosa između kupaca i dobavljača	4	28	32	28	8
E-fakturisanje je ekološki opravdano	0	32	4	28	36
E-fakturisanje dovodi do smanjenja radnih mesta	8	20	40	24	8
Zaposleni poseduju potrebna znanja i veštine za e-fakturisanje	8	20	16	40	16
E-fakturisanje iziskuje dodatne troškove povezane softverskim rešenjima	4	8	12	52	12
E-fakturisanje zahteva pristup internetu i povećava troškove interneta	0	12	28	52	12
U Republici Srbiji postoji adekvatno uspostavljen regulatorni okvir za e-fakturisanje	12	28	26	24	0
Postojeća regulativa o e-fakturisanju je usklađena sa povezanom legislativom	8	20	28	44	0
Registracija i pristup u Sistemu e-Faktura je jednostavan	4	8	12	56	20
Rad u aplikaciji je jednostavan i efikasan	8	8	20	40	24
Uputstva za rad su prilagođena potrebama korisnika i dostupna putem zvanične web prezentacije	4	20	16	44	16

Izvor: Izrada autora na osnovu odgovora prikupljenih anketiranjem

Na pitanje o povećanju efikasnosti rada najveći broj ispitanika odgovorio je afirmativno, ali i pored toga visok nivo ispitanika smatra da postojeći sistem elektronskog fakturisanja ne dopinosa boljitku u radu, što se može povezati sa prisutnim slabostima samog Sistema e-Fakture. Slične odgovore ispitanici su dali i na pitanje o uštedama u troškovima i vremenu potrebnom da se pripreme i dostave fakture, gde preko 60% ispitanika ima pozitivan stav.

Ispitanici imaju različite stavove po pitanju uticaja e-fakturisanja na novčane tokove. Naime većina ispitanika smatra da digitalizacija u ovoj oblasti vodi ka ubrzanju naplate potraživanja i opitimizaciji *cash flow*-a, dok značajan procenat nema zapažanja o ispitivanom benefitu e-faktura ili smatra da iste ne doprinose likvidnosti entiteta.

E-fakturisanje doprinosi identifikaciji i korekciji grešaka pri pripremi i dostavi faktura, obzirom da je preko 60% ispitanika odgovorilo potvrdno, a slični odgovori dobijeni su i u vezi pitanja o uticaju e-fakturisanja na tačnost i produktivnost u obradi, arhiviranju i plaćanju dostavljenih faktura.

Povezano sa tim, 48% ispitanika smatra da e-fakturisanje osigurava bolju pregovaračku poziciju za kupce, dok polovina nema mišljenje o tome ili se izjasnila negativno. O uticaju elektronskog fakutirsanja na poboljšanje odnosa između kupaca i dobavljača, postoje podeljena mišljenja, dok postoji nesumljiv doprinos digitalne transformacije ekološki opravdanom poslovanju entiteta, obzirom da je najveći broj ispitanika odgovorio potvrdno.

U istraživanju su sagledavani i potencijalni negativni efekti e-fakturisanja. Elektronska razmena dokumenata u struktuiranom formatu, između ostalog, rezultira uštedama u troškovima rada, te vodi ka smanjenju angažovanja ljudskih resursa. Obzirom da je u Republici Srbiji elektronsko fakturisanje aktuelno u poslednjih godinu dana za subjekte javnog sektora, odnosno, od početka tekuće godine za subjekte privatnog sektora, još uvek ne postoji jasno mišljenje o uticaju automatizacije na smanjenje broja radnih mesta u ovoj oblasti. Većina ispitanika smatra da zaposleni poseduju adekvatna znanja i veštine za ovakav vid poslovanja, kao i da će primena digitalnih tehnologija voditi ka povećanju troškova povezanih sa nabavkom i održavanjem softverskih rešenja i internetom.

Ispitanici smatraju da postoje nedostaci u postojećoj legislativi i implementaciji iste, odnosno, nemaju određeno mišljenje o postojećem regulatornom okviru kojim se uređuje elektronsko fakturisanje. Slični odgovori su dobijeni i po pitanju ukladenosti postojećih zakonskih i podzakonskih akata o e-fakturama sa povezanom legislativom.

S druge strane, ispitanici smatraju da je registracija u postojeći Sistem e-Faktura jednostavan, kao i sam rad u aplikaciji. Osim toga, postoji adekvatna korisnička podrška u vidu jasnih, razumljivih i dostupnih uputstava i druge dokumentacije.

Uopšteno, koristi elektronskih fakutra ogledaju se u efikasnijem radu, bržoj pripremi i dostavi faktura, kao i u bržem protoku poslovne dokumentacije između entiteta. Osim toga, ovakav vid komunikacije između učesnika u kupoprodajnom odnosu može podstaći razvoj e-trgovine, dropšipinga i drugih vidova poslovanja zasnovanih na web tehnologijama.

Nedostaci se povezuju sa slabostima Sistema e-Faktura poput duplog fakturisanja, komplikovanog procesa izmene faktura, prekida u radu sistema i još uvek tehnički nedovoljno obučenom kadru za primenu ovakvog načina poslovne korespondencije između entiteta. Troškovi papira i štampe nisu u potpunosti eliminisani, jer postoji potreba za štampanjem otpremnica i prateće dokumentacije, kao i e-faktura koje su izvorni dokument za potrebe knjigovodstvenog evidentiranja poslovnih promena u slučaju angažovanja knjigovođe. Sistem e-Faktura nije kod Poreske uprave i ne postoji povezanost baza podataka, što potencijalno povećava rizik od grešaka i duplog obračuna PDV-a. Navedene slabosti ne utiču jednako na sve entitete. Svakako da

su problemima više izloženi veliki sistemi koji imaju više vrsta prometa i značajan broj dostavljenih faktura na dnevnom nivou, što zahteva dodatno angažovanje kako bi se iste ispratilo preko Sistema e-Faktura.

Realizovano istraživanje predstavlja percepciju koristi i nedostataka e-faktura u toku prve godine pune primene u privredi na području Republike Srbije, pa verujemo da obveznici nisu mogli u potpunosti uvideti efekte elektronskog fakturisanja na poslovanje. Obzirom da je istraživanje rađeno na relativno malom uzorku za detaljnije zaključke na ovu temu, potrebno je izvršiti analizu uzimajući u obzir obrazovanje računovođa i njegovu informatičku pismenost, kao i veličinu poslovnih entiteta. Svakako da se dobijeni rezultati mogu koristiti kao osnova za ocenu praktične primene postojećeg sistema, te je za dalju implementaciju digitalnih tehnologija potrebno raditi na otklanjanju uočenih slabosti, ali i na edukaciji zaposlenih o benefitima e-fakturisanja, kako bi se postigla šira primena i iskoristili potencijali digitalizacije za unapređenje poslovnih performansi.

ZAKLJUČAK

Elektronsko fakturisanje pruža brojne prednosti u odnosu na tradicionalno fakturisanje. Automatizacija dovodi do ušteda u troškovima, efikasnije interne kontrole u prodaji i nabavci, pozitivnih finansijskih efekata, kao i do boljih poslovnih odnosa, čime se omogućava realizacija strategijski definisanih ciljeva poslovanja. U ovom radu sagledali smo uređenje e-fakturisanja na području Evropske unije, uz poseban osvrt na uspostavljeni regulatorni okvir u Republici Srbiji kao zemlji kandidatu. Sprovedeno istraživanje trebalo bi da ukaže na efekte uvođenja e-faktura za subjekte javnog i privatnog sektora u našoj zemlji. Dobijeni rezultati ukazuju da postoje izvesne slabosti Sistema e-Faktura koje utiču na percepciju ispitanika u pogledu korisnosti digitalne transformacije u ovoj oblasti. U budućem periodu, potrebno je učiniti napore na prevazilaženju uočenih nedostataka kako bi se postojeći sistem elektronskog fakturisanja učinio funkcionalnijim i primenljivijim, što bi podrazumevalo dalji rad na usklađivanju postojeće regulative, razvoj informatičke infrastrukture, kao i edukaciju i obuku zaposlenih.

LITERATURA

1. Bakker, N. (2022), *What Is An Electronic Invoice? – The Complete Guide To E - Invoic.*, [Fact Sheet], Dostupno na: <https://www.storecove.com/blog/en/what-is-an-electronic-invoice/i>
2. EESPA. (2015), E-invoicing models, [Fact Sheet], Dostupno na: <https://www.eespa.eu/einvoicing-basics/overview#barriers-to-e-invoicing>
3. EMSF. (2012), EU Multi Stakeholders Forum on e-Invoicing Report, Dostupno na: http://ec.europa.eu/internal_market/payments/docs/einvoicing/activity2_profiles-2012_09_26_en.pdf
4. EMSFEI. (2016), The Adoption of E – invoicing in Public Procurement: Guidance for EU public administrations, EMSFEI.
5. European Commission. (2014), Directive 2014/55/EU, Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0055>
6. European Commission. (2017), The New Interoperability Framework, Dostupno na: <https://joinup.ec.europa.eu/collection/nifo-national-interoperability-framework-observatory/european-interoperability-framework-detail>
7. European Commission. (2022), Digital Decade Policy Programme 2030, European Parliament and of The Council, Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D2481>
8. Galia. (2015), Electronic invoicing: Guide to Best Practices, [Fact Sheet], Dostupno na: <https://www.galia.com/en/product/guide-to-best-practices-in-electronic-invoicing/>
9. IMARC. (2022), E-Invoicing Market > Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2023-2028 [Report], Dostupno na: <https://www.imarcgroup.com/e-invoicing-market>
10. Koch, B. (2019), The e-invoicing journey 2019 - 2025, (4th ed.), Billentis, Dostupno na: https://www.billentis.com/The_einvoicing_journey_2019-2025.pdf
11. Koch, B. (2019), International Market Overview and Forecast, Billentis, Dostupno na: https://www.billentis.com/einvoicing_ebilling_market_overview_2019.pdf
12. Ministarstvo finansija Republike Srbije. (2023), Lista korisnika Sistema e-faktura, E faktura, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Dostupno na: <https://www.efaktura.gov.rs/vest/913/lista-korisnika-sistema-elektronskih-faktura.php>
13. Poel, K., Marneffe W., Wanlear, V. (2016), Assessing the electronic invoicing potential for private sector firms in Belgium, *The International Journal of Digital Accounting Research*, 16 (1), pp. 1 – 34.
14. Poel, K., Marneffe, W., Bielen, S., Van Aarle, B., Vereeck, L. (2014), Administrative Simplification and Economic Growth: A Cross Country Empirical Study, *Journal of Business Administration Research*, 3 (1), <http://dx.doi.org/10.5430/jbar.v3n1p45>
15. Turner L., Weickgenannt A.B., Copeland M.K. (2023), *Accounting Information Systems: Controls and Processes* (5th ed.), Wiley, pp. 17.
16. United Nation. (2012), Trade Facilitation Implementation Guide: E-invoices, [Fact Sheet], Dostupno na: <https://tfig.unece.org/contents/e-invoices.htm>

PLAČILNA NEDISCIPLINA V SLOVENIJI

Urška Longar¹, Malči Grivec²

POVZETEK

Plačilna (ne)disciplina ima veliko vlogo za poslovanje podjetij. Podjetje, ki ne plačuje svojih obveznosti v dogovorjenem roku, ogroža svoje poslovanje in zaposlene, prav tako pa ogroža tudi plačilno sposobnost upnikov in njihov poslovni proces. Plačilna nedisciplina torej uničuje gospodarske cilje podjetja. Pred izbiro lahko podjetje poslovnega partnerja oceni na podlagi bonitetne ocene in s tem pridobi informacije o tveganju pri poslovanju z določenim partnerjem. Informacije o podjetju in njegovi plačilni sposobnosti so pomembne za zavarovanje pred neplačniki. V kolikor dolžniki svojih obveznosti ne poravnajo, pa se podjetje lahko odloči za izterjavo z izvršbo. Če dolжник upniku tudi po izterjavi ne poravnava dolga, se upnik lahko odloči za izvršbo s tožnim postopkom, ki pa upniku prinese dodatne stroške, zato veliko podjetij terjatve odpiše. Namen prispevka je predstaviti plačilno nedisciplino, razloge za neplačevanje, posledice za upnike in kako se lahko s pridobivanjem informacij podjetja zaščitijo pred neplačniki. V empiričnem delu prispevka pa predstavimo število registriranih poslovnih subjektov v primerjavi s številom poslovnih subjektov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi skozi leta. Na podlagi statističnih podatkov primerjamo odstotek neplačnikov med registriranimi poslovnimi subjekti v Sloveniji skozi preučevana leta.

KLJUČNE BESEDE: *plačilna nedisciplina, bonitetna ocena, neplačniki, upniki, izterjava.*

ABSTRACT

Payment indiscipline plays a major role in the business activities of companies. A company that does not meet its obligations within the agreed period of time puts its operations and employees, as well as the solvency of creditors and their business process. Payment indiscipline therefore destroys the economic goals of the company. Before selecting a business partner, the company can evaluate it based on a credit rating and thereby obtain information about

1 Urška Longar, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, e-mail: ursika.longar@gmail.com

2 doc. dr Malči Grivec, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, e-mail: malci.grivec@uni-nm.si

the risk of doing business with a certain partner. Information about the company and its solvency is important for insurance against defaulters. If the debtors do not meet their obligations, the company may decide to collect the debt by means of foreclosure. If the debtor does pay his debt to the creditor even after recovery, the creditor may decide to enforce it through a lawsuit, which brings additional costs to the creditor, which is why many companies write off the debt. The aim of the paper is to present payment indiscipline, the reasons for non-payment and the consequences for creditors and to show how companies can protect themselves from non-payers by obtaining information. In the empirical part of the paper, we present the number of registered business entities and the number of business entities with outstanding debts over the years. Based on statistical data, we compare the percentage of non-payers among registered business entities in Slovenia over the years studied.

KEY WORDS: *payment indiscipline, solvency assessment, defaulters, creditors, recovery.*

UVOD

Plačilna nedisciplina je spremljajoči pojav podjetništva in pomeni, da podjetje ni poravnalo svojih obveznosti v določenem roku. Kot dogodek neplačila lahko upoštevamo tudi blokado transakcijskega računa v neprekinjenem trajanju 30 dni ali 60 dni s prekinitvami v koledarskem letu, stečaj, likvidacijo in prisilno poravnavo (Kovač, 2011, str. 66).

Razlogi za plačilno nedisciplino so (<https://vmg.gzs.si/vsebina/Arhiv/1-VMG-2012/Teme-vrha/Pla%C4%8Dilna-nedisciplina>):

- ni realnega denarja iz domačih prihrankov,
- kreditni krč (banke ne dajejo kreditov),
- neetičnost ter izsiljevanje dolgih plačilnih rokov od malih podjetij,
- država je slab plačnik,
- državna javna naročila – merilo pri izboru je najnižja cena,
- država je pogosto slab vodja projektov javnih naročil in investicij,
- nosilci sodnih postopkov se ukrepov za zmanjšanje plačilne nediscipline niso resno lotili,
- plačila zastajajo zaradi objektivnih razlogov,
- dosednji ukrepi države na tem področju niso bili učinkoviti: zakon o preprečevanju zamud pri plačilih (obvezni pobot, podaljševanje plačilnih rokov itd.) ni dal zelenih učinkov in neposredna plačila podizvajalcem se ne izvajajo.

Ti razlogi pa v praksi povzročijo domino učinek, ker neplačevanje prvega v verigi zaradi velike povezanosti poslovnih udeležencev privede do neplačevanja vseh ostalih.

Učinkovite zaščite pred rizikom neplačila so pridobivanje informacij o boniteti, referencah, poslovnih pogojih poslovanja in seznanjanje s posebnostmi in značilnostmi pravnega in poslovnega okolja potencialnega poslovnega partnerja. Te predpostavke pa so tudi osnova sklenitve pogodbe in potrebnega zavarovanja bodoče terjatve (Stanič in sod., 2012, str. 7).

PLAČILNA NEDISCIPLINA

Plačilna nedisciplina je v Sloveniji in njenem poslovanju že dolgo poznana, posledice neplačevanja pa so problemi v slovenskem gospodarstvu. Plačilna disciplina ima več razlogov za nastanek, ki so še bolj pogosti v obdobju finančne in ekonomske krize. Plačilna nedisciplina vpliva na vse sodelujoče v poslovanju, zato so v veliki večini prizadeta prav mala podjetja, ki so končni upravičenci do plačila. Plačilno nedisciplino manjša podjetja težko prenesejo, saj kratkoročno in dolgoročno niso sposobna preživeti večjih zakasnitev izplačil, zato jih le-ta pogosto vodijo v nelikvidnost ter celo v stečaj (<https://vmg.gzs.si/vsebina/Arhiv/1-VMG-2012/Teme-vrha/Pla%C4%8Dilna-nedisciplina>). Za preprečevanje tega učinka se lahko podjetja pred sklenitvijo posla poslužujejo bonitetnih ocen potencialnih bodočih partnerjev.

BONITETNA OCENA

Beseda boniteta je nastala iz latinskih besed bonu (dober) in bonita (ugodnost). Bonitetna ocena vsebuje ocene, ki nam prikažejo, ali je podjetje dovolj stabilno, da jim omogočimo odloženo plačilo. Boniteta tako opredeli verjetnost, da bo podjetje plačilo poravnalo. Poznavanje bonitetne ocene podjetja partnerjem omogoči, da se izognejo poslovanju s podjetji, ki so preveč tvegana – imajo slabšo bonitetno oceno (Voldan, 2010, str. 537). Bonitetna ocena izhaja iz analize finančnih postavk iz bilance stanja in izkaza poslovnega izida. Bonitetno oceno določa zunanje, objektivno in za to specializirano podjetje. Sloni na posebnih izračunih in določa višino tveganja poslovanja z ocenjenim podjetjem ter možnost, da bi podjetje postalo insolventno v 12 mesecih po izdelavi bonitetne ocene. Ta podatek je zelo pomemben, saj izhaja iz računa likvidnosti podjetja, ki pove, ali bo podjetje sposobno poravnati poslovne obveznosti v določenem trenutku (Stanič, 2012, str. 7–8). V kolikor podjetja ne preverijo bonitete svojih sedanjih, zlasti pa bodočih poslovnih partnerjev, so lahko soočena s številnimi posledicami.

Posledice plačilne nediscipline za upnike

Cilj podjetja v tržnem sektorju je njegova dolgoročna rast ob doseganju visoke tržne vrednosti lastniškega kapitala. Osnovni pogoj za doseganje tega cilja pa je plačilna sposobnost. Če podjetje svojih obveznosti ni sposobno poravnati, s tem niso ogroženi le interesi lastnikov in zaposlenih, ampak s tem podjetje ogroža tudi plačilno sposobnost svojih partnerjev. Ko upnik ni uspešen pri izterjavi terjatev, je moten zagon naslednjega proizvodnega cikla. Podjetja si pričnejo denar sposojati drugje, da lahko omogočijo poslovanje, s tem pa povzročijo dodatne stroške. Čeprav podjetje kakovostno izpelje vse postopke poslovnega procesa, lahko še vseeno doživi padec, če ni uspešno pri izterjavi svojih denarnih zahtevkov. Plačilna nedisciplina torej ogroža uresničevanje gospodarskih ciljev podjetij (Vodlan, 2010, str. 537).

IZTERJAVA DOLGOV

Terjatev je na premoženjskih, pravnih ali drugih razmerjih zasnovana pravica zahtevati od določene osebe plačilo dolga, dobavo stvari ali pa izvršitev določene storitve (Jeraj, 2011, str.6).

Razlikovanje, obračunavanje in razkrivanje kratkoročnih in dolgoročnih terjatev obravnava SRS 5 v povezavi z računovodskimi načeli od 56. do 58. SRS 5, ki sloni na MRS, ter 4. in 7. direktiva Evropske unije (Koželj in Dolinšek, 2011, str. 53).

Terjatev je dvomljiva, če zanjo obstaja možnost, da ne bo plačana v celoti ali v dogovorjenem roku. Terjatev je sporna v primeru, če zaradi nje nastane spor med upnikom in dolžnikom. Dolgoročna terjatev je tista, ki zapade v plačilo v obdobju, ki je daljše od enega leta. Kratkoročna terjatev pa je terjatev, ki zapade v plačilo v največ letu dni. Dandanes večina podjetij posluje z odloženim plačilom. Plačilni roki pa so pri tem različni (30, 60, 90 ali več dni), kljub dolgim plačilnim rokom pa pri večini podjetij še vedno prihaja do zamud pri plačilih (Vodlan, 2010, str. 538–539). Podjetje ima v teh primerih več možnosti, ki jih predstavljamo v nadaljevanju (Pandža, 2020, str. 16):

- Neposreden stik z dolžnikom: najlažja možnost za rešitev neplačanih obveznosti je, da se podjetje neposredno kontaktira dolžnika in da se pride do sestanka. V kolikor to ni mogoče, lahko podjetje dolžnika pokliče ali pa mu napiše dopis, v katerem navede vse podatke o dolgu (višina dolga, tip storitve/izdelka, za katero je zahtevano poplačilo, obrazložitev, na kakšen način je bil dolžnik že seznanjen, da mora dolg poravnati).

- **Mediacija:** mediacija je pogovor sprtih strani s pomočjo tretje osebe. Tretja oseba poskuša upnika in dolžnika pomiriti in med njima najti kompromis, ki bo ustrezal obema. Mediacija je ena cenejših metod izterjave dolgov, ni pa vedno učinkovita.
- **Odvetnik:** v primerih, ko upniki s prej navedenimi postopki pri izterjavi niso uspešni, se lahko posvetujejo z odvetnikom. Odvetnik lahko dolžniku pošlje dopis, v katerem razloži, kakšne bodo posledice v primeru, če dolžnik po prejemu pisma ne bo poravnal navedenega zneska. Odvetniški dopis je lahko bolj učinkovit kot dopis podjetja.
- **Podjetje za izterjavo dolga:** obstajajo pa tudi podjetja, ki so specializirana za izterjavo dolgov. Zastopnik podjetja bo po pravni poti poizkušal izterjati dolgovani znesek. Pri izbiri zastopnika za izterjavo dolgov moramo biti previdni, saj niso vsi usposobljeni v enaki meri.
- **Izterjava dolgov z izvršbo/sodiščem:** izterjava dolgov z izvršbo je primerna takrat, kadar ima upnik opravka z nezainteresiranim dolžnikom, ki odprtih terjatev ne plača brez kakšnega očitnega razloga. Prednost izvršbe je nizka cena postopka (sodna taksa znaša med 40 in 50 €), potencialni odvetniški strošek v primeru ugovora pa je tudi relativno majhen (<http://www.achilles.si/izterjava/kaj-je-izterjava/>).

Izvršba na denarno terjatev se opravi z rubežem in prenosom, če ni v zakonu za posamezne primere drugače določeno. V predlogu izvršbe lahko upnik zahteva, da sodišče dovoli le rubež denarne terjatve, vendar mora v tem primeru v treh mesecih od vročitve predlagati prenos terjatve (Drev, 2018, str. 592).

ANALIZA PLAČILNE NEDISCIPLINE IN IZTERJAVE V SLOVENIJI

Namen in cilji raziskave

Namen raziskave je proučiti plačilno nedisciplino v Sloveniji v zadnjih desetih letih, torej od leta 2013 do 2022. Pri tem želimo ugotoviti, kolikšen delež poslovnih subjektov ne plačuje svojih obveznosti v dogovorjenem roku. Na podlagi primerjave pridobljenih podatkov bomo odgovorili na zastavljeno raziskovalno vprašanje: Kako se je gibal delež neplačnikov med registriranimi poslovnimi subjekti v zadnjih 10 letih?

Metodologija

Za potrebe raziskave se bomo poslužili kvantitativne metode raziskovanja, in sicer bomo pridobili podatke o številu registriranih poslovnih subjektov. Na spletni strani AJ PES-a bomo pridobili podatke o plačilni nediscipli-

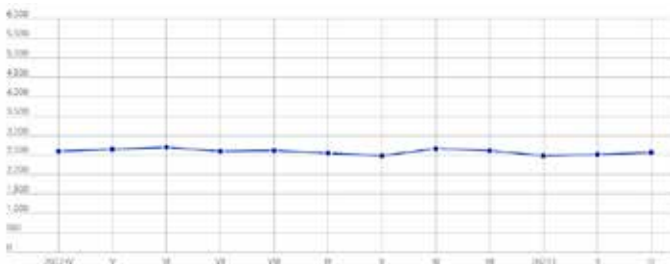
ni. Podatke bomo uredili ter jih prikazali grafično in tabelarično. Uporabili bomo tudi statistično metodo in metodo analize, s pomočjo katere bomo na podlagi pridobljenih in tako urejenih podatkov (letna poročila o poslovnih subjektih in letna poročila o neplačnikih) s pomočjo MS Excela izračunali deleže poslovnih subjektov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi v zadnjih desetih letih ter bazne in verižne indekse o gibanju.

Izvedba raziskave in poslovni subjekti v Sloveniji

AJPES izvaja mesečno statistiko o dospelih neporavnanih obveznostih poslovnih subjektov za davčne in statistične namene skladno s pooblastili v 219. členu Zakona o plačilnih storitvah in sistemih. Statistika temelji na podatkih, ki jih zagotavljajo ponudniki plačilnih storitev (banke, hranilnice in Uprava Republike Slovenije za javna plačila). AJPES izbere le tiste poslovne subjekte, ki v mesecu niti v 5 zaporednih dneh niso uspeli poravnati dospelih obveznosti. Evidenca pa vsebuje podatke le neporavnane obveznosti iz naslova sodnih sklepov in davčnega dolga, ne pa o ostalih neporavnanih obveznostih iz naslova neplačanih računov med upniki in dolžniki. Podatki o dospelih neporavnanih obveznostih in njihovi trendi so pomemben pokazatelj plačilne nediscipline oziroma plačilne sposobnosti poslovnih subjektov (https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Splosno).

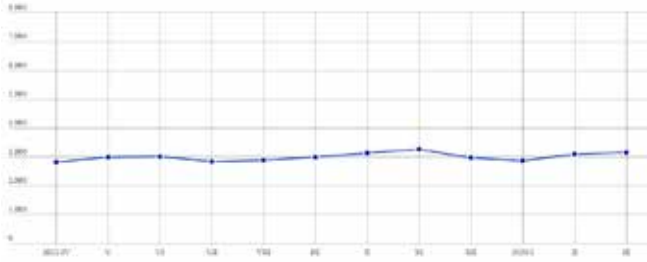
Kot je razvidno iz slike 1 in slike 2, je bilo v letu 2022 povprečno mesečno evidentiranih 2.620 pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi ter 2.942 samostojnih podjetnikov in drugih fizičnih oseb, ki opravljajo registrirano dejavnost.

Slika 1. Število pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi v letu 2022

Vir: https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Porocila#b129.

Slika 2. Število samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi v letu 2022

Vir: https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Porocila#b129.

Pravne osebe z dospelimi neporavnanimi obveznostmi skozi leta

V baznem letu 2013 je bilo registriranih 68.416 pravnih oseb, med njimi pa je bilo kar 6.955 takih, ki niso poravnale svojih zapadlih obveznosti. Kot vidimo v tabeli 1, je število registriranih pravnih oseb skozi opazovana leta le naraščalo. Hkrati pa vidimo, da je na podlagi podatkov, pridobljenih s strani AJPEs-a, mogoče trditi, da se delež pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi med vsemi registriranimi pravnimi osebami skozi opazovana leta postopno zmanjšuje. Če primerjamo podatke, vidimo, da je delež pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi od leta 2013 do leta 2022 počasi upadal. V letu 2013 je le-ta znašal 10,17%, v naslednjih letih pa se je ta zmanjševal za pol do ene odstotne točke. Tako je leta 2022 delež pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi znašal le še 3,48%, kar je le približno tretjina glede na izhodiščno leto 2013. Skozi celotno proučevano obdobje pa se je zmanjševal tudi povprečni dnevni znesek dospelih neporavnanih obveznosti. Leta 2023 je tako povprečni dnevni znesek dospelih neporavnanih obveznosti znašal 118.232 tisoč evrov oz. le 15,71% zneska iz izhodiščnega leta. Poudariti pa velja tudi, da se je ob tem v proučevanem obdobju zmanjševal tudi povprečni znesek dospelih neporavnanih obveznosti na pravno osebo z neporavnanimi dospelimi obveznostmi. V letu 2013 je ta znašal 118.230 evrov, leta 2022 le 45.420 evrov na subjekt.

Na podlagi podatkov v tabeli pridemo tudi do ugotovitve, da se je delež pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi med vsemi registriranimi pravnimi osebami od leta 2013 do leta 2022 zmanjševal. Edino rast beležimo v letu 2019, ko se je delež pravnih oseb z neporavnanimi obveznostmi povečal za 0,07 odstotne točke glede na predhodno leto.

Tabela 1. Analiza plačilne nediscipline pravnih oseb v Sloveniji skozi leta

Leto	Število registriranih pravnih oseb	Število pravnih oseb z dospelimi neporavnanimi obveznostmi	Delež pravnih oseb z neporavnanimi zapadlimi obveznostmi	Povprečni dnevni znesek dospelih neporavnanih obveznosti (v 000 EUR)	Bazni indeks (2013 = 100)	Verižni indeks
2013	68.416	6.955	10,17	752.743,00	100	
2014	70.828	6.085	8,59	558.102,00	84,46	84,46
2015	72.060	4.906	6,81	384.096,00	66,96	79,28
2016	72.139	4.468	6,19	305.605,00	60,87	90,90
2017	72.648	4.120	5,67	262.710,00	55,75	91,60
2018	72.922	3.562	4,88	238.902,00	47,98	86,07
2019	73.207	3.626	4,95	218.567,00	48,67	101,43
2020	73.695	2.924	3,97	139.587,00	39,04	80,20
2021	74.124	2.848	3,84	132.446,00	37,76	76,73
2022	74.845	2.603	3,48	118.232,00	34,22	90,63

Vir: https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Porocila.

Samostojni podjetniki z dospelimi neporavnanimi obveznostmi skozi leta

V baznem letu 2013 je bilo registriranih 78.760 samostojnih podjetnikov, med njimi pa je bilo kar 9.020 takih, ki niso v roku poravnali svojih zapadlih obveznosti. Kot vidimo v tabeli 2, je število registriranih samostojnih podjetnikov skozi opazovana leta le naraščalo. Prav tako pa vidimo, da je na podlagi podatkov, pridobljenih s strani AJ PES-a, mogoče trditi, da se delež registriranih samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi med vsemi registriranimi samostojnimi podjetniki skozi opazovana leta postopno zmanjšuje. Rast v deležu registriranih samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi glede na predhodno leto je mogoče beležiti le v zadnjem opazovanem letu, to je leta 2022, ko se je delež glede na preteklo leto povečal za 0,39 odstotne točke. To rast bi lahko povezali z epidemijo covid-19, ki je na mnoge samostojne podjetnike imela negativen vpliv, saj so se zaradi odlokov morali prilagoditi poslovanju na trgu, nekateri pa so morali tudi zapreti svoja vrata.

Tabela 2. Analiza plačilne nediscipline samostojnih podjetnikov v Sloveniji skozi leta

Leto	Število registriranih samostojnih podjetnikov	Število samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi	Povprečni dnevni znesek dospelih neporavnanih obveznosti (v 000 EUR)	Samostojni podjetniki z dospelimi neporavnanimi obveznostmi v %	Bazni indeks (2013 = 100)	Verižni indeks
2013	78.760	9.020	144.966,58	11,45	100	
2014	80.988	8.082	126.245,50	9,98	98,68	98,68
2015	82.953	6.768	119.361,58	8,16	97,04	98,34
2016	86.534	5.439	113.425,38	6,29	95,36	98,27
2017	90.201	4.322	87.653,33	4,79	94,02	98,59
2018	93.937	3.921	65.797,42	4,17	93,47	99,41
2019	98.094	3.735	44.018,42	3,81	93,14	99,65
2020	99.044	2.992	31.418,92	3,02	92,43	99,24
2021	106.043	2.382	24.348,42	2,25	91,74	99,25
2022	111.595	2.942	28.169,00	2,64	92,09	100,38

Vir: https://www.ajpes.si/Registri/Poslovni_register/Porocila#b524.

Če podatke primerjamo natančneje, vidimo, da je odstotek samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi od leta 2013 do leta 2022 počasi upadal. V prvem letu 2013 je le-ta znašal 11,45%, v naslednjih letih pa je le-ta upadal za približno dve odstotni točki. Leta 2018 je odstotek samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi znašal le še 4,17%, kar je več kot pol manj glede na bazno leto 2013. Od leta 2018 do leta 2021 lahko iz izračunanih deležev razberemo stalni upad odstotka samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi, le-ta pa je znašal manj kot 1 odstotno točko letno. Kot že rečeno, rast deleža samostojnih podjetnikov z neporavnanimi obveznostmi ponovno zabeležimo v zadnjem letu, ko odstotek samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi znaša 2,64%. Vseeno pa je v zadnjem opazovanem letu 2022, glede na prvo opazovano leto 2013, odstotek samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi za 7,91% manjši.

Da bomo ažurni pa v nadaljevanju prikazujemo tudi podatke za mesec marec 2023.

Obvezni in prostovoljni večstranski poboti v marcu 2023

Prijavljene, upoštevane in poplačane obveznosti za mesec marec 2023 so prikazane na sliki 3. V mesecu marcu je bilo prijavljenih obveznosti v vrednosti 233.893.863 evrov, upoštevanih obveznosti je bilo 52.669.668 evrov,

pobotan znesek pa je znašal 7.946.139 evrov. 1.346 dolžnikov je uspešno prijavilo svoje obveznosti, 62,6% pa jih je tudi poravnalo.

Slika 3. Prijavljene, upoštevane in poplačane obveznosti v marcu 2023

Vir: https://www.ajpes.si/Bonitetne_storitve/Vecstranski_pobot/Porocila#b670.

ZAKLJUČEK

V prispevku smo predstavili plačilno nedisciplino in razloge za nastanek plačilne nedisciplin. Pojasnimo tudi, kakšne posledice ima plačilna nedisciplin za upnike, saj z neporavnanimi zapadlimi obveznostmi podjetje ne ogroža le svoje zaposlene in upnike, temveč tudi svoje poslovne partnerje, ker jim onemogoča plačilno sposobnost. Plačilna nedisciplin še posebej prizadene majhna podjetja, saj kratkoročno in dolgoročno niso sposobna preživeti večjih zakasnitev izplačil, zato jih le-ta pogosto vodijo v nelikvidnost ter celo v stečaj. V nadaljevanju pa opišemo tudi pojem izterjava in izterjava z izvršbo ter pojem boniteta, ki določa višino tveganja poslovanja s subjektom.

Na podlagi podatkov je mogoče trditi, da se delež poslovnih subjektov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi med vsemi registriranimi poslovnimi subjekti skozi opazovana leta postopno zmanjšuje za približno dve odstotni točki letno. Rast je mogoče opaziti v deležu registriranih samostojnih podjetnikov z dospelimi neporavnanimi obveznostmi v zadnjem opazovanem

letu, to je leto 2022, ko je se je delež glede na preteklo leto povečal za 0,38%. Prav tako rast beležimo pri pravnih osebah v letu 2019, ko se je delež pravnih oseb z neporavnanimi obveznostmi povečal za 0,81% glede na preteklo leto. Ta dva podatka pa sta tudi odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje, kakšno je gibanje odstotka neplačnikov med registriranimi poslovnimi subjekti v zadnjih 10 letih. Rast v zadnjem letu bi lahko povezali s epidemijo covida-19, ki je na mnoge samostojne podjetnike imela negativen vpliv, saj so se zaradi odlokov morali prilagoditi poslovanju na trgu, nekateri pa so morali tudi zapreti svoja vrata.

Menimo, da je problem plačilne discipline v Sloveniji dokaj pogost, saj veliko poslovnih subjektov zamuja s plačili obveznosti. Večina terjatev je na podlagi neplačanih računov, redko se zgodi, da upnik terja dobavitelja, ki ni dostavil plačanega blaga. Prepričani smo, da je zamujanje pri plačilih in tudi neplačevanje obveznosti posledica neplačil prvega v poslovnem procesu. Plačilna nedisciplina pa največjo težavo prinaša prav malim podjetjem, saj le-ta niso sposobna preživeti zaradi zamude plačil in neplačevanja. Problem plačilne nediscipline v Sloveniji bi bilo potrebno zmanjšati, vendar bomo po našem mnenju to težko dosegli. Mala podjetja bi si morala izboriti krajše plačilne roke, ker so le-ta velikokrat prisiljena ponuditi večjim podjetjem dolge plačilne roke, kljub dolгим plačilnim rokom pa prihaja do neplačil. Prav tako menimo, da bi moralo biti neplačevanje zapadlih obveznosti kaznovano, saj bi tako vsaj nek delež neplačnikov začel poravnovati svoje obveznosti v dogovorjenem roku.

Ugotovili smo, da je v Sloveniji plačilna nedisciplina zelo pogosta, posledica neplačevanja pa so številne težave poslovnih subjektov v slovenskem gospodarstvu. Za uspešnost poslovnih subjektov in njihovo plačilno sposobnost je zelo pomembno, da dobijo terjatve poravnane v dogovorjenem roku, saj le tako lahko njihov poslovni proces poteka nemoteno. Menimo, da bo v prihodnjih letih še bolj zanimivo raziskati podatke o plačilni nedisciplini poslovnih subjektov, saj bomo že lahko ugotavljali, kakšen učinek ima trenutna energetska in gospodarska kriza na plačilno sposobnost poslovnih subjektov.

LITERATURA IN VIRI

1. Drev, A. (2018). Zakon o izvršbi in zavarovanju (ZIZ) s komentarjem novele ZIZ-L. Maribor: Poslovna založba.
2. <http://www.achilles.si/izterjava/kaj-je-izterjava/> [Citirano 23. 3. 2023 ob 22.30 uri].
3. <http://www.fm-kp.si/zalozba/ISBN/978-961-266-122-9/prispevki/061.pdf> [Citirano 23. 3. 2023 ob 21.05 uri].
4. <https://vmg.gzs.si/vsebina/Arhiv/1-VMG-2012/Teme-vrha/Pla%C4%8Dilna-nedisciplina> [Citirano 23. 3. 2023 ob 21.05 uri].

5. https://www.ajpes.si/Bonitetne_storitve/Vecstranski_pobot/Porocila#b670 [Citirano 23. 3. 2023 ob 23.45 uri].
6. https://www.ajpes.si/Registri/Poslovni_register/Porocila#b524 [Citirano 27. 3. 2023 ob 22.00 uri].
7. https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Splosno [Citirano 24. 3. 2023 ob 16.49 uri].
8. https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Porocila [Citirano 24. 3. 2023 ob 17.32 uri].
9. https://www.ajpes.si/Statistike/Statistike_placilnega_prometa/Neporavnane_obveznosti/Porocila#b129 [Citirano 24. 3. 2023 ob 22.15 uri].
10. <https://www.varnostnaspletu.si/nacini-izterjave-dolga-kaksne-moznosti-ima-podjetje-da-dobi-pripadajoce-placilo/> [Citirano 27. 3. 2023 ob 21.40 uri].
11. Jeraj, R. (2011). Obvladovanje terjatev v izbranem podjetju. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
12. Kovač, M. (2011). Plačilni sistem in plačilna disciplina. Maribor: De Vesta.
13. Koželj, S. in Dolinšek, T. (2011). Računovodski in finančni vidiki poslovanja podjetja. Celje: Fakulteta za komercialne in poslovne vede.
14. Pandža, T. (2020). Plačilna nedisciplina z vidika pravnih predpisov. Maribor: Fakulteta za organizacijske vede.
15. Stanič, K. in sod. (2012). Poslovanje in izterjava v EU. Ljubljana: Gospodarska zbornica Slovenije.
16. Voldan, M. (2010). Plačilna nedisciplina in upravljanje s terjatvami do kupcev v Sloveniji. V: Ježovnik, A (ur.). Znanje: teorija in praksa: zbornik 7. festivala raziskovanja ekonomije in managementa, Koper - Celje - Škofja Loka: Fakulteta za management Koper, str. 535 - 543.

ZLOUPOTREBA FLEKSIBILNOSTI KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Semina Škandro¹

SAŽETAK

Uslav za donošenje optimalne poslovne odluke od strane zainteresiranih korisnika su fer i pouzdani finansijski izvještaji. Informacije prezentirane u finansijskim izvještajima treba da daju pouzdane informacije o sredstvima, izvorima sredstava, kapitalu, prihodima, rashodima i novčanom toku. One treba da budu objektivne, tačne i pregledne, kako bi prezentirale realnu sliku poslovanja privrednog subjekta. Međutim, u praksi u želji da se prikaže iskrivljena slika poslovanja privrednih društava, pojedini menadžeri se odlučuju za zloupotrebu kreativnog računovodstva. Kreativno računovodstvo u svom nastanku ogledalo se u korištenju fleksibilnosti unutar računovodstvenog regulatornog okruženja, s ciljem istinitog i fer finansijskog izvještavanja. Međutim, danas, računovodstvene prevare, manipulacije i privredni kriminal postaju ozbiljan problem. Zloupotreba kreativnog računovodstva i lažno finansijsko izvještavanje daju iskrivljenu sliku o poslovanju privrednog subjekta, u cilju obmane korisnika tih finansijskih izvještaja. Posljedice zloupotrebe kreativnog računovodstva mogu biti velike, čemu svjedoče mnogobrojni privredni skandal.

KLJUČNE RIJEČI: računovodstvo, kreativno računovodstvo, manipulacije, finansijski izvještaji.

ABSTRACT

Fair and reliable financial reports are a condition for making optimal business decisions by interested users. The information presented in the financial statements should provide accurate information about assets, sources of funds, capital, income, expenses and cash flow. They should be objective, accurate, transparent in order to present a realistic picture of the business operations of the business entity. However, in practice, in the desire to present a distorted picture of business operations, some managers decide to abuse creative acco-

¹ doc. dr Semina Škandro, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Fakultet poslovne ekonomije, Travnik, e-mail: seminaskandro@hotmail.com

unting. Creative accounting in its origin was reflected in the use of flexibility within the accounting regulatory framework, with the aim of true and fair financial reporting. However, today, accounting fraud, manipulation and economic crime are becoming a serious problem. Abuse of creative accounting and false financial reporting gives a distorted picture of the operations of a business entity, with the aim of deceiving the users of those financial reports. The consequences of misuse of creative accounting can be great, as evidenced by numerous economic scandals.

KEY WORDS: accounting, creative accounting, manipulations, financial statements.

UVOD

Svjetski skandali u oblasti privrednog kriminala privlače posebnu pažnju javnosti. Veliki finansijski skandali počeli su se pojavljivati početkom XXI vijeka i doveli su do finansijskih gubitaka koji su dosegali iznose i preko milijardu dolara zbog dopuštene fleksibilnosti i nejasnih računovodstvenih standarda. Ne postoji država u svijetu u kojoj se prevare ne dešavaju, a iste postoje od pamtvijeka. Zloupotrebom kreativnog računovodstva u manipulativne svrhe iskrivljenog finansijskog izvještavanja mnoge investitore je dovelo u zabludu rezultirajući velikim finansijskim krahovima.

Naime, informacije u finansijskim izvještajima treba da prikažu ekonomski ili stvarni tok poslovnih događaja privrednog društva, što treba da rezultira fer i objektivnim finansijskim izvještavanjem. Na ovaj način finansijski izvještaji ostvaruju svoj primarni cilj, a to je pružanje razumljivih i pouzdanih informacija zainteresiranim korisnicima o finansijskom položaju, uspjehnosti poslovanja i promjenama u finansijskom položaju privrednih društava.

Brojni primjeri finansijskih prevara svjedoče da se iza ovih prevara kriju želje menadžmenta da ostvari lične ciljeve sastavljanjem manipulativnih finansijskih izvještaja uz pomoć računovođa zloupotrebom kreativnog računovodstva. Prema istraživanjima, najčešći motivi za računovodstveno manipulisanje u finansijskim izvještajima su minimiziranje poreznih tereta i prikrivanje loših rezultata poslovanja, te maksimiziranje menadžerskih naknada i osiguranje boljih kreditnih uslova (Aljinović Barać & Klepo, 2006). Ovi motivi mogu se eliminisati ili ublažiti zaštitnim mjerama kao što su jake interne kontrole, odgovarajući disciplinski postupci, politike praćenja kvalitete rada i sistem nadzora računovođa koji naglašavaju važnost etičnog ponašanja svih zaposlenika (Bedaković, 2013).

Česte prevare kroz lažno finansijsko izvještavanje stvorile su ambijent nepovjerenja prema pouzdanosti finansijskog izvještavanja, te računovodstvenoj i revizijskoj profesiji, što je dovelo do donošenja raznih zakona o borbi protiv

privrednog kriminala. Tako je u SAD donešen zakon poznat pod nazivom Sarbejns - Okslijev zakon čiji je cilj spriječiti moguće prevare u finansijskim izvještajima i pobojšati kvalitet finansijskog izvještavanja. Također, svim članicama Evropske Unije je propisana obaveza revizije godišnjih i konsolidovanih finansijskih izvještaja definisana zakonima o računovodstvu i reviziji, uz obavezu revizoru da primjenjuje odredbe Međunarodnih revizijskih standarda (MRevS-ove). Pored navedenog, u računovodstvu se pojavio novi pravac i to forenzičko računovodstvo koje se bavi istragama finansijskog poslovanja privrednog subjekta, odnosno otkivanjem finansijskih prevara.

KREATIVNO RAČUNOVODSTVO

Danas se finansijsko izvještavanje vrlo često dovodi u vezu sa izrazima kao što su „kreativno računovodstvo”, „manipulativno računovodstvo”, „kozmetičko izvještavanje”, „friziranje finansijskih podataka“ i drugi slični izrazi (Stolowy & Lebas, 2002). Poznati svjetski autor Griffith u uvodu svoje knjige „Kreativno računovodstvo” ističe: „Svako preduzeće frizira svoju dobit. Svaki set izvještaja u zemlji zasniva se na poslovnim knjigama koje su ili lagano prokuhane ili pak potpuno pečene” (Griffiths, 1986).

Brojne su definicije kreativnog računovodstva, a prema Škarić – Jovanović kreativno računovodstvo označava sve računovodstvene prakse koje namjerno odstupaju od standarda, da bi eksternim korisnicima bila prezentirana željena, a ne stvarna prinosna i finansijska snaga preduzeća (Škarić – Jovanović, 2007).

„Kreativno računovodstvo je transformacija finansijskih računovodstvenih prikaza od onoga šta je stvarno u ono šta subjekt želi prikazati koristeći postojeća pravila i/ili ignorišući neka od njih” (Belak, 2011). Pri tome se upotrebljavaju legalne mogućnosti izbora fleksibilnih računovodstvenih metoda, postupaka i procjena, granične i „nategnute” mogućnosti prikazivanja događaja, kao i nejasna područja računovodstvenih standarda koja otežavaju kontrolu i reviziju (Belak, 2008).

Fleksibilnost se definiše kao zakonom dopušteno odstupanje, međutim, fleksibilnost je postala problem onog trenutka kada se počela koristiti kao oblik manipulacije i svjesnih zloupotreba kreativnog računovodstva i prešlo se u područje manipulativnog računovodstva. To znači da se kreativno računovodstvo ne mora odnositi samo na nezakonite radnje, već se može provesti na potpuno legalan način u skladu sa računovodstvenim zakonima i propisima, pa prema Huzaniću (2015) kreativno računovodstvo je naprije zamišljeno kao zakonski legalan način prilagođavanja stavki finansijskih izvještaja kako bi njihova knjigovodstvena vrijednost odgovarala stvarnoj, odnosno fer vrijednosti.

U kreativnom računovodstvu se „ističe značenje informacija koje pogoduju izvještajnom subjektu, a umanjuju i skrivaju značenje informacija koje mu ne pogoduju” (Belak, 2008). Pri tome se koriste i različite zloupotrebe koje značajno prelaze zakonske okvire i prelaze u kriminal koji se otkriva na teži način (Belak, 2008)

Razni su motivi zbog kojih dolazi do zloupotrebe kreativnog računovodstva, kao što su skrivanje gubitaka, stvaranje bolje percepcije o poslovanju, lažno povećanje dobiti, smanjenje porezne osnovice i drugo. Motive najčešće ima menadžment privrednog društva jer je njegov cilj stvoriti ljepšu i povoljniju sliku o preduzeću kako bi privukao što više investitora, povećao tržišnu vrijednost preduzeća, povećao i održao cijenu dionica, a nerijetko je i razlog vlastiti interes koji proizilazi iz bonusa, odnosno menadžerskih nagrada (Belak, 2008).

Kreativno računovodstvo nije jednokratni čin, već dugotrajni, višegodišnji proces koji počinje malim, a završava slapom računovodstvenih manipulacija, ali je i fenomen koji se može provesti na legalan i legitiman način i u skladu s važećim računovodstvenim regulativama, pravilima i standardima (Negovanović, 2011, str. 82).

Manipulacije u finansijskim izvještajima se mogu klasifikovati u više grupa, i to: (Jovanović, 2015)

- falsifikovanje, mijenjanje ili manipulacija finansijskim podacima, popratnim dokumentima ili poslovnim transakcijama,
- namjerni propusti ili pogrešno predstavljanje događaja, transakcija ili drugih značajnih informacija na osnovu kojih se pripremaju finansijski izveštaji,
- pogrešna upotreba računovodstvenih principa, politika i procedura korištenih za mjerenje, prepoznavanje i prikazivanje ekonomskih događaja i poslovnih transakcija,
- namjerni propusti u objelodanjivanju i prezentaciji računovodstvenih podataka kroz finansijske izvještaje.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja u ovom radu je zloupotreba kreativnog računovodstva od strane privrednih društava u cilju obmane korisnika informacija iz finansijskih izvještaja. U svrhu predmeta istraživanja analizirano je nekoliko svjetskih privrednih skandala koji su potresali širu javnost načinom zloupotrebe kreativnog računovodstva i posljedicama istog.

U radu su primijenjene metode analize i sintenze, deduktivna i induktivna metoda, te metoda komparacije.

U skladu sa navedenim problemom istraživanja definisana je hipoteza: Menadžment privrednih društava u cilju lažnog finansijskog izvještavanja zlupotrebljava fleksibilnost kreativnog računovodstva.

REZULTATI SEKUNDARNOG ISTRAŽIVANJA

Charles Ponzi

Naziv „Ponzi” postao je zaštitni znak za prevare koje uključuju privlačnije novih investitora kako bi se isplatila dobit već postojećim investitorima određenog projekta. Italijanski imigrant, Charles Ponzi tražio je od ljudi da ulažu u njegov biznis, obećavajući im 50% dobiti za 45 dana. Tim potezom postao je otac klasične piramidalne šeme 1919. godine. Ponzi je 1919. godine uočio propust u sistemu međunarodnih poštanskih kupona koje je iskoristio za kreiranje piramidalne šeme. Ponzi je neko vrijeme isplaćivao 50% obećane dobiti, što je naravno privuklo nove investitore, ali nakon izvjesnog vremena „piramida” se srušila, jer je novac koji je dobio od investitora potrošio na otplatu kamata starim investitorima i na sebe. Ova prevara počela je da se raspliće 1920. godine, kad je list „BostonPost” pokrenuo istragu o njegovom poslovanju, što je unijelo nervozu među prevarenim investitorima i napad na kompaniju u cilju povrata uloženog novca. Ponzi je uhapšen iste godine i proglašen krivim, a dugovao je milione dolara. Osuđen je na pet godina zatvora.

Pored Ponzija koji se smatra zaštitnim znakom prevara u daljnjem dijelu rada prezentirane su neke od najvećih i najpoznatijih finansijskih prevara u svijetu posmatrano od perioda od 2001. godine do 2023. godine.

Enron (2001)

Najpoznatiji primjer finansijskih i računovodstvenih prevara je slučaj američke kompanije koja se bavila proizvodnjom goriva i energije „Enron“. Ova kompanija je u SAD-u u 2001. godini bila sedma kompanija po snazi sa godišnjim prihodom većim od 100 milijardi \$, njen ugled je bio veliki u poslovnoj i široj javnosti. Ono što karakteriše primjenu kreativnog računovodstva u kompaniji ogleda se u tome da je ova kompanija u svojim finansijskim izvještajima prikazivala prihode koje su ostvarili njeni entiteti, a obaveze prema istima su vodili vanbilansno. Izostalo se sa adekvatnom konsolidacijom finansijskih izvještaja. Pored navedenog, da bi obmanula investitore precijenila je potraživanja od kupaca za 1,2 milijarde dolara. Enron je lažirao finansijske izvještaje, obmanjivao investitore, dioničare, zaposlenike i ostale interesne grupe, a veliku odgovornost u tom pogledu snosila je i nekad renimirano revizorsko društvo Arthur Andersen. Nakon

što je otkriveno lažiranje, revizori su pokušali spaliti dokazni materijal, ali nisu uspjeli, nakon čega je ova kompanija doživjela bankrot i upravo se ovaj skandal smatra najvećim neuspjehom revizorske profesije.

Wordcom (2002)

„WorldCom“, najveća američka telekomunikacijska kompanija zbog brojnih malverzacija, bankrotirala je 2002. godine. Iako je ova korporacija brzo rasla, ispostavilo se da su se izvršni direktor Bernard Ebers i drugi rukovodeći menadžeri služili zloupotrebom kreativnog računovodstva, kako bi prevarili investitore. Friziranje računovodstvenih knjiga povećalo je imovinu kompanije za oko 11 milijardi \$, sa 3,8 milijardi \$, ali samo na lažnim računima. Rukovodioci su objavljivali netačne finansijske izvještaje o navodno uspješnom poslovanju i profit u situaciji kada stvarno nije bilo nikakvog profita. Ovim je javnost obmanuta, a kada se sve otkrilo došlo je do naglog pada vrijednosti dionica i konačnog bankrota, a velikom broju dioničara i zaposlenika nanijeta je ogromna šteta.

Parmalat SPA (2005)

Parmalat SPA (*Societa per azioni*) je prehrambena i mliječna kompanija koja je poslovnica francuske multinacionalne tvrtke Lactalis. Osnovao ju je 1961. godine Calisto Tanzi. Popunt Enrona, Parmalat je izgradio glomaznu i komplikovanu strukturu prikrivenih entiteta, te koristeći obavezu kolateraliziranog duga, stvorio finansijske izvještaje koji nisu odražavali naslagane količine dugova i obaveza, pa čak ni imovinu koja je bila daleko ispod vrijednosti prikazanoj u krivotvorenim bankarskim dokumentima. Parmalatu je trebao novac da otplati dugove, pa je počeo izmišljati imovinu, da bi nastavio posuđivati novac za plaćanje obaveza koje su pristizale. Prebacio je novac iz kompanije u komplikovanu strukturu prikrivenih entiteta i tako stvorio dodatne kanale za prikupljanje potrebnog novca. Upravo je ta imovina bila upisana dva, pa čak i tri puta, te se na konto toga posuđivalo isto toliko puta. I na kraju, kad više nije bilo imovine za transferirati, službenici kompanije su krivotvorili potpis zaposlenika Bank of Amerika da bi potvrdili račun od 4,9 milijardi \$. Direktor velikog prehrambenog konglomerata „Parmalat“ Kalisto Tanzi, optužen je da je prikrivao gubitke kompanije u iznosu od oko 16 milijardi \$. On i drugi bivši direktori Parmalata optuženi su za nezakonito uticanje na dioničko tržište, lažno knjigovodstvo i prodaju obveznica ulagačima, iako su znali da kompanija nije likvidna.

Lehman Brothers (2008)

Simbol finansijske krize iz 2008. godine je propast američke investicione banke „Lehman Brothers“ koja je imala 150 godina dugu tradiciju. Banka se

bavila davanjem hipotekarnih kredita, a propala je nakon trgovanja nekretninama na američkom tržištu, što se pokazalo i više nego rizično. Ovo je dovelo do globalne kreditne krize, a Lehman Brothers je 2008. godine podnio zahtjev za bankrot, navodeći 639 milijardi \$ imovine i 619 milijardi \$ duga. Stečaj „Lehman Brothers“ banke smatra se najvećim i najkomplikovanim u historiji, a izazvao je ozbiljne posljedice po globalnu ekonomiju. Lehman je bila četvrta po veličini investicijska banka u SAD sa oko 25.000 zaposlenih širom svijeta.

Bernard Maddoff (2009)

Najveća prevara po visini novčanog iznosa prema Ponzijevoj shemi izvedena je u preduzeću Bernard L. Madoff Investment Securities LLC, čiji je osnivač i potpredsjednik Bernard L. Madoff. Bernard Madoff je najpoznatiji primjer Ponzijeve sheme i autor najveće finansijske prevare u historiji koji je prevario nobelovce, senatore, najpoznatije glumce u SAD, te na njima zaradio 17,5 milijardi \$. Madoff se smatra majstorom – prevarantom. Dogovore je zaključivao igrajući se emocijama, potencijalnim klijentima je laskao i govorio im kako će samo njima dati priliku da ulažu kako bi ih privukao da ulože svoj novac. Upravo zbog tog momenta emocija, investitori su dobijali osjećaj sreće, važnosti i ponosa što upravo oni mogu da uđu u taj krug investitora. I u ovom slučaju se pokazalo da je Ponzijeva shema jako žilava i da može izdržati sve dok postoji novi ulagač koji donosi svjež novac. Onog momenta kad prestane dotok novca, shema neizbježno pada i posljednji ulagači gube svoj novac. Dugo se nije vjerovalo da se radi o Ponzijevoj shemi, ali 2016. godine u izvještaju stečajnog suda SAD u New Yorku, kojeg je dalo preduzeće „Renaissance Technologies, LLC“ naveden je veliki broj crvenih zastavica koje su ukazivale da se radi o Ponzijevoj shemi. Crvene zastavice uključivale su nemoguće opcije trgovine, nemoguće vrijeme trgovine dionicama, stope povrata, struktura naknada je bila neobična, nedostatak tržišnog uticaja s obzirom na veliku količinu trgovine, neadekvatna revizija, neovlašteni obrt trgovanja i nedostatak elektronskog pristupa informacijama o računima trgovanja.

Madoff je pokazao veliku sposobnost prikrivanja svoje sheme kroz konstrukciju stvarnog trgovanja vrijednosnim papirima i varanja Komisije SEC i ostalih finansijskih stručnjaka. Madoff je 2009. godine proglašen krivim za prevare vrijednosnim papirima, pranje novca, lažiranje finansijskih izvještaja, krađe novca zaposlenicima, stvaranja lažnog dojma kod Komisije za vrijednosne papire. Pored njega, osuđen je i šef računovodstva David Frihling i Madoffova desna ruka Frand DiPascal.

Ovaj primjer pokazao je da i nakon 90 godina od Carla Ponzija, Ponzijeva shema funkcionise sa velikim iznosima novca. Madoffova prevara ne bi nikad bila otkrivena da nije nestalo novca za plaćanje obaveza.

Volkswagen (2015)

Volkswagen, njemački div, na vrhuncu poslovanja 2015. godine, kada je postao najveći proizvođač automobila na svijetu, suočio se sa skandalom. Te godine američke vlasti su optužile Volkswagen da ugrađuje softvere za friziranje rezultata na eko-testovima, što je za rezultat imalo pad tržišne vrijednosti kompanije za 26 milijardi \$ i smatra se jednim od najgorih dana u historiji korporacije.

Agrokor (2017)

Agrokor je bila najveća privatna kompanija u Hrvatskoj. Glavni problem ovog koncerna bila je prevelika konkurencija u djelatnosti trgovine na malo, a u cilju osvajanja što većeg tržišta, kompanija je ulagala velike iznose novca u preuzimanje drugih subjekata. Godine 2016. Agrokor je postao nelikvidan i nije mogao izmirivati svoje obaveze. Tokom revizije otkrivena je zloupotreba kreativnog računovodstva, te je vanredna uprava angažovala forenzičare da istraže prijavljene zloupotrebe. U oktobru 2017. godine potvrđene su brojne računovodstvene nepravilnosti. Ukupno umanjenje kapitala u periodu od 2014. do 2016. godine iznosio je 22 milijarde kuna, a gubitak 3,6 milijardi kuna. Računovodstvene nepravilnosti koje su otkrivene u 2016. godini su neprikazivanje 3,9 milijardi kuna obaveza, 2,2 milijarde kuna troškova od 2010. do 2015. godine, te krivo prikazana novčana imovina od 2,1 milijardi kuna i precijenjeni prihodi od 3,5 milijardi kuna. Naravno, Ivica Todorović je negirao optužbe koje su bile protiv njega. U policijskoj akciji 2017. godine uhapšeno je 12 osoba koje su bile na rukovodećim pozicijama Agrokora. Todorović je zajedno sa svoja dva sina pojebao iz države, te oni nisu bili uhapšeni. Slično se desilo i sa slučajem „Parmalant Spa” u kojem je Kalisto Tanzi pobjegao izvan države nakon skandala, nakon čega se brzo vratio i lišen je slobode.

Prevare sa PDV-om u Evropskoj uniji (2022)

Javno tužilaštvo Evropske unije (EPPO) objavilo je da je otkrilo najveću šemu prekogranične prevare sa PDV-om u vrijednosti cca 2,2 milijarde eura. Istraga je počela u aprilu 2021. godine u Portugalu, gdje su vlasti istraživale kompaniju koja se bavi prodajom mobitela, tableta, slušalica i drugih električnih uređaja zbog sumnje da je počinila poresku prevaru. Portugalske vlasti su prijavile slučaj EPPO-u nakon pokretanja istrage u junu 2021. godine, uprkos početnoj istrazi koja je utvrdila da je sve uredno. Evropski tužioci, analitičari finansijskih prava Evropa, kao i nacionalni organi za sprovođenje zakona su dodatnom istragom ovog slučaja uspostavili vezu između portugalskih kompanija i blizu 9.000 drugih pravnih lica i više od 600 fizičkih lica. Oni su se većinom nalazili u zemljama Evropske Unije, Albaniji, Kini, Mauricijusu, Srbiji, Singapuru, Švicarskoj, Turskoj, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Ujed-

ninjenom Kraljevstvu i SAD. Izvršeni su pretresi u nekoliko članica Evropske Unije, procjenjena šteta iznosi cca 2,2 milijarde eura.

Adani Group (2023)

Treći najbogatiji čovjek na svijetu Gautam Adani optužen je da je izveo „najveću prevaru u historiji” preko svoje korporacije Adani Group sa sjedištem u Indiji. Američki investitor „Hindenburg Research” koji je započeo prodaju jednog konglomerata putem obveznica, sproveo je dvogodišnju istragu Gautam Adanija koji posjeduje bogatstvo od 125 milijardi \$. U rezultatima istrage se navodi da je Adani i njegova porodica kontrolisali mrežu offshore fiktivnih računa koji su se koristili za korupciju, pranje novca i krađu poreških obveznika, dok su izvlačili novac ih kompanija u njihovom vlasništvu. Adani je ovo izveo uz pomoć pomagača u vladi i domaće industrije međunarodnih kompanija koje su olakšale ovu aktivnost. Anadi grupa je demantovala ove tvrdnje navodeći da je ova optužba koštala kompaniju 12 milijardi \$ tržišne vrijednosti. Vrijednost vodeće kompanije Adani Enerprises je pala za skoro 4%.

U svom izvještaju Hindenburg je navela da je Adani grupa koristila svoje offshore poslovnice u poreskim rajevima kao što su Mauricijus, Karipska ostrva i Ujedinjeni Arapski Emirati, dodajući da određeni offshor fondovi i fiktivne kompanije posjeduju dionice u Adani korporaciji. Gautam Adani je 2022. godine bio najveći dobitnik na polju finansija i treća najbogatija osoba na svijetu. Međutim kako je prenio CNN nakon ovog izvještaja na sto stranica koji ukazuje na masovnu prevaru i manipulacije dionicama, izgubio je 6,5 milijardi \$. Glavni finansijski direktor Adani grupe Jugešinder Sing, naveo je u saopštenju da je kompanija šokirana izvještajem nazvavši ga zlonamjernom kombinacijom selektivnih dezinformacija i ustajalih, neosnovanih i diskreditovanih navoda.

ZAKLJUČAK

Posmatrajući sve slučajeve koji su navedeni u radu može se zaključiti da im je zajedničko lažiranje finansijskih izvještaja u cilju prikazivanja stanja i rezultata poslovanja u što je moguće boljem izdanju, u odnosu na ono kakvo zaista i jest. Najveći privredni skandali, tj. najveće finansijske prevare imale su za posljedicu bankrot koji je doveo do pada tržišne vrijednosti dionica, ulagači su počeli odustajati od ulaganja, te gubljenje radne snage.

Kreativno računovodstvo je skup dozvoljenih i nedozvoljenih računovodstvenih postupaka prilikom stvaranja finansijskih izvještaja, kako bi se prezentirali rezultati koji odgovaraju izvještajnom privrednom društvu. Iako je u početku kreativno računovodstvo bilo namjenjeno prikazivanju stvarne

i fer vrijednosti, daljnjim razvojem kreativnog računovodstva udaljilo se od početne teoretske zamisli i otišlo se u pravcu manipulativnog računovodstva.

Motivi i razlozi koji su doveli do zloupotrebe kreativnog računovodstva u manipulativne svrhe bili su različiti, od skrivanja gubitaka, uljepšavanje slike o poslovanju, napuhivanje dobiti, smanjenje porezne osnovice i slično. Također, nerijetko su i menadžeri imali lične ciljeve kao što su isplate nagrada za uspješno poslovanje, plaćanje privatnih troškova, tj. menadžerskih nagrada, a što je bilo moguće samo ako kompanija posluje rentabilno. Menadžeri su koristili kreativno računovodstvo kako bi lažirali finansijske izvještaje i time privukli više investitora, što bi rezultiralo povećanju tržišne vrijednosti dionica privrednog društva.

Rad je pokazao da postoji veliki broj područja poslovanja privrednih društava gdje je moguće izvršiti manipulaciju, a u praksi su to najčešće manipulacije rashodima, prihodima, pranje novca, skrivanje obaveza, utaja poreza, nedosljedna konsolidacija i slično.

Kroz istraživanje najvećih finansijskih prevara privrednih društava dokazana je postavljna hipoteza ovog rada koja je glasila: Menadžment privrednih društava u cilju lažnog finansijskog istraživanja zloupotrebljava fleksibilnost kreativnog računovodstva.

LITERATURA

- Aljinović Barać, Ž., Klepo, T. (2006). *Features of accountants manipulations in Croatia*. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, Časopis za ekonomsku teoriju i praksu 24 (2), pp. 273 – 290.
- Bedaković, M. (2013). Računovodstvena etika i njezina važnost u računovodstvenoj profesiji, *Praktični menadžment*, 4(2), 102 - 105.
- Belak V. (2008). Kreativno računovodstvo i njegov utjecaj na finansijske izvještaje, *Računovodstvo, revizija i financije*, 18(8), 5 - 21.
- Belak V. (2011). Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo – borba protiv prijevare, Zagreb: RRif plus.
- Griffiths, I. (1986). *Creative Accounting*, London: Irwin.
- Huzanić, B. (2015). Kreativno računovodstvo i utjecaj na poreze, *Računovodstvo, revizija i financije*, 5(15), 26 - 33.
- Jovanović, M. (2015). *Kreativno računovodstvo - teorijski i praktični aspekti*, Economics & Economy, Vol. 2, No. 5, pp. 73 – 85.
- Negovanović, M. (2011). Kreativno računovodstvo i krivotvorenje finansijskih izvještaja – treći dio, *Računovodstvo, revizija i financije*, 3/11, pp. 82 – 87.
- Soltani, B. (2009). *Revizija, Međunarodni pristup*, Mate, Zagreb.
- Stolowy, H, & Lebas, M. (2002). *Corporate Financial Reporting: A Global Perspective*. Thomson Learning.
- Škarić - Jovanović, K. (2007). *Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice*, Zbornik radova: Mjesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju, XI Kongres Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Teslić, 51 - 70.

IMPLIKACIJE RAČUNOVODSTVENIH MANIPULACIJA NA POSLOVNI AMBIJENT

Azira Osmanović¹, Damir Šarić²

SAŽETAK

Računovodstvene manipulacije doprinose pojavi ozbiljnog problema, sa kojim pokušavaju da se izbore kako interni i eksterni revizori, tako i država putem provođenja inspekcijskih nadzora. Računovodstvene manipulacije dovode do lažnog finansijskog izvještavanja i stvara se pogrešna slika o poslovanju preduzeća. Računovodstvene manipulacije prije ili kasnije budu otkrivene, a njihovo otkrivanje rezultira brojnim problemima za preduzeće u kojem su prevare otkrivene. Pored preduzeća, posljedice računovodstvenih manipulacija reflektuju se i na širu društvenu zajednicu i utiču na poslovni ambijent. U cilju donošenja dobrih poslovnih odluka kao osnova se koriste finansijski izvještaji, koji treba da korisnicima daju informacije o stanju sredstava, izvora sredstava, uspješnosti poslovanja i novčanim tokovima. Iako bi finansijski izvještaji trebali da daju stvarnu informaciju poslovanja, često se dešava da se namjerno manipuliše sa računovodstvenim podacima, i na taj način korisnici dobijaju lažnu sliku o poslovanju. Kroz ovaj rad će biti prikazana najčešća područja računovodstvenih manipulacija, načini za njihovo otklanjanje i sprečavanje, kao i posljedice tih računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent.

KLJUČNE RIJEČI: računovodstvo, računovodstvene manipulacije, prevare, poslovni ambijent.

ABSTRACT

Accounting manipulations result in serious problems, and these problems are faced by internal and external auditors, as well as the state through the implementation of inspections. Accounting manipulations result in false financial reporting, and create a false image of the company's operations. Accounting manipulations are discovered sooner or later, and their discovery results in the appearance of numerous problems for the company in which the frauds were discovered. In addition to the company, the consequences of ac-

1 dr Azira Osmanović, Univerzitet u Tuzli, Tuzla, e-mail: azira.osmanovic1@gmail.com

2 prof. dr Damir Šarić, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Tuzla, e-mail: damir-saric@hotmail.com

counting manipulations reflect on the entire social community, and affect the business environment. In order to make good business decisions, financial reports are used as a basis, which should provide users with information about the state of funds, sources of funds, business success and cash flows. Financial reports should provide real information about the business, but it often happens that accounting data is deliberately manipulated, and in this way users get a false picture of the business. This paper will present the most common areas of accounting manipulations, ways to eliminate and prevent them, as well as the consequences of these accounting manipulations on the business environment.

KEY WORDS: *accounting, accounting manipulations, fraud, business environment.*

UVOD

Sa kompanijama Enron, Wordcom i Parmalat početkom 21. stoljeća počeli su se pojavljivati veliki finansijski skandali koji su bili uzrok pojave izuzetno velikih finansijskih gubitaka. Upravo ovakve prevare izazvale su veliku zainteresovanost cijelog svijeta. Najveći problem nastao je jer su sa prikazivanjem lažnih finansijskih izvještaja investitori donosili pogrešne poslovne odluke, a pored toga stvorio se ambijent nepovjerenja u podatke koji su vidljivi u finansijskim izvještajima.

Računovodstvene manipulacije predstavljaju kriminalne radnje koje nastaju kao rezultat zloupotrebe vještina i znanja u oblasti računovodstva. Brojni primjeri računovodstvenih manipulacija ukazuju da se iza takvih prevara krije želja menadžmenta da se ostvare lični ciljevi uz pomoć računovođa.

Kako su posljedice računovodstvenih prevara sve više vidljive, tako se pokušava zakonskim propisima uticati na njihovo sprečavanje. U SAD je donosen Sarbejs - Oksljev zakon koji ima za cilj sprečavanje moguće prevare u finansijskim izvještajima i doprinos kvalitetetnom finansijskom izvještavanju. Računovodstvene manipulacije prisutne su kako u nerazvijenim, tako i u razvijenim zemljama svijeta. Evropska Unija u cilju sprečavanja računovodstvenih manipulacija propisala je obavezu revizije godišnjih finansijskih izvještaja.

„Cilj finansijskih izvještaja je u pružanju informacija o finansijskom položaju, finansijskoj uspješnosti i novčanim tokovima poslovnog subjekta, a koje su korisne širokom krugu korisnika u donošenju poslovnih odluka” (MRS 1, t. 9). Pretpostavka od koje polaze Međnarodni računovodstveni standardi je da finansijski izvještaji realno prikazuju poslovanje preuzeća. Međutim, u praksi je sve više prisutno nerealno i neistinito finansijsko izvještavanje koje se javlja kao posljedica računovodstvenih manipulacija. Zbog

računovodstvenih manipulacija gubi se povjerenje korisnika finansijskih izvještaja, jer se sa manipulacijama ne prikazuje stvarno stanje poslovanja, što negativno utiče na poslovni ambijent.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Pojmovno određenje računovodstvenih manipulacija

Računovodstvene manipulacije podrazumijevaju računovodstvene postupke i aktivnosti koje rezultiraju značajnim greškama ili prevarama u finansijskim izvještajima. Računovodstvene manipulacije se uglavnom dešavaju tamo gdje su kontrole slabe, odnosno gdje se ne primjenjuju ili ne postoje kontrole. Rajković smatra da rastući broj prevara i finansijskih skandala u posljednjih nekoliko decenija opravdava skepticizam i strah eksternih korisnika u pogledu kredibiliteta i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja koje prezentuju izvještajni entiteti (Rajković, 2021., str. 17).

Računovodstvene manipulacije nastaju kao rezultat modifikacije finansijskih izvještaja, s ciljem prikazivanja drugačijeg stanja poslovanja od onog kakvo je ono stvarno realizovano tokom poslovne godine.

Neki autori imaju stav da sve računovodstvene manipulacije ne mora da znače da imaju negativne posljedice i da su povezane sa nezakonitim aktivnostima, nego su odraz sposobnosti i stručnosti računovođa, međutim postavlja se pitanje etičnosti. Činjenica je da u većini situacija računovodstvene manipulacije kada budu otkrivene ostavljaju negativan efekat na poslovanje preduzeća. U području vanjskih indikatora i detektiranja izvještavanja o prevarama najviši doprinos je dao Messod D. Beneish sa radom „The Detection of Earnings Manipulation” iz 1999. godine (Belak, 2017, str. 452).

Prema Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja (MSFI) računovodstvene manipulacije podrazumijevaju finansijske izvještaje koji sadrže materijalno značajne pogreške. Računovodstvene manipulacije nastaju kao rezultat nedostatka informacija, često nastaju i kao rezultat pogrešne procjene određenog poslovnog događaja, odnosno efekta finansijske transakcije, neznanja računovođe, ali najčešće nastaje kao rezultat svjesnog pogrešnog prikazivanja podataka.

Poticaji za računovodstveno manipuliranje

Danas postoji mnogo različitih razloga koji utiču na to da menadžment preduzeća realizuje računovodstvene manipulacije kao što su nizak nivo ostvarenih prihoda, smanjena sposobnost za sticanje kapitala, plasman proizvoda, opće poslovne mogućnosti, slaganje sa klauzulama o obveznicama

ma, opća pohlepa, krađa, mito i druge nelegalne radnje. Davno su računovodstveni istraživači i praktičari prepoznali da postoje koristi zbog kojih menadžeri utiču na rezultate svog preduzeća. Kao podsticaj za računovodstvene manipulacije uglavnom se javljaju:

- izbjegavanje prijavljivanja dobitka najčešće zbog obaveze plaćanja većeg poreza na dobit,
- izbjegavanje prijavljivanja gubitaka kako se ne bi narušio ugled preduzeća,
- izbjegavanje kontrola od strane državnih institucija zaduženih za provođenje kontrola poslovanja i slično.

Posljedice računovodstvenih manipulacija u finansijskim izvještajima

Računovodstvene manipulacije rezultiraju netačnim finansijskim izvještajima, što korisnicima finansijskih izvještaja daje pogrešnu sliku o finansijskom položaju preduzeća. Eksterni korisnici, a to su najčešće investitori, ukoliko donose odluke na osnovu ovakvih finansijskih izvještaja nanose štetu svom poslovanju i svojim interesima, ali i finansijskim tržištima i društvu kao cjelini. Huzanić (2015, str. 30) upozorava da finansijski izvještaji ne prikazuju fer i istinit prikaz niti finansijski položaj preduzetnika. Koncept trokuta objašnjava da do nastanka svake korporativne pronevjere dolazi zbog toga što počinitelj ima nezadovoljenu potrebu, odnosno pod određenim je pritiskom, ima mogućnost ili priliku izvršiti pronevjeru i posjeduje opravdanje da je provede (Negovanović, 2011, str. 86).

Ako prevara bude otkrivena nastaju posljedice za rad preduzeća i njen menadžment. Naime, ukoliko se utvrde prevare u finansijskim izvještajima menadžment i odgovorna lica nose krivičnu odgovornost. Preduzeće gubi ugled kod eksternih korisnika finansijskih izvještaja.

Udruženje ovlaštenih istražitelja prijevara (eng. *Association of Certified Fraud Examiners - ACFE*) (2020) uz korupciju i pronevjeru imovine navodi prevare u finansijskim izvještajima kao glavne oblike prevara koje čine zaposlenici organizacije. Ako su kriteriji na temelju kojih se prosuđuje objektivnost i realnost finansijskih izvještaja računovodstvena načela i standardi, zakonski propisi, usvojene računovodstvene politike, revizor u svom izvještaju može istaknuti da su finansijski izvještaji realni i objektivni (Tušek, et al., 2007, str. 80).

Sprečavanje računovodstvenih manipulacija

Računovodstvene manipulacije ogledaju se ne samo u štetama nanesenim pojedinim investitorima, već i štetama nanesenim finansijskim tržištima i

društvu kao cjelini. Kako bi se spriječile računovodstvene manipulacije potrebno je obratiti pažnju na sljedeće pojave:

- neočekivane i neobjašnjive promjene u računovodstvenim politikama, posebno ako preduzeće ima loše performanse,
- rast dobitka nastao kao rezultat prodaje imovine,
- povećanje učešća potraživanja u prihodima od prodaje, zatim davanje kupcima povoljnih uslova plaćanja kroz duže rokove plaćanja,
- rast razlike između neto dobitka i neto gotovine iz poslovne aktivnosti u odnosu na prethodne godine,
- povećana razlika između neto dobitka prije poreza i oporezive dobiti,
- neočekivano visoke promjene na vrijednosti imovine,
- veliko prilagođavanje dobiti u četvrtom kvartalu godine,
- česte promjene revizora,
- značajne transakcije sa povezanim licima.

Ukoliko se utvrdi jedna ili nekoliko navedenih pojava, to ne treba biti osnova da se donese zaključak da se u preduzeću rade manipulacije, ali ako mnoge od navedenih pojava postoje to je siguran znak da je neophodno dalje ispitivanje i istraživanje. Ukoliko se utvrdi da postoje računovodstvene manipulacije u preduzeću, to u velikoj mjeri ugrožava poslovanje kompanije na različite načine, i to ne samo po pitanju finansijskog zdravlja kompanije, već utiču i na njen ugled u očima javnosti, kao i na moral zaposlenih.

Međutim, nije samo dovoljno da se prevara otkrije i istraži, vrlo je važno da postoje dobri zakonski propisi koji će efikasno spriječiti prevare. Pored zakonskih propisa, neophodno je da svako preduzeće svojim internim pravilnicima i procedurama, kao i kroz interne kontrole i revizije, utiče na sprečavanje računovodstvenih manipulacija.

Ocjena nivoa uticaja računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent u BiH

Nije dovoljno samo otkriti i istražiti prevaru, jer dobro zaokružen protivprevarni program takođe čine mjere koje mogu spriječiti prevare. Kada se to provodi, sve ostalo se posloži na svoje mjesto. Jedan od najvećih izazova za sprečavanje prevara je uvjeriti se da upravljanje rizicima prevare ne smije biti podcijenjeno. Oni koji nisu bili prevareni neće biti svjesni rizika i cijene koja se za to može platiti. Rukovodioci mogu razmišljati u smislu direktnih finansijskih troškova, međutim to često nije dovoljno i potrebno je gledati dalje. Prevare se nikada u potpunosti ne mogu ukloniti iz poslovanja jer, jednostavno, u saradnji mogu uvijek prevazići normalne organizacione kontrole. Računovodstvene manipulacije kao što je upravljanje finansijskim rezultatom, zbog kojih će poslovanje preduzeća izgledati bolje nego što realno jeste, mogu rezultirati razočarenjem investitora i potencijalno

prouzrokovati gubitak društvenih dobara u uslovima kada je došlo i do distorzije u alokaciji resursa. Spoznaja da postoje računovodstvene manipulacije stvara lošu sliku o preduzeću u kojem su evidentne računovodstvene manipulacije, ali takođe šalje lošu sliku i o onima koji vrše kontrolu poslovanja takvog preduzeća, jer nisu uticali na sprječavanje računovodstvenih manipulacija. Sve skupa šalje poruku o nestabilnom poslovnom ambijentu, sigurno odbija investitore za ulaganja, ali i pored toga odbija i druge poslovne partnere, jer svi teže etičnom poslovanju.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Predmet i cilj istraživanja

Empirijskim istraživanjem koje je provedeno nastojalo se dokazati kako računovodstvene manipulacije utiču na poslovni ambijent. Kao ciljna populacija u istraživanju bili su zaposlenici u službi računovodstva i finansija. Putem anketnog upitnika provelo se ispitivanje uticaja računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent. Anketirano je 42 zaposlenika koji su uredno vratili popunjene anketne upitnike. U radu se postavio zadatak istražiti uticaj računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent.

Tehnike i metode istraživanja

Istraživanje uključuje prikupljanje primarnih podataka, metodom anketiranja putem anketnog upitnika namijenjenog zaposlenicima u računovodstvu i finansijama. Od ukupnog broja poslanih upitnika na 80 e-mail adrese, u tromjesečnom istraživanju, vraćena su uredno popunjena 42 upitnika, što čini stopu odgovora od 52,50% ukupnog uzorka. Stopa odgovora smatra se prihvatljivom za ovaj tip istraživanja, uz napomenu kako rezultati ovog istraživanja nisu pravilo, ali su svakako dobra smjernica za buduća istraživanja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Cilj provedenog empirijskog istraživanja predstavlja sintetizovanje saznanja o oblicima manipulisanja računovodstvenim informacijama kod preduzeća u Bosni i Hercegovini, te definisanje modela za detekciju upravljanja finansijskim rezultatom primjenjivim za analizu poslovnog okruženja privrede BiH, kako bi se ukazalo na značaj i potrebu kvalitetnog finansijskog izvještavanja. Cilj provedenog istraživanja je da se sagledaju postojeća stanja i da se dobije saznanje kada i gdje dolazi do računovodstvenih manipulacija i upravljanja finansijskim rezultatom preduzeća u BiH. Investitorima bi u odluci za investiranje pomoglo ukoliko bi bili sigurni u pouzdanost finansijskih izvještaja u situacijama kada se razmatra mogućnost ulaganja. Razli-

čiti su razlozi za prevare, koji dovode do primjene računovodstvenih manipulacija, što je prikazano na narednoj tabeli.

Tabela 1. Razlozi za prevare u preduzeću prema mišljenju ispitanika

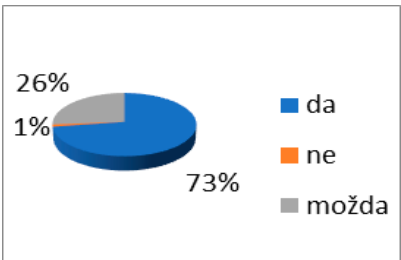
Razlozi za prevare u preduzeću	%
Veliki neočekivani gubici	24%
Sprečavanje normalnog rada internog revizora	7%
Neobjašnjivi manjkovi na zalihama	12%
Neobični otpisi potraživanja	7%
Neusklađenost priliva novca sa prihodima i potraživanjima	20%
Neusklađenost odliva novca sa obavezama	12%
Neuobičajno veliki računi za nedefinisane usluge koje se plaćaju drugima	10%
Fiktivni računi sa povezanim preduzećima	9%
Ukupno	100%

Izvor: Izrada autora

Na osnovu provedenog istraživanja najviše ispitanika smatra da se razlozi za prevare kriju u velikim neočekivanim gubitcima, kao i zbog neusklađenosti priliva novca sa prihodima i potraživanjima. Zabrinjavajući su podaci do kojih se došlo tokom istraživanja, a koji potvrđuju sumnje o brojnim zloupotrebama u računovodstvu preduzeća u BiH. S tim su, smatraju računovođe upoznati i investitori, pa iz tog razloga nemaju povjerenje i ne žele investirati u našu zemlju.

Na osnovu provedenog istraživanja 73% ispitanika smatra da primjena računovodstvenih manipulacija utiče na poslovni ambijent, 26% ih smatra da možda utiče na poslovni ambijent, dok samo 1% ispitanika smatra da primjena računovodstvenih manipulacija ne utiče na poslovni ambijent. Ovi podaci prikazani su u narednoj tabeli i grafikonu.

Tabela 2. i Grafikon 1. Anketirani prema mišljenju uticaja računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent u BiH

Odgovor	%	
Da	73%	
Ne	1%	
Možda	26%	
Ukupno	100%	

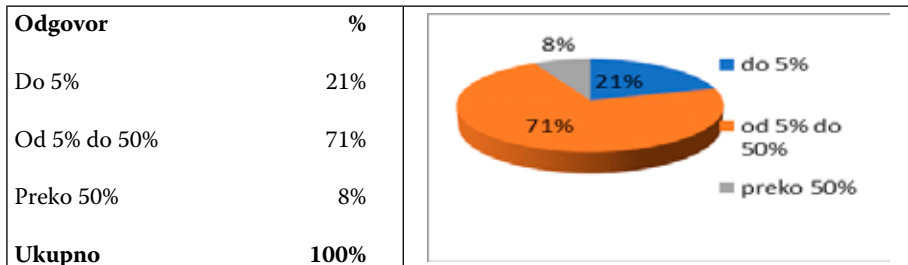
Izvor: Izrada autora

N	Valid	91
	Missing	0
Mean		1.54
Median		1.00
Mode		1
Std. Deviation		.886
Variance		.785
Range		2

Izvor: Izrada autora

Istraživanjem se nastojalo doći i do preciznijih odgovora. Provedenim istraživanjem došlo se do podatka da najviše ispitanika (71%) smatra da računovodstvene manipulacije na poslovni ambijent utiču do 50%, njih 8% smatra da ima uticaj preko 50%, dok 21% ispitanika smatra da je uticaj računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent do 5%. Ovi podaci prikazani su u Tabeli 4 i na Grafikonu 2.

Tabela 4. i Grafikon 2. Anketirani prema mišljenju procentualnog uticaja računovodstvenih manipulacija na poslovni ambijent u BiH

Izvor: Izrada autora

I pored velikog broja drugih problema koji su prisutni u BiH, sigurno je jedan od problema i nepovjerenje u finansijske izvještaje i opravdani strah od neistinitih informacija koje se prezentuju u finansijskim izvještajima. Upravo nerealno prikazani finansijski izvještaji dovode do brojnih lančanih problema. Naime, s takvim izvještajima dovodi se u problem bankarski sektor, investitori, zaposleni radnici i brojni drugi koji na direktan ili indirektan način koriste ili su pod uticajem takvih izvještaja za donošenje nekih odluka. A takođe, takvi izvještaji sigurno “tjeraju” strane investicije iz naše zemlje.

Primjena računovodstvenih manipulacija gotovo uvijek za posljedicu ima gubitke u tržišnoj vrijednosti kompanija. Logična posljedica jesu izobličeni finansijski izvještaji praćeni prebacivanjem dobitaka između perioda ili

preduzeća. Očigledno je da na ovaj način vođeno računovodstvo ima negativan uticaj na poslovni ambijent. Logično je da neposredno korištenje informacija koje se nalaze u kreativno uljepšanim izvještajima, kao što su visina dobitka, vrijednosti zaliha, potraživanja, iznosi obaveza, zaduženosti ili nešto slično, samo po sebi veoma rizično, naročito za investitore. Štete koje nastaju zbog prezentovanja lažnih finansijskih izvještaja odnose se na gubitke zbog pogrešno donijetih odluka, ali i na gubitak povjerenja investitora, povjerilaca i drugih korisnika finansijskih izvještaja. Kakve će biti posljedice falsifikovanja finansijskih izvještaja ne može se znati, ali sigurno je da su višestruke i da utiču na različite interese i nisu uvijek adekvatno procijenjene. Takve moguće negativne implikacije najčešće su:

- smanjena pouzdanost, kvalitet, transparentnost i integritet procesa finansijskog izvještavanja,
- rizikuju se integritet i nepristrasnost revizijske profesije i revizora i revizorskih kuća posebno,
- manje povjerenje tržišta kapitala u pouzdanost finansijskih informacija,
- manji kredibilitet tržišta kapitala,
- negativan uticaj na nacionalni ekonomski razvoj i prosperitet,
- veliki sudski troškovi,
- uništena karijera lica koja učestvuju u lažnom finansijskom izvještavanju,
- stečaj i veliki ekonomski gubici kompanije koja učestvuje u lažnom finansijskom izvještavanju,
- poremećaj normalnog poslovanja i aktivnosti optuženih kompanija,
- ozbiljna sumnja u efikasnost revizije finansijskih izvještaja i
- umanjen javni kredibilitet i povjerenje u računovodstvenu i revizorsku profesiju.

Na bazi prethodnih negativnih implikacija, može se reći da štetu podnose:

1. investitori,
2. preduzeće gdje su otkrivene računovodstvene manipulacije,
3. računovodstvena i revizorska profesija,
4. tržište kapitala i
5. ostali stejkholderi preduzeća.

U većini slučajeva investitori snose najveće posljedice. Ako dođe do bankrotstva, njihove štete se mjere visinom izgubljenog kapitala koji su uložili u preduzeće (dioničari – vlasnici preduzeća). Posebno su obmanuti oni ulagači koji su zbog lažne slike o finansijskoj situaciji i zarađivačkoj sposobnosti preduzeća pristupili ulaganju u preduzeće za koje se kasnije ispostavi da je primjenjivalo kreativno računovodstvo. Kreditori i ostali povjerioci

trpe gubitke u iznosu nenaplaćenih potraživanja, tj. onih potraživanja koja nisu pokrivena iz stečajne mase. Ako su bilansi realni i objektivni, a prikazuju negativne finansijske rezultate, kreditori ne bi odobrili kreditna sredstva takvim preduzećima, a dobavljači ne bi odobrili prodaju sa odgođenim rokom plaćanja i slično. Preduzeće u kome je otkriveno kreativno računovodstvo je takođe veliki gubitnik. Kaznu za prevare u izvještavanju će platiti, nekada lakše, nekad teže, ali neminovan je gubitak reputacije, otežano pribavljanje kapitala u budućem periodu, gubitak povjerenja investitora, povećan rizik preduzeća i veća prosječna ponderisana cijena kapitala preduzeća. Praksa pokazuje da veliki broj preduzeća nakon što se otkriju njegove manipulacije u finansijskim izvještajima doživi stečaj. Logična negativna posljedica po preduzeća jeste i veliki i brz pad tržišne vrijednosti, ubrzo nakon otkrivenih prevara. Dakle, ako ne doživi stečaj, preduzeću sa računovodstvenom praksom koja uključuje manipulacije predstoji težak i neizvijestan oporavak.

Štete po računovodstvenu i revizorsku profesiju teško je kvantificirati, ali su i one značajne. Postojanje različitih kodeksa profesionalne etike, kako za računovođe, tako i za revizore, načela, principi, zakoni, seminari, kursevi izgleda da nisu dovoljni da spriječe lažno finansijsko izvještavanje. Prevare se ne mogu izbjeći u potpunosti zato što se pojedine računovođe i menadžeri ne pridržavaju prethodno navedenog, tj. izostaje njihova profesionalna primjena i etičko ponašanje. Što se tiče revizora i revizorskih kuća, njihov djelokrug treba da bude sprečavanje objave lažnih finansijskih izvještaja. Međutim, činjenica je da revizori u mnogim slučajevima ne budu odlučni u sprečavanju objave lažnih finansijskih izvještaja i da se dešava da finansijski izvještaji, za koje se naknadno utvrdi da su bili lažni, utvrdi i da su imali pozitivna mišljenja revizora. Čisto računovodstvo i istinito finansijsko izvještavanje svakako će doprinosti stabilnosti poslovnog okruženja i tržišta kapitala, ali i poslovanja preduzeća uopšte. Nasuprot tome, računovodstvene manipulacije će ozbiljno ugroziti tržište kapitala. Najčešće moguće implikacije ogledaju se u:

- nepostojanju jednake informisanosti,
- gubitku povjerenja i sigurnosti investitora,
- padu cijena dionica,
- smjeni menadžera odgovornih za lažno objavljene finansijske izvještaje,
- rastu cijene kapitala,
- otežanom privlačenju dodatnog kapitala,
- vrlo vjerovatnoj opasnosti od stečaja i slično.

Prethodno navedene činjenice daju najbolju informaciju o problemima do kojih dovode nerealni finansijski izvještaji. Prezentovani nerealni i neobjektivni finansijski izvještaji otežaće alokaciju i protok kapitala, a nemino-

van je gubitak povjerenja u tržište kapitala. Pored navedenih, posljedice računovodstvenih manipulacija osjetit će i zaposleni u konkretnom preduzeću, država i šira društvena zajednica.

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega navedenog, jasno je da se moraju preduzeti neke mjere i aktivnosti kako bi se u izvijesnoj mjeri spriječilo obavljanje kreativne računovodstvene prakse i lažnog izvještavanja, a samim tim i svjesne obmane potencijalnih investitora i drugih direktnih ili indirektnih korisnika finansijskih izvještaja. Primarnu ulogu u sprečavanju primjene računovodstvenih manipulacija trebalo bi da imaju menadžeri preduzeća, kao i interna i eksterna revizija. Menadžment je prije svih zakonski odgovoran za sastavljanje i prezentovanje finansijskih izvještaja. Njegove karakteristike imaju uticaj na filozofiju finansijskog izvještavanja preduzeća. S druge strane eksterni revizor je odgovoran za revizorsko mišljenje o finansijskim izvještajima konkretnog preduzeća. S tim u vezi, ukoliko revizor prilikom revizije uoči nedostatke, on ih označava kao greške ili pronevjere. Pri tome, revizor o pronevjerama obavještava određeni nivo menadžmenta i razmatra implikacije tog čina na sve aspekte revizije. Zakonom je određeno da revizor djeluje kao preventiva za odvracanje od prevara i pronevjera. Na menadžerima je da uspostave adekvatan sistem internih kontrola koji bi smanjio potencijalne mogućnosti od nastanka grešaka i pronevjera. Obzirom da primjena kreativnog računovodstva negativno utiče na poslovni ambijent, neophodna je veća uloga i kontrola od strane države. Uloga države bi se sastojala u tome da objezbijedi donošenje, ali i primjenu adekvatne zakonske regulative u oblasti računovodstva i finansijskog izvještavanja, a takođe i podizanje kvaliteta regulative i nivoa odgovornosti učesnika u pomenutom procesu.

LITERATURA

1. Association of Certified Fraud Examiners. (2020). Report to the Nations: 2020 Global Study on Occupational Fraud and Abuse, dostupno na: <https://acfepublic.s3-us-west2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf>
2. Belak, V. (2017), Lažiranje finansijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika, Zagreb: Belak Excellens d.o.o.
3. Huzanić, B. (2015). Kreativno računovodstvo, Računovodstvo, revizija i financije, 5/15, 26 – 33.
4. Međunarodni računovodstveni standardi, dostupno na <https://www.srr-fbih.org/standardi>
5. Međunarodni revizijski standardi, dostupno na <https://www.srr-fbih.org/međunarodni-revizijski-standardi-0>
6. Negovanović, M. (2011). Kreativno računovodstvo i krivotvorenje finansijskih izvještaja – treći dio, Računovodstvo, revizija i financije, 3/11, 82 – 87.

7. Rajković S. (2021). The impact of creative accounting on the quality of financial reporting: empirical research in the Republic of Srpska, *Financing* 03/21, 17 - 27, preuzeto sa: https://financingscience.org/wp-content/uploads/2021/10/sr_321.pdf
8. Tušek, B., Žager, L. (2007). *Revizija, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb.

JAČANJE SISTEMA INTERNIH KONTROLA U ORGANIZACIJI

Damir Šarić¹, Azira Osmanović²

SAŽETAK

Određeni vid kontrole je uvijek prisutan u životu svakog pojedinca, te je i u poslovnom svijetu neizostavni dio svake organizacije. Koliko će biti razvijen sistem internih kontrola unutar preduzeća, zavisi od politike same organizacije i njenog poimanja značaja samih kontrola. Interna kontrola predstavlja osnov za prikaz tačnih informacija o poslovanju preduzeća kroz finansijske izvještaje. Sa druge strane, finansijski izvještaji bazirani na podacima koji su odraz stvarnog stanja poslovanja preduzeća, predstavljaju osnovni instrument za donošenje poslovnih odluka. Interna kontrola ima značajnu ulogu u identifikaciji rizika u poslovanju preduzeća. Razvijen sistem internih kontrola smanjuje mogućnost prevare, manipulacije ili donošenja pogrešnih poslovnih odluka. Dakle, interna kontrola odnosi se na skup načela, postupaka i praksi, definisan od strane preduzeća sa ciljem da se prate faktori koji uzrokuju rizik, te na adekvatan način upravlja rizicima. U uslovima nestabilnog poslovanja na tržištu, organizacije trebaju težiti kontinuiranom jačanju sistema internih kontrola, jer samo na taj način se može osigurati djelotvornost poslovnih aktivnosti, usklađenost za zakonskim propisima, standardima i revizijskim pravilima, kao i tačnost i pouzdanost finansijskog izvještavanja.

KLJUČNE RIJEČI: *interna kontrola, preduzeće, organizacija, ciljevi poslovanja, efikasnost.*

ABSTRACT

A certain type of control is always present in the life of every individual, and in the business world it is an indispensable part of every organization. How developed the system of internal controls within the company will be depends on the policy of the organization itself and its understanding of the importance of the controls themselves. Internal control is the basis for displaying accurate information about the company's operations through financial reports. On the other hand, financial statements based on data that reflect the actual

1 prof. dr Damir Šarić, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Tuzla, e-mail: damir-saric@hotmail.com

2 dr Azira Osmanović, Univerzitet u Tuzli, Tuzla, e-mail: azira.osmanovic1@gmail.com

state of the company's operations represent the basic instrument for making business decisions. Internal control have a significant role in the identification of risks in the company's operations. A developed system of internal controls reduces the possibility of fraud, manipulation or making wrong business decisions. Thus, internal control refers to a set of principles, procedures and practices, defined by the company with the aim of monitoring the factors that cause risk, and managing risks in an adequate manner. In the conditions of unstable business on the market, organizations should strive to continuously strengthen the system of internal controls, because only in this way can the effectiveness of business activities, compliance with legal regulations, standards and audit rules, as well as the accuracy and reliability of financial reporting be ensured.

KEY WORDS: *internal control, company, organization, business goals, efficiency.*

UVOD

Određeni vid kontrole je uvijek prisutan u životu svakog pojedinca, te je i u poslovnom svijetu neizostavni dio svake organizacije. Ozbiljnost organizacije ogleda se u stepenu implementacije sistema internih kontrola, naravno vodeći se zakonskim odredbama i standardima razvijenih zemalja. S pravom možemo reći, ukoliko su interne kontrole bolje regulisane sa standardima razvijenih zemalja, to za rezultat ima bolju efikasnost u cjelokupnom procesu upravljanja preduzećem. Sa povećanjem obima poslovnih aktivnosti, odnosno sa rastom preduzeća, dolazi do izražaja i značaj prikazivanja tačnih informacija o poslovanju preduzeća. Drugim riječima, ukoliko preduzeće kontinuirano radi na jačanju sistema internih kontrola, sasvim je jasno da će se i finansijski izvještaji bazirati na fer, tačnim i pouzdanim informacija. Orjentacija preduzeća ka stalnom jačanju sistema internih kontrola, umnogome će olakšati rad revizora prilikom formiranja konačnog revizorskog izvještaja i mišljenja. Pozitivno revizorsko mišljenje, predstavlja snažan vjetar u leđa organizaciji i može koristiti prilikom privlačenja ozbiljnih poslovnih partnera, kao i dobijanja povoljnih kreditnih aranžmana. Realizaciji osnovnih ciljeva svake organizacije, predhodi kvalitetno planiranje, provođenje plana i kontrola planskih aktivnosti. Kontrola ima snažan uticaj u upravljačkom procesu i može značajno unaprijediti poslovanje organizacije. Stoga se kao imperativ, pred preduzeće postavlja implementacija internih kontrola, jer su one te koje podstiču preduzeće da ostvari svoju prvobitnu misiju, te postigne planirani rast poslovanja, uz istovremeno povećanje efektivnosti i efikasnosti poslovanja. Stepem implementacije sistema internih kontrola, uslovljen je zainteresovanošću vlasnika za njegovu

implementaciju, zatim djelatnošću kojom se preduzeće bavi, kao i samom veličinom organizacije.

U radu su predstavljeni osnovni pojmovi vezani za internu kontrolu, njena važnost uz komponente interne kontrole, kao i razlozi za implementaciju interne kontrole u organizaciji.

POJAM INTERNIH KONTROLA

Interna kontrola predstavlja puno više od pukog sistema finansijske kontrole. Čine je metode i postupci usvojeni od strane rukovodstva preduzeća, kako bi se osiguralo neometano djelovanje svih poslovnih funkcija preduzeća. Ukoliko je rukovodstvo usmjereno ka uspostavljanju i održavanju sistema internih kontrola, automatski se i rizici poslovanja dovode na nivo koji se može kontrolisati, odnosno primjenom kontrolnih aktivnosti svode u razumne okvire. Jedna od najjednostavnijih definicija predstavlja internu kontrolu kao poduzimanje koraka u svrhu prevencije sprečavanja grešaka u poslovanju. To je osnovni i najvažniji pojam za razumijevanje od strane internih revizora. Interna kontrola se može definirati kao proces kojeg utvrđuju rukovodstvo organizacije i uposlenici sa ciljem stvaranja relanih pretpostavki za postizanje ciljeva sa aspekta realnog finansijskog izvještavanja, efektivnosti i efikasnosti poslovanja i usklađenosti sa važećim zakonskim propisima. Prethodna definicija ukazuje na tri osnovna koncepta, a oni su: (Kapić, 2012)

- interna kontrola je proces, odnosno dinamična funkcija koja se obavlja svaki dan unutar strukture preduzeća,
- interna kontrola pruža razumnu sigurnost, dakle ne apsolutnu, kontroliše hoće li ciljevi biti postignuti. Razne ljudske greške mogu uzrokovati probleme u ostvarivanju ciljeva, pa zbog toga interna kontrola pomaže da se preventivno greške otkrivaju, ali ne garantuje da se opet neće desiti,
- interna kontrola oblikuje postizanje ciljeva kroz tri kategorije. Efektivnost i efikasnost poslovanja se ispoljava u vidu dobre poslovne reputacije, povrata na investicije, tržišnog učešća, uvođenja novih proizvoda tj. efektivnog i efikasnog korištenja resursa i sredstava. U kategoriji finansijskog izvještavanja ciljevi su postavljeni prema realnom objavljivanju finansijskih izvještaja. Treći koncept je vezan za široke ciljeve primjenljivosti zakona i propisa i kakve su posljedice za društvo.

Kad govorimo o obimu internih kontrola, možemo reći da one imaju tri široke kategorije: upravljačku, računonovodstvenu i administrativnu kontrolu. Upravljačka interna kontrola obuhvata pisane akte vezano za upravljanje kojima se definiše: način donošenja odluka, uspostavljanja komunika-

cijskog kanala između rukovodstva i zaposlenih, identifikacija rizika i upravljanje rizicima i način ocjenjivanja uspješnosti u obavljanju poslova. Kontrole imaju značajnu ulogu u uspješnom poslovanju preduzeća, kontrola realnosti finansijskog izvještavanja kao računovodstvena kontrola je najveća direktna briga interne kontrole i eksterne revizije. Administrativna interna kontrola obuhvata pisane procedure vezane za administraciju kojima se definiše: donošenje odluka na osnovu kojih se obavljaju radni zadaci za koje su ovlašteni uposlenici, organizacija poslova u organizacijskim jedinicima ukoliko imamo složenije oblike poslovnih organizacija, arhiviranje predmeta i akata, kao i pristup i korištenje istih. Još sa nastankom organizovane poslovne aktivnosti javila se potreba za sprovođenjem kontrole tekućeg procesa rada. U uslovima malog obima poslovnih operacija, ovu kontrolu je mogao obavljati vlasnik. Međutim, kako se proces poslovanja počeo širiti, tekuća interna kontrola se morala prenijeti sa vlasnika na druge izvršioce u koje je on imao povjerenje (Kapić, 2012).

Interna kontrola može se posmatrati kao kontrola koju trajno primjenjujemo u organizaciji. Osnovne karakteristike interne kontrole su: (Milojević, 2011)

- da je ona uklopljena (ukomponovana) u tehnički i privredni mehanizam preduzeća, odnosno ekonomskih subjekata,
- da se vrši na tekući način i paralelno sa odvijanjem poslovnog procesa,
- da se permanentno ispituje sadašnje stanje i poslovanje, te da je ista kontrola preventivne prirode.

Interne kontrole su računovodstveni i revizijski procesi koji se koriste u finansijskom odjelu preduzeća koji osiguravaju integritet finansijskog izvještavanja i usklađenost s propisima. Interna kontrola, prema Allen i Tommasi (2000, str. 260), se definiše kao organizacija, politike i procedure korištene da pomognu vladinim programima u postizanju njihovih zadataka, da se resursi u izvršavanju programa koriste u skladu sa definisanim ciljevima i svrhom programa važnim za organizaciju, da su programi zaštićeni od gubitaka, pronevjera i lošeg upravljanja i da se prikupljaju, obrađuju, izveštavaju pouzdane i blagovremene informacije i iste koriste u donošenju odluka.

Interne kontrole pomažu preduzećima da se pridržavaju zakona i propisa te spriječe prevare (Vidaković, 2007). One također mogu pomoći u poboljšanju operativne učinkovitosti osiguravanjem pridržavanja proračuna, pridržavanja politika, utvrđivanja manjka kapitala i generiranja tačnih izvještaja za rukovodstvo preduzeća. Interna kontrola je proces, kojeg oblikuje uprava preduzeća, viši menadžment i osoblje, sa svrhom sticanja razumnog uvjerenja o ostvarenju slijedećih ciljeva: pouzdanost finansijskog izvještavanja, usklađenost poslovanja sa zakonom i ostalom regulativom, učinkovi-

tost i djelotvornost poslovnih operacija i zaštita imovine (Gulin, Perčević, Tušek i Žager, 2012). Interna kontrola je učinkovita mjera od strane preduzeća kojom se garantuje tačnost pruženih informacija. Ukoliko su kod godišnjeg izvještavanja pružene informacije netačne, to dovodi do obmane dioničara koji se osjećaju prevarenima i ima za posljedicu grubo narušavanja reputacije organizacije. Lokus interne kontrole uključuje načela, postupke i politike koje određuju skup ručnog rada ili upute za prepoznavanje rupa u zakonu i njihovo ispravljanje prije nego što se koristi za donošenje odluka bilo od strane sudionika ili samog preduzeća.

Kad govorimo o internim kontrolama možemo razlikovati:

- preventivne,
- detektivne i
- korektivne kontrole.

Preventivna kontrola je postupak ili mjere koje se koriste za sprečavanje svake sumnje na pogrešku ili nepravilnost. Detektivska kontrola je sredstvo koje se koristi za prepoznavanje rupa u zakonu. Korektivne kontrole su one koje pomažu u ispravljanju otkrivenih nedostataka, što može dovesti do daljnjih finansijskih ili reputacijskih problema za organizacije. U smislu načina razlikujemo ručno i automatizovano obavljanje kontrola. Ručne kontrole se obavljaju od strane osoba koje prate mjere i postupke kontrole, dok su automatizovane kontrole sredstva kontrole ugrađene u opremu i sisteme, vodeći računa o različitim poslovnim operacijama.

Kao rezultat toga, vrste i primjeri ovih kontrola mogu biti:

- ručna preventivna kontrola – angažiranje zaštitara, postupci provjere identifikacije itd,
- automatizirana preventivna kontrola – posjedovanje vatrozida, značajki sigurnosne kopije sistema itd,
- ručna detektivska kontrola – provođenje revizija, inspekcija i slično,
- automatizirano detektivsko upravljanje – usklađivanje informacija iz jednog sistema u drugi itd,
- ručna korektivna kontrola – disciplinske mjere, pročišćene politike itd,
- automatizirana korektivna kontrola – instaliranje softverskih zakrpa, održavanje tajnosti lozinke itd.

VAŽNOST INTERNIH KONTROLA

Važnost uspostavljanja internih kontrola je u tome da se kretanje preduzeća usmjeri u pravcu ciljeva koji su rentabilni, te smanjenja iznenađenja na putu ostvarenja misije preduzeća. Možemo reći da standardni sistem interne kontrole koji bi odgovarao svim preduzećima jednostavno ne postoji iz

razloga što se organizacije međusobno razlikuju sa aspekta vrste djelatnosti, veličine preduzeća, tržišta kome su orjentisani i slično.

Davanje značaja važnosti uspostavljanju i jačanju sistema internih kontrola, individualno se mjeri od preduzeća do preduzeća. One organizacije koje prepoznaju važnost internih kontrola znaju da kvalitet uspostavljenih internih kontrola, posebno u velikim preduzećima, zavisi od slijedećih faktora:

- organizaciona struktura preduzeća,
- adekvatna računovodstvena struktura,
- interna revizija i
- kadrovi.

Interne kontrole obuhvataju ljudske resurse, propise, planove, finansijske planove, budžete i još mnogo drugih komponenti koje čine sisteme interne kontrole. Interna kontrola je najosnovniji i najvažniji pojam koji interni revizor mora da razumije. Možemo reći da je osnovni zadatak uspostavljanja i implementacije sistema internih kontrola upravo identifikacija i sprečavanje raznih ostupanja od zakonskih normi, kvaliteta poslovanja i etičkih normi. Bez postojanja internih kontrola odstupanja bi bila značajna i svojim djelovanjem bi negativno uticala na efikasnost poslovnog procesa, ali i sam sistem poslovanja organizacije mogao bi doći u fazu raspada. Ako su uspostavljene interne kontrole u nekom preduzeću neefikasne ili ne postoje u svim segmentima poslovanja, mala je vjerovatnoća da će neka naknadna kontrola uspjeti da nadoknadi propuste nastale u toku tekućeg procesa rada. Naknadne kontrole, sa svoje strane, mogu samo zaustaviti buduća ponavljanja nedozvoljenih devijacija, ali nikako ne mogu nadomjestiti ono što je propušteno u prošlosti. Dakle, kada imamo implementirani sistem interne kontrole koji je jasan, strog i ispravno postavljen, organizacije postaju skoro imune na pogreške, rizike poslovanja, prevare, nepravilnosti, nepravovremenosti, nepouzdanosti i pogrešne informacije.

Ispravno uspostavljen sistem internih kontrola vodi ka ostvarivanju slijedećih ciljeva preduzeća: (Vitorović, 2004)

- odvijanje poslovne aktivnosti na način utvrđen poslovnom politikom i strategijom, normama ponašanja, programima, planovima, odlukama, uputstvima i slično,
- zaštita integriteta sredstava od bilo kakvih nedozvoljenih djela, gubitaka, šteta i slično,
- urednost, ažurnost i pouzdanost računovodstvene evidencije i drugih dokumenata,
- sastavljanje knjigovodstvenih dokumenata u momentu nastanka svake poslovne promjene,
- ispravnost i zakonitost poslovanja i podataka iskazanih u knjigovodstvu,

- blagovremeno sastavljanje računovodstvenih informacija i drugih izveštaja za poslovno odlučivanje,
- povećanje efikasnosti poslovanja.

Kako interna kontrola sve više ima značaja, tako se i zahtijevaju bolji sistemi internih kontrola i izvještaji o njima. One zapravo predstavljaju rješenje za razne potencijalne probleme (Stanišić, 2014).

Interna kontrola u odnosu na eksternu ima svoje prednosti, ali isto tako i nedostatke. Prednosti se ogledaju u tome što izvršioци kontrole dobijaju određene signale neposredno od određenog dijela organizacije, na osnovu kojih zaključuju da li se poslovna aktivnost odvija pravilno ili ne (Banda, 2019). Nedostaci su uglavnom u individualnim momentima kada su izvršioци kontrole često pod pritiskom menadžmenta, pri čemu nalazi kontrole postoje izrazito subjektivni. U pogledu provođenja internu kontrolu sprovodi direktor, rukovodstvo i ostali uposlenici. Interna kontrola pomaže u ostvarenju poslovnih ciljeva i to zapravo nije pojedinačni događaj ili okolnost, već naprotiv, niz postupaka koji se kontinuirano prožimaju kroz životni vijek organizacije. U ocjenjivanju sveobuhvatnosti internih kontrola, ocjenjuje se proces, a ne ishod. Greška u internoj kontroli se može pripisati nečemu drugom, a ne nedostatku u procesu.

Internom kontrolom okoline preduzeća kontroliše se da li preduzeće posjeduje pravi proizvod, posluje li ekonomično, što se može poboljšati i koja obilježja organizacije podupiru, a koja sprečavaju ostvarenje poslovnih ciljeva. Može se analizirati sljedeće: resursi, kompetencije, lanac vrijednosti, portfolio i analiza učinka, kako slijedi:

- analiza resursa daje informacije o sposobnosti organizacije da se odupire vanjskim prijetnjama,
- analiza kompetencija odnosi se na kompetencije po kojima se organizacija razlikuje od konkurencije,
- analiza lanaca vrijednosti se temelji na računovodstvenoj praksi,
- aktivnosti organizacije se dijele na primarne i aktivnosti potpore,
- portfolio analiza u sebi sadrži metode i tehnike za procjenu odabira strategije,
- analiza učinka preduzeća je zapravo analiza sposobnosti preduzeća u njegovoj okolini (Čičin, 2006).

MODELI INTERNIH KONTROLA

Sistem internih kontrola sastoji se od svih mjera i metoda koje se primjenjuju u preduzeću u cilju obezbjeđenja njegovih sredstava od rasipanja, pronevjera i neefikasnosti, unapređenja tačnosti i pouzdanosti njihovodstvenih i operativnih podataka, pridržavanja poslovne politike preduzeća i

ocjene poslovne efikasnosti (Martić, 2009). Svaka organizacija treba da osmisli i uspostavi sopstveni sistem interne kontrole sa ciljem da se zadovolje potrebe i okruženje organizacije. Kvalitetno uspostavljen sistem interne kontrole treba povećati vjerovatnoću u otkrivanju prevara, greški, zloupotreba i spriječiti nedozvoljene aktivnosti kroz detaljnije poštovanje propisa.

COSO model internih kontrola

COSO model je općeprihvaćeni međunarodni model za uspostavljanje, vođenje i procjenu sistema internih kontrola koji čini pet međusobno povezanih komponenti:

- kontrolno okruženje,
- upravljanje rizicima,
- kontrolne aktivnosti,
- informacije i komunikacije,
- praćenje i procjena (Zakon o finansijskom upravljanju i kontroli u FBiH, 2016).

COSO model se odnosi na Komitet sponzorskih organizacija Treadway komisije (*Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*). Svrha modela je u tome da unaprijedi kontrolu poslovnih aktivnosti od strane rukovodstva preduzeća. Sam pojam kontrole podrazumjeva veliku raznolikost, te se javila potreba da se različiti koncepti interne kontrole objedine u jedan opšeprihvaćeni zajednički model sa ustanovljenim komponentama kontrole.

Kontrolno okruženje

Kontrolno okruženje je temelj svih ostalih komponenata, utvrđuje ton u organizaciji, te na taj način obezbjeđuje disciplinu i strukturu. Kontrolno okruženje uključuje:

- lični i profesionalni integritet, te etičke vrijednosti uposlenika,
- rukovođenje i stil upravljanja,
- određivanje misije i ciljeva,
- organizacijsku strukturu, uključujući dodjelu ovlaštenja i odgovornosti te uspostavu odgovarajućih linija izvještavanja,
- pisana pravila i praksu upravljanja ljudskim potencijalima,
- kompetentnost uposlenika.

Upravljanje rizicima

Upravljanje rizicima je cjelokupan proces utvrđivanja, procjenjivanja i praćenja rizika, uzimajući u obzir ciljeve organizacije, te poduzimanje potrebnih mjera u svrhu smanjenja rizika. Preduzeće mora u kontinuitetu raditi na identifikaciji postojećih i utvrđivanju novih rizika i o njima voditi

računa. Na kvalitet i pravovremenost realizacije poslovnih ciljeva utiču rizici poslovanja, te je neophodno poduzimanje određenih kontrolnih aktivnosti sa ciljem kontrole utvrđenih rizika.

Kontrolne aktivnosti

Kontrolne aktivnosti temelje se na pisanim pravilima i principima, postupcima i drugim mjerama koje se uspostavljaju radi ostvarenja ciljeva organizacije i smanjenjem rizika na razuman nivo. Kontrolne aktivnosti moraju biti primjerene i pravovremene, a troškovi njihove uspostave ne smiju premašiti očekivane koristi. Tri su temeljna oblika internog nadzora: interna kontrola, interna revizija i kontroling (Tušek, Žager, 2008). Kontrolne aktivnosti između ostalog odnose se na:

- postupke odobrenja poduzete nakon provođenja kontrolnih postupaka,
- evidentiranje i odobrenje izuzetaka koje odobrava rukovodilac prema utvrđenim postupcima,
- postupke prenosa ovlaštenja i odgovornosti,
- razdvajanje dužnosti u dijelu davanja ovlaštenja za pripremu, obradu, evidentiranje i plaćanje, te za kontrole,
- sistem dvostrukog potpisa,
- pravila koja osiguravaju zaštitu imovine i informacija,
- postupke potpunog, tačnog, pravilnog, ažurnog evidentiranja svih poslovnih transakcija,
- postupke upravljanja ljudskim resursima,
- procjenu efektivnosti i efikasnosti transakcija, te izvještavanje,
- pravila dokumentiranja svih kontrola, finansijskih odluka, izuzetaka u odnosu na pravila transakcija, evidentiranja i radnji vezanih uz aktivnosti organizacije (Zakon o finansijskom upravljanju i kontroli u Federaciji BiH, 2016).

Cjelokupan proces mora da bude praćen i po potrebi se treba modifikovati. Neophodno je pratiti sisteme interne kontrole, odnosno proces kroz koji se ocjenjuje kvalitet funkcionisanja sistema tokom određenog perioda.

Informacije i komunikacija

Izvještaji informacionih sistema i drugi izvještaji sadrže poslovne informacije koje omogućavaju upravljanje i kontrolu poslovanja. Informacije i komunikacije sadrže:

- odgovarajuće ažurne, tačne i dostupne informacije za potrebe finansijskog upravljanja,
- efektivnu komunikaciju na svim nivoima organizacije,

- izgradnju odgovarajućeg upravljačkog sistema sa tačno određenom ulogom za svakog zaposlenika,
- dokumentovanje poslovnih procesa i transakcija, uključujući opise sistema putem dijagrama,
- razvoj efektivnog pravovremenog i pouzdanog sistema izvještavanja.

Praćenje i procjena

Praćenje sistema finansijskog upravljanja i kontrole obavlja se u svrhu procjenjivanja njegovog funkcionisanja i osiguranja njegovog pravovremenog ažuriranja u slučajevima promjene uslova i načina poslovanja, te utvrđivanja mjera za njegov stalni razvoj. Praćenje i procjena sistema obavlja se putem redovnih aktivnosti upravljanja i nadgledanja, samoprocjene interne kontrole.

Kanadski CoCo okvir

Prema CoCo modelu kontrola obuhvata one elemente organizacije koji uključuju njenu kulturu, strukturu i zadatke, zatim njene resurse i procese. Iako se u pogledu ciljeva kontrole koristi slična terminologija kod CoCo i COSO modela, ipak CoCo model naglašava da se suštinski kontrola može posmatrati kao četiri povezana procesa visokog nivoa:

- monitoring i proučavanje internog i eksternog okruženja i pretpostavke monitoringa,
- ciljevi interne kontrole uključujući upoznavanje sa rizicima i politikama i utvrđivanje ciljeva poslovanja,
- posvećenost etičkim vrijednostima, odgovarajuće politike ljudskih resursa i atmosfera uzajamnog povjerenja,
- sposobnost zasnovana na odgovarajućim informacionim procesima, kontrolne aktivnosti i koordinisanje informacija.

CoCo model se razvijao od primarnog fokusiranja na interne kontrole do stavljanja većeg akcenta na upravljanje rizikom. Fokus se stavlja na to da je glavni cilj rukovodstva da u značajnoj mjeri obezbijedi disciplinovano i efikasno ponašanje u poslovanju. CoCo okvir predstavlja koncizniji model interne kontrole koji je lakši za korišćenje od COSO okvira. CoCo kontrolni okvir predstavlja drugačiji i manje strog način razmišljanja o internoj kontroli i obezbjeđuje dobar način rukovodstvu da razmišlja o tome kako njihove organizacije posluju. Kao model je više orijentisan prema procedurama interne revizije, lakši je za razumijevanje i služi kao uputstvo za aktivnosti interne revizije (Galloway, Duncan, 1994). Iako koristi iste komponente kontrole, CoCo je usmjeren na četiri bitna pitanja:

- Da li su postavljeni pravi ciljevi?
- Da li postoje odgovarajuće kontrole?

- Da li imamo na pravom mjestu sposobnosti, predanosti poslu i pravo okruženje?
- Da li pratimo, učimo i prilagođavamo? (David McNamee, 1997).

CoCo model interne kontrole nastajao je na temeljima COSO interne kontrole uzimajući elemente kontrole, ali je ipak otišao korak dalje gledajući da li su ciljevi i kontrolne aktivnosti odgovarajući. Kao glavne komponente kontrolnog okruženja ovaj model navodi sposobnost i predanost, istovremeno proširujući komponentu monitoringa onim elementima preduzeća dopuštajući kontrolnom okruženju da stalno poboljšava, ali i štiti organizaciju od negativnih posljedica rizika.

RAZLOZI ZA IMPLEMENTACIJU INTERNIH KONTROLA U ORGANIZACIJI

Efikasno uspostavljen sistem internih kontrola, ključna je komponenta upravljanja preduzećem i temelj za sigurno i zdravo poslovanje organizacija (Dominković, 2022). Težnja ka implementaciji uređenog sistema internih kontrola put je koji pomaže organizaciji u realizaciji dugoročnih ciljeva poslovanja, te osigurava pouzdano finansijsko i upravljačko izvještavanje. Poslovni subjekti koji ne daju prevelik značaj sistemu internih kontrola podložni su prevarama u finansijskim izvještajima poput: manipulacije sa prihodima, manipulacije sa troškovima i rashodima, manipulacije sa sredstvima (neadekvatna kapitalizacija ili vrednovanje), manipulacije povezane sa rezervisanjima, manipulacije sa obavezama, manipulacije pri složenim transakcijama, krađa gotovine i druge. Ovakvo vođenje računovodstva je nezakonito i kažnjivo je krivičnim zakonodavstvom (Nerandžić, Prović, 2000). Poslove interne kontrole u preduzeću obavljaju interni revizori. U tu svrhu oni kreiraju određene interne procedure koje imaju za cilj evaluaciju internih kontrola. Iz toga razloga interni revizori moraju dobro poznavati pojmove evaluacije interne kontrole. Tu se misli prije svega na preispitivanje poslovnog procesa, s ciljem dobijanja nezavisne potvrde o procesu internih kontrola. Precizno i jasno definisan sistem internih kontrola podrazumjeva da je menadžment preduzeća svjestan toga da njihov odjel interne revizije čine uposlenici koji teže realizaciji zajedničkih ciljeva organizacije, te često i sami iniciraju provođenje revizije u određenim oblastima poslovanja s ciljem unapređenja istog. Aktivnosti koje provode interni revizori usmjereni su ka tome da ciljevi procjene interne kontrole trebaju da poboljšaju postojeći sistem, a ne da ga čine još više komplikovanijim. Svrha implementacije internih kontrola u organizaciji je u tome da svaki pojedinac, odnosno uposlenik shvati internu kontrolu i njen značaj. Potrebno je istaći da nisu svi sistemi interni kontrola jednako efikasni. Interna kontrola se može ocijeni-

ti efektivnom u svakoj od tri kategorije ukoliko rukovodstvo i menadžment organizacije imaju realnu sigurnost:

- da razumiju do koje se mjere ciljevi organizacije poslovanja ostvaruju,
- da su objavljeni finansijski izvještaji pouzdano pripremani i
- da postoji usaglašenost sa zakonima i propisima koji se primjenjuju (Stanišić, 2014).

Efikasno uspostavljen sistem internih kontrola u preduzeću, podrazumjeva da cjelokupan proces mora biti praćen i po potrebi se treba modifikovati. To se postiže konstantnim monitoring aktivnostima praćenja i nadgledanja. Stalni nadzor se obavlja tokom samih poslova i podrazumijeva redovne aktivnosti menadženta preduzeća, kao i druge aktivnosti koje poduzimaju uposlenici tokom obavljanja svojih poslova. Iako jaka i snažna interna kontrola predstavlja bitnu prepreku u nastajanju prevara u sistemu, ona ne može garantovati da će prevare i pronevjere u organizaciji biti potpuno eliminisane. Rizik pojave prevare ipak je prisutan jer je obim aktivnosti interne kontrole vrlo često ograničen troškovima, koje je organizacija spremna prihvatiti. Menadžment preduzeća često stavlja na vagu efekte interne kontrole sa troškovima koji će nastati obavljanjem kontrola, pa se često dešava da neke oblasti poslovanja budu izuzete iz procesa nadzora iz gore navedenog razloga. Možemo zaključiti da objektivno ne postoji sistem internih kontrola koji u potpunosti eliminiše rizike poslovanja. Ukoliko bi se tome težilo, postoji realna bojazan da će troškovi uspostavljanja takvog sistema prevazići same efekte kontrole.

ZAKLJUČAK

Određeni vid kontrole je uvijek prisutan u životu svakog pojedinca, te je i u poslovnom svijetu neizostavni dio svake organizacije. Ozbiljnost organizacije ogleda se u stepenu implementacije sistema internih kontrola, naravno vodeći se zakonskim odredbama i standardima razvijenih zemalja. S pravom možemo reći, ukoliko su interne kontrole bolje regulisane sa standardima razvijenih zemalja, to za rezultat ima bolju efikasnost u cjelokupnom procesu upravljanja preduzećem. Interna kontrola predstavlja puno više od pukog sistema finansijske kontrole. Čine je metode i postupci usvojeni od strane rukovodstva preduzeća, kako bi se osiguralo neometano djelovanje svih poslovnih funkcija preduzeća. Interna kontrola je učinkovita mjera od strane preduzeća kojom se garantuje tačnost pruženih informacija. Važnost uspostavljanja internih kontrola je u tome da se kretanje preduzeća usmjeri u pravcu ciljeva koji su rentabilni, te smanjenja iznenađenja na putu ostvarenja misije preduzeća. Možemo reći da standardni sistem interne kontrole koji bi odgovarao svim preduzećima jednostavno ne postoji iz razloga što se

organizacije međusobno razlikuju sa aspekta vrste djelatnosti, veličine preduzeća i tržišta kome su orjentisane. Interne kontrole obuhvataju ljudske resurse, propise, planove, finansijske planove i budžete i još mnogo drugih komponenti koje čine sisteme internih kontrola. Interna kontrola je najosnovniji i najvažniji pojam koji interni revizor mora da razumije. Sam pojam kontrole podrazumjeva veliku raznolikost, te se javila potreba da se različiti koncepti interne kontrole objedine u jedan opšeprihvaćeni zajednički model sa ustanovljenim komponentama kontrole. Težnja ka implementaciji uređenog sistema internih kontrola put je koji pomaže organizaciji u realizaciji dugoročnih ciljeva poslovanja, te osigurava pouzdano finansijsko i upravljačko izvještavanje. Efikasno uspostavljen sistem internih kontrola u preduzeću, podrazumjeva da cjelokupan proces mora biti praćen i po potrebi se treba modifikovati. To se postiže konstantnim monitoring aktivnostima praćenja i nadgledanja.

LITERATURA

1. Banda, Z. I. (2019). *Osnovi revizije*, Evropski univerzitet Kallos, Tuzla.
2. Čičin, Š. D. (2006). *Predavanja iz menadžmenta*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
3. David McNamee. (1997). *Audit Risk Assessment, A Special Workbook for Internal Auditors, Management Control Concepts Alamo*, Pleir Inc, CA USA.
4. Dominković, M. (2022). *Kontroling u osiguravajućim društvima*, Sarajevo.
5. Galloway, Duncan J. (1994). *Control Models in Perspective*, Internal Audit.
6. Gulin, D., Perčević, H., Tušek, B. i Žager, L. (2012). *Poslovno planiranje, kontrola i analiza*, Zagreb.
7. Kapić, R. (2012). *Revizija*, OFF-SET, Tuzla.
8. Martić, S. (2009). *Upravljanje poslovnim finansijama*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
9. Milojević, S. D. (2011). *Financijska revizija i kontrola*, Beograd.
10. Nerandžić, B., Prović V. (2000). *Upravljačko računovodstvo*, Beograd.
11. Stanišić, M. (2014). *Interna kontrola i revizija*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
12. Tušek, B. i Žager, L. (2008). *Revizija*, Ekonomski fakultet, Zagreb.
13. Vidaković, S. (2007). *Eksterna revizija finansijski izvještaja*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad.
14. Vitorović, B. (2004). *Interne kontrole i interna revizija*, Savez računovoda i revizora Srbije, Beograd.
15. Zakon o finansijskom upravljanju i kontroli u javnom sektoru u Federaciji BiH ("Službene novine Federacije BiH" broj: 38/16).

OBAVEZE RAČUNOVOĐA, REVIZORA I FINANSIJSKIH RADNIKA PRILIKOM SPREČAVANJA PRANJA NOVCA

Erdin Hasanbegović¹

SAŽETAK

Zemlje koje se na adekvatan način ne suprotstave fenomenu pranja novca su u velikom problemu, jer nisu interesantne za strane investicije, pa samim tim su i osuđene na ekonomsku propast. Pranje novca ima potencijalno razorne ekonomske, sigurnosne, i socijalne posljedice. Ono podstiče narko dilere, teroriste, krijumčare oružja, korumpirane javne službenike i druge na primjenu i širenje kriminalnih aktivnosti. Dublje istraživanje nekih negativnih posljedica na mikroekonomskom i makroekonomskom planu pomaže nam da objasnimo zašto je pranje novca tako složena opasnost. Osnovni cilj pranja novca je da se „prljavi novac“ uključi u legalne tokove poslovanja. „Prljavi novac“ se stiče uglavnom putem šverca, prodajom droge, oružja i drugim nezakonitim radnjama. Problemi pranja novca su globalni, tj. pogađaju cijeli svijet, te se sve zemlje bore da iskorijene ovaj opasni tip kriminala. Cilj istraživanja je da se na jedan sistematičan način apostrofira zakonska regulativa o pranju novca u Bosni i Hercegovini, te da se kroz analizu uticaja pranja novca na državu doprinese smanjenju ove pojave, te jačanju kapaciteta institucija u borbi protiv pranja novca.

KLJUČNE RIJEČI: *pranje novca, zakonska regulativa, finansijski sektor, kriminal.*

ABSTRACT

Countries that do not adequately confront the phenomenon of money laundering are in a big problem, because they are not interesting for foreign investments, and therefore they are doomed to economic ruin. Money laundering has potentially devastating economic, security, and social consequences. It encourages drug dealers, terrorists, arms smugglers, corrupt public officials and others to carry out and spread criminal activities. A deeper exploration of some negative microeconomic and macroeconomic consequen-

¹ prof. dr Erdin Hasanbegović, Sveučilište/Univerzitet "Vitez", Fakultet poslovne ekonomije, Travnik, e-mail: erdin.hasanbegovic@hotmail.com

ces helps us explain why money laundering is such a complex threat. The main goal of money laundering is to include "dirty money" in legal business flows. "Dirty money" is acquired mainly through smuggling, selling drugs, weapons and other illegal activities. Money laundering problems are global, i.e. they affect the whole world, and all countries are struggling to eradicate this dangerous type of crime. The goal of the research is to apostrophize the legal regulations on money laundering in Bosnia and Herzegovina in a systematic way, and to contribute to the reduction of this phenomenon and to strengthen the capacity of institutions in the fight against money laundering through the analysis of the impact of money laundering on the state.

KEY WORDS: *money laundering, legal regulation, financial sector, crime.*

UVOD

Svaki ekonomski sistem prate i određene negativne pojave koje se mijenjaju njegovim razvojem i koje, pod određenim uslovima, djeluju izraženije, pa se čak i ispoljavaju kroz određene oblike kriminaliteta. Jedna od takvih veoma aktuelnih pojava jeste i pranje novca. Pranje novca je prateća pojava savremenih oblika kriminaliteta, koja učinocima omogućava da novac koji su stekli kriminalnom djelatnošću, kroz određene transakcije, legalizuju i takvog ga koriste u legalnim tokovima u okviru proizvodnje, trgovine, platnog prometa i slično.

Cilj učinilaca navedenog krivičnog djela, koji su kriminalnom djelatnošću stekli protivzakonitu imovinsku korist jeste dalji obrt stečenog kapitala i njegovo nesmetano korišćenje, pa stoga i iznalaze načine kojima bi nezakonito stečenu dobit legalizovali i na taj način prikazali da je imovinska dobit stečena zakonskim poslovanjem. Prema tome, pranje novca je stalni pratilac savremenih oblika kriminaliteta, odnosno svih onih krivičnih dijela kojima se može ostvariti znatna protivpravna imovinska korist, odnosno pribaviti znatne vrijednosti novca ili druge imovine, u koju grupu svakako spadaju i krivična djela privrednog kriminaliteta.

POJAM PRANJA NOVCA

U teoriji se termin „pranje novca” povezuje sa SAD u periodu prohibicije 30-ih godina XX stoljeća, kada su kriminalci poput Al Kaponea i Bagzija Morana svoj novac zarađen od proizvodnje, krijumčarenja i prometa alkoholnih pića, prostitucije, iznuda i kladjenja prikazivali kao profit ostvaren u lancu svojih perionica za pranje veša. Naime, kako domaćinstva u tom vremenu nisu imala veš mašine ovo je bio sjajan paravan za pranje novca jer je veliki broj ljudi plaćao pranje veša u tim perionicama, a profitu ostvarenom

u njima dodat je i profit ostvaren kriminalnim radnjama i taj zbir je prikazivan kao profit perionica.

Pojam „pranje novca”² obuhvata sve vrste postkriminalnih aktivnosti usmjerenih na prikrivanje imovinske koristi ili vrijednosti stečene na nezakoniti način (Meštović, 2002), ulaganjem u finansijski i nefinansijski sistem, s krajnjim ciljem njegova legalizovanja. Iako takva sredstva nikada nisu čista u pravom smislu, ma koliko opran novac promijenio različitih oblika, pranje će biti uspješno tek ako (i kada) se sakrije trag njegovog pravog porijekla. Shodno tome, „prljavim novcem” se smatra svaki novac koji je stečen krivičnim djelom i sva imovina koja iz njega proizlazi, što indicira nužnu vezu između pranja novca i prethodne kriminalne aktivnosti.

Pojam pranja novca danas najbolje oslikava važeća Direktiva 2005/60/EU o sprečavanju korišćenja finansijskog sistema u svrhu pranja novca i finansiranja terorizma, kao: prikrivanje prave prirode izvora novca, konverziju i prenos imovine u smislu prikrivanja njenog protivzakonitog porijekla, odnosno dobavljanje, posjedovanje ili upotrebu imovine proizašle iz krivičnog djela. Jednako tako, podrazumjeva i sudjelovanje, povezanost, pokušaj pomaganja, podstrekivanja te omogućavanje izvršenja bilo koje od navedenih radnji. Definisanje procesa pranja novca predstavlja složen zadatak posebno zbog činjenice da se radi o pojavi kriminalnog karaktera i što ga krivično zakonodavstvo svih zemalja ne sankcioniše. Uopšteno, pod pojmom pranja novca se podrazumijeva niz višestrukih transakcija koje se koriste za prikrivanje izvora finansijske imovine, tako da se ona može koristiti bez kompromitacije vlasnika. Pranje novca predstavlja uključivanje novca stečenog nelegalnim transakcijama u normalne finansijske i ekonomske tokove, čime se daje legalitet tako nelegalno stečenoj imovini.

Zbog velikih količina opranog novca, mnoge države su počele sa uvođenjem striktnih zakona o pitanju pranja novca i bilo kojih drugih nelegalnih, a sličnih radnji. Često se može u zakonima određenih država vidjeti kako je borba protiv pranja novca dodatak već postojećim borbama protiv terorizma i finansiranja terorizma što je, također, veliki problem.

Prema članu 2. Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Bosni i Hercegovini (BiH), pranje novca podrazumijeva: (Glogić, Hasanbegović, Škandro, 2023)

- zamjenu ili prenos imovine ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama, a s ciljem prikrivanja ili zataškivanja nezakonitog porijekla imovine ili pružanja pomoći nekoj osobi koja je umiješana u takve aktivnosti, radi izbjegavanja zakonskih posljedica počinjenih radnji,

² Na engleskom - *money laundering*, njemačkom - *Geldwascherei*, francuskom - *blanchiment de capitaux*, a na talijanskom jeziku - *riciclaggio di denaro*.

- prikrivanje ili zataškivanje pravne prirode, mjesta porijekla, raspolaganja, kretanja, prava na vlasništva nad imovinom, ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama,
- sticanje, posjedovanje ili korištenje imovine stečene kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama,
- učestvovanje ili udruživanje radi izvršenja, pokušaja izvršenja, odnosno pomaganja, podsticanja, olakšavanja ili davanja savjeta pri izvršenju bilo koje od navedenih radnji,
- svrha, znanje, namjera potrebni kao elementi radnje pranja novca mogu se zaključiti na osnovu objektivnih i činjeničnih okolnosti.

FAZE PRANJA NOVCA

Pranje novca podrazumjeva veoma kompleksne i često složene transakcije i operacije koje se ne odvijaju prema jedinstvenim pravilima, već se prilagođavaju datoj situaciji. Uprkos različitim metodama postoji saglasnost da se proces pranja novca sastoji iz tri osnovne faze, i to: (Gilmor, 2006)

- faza plasiranja, u kojoj se novac neposredno ostvaren kao posljedica različitih vrsta nelegalnih i nezakonitih aktivnosti prvi put ulaže u finansijsku instituciju ili se njime kupuje određena imovina,
- faza presvlačenja ili smještanja, u kojoj se pokušava prikriti ili promijeniti stvarno porijeklo ili vlasnici sredstava,
- faza integracije, u kojoj se novac uključuje u finansijski sistem i legalne privredne tokove.

Međutim, često se pojedine faze ne mogu jasno razlikovati i često se mogu međusobno preklapati. Kako će se odvijati pojedina faza i koje će se metode pri tome koristiti zavisi, kako od raspoloživih mehanizama za pranje novca, tako i od zahtijeva organizovanog kriminala koji taj posao i naručuje. U svakom slučaju pranje novca podrazumijeva mnogobrojne međusobno različite tehnike koje su obično veoma složene, domišljate i tajne, a zajedničko im je da se putem njih mora sakriti originalno porijeklo i vlasništvo nad novcem.

ZAKONSKA REGULATIVA O PRANJU NOVCA U BIH

U prethodnom Krivičnom zakonu SRJ nije postojalo sistematizovano krivično djelo pranja novca, ili neka druga krivična djela pod drugim nazivom koja bi po sadržaju bila identična radnjama pranja novca, ali u glavi krivičnih djela protiv imovine postojalo je krivično djelo pomaganja, a u glavi krivičnih djela protiv pravosuđa krivično djelo pomoć učiniocu poslije izvršenog krivičnog dela, koja dela su, po svojoj konstrukciji mogla da obuhvate samo

neke radnje iz oblasti pranja novca, ali ni u kom slučaju nisu predstavljala inkriminaciju pranja novca (Bošković, 2001).

Pranje novca predstavlja relativno novu inkriminaciju, koja je upravo i proistekla iz potrebe društva da određena negativna ponašanja sankcioniše kao krivično djelo. Krivično djelo pranje novca prema odredbama Krivičnog zakona BiH čini lice koje novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni krivičnim djelom, primi, zamjeni, drži, njome raspolaže, upotrijebi u privrednom poslovanju ili na drugi način prikrije ili pokuša prikriti. Teži oblik će postojati ako je učinilac ovog djela istovremeno i izvršilac ili saučesnik u krivičnom djelu kojim je pribavljen novac ili imovinska korist, odnosno ako je novac ili imovinska korist velike vrijednosti, ili ako su ova krivična djela izvršena od strane više lica koja su se udružila u vršenju takvih krivičnih djela. Zakon predviđa i odgovornost ako je djelo izvršeno iz nehata, odnosno ako je učinilac postupao nehatno u odnosu na okolnosti da su novac ili imovinska korist pribavljeni krivičnim djelom i određuje da će se novac i imovina koji su bili predmet ovog krivičnog djela oduzeti.

Članom 209. Krivičnog zakona BiH određeno je krivično djelo Pranje novca i to na sljedeći način.

Ko novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni činjenjem krivičnog djela primi, zamjeni, drži, njima raspolaže, upotrijebi u privrednom ili drugom poslovanju, ili na drugi način prikrije ili pokuša prikriti, a takav je novac ili imovina veće vrijednosti ili to djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor Bosne i Hercegovine ili ima štetne posljedice za djelatnosti ili finansiranje institucija Bosne i Hercegovine, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Ako je pri činjenju krivičnog djela učinilac postupio nehatno u odnosu na okolnost da su novac ili imovinska korist pribavljeni krivičnim djelom, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine. Protivpravno pribavljeni novac i imovinska korist će se oduzeti (Babić, et.al., 2005).

Najkarakterističnije djelatnosti kojima se pribavlja „prljav” novac i imovina su: trgovina drogom i drugim opojnim i psihotropnim tvarima, trgovina ljudima, organizovanje prostitucije, trgovina oružjem, trgovina dijelovima ljudskih tijela, trgovina cigaretama i alkoholom, zloupotrebe u bankarskom i kartičnom poslovanju i dr. Imaoci tako pribavljenog novca nastoje prikriti takav novac infiltriranjem istog u redovne, legalne privredne i finansijske tokove (Babić, et.al., 2005).

Opšteprihvaćeno je stajalište da se postupak pranja novca može podijeliti u tri faze: a) faza polaganja (*placement*) – u ovoj fazi sredstva (uglavnom gotovina) iz kaznene djelatnosti ubacuju se u finansijski sistem ili se kupuju razne vrijednosti, b) faza ležanja (*layering*) – u ovoj fazi teži se putem brojnih prikrivenih transakcija prikriti pravo porijeklo sredstava, nastoji se od-

vojiti sredstva od nezakonitog izvora (najčešće korišteni načini su: mijenjanje valute, korištenje uvozno-izvoznih preduzeća i osiguravajućih društava, manipulisanje garancijama, obveznicama i vrijednosnicama, poslovanje preko off - shore subjekata, korištenje box office i rezidentne pošte i sl.) i c) faza integriranja – prožimanja (*integration*) – u ovoj fazi perači integriraju svoja sredstva u ekonomiju i finansijski sistem, sredstva se miješaju sa legalnim sredstvima i koriste se ili za zakonito investiranje u privredno poslovanje ili za novu kriminalnu aktivnost ili za luksuz i lične potrebe (Babić, et.al., 2005).

Najznačajnije međunarodne konvencije i akti vezani za pranje novca su: Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih tvari, Konvencija Vijeća Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju predmeta stečenih krivičnim djelom, Smjernice Vijeća Evrope o sprečavanju korištenja ili upotrebe finansijskog sistema u svrhu pranja novca, Deklaracija Svjetske ministarske konferencije o organizovanom zločinu, Rezolucija o međunarodnim instrumentima (kao što su konvencije) protiv organizovanog transnacionalnog kriminaliteta.

Najsveobuhvatniju definiciju pranja novca daje Konvencija Vijeća Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju predmeta stečenih krivičnim djelom u čl. 6., kojim članom države ugovornice preuzimaju obaveze da u svoje zakonodavstvo kao krivična djela uvedu sljedeća krivična djela (krivična djela pranja prihoda stečenih krivičnim djelom): a) konverzija ili prenos imovine za koju se zna da predstavlja nezakonit prihod, sa svrhom prikrivanja ili maskiranja nezakonitog porijekla takve imovine ili pomaganja bilo kojoj osobi uključenoj u izvršenje glavnog krivičnog djela da izbjegne zakonite posljedice svojih djela, b) prikrivanje ili maskiranje prave prirode, porijekla, mjesta, raspolaganja, premještanja, te postojanje prava, odnosno vlasništva na imovini za koju se zna da predstavlja nezakonit prihod; c) sticanje, posjedovanje ili upotreba imovine za koju se zna u vrijeme primanja da je predstavljala nezakonit prihod i d) sudjelovanje u izvršenju, udruživanje ili zavjera radi izvršenja, pokušaj izvršenja i pomaganje, poticanje, olakšavanje i davanje savjeta u izvršenju bilo kojeg od krivičnih djela pomenutih djela. Odredbama st. 1. i 2. čl. 6. iste Konvencije, predviđeno je između ostalog da nije važno potpada li glavno krivično djelo pod krivičnopravnu nadležnost određene stranke, da se znanje, namjera ili svrha potrebni kao element nekog krivičnog djela mogu izvoditi iz objektivnih činjeničnih okolnosti, odnosno predviđena je mogućnost propisivanja krivičnih djela iz nehata.

Osnovni oblik krivičnog djela predstavlja poseban, specifičan vid krivičnog djela prikrivanja, a na što ukazuje činjenica da radnja izvršenja djela može biti svaka radnja koja se sastoji u prikrivanju ili pokušaju prikrivanja

„prljavog novca ili imovine” (Babić, et.al., 2005). Krivično djelo čini onaj ko novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni izvršenjem krivičnog djela primi, zamjeni, drži, njome raspolaže, upotrijebi u privrednom ili drugom poslovanju ili na drugi način prikrije ili pokuša prikriti.

Pojam novca treba tumačiti u smislu odredbi čl. 1. st. 24. Krivičnog zakona BiH, tj. novac je kovano ili papirnato sredstvo plaćanja koje je temeljem zakona u opticaju u BiH ili u stranoj državi. Imovinu sačinjavaju pokretne i nepokretne stvari, prava i novac (domaća ili strana valuta), vrijednosni papiri i druga sredstva plaćanja, te pravno valjani dokumenti na temelju kojih se utvrđuje pravo vlasništva i druga prava.

Radnja izvršenja krivičnog djela određena je alternativno i to kao: primanje, zamjena, držanje, raspolaganje, upotreba u privrednom ili drugom poslovanju, prikrivanje na drugi način ili pokušaj prikrivanja. U suštini radi se o različitim radnjama prikrivanja „prljavog” novca i imovine, tj. imovine koja je pribavljena izvršenjem krivičnog djela.

Za tzv. osnovno krivično djelo ne mora biti niti pokrenut krivični postupak (npr. počinitelj djela je u međuvremenu umro ili je počinitelj nepoznat). Dovoljno je da počinitelj zna da je djelo počinjeno, odnosno da su novac i imovina stečeni krivičnim djelom, pri čemu zakonodavac ne pravi razliku između krivičnih djela, može se raditi o bilo kojem krivičnom djelu, a po pravilu se radi o počinjenju težih krivičnih djela (Babić, et.al., 2005).

Navedene radnje izvršenja su navedene primjerice, djelo može biti počinjeno i bilo kojom drugom radnjom prikrivanja novca i imovine koji su pribavljeni krivičnim djelom, a što je vidljivo i iz zakonskog određenja „...ili na drugi način prikrije”. Zakonodavac izričito predviđa i odgovornost za pokušaj prikrivanja („...ili pokuša prikriti”), pri čemu se pokušaj prikrivanja odnosi i na sve primjerice navedene načine prikrivanja, tako da će djelo postojati i u slučaju da počinitelj samo pokuša primiti „prljavi novac ili imovinu”, odnosno pokuša zamjeniti, držati, raspolagati, upotrijebiti i slično novac i imovinu naznačenog porijekla. Pojam pokušaja u suštini treba tumačiti u skladu sa određenjem pokušaja u čl. 26. Krivičnog zakona BiH, tj. kao namjerno započinjanje neke od navedenih radnji bez dovršenja radnje.

Da bi se radilo o ovom krivičnom djelu, potrebno je da su u pitanju novac ili imovina veće vrijednosti ili da krivično djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor BiH ili da ima štetne posljedice za djelatnost ili finansiranje institucija BiH. Pojam „veće vrijednosti” je neodređeno vrijednosno obilježje koje predstavlja *questio facti* čije određenje zavisi od privrednih prilika, stepena inflacije, stabilnosti tržišta i privrede, opšteg ekonomskog stanja u društvu i slično. Ugrožavanje zajedničkog ekonomskog prostora BiH i prozročenje štetnih posljedica za djelatnost ili finansiranje institucija BiH, po pravilu doći će u obzir samo kod izuzetno velikih količina i vrijednosti

oprano novca i imovine, odnosno u slučaju trajnijeg i organizovanog pranja novca koje može bitno uticati na ekonomske tokove, priliv sredstava u budžetu, poremećaj na tržištu novca i kapitala i slično (Babić, et.al., 2005).

Navedeni uslovi određeni su u opisu djela alternativno, ispunjenjem bilo kojeg od tri predviđena uslova radiće se o ovom krivičnom djelu.

POSTUPANJE RAČUNOVOĐA, REVIZORA I FINANSIJSKIH RADNIKA U PRIMJENI ZAKONA O SPREČAVANJU PRANJA NOVCA

Za certifikovane računovođe, revizore, te porezne savjetnike veoma je važno da prilikom obavljanja djelatnosti budu upoznati sa odredbama Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, kao i smjericama nadležnih tijela u sprečavanju zloupotrebe finansijskog sistema u svrhu pranja novca.

Bosna i Hercegovina je usvojila međunarodne standarde koji se odnose na prevenciju i borbu protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, te donijela i potrebne zakonske i podzakonske akte i formirala mjerodavna tijela koja su zadužena za ovu problematiku.

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u Bosni i Hercegovini objavljen je u Službenom glasniku BiH broj 47/14 i 67/16. Zakonom, član 48, utvrđeno je ko su obveznici primjena istoga, a između ostalih obveznika su i računovođe, revizori te pravna i fizička lica koja obavljaju računovodstvene i usluge poreznog savjetovanja, ako ove poslove obavljaju kao profesionalnu djelatnost. Izuzete su osobe koje ove poslove obavljaju unutar poslovnog subjekta kao uposlenici, što ne isključuje njihove obaveze u sklopu poslovnog subjekta.

Računovodstvene agencije, revizorska društva, te društva za porezno savjetovanje dužni su u potpunosti provoditi aktivnosti propisane Zakonom, kao što su:

- izrada i primjena internog programa procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, njihovu stalnu analizu i dogradnju,
- vršiti stalnu identifikaciju i praćenje klijenta sa aspekta sprečavanja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti,
- imenovati ovlaštene osobe za poslove sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (ako ne imenuje osobu, ovlaštenom osobom smatra se zakonski zastupnik),
- kontinuirano stručno obučavanje i osposobljavanje osoba ovlaštenih za poslove sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti,

- aktivna saradnja sa nadležnim državnim organima (Finansijsko obaveštajno odjeljenje Državne agencije za istrage i zaštitu u BiH),
- vođenje propisanih evidencija, propisno arhiviranje, zaštita i čuvanje evidencije i dokumentacije u vezi sa sprečavanjem pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti,
- obavljanje i drugih aktivnosti propisanih za obveznike.

Navedene aktivnosti detaljno su objašnjene u Pravilniku o provođenju zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (Službene novine BiH, 22/15).

SMJERNICE ZA POKAZATELJE SUMNJIIVIH TRANSAKCIJA

Opći pokazatelji sumnjivih transakcija koji bi kod obveznika trebali izazvati sumnju su: (Službene novine BiH, 22/15)

- klijent ne želi da mu se pismene obavijesti šalju na kućnu adresu,
- klijent ostavlja dojam da posjeduje račune kod nekoliko finansijskih institucija na jednom geografskom području, bez očiglednog razloga,
- klijent koristi jednu adresu, ali često mijenja pravna i fizička lica koja borave na toj adresi,
- klijent koristi poštanski pretinac ili neku drugu vrstu adrese za primanje poštanskih pošiljki, umjesto adrese ulice, kada to nije norma na tom geografskom području,
- klijent počinje obavljati česte novčane transakcije velikih iznosa, što nije bila uobičajna aktivnost tog klijenta u prošlosti,
- klijent obavlja novčane transakcije konzistentno zaokruženih i velikih iznosa (npr. 20.000 KM, 9.900 KM, 8.500 KM itd.),
- klijent stalno obavlja novčane transakcije koje su malo ispod praga iznosa za koje postoji obaveza identifikacije, odnosno prijavljivanja,
- klijent obavlja transakciju u iznosu koji je neuobičajan u poređenju sa iznosima ranijih transakcija,
- klijent traži od obveznika da zadrži ili izvrši transfer velike sume novca ili drugih sredstava, kada je ova vrsta aktivnosti neuobičajna za klijenta,
- transakcije čija struktura ukazuje na neku protivzakonitu svrhu, čija je poslovna namjena nejasna, ili se čini iracionalnom sa poslovnog aspekta,
- transakcije koje uključuju podizanje sredstava nedugo nakon što su ista deponovana kod obveznika, pod uslovom da se trenutno podizanje takvih sredstava ne može opravdati poslovnom aktivnošću klijenta,
- transakcije kod kojih je razlog, zbog kojeg je klijent odabrao određenog obveznika za obavljanje svoje transakcije, nejasan,

- transakcije koje za rezultat imaju znatnu, ali neobjašnjivu aktivnost na računu koji je prethodno bio uglavnom neaktivan,
- transakcije koje ne odgovaraju saznanju i iskustvu obveznika o klijentu i navedenoj svrsi poslovnog odnosa,
- klijenti koji dostave lažne, varljive informacije obveznicima ili odbiju, bez uvjerljivog razloga, da dostave informacije i dokumente koji su potrebni i koji se rutinski dostavljaju,
- klijent zahtijeva pretjeranu likvidnost u svom poslovnom odnosu,
- osiguravanje (zalozi, garancije) od strane trećih lica koja su nepoznata banci, koja nemaju afilijaciju sa klijentom i koja nemaju uvjerljive i očigledne razloge za pružanje takve garancije,
- transferi velikih suma novca ili česti transferi u/iz države koje su poznate po proizvodnji nedopuštenih droga,
- klijent je jako nervozan bez očiglednog razloga,
- klijent je došao u društvu, prati ga se i/ili posmatra,
- klijent donosi novac koji prelazi iznos koji, u skladu sa Zakonom, zahtijeva identifikaciju i/ili prijavljivanje, a koji klijent nije prebrojao, osim ako je to (nebrojanje) svakodnevno u poslovanju klijenta,
- neočekivano plaćanje nenaplativog kredita bez uvjerljivog objašnjenja,
- klijent pokušava da izbjegne pokušaje obveznika da ostvari lični kontakt,
- klijent obveznika je bio predmet gonjenja za krivično djelo,
- transferi velikih iznosa u inostranstvo sa računa klijenta u slučaju da saldo na računu potječe od mnogobrojnih polaganja gotovine na različite računa klijenta kod jedne ili više banaka,
- klijent neuobičajeno dobro poznaje zakonske propise u vezi sa prijavljivanjem sumnjive transakcije, brzo potvrđuje da novčana sredstva potječu iz zakonskih izvora.

Pored općih pokazatelja Pravilnikom su definisani i posebni indikatori koji ukazuju na sumnjive transakcije kao što su one povezane sa:

- bankarskim računima,
- offshore poslovnim aktivnostima,
- sumnjivim ličnim transakcijama,
- sumnjivim transakcijama izvan područja Bosne i Hercegovine,
- sumnjivim korporativnim i poslovnim transakcijama,
- sumnjama u vezi sa odobravanjem i vraćanjem kredita,
- sumnjama u korištenje sefa banke,
- sumnjama u elektronski transfer sredstava,
- sumnjama u životno osiguranje, vrijednosne papire, mjenjačke poslove,

- sumnjama u poslovanje sa notarom, lizing društvom, revizorom, računovođom.

Članom 26. Pravilnika navedeni su pokazatelji koji bi trebali izazvati sumnju kod revizora i računovođa, kao što su npr.:

- klijent vrši dokapitalizaciju preduzeća bez ekonomski opravdanog razloga,
- klijent nema evidenciju o redovno zaposlenim ili o zaposlenima po ugovoru,
- klijent ne zna pouzdano gdje se nalazi njegova poslovna dokumentacija,
- klijent bez opravdanog razloga često mijenja računovođu,
- klijent ima velike, neobjašnjene oscilacije u prihodima u odnosu na rashode itd.

ZAKLJUČAK

Pranje novca je stalni pratilac savremenih oblika kriminaliteta, odnosno svih onih krivičnih dijela kojima se može ostvariti znatna protivpravna imovinska korist, odnosno pribaviti znatne vrijednosti novca ili druge imovine, u koju grupu svakako spadaju i krivična djela privrednog kriminaliteta.

Dokazano je da su zvaničnici u takvim zemljama takođe podložni kriminalu preko korupcije i naravno, niko ne želi da investira na takvom tržištu. Prema tome, programi za borbu protiv pranja novca predstavljaju i više od jednostavnog sredstva za sprovođenje zakona, jer je u interesu svake zemlje da iskorijeni ovaj vid kriminala. U Bosni i Hercegovini se ukazuje potreba unapređenja mjera sprječavanja pranja novca podizanjem razine svijesti svih organa koja učestvuju u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma, koordinisanim djelovanjem, učinkovitim nadzorom i sistemskom edukacijom, za što je u prvom redu potrebno osnažiti prevenciju na svim razinama.

Interesi Bosne i Hercegovine, kao i procesa EU integracija zahtijevaju efikasno sprečavanje pranja novca. Ova štetna pojava je vezana za širok spektar aktivnosti prisutnih u raznim segmentima društva. Stoga, mehanizam sprečavanja mora biti zasnovan na bliskoj saradnji i koordinaciji između agencija za provođenje zakona, pravosudnih organa i drugih nadležnih organa. Sa druge strane, pranje novca je usko povezano sa poslovnim aktivnostima brojnih učesnika iz privatnog sektora. Samim tim, efikasan mehanizam sprečavanja takođe zahtijeva saradnju između javnih i privatnih institucija.

LITERATURA

1. Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z. (2005). *Komantari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
2. Bošković, M. (2001). *Aktuelni problemi suzbijanja pranja novca*, Bezbednost, br 5/01, MUP Republike Srbije, Beograd.
3. Gilmor, S. V. (2006). *Priljavi novac: razvoj međunarodnih mera za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma*, Beograd.
4. Glogić, E., Hasanbegović, E., Škandro, S. (2023). *Forenzička revizija i finansijske prevare*, FINra, Tuzla.
5. Meštrović, D. (2002). *Legalizacija nelegalno stečenog kapitala*, Policija i sigurnost 1-3, Zagreb.
6. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, broj 47/14 i 67/16.

UTJECAJ PORASTA PRIVREDNOG KRIMINALA NA RAZVOJ FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Mirsada Murtić¹

SAŽETAK

U privrednom poslovanju se broj poslovnih subjekata vremenom značajno povećao, a uz to i broj lica koja su odgovorna za poslovanje. Privredni kriminalitet se ne može posmatrati kao samostalna kategorija, nego u mnogim situacijama u vidu pojedinih krivičnih djela suštinski povezanih sa drugim oblicima kriminala. U najčešćim slučajevima krivična djela privrednog kriminala vrše odgovorna i službena lica, kao i privredne prijestupe za koje je predviđena odgovornost i za pravno lice. Kao osnovni materijalni dokazi se pojavljuje dokumentacija koja se sastoji od ugovora, faktura, narudžbenica, otpremnica, carinskih deklaracija, tovarnih listova i slično, imajući u vidu činjenicu da je vrlo teško pribaviti lične dokaze, a iskazi lica u ovoj oblasti su prilično nepouzdana. Porast uobičajenih, ali i novih, sofisticiranih oblika računovodstvenih prijevара, nastalih ubrzanim privrednim razvojem, nedostatkom znanja, ali i iskustva eksternih i internih revizora, poreznih revizora, inspektora i računovođa u otkrivanju i dokazivanju nedozvoljenih djela u računovodstvenoj profesiji su posebno istaknuti kao razlozi za nastanak i razvoj forenzičnog računovodstva kao adekvatan odgovor u borbi protiv privrednog kriminala u javnom i privatnom sektoru. Za razliku od razvijenih zemalja svijeta, gdje je forenzičko računovodstvo veoma ozbiljno organizovano, u Bosni i Hercegovini je još uvijek u početnoj fazi i pri tome je veoma slabo institucionalno i u praksi razvijeno. Svrha ovog rada jeste ukazati na značaj forenzičnog računovodstva u suzbijanju i sprječavanju rasta privrednog kriminala u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE RIJEČI: *privredni kriminal, forenzično računovodstvo, prijevара, dokazi.*

¹ doc. dr Mirsada Murtić, UHY Revident d.o.o., Mostar, e-mail: murtic.mirsada@gmail.com

ABSTRACT

In business operations, the number of business entities has increased significantly over time, as has the number of persons responsible for business operations in those entities. Economic crimes cannot be seen as an independent category, but in many situations, in the form of certain criminal offences, it is essentially connected with other types of criminal offenses. In the most common cases, criminal acts of economic crime are committed by responsible and official persons within legal entities, as well as economic offenses for which legal entity is responsible. Documentation consisting of contracts, invoices, purchase orders, delivery notes, customs declarations, bills of lading and the like appears as basic material evidence, bearing in mind the fact that it is very difficult to obtain personal evidences, and the statements of persons in this area, and they are usually quite unreliable. The increase is common, but also new, more sophisticated forms of accounting fraud, caused by accelerated economic development, lack of knowledge, but also the experience of external and internal auditors, tax auditors, inspectors and accountants in detecting and proving illegal acts in the accounting profession are particularly highlighted as reasons for the emergence and the development of forensic accounting as an adequate response in the fight against economic crime in the public and private sectors. In contrast to the developed countries of the world, where forensic accounting is very seriously organized, in Bosnia and Herzegovina it is still in its initial phase, and at the same time it is very poorly developed institutionally and in practice. The purpose of this paper is to point out the importance of forensic accounting in suppressing and preventing the growth of economic crimes in Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: *commercial crime, forensic accounting, fraud, evidence.*

UVOD

Jedan od ključnih faktora koji ugrožavaju razvoj i ekonomsku stabilnost Bosne i Hercegovine jeste privredni kriminal. Prema procjenama stručnjaka, u praksi je čak dvije trećine ekonomije pod uticajem ove pojave što je izuzetno zabrinjavajuća činjenica. Svjedoci smo da su tužilaštva na svim nivoima u našoj zemlji zatrpana krivičnim prijavama vezanim za privredni kriminal, a nerijetko i prijavama koje se odnose na lažno finansijsko izvještavanje. Za pomoć u rješavanju ovakvih predmeta nužna je pomoć stručnih lica koja raspolažu specifičnim znanjima iz različitih područja koja reguliraju te oblasti, kao i zavidan nivo računovodstvenog i poslovno-ekonomskog znanja. Uglavnom se za ove poslove angažiraju sudski vještaci ekonomske struke jer je forenzično računovodstvo još uvijek u fazi razvoja, ali bez adekvatnih zakonskih normi nije primjenljivo u kapacitetu koji bi dao doprinos za sprječavanje i sankcionisanje privrednih prestupnika.

Kompanije u Bosni i Hercegovini nisu dovoljno prepoznale značaj forenzičkog računovodstva, niti se može steći uvjerenje da su iskazale volju za uspostavom odjela forenzičkog računovodstva, niti za angažmanom forenzičkih računovođa koji bi djelovali u pravcu prevencije, detekcije i otkrivanja prijevара. Između ostalog, nadležna tijela koja provode aktivnosti vezane za forenzičke finansijske transakcije za predmetne operacije nisu adekvatno obučena. U svim kompanijama se moraju detektovati radna mjesta koja su podložna prijevarama i ista markirati. Ključni faktori smanjenja prijevара su otvorenost i transparentnost jer će rad i njegovi rezultati postati vidljiv interesnim skupinama. Još uvijek je poslovno okruženje pod uticajem starih formi bez opcije da se pravi iskorak naprijed. U Bosni i Hercegovini podaci o procentu prijevара u privredi i visini gubitaka u kompanija nastalih zbog istih su nažalost još nepoznanica. Ovo je porazna činjenica, posebno iz razloga da smo zemlja koja teži pridruživanju Evropskoj uniji, a jedan od preduvjeta je u tom procesu odgovor i na ovo izuzetno važno pitanje. Iako ne postoje zvanični podaci o privrednom kriminalu, evidentno je da se računovodstveno - finansijske prijevare događaju svakodnevno i da kompanije pokušavaju prikriti loše poslovne rezultate.

Privredni kriminal je vrlo ozbiljan problem u svakoj zemlji, a njihovo sprječavanje i otkrivanje je izuzetno kompleksan i zahtjevan proces. Efikasna i uređena pravna regulativa je temelj za suzbijanje i smanjivanje kriminala i korupcije, te bi se na temelju suradnje svih ovlaštenih institucija trebao vršiti što bolji nadzor i voditi borba protiv prijevара. U Bosni i Hercegovini sve to propisuje Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku, te na temelju njihovih odredbi forenzičar ima zadatak da istraži i dokaže prijevара koja je počinjena. Također, mora biti dokazana visina stečene protupravne imovinske koristi i visina štete. U BiH je osnovana Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije 2009. godine. Nadležne institucije za suzbijanje prijevара su Ministarstvo finansija, dok nadzor obavljaju Porezna uprava i Uprava za indirektno oporezivanje u najvećoj mjeri. Zakon o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2021. godine niti jednim članom ne tretira forenzičke računovođe / revizore. Entitet Republike Srpske je uveo stručno zanimanje certifikovanog forenzičkog računovođe, a obuku i certifikaciju provodi Savez računovođa i revizora Republike Srpske.

Primarni cilj forenzičnoga računovodstva jeste verifikacija finansijskih događaja. Upravo bi to trebao biti razlog da se forenzične računovođe pozivaju na sudove kao svjedoci, kao eksperti, kako na strani tužitelja, tako i na strani odbrane. Imajući u vidu odgovornost koju profesija ima prema javnom interesu, kao i domete forenzičnog računovodstva u otkrivanju uzroka i tehnike prijevара, vrlo je važno ukazati na buduće aktivnosti u pravcu ure-

đenja profesionalnom regulativom i razvijanja jedinstvenih edukativnih i certificiranih programa na globalnom nivou.

POJAM I OBILJEŽJA PRIVREDNOG KRIMINALA

Predsjednik Američkog sociološkog udruženja Edvin Saterland je izrekao definiciju privrednog kriminala. Ta definicija se najčešće citira u literaturi, a ona definiše oblik kriminala kao kriminal koji se javlja u oblasti privrednog poslovanja čije su forme ispoljavanja najčešće u malvrezacijama u vezi sa kupoprodajom raznih dionica, lažnim reklamiranjem robe, lažnim iskazivanjem finansijskog stanja i poslovanja pojedinih korporacija, podmićivanjem poslovnih partnera, neposrednim i posrednim podmićivanjem državnih službenika, radi obezbjeđenja povoljnih poslovnih aranžmana, pronevjera, nenamjenskim trošenjem sredstava, poreskim utajama i slično.

Druga definicija istog autora glasi: kriminal koji u okviru svoje profesionalne aktivnosti vrše lica sa visokim društvenim ugledom. Posebnu pažnju ovaj koncept kriminala je dobio 40-ih godina prošlog vijeka, a nazvan je koncept kriminala "bijelog ovratnika." U to vrijeme se prvi put desilo da je kriminal koji je do tada imao percepciju kriminala nižih slojeva predstavljao drugačiji pristup, jer je kriminal viših slojeva bio apsolutno izostavljen. Međutim, autor je dobio mnoge kritike od drugih autora jer se smatralo da je Saterland poistovijetio normalnu poslovnu praksu, te da je motivacija delinkvenata "bijelog ovratnika" jednaka delinkvenciji konvencionalnog kriminala – težnja za ličnom dobiti i da isticanje vrste delikta ili statusa nije relevantno za etiologiju delikta i kriminala (McLaughlin, Muncie, 2003). Stanko Pihler je smatrao da je privredni kriminal, kao pojam, širi od ekonomskog kriminala koji se danas u literaturi često smatra njegovim sinonimom. Ovaj stav pravdao je činjenicom da ekonomski kriminal obuhvata one oblike ponašanja koji se mogu vezivati za subjekte nekog ekonomskog ovlašćenja ili dužnosti, bez obzira na svojinski oblik tog ekonomskog odnosa.

Generalno, može se reći da privredni kriminal obuhvata one vidove kriminalnog ponašanja i djelatnosti koje su proizašle iz ekonomskih odnosa i u vezi sa tim odnosima, a ustvari su nasuprot ekonomskom sistemu, bez obzira na to koji su oblici svojine zastupljeni, i kao takvi su krivičnim zakonima i drugim zakonima definisani kao krivična djela. U najvećem broju slučajeva privredni kriminal se usko veže za slučajeve korupcije jer u interakciji ove dvije međusobne kategorije ostvaruje se protupravna imovinska korist u vidu većih novčanih iznosa ili drugog oblika imovine. Obično su u praksi oprečni stavovi oko vrste kriminala kad se govori o privrednom i ekonomskom kriminalu o tome da li između ova dva pojma postoje razlike. Neki autori u praksi smatraju da je privredni kriminal širi pojam od eko-

nomskog jer obuhvata i kriminal protiv službene dužnosti, kao i imovinski kriminal koji nastaje povodom ekonomskih odnosa. Međutim, iz svih stavova jasno proizilazi da je ekonomski kriminal dio privrednog kriminala.

Imajući u vidu navedeno, neosporna je činjenica da forenzično računovodstvo kao relevantna profesija može dati doprinos za sprječavanje i otkrivanje raznih vrsta prijevара, koje ma kako se grupisale, zahtijevaju zloupotrebe dokumentacije i iskazivanje netačnih podataka radi ostvarenja imovinske koristi na nečiju štetu. Vrlo često se kao modus pojavljuje prelijevanje kapitala kroz multinacionalne kompanije koje svoju konačnu dobit plasiraju u takozvane poreske oaze, čime profit ostvaren u Bosni i Hercegovini kroz off-shore kompanije završi u državama u kojima se porez ne plaća, što je direktan gubitak za budžet. U savremenim ekonomskim odnosima u našem društvu posebno je izraženo dejstvo "sive ekonomije". U oviru sive ekonomije ostvaruje se nezakonita dobit na ime novčanih sredstava koja bi, po osnovu obaveznih dažbina, trebalo uplatiti u budžet države. Siva ekonomija predstavlja privredu van zakonskih propisa koja se ispoljava kroz djelatnost određenih subjekata koji ne poštuju propise države o načinu ponašanja o ekonomskim odnosima, već izbjegavaju da državi plaćaju poreske, carinske i druge dažbine, što predstavlja osnov njihovog nezakonitog bogaćenja.

POJAVNI OBLICI PRIVREDNOG KRIMINALA

Razvojem društva pojavljivali su se novi oblici privrednog kriminala, tako da se uz najnovije oblike ove vrste kriminala, koji su karakteristični za savremeni svijet, oni mogu svrstati po oblastima u nekoliko grupa i to: krivična djela iz oblasti fiskalitetā (direktni i indirektni porezi), legalizacije – pranja nezakonito pribavljenog novca, predmeta i slično, uništavanja trgovačkih knjiga i druga krivična djela iz oblasti falsifikovanja novca, hartija od vrijednosti, znakova za vrijednost, znakova za obilježavanje robe, mjera i tegova, izrada i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje i druga krivična djela iz oblasti tržišne konkurencije (povreda ravnopravnosti u privrednom poslovanju, stvaranje monopola i neloyalne konkurencije na tržištu), krivična djela u vezi sa stečajem i privatizacijom (zloupotreba stečaja, zloupotreba stečajnog postupka, lažni stečaj, zloupotreba u postupku privatizacije, izrada lažnog bilansa, netačne procjene i drugo), krivična djela u vezi sa proizvodnjom i trgovinom (nedozvoljen promet akciznih proizvoda, nedozvoljeno skladištenje robe, nedozvoljena trgovina, nedozvoljena trgovina zlatom, nedozvoljena proizvodnja, obmana kupaca, povreda prava industrijskog vlasništva, neovlašćena upotreba tuđe firme i drugo), krivična djela u vezi sa privrednim poslovanjem (nesavjesno poslovanje u privredi, zloupot-

treba ovlaštenja u privrednom poslovanju, sklapanje štetnog ugovora, odavanje i neovlašćeno pribavljanje poslovne tajne) (Bijelić, Ćurovac, 2016).

Među najbrojnijim krivičnim djelima privrednog kriminala nalaze se: zloupotreba ovlaštenja u privredi, obmana pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti, prevara u privrednom poslovanju, falsifikovanje ili uništenje službene isprave, porezna utaja, pronevjera u službi, nedozvoljena trgovina, organizovani kriminal, a u vezi s poreznom utajom i carinskom prevarom i tako dalje. U privrednom kriminalu sve je više počinjenih djela prema informacijama koje objelodanjuju policijske i pravosudne institucije, što ukazuje na činjenicu u kojem se smjeru kreće ova vrsta kriminala, ukoliko se ne preduzmu preventivne i druge mjere. Privredni kriminal kao najkompleksniji oblik kriminala, postao je jedan od najvećih problema našeg društva koji ima negativan utjecaj na ukupni društveni razvoj zemlje predstavljajući ozbiljnu prepreku za napredak i privredni rast, naročito zemlji kakva je Bosna i Hercegovina.

LAŽIRANJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

Jedna od najčešćih ekonomskih prijevara kao segmenta privrednog kriminala jeste lažiranje finansijskih izvještaja. Svaka prijevarena ne mora nužno biti povezana sa lažiranjem finansijskih izvještaja jer postoje prijevare koje nemaju trag u poslovnoj dokumentaciji, dok je lažno prikazivanje u finansijskim izvještajima uvijek prijevarena. U kontekstu forenzičnog računovodstva, prijevare su događaji prilikom kojih zaposlenici, direktori, vlasnici ili vanjske osobe (kupci, dobavljači, kreditne institucije, te ostali partneri i povjerioci) pričinju štetu kompaniji koja se može finansijski kvantificirati. Prijevarena u finansijskim izvještajima je upravo ono što zvuči – falsifikovanje bilansa stanja, bilansa uspeha i izveštaja o tokovima novca, kako bi se zavarali ljudi koji ih čitaju. Prevarant možda djeluje radi ostvarenja lične koristi ili pokušava održati posao na površini. Lažni finansijski izvještaji su jedna od mnogih vrsta računovodstvenih prijevarena. Oni mogu uključivati više krivičnih djela, uključujući prijevarenu s vrijednosnim papirima i krivokletstvo. Šeme za prijevare u menadžmentu ne moraju nužno biti bogaćenje onih koji su intrigirali. Kompanije sa slabim unutrašnjim kontrolama, ručnim računovodstvenim sistemima ili nepoštenim i preagresivnim liderima češće mogu postati plijen. Ključ za borbu protiv prijevare u finansijskim izvještajima je spriječiti da se ona ikada dogodi. Ukoliko se ne može spriječiti, važno je pronaći štetnu radnju što je brže moguće (Beaver, 2022).

Korupcija

Pored lažiranja finansijskih izvještaja na drugo mjesto u literaturi se postavlja korupcija kao oblik prijevare sa viskim izosima štete prema podacima prikupljenim od strane Udruženja profesionalnih forenzičara (ACFE) u SAD-u koji prikazuju procenat prijevera prema tipu preduzeća i prosječne gubitke od prijevera (Belak, 2011). Korupcija se javlja u svakoj grani privrede. Pristupi i metode otkrivanja ove vrste kriminala su jednaki, osim što se pojavljuje razlika u količini podataka (Belak, 2011). Prema Transparency International, korupcija je zloupotreba povjerenih ovlasti za vlastitu korist. Korupcija se može klasificirati kao velika, mala i politička, u zavisnosti od sektora u kom je zastupljena i visini štete koju je prouzokovala, odnosno visini gubitaka koji su nastali. Brojni su uzroci koji dovode do pojave korupcije u društvu. Moglo bi se konstatovati da se potencijalni izvori dijele na ekonomske i demografske faktore, političke institucije, pravne i birokratske faktore, te geografske i kulturološke faktore. Transparency International je objavio podatke za 2022. godinu, a iz njih je vidljivo da je Bosna i Hercegovina nazadovala i zauzima najniže mjesto u zemljama regije i treće mjesto u Evropi po percepciji njenih građana o korupciji. Ovi podaci o Bosni i Hercegovini pokazuju da je korupcija, zajedno sa drugim oblicima kriminala, velika smetnja privatnim preduzećima i ima negativan utjecaj na privatna ulaganja.

Otuđenje - krađa imovine

Krađa se definiše kao fizičko oduzimanje predmeta koji se može ukrasti bez pristanka vlasnika i sa namjerom da se vlasniku trajno oduzme. Krađa imovine je zakonom definisana kao krivično djelo koje ima za cilj pribavljanje imovine sebi ili drugom licu, a za koje je predviđena novčana kazna ili zatvor. Prema istraživanjima u ukupnom broju službeno registriranog kriminala prijestup protiv imovine prevladava i često zauzima preko dvije trećine svih počinjenih krivičnih djela.

Ekonomske kriminal se kreće od osnovne krađe ili prijevare koje su počinili pojedinci do velikih, globalnih planova kojima upravljaju organizovane kriminalne organizacije. Lopov ne mora sam da zadrži imovinu; dovoljna je namjera da se uništi, proda ili napusti u okolnostima u kojima neće biti pronađena. Pravni sistemi utemeljeni na običajnom pravu tradicionalno razlikuju krađu (uzimanje bez pristanka) i prijeveru (dobivanje uz pristanak putem obmane), što je razlika koja je još uvijek očuvana u mnogim jurisdikcijama. Također, krađa se obično razlikuje od pronevjere, u kojoj počinitelj odnese nešto (npr. robu) čiji mu je posjed bio zakonski povjeren. Isto kao i kod prijevare, krađa je odvojen prestup od pronevjere, ali ta dva djela se međusobno ne isključuju (Tomas, 2022). Neovlašteno pozajmljivanje tuđe

stvari nije krađa ako postoji namjera da se ta imovina vrati, niti je krađa počinjena od strane nekoga ko uzima robu u pogrešnom uvjerenju da je to njegovo vlasništvo.

FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO KAO MJERA SUZBIJANJA PRIVREDNOG KRIMINALA

Forenzično računovodstvo je istraživanje prijevare ili finansijske manipulacije provođenjem izuzetno detaljnog istraživanja i analize finansijskih informacija (Belak, 2011). Forenzično računovodstvo je vrsta računovodstva koja "prati novac" i analizira finansijske informacije kako bi potražila dokaze o potencijalnom finansijskom propustu. Forenzične računovođe istražuju finansijsku evidenciju kompanija i ljudi i koriste računovodstvene i pravne vještine da protumače i prenesu svoje nalaze drugima. Oni se često angažuju da se pripreme za sudske sporove u vezi sa potraživanjima iz osiguranja, nesolventnošću, pronevjerama, prijevarom, skimmingom i bilo kojom vrstom finansijske krađe.

Forenzično računovodstvo kao profesija

Forenzično računovodstvo je sve popularnija profesija koja je naročito došla do izražaja tokom finansijskih kriza i recesija radi istraživanja uzroka koji su doveli do tih događaja. Kao disciplina u oblastima računovodstva, finansijskog menadžmenta i revizije, doživjela je brzi rast. Početkom XXI vijeka u svijetu se povećava broj forenzičnih revizora koji imaju ulogu da pasivno analiziranje mijenjaju u aktivno istraživanje finansijskih prijevara kao značajnog dijela privrednog kriminala. Prema Udruženju certificiranih istražitelja prijevara (eng. *Association of Certified Fraud Examiners – ACFE*), forenzične računovođe u različitim slučajevima podrške sudskim procesima i primjeni računovodstva u istražne svrhe koriste kombinovano znanja iz područja računovodstva i znanja istraživačkih vještina. Forenzično računovodstvo se može definirati kao primjena istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja prijevara i manipulacija finansijskim izvještajima, koje odstupaju od pravila struke, računovodstvenih standarda, poreznih zakona i ostalih zakonskih odredbi (Belak, 2017). Forenzične računovođe djeluju kao finansijski agenti, ispituju sumnjive finansijske podatke, istražuju prijevaru i pomažu u građanskim i krivičnim istragama.

U svrhu detekcije i analize indikatora koji upućuju na nelogičnosti i nezakonitosti forenzične računovođe moraju raspolagati sa znanjem i vještinama koje daju mogućnost za otkrivanje sve kreativnijih i sofisticiranijih načina finansijskih prijevara i prikrivanja dokaza. Osim poznavanja računovodstva, revizije i kontrolinga, neophodno je raspolagati istražiteljskim

vještinama, znanjima iz oblasti psihologije, primjene računarskih softvera, kao i posebnih analitičkih tehnika za analiziranje finansijskih izvještaja. U zavisnosti od postojanja sumnje i pokazatelja prijevare, forenzične računovođe pristupaju slučajevima primjenom raznih tehnika i metodologije analize finansijskih izvještaja. Za prethodno navedeno nisu dovoljna samo stečena znanja, pa ista treba konstantno usavršavati, kao što treba usavršavati i vještine u oblasti analize finansijskih izvještaja koriseći napredne računarske softvere i alate koji se koriste pri analizi različitih izvještaja. To se postiže kontinuiranim edukacijama iz navedenih oblasti, kako bi se općenito razumjeli ekonomski procesi. Potrebno je posvetiti posebnu pažnju razvoju i primjeni etičkih standarda, insistirati na modelima koji se zasnivaju na transparentnosti u finansijskom izvještavanju i društveno odgovornom poslovanju. Globalizacija i razvoj modernih poslovnih programskih rješenja uticali su na poboljšanje pregleda poslovnih promjena i transakcija u što kraćem vremenu.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Na osnovu dosadašnjih teorijskih razmatranja, a polazeći od ciljeva postavljenih radi izvođenja zaključka o utjecaju razvoja forenzičnog računovodstva na privredni kriminal u Bosni i Hercegovini, u ovom dijelu rada su dati rezultati sprovedenog empirijskog koje se odnosi na utvrđivanje doprinosa razvoja forenzičnog računovodstva na otkrivanje i sprječavanje kriminalnih privrednih aktivnosti u Bosni i Hercegovini. Istraživanje je sprovedeno pomoću anketnog upitnika, a odabir pitanja izvršen je na osnovu preuzimanja pojedinih pitanja sadržanih u sličnim istraživanjima, kao i dodatnih pitanja osmišljenih jer su posmatrani kao značajni za izvođenje zaključka o utjecaju razvoja forenzičnog računovodstva na privredni kriminal u Bosni i Hercegovini. Anketni upitnik je pripremljen i dostavljen, uz napomenu da je u cijelosti anoniman, sa izjavom da će se rezultati koristiti isključivo za predmetno istraživanje za naučne svrhe. Dostavljanje anketnog upitnika je izvršeno elektronski putem (*e-mail*), sa priloženim linkom za popunjavanje upitnika. Anketni upitnik od 15 pitanja je kreiran i popunjavан korištenjem Google online ankete.

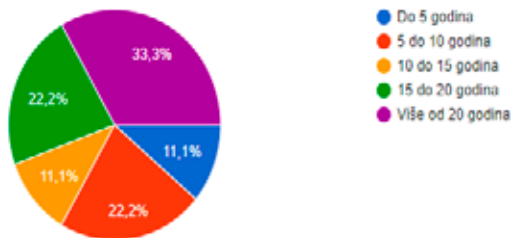
S obzirom na činjenicu da je predmet istraživanja privredni kriminal u Bosni i Hercegovini, planom istraživanja je predviđeno da upitnike popunjavaju osobe koje su značajnim dijelom involvirane u praksi na računovodstveno-finansijskim poslovima, kao i poslovima kontrole i analize finansijskih transakcija i finansijskih izvještaja (računovođe, revizori, sudski vještaci). Te osobe su, osim pravosudnih i policijskih službenika, svojim iskustvom i angažmanom u mogućnosti da pristupe izvoru eventualno utvrđenih nedo-

zvoljenih radnji, te u skladu sa svojom stručnošću i etikom prepoznaju i identifikuju iste. Istraživanje je trajalo u periodu 01. do 15. aprila 2023. godine, kada su konačno na osnovu 130 distribuiranih anketnih upitnika na korisničke adrese po cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, pristigli validni odgovori od 73 ispitanika. Osim navedenih, pristiglo je još 11 odgovora koji nisu mogli poslužiti za obradu rezultata istraživanja jer nisu bili ispravni niti kompletni. Odnos prikupljene baze podataka od 73 ispitanika predstavlja stopu popunjenosti 56% od ukupno 130 poslatih zahtjeva za popunu Anketnog upitnika. Navedena stopa se može smatrati prihvatljivom ovom tipu istraživanja pa se može izvesti zaključak da su rezultati ispitivanja oblikovani na osnovu signifikantnih podataka čime su zadovoljeni istraživački zahtjevi.

Rezultati istraživanja utjecaja razvoja forenzičnog računovodstva na privredni kriminal u BiH

U narednim ilustracijama prezentirani su rezultati istraživanja na osnovu dostavljenih odgovora na pitanja iz anketnog upitnika. U prvom dijelu anketnog upitnika prikupljeni su opći podaci o radnom iskustvu osoba koji su popunjavali anketni upitnik.

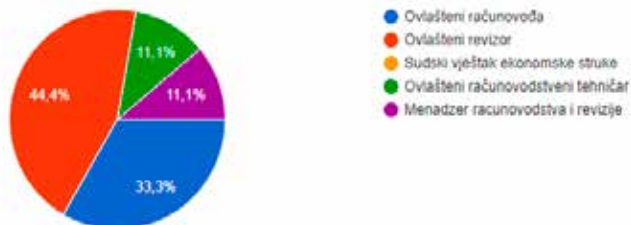
Grafikon 1. Radno iskustvo anketiranih osoba u oblasti računovodstva i revizije

Izvor: Izrada autora

Imajući u vidu svrhu i cilj istraživanja vidljivo je da je značajan procenat od 33% anketiranih ispitanika na poslovima u oblasti računovodstva i revizije više od 20 godina. Kada se uzmu u obzir i dodatni podaci istraživanja da je 22,20% onih koji imaju iskustvo između 15 i 20 godina, za očekivati je da razumijevanje i odgovori anketiranih koreliraju sa očekivanjima objektivnosti rezultata posmatrano sa aspekta učestalosti i identificiranja privrednih kriminalnih radnji u praksi.

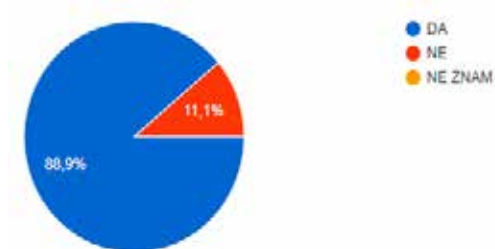
Grafikon 2. Primarne aktivnosti iz oblasti struke anketiranih ispitanika

Izvor: Izrada autora

Visok procenat anketiranih, ako se uzme u obzir njihova primarana aktivnost, čine ovlašteni revizori, odnosno 44,4% od kojih su najčešće u praksi većina i stalni sudski vještaci ekonomske struke. Dalje, 11,11% ispitanika su pored stručnih zvanja i menadžeri.

Grafikon 3. Odgovori na pitanje da li ispitanici smatraju da je u BiH zastupljen privredni kriminal

Izvor: Izrada autora

Prema rezultatima istraživanja čak 88,90% ispitanika je dalo odgovore da smatraju da je u Bosni i Hercegovini zastupljen privredni kriminal.

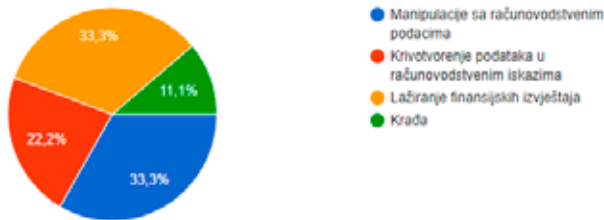
Grafikon 4. Rezultati istraživanja na pitanje da li su ispitanici u svom radu imali situacije ifdentificiranja privrednih prijevara

Izvor: Izrada autora

Rezultati dobijeni kao odgovor na pitanje da li su ispitanici u svom radu imali situacije ifdentificiranja privrednih prijevara koreliraju sa odgovorima ispitanika jer je njih 11,1% dalo odgovore da u svom radu nisu imali situacije identificiranja privrednih prijevara.

Grafikon 5. Najčešće prijevare sa kojima su se ispitanici susreli u praksi

Izvor: Izrada autora

Najčešće prijevare sa kojima su se ispitanici susreli u svojoj praksi su lažiranje finansijskih izvještaja i manipulacija sa računovodstvenim podacima, sa iskazanim procentima od po 33,3%. Odmah iza slijedi krivotvorenje podataka u računovodstvenim iskazima sa iskazanim procentom od 22,2%, dok se krađa prema odgovorima ispitanika pojavljivala u procentu od 11,1% slučajeva.

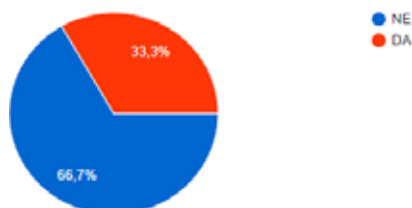
Grafikon 6. Najčešći razlozi činjenja djela privrednih prijevara prema stavovima i iskustvu ispitanika

Izvor: Izrada autora

Najčešći razlozi činjenja djela privrednih prijevara, prema stavovima i iskustvu ispitanika, su potrebe iskazivanja željenog rezultata poslovanja radi apliciranja bankama za kreditna sredstva, ali i drugim institucijama za razne projekte i podsticaje. Neprilagođeni zakonski propisi su prema istraživanju u visini od 22,2% razlog činjenja djela privrednih prijevara. U istom procentu, od 33,3%, su odgovori koji se odnose na smanjenje obaveza o osnovu javnih prihoda. Prezentiranje željenih informacija vlasnicima radi boljeg pozicioniranja menadžera je zastupljeno u procentu od 11,1% u odgovorima ispitanika.

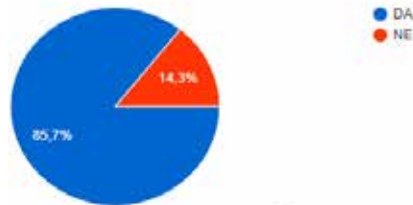
Grafikon 7. Postupanje ispitanika pri eventualno otkrivenim privrednim prijevarama

Izvor: Izrada autora

Dobijeni rezultati pokazuju da čak 66,7% anketiranih ispitanika nije prijavilo otkrivenu privrednu prijevaru.

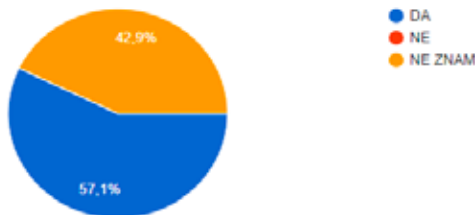
Grafikon 8. Forenzično računovodstvo kao adekvatan alat za otkrivanje i sprječavanje privrednog kriminala

Izvor: Izrada autora

Dobijeni rezultati pokazuju da je 85,7% ispitanika stava da je forenzično računovodstvo adekvatan alat za otkrivanje i sprječavanje privrednog kriminala.

Grafikon 9. Porast privrednog kriminala tokom posljednjih godina

Izvor: Izrada autora

Privredni kriminal je tokom posljednjih godina, prema odgovorima 57,1% ispitanika, porastao. Prema istraživanju ispitanici su naveli da su ključne činjenice za rast privrednog kriminala u Bosni i Hercegovini politička situacija i mentalitet građana, neuređen zakonodavni sistem i nizak nivo kritičke percepcije javnosti, loša ekonomska situacija i neuređen državni sistem, izostanak odgovarajućih sankcija, odnosno kaznenih mjera, izostanak kontrole utroška javnog novca, nedovoljan broj revizija, imenovanje stranačkih kadrova umjesto stručnih kadrova na odgovorne pozicije, visoke stope doprinosa na lična primanja i nedefinisani zakonski propisi, nedovoljna edukacija na svim nivoima i u svim oblastima u pogledu privrednog kriminala, zastupljena korupcija, oslabljene pravosudne institucije i loša povezanost između privrede i vladajućih političara.

Značajan broj ispitanika nisu prijavili situacije u kojima su identificirali kriminalne radnje, a kao razloge su u najvećem broju naveli ugovore o povjerljivosti koje su potpisali prije angažmana, te da uglavnom postoji sprega između ustanova i počinioca djela. Prilikom analize rezultata svakako je potrebno naglasiti ograničenja istraživanja u pogledu nepodudaranja nekih varijabli kao što su odgovori ispitanika da u svom radu nisu imali situacije identificiranja privrednih prijevara i u narednim odgovorima na pitanja koje su najčešće prijevare sa kojima su se susretali u praksi, u kojima su svi dali odgovor o vrsti prijevare. Navedeno implicira da za određeni procenat rezultat istraživanja može odstupati od stvarnog rezultata. Imajući u vidu cilj istraživanja, koji se odnosi na analizu utjecaja porasta privrednog kriminala na razvoj forenzičnog računovodstva u Bosni i Hercegovini, prema rezultatima se može izvesti zaključak da razvoj forenzičnog računovodstva nema trenutno značajan utjecaj na porast privrednog kriminala u ovoj državi. To potvrđuje činjenicu da egzistiranje i razvoj forenzičnog računovodstva kao profesije u sadašnjim uvjetima, samo po sebi, nije dovoljno za otkrivanje i suzbijanje privrednog kriminala u Bosni i Hercegovini.

ZAKLJUČAK

Privredni kriminal se čini vrlo privlačnim za pojedine i organizovane kriminalne grupe zbog niskog rizika i visoke koristi. Zbog vrlo kompleksnih istraga koje je potrebno provesti vjerovatnoća otkrivanja prijevara i kriminalnih radnji u privredi je mala ili skoro nikakva. Posebno su otežavajuće okolnosti u neuređenom državnom sistemu i današnjem stepenu internetske komunikacije koja pogoduje ovakvim nedozvoljenim radnjama. Evidentno je da u potpunosti nije moguće otkloniti kriminalne radnje i prijevare u privredi, ali je neophodno preventivno djelovati i adekvatno sankcionisati počinoce nastalih nedopustivih radnji kako bi se smanjio broj njihovog pojavljivanja. Kao jedan od odgovora na problem privrednog kriminala i njegovo djelovanje nastalo se i razvilo forenzično računovodstvo. Zadatak forenzičnog računovodstva je sprovođenje kontrole finansijskih podataka sa svrhom otkrivanja i sprječavanja kriminalnih radnji. Bosna i Hercegovina je zemlja u tranziciji sa kompleksnim državnim uređenjem i nezavidnom političkom situacijom u kojoj podrška državnih organa i institucija ne pogoduje razvoju forenzičnog računovodstva koje je još uvijek u početnoj fazi. Promocija značaja forenzičnog računovodstva je prijeko potrebna, a samim tim i podsticanje njegovog razvoja, kako bi se prijevare bar svele na prihvatljiv stepen jer ih je zasigurno u cijelosti nemoguće iskorijeniti.

Razumljivo je da taj proces zahtijeva dodatne finansijske i ljudske resurse ali je nesumnjivo koristan i neophodan za društvenu zajednicu. Neki od

prijedloga koji su dostavljeni od ispitanika provedene ankete u istraživanju su povlašten tretman djelovanja forenzičnog računovođe u službi države uz posebne ovlasti ali i odgovornosti. Razvijanje svijesti građana i koordinacija profesionalnih stručnih tijela sa nadležnim institucijama je također od izuzetnog značaja. Edukacije otkrivanja prijevara i privrednog kriminala potrebno je provoditi također u policijskim i pravosudnim organima. Činjenica je da je u praksi forenzično računovodstvo kao profesija i struka još uvijek na marginama zakonskih propisa jer se poslovi istraživanja i otkrivanja uglavnom povjeravaju sudskim vještacima, s obzirom da forenzične računovođe u tom svojstvu još uvijek nemaju dovoljnu zakonsku potporu za angažman u istraživanju i otkrivanju prijevara prilikom prijavljenih slučajeva pri nadležnim tužilaštvima. Ta mogućnost je uglavnom primjenjiva u situacijama kada je forenzični računovođa ujedno i sudski vještak. Forenzično računovodstvo samo sebi nije svrha. Ukoliko se bude zasnivalo na teoriji, izlaganju na seminarima i slično, njegov uticaj i razvoj na suzbijanje privrednog kriminala u Bosni i Hercegovini i dalje neće imati poseban značaj, niti će imati poseban utjecaj na suzbijanje i rast privrednog kriminala.

LITERATURA

1. Belak V. (2011). Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Borba protiv prijevara, Belak excellens d.o.o., Zagreb.
2. Belak, V. (2017). Lažiranje finansijskih izvještaja, prijevara i računovodstvena forenzika, Belak excellens d.o.o., Zagreb.
3. Bijelić S., Ćurovac S. (2016). Pojavni oblici privrednog kriminala način njihovog dokazivanja, Edukativni modul, Sarajevo.
4. Babić M., Ljiljana M., Rajić., Marković I. (2005). Komentari krivičnih / kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Savjet/ Vijeće Evrope.
5. Beaver, S. (2022). Financial Statement Fraud: Detection & Prevention.
6. Krivični zakon Bosne i Hercegovina ("Službeni glasnik BiH", br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15).
7. McLaughlin, M. (2003). Kriminološki rječnik, The Sage Dictionary of Criminology.
8. Rezaee, Z., Riley, R. (2014). Prijevara u finansijskim izvještajima – sprječavanje i otkrivanje, Mate d.o.o. Zagreb.
9. Thomas, J. B. (2022). The Editors of Encyclopaedia Britannica, University Park, PA, Atlanta.
10. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 3/03, 72/13, 65/18).
11. Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH 15/2021).

PROCJENA RIZIKA I DIGITALNA FORENZIKA U OTKRIVANJU FINANSIJSKIH PREVARA

Envera Halilčević¹

SAŽETAK

Prezare u vezi informacija i podataka preduzeća predstavljaju područje izloženo stalnom porastu prevara. Finansijski gubici uslijed prezare su veoma značajni. Ukupan trošak prezare se ne može izmjeriti u smislu vremena, produktivnosti i reputacije, uključujući i odnose sa klijentima. U zavisnosti od ozbiljnosti gubitka, preduzeća mogu biti finansijski nepopravljivo oštećena uslijed uticaja prezare. Stoga je za preduzeće od izuzetne važnosti, uspostavljanje čvrstog programa prevencije i detekcije s ciljem identifikacije svih mogućih prevara u okviru preduzeća. Rizici sa kojima se preduzeća susreću su neizbježni i moraju biti procijenjeni, kontrolisani i finansijski neutralisani kako ne bi ugrozili cjelinu poslovanja. Ne postavlja se pitanje kako izbjeći rizike, već kako upravljati rizicima, sa osnovnim ciljem minimiziranja njihovog uticaja na poslovanje. Rizik manipulacija i sigurnosti informacionih sistema se povećava zbog nepostojanja preventivnih mjera kontrole i zaštite informacionih sistema koje dosljedno sankcionišu nezakonita djelovanja. Sve dok postoji zanemarivanje aktera koji upravljaju preduzećima za zaštitu postojećih informacionih sistema, sigurnost informacionih sistema će biti na niskom nivou. Model globalne organizacije i jake konkurencije zahtjeva novu koncepciju pristupa preduzeća u njihovom poslovanju, implementaciji zaštite informacionih sistema, o čemu svjedoče sve veća ulaganja u specijaliziranu i klijentu orjentiranu tehnologiju. Primjena sigurnosnih standarda u informacijskoj sigurnosti poboljšava smanjenje napada i incidenata, kao i eliminaciju postojećih grešaka u samom informacionom sistemu preduzeća. Kako bi se izbjegli napadi na informacioni sistem, upravljanje informacijskom sigurnošću je obaveza svakog preduzeća i društva, koju je neophodno stalno nadzirati i usavršavati.

KLJUČNE RIJEČI: *prezare, informacioni sistemi, edukacija, Bosna i Hercegovina.*

¹ doc. dr Envera Halilčević, Bingo d.o.o., Tuzla, e-mail: enverahalilcevic@gmail.com

ABSTRACT

Frauds related to company information and data represent an area exposed to a constant increase in fraud. Financial losses due to fraud are very significant. The total cost of fraud cannot be measured in terms of time, productivity and reputation, including customer relationships. Depending on the severity of the loss, companies may be financially irreparably damaged due to the impact of fraud. Therefore, it is extremely important for the company to establish a solid prevention and detection program with the aim of identifying all possible frauds within the company. The risks faced by companies are inevitable and must be assessed, controlled and financially neutralized so that they do not endanger the entire business. The question is not how to avoid risks, but how to manage risks, with the basic goal of minimizing their impact on business. The risk of manipulations and the security of information systems increases due to the lack of preventive measures to control and protect information systems that consistently sanction illegal actions. As long as there is neglect by the actors who manage companies to protect existing information systems, the security of information systems will be at a low level. The model of global organization and strong competition requires a new conception of the approach of companies in their operations, the implementation of protection of information systems, as evidenced by the increasing investments in specialized and client-oriented technology. The application of security standards in information security improves the reduction of attacks and incidents, as well as the elimination of existing errors in the company's information system itself. In order to avoid attacks on the information system, information security management is an obligation of every company and society, which must be constantly monitored and improved.

KEY WORDS: *scams, information systems, education, Bosnia and Herzegovina.*

UVOD

Stalne promjene i složeniji uslovi poslovanja preduzeća, praćeni kontinuiranim razvojem informacionih tehnologija u poslovanju, formiraju okruženje u kojem postoji veća vjerovatnoća za nastanak grešaka i prevara. Današnju ekonomiju obilježava sve veći napredak u razvoju informacionih tehnologija. To se odražava i na sve veću pojavu internetskih prijetnji i razvoj aplikacija čiji je osnovni zadatak nanošenje štete informacijama i informacijskim sistemima. Elektronske veze i komunikacije omogućavaju kontinuirano poslovanje sa velikom efikasnošću, nižim troškovima, te manjim greškama i propustima, omogućavaju veliku transparentnost podataka, informacija, znanja i dostupnost svih dijelova tržišta, kako velikim, tako i malim korisnicima. Iako je velika većina informacija danas u digitalnom obliku, preduzeća još uvijek posjeduju pisanu dokumentaciju, u slikama,

tablicama i slično. Prevare u vezi informacija i podataka preduzeća predstavljaju područje izloženo stalnom porastu prevara. Finansijski gubici uslijed prevare su veoma značajni. Ukupan trošak prevare se ne može izmjeriti u smislu vremena, produktivnosti i reputacije, uključujući i odnose sa klijentima. Razloga je mnoštvo, od napada, izmjene izvornih podataka poslovanja preduzeća, prisluškivanja, ukidanja servisa preduzeća, identifikacija lozinki i slično. Činjenica je da su informacijski sistemi postali nesigurni, i da se IT tehnologija usmjerava na iznaženje metoda i načina za zaštitu istih. U zavisnosti o ozbiljnosti gubitka, preduzeća mogu biti finansijski nepopravljivo oštećena uslijed uticaja prevare. Stoga je za preduzeće od izuzetne važnosti, uspostavljanje čvrstog programa prevencije i detekcije s ciljem identifikacije svih mogućih prevara u okviru preduzeća. Svrha ovog rada je da se ukaže na potrebu davanja značaja digitalnom forenzičkom računovodstvu i forenzičkoj reviziji u savremenom poslovanju, u smislu sprečavanja i otkrivanja manipulacija, te finansijskih prevara i kriminalnih radnji. Zadaci i ciljevi forenzičke revizije su razlog drugačijem pristupu finansijskim izvještajima preduzeća, po pitanju materijalnosti, obuhvatanja prevare, te načina prikupljanja dokaza o prevari. Razvoj sigurnosnih standarda u informacijskoj sigurnosti i implementaciji informacionog sistema će pomoći preduzeću da se u svakom momentu može suočiti sa prijetnjama, te na vrijeme reagovati na sigurnosne incidente i imati sistem koji upravlja sigurnošću informacija.

PROCJENA RIZIKA FINANSIJSKIH PREVARA

Procjena rizika finansijskih prevara koje mogu imati uticaj na značajno pogrešno prikazivanje finansijskih izvještaja razlikuje dvije vrste grešaka i nepravilnosti: prevare menadžmenta koje djeluju na pogrešno finansijsko izvještavanje i nepravilnosti vezane za otuđivanje sredstava. Faktori koji mogu biti osnova za materijalne greške su: motivacija menadžmenta za nekorektno finansijsko izvještavanje vezano za velike kompenzacije, pogrešne prognoze i ciljeve poslovanja preduzeća koji su nerealni, te iskrivljivanje finansijskog rezultata u cilju smanjivanja poreskih obaveza. Signali mogu biti i loš odnos menadžera preduzeća prema finansijskom izvještavanju, loš odnos menadžera preduzeća prema revizorima u vidu formalnih ili neformalnih ograničenja revizije. Računovodstveni odjel pruža informacije o nabavljenom materijalu, prodajnim cijenama proizvoda, platama zaposlenika, ali i o strukturi prihoda i rashoda preduzeća. Ukoliko se zloupotrijebe važne informacije o poslovanju, rizik se može ispoljiti ne samo u finansijskim i poslovnim gubicima, nego zloupotrebe informacija ugrožavaju kontinuitet i rast poslovanja preduzeća. Navodi pojedinih autora pokazuju da su fakto-

ri finansijske stabilnosti preduzeća koji mogu biti uzrok prevara nemogućnost ostvarivanja zdravog novčanog toka, finansijski izvještaji koji su urađeni na nerealnim računovodstvenim procjenama, pretjerano velika profitabilnost preduzeća, prevelika prezaduženost preduzeća i slično (Gill & Oluić, 2010). Otudjenje sredstava izazvano je faktorima rizika, a oni mogu biti: velike sume finansijskih sredstava kojima rukuju pojedinci, karakteristike zaliha, dostupnost dijelova koji su skupi, zbrka u računovodstvenom sistemu, nedostatak procedura kontrole, neadekvatna podjela dužnosti i ovlaštenja, kao i nedostatak zaliha, novca i opreme. Razmatranjem značajnosti svakog potencijalnog rizika, menadžment može i u slučaju da je došlo do prevare ublažiti neželjene događaje. Međutim, da bi se identifikovao rizik prevare, potrebne su informacije iz internog i eksternog okruženja. Prema dostupnoj literaturi, tri ključna elementa procjene rizika prevare su:

- identifikacija inherentnog rizika prevare, razmatranje svih šema i scenarija prevare, poticaja, pritisaka, mogućnosti da se poćini prevara i IT rizik prevare specifićan za to preduzeće,
- procjena vjerovatnoće i znaćajnosti inherentnog rizika prevare, procjeniti relativnu vjerovatnoću i potencijalnu znaćajnost identificiranja rizika prevare zasnovanog na istorijskim podacima, poznatim šemama prevare, razgovora sa zaposlenicima i
- odgovor na moguće i znaćajne inherentne i ostale rizike, odlučiti kako odgovoriti na identificirane rizike i provoditi cost-benefit analizu rizika prevare nad kojim preduzeće želi uspostaviti kontrole ili specifićne procedure detekcije prevara (Gill & Oluić, 2010, str. 179).

Procjenu je potrebno provoditi konstantno i postepeno, a uspostava odgovarajućih kontrola prevencije i efikasnih sistema internih kontrola predstavlja najuspješnije načine sprećavanja prevara. Menadžment se može zaštititi od grešaka i prevara i dobrom praksom zapošljavanja, te podsticanjem adekvatnih internih kontrola preduzeća, pa i na taj način svesti poslovne gubitke preduzeća na minimum. Ukoliko se uspiju razdvojiti dužnosti, obezbjediti fizićke zaštite, isprave autorizacije odgovarajućih dokumenata, tada se i rizik smanjuje. Interni revizori se fokusiraju na dijelove poslovanja preduzeća gdje se utvrdi najveći stepen rizika. Uz pomoć menadžmenta, revizori mogu sprijećiti rizik u sljedećim aktivnostima:

- planiranje gdje se utvrđuju slabosti, preko procjene rizika, koji se odnosi na ispitivanje etićke klime u preduzeću,
- revizija gdje se ispituje i provjerava djelotvornost sprećavanja prevara,
- izvještavanje gdje se stiće podrška od menadžmenta za kreiranje snaćne kontrole sprećavanja rizika i dovođenje do toga da menadžment bude svjestan rizika u slabljenju kontrola, te preko revizorskih izvještaja.

Rizik finansijskih prevara se povećava zbog nepostojanja preventivnih mjera kontrole i korporativne kulture koje dosljedno sankcionišu nezakonita djelovanja. Uvođenjem vlastitog kodeksa etike preduzeća mogu djelovati na smanjenje motiva za manipulacije i kriminalne radnje. Često prevare u finansijskim izvještajima počnu nekim manje značajnim pogrešnim prikazivanjima zarada, koje na kraju prerastu u značajno zavaravajuće godišnje finansijske izvještaje. U malim preduzećima često interni revizori otkriju prevare, a najčešće su slučajno otkrivene.

Prema pojedinim autorima, planiranje aktivnosti interne revizije treba da se zasniva na ocjeni rizika i da se radi najmanje jednom godišnje (Stanišić, 2011., str. 77). U ovom procesu treba razmotriti učešće višeg rukovodstva i upravnog odbora. Internom revizijom se procjenjuje sistem internih kontrola, daje stručno mišljenje, kao i preporuke za poboljšanje internog sistema i poslovanja posmatranog preduzeća. Interna revizija pomaže u postizanju ciljeva uz primjenu disciplinarnog pristupa vrednovanju i poboljšanju efikasnosti upravljanja rizicima, kontroli i privređivanju. Provodi se zbog pregleda računovodstvenog, finansijskog i drugog poslovanja (kvalitet i efikasnost poslovnih izještaja). Prilikom procjene prevare uloga internog revizora se sastoji u procjenama efikasnosti internih kontrola postavljenih od strane mandžmenta preduzeća u skladu sa strategijom preduzeća, identifikaciji rizika na svim organizacijskim nivoima, definiranju rasporeda odgovornosti za procjenu rizika i osiguranje procedura za izvještavanje menadžmenta, raspolaganju informacijama, posebno gdje se procjenjuje da su svi rizici kritični. Interna revizija je glavni akter u procesu upravljanja rizicima. Iako prevaru nije lako istrijebiti i nerealno je očekivati da će potpuno nestati, države nastoje uvoditi zakone kako bi se što više zaštitili pojedinci od teških posljedica obmane, a počinioci kaznili na što učinkovitiji način.

U savremenoj literaturi često se postavlja pitanje kolika je revizorova odgovornost u otkrivanju prevare. Prema Međunarodnim revizijskim standardima uloga revizora je utvrđivanje usklađenosti finansijskih izvještaja preduzeća sa Međunarodnim računovodstvenim standardima i Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja. Zadatak revizora je da uz razumno uvjerenje utvrdi posluje li preduzeće u skladu sa zakonskim i računovodstvenim okvirima. Forenzički revizori nastupaju kada revizor posumnja na prevaru pa odluči angažirati stručnjaka – forenzičkog revizora ili kada je sam forenzički revizor pozvan od strane dioničara, zaposlenika ili regulatora. Procjenu je potrebno provoditi konstantno i postepeno, dok uspostava odgovarajućih kontrola prevencije i efikasnih sistema internih kontrola predstavljaju najuspješnije načine sprečavanja prevara. Menadžment se može zaštititi od grešaka i prevara i dobrom praksom zapošljavanja, te

poticanjem adekvatnih internih kontrola preduzeća, pa i na taj način svesti poslovne gubitke preduzeća na minimum. Ukoliko se uspiju razdvojiti dužnosti, obezbijediti fizičke zaštite, isprave autorizacije odgovarajućih dokumenata, tada se rizik smanjuje. Uvođenjem i modernizovanjem poslovanja, njegovom informatizacijom povećat će se sigurnosni rizik, dok u suprotnom, ukoliko informacije poslovanja preduzeća nisu adekvatno zaštićene, nastaje mogućnost da se ugrozi konkurentnost poslovanja preduzeća. Samo odabirom odgovarajućeg informacijskog sistema koji će se implementirati u preduzeću se može djelovati na cjelokupno poslovanje. Međutim, i dalje je neophodno kontinuirano provjeravati rad informacionog sistema da bi preduzeće imalo održivo prihvatljive razine rizika.

SIGURNOSNI STANDARDI U INFORMACIJSKOJ SIGURNOSTI

Seriya ISO standarda ISO27000 rezervirana je od strane ove organizacije i propisuje infomacijsku sigurnost. Historijski gledano, prvi dokument koji se bavio ovom problematikom bio je „*Code of Practice*” pripremljen od strane *British Standard Institute*-a, iz 1993. godine koji je 1995. godine postao Britanski standard 7799. Nakon 5 godina ISO ga je prihvatio kao ISO17799:2000 – međunarodni standard za informacijsku sigurnost. 2005. godine, zbog naglog razvoja informacijskih znanosti i nedostatka verzije 2000 standarda, objavljena je inačica ISO17799:2005. ISO27001 iz oktobra 2005. godine, kao zamjena za BS7799-2, a ona predstavlja specifikaciju za sustav za upravljanje informacijskom sigurnošću. ISO27002, odnosno alias ISO17799 standarda, predstavlja zbirku pravila iz prakse, odnosno specificira na koji način bi trebalo uraditi da informacijska sigurnost bude na visokoj razini. Pored ova dva standarda postoje i ISO27003, ISO27004, ISO27005 i ISO27006. Ovi standardi predstavljaju preporuke za implementaciju ISMS-a, zatim upravljanje mjerenjima i metrikom u informacijskoj sigurnosti, upravljanje rizicima, kao i sam proces akreditacije i ISMS certificiranja organizacije (Čosić, Medić, 2010).

U literaturi se može naći informacija da je najnovija inačica ovog standarda objavljena 2013. godine, tako da joj je sadašnji puni naziv ISO/IEC 27001:2013. Najvažnije izmjene u verziji iz 2013. godine se odnose na strukturu glavnog dijela standarda, zainteresirane strane, ciljeve, praćenje i mjerenje. Međutim, sve te izmjene nisu zapravo mnogo promijenile standard u cjelini – njegova temeljna filozofija se i dalje bazira na procjeni i obradi rizika, a zadržane su iste faze uspostave, primjene, pregledavanja i poboljšavanja. Ova nova verzija standarda je lakša za čitanje i razumijevanje, te je mnogo jednostavnija za integriranje s drugim standardima upravljanja, kao

što su ISO 9001 i ISO 22301 (ISO/IEC, ISO/IEC 27000 family - Information security management systems, 2018; Miljić, 2019). U pogledu zakonske regulative po pitanju informacijske sigurnosti u Bosni i Hercegovini donešeno je samo par okvirnih zakona koji pokrivaju ovu oblast, dok zakon o informacijskoj sigurnosti još uvijek ne postoji, mada je za njega urađen nacrt. Dok se čeka usvajanje ovog zakona, po pitanju informacijske sigurnosti u Bosni i Hercegovini, postoje zakoni koji su izuzetno značajni, a to su: Zakon o zaštiti tajnih podataka (Službeni glasnik BiH br. 54/05. i prečišćeni 12/09.), Zakon o zaštiti osobnih/ličnih podataka (Službeni glasnik BiH br. 32/01, 49/06, 76/11. i prečišćeni 89/11), Zakon o centralnoj evidenciji i razmjeni podataka (Službeni glasnik br. 32/01, 16/02, 32/07. i 44/07 (prečišćeni)), Zakon o komunikacijama (Službeni glasnik BiH br. 31/03, 75/06, 32/10 i 98/12) i odluka "Politika upravljanja informacijskom sigurnošću u institucijama Bosne i Hercegovine, za razdoblje 2017. - 2022. godine" (Službeni glasnik BiH br. 38/17). U Parlamentu BiH je u proceduri Zakon o Agenciji za razvoj informacijskog društva (ZARID) od listopada 2008. godine, ali do danas nije donesen. Za razliku od ovoga, formirana je Agencija za zaštitu osobnih podataka, prema preporukama Europske unije (EU) koja jednim dijelom radi i na zaštiti informacijskih sustava institucija BiH, ali samo u segmentu administracije i upravljanja radio-relejnou mrežom putem koje su povezane sve institucije BiH. U entitetu Republike Srpske formirana je Agencija za informaciono društvo koji se bavi stanjem informacijskog sustava (AIDRS).

Za razliku od Bosne i Hercegovine, kao države koja nema CERT (*Computer Emergency Response Team*) koji bi se bavio koordinacijom i suradnjom u rješavanju sigurnosnih incidenata između zemalja, radio na edukaciji korisnika Interneta i državne mreže na prevenciji sigurnosnih incidenata, entitet Republike Srpske ima oformljeno Odjeljenje za informacijsku bezbjednost (OIB) koje vrši funkciju CERT-a Republike Srpske. OIB – CERT Republike Srpske je za sada jedini organ ove vrste u Bosni i Hercegovini (CERT RS, 2019). Prema stavovima dostupnim u literaturi, najbitniji segment informacijskog sustava jednog preduzeća je sigurnosna politika (Čosić, Medić, 2010). Ukoliko informacijsku sigurnost promatramo kao osobu, sigurnosna politika bi bila njen centralni nervi sustav. Ona predstavlja jezgro informacijske sigurnosti i pokriva sve aspekte od organizacijske sigurnosti, sigurnosti osoblja - fizičke sigurnosti, klasifikacije prijetnji informacijskom sustavu, prava pristupa i slično. Detaljno poznavanje legislative kroz proces razvoja i implementacije sigurnosnih standarda je nedovoljno da bi se mogao implementirati jedan tako kompleksan plan. Potrebno je uložiti mnogo više napora – biti spreman na efektivnu komunikaciju, imati potporu menadžmenta, identificirati kvalitetnog voditelja projekta, te imati suradnju informatič-

kog osoblja. Prema ISO17799:2000 standardu prijetnje s obzirom na uzorke nastanka mogu biti: prirodne katastrofe, tehnički problemi, nenamjerne ljudske pogreške i namjerne ljudske pogreške (Ćosić, Medić, 2010).

DJELOVANJE METODA U OTKRIVANJU FINANSIJSKIH PREVARA PREMA ASFE

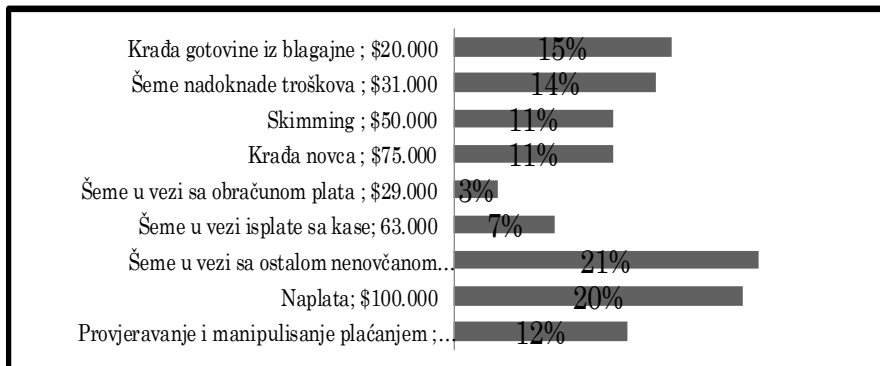
Za istraživanje finansijskih prevara, ali i za iznalaženje zaštite, ulažu se ogromna sredstva i angažuju se najbriljantniji umovi. Lider u ovom poslu je Asocijacija ovlašćenih istraživača prevara (ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*), čija glavna svrha je da se kroz istraživanja profesionalnih prevara i zloupotreba javnosti skrene pažnja na pogubne posljedice koje nastaju zbog ove pojave. Rezultati istraživanja najveće svjetske organizacije za borbu protiv prevara ACFE pokazuju da preduzeća koja su imala mjere za suzbijanje prevara imaju niže gubitke od preduzeća koja nisu imala ugrađene te mjere. Kod preduzeća koja nisu imala implementirane protivprevarne mjere period otkrića prevare od njenog nastanka je znatno duži. Napravljena je i detaljna analiza najefikasnijih mjera za sprečavanje prevara, te je ustanovljeno u kojem su nivou te mjere bile prisutne u preduzećima. Prema svjetskoj organizaciji za borbu protiv prevara od tri navedene kategorije profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine u njihovoj studiji najčešće prevare se odnose na zloupotrebu imovine 89% slučajeva, uzrokujući gubitke od oko 114.000USD. Zatim slijedi korupcija 38% slučajeva u njihovoj studiji sa finansijskim gubicima od oko 250.000USD. Prema studiji ACFE najmanji procenat se odnosi na prevare u finansijskim izvještajima 10%, ali uz najveće finansijske gubitke od oko 800.000USD. Grafikon 1. i Grafikon 2. ilustriraju podkategorije šema prevare, učestalost i trošak svake od tih šema i zloupotrebe imovine. Što duže prevare traju štete su veće, a što su slabije kontrole rizici prevara su veći, posebno u malim preduzećima.

Grafikon 1. Profesionalne prevare prema kategorijama učestalosti (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

Izvor: Prilagođeno prema ACFE., dostupno na: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.

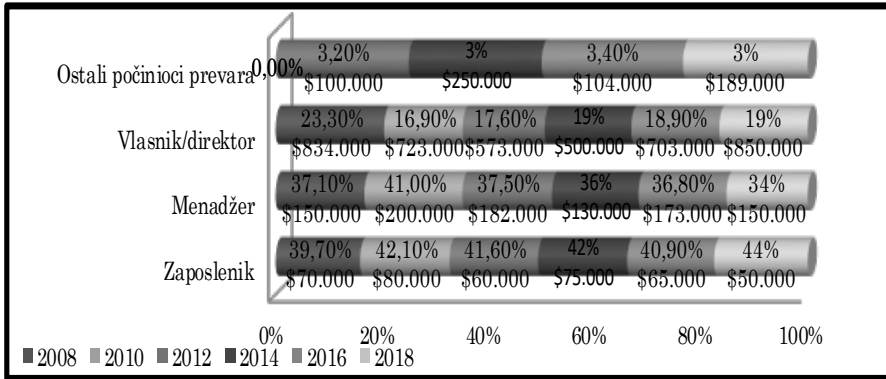
Grafikon 2. Učestalost protivpravnog prisvajanja imovine i medijani gubitka (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

Izvor: Prilagođeno prema ACFE., dostupno na: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.

Od prvog izdanja izvještaja ACFE 1996. godine počinioc prevare i zloupotrebe imovine je povezan sa veličinom prevare. Prilike za počinioca prevare mogu biti: velika finansijska moć i dominantan položaj unutar preduzeća, znatan broj transakcija koje se obavljaju izvan granica međunarodnog zakonodavstva, nepostojanje interne kontrole, neadekvatan nadzor same kontrole u preduzeću, postojanje neučinkovitih računovodstvenih i informacionih sistema i slično. Naredni grafikon ilustrira položaj počinioca prevare i zloupotrebe imovine u preduzeću.

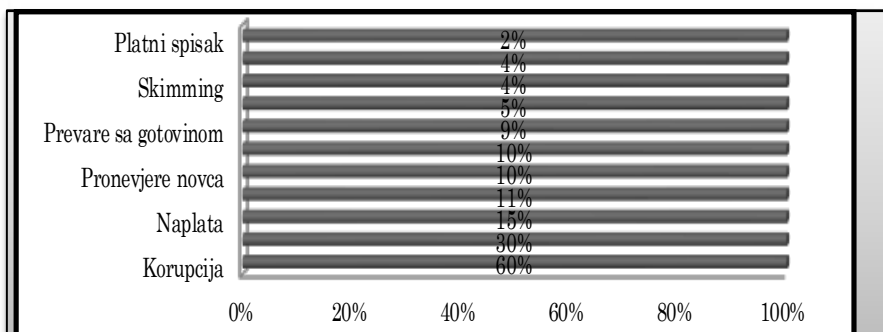
Grafikon 3. Položaj počinioca profesionalnih prevara – učestalost i prosječni gubitak (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%) i (\$)

Izvor: Prilagođeno prema ACFE., dostupno na: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.

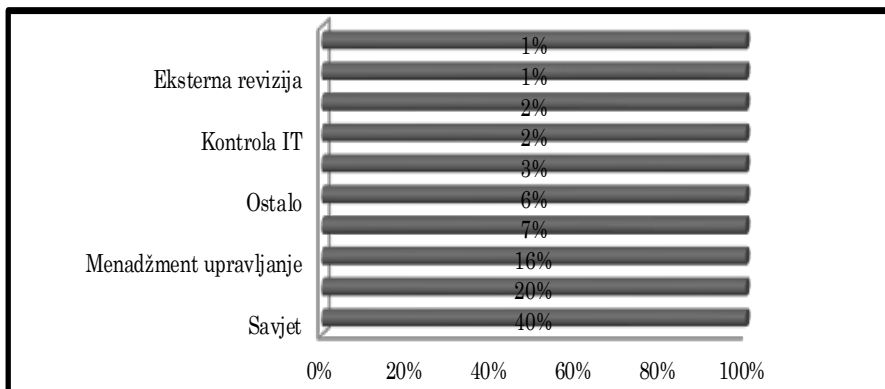
Većina profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine motivisana je bar dijelom nekim finansijskim pritiscima. Pojedinaac koji počinu prevaru će često prikazati određene osobine povezane sa stresom ili strahom. U nastavku rada ćemo samo dati informacije prema posljednjem izvještaju ACFE istraživanja slučajeva profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine, a narednim grafikonima su predstavljeni podaci najčešćih šema prevara i načina otkrivanja istih za region Istočne Evrope i Zapadne/Centralne Azije.

Grafikon 4. Najčešće šeme profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine u Istočnoj Evropi i Zapadnoj/Centralnoj Aziji (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

Izvor: Prilagođeno prema ACFE., dostupno na: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.

Grafikon 5. Na koji način je otkrivena profesionalna prevara ili zloupotreba imovine u Istočnoj Evropi i Zapadnoj/Centralnoj Aziji (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

Izvor: Prilagođeno prema ACFE., dostupno na: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.

Prvobitna uloga forenzičkog računovodstva je bila prikupljanje dokaza za sudske parnice. Forenzičko računovodstvo se temelji na primjeni računovodstvenih, revizijskih, poreznih, finansijskih i istraživačkih vještina, te poznavanju zakonskih regulativa i pravnih procesa za potrebe prikupljanja, analize i prezentovanja podataka u sudskim procesima. Kako bi se specijalizovali za otkrivanje prevara i manipulacija finansijskim izvještajima, revizori završavaju dodatne edukacije i pohađaju različite seminare. Prema dostupnoj literaturi, veći procenat otkrivenih prevara pripada forenzičkim računovođama na temelju dobrovoljnih priznanja, anonimnih dojava i slično. Forenzički računovođa ili forenzički revizor kreira set misli o osjetljivosti na neobično, gdje ništa nije standardno, fokus svog interesa stavlja na neuobičajenosti ili na izuzetke i šablon ponašanja, nastoji otkriti mogućnosti narušavanja kontrole u preduzeću, a u svrhu prevare koristi mnogo nižu granicu materijalnosti (akumulativnu materijalnost) kao razlog istraživanja prevare.

Prisutnost sistema za suzbijanje prevara može biti snažno sredstvo odvratanja u borbi protiv prevare. Pokazati povrat ulaganja u borbu protiv prevara može biti težak zadatak, jer je gotovo nemoguće izmjeriti količinu prevare. Korištenje proaktivnog praćenja podataka i analiza i iznenadni pregledi povezani su sa više od 50% smanjenja gubitaka prevara. Forenzički računovodstveni softver postoji kao softverska finansijska analiza i softverom ekstraktovani podaci. Softverska finansijska analiza iz finansijskih izvještaja posmatranog preduzeća (mjesečnih, polugodišnjih i godišnjih) uzima podatke o različitim pozicijama za benčmarking. Softverom ekstraktovani

podaci se temelje na dizajniranju tabelarne analize na osnovu svih knjiženja u bazi podataka posmatranog preduzeća (fakture, plate, nabavke, plaćanja i slično). Tehnika pretraživanja podataka ima mogućnost pretraživanja velikog obima podataka za nove, skrivene ili neočekivane informacije. Podržana je kompjuterski i kategoriše se na tri načina: otkrivanje, modeliranje i devijaciona analiza.

Trendovi su jedna od tehnika prepoznavanja prevara. Forenzički revizor se mora usredotočiti na transakciju koja je po svojoj prirodi neuobičajena. Ukoliko se upoređuju podaci prodaje ili podaci o lošim dugovima koji se odvijaju u posmatranom preduzeću, može se ustanoviti ukoliko prodaja raste, a i loši dugovi rastu na istoj razini, da su takvi dugovi lažni račun koji je unesen u sistem. Ako se podaci ne upoređuju tokom određenog perioda ne može se doći do identifikacije određene finansijske prevare.

Rudarenje podataka (*data mining*) je tehnika za razumijevanje kako preduzeće treba postupati sa podacima, kako dohvatiti podatke, kako razumjeti i stvoriti obrazac podataka. Ovdje postoje četiri koraka a to su: klasifikacija, grupisanje, regresija i učenje pravila udruživanja. Stručnjaci ove podatke koriste u svrhu istraživanja razlaganjem složenih varijabli na jednostavne varijable. Na tržištu postoje i softveri kao revizijski alat (proračunske tablice, program za obradu teksta i slično) ili programi koji pomažu u reviziji (IDEA, SOFT CAAT). Svrha ovih softvera je automatski stvoriti uzorak iz baze podataka. Ponekad neke transakcije nisu uobičajene u usporedbi s prošlim podacima. U ovom slučaju uključena je kombinacija drugih tehnika kao što je relativni faktor veličine, gdje se podaci koji su filtrirani kao očekivanje mogu analizirati. Stoga rudarenje podataka sužava rad revizora u određenom radu. Mogu postojati šanse da uneseni podaci ne budu tačni zbog ograničenja kao što je ručni unos koji obavlja operater podataka koji unosi pogrešne podatke. Novi računovodstveni sistem kao što je planiranje resursa preduzetnik fokusira se na tehnike rukovanja podacima. Oni pružaju različite izvještaje iz sistema. Vrhovni menadžeri mogu dobiti sve podatke unutar jednog klika informacija. Pravila su definisana u sistemu, a različiti moduli kao što su moduli za obaveze prema fakturama, modul potraživanja, modul osnovnih sredstava i modul glavne knjige povezani su zajedno.

Otkrivanje vanjske strane je tehnika koju ispitivač koristi za razlikovanje normalne i nenormalne transakcije. Stoga se stvara uzorak na temelju generisanih informacija. Na temelju dostupnih podataka, istražitelj može skrenuti pozornost na transakciju. Taj obrazac uglavnom koriste banke za identifikaciju transakcija pranja novca. Takva se analiza koristi čak i za praćenje crnog novca, pa čak i financiranja terorizma. Stoga svaka abnormalnost u transakciji ili promjena u ponašanju ili uzorku dovodi do skreta-

nja pozornosti za ispitivača. Koristeći ovu tehniku, istraživaču postaje lako istražiti važne podatke, a ne gubiti vrijeme u drugim normalnim transakcijama. Najbolji dio ove tehnike je da to može koristiti čak i organizacija za proučavanje ponašanja zaposlenih. Ako zaposleni čija plaća nije visoka, ali je njegov životni standard visok u tom slučaju, to postaje pitanje sumnje. Oni se mogu početi fokusirati na njegovu aktivnost na tim osnovama kako bi utvrdili da li je došlo do bilo kakve prevare. Kako se u preduzećima povećava broj prevara, jednostavne tehnike ne bi mogle biti korisne za identifikaciju takvih prevara i stoga bi za analizu podataka trebalo koristiti statističke alate. Danas su podaci velikog broja i ne mogu se kontrolisati, na primjer, u većoj organizaciji može postojati veliki broj zaposlenika, pa stoga njihovi podaci o plaćama i drugi relevantni podaci za analizu postaju teški, pa ovaj statistički alat olakšava analizu.

U svijetu je forenzičko računovodstvo već odavno prisutno u sferi nauke i visokog obrazovanja. Forenzičke računovođe se bave otkrivanjem i sprečavanjem organizovanog kriminala, poput pranja novca, poreskih utaja, prevara u finansijskim izvještajima i slično. Razvijanje ovog novog pristupa u borbi protiv organizovanog kriminala je i preporuka Evropske unije i Ujedinjenih nacija. Učinkovitim korporativnim upravljanjem, programima protiv prevara, edukacijom i praksom protiv prevara, dolazi se do pretpostavki da to može imati uticaj na sprečavanje, otkrivanje ili bar ublažavanje posljedica organizovanog kriminaliteta u privredi.

ZAKLJUČAK

Ostvarenje profitabilnosti u uslovima povećane konkurencije, kao i rasta rizika, postaje izazov za savremeni menadžment. Sadašnje vrijeme zahtijeva novu poslovnu filozofiju i novi pristup rješavanju poslovnih problema, kao i procjenu poslovnih rizika, prije samog ulaska u pojedine poslovne poduhvate. Ne postavlja se pitanje kako izbjeći rizike, već kako upravljati rizicima, sa osnovnim ciljem minimiziranja njihovog uticaja na poslovanje. Primjene novih tehnologija u informacijskim sistemima su nzbježne, obzirom da su informacije i poslovanje preduzeća izloženiji prijetnjama i manipulacijama sve većim brojem podataka, te se kao jedan od prioriteta sigurnosti informacija nameće koncept njihove zaštite. Kako preduzeća imaju sve veći broj informacija koje se trebaju pothraniti, načelo sigurnosti informacionog sistema je temelj poslovanja svakog preduzeća. Osnovni cilj upravljanja rizikom je zaštita svih resursa kojim raspolaže institucija. Danas su na raspolaganju sve bolje i sigurnije metode za praćenje, ocjenjivanje i upravljanje rizicima kako pojedinih investicija, tako i cjelokupnog portfolija preduzeća. Primjena sigurnosnih standarda u informacijskoj sigurnosti pobolj-

šava smanjenje napada i incidenata, kao i eliminaciju postojećih grešaka u samom informacionom sistemu preduzeća. Kako bi se izbjegli napadi na informacioni sistem, upravljanje informacijom sigurnošću je obaveza svakog preduzeća i društva, koju je neophodno stalno nadzirati i usavršavati. Prevara negativno utiče na preduzeća finansijski, reputacijom, kao i psihološkim i socijalnim implikacijama. Finansijski gubici uslijed prevare su vrlo značajni.

Ukupan trošak prevare se ne može izmjeriti u smislu vremena, produktivnosti i reputacije preduzeća. U zavisnosti od ozbiljnosti gubitka, preduzeća mogu biti finansijski nepopravljivo oštećena uslijed uticaja finansijskih prevara. Zbog toga je za svako preduzeće veoma važno uspostavljanje čvrstog programa prevencije i suzbijanja finansijskih prevara. To uključuje informisanost, prevenciju i detekciju s ciljem identifikacije grešaka i prevara u oviru preduzeća. Gubici velikih preduzeća uzrokovani činjenjem nepravilnosti i kriminalnim radnjama zaposlenih ili menadžmenta, ukazuju na činjenicu da postoje uslovi i okolnosti koje pogoduju pojavi računovodstvenih grešaka i prevarama u finansijskim izvještajima. Greške i prevare koje imaju materijalni efekat, a koje se ne otkriju u revizorskim postupcima, djeluju na dobivanje iskrivljene slike o finansijskoj situaciji preduzeća, što uzrokuje donošenje loših odluka korisnika računovodstvenih izvještaja. Gubici velikih preduzeća uzrokovani činjenjem nepravilnosti i kriminalnim radnjama zaposlenih ili menadžmenta, ukazuju na činjenicu da postoje uslovi i okolnosti koje pogoduju pojavi računovodstvenih grešaka i prevarama u finansijskim izvještajima. Zbog toga se javlja neophodnost razvijanja dodatnih revizorskih procedura kojima će se povećati vjerovatnoća otkrivanja grešaka, a prije svega finansijskih prevara u finansijskim izvještajima klijenta. Forenzičko računovodstvo i forenzička revizija popunjavaju prazninu koja postoji u radu nadzornih organa u dokazivanju prevara i drugih nedozvoljenih radnji u preduzeću.

Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja koje se stalno mijenja, te će i forenzičko računovodstvo i forenzička revizija zauzeti mjesto koje im stvarno i pripada. Objedinjujući sve navedene argumente i dokaze u ovom radu, u potpunosti je dokazana hipoteza da se rizik manipulacija i sigurnosti informacionih sistema povećava zbog nepostojanja preventivnih mjera kontrole i zaštite informacionih sistema koje dosljedno sankcionišu nezakonita djelovanja. Sve dok postoji zanemarivanje aktera koji upravljaju preduzećima za zaštitom postojećih informacionig sistema, sigurnost informacionih sistema će biti na niskom nivou. Model globalne organizacije i jake konkurencije zahtijeva novu koncepciju pristupa preduzeća u njihovom poslovanju,

o čemu svjedoče sve veća ulaganja u specijaliziranu i klijentu orijentiranu tehnologiju.

LITERATURA

1. Association of Certified Fraud Examiners, Fraud Tree, (online). ACFE, Dostupno na: http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtn/2012-report-to-nations.
2. Ćosić, J., Medić, A. (2010). Informacijska sigurnost, standardi i stanje u institucijama BiH, *Menadžment i sigurnost*, 01/01, Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/279174941_Informacijska_sigurnost_standardi_i_stanje_u_institucijama_BiH.
3. Gill, P., Oluić, A. (2010). Interna revizija i kontrola, Hrvatska zajednica računovoda i finansijskih djelatnika, Sekcija internih revizora, Zagreb – Vodice.
4. Mijić, B. (2019). Informacijska sigurnost u BiH, *FBIM Transactions*, Vol. 7, No. 1, str. 91 – 99, Dostupno na: https://fbim.meste.org/FBIM_1_2019/13_11.pdf.
5. Stanišić, M. (2011). Rukovođenje internom revizijom, Porezni savjetnik, broj 2., Revicon, str. 60 – 69.

THE BASIC CHARACTERISTICS OF MACEDONIAN LABOR MARKET

Biljana Petrevska¹, Jasmina Mishoska Simov²

ABSTRACT

The objective of this paper is to analyse the basic characteristics of Macedonian labor market. This paper is going to describe the concept of Macedonian system and policy, and the importance of the law and institutional framework in our country for the manner of operation of the labor market. It will consist of fourth parts. The first part of this paper will be an introduction to the framework that will explain the subject of research and that is the unemployment as a long-standing problem in the Macedonian economy, while the second part of the paper, focuses on the law and institutional framework of Macedonian labor market. The third part of this paper analyzes the most significant characteristic of the Macedonian labor market until today. Finally, in the fourth part of this paper "Conclusion", we are giving our basic conclusions that will arise from our paper.

KEY WORDS: market, labor force, unemployment.

SAŽETAK

Cilj ovog rada je da analizira osnovne karakteristike tržišta rada u makedonskoj ekonomiji. Ovaj rad će opisati koncept makedonskog sistema i politike, i važnost zakona i institucionalnog okvira u našoj zemlji, za način funkcionisanja tržišta rada. Rad će biti sastavljen od 4 dela. U prvom delu ovog rada će biti uvod koji će objasniti predmet istraživanja, a to je nezaposlenost kao dugogodišnji problem u makedonskoj ekonomiji, dok ćemo u drugom delu rada analizirati pravni i institucionalni okvir makedonskog tržišta rada. U trećem delu ovog rada objasnićemo najznačajnije karakteristike tržišta rada do danas. Na kraju, u četvrtom delu rada "Zaključak", dajemo naše osnovne zaključke.

KLJUČNE REČI: tržište, radna snaga, nezaposlenost.

1 prof. dr Biljana Petrevska, University "Ss. Cyril and Methodius", Faculty of Law "Iustinianus Primus", e-mail: petrevskabiljana@yahoo.com

2 doc. dr Jasmina Mishoska Simov, University "Euro – Balkan", Skopje, e-mail: misoskaj@yahoo.com

INTRODUCTION

The subject of research of this paper is the unemployment as a serious macroeconomic problem in every economy, that differs from individual to individual or from country to country, because of their different ability to overcome or to alleviate the problem of unemployment. Unemployment also exists in developed countries, but, primarily due to the more limited capacity to alleviate unemployment, it is significantly higher in underdeveloped countries and in developing and transition countries (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

However, from a purely economic point of view, unemployment is a consequence of the high imperfection of the labor market. The imperfection of the labor market, on the other hand, is reflected in the impossibility, especially in the short term, of “cleaning the labor market”, or rather balancing supply and demand, by changing the price of labor. This is so, because the object of exchange in this labour market is specific in every respect. Workforce is people, who have their own qualifications, preferences, habits, beliefs, etc. On the other hand, people also find it difficult to accept a reduction in their wages, i.e. reducing the price of labor, just because that’s how the supply and demand relations in the market determine it. Hence, a “vicious circle of employment” is formed: low economic development creates modest domestic accumulation, as well as, due to frequent over-indebtedness and problems with servicing existing obligations, difficult access to the international capital market; it delivers low investment activity; low investment activity, on the other hand, creates little opportunities for opening additional (new) jobs; and that keeps unemployment high. All this means not using a significant development factor, which again conditions the positioning of the national economy at a low development level (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

Unemployment in the Macedonian economy has secular features, i.e. it has been around for a long time. Namely, it is known from history and literature that our country was a «land of migrant workers». With the reforms of the economic system from the mid-1960s, in addition to hidden unemployment, relatively high open unemployment also appeared again in Macedonian economy. The main reasons for this, are two reforms that were carried out: reduction of the importance of agriculture as an economic activity, and rapid building industrial facilities. Since agricultural activity was connected, first of all, to rural areas, these resulted in the reduction of the rural population, which began with a relatively massive migration to urban cities. At the same time, there was no effective policy for the development of rural areas in the country, which only further encouraged the mi-

gration to the cities (this is how the process of «emptying the villages» happened in Macedonian economy). But with the decrease in the demand for labor, which happened when some of the built factories proved to be incapable of functioning, there was no decrease in employment, but only fueled hidden unemployment, or emigration for work abroad (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

But in the last decades, in which the transformation towards a market economy is taking place, unemployment in the Macedonian economy takes on even more dramatic dimensions. The transition caused radical changes in the economic and the entire social system, and the labor market experienced the strongest shock. Privatization, restructuring of «losers» and imminent bankruptcies only increased the army of unemployed people. Specifically, under the pressure of market principles of business operation, all previously hidden unemployment was transformed into open unemployment. And unemployment is a direct entry into poverty, a decline in the quality of life and an exacerbation of social tensions. With the loss of jobs, people had practically no choice but to start emigrating abroad or, as «bankrupt workers», to wait for retirement age. Their children also migrate abroad in search of a better life. Moreover, high unemployment worsens and limits the social feasibility of other economic reforms. The costs of the Budget for social protection in the Macedonian economy during the entire period of the last two and a half decades are extremely high and greatly limit its development dimension (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

Hence, the purpose of this paper is to describe the concept of Macedonian labor market and the importance of law and institutional framework in our country for the manner of operation of the Macedonian labor policy.

THE LAW AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF MACEDONIAN MONETARY LABOR MARKET

The basic legal framework that regulates the position of the Macedonian labour market is the Law on Labour Relations. Namely, this basic law in the area in labor relations in Macedonian economy, in which, in addition to all other aspects of labor relations, primarily for the purpose of improving the flexibility of the labor market, also norms for: (a) employment contracts for a definite period of time; (b) flexible grounds for concluding a employment contract for a definite period of time; and (c) extensive opportunities for concluding a employment contract for short-time working hours (Law on the Labor Relations, 2005).

For the analysis of human capital as an economic factor and for the design and implementation of policies on the labor market, the Labor Force

Survey is of particular importance, which represents the methodology of the State Statistical Office of the Republic of North Macedonia for occasionally estimating the number of economically (in)active, that is employed and unemployed persons. Surveys are conducted periodically, in accordance with a standard methodology. Survey data is used as a corrective to continuously monitored data. In accordance with the methodology for analyzing (un)employment using the so-called Labor Force Survey, the group of employees includes persons who: (1) during the reporting week (in which the survey is conducted) worked for a salary in money or in kind, or for profit; (2) during that week they were absent from the workplace, but were formally employed; (3) worked in a family business without pay; and (4) helped on the family property. According to their economic status, however, employees can be: employers, employees of another, self-employed and unpaid family workers. In accordance with the same methodology, the group of unemployed includes persons who cumulatively meet the following three conditions: (1) during the reporting week they did not work; (2) but were actively looking for work; and (3) were ready to begin work in the week in which the survey was administered or in the following week. Depending on the factors affecting unemployment, the way it manifests and its characteristics, five types of unemployment are distinguished: frictional, structural, cyclical, open and hidden unemployments (State Statistical Office of the Republic of North Macedonia, Labor Force Survey, 2017).

Other legal framework in the Macedonian labor market is the Law on Private Employment Agencies that regulates the conditions and method of establishing temporary employment agencies, as well as the conditions and method for temporary employment to perform temporary work with another employer, in order to prevent the gray economy and regulate the labor-legal status of these people (Law on Private Employment Agencies, 2018).

Also, the Law on Employment of Disabled Persons regulates the special conditions for establishing companies that employ disabled persons, the conveniences that those persons have during employment, and the rights of persons with disabilities are equalized, regardless of whether they work in disabled enterprises or outside them (Law on Employment of Disabled Persons, 2000).

Within the framework of the labor legislation in the Republic of North Macedonia, the Law on Records in the Field of Labor also operates, which regulates the establishment of records in the field of labor and the way of keeping them (Law on Records in the Field of Labor, 2004), as well as the Law on Employment and Insurance Against Unemployment, Law on the Employment and Work of Foreigners, Law on the Internship, and other laws

(Law on Employment and Insurance Against Unemployment, 2019; Law on the Employment and Work of Foreigners, 2015; Law on the Internship, 2019).

On the other hand, from an institutional point of view, several types of institutions form the labor market in the Republic of North Macedonia. The creator of the labor policies in our country is the Ministry of Labor and Social Policy (Ministry of Labor and Social Policy of the Republic of North Macedonia, <https://www.mtsp.gov.mk>). The institution implementing the policies, on the other hand, is the Employment Service Agency (Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia, <https://av.gov.mk/home.nsp>), which keeps records of the unemployed (that is, the supply of labor) and the existing unfilled positions for new employment (that is, the demand for labor). With that, it has the role of “labor exchange market”. In addition, trade unions are also an active actor in the labor market in Macedonian economy, but they are only representatives of employed persons. Trade unions protect the interests and defend the rights of employees, sometimes (not rarely) to the detriment of the unemployed (Federation of Trade Unions of Macedonia, <https://ssm.org.mk/en/about-us>). Because, the more rights there are for employees, the less opportunities there are for the unemployed to be employed. Unemployment rights are barriers to entry into the labor market for the unemployed (as long as they are unemployed).

In the institutional structure of the labor market in the Republic of North Macedonia, the chambers of commerce, which in turn are representatives of the employers, have an appropriate role (Economic Chamber of North Macedonia, <https://www.mchamber.mk/default.aspx?mid=1&lng=2>). It is not the only function of the chambers, but their mediation in relations with the supply of labor and with the Government (as a third party – regulator), is an important lever in the complex constellation of the labor market (Government of the Republic of North Macedonia, <https://vlada.mk/?ln=en-gb>). In that sense, the so-called social dialogue is formed in the relations between the mentioned three parties - the trade unions, the chambers and the Government - as one of the forms through which every modern market economic system pulsates. The results of their “dialogues” (or collective negotiations) are translated into collective agreements, which, in turn, are part of the framework in which the labor market functions in Macedonian economy.

The social dialogue in the Republic of North Macedonia is established and functions on two levels: tripartite and bipartite level. The Law on Labor Relations provides the basis for the establishment of the Economic and Social Council and determines its competences.

THE MOST SIGNIFICANT CHARACTERISTIC OF MACEDONIAN LABOR MARKET UNTIL TODAY

The labor market in the Republic of North Macedonia is characterized by several aspects. It is fundamental that we are talking about its imbalance, which is actually just a different (i.e. «professional») way of saying that there is unemployment in the country. Because if the labor market is in equilibrium, it means that there is no difference between the supply and demand for labor. But this way, because the supply of labor is greater than the demand, the labor market in Macedonian economy is unbalanced.

In addition to this characteristic, the labor market in the Republic of North Macedonia has other characteristics. Namely, first, it is about its relative rigidity, that is, inflexibility. Market flexibility is a term that refers to the speed with which a market comes from a state of disequilibrium to equilibrium. That speed depends on several reasons, from which follows the different degree of flexibility of different types of markets. In general, the capital market is the most flexible, followed by the goods and services market, and the labor market is the most inflexible. The relatively lower flexibility of the labor market results, first of all, from the specificity of the subject of exchange, i.e. from the fact that the workforce consists of people who have their own understandings, prejudices, habits, as well as social and other life needs. Therefore, wages, i.e. the price of labor power, is a category that cannot change as simply and quickly as the price of a product or service, or of capital. Furthermore, another important reason for the relative inflexibility of the labor market is the qualifications of the workers, which do not change either easily or quickly. It determines that, when there is a discrepancy between the qualification structure of labor supply and the qualification structure of labor demand, their matching cannot be achieved either easily or quickly, which would solve the problem of structural unemployment. A third reason for the inflexibility of the labor market is the norms and provisions of the labor legislation, in terms of how much it protects employees from dismissal, or to what extent it (does not) allow temporary employment, part-time employment, etc. The greater the protection of the rights of employees, the lower the flexibility of the labor market, and the greater the privilege of the employed in relation to the unemployed, and the problem of unemployment is more difficult.

In one analysis that compares the employment protection legislation in the countries of Southeast and Eastern Europe, it is concluded that, after the legal changes, the Republic of North Macedonia has a more liberal regulation of the labor market than the average of the countries of Southeast and Eastern Europe. However, the relative inflexibility of the labor market rema-

ins. Second, wage determination in the private sector is decentralized at the enterprise and employee level (although there are unions as well as collective agreements), which is the opposite of the public sector. Third, the average amount of wages in the Republic of North Macedonia is not considered as a big obstacle for new employment, but the contributions from wages, which include personal tax, health insurance, pension insurance and other fees, are an obstacle. In that sense, the analysis of Eurostat data for a certain number of countries shows that in the Republic of North Macedonia the share of social contributions and taxes in the total labor costs is high, i.e. is higher than the countries of Southeast and Eastern Europe, while the net wages of employees are relatively low. Thus, the total wages, that is, the total price of labor in the Republic of North Macedonia, is relatively high, and the standard of living is low. Relative means - in comparison with the average productivity (the average performance per unit of time) of labor. In fact, in the Republic of North Macedonia, the average, and of course the minimum (guaranteed) net wages are low in relation to the cost of living, but the gross wages are high compared to the average labor performance. According to the data of the State Statistics Office in the Republic of North Macedonia published in 2022, about half (47.7%) of the employees in Macedonian economy receive salaries up to the level of the minimum (guaranteed) salary, which in 2022 was 18,000 denars (300 euros) per month. According to the data of the State Statistics Office, the average monthly paid net salary per employee, in December 2022, was 34,364 denars (555 eur) (State Statistical Office, 2023). The value of the Macedonian minimum union basket in December 2022 was 51,235 denars (827 eur). When that amount is compared with the average salary in the Republic of North Macedonia, which in the same period amounted to 34,364 denars (555 eur), it follows that every family in the Republic of North Macedonia in which there is one employee with an average salary and no other income, could satisfy only two thirds of the costs of the minimum basket (Federation of Trade Unions of Macedonia, 2023). So, until labor productivity in the Republic of North Macedonia is not improved, poverty will not be solved in reality.

The inflexibility of the labor market is rightly considered one of the generators of high unemployment in the Republic of North Macedonia. In that sense, in order to increase the engagement of the unemployed for employment or self-employment, in accordance with the policy of strengthening active measures to encourage employment, the duration of the period during which the unemployed receive monetary compensation has been reduced. That change is in order for the compensation to fulfill its basic role – providing social support to the unemployed during the period of transit from one

workplace to another. Of course, that expectation is realistic only if the creation of new jobs is accelerated through the revival of economic activities.

The unemployment rate in the Republic of North Macedonia in 2022 was 14.3% and it was primarily structural, but also cyclical. From the aspect of the age structure of unemployment in the Republic of North Macedonia, it follows that almost one third (28.3%) of the unemployed in Macedonian economy today are young people. The structure of the unemployed according to the level of education shows that the largest participation is held by persons without education and with primary education. If people with incomplete secondary education are added to them, together they make up more than half (67.5%) of the unemployed. The structure of the unemployed in the Republic of North Macedonia by gender shows that the participation of the female population is 51.3% in the total unemployment. According to nationality, the most unemployed are Macedonians. The last structural characteristic is according to the waiting time for a job, and it shows that unemployed persons retain that status for a relatively long period of time, which speaks of the economic and social dimensions of the problem. It is related to the fact that young people in the Republic of North Macedonia with secondary and higher education have a hard time finding their first job (Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia, 2023).

Finally, there is another important aspect that influences, and increasingly strongly, the characteristics of the labor market in the Republic of North Macedonia, as well as the profile (structure) of unemployment. Namely, despite the persistently high unemployment rate in the country, especially in recent years, employers persistently «complain» that they cannot find labor for employment. Sometimes even for a relatively higher salary (of course, for the conditions in Macedonian economy). Moreover, this situation is especially present for some types of qualifications that are required as employment in the business sector. For example, workers in industry with intermediate qualifications (welders, «machine» workers, bakers, locksmiths, fitters, etc.). These specificity, since it is a market (of labor), quite logically has its own effect on the price of labor according to different qualifications. For example, the lowest monthly salaries, or per diems, which are actually paid to workers with some qualifications who, otherwise, in the nomenclature (and also in the opinions of citizens), are included in «medium qualifications», are several times higher than the salaries of a large number of employees who have high, or very high (formal) qualifications. Some employees «with a high school diploma» or «with a trade» in the Republic of North Macedonia are paid double or even more than some employees «with a university degree» or even «with a master's degree». But once again, it should not be surprising at all, because it is a market, and on

it the price is formed depending on the supply and demand, so let it be for the good called labor force.

CONCLUSION

We can conclude from this paper that the unemployment affects individuals, families and the whole society, causing significant costs for the individual as well as economic and social costs for the whole country. As a development resource, the unengaged human capital conditions a lower GDP than the potential one, that is, a loss that cannot be compensated. Secondly, the problem with the large outflow of professional staff abroad is also serious. This means that investments in the education of that staff are not reflected in the national economy. Thirdly, unemployment also creates lower revenues in the budget, due to unpaid taxes and contributions that would be paid by people if they were employed, as well as other revenues from the greater volume of economic activities. Fourth, unemployment also increases budget expenditures, in two ways: through an increase in social transfer expenditures that provide an subsistence minimum for the unemployed, and through an increase in the costs of solving other social (deviant) phenomena that unemployment creates.

The basic legal framework that regulates the Macedonian monetary system consists of the Law on Labor Relations, and the most important institutions on the Macedonian labor policy are: the Ministry of Labor and Social Policy, the Employment Service Agency, the Trade Unions, and The Chambers of Commerce.

If the rate and structural characteristics of the unemployed in Macedonian economy are seen as a whole, we can conclude that it means that every third citizen of the Republic of North Macedonia who is of working age is unemployed, most of the time he is a young person (up to 30 years old), has primary or secondary education, and at least one is waiting for employment or more years. To that should be added the enormously large number of "hidden unemployed", that is to point out once again the fact that in the state and public administration in the Republic of North Macedonia a much larger number of people are employed than (effectively) required. Finally, when the number of pensioners and children (below working age, i.e. dependents) is added, it becomes clearer why the Republic of North Macedonia is an underdeveloped country with a very low level of average living standards. We can conclude that a lot of economic measured (both on short and long time period) should be taken in the future period in our country in order to reduce this structural problem of unemployment.

REFERENCES

1. Economic Chamber of North Macedonia, <https://www.mchamber.mk/default.aspx?mid=1&lng=2>, Accessed at 17.4.2023 in 13:00.
2. Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia, <https://av.gov.mk/home.nspx>, Accessed at 17.4.2023 in 12:00.
3. Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia, <https://av.gov.mk/nevrabotnost.nspx>, Accessed at 21.4.2023 in 15:00.
4. Federation of Trade Unions of Macedonia, <https://ssm.org.mk/en/about-us>, Accessed at 17.4.2023 in 13:00.
5. Federation of Trade Unions of Macedonia, <https://www.ssm.org.mk/mk/ekonomija/minimalna-sindikalna-koshnica>, Accessed at 21.4.2023 in 13:00.
6. Government of the Republic of North Macedonia, <https://vlada.mk/?ln=en-gb>, Accessed at 17.4.2023 in 14:00.
7. Law on Employment and Insurance Against Unemployment (“Official Gazette of the Republic of Macedonia” nos. 37/1997, 25/2000, 101/2000, 50/2001, 25/2003, 37/2004, 4/2005, 50/2006, 29/2007, 102/2008, 161/2008, 50/2010, 88/2010, 51/2011, 11/2012, 80/2012, 114/2012, 39/2014, 44/2014, 113/2014, 56/2015, 129/2015, 147/2015, 154/2015, 27/2016, 119/2016, 21/2018 and 113/2018 and “Official Gazette of the Republic of North Macedonia” nos. 124/2019, 103/2021 and 274/2022).
8. Law on Employment of Disabled Persons (“Official Gazette of the Republic of Macedonia” nos. 44/2000, 16/2004, 62/2005, 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129/2015, 147/2015, 27/2016 and 99/2018 and “Official Gazette of the Republic of North Macedonia” no. 103/2021).
9. Law on Labor Relations („Official Gazette of the Republic of Macedonia” No. 62/2005, 106/2008, 161/2008, 114/2009, 130/2009, 149/2009, 50/2010, 52/2010, 124/2010, 47/2011, 11/2012, 39/2012, 13/2013, 25/2013, 170/2013, 187/2013, 113/2014, 20/2015, 33/2015, 72/2015, 129/2015, 27/2016 and 120/2018 and „Official Gazette of the Republic of North Macedonia” No. 110/2019, 267/2020, 151/2021 and 288/2021).
10. Law on Private Employment Agencies (“Official Gazette of the Republic of Macedonia” No.113/2018 and “Official Gazette of the Republic of North Macedonia” No.18/2020).
11. Law on Records in the Field of Labor (“Official Gazette of the Republic of Macedonia” nos. 16/2004, 102/2008, 17/2011, 166/2012, 11/2013 and 147/2015 and “Official Gazette of the Republic of North Macedonia” no. 18/2020).
12. Law on the Employment and Work of Foreigners (“Official Gazette of the Republic of Macedonia” no. 217/2015 and “Official Gazette of the Republic of North Macedonia” no. 163/2021).
13. Law on the Internship („Official Gazette of the Republic of North Macedonia” no. 98/2019 and 103/2021).
14. Ministry of Labor and Social Policy of the Republic of North Macedonia, <https://www.mtsp.gov.mk>, Accessed at 17.4.2023 in 11:00.
15. State Statistical Office of the Republic of North Macedonia, <https://www.stat.gov.mk>, Accessed at 21.4.2023 in 14:00.
16. State Statistical Office of the Republic of North Macedonia, Labor Force Survey 2017”, Skopje, 2017, pp.11-22.
17. Todorova S., Uzunov V., Petrevska B., (2018), “Applied Economy”, Cultura, Skopje, 2018, 327 - 345.

UPRAVLJANJE PROMENAMA I PRIMENA LEAN KONCEPTA U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA U AKTUELNIM USLOVIMA

Marko Janačković¹, Ivan Mihailović²

SAŽETAK

U eri velikih promena na globalnom tržištu, mala i srednja preduzeća su vrlo često prinuđena da menjaju način razmišljanja kako bi se bolje prilagodila trenutnim okolnostima i bila konkurentna. Ostvarenje njihovih strateških ciljeva u datim okolnostima iziskuje upravljanje promenama unutar njih samih. Značajan broj malih i srednjih preduzeća je primenio koncept Lean menadžmenta u svrhu prevazilaženja poslovnih izazova i poboljšanja svoje globalne pozicioniranosti. Uprkos tome, stepen implementiranja ove poslovne filozofije u ovim preduzećima nije na onom nivou kao u velikim preduzećima. Za tako nešto, neophodna je veća državna podrška i bolje razumevanje ključnih faktora koji su jedinstveni u svakom području njihovog poslovanja. Težište rada je analiza zastupljenosti lean koncepta u poslovnoj praksi malih i srednjih preduzeća u svetskim okvirima u skladu sa trenutno raspoloživom literaturom. Rad ima za cilj da na osnovu sagledane analize, identifikuje ključne faktore uspeha Lean filozofije u poslovanju malih i srednjih preduzeća, kao i poteškoće na koje ona nailaze u procesu njenog implementiranja.

KLJUČNE REČI: *upravljanje promenama, mala i srednja preduzeća, Lean filozofija, faktori uspeha Lean koncepta.*

ABSTRACT

In the era of major changes in the global market, small and medium-sized enterprises are very often forced to change their way of thinking in order to better adapt to current circumstances and be competitive. Achieving their strategic goals in given circumstances requires managing changes within themselves. A significant number of small and medium-sized enterprises have

1 dr Marko Janačković, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola, Leskovac, e-mail: janackovic.marko@gmail.com

2 dr Ivan Mihailović, Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek Visoka poslovna škola, Leskovac, e-mail: mihailovic.ivan@vpsle.edu.rs

applied the concept of Lean management in order to overcome business challenges and improve their global positioning. Despite this, the degree of implementation of this business philosophy in these companies is not at the same level as in large companies. For such a thing, greater state support is necessary, and a better understanding of the key factors that are unique in each area of their business. The focus of the work is the analysis of the representation of the lean concept in the business practice of small and medium-sized enterprises in the world framework in accordance with the currently available literature. The aim of the paper is to identify the key success factors of the Lean philosophy in the business of small and medium-sized enterprises, as well as the difficulties they encounter in the process of its implementation, based on the analyzed analysis.

KEY WORDS: *change management, small and medium enterprises, Lean philosophy, success factors of the Lean concept.*

UVOD

Živimo u vremenu u kojem se stvari mnogo brže odvijaju nego ranije. Najnovija dostignuća i izumi su osnovni pokretači brzog menjanja dosadašnjih načina rada preduzeća. U takvim okolnostima, njihov opstanak i dalji napredak na globalnom tržištu će zavisi od toga koliko troše postojeće resurse. Njihova konkurentska pozicija na tržištu na kojem posluju direktno će biti ugrožena ukoliko se previše oslanjaju na sopstvene resurse. Kako ne bi došla u takvu situaciju, preduzeća se odlučuju da sprovedu izvesne promene unutar njih samih. Te promene se takođe javljaju i kao posledica uticaja faktora koji se nalaze van okruženja samog preduzeća. U početku, izvesno preduzeće neće trpeti posledice promena koje se odvijaju kod njegovih konkurenata. Tu se misli na promene u tehnologijama, metodama i načinima organizacije rada i dr. Međutim, ukoliko ono ignoriše te promene kod konkurentskih preduzeća u dužem periodu, može doći u poziciju da ugrozi svoje funkcionisanje. Eksterne promene su stvaraoci promena na unutrašnjem planu. Zahvaljujući unutrašnjim promenama, stvara se podno tlo za lakše i brže prilagođavnje preduzeća promenama u spoljašnjem okruženju. Najpotpuniju definiciju upravljanja promenama izneo je Berns (2009). Po njemu, upravljanje promenama predstavlja vid transformacije organizacije iz sadašnjeg u željeno buduće stanje, i obuhvata sve mere i aktivnosti koje iniciraju promene u strukturama, strategijama, procesima i obrascima ponašanja (Berns, 2009).

U sadašnjem trenutku, prepoznato je da sektor malih i srednjih preduzeća ima značajnu ulogu u očuvanju vitalnog funkcionisanja jedne nacionalne ekonomije. Za njih je od suštinske važnosti da odaberu pogodan model koji će im omogućiti da nastave sa svojim poslovanjem u izmenjenom

globalnom okruženju. Misli se na model koji će uz pomoć određenih tehnika i alata doprineti postizanju efikasnosti procesa. U skladu sa time, u poslednje vreme sve veći broj malih i srednjih preduzeća na planetarnom nivou primenjuje Lean koncept. Reč je o konceptu koji se već godinama unazad široko primenjuje u poslovanju velikih proizvodnih preduzeća. Najjednostavnije rečeno, Lean koncept je način razmišljanja u poslovanju koji obuhvata primenu procedura i principa u svrhu minimiziranja otpada unutar proizvodnih sistema i maksimiranja produktivnosti (Diann, 2023). Ona preduzeća u kojima je veći stepen Lean implementacije se lakše prilagođavaju promenama u okruženju. Zapravo, reč je o preduzećima koja spremnije prihvataju nastale promene i reaguju na njih mnogo brže nego ranije.

Veoma je važno identifikovati faktore koji pokreću ili ometaju uspešnu primenu Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Na osnovu obimne naučne građe, ustanovljeno je da su najznačajniji faktori koji utiču na implementiranje Lean filozofije u ovim preduzećima: (1) podrška i posvećenost najvišeg menadžmenta; (2) upravljanje projektom i planiranje; (3) upravljanje promenama i organizaciona kultura; (4) veštine i stručnost; (5) stavovi zaposlenih; (6) efikasna komunikacija na svim nivoima unutar preduzeća; (7) obuka i obrazovanje; (8) resursi i organizacione mogućnosti; (9) usvajanje mekih praksi i dobrih Lean alata; (10) poslovni plan i jasna vizija; (11) aktivno, strateško i vizionarsko vođstvo; (12) izbor projekta i njegovo sprovođenje i (13) praćenje projekta i evaluacija učinka.

Imajući u vidu prethodno navedeno, rad je strukturiran na sledeći način: nakon uvodnih razmatranja, u prvom delu rada dat je osvrt na raniju istraživačku literaturu u kojoj se obrađivala ova problematika. Drugi deo rada čini njegovu suštinu. U njemu je izučavana filozofija Lean koncepta i njegova primena u malim i srednjim preduzećima, uz uvažavanje ograničenja sa kojima se ona susreću i pokretačke faktore primene ovog koncepta. U poslednjem delu rada data su zaključna razmatranja.

PREGLED LITERATURE

Oblavljajući poslovne aktivnosti, mala i srednja preduzeća se svakodnevno susreću sa izazovima koji se tiču njihovog opstanka i ostvarivanja zadovoljavajuće produktivnosti i profitabilnosti. Zapravo, ona tragaju za rešenjima koja će im pružiti preko potrebnu stabilnost i solventnost u nestabilnom poslovnom ambijentu. Ovim pitanjem se bavila i akademska zajednica u svojim istraživačkim studijama. Lean koncept je široko razmatran u njima u kontekstu poslovanja velikih preduzeća. To nije slučaj sa njegovom primenom u malim i srednjim preduzećima o čemu će biti više reči u nastavku rada.

U radu (Soares da Silva et al., 2019) se sagledava primena Lean koncepta u poslovanju malih i srednjih proizvodnih preduzeća u državi Amazonas u Brazilu. Za potrebe istraživanja, analizirana je primena Lean koncepta u sedamdeset i pet malih i srednjih preduzeća koja se nalaze u ovom delu zemlje. Reč je o preduzećima koja se bave pretvaranjem sirovina u finalni proizvod ili za neku drugu prerađivačku industriju. Dobijeni rezultati u radu su ukazali na nedovoljnu primenu ove metode od strane ovih preduzeća. Kao ključni razlozi navode se: (1) slabo razumevanje primene Lean alata; (2) usvajanje pogrešnih radnji koje mogu prouzrokovati značajne količine otpada; (3) nedovoljna obučenost kadrova koji će raditi na primeni Lean koncepta i preterano oslanjanje na lica sa strane u tom pogledu; (4) nedovoljna angažovanost svih na širenju pozitivnih signala koje sa sobom donosi primena Lean tehnike.

Razmatranje značaja usvajanja Lean koncepta u poboljšanju performansi srednjih proizvodnih preduzeća je težište naredne istraživačke studije (Saini, Singh, 2022). U radu se analizira primena ovog koncepta u poslovnim aktivnostima preduzeća sa njihovim dobavljačima na području severne Indije. Rezultati u radu su ukazali na pozitivne impulse koje je sa sobom donela primena ove tehnike. Misli se na poboljšanje odnosa između preduzeća i njihovih dobavljača i ukupnog učinka samih preduzeća.

Ispitivanje karakteristika Lean koncepta i mogućnosti njegove primene u multinacionalnim preduzećima koja se bave poslovima osiguranja u Kolumbiji je predmet razmatranja naredne istraživačke studije (Diaz, 2015). Sledeća istraživačka studija (Das, Das, 2023) opisuje ulogu malih i srednjih preduzeća na tlu Indije. U njoj je naglašeno da su ova preduzeća ostala konkurentna na indijskom tržištu zahvaljujući primeni Lean koncepta u svom poslovanju. U radu je testirano nekoliko Lean pristupa kao što su: mapiranje toka vrednosti, Kanban, optimizacija rasporeda i dr. Rezultati u radu su ukazali da je primena ovih pristupa pomogla preduzećima da unaprede svoje procese i postignu bolje poslovne rezultate.

Sledeća istraživačka studija (Tanasić et al., 2019) analizira potencijale primene Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima i prepreke na koje ona nailaze tokom njegovog implementiranja. U radu je zaključeno da su mala i srednja preduzeća unapredila proizvodne procese zahvaljujući primeni određenih Lean alata i tehnika. Tu se prevashodno misli na Kaizen aktivnosti. Osim toga, autori sugerišu da pomenuta grupacija preduzeća treba da nastavi sa primenom ovih tehnika i u narednom periodu, bez obzira na ispoljene manjkavosti u pogledu ograničenih resursa.

Analiza mogućnosti primene Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima i ograničenja sa kojima se ona susreću je fokus sledeće istraživačke studije (Mahadevan et al., 2023). U radu je istaknuto da je ova grupacija

preduzeća veoma ranjiva na dešavanja u okruženju. Kako bi lakše podnela pristiske koje nameće konkurencija, autori sugerišu da ova preduzeća moraju da uvedu Lean koncept. Da bi se to ostvarilo, ona moraju da ispune određene uslove kao što su: propisana veličina radnog prostora, nedovoljan pristup kapitalu, raspolaganje i upotreba mašina u obavljanju osnovne delatnosti i dr.

Naredna istraživačka studija (Qureshi et al., 2022) ispituje efekte primene Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Za njih je od suštinske važnosti da kontrolišu ključne faktore uspeha u procesu primene Lean koncepta. Autori su koristili interpretativno strukturalno modeliranje (engl. *Interpretive structural modeling* – ISM) kako bi identifikovali odnose na relaciji preduzeće - spoljašnje okruženje. Rezultati do kojih su došli ukazuju da ključnu ulogu u implementiranju Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima imaju: njihova finansijska mogućnost, održivost proizvodnog sistema i angažovanost kadrova koji u njima radi.

Sagledavanje mogućnosti za primenu Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima je fokus sledeće istraživačke studije (Yi Huang et al., 2022). U njoj je razvijen model implementacije Lean koncepta u pet faza. Osim toga, istaknuto je da ključnu ulogu u tome imaju podrška menadžmenta i primenjena tehnika za poboljšanje u vidu mape toka vrednosti. Zahvaljujući njima postignuta su značajna poboljšanja kod deset iznetih rešenja.

Procena nivoa znanja i implementacije Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima na tlu Hrvatske je predmet razmatranja sledeće istraživačke studije (Čalopa et al., 2020). U radu je uz pomoć klaster analize izvršena analiza podataka o trideset i pet hrvatskih kompanija. Rezultati dobijeni primenom navedene metodologije ukazuju da je polovina ispitanih kompanija primenila Lean koncept. Osim toga, rezultati sugerišu da nijedna priredna delatnost nije bila dominantna u vezi primene Lean koncepta.

Analiziranje nivoa primene Lean koncepta u malim i srednjim proizvodnim preduzećima u Jordanu je težište naredne istraživačke studije (Al-Hyari, 2020). Za potrebe istraživanja, prikupljeni su podaci od 278 malih i srednjih proizvodnih preduzeća uz pomoć tehnike anketnog upitnika. Model strukturalnih jednačina je korišćen u svrhu ispitivanja odnosa između navedenih preduzeća. Dobijeni rezultati pokazuju da su performanse malih i srednjih preduzeća u direktnoj vezi sa primenjenom Lean tehnikom. Misli se na tehnike upravljanja totalnim kvalitetom i upravljanja ljudskim resursima.

Ispitivanje faktora koji utiču na primenu udružene Lean tehnike i zelene prakse u malim i srednjim proizvodnim preduzećima u Indiji je srž sledeće istraživačke studije (Thanki, Thakkar, 2018). U radu su za potrebe analize korišćeni modeli interpretativnog strukturalnog modeliranja i model inter-

pretativnog rangiranja. Dobijeni rezultati su pokazali da je vladina podrška faktor koji je najviše uticao na primenu Lean-green koncepta u indijskim malim i srednjim preduzećima.

Sagledavanje prepreka na koje nailazi primena Lean koncepta u malim proizvodnim preduzećima je predmet analize naredne istraživačke studije (Belhadi, Touriki, 2017). Za potrebe analize odnosno određivanja značaja pojedinih prepreka, korišćena je integrisana fuzi analitička hijerarhijska procesna tehnika. Rezultati rada ukazuju na to da su ključne prepreke za primenu Lean koncepta u navedenim preduzećima: nedovoljno učešće menadžmenta, nepostojanje metodologije koja će biti prilagođena Lean tehnici, kratkoročno posmatranje, prisutnost straha kod zaposlenih i njihov otpor promenama, nedovoljno razumevanje funkcionisanja Lean koncepta.

Naredna istraživačka studija je analizirala dostupnu literaturu o globalnim izazovima sa kojima se suočava sektor malih i srednjih preduzeća (Naradda Gamage et al., 2020). Na bazi sagledanih istraživačkih radova autori su došli do spoznaje da je sektor malih i srednjih preduzeća sve više pogođen globalnim izazovima kao što su: globalna tržišna konkurencija, promene u navikama potrošača, teroristički aktovi na globalnom nivou, trgovinski ratovi, verski sukobi. Pored toga, oni navode da ključnu ulogu u opstanku malih i srednjih preduzeća imaju određene strategije koje se odnose na: istraživačko-razvojne aktivnosti, tehnološke inovacije, širenje partnerstava, sticanje veština koje će doneti preimućstvo u globalnoj tržišnoj utakmici i dr.

Ispitivanje generalnih obeležja sektora malih i srednjih preduzeća i mogućnosti primene Lean koncepta u njihovom poslovanju je predmet preispitivanja sledeće istraživačke studije (Moeuf et al., 2015). Rad proučava osobine ove grupacije preduzeća na globalnom nivou i potencijalne smetnje na koje nailaze tokom implementiranja Lean koncepta. U radu je istaknuto da u malim i srednjim preduzećima postoje izvesni otpori uvođenju principa na kojima počiva Lean koncept. Tu se pre svega misli na: (1) manjak resursa; (2) kratkoročni fokus i nedostatak odgovarajuće metodologije; (3) izostanak stručnosti osoblja koje u njima radi; (4) nedovoljna sposobnost donošenja ispravnih odluka.

Sagledavanje uticaja Lean koncepta na ukupne učinke malih i srednjih preduzeća u pokrajini Grand Kazablanka u Maroku je težište naredne istraživačke studije (Benhrimida, Dekkaki, 2018). Za potrebe istraživanja korišćena je tehnika anketnog upitnika. On je podeljen zaposlenom osoblju trideset jednog preduzeća, koja su locirana u regionu Grand Kazablanka. Rezultati dobijeni primenom navedene metodologije ukazuju na umerenu spremnost preduzeća za usvajanje Lean koncepta. Tome najviše doprinose stavovi zaposlenih u preduzećima koji se u značajnoj meri protive uvođenju

Lean koncepta. Pored toga, kod većine preduzeća ne postoji jasna vizija, nedovoljna obučenost, posvećenost osoblja na primeni novog modela poslovanja, kao i održivost preduzetih akcija u dužem periodu.

Razmatranje osnovnih postulata na kojima počiva Lean koncept i njegova zastupljenost u malim proizvodnim preduzećima na tlu Rusije je predmet sledeće istraživačke studije (Golubenko et al., 2017). U radu je opisan stepen primene Lean koncepta u malim proizvodnim preduzećima i ograničenja na koja nailaze tokom njegove upotrebe. Zaključak koji su autori doneli nedvosmisleno ukazuje na nedovoljnu primenljivost Lean koncepta u malim proizvodnim preduzećima. To se može objasniti činjenicom da je u njima nedovoljno razvijena sposobnost komuniciranja između zaposlenih lociranih na različitim hijerarhijskim nivoima i sa eksternim okruženjem. Pored toga, u njima su prisutne loše navike zaposlenih, odsustvo motivacije za promene i zajedničkih uverenja o uvođenju novog načina poslovanja.

Sagledavanje faktora koji utiči na primenu Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima prehrambene industrije u pokrajini Kuzestan u severozapadnom delu Irana je težište naredne istraživačke studije (Molla et al., 2019). Za potrebe analize, korišćene su tehnike korelacione i regresione analize. Uzorak ispitanika su činili menadžeri malih i srednjih preduzeća u navedenom regionu. Rezultati dobijeni primenom korelacione analize su pokazali postojanje pozitivne veze između sledećih promenljivih: istrajnost menadžmenta, uključenost zaposlenih, prisutnost timskog rada, veća angažovanost u domenu upravljanja ljudskim resursima. Na drugoj strani, podaci dobijeni primenom regresione analize su pokazali da najveći efekat na implementiranje Lean koncepta imaju sledeće promenljive: upravljanje odnosima sa potrošačima, jačanje uloge zaposlenih i upravljanje ljudskim resursima.

PROMENE I LEAN FILOZOFIJA U MALIM I SREDNJIIM PREDUZEĆIMA

Razvoj kapitalističkog sistema kroz istoriju je imao trnovit put i doživljavao je značajne promene. Najvidljivije su bile one u domenu proizvodnje i zapošljavanja. Primena sistema kliznih mašina u proizvodnom procesu od strane Henri Forda je događaj koji je obeležio uspon velikih preduzeća. Sa rastom masovne proizvodnje, ekonomska moć malih preduzeća (proizvodnja, zaposlenost i dodata vrednost) je slabila. Takva situacija je bila sve do kraja 70-ih godina prošlog veka kada je broj malih preduzeća počeo da raste širom sveta (Zhou, 2023). Tome je doprinelo osavremenjivanje metoda rukotvorina koji je sve više korišćen u poslovnim aktivnostima malih i srednjih preduzeća. Da bi bolje razumeli suštinu primene Lean koncepta u malim i

srednjim preduzećima, neophodno je prethodno objasniti po čemu se ovaj koncept razlikuje od fordističkog koncepta (Tabela 1).

Tabela 1. Poređenje Lean i Fordističke proizvodnje

Fordistička proizvodnja	Lean proizvodnja
Ekonomija obima	Ekonomija prilika
Standardni proizvodi	Različiti proizvodi
Detaljna podela poslovanja	Timski rad i veština
Niska cena, kvalitet nakon proizvodnje	Predprodukcija sa manjim troškovima
Vertikalna integracija	Kvalitet
Split dizajn inženjering	Poboljšanje lanca snabdevanja
Dug ciklus proizvoda	Konkurentni inženjering
Konfliktni industrijski odnosi	Paralelni ciklus proizvoda
Centralna uprava	Usklađivanje industrijskih odnosa

Izvor: *Turi et al., 2015.*

Ključna razlika između fordističke i Lean proizvodnje je u načinu tretiranja resursa koji su neophodni za njihovo pokretanje. Za razliku od fordističke proizvodnje koja se zasniva na što većoj upotrebi resursa, Lean koncept pribegava racionalizaciji njihovog korišćenja. Lean koncept stremi ka postizanju savršenstva u proizvodnji, što je jedno od njegovih osnovnih obeležja.

Uprkos činjenici da je Lean koncept nastao u Japanu sredinom XX veka, značajan doprinos njegovom nastanku i kasnijem utemeljenju dali su i predstavnici škole menadžmenta Ford, Fajol, Tejlor, Gilbert, kao i rani ruski teoretičari poput Gasteva. Ovaj poslednji je poznat po tome što je razvio teoriju humane mašine koja je bila slična Lean konceptu (Smirnov, Sorokin, 2022). Gasteovi postulati (ideja o vizuelizaciji procesa, princip uske baze i dr.) su kasnije bili predmet ispitivanja u proizvodnoj praksi Japana.

U današnje vreme, mala i srednja preduzeća imaju sve značajniju ulogu u kreiranju privrednog ambijenta jedne zemlje. Njega čine različiti sektori, pri čemu su neki od njih dinamičniji od drugih. Ta njihova različitost potiče od različitog proizvodnog kapaciteta. Mala i srednja preduzeća ne samo da čine okosnicu modernih nacionalnih ekonomija, već su i ključni izvor otvaranja novih radnih mesta (Steinerowska-Streb, Glod, 2022). Najnoviji podaci ukazuju da je u 2021. godini bilo 332,9 miliona malih i srednjih preduzeća u svetu, i da je u njima bilo zaposleno više od 50% svetske populacije (Clark, 2022). Ovaj sektor sve više dobija na značaju sa rastom bogatstva zemalja. On učestvuje u stvaranju gotovo 40% svetskog bruto domaćeg proizvoda. U njima egzistira privredni ambijent zasnovan na zdravoj kon-

kurenciji i dobrom kreditnom ekosistemu koji pogoduju razvoju sektora malih i srednjih preduzeća (Mahadevan, Chejarla, 2023).

Pokušaji definisanja malih i srednjih preduzeća datiraju još od davnina i dovode se u vezu sa karakteristikama društava. U nekim društvima su promene više dolazile do izražaja, dok su u drugim manje. Ta činjenica se odrazila na različito tumačenje fenomena malih i srednjih preduzeća. Pored toga, značajnu ulogu u tome imaju i kvalitativni i kvantitativni kriterijumi čija je brojnost velika. Pomenućemo neke od njih: (1) broj zaposlenih u preduzeću; (2) veličina bilansa preduzeća; (3) godišnji promet preduzeća; (4) kriterijum nezavisnosti preduzeća. Na nivou Evropske Unije, bliže definisanje malih i srednjih preduzeća je ustanovljeno početkom 2005. godine. U okviru toga, predviđena je klasifikacija malih i srednjih preduzeća na: mikro, mala i preduzeća srednje veličine. U nastavku rada (Tabela 2) dato je bliže objašnjenje podele malih i srednjih preduzeća na nivou zemalja Evropske Unije imajući u vidu napred navedene kriterijume.

Tabela 2. Kriterijumi diferencijacije malih i srednjih preduzeća u zemljama Evropske Unije

<i>Kriterijumi</i>	<i>Mikro preduzeće</i>	<i>Malo preduzeće</i>	<i>Srednje preduzeće</i>
<i>Broj zaposlenih</i>	<i><10</i>	<i><50</i>	<i><250</i>
<i>Godišnji neto prihod od prodaje</i>	<i>≤ 2 miliona</i>	<i>≤ 10 miliona</i>	<i>≤50 miliona</i>
<i>Godišnji finansijski bilans</i>	<i>≤ 2 miliona</i>	<i>≤10 miliona</i>	<i>≤43 miliona</i>

Izvor: Prilagođeno prema: Annual Report on European SMEs 2020/2021.

Na osnovu podataka iz prethodne tabele, jasno se vidi da u mikro preduzeća spadaju ona koja ispunjavaju sledeće kriterijume: (1) da imaju manje od 10 zaposlenih; (2) godišnji promet do 2 miliona evra, i (3) da imaju bilansnu vrednost koja ne prelazi 2 miliona evra godišnje. Dalje, u kategoriju malih preduzeća se ubrajaju ona koja zadovoljavaju sledeće kriterijume: (1) broj zaposlenih u njima je manji od 50; (2) godišnji promet nije veći od 10 miliona evra, i (3) bilansna vrednost je manja od 10 miliona evra na godišnjem nivou. Najzad, u grupaciju srednjih preduzeća spadaju ona koja ispunjavaju sledeće kriterijume: (1) broj zaposlenih u njima je manji od 250; (2) da imaju godišnji promet koji je manji od 50 miliona evra, i (3) da je njihova bilansna vrednost na nivou manjem od 43 miliona evra na godišnjem nivou.

Ne dovodeći u pitanje ulogu sektora malih i srednjih preduzeća u jednoj nacionalnoj ekonomiji, ne treba zanemariti činjenicu da ova grupacija preduzeća ima ograničen pristup kapitalu i inovacijama. Kako bi to prevazišle, mnoge zemlje su osmislile način da im pomognu. Tako u većini zemalja postoje nadležna ministarstva za podršku malim i srednjim preduzećima. Neka od njih ćemo navesti u nastavku: (1) Ministarstvo za mikro, mala i

srednja preduzeća u Indiji; (2) Administracija za mala preduzeća u Sjedinjenim Američkim Državama; (3) Kancelarija za promociju malih i srednjih preduzeća na Tajlandu; (4) Biro za razvoj malih i srednjih preduzeća na Filipinima i dr.

U značajnom broju zemalja primetna je promena u domenu podrške malim i srednjim preduzećima odnosno načinu odvijanja njihove proizvodnje u narednom periodu (Kina, Nemačka, Australija, Španija, Kanada, Japan, Koreja i dr). Dobar deo njih se odlučio da zameni postojeći model rasta (baziran na kontinuiranom poboljšanju produktivnosti) novim modelom čiju osnovu čine inovacije. Kao primer se može navesti pristup formiranja klastera malih i srednjih preduzeća od strane Indijske Vlade (Babu et al., 2016). Podrška formiranju klastera malih i srednjih preduzeća u Indiji je jedna od tačaka Nacionalnog programa konkurentnosti proizvodnje koji je pokrenut 2017. godine. Jedna od devet tačaka prethodno navedenog programa se odnosi na primenu Lean proizvodnje u okviru klastera malih i srednjih preduzeća.

U nastavku rada, dat je osvrt na povoljne i nepovoljne okolnosti za primenu Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Bez obzira na izazove sa kojima se sektor malih i srednjih preduzeća suočava, za verovati je da njihove karakteristike, i to one dobre, prevladaju u primeni Lean koncepta. Reč je o karakteristikama kao što su: (Mahadevan, Chejarla, 2023) (1) manji, bliži i vidljivi pogoni; (2) manje upravljački slojevi; (3) bliži odnosi među zaposlenima; (4) širi asortiman proizvoda; (5) potreba da se u većoj meri zadovolje potrebe kupaca, i (6) primena sistema izrade po narudžbini. Pored pozitivnih strana, ne treba zanemariti činjenicu da napred navedena grupacija preduzeća poseduje karakterne crte koje bi štetile implementiranju Lean koncepta u njima. To su: (1) zastoj proizvodnje dok traju ulaganja u programe edukacije; (2) kontradiktornost njihovih vlasnika u vezi vremenskog obuhvata Lean koncepta, i (3) oklevanje u vezi održanja postignutog uspeha na duže staze.

Nesumnjivo da je sektor malih i srednjih preduzeća sve više izložen uticajima iz globalnog okruženja kao što su: globalna tržišna konkurencija, rapidan razvoj tehnologije, globalne krize (ekonomske i finansijske), promene u navikama kupaca, rastući nacionalizam, promena usmerenosti globalnih lanaca vrednosti, kriza izazvana pandemijom COVID-19 i dr. Ove činjenice su uticale na mali procent uspešnog prihvatanja i primene Lean koncepta od strane malih i srednjih preduzeća nakon godinu dana (svega negde oko 10%) (Nguyen, Duong, 2021). Ključna stvar je da ona prepoznaju tehnike koje najviše odgovaraju njihovim proizvodnim karakteristikama i resurse koji će za te svrhe biti korišćeni.

Lean proizvodnja se može okarakterisati tipom proizvodnje koji je zasnovan na sistemskom pristupu u kreiranju sistema snabdevanja koji može uspešno da odgovori zahtevima potrošača. Njena svrha je da se smanje ili neutrališu nepotrebna raspisanja do kojih može doći u proizvodnom lancu. Zahvaljujući ovoj poslovnoj filozofiji, mala i srednja preduzeća reaguju mnogo brže u kontaktu sa potrošačima, što ih čini mnogo agilnijim nego ranije. Uz to, ona neprekidno uče i imaju veći kapacitet memorisanja što im pomaže u donošenju poslovnih odluka. Ipak, postoje određeni otpori usvajanju Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Svakako da je najveći otpor vezan za cenu sprovođenja ovog procesa. U nastavku su prikazana pitanja koja se najčešće postavljaju u vezi sprovođenja ovog procesa (Tabela 3).

Tabela 3. Informacije koje opisuju primenu Lean koncepta

Pitanja	Lean implementacija
Kada?	Kada su prakse sprovedene.
Šta?	Koja LP praksa je sprovedena.
Kako?	Kako je praksa sprovedena.
Zašto?	Objasnite razlog zašto je praksa primenjena, da bi identifikovali potrebe preduzeća u trenutku implementacije.
Potrebni resursi?	Da se identifikuju resursi potrebni za implementaciju svake prakse LP-a, kreiranje konačne liste resursa.

Izvor: Prilagođeno prema: Silva et al., 2019.

Današnje stanovište Lean koncepta se zasniva na sinergiji tradicionalnog i savremenog pogleda na Lean menadžment. Živeći u dinamičnom okruženju, preduzeća više ne mogu opstati ukoliko samo pristupe optimizaciji procesa. Neophodan je širi fokus, koji uključuje ljudski faktor u svemu tome. Samo ona mala i srednja preduzeća koja prepoznaju da su ključevi njihovog sadašnjeg opstanka sprega procesne i liderske izvrsnosti, mogu računati da će uspešno odoliti složenim izazovima (Weil, 2018). U nastavku rada bavićemo se ključnim faktorima koji utiču na primenu Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima (Tabela 4.)

Tabela 4. Najznačajniji faktori Lean implementacije po područjima malih i srednjih preduzeća

Ključni faktori uspeha	Menadžment	Resursi	Organizacija
Podrška i posvećenost najvišeg menadžmenta	√		√
Upravljanje projektom i planiranje	√		
Upravljanje promenama i organizaciona kultura	√		√
Veštine i stručnost	√	√	
Stav zaposlenih	√	√	
Efikasna komunikacija na svim nivoima	√		√
Obuka i obrazovanje		√	

Resursi i mogućnosti		√	
Usvajanje mekih praksi i dobrih Lean alata	√	√	
Poslovni plan i jasna vizija	√		√
Aktivno, strateško i vizionarsko vođstvo	√		
Izbor projekta i određivanje prioriteta	√		
Praćenje projekta i evaluacija učinka	√	√	

Izvor: Prilagođeno prema: Houti et al., 2019.

Ključni faktori uspeha Lean koncepta se mogu opisati kao područja u kojima postignuti rezultati obezbeđuju zadovoljavajuće konkurentske performanse preduzeća (Jia et al., 2020). Neophodno ih je uzeti u obzir u svim fazama primene Lean koncepta jer se time obezbeđuje čvrstina sistema i njegova trajnost, uz uvažavanje specifičnih karakteristika samih preduzeća. Ono po čemu se mala i srednja preduzeća razlikuju od velikih je u načinu njihovog upravljanja, resursa koje koriste i samog organizovanja. U ovim preduzećima, menadžeri su jako posvećeni u delu koji se tiče samog upravljanja. Njihova uloga u procesu implementacije Lean koncepta ne sme biti zanemarena. Pored toga, resursi kojima mala i srednja preduzeća raspolažu su uglavnom oskudni i potrebna im je podrška sa strane kako bi realizovali ideju o uvođenju neke nove tehnologije i dr. U delu samog organizovanja, ono je u ovim preduzećima ravno i neformalno. Takav način organizovanja im daje fleksibilnost u donošenju odluka i mogućnost lakšeg uvođenja inovacionih rešenja.

Prvi faktor koji je naznačen se odnosi na podršku i posvećenost top menadžmenta. Reč je o menadžerskom i organizacionom faktoru čiju ulogu ne treba zanemariti prilikom donošenja strateških odluka u vezi investicionih ulaganja u malim i srednjim preduzećima. Bez podrške najvišeg menadžmenta i njegovog učestovanja u svim menadžment aktivnostima, nemoguće je realizovati ideje koje se tiču implementiranja Lean koncepta.

Naredni faktor je vezan za samo upravljanje projektom i planiranje. Ovaj faktor obuhvata aktivnosti planiranja, koordiniranja i praćenja definisanih aktivnosti u svrhu ostvarenja zacrtanih ciljeva. Reč je o aktivnostima kojima se bliže opisuje način upravljanja projektom, definisanje njegovih ciljeva, kao i koordiniranja drugih projektnih aktivnosti. Samo planiranje projekta je proces koji neprekidno teče dok traje projekat. To zahteva stalno prekontrolisanje ovih aktivnosti kako se ne bi zanemarile promene koje mogu nastati u toku trajanja samog projekta. Da sumiramo, nemoguće je uspešno realizovati Lean koncept u malim i srednjim preduzećima ukoliko aktivnosti obuhvaćene ovim faktorom nisu sprovedene na adekvatan način.

Sledeći faktor je u bliskoj vezi sa prethodnim i odnosi se na upravljanje promenama i organizacionu kulturu. Kulturni aspekt se ne sme zanemariti

u malim i srednjim preduzećima. On se mora stalno razvijati i prilagođavati specifičnim karakteristikama ovih preduzeća. To je jako važno, jer u njima rade zaposleni sa različitim karakternim crtama i ciljevima. Pored toga, važno je sagledati i aspekt organizacionih promena. On će lakše biti sproveden ukoliko postoji dobra komunikacija između zaposlenih i jasna dugoročna vizija samog preduzeća.

Veštine i stručnost predstavljaju sledeći faktor koji ima značajnu ulogu u primeni Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Bez intelektualnog kapitala nemoguće je uspešno realizovati ideju o uvođenju Lean koncepta. Umeće onih koji rade u ovim preduzećima nije na zavidnom nivou i to može predstavljati ozbiljan problem prilikom realizovanja neke inovativne ideje.

Sledeći faktor je vezan za stavove zaposlenih. Ovaj faktor je jako važan tokom implementiranja Lean filozofije. On uključuje učešće zaposlenih, posvećenost timskom radu i otpor promenama (Houti et al., 2019). Mala i srednja preduzeća moraju da obezbede edukativne programe obuke za svoje zaposlene. Kroz nadgradnju znanja i uz timski rad zaposleni će biti spremniji da uspešno odgovore izazovima eksternog okruženja.

Uspešna primena Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima nije moguća ukoliko ne postoji efikasna komunikacija na svim nivoima unutar njih. Razmena informacija i ideja među zaposlenima je ključna u ostvarivanju zacrtanih kratkoročnih i dugoročnih ciljeva malih i srednjih preduzeća. Najvažniji je aspekt pravovremene informisanosti zaposlenih o promenama koje se tiču samog preduzeća. Bez ovoga, veoma je teško ostvariti visoke performanse u izazovnom globalnom okruženju.

Sledeći faktor se odnosi na obuku i obrazovanje zaposlenog kadra u malim i srednjim preduzećima. Poznato je da ovaj faktor ima presudnu ulogu u uspešnom implementiranju Lean koncepta. S obzirom da se mala i srednja preduzeća suočavaju sa manjkom ljudstva, organizovanje edukativnih programa obuke poboljšava njihove kapacitete u vezi primene Lean tehnika i alata.

Naredni faktor je vezan za resurse i mogućnosti samih malih i srednjih preduzeća. Bez resursa nemoguće je računati na uspešnu primenu Lean koncepta. Imajući u vidu da su mala i srednja preduzeća često suočena sa nedostatkom finansijskih sredstava za finansiranje edukativnih programa obuke zaposlenih, događa se da ona privremeno odustanu od primene Lean koncepta. To je iz razloga što bi ih organizovanje takvih edukativnih programa obuke više koštalo od angažovanja eksternih konsultata koji bi umesto njih obavili aktivnosti.

Usvajanje mekih praksi i dobrih Lean alata je takođe veoma važno tokom primene Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima. Ovaj faktor uključuje pružanje podrške zaposlenima kroz organizovanje manjih grupa i

njihovo veće uključivanje u rešavanju problema koji se tiču samog preduzeća. Uz pomoć mekih praksi, kreira se takvo okruženje koje pogoduje primeni Lean alata, obrazovanju zaposlenih, menadžera, kupaca, dobavljača i drugih učesnika.

Poslednji faktor je vezan za praćenje projekta i evaluaciju učinka. Ukoliko u malim i srednjim preduzećima ne postoji adekvatan sistem za merenje performansi, ne može se računati da će performanse biti adekvatno izmerene tokom i nakon implementiranja Lean koncepta. Uz pomoć ovog sistema, preduzeća su u poziciji da identifikuju u kojim područjima je potrebno uraditi poboljšanja i uz pomoć kojih resursa. Da zaključimo, merenje učinka je poslednji korak u realizovanju projekta koji se tiče primene Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima.

ZAKLJUČAK

U izazovnom okruženju kojeg karakteriše velika konkurencija, mala i srednja preduzeća često pribegavaju promenama kako bi se lakše njemu prilagodila. Te promene su ponekada manje bolne, a nekada dublje i korenite što zahteva sprovođenje brojnih aktivnosti na svim nivoima. Svako preduzeće ima svoju strategiju kako da se odupre promenama i kako bi trebao da izgleda njegov dalji razvoj. Lean koncept je filozofija koja ima uspešnu primenu u velikim preduzećima decenijama unazad. Odnedavno, ovaj koncept su u svojim poslovnim aktivnostima počela primenjivati i mala i srednja preduzeća. Reč je o konceptu koji podrazumeva eliminisanje otpada u procesima u cilju povećanja proizvodnih kapaciteta preduzeća. Pored toga, neutralisanjem otpada u aktivnostima ovih preduzeća smanjuju se i njihovi troškovi, kao i vreme proizvodnog ciklusa. Uspeh implementiranja Lean koncepta u malim i srednjim preduzećima u velikoj meri zavisi od faktora koji se nalaze u samom njihovom okruženju i koji su za njih specifični. Ovi faktori su kategorizovani prema funkcionalnim područjima malih i srednjih preduzeća i u svakom od njih dolazi do izražaja njihovo dejstvo. Kakav će uticaj ovih faktora biti, u dobroj meri zavisi i od karakteristika malih i srednjih preduzeća.

LITERATURA

1. Al-Hyari, K. (2020). Lean bundles within Jordanian manufacturing SMEs and their effect on business performance, *Problems and Perspectives in Management*, 18(2), pp. 302 - 315, DOI:10.21511/ppm.18(2).2020.25
2. Annual Report on European SMEs 2020/2021, Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/849659ce-dadf-11eb-895a-01aa75ed71a1> (Pristupljeno 14.04.2023. godine)

3. Babu, D. J., Neerackal, J. J., Balamurugan, R. N. (2016). Make in India-A prospect of development for micro, small and medium enterprises, *Journal of Contemporary Research in Management*, 11(1), pp. 23 - 30.
4. Belhadi, A., Touriki, F. E. (2017). Prioritizing the solutions of lean implementation in SMEs to overcome its barriers: An integrated fuzzy AHP-TOPSIS approach, *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 28 No. 8, pp. 1115 - 1139, <https://doi.org/10.1108/JMTM-04-2017-0066>
5. Benhrimida, M., Dekkaki, S. (2018). La Perception du Lean Management au Maroc: Qu'en estil vraiment? *Revue du Contrôle de la Comptabilité et de l'Audit*, Numéro 5, pp. 755 - 770.
6. Bohórquez Díaz, H.T. (2015). *Gestión estratégica empresarial para mejorar las condiciones organizacionales y administrativas basadas en los principios de la metodología lean*, Trabajo de grado, Facultad de Ciencias Económicas, Available at: <https://centrodeconocimiento.ccb.org.co/buscador/Record/ir-10654-6720> (Pristupljeno 11.04.2023. godine)
7. Burnes, B. (2009). *Managing Change: A Strategic Approach to Organisational Dynamics*, 5th edition, Harlow.
8. Čalopa, M.K., Kokot, K., Kokotec, I.Đ. (2020). Level of Knowledge and Implementation of Lean Methodology in Small and Medium-sized Croatian Companies, *TEM Journal* 9 (1), pp. 276 - 285, DOI: 10.18421/TEM91-38
9. Chong Jia, Y., Chin, A.P., Chin, J.F., Puvanasvaran, Y. (2020). Exploring critical success factors for the implementation of lean manufacturing in machinery and equipment SMEs, *Engineering Management in Production and Services*, 12(4), pp. 77 - 91, DOI: <https://doi.org/10.2478/emj-2020-0029>
10. Clark, D. (2022). *Number of SMEs worldwide 2000-2021*, Available at: <https://www.statista.com/statistics/1261592/global-smes/> (Pristupljeno 08.04.2023. godine)
11. Das, A.K., Das, M.C. (2023). Productivity improvement using different lean approaches in small and medium enterprises (SMEs), *Management Science Letters*, Vol. 13, Iss. 1, pp. 51 - 64. DOI: 10.5267/j.msl.2022.9.002
12. Diann, D. (2023). *Definition lean manufacturing (lean production)*, Available at: <https://www.techtarget.com/searcherp/definition/lean-production> (Pristupljeno 08.04.2023. godine)
13. Houti, M., El Abbadi, L., Abouabdellah, A. (2019). *Critical Success Factors for Lean implementation "Projection on SMEs"*, Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, Pilsen, Czech Republic, Available at: https://www.researchgate.net/publication/335224660_Critical_Success_Factors_for_Lean_implementation_Projection_on_SMEs
14. Mahadevan, G., Chejarla, K.C. (2023). *Lean Management in Small and Medium Enterprises: Management for Professionals*, in: *Lean Management for Small and Medium Sized Enterprises*, pp. 27 - 37, Springer.
15. Moeuf, A., Tamayo, S., Lamour, S., Pellerin, R., & Lelievre, A. (2015). *Difficultés d'implémentation du Lean Manufacturing dans les Petites et Moyennes Entreprises*, 11e CONGRES INTERNATIONAL DE GENIE INDUSTRIEL, Québec, Canada, pp. 1 - 8.
16. Molla, M., Abbasi, E., Choobchian, S., Haji Mirrahimi, S. D. (2019). Factors Influencing Implementation of Lean Production Principles in Small and Medium-sized Food Enterprises of Khuzestan Province, *Journal of food science and technology*, 16 (87), pp. 239 - 253, Available at: https://fsct.modares.ac.ir/browse.php?a_id=26762&sid=7&slc_lang=en
17. Naradda Gamage, S. K., Ekanayake, E. M. S., Abeyrathne, G. A. K. N. J., Prasanna, R. P. I. R., Jayasundara, J. M. S. B., Rajapakshe, P. S. K. (2020). A review of global challenges and survival strategies of small and medium enterprises (SMEs), *Economies*, 8(4), 79, <https://doi.org/10.3390/economies8040079>

18. Nguyen, D.M., Duong, T.K. (2021). A four-phase framework for Lean implementation in small and medium enterprises, *Management*, 25(1), pp. 259 - 277, DOI:10.2478/management-2019-0069
19. Qureshi, K.M., Mewada, B.G., Alghamdi, S.Y., Almakayee, N., Qureshi, M.R., Mansour, M. (2022). Accomplishing Sustainability in Manufacturing System for Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) through Lean Implementation, *Sustainability*, 14, 9732. <https://doi.org/10.3390/su14159732>
20. Saini, S., Singh, D. (2022). Lean manufacturing practices for enhancing firm performance in medium enterprises: a case study from Indian context, *International Journal of Productivity and Quality Management*, Vol. 35, No. 3, pp. 352 - 382, <https://doi.org/10.1504/IJPM.2022.122298>
21. Silva, A.T.C., Gohr, C.F., Santos, L.C. (2019). Lean production from the perspective of the resource-based view: a study in an organization in the footwear industry, *Gestão & Produção*, 26(2), e2480. <https://doi.org/10.1590/0104-530X2480-19>
22. Soares da Silva, F.W., Alves, A.C., & Figueiredo, M.C.B. (2019). Lean Production in small and medium sized companies from the Free Economic Zone of Manaus: a reality or just fiction? *Gestão & Produção*, 26(4), e4237. <https://doi.org/10.1590/0104-530X-4237-19>
23. Steinerowska-Streb, L., Glod, G. (2022). What do we know about small and medium enterprises' survival in a post-global economic crisis context? *Local Economy*, Vol. 37(4), pp. 259 – 278, <https://doi.org/10.1177/02690942221112042>
24. Tanasić, Z., Janjić, G., Kosec, B. (2019). Lean Concept in Small and Medium Enterprises, *Material and Geoenvironment*, 66(2), DOI:10.2478/rmzmag-2019-0010
25. Thanki, S. J., Thakkar, J. (2018). Interdependence analysis of lean-green implementation challenges: A case of Indian SMEs, *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 29, No. 2, pp. 295 - 328, DOI: <https://doi.org/10.1108/JMTM-04-2017-0067>
26. Turi, A., Mocan, M., Ivascu, L., Goncalves, G., Maistor, S. (2015). *From Fordism to Lean Management: Main Shifts in Automotive Industry Evolution within the Last Century*, Presented at MakeLearn and TIIM Joint International Conference, May 27 - 29, 2015, Bari, Italy.
27. Weil, M.F. (2018). *Change Management at small and medium-sized enterprises: Developing an agile and self-learning business by applying the philosophy of lean exemplified through the practical example of a German medium-sized engineering company*, A Work Project, presented as part of the requirements for the Award of a Masters Degree in Management from the NOVA – School of Business and Economics.
28. Yi Huang, C., Lee, D., Chen, S.C., Tang, W. (2022). A Lean Manufacturing Progress Model and Implementation for SMEs in the Metal Products Industry, *Processes*, 10, 835, <https://doi.org/10.3390/pr10050835>
29. Zhou, L. (2023). *Small Business Statistics: The Ultimate List in 2023*, Available at: <https://www.luisazhou.com/blog/small-business-statistics/> (Pristupljeno 12.04.2023. godine)
30. Голубенко, О.А., Мирошникова, М.Г., Славогородский, В.Ю. (2017). Внедрение «Бережливого производства» на предприятиях малого и среднего бизнеса, *Символ науки*, № 04-2, с. 51 - 56.
31. Смирнов, С.А., Сорокин Г. С. (2022). Применение бережливого производства в российских компаниях, *ЕВРАЗИЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: экономика, право, политика*, (4): 55 - 67, <https://doi.org/10.22394/2073-2929-2022-04-55-67>

ANALIZA MENADŽMENTA ZNANJA U MENADŽMENTU LJUDSKIH RESURSA

Biljana Ilić¹, Sunčica Stanković², Tijana Krušković³

SAŽETAK

Faze za uspešnost funkcionisanja organizacije omogućavaju pre svega razvoj svakog pojedinca, zatim celog tima i formiranje efektivnog ljudskog kapaciteta organizacije. Ipak, kako bi se organizacija i timski rad, odnosno ljudski resursi uskladili, potrebno je primeniti znanje, koje predstavlja najvažniji strateški resurs. Svesno stečeno, stvoreno i šireno kroz različite metode, usmereno na razvoj adekvatnog ponašanja zaposlenih i podršku razvoju, stoga je izazov pred kojim se organizacije nalaze, usmeravanje napora, zarad sticanja i održavanja ljudskih resursa sa jedinstvenim moćima. Kako bi se povećala efikasnost, neophodno je inovirati, odnosno, zahvaljujući širokim mogućnostima današnjice, pretvoriti postojeće "zalihe" ili baze u nova znanja. Rad se odnosi na društvene, organizacione i kulturne aspekte upravljanja znanjem. Autori žele da stave akcenat na stvaranje uslova za razvoj potencijala i kompetentnosti zaposlenih. Fokus će biti i na ulozi menadžmenta znanja u upravljanju ljudskim resursima, zarad konkurentne prednosti, uz ključne veštine zaposlenih. Tako, proces transformacije ljudskih resursa stvara intelektualni kapital. U radu je akcenat stavljen i na kulturološke dimenzije, odnosno kako upravljati znanjem u korporativnoj kulturi.

KLJUČNE REČI: *menadžment, ljudski resursi, organizacija, intelektualni kapital, upravljanje znanjem.*

ABSTRACT

The steps for the organization's successful operation first make it possible for each individual to grow, followed by the team as a whole and the development of efficient human potential. Nevertheless, knowledge — the most significant strategic resource — must be applied in order to align organizati-

1 dr Biljana Ilić, Educons univerzitet, Fakultet za projektni i inovacioni menadžment, Beograd, e-mail: biljana.ilic@fmz.edu.rs

2 doc. dr Sunčica Stanković, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, e-mail: suncica.stankovic@vspep.edu.rs

3 MSc Tijana Krušković, Fakultet za menadžment, Zaječar, e-mail: tijana.kruskovic@gmail.com

on and teamwork, i.e., the organization's human resources. Knowledge is transmitted through the processes of contemporary (information) technologies. It is consciously learned, developed, and disseminated through various means, targeted at the development of appropriate employee behavior and support for development. Therefore, organizations' biggest difficulty is figuring out how to focus their efforts on finding and keeping human resources with distinctive strengths. It is vital to innovate in order to boost productivity, which entails transforming existing "stocks" or bases into new knowledge with the help of today's numerous opportunities. The social, organizational, and cultural facets of knowledge management are discussed in the work. The creation of settings for the growth of employees' potential and competence is something the authors want to emphasize. Along with the critical skills of the employees, the importance of knowledge management in human resource management will be emphasized for competitive advantage. Intellectual capital is thus produced through the transformation of human resources. The importance of cultural aspects, specifically how to handle knowledge in corporate culture, is also highlighted in this paper.

KEY WORDS: *management, human resources, organization, intellectual capital, knowledge management.*

UVOD

Koncept menadžmenta koji se najbrže razvija jeste menadžment znanja. Savremena orijentacija u menadžmentu i eri poslovanja zasnovanoj na znanju, bazira se na ljudskim resursima i predstavlja ključ svake organizacije. Osnovni element kod menadžmenta znanja čine kompetencije zaposlenih (zajednička izgradnja stavova i veština), koji su zapravo ljudski kapital. Zaposleni čine osnovu znanja, kao i bazu svakog poslovnog procesa. Ljudski resursi su povezani sa identifikacijom, stvaranjem, primanjem, selektivnim delovanjem, zaštitom i prenošenjem znanja (Arthur, 1994). Ljudi su intelektualno uključeni u pomenute aktivnosti, dok nivo njihovog angažovanja i razmišljanja može biti slabiji ili jači, u zavisnosti od uticaja različitih faktora. Faktori koji direktno utiču na oblik društvenog radnog okruženja: ponašanje ljudi, individualno i kolektivno mišljenje, zdravlje, fizičko i intelektualno stanje, hijerarhija ljudskih vrednosti, normi i stavova koji određuju ponašanje, lojalnost i međusobno poverenje, kao i nivo kolektivnosti i inovativnosti, su od posebne važnosti. U literaturi se mogu pronaći razne definicije upravljanja znanjem (Baird, Meshoulam, 1988). Najviše navođena je definicija koja upravljanje znanjem karakteriše kao proces stvaranja i korišćenja znanja sa ciljem poboljšanja efektivnosti organizacije, odnosno upravljanjem informacijama i iskustvom dostupnim u organizaciji (Strojny, et al., 2020; Ilic et al., 2019).

Menadžment znanja predstavlja stvaranje, sakupljanje, skladištenje, "stavljanje na raspolaganje" i korišćenje znanja, sa ciljem da se obezbedi budući razvoj organizacije, zasnovan na postojećim resursima. Zapravo, organizacije koje upravljaju znanjem, stimulišu svoje zaposlene da stečene vrednosti i iskustva, dele, stvaranjem odgovarajućeg radnog okruženja, koje zapravo transferiše znanje u celoj organizaciji. Prema nekim autorima „upravljanje znanjem je disciplina koja promovise kompleksan stav prema identifikovanju, upravljanju i deljenju svih informacionih resursa kompanije. Ovi resursi uključuju baze podataka, dokumente, politike i procedure, ali što je još važnije, iskustvo i veštine zaposlenih koje nisu eksplicitno izražene. Upravljanje znanjem takođe uključuje razvoj, uvođenje i održavanje odgovarajuće tehničke i organizacione infrastrukture koja omogućava razmenu znanja. Izbor odgovarajućih, novih tehnologija i dobavljača, koji bi doprneli formiranju ovih infrastrukture predstavlja dodatne elemente" (Strojny, et al., 2020). Prema drugoj definiciji, upravljanje znanjem znači organizovanje toka znanja između dva pola: generisanja znanja i primena znanja. Ovaj proces se dešava periodično. Primena znanja omogućava njegovo dalje generisanje (Richard et al., 2014).

MENADŽMENT ZNANJA NA ORGANIZACIONOM NIVOU I SOCIO-KULTUROLOŠKI ASPEKT

Upravljanje znanjem se može vršiti iz ugla operativne i strateške dimenzije (Ilic et al., 2019). Upravljanje znanjem u operativnoj dimenziji je proces koji podrazumeva stvaranje formalnog i skrivenog znanja, koje se dalje obrađuje, prikuplja, štiti i praktično primenjuje zarad postizanja definisanih ciljeva. Upravljanje znanjem u strateškoj dimenziji je umetnost stvaranja organizacije zasnovane na znanju, koja integriše upotrebu istog kroz strategiju, ljude, organizacionu kulturu i tehnologiju. Za takve organizacije, kaže se da efektivno koriste znanja (Wright et al., 1994). Ovako shvaćeno upravljanje znanjem predstavlja solidnu osnovu za kreiranje sistema upravljačkog procesa u organizaciji, prilagođen njenoj specifičnosti i implementirano u praksi. Tako se obezbeđuje efikasno korišćenje ne samo znanja, već i ostalih resursa orgnizacije. Analizom definicija o upravljanju znanjem, može se primetiti da se iste baziraju na aktivnostima tretiranja znanja kao važnog resursa, kako za strateške aktivnosti, tako i za operativne aktivnosti organizacije; identifikovanju resursa znanja; formiranju ambijenta pogodnog za stvaranje znanja, kroz motivaciju zaposlenih i kreiranje obrazaca koji podstiču generisanje inovativnih rešenja. Upravljanje znanjem donekle odgovara na pitanje kako upravljati ljudskim resursima kako bi se od zaposlenih dobila pokretačka snaga razvoja organizacije. Prema određenim autorima,

potrebno je ispuniti pet uslova kako bi zaposleni dobili ključnu ulogu u razvoju kompanije, upravo kreiranjem organizacione baze znanja (Kim et al., 2017): težnje i namere; autonomija ili sloboda odlučivanja; kreativni kaos; poželjna raznovrsnost i redundantnost (kompatibilnost).

Težnje i namere se u ekonomskoj praksi mogu shvatiti kao strategija. Glavni cilj strategije u procesu stvaranja znanja je određenje neophodnog znanja za sistem upravljanja. Autonomija se može staviti u direktnu vezu sa menadžmentom ljudskih resursa. Svaki zaposleni mora imati garantovanu autonomiju u maksimalnoj meri, određenoj postojećim uslovima. Zahvaljujući autonomiji, ljudi dolaze do boljih ideja, ne plašeći se da iste podele sa svojim pretpostavljenim. Autonomija stvara pogodnu klimu za bolji protok informacija unutar organizacije. Nestabilnost i kreativni kaos se odnose na podsticanje interakcije između organizacije i spoljašnjeg okruženja. Kršenje postojećih struktura i procesa može biti uslov za razvoj organizacije ili uopšte za „razvoj” u opštem značenju. Nestabilnost u smislu kreativnog haosa, stvara osnovu za razvoj, a ne za uništenje i glavni je motiv organizacionih i individualnih promena. Poželjna raznovrsnost je peti uslov za formiranje znanja u organizaciji.

Unutrašnji sistem organizacije može biti isto tako raznovrstan kao i okruženje. Ako se zaposleni razlikuju u svojim veštinama, oni su u stanju da rešavaju probleme na lakši način. Redundantnost se shvata kao postojanje informacija koje prevazilaze operativne potrebe organizacije i daju višak vrednosti. Ta vrednost se obično odnosi na skriveno znanje svakog zaposlenog koji ima određeno radno iskustvo (Ren et al., 2021). U slučaju kada zaposleni imaju više znanja i mogućnosti za posao koji obavljaju, veća je verovatnoća da će prihvatiti promene i odlučiti se za lakšu varijantu obavljanja radnih zadataka. Zaposleni su kreativniji jer su zahvaljujući posedovanom znanju u stanju da organizaciju doživljavaju kao sistem. Pomenutih pet uslova formiranja baza znanja u organizaciji, direktno je vezano za upravljanje ljudskim resursima. Upravljanje ljudskim resursima u organizacijama zasnovanim na znanju zahteva i remodeliranje osnovnih podfunkcija upravljačkog procesa.

Menadžeri će se češće baviti zaposlenima kako bi sami mogli da odlučuju i postavljaju ciljeve, motivišući u isto vreme, organizujući ih i kontrolišući zaposlene. Takvi menadžeri zapravo postaju stručnjaci znanja. Termin „stručnjak znanja” odnosi se na zaposlenog koji poseduje jedinstveno znanje i kompetencije. Pojava stručnjaka znanja u organizacionoj strukturi dovela je do evolucije ljudskih resursa, osnove upravljanja organizacije prema vrednostima kao što su: kompetencije, znanje i intelektualni kapital. Prema određenim autorima, stručnjaci znanja (Jackson et al., 2003) imaju visok nivo specijalističkog znanja, obrazovanja, iskustva, stvaranja, širenja ili

praktičnog rada. Oni smatraju da je korišćenje znanja najznačajniji cilj njihovog rada. Mogu imati visok nivo apstraktnosti, nizak nivo rutine, dok ih u isto vreme karakteriše stalna potreba za ažuriranjem svog znanja. Pokazuju potrebu za autonomijom, poverenjem, evaluacijom rada, razumeju suštinu i iskustveno učenje - imaju potrebu da razmene svoje ideje sa drugim stručnjacima.

Specijalističko znanje i obrazovanje dovodi do sledećih benefita u kvalitetu ljudskih resursa (Werner, et al., 2011):

1. omogućava neograničenu vertikalnu mobilnost,
2. povećava osećaj za sopstvene vrednosti i samopouzdanje,
3. izaziva veća očekivanja od poslodavca jer u isto vreme daje više od očekivanog,
4. menja strukture moći.

Organizaciona kultura predstavlja važan element upravljanja znanjem. Značajne stavke, posebno vrednosti koje iz nje proističu, mogu biti povoljne za primenu koncepta upravljanja znanjem (recimo, komunikacija), dok druge karakteristike mogu biti prepreka (kao što je nedostatak poverenja). Organizaciona kultura je odgovorna za organizaciono ponašanje, definicije normi i standarda. „Stvaranje povoljne organizacione klime, koja proističe iz organizacione kulture jedan je od najvažnijih i istovremeno najtežih zadataka menadžmenta, kao koordinatora u upravljanju znanjem. Suočavanje sa određenim standardima i normama koje proističu iz nacionalne kulture i prelevaju se u organizacionu, zahteva veštinu menadžmenta, kako bi se odlučno i uvereno prenelo znanje i približili ciljevi organizacije zaposlenima. Potrebno je da menadžment u potpunosti bude predan uverenju da se istinska konkurentnost može postići samo u organizaciji koja je zasnovana na učenju i znanju, dakle na učećoj organizaciji (Ilic, Nikolic, 2019). Učeća organizacija propagira istinsku vrednost znanja, kao osnovnu sposobnost za prihvatanjem promena. Ukoliko se podižu barijere, otežaće se ili onemogućiti protok znanja među zaposlenima, a rezultat toga nepovoljna organizaciona klima. Dakle, stvaranje kreativnog okruženja je neminovan faktor uspeha u organizacijama zasnovanim na znanju. Kreativno okruženje karakterišu: kapaciteti za razmenu znanja, promene, fleksibilnost i brzina reagovanja. Upravljanje znanjem se može shvatiti kao stvaranje odgovarajuće organizacione kulture, odnosno atmosfere, koja omogućava transfer, konverziju i sticanje znanja od strane zaposlenih.

SPROVOĐENJE NEOPHODNIH FUNKCIJA/SISTEMA U UČEĆIM ORGANIZACIJAMA

Sistem upravljanja znanjem čini podsistem organizacije koji integriše i podržava ostale neophodne podsisteme, kao što su sistem upravljanja kvalitetom, sistem upravljanja inovacijama i participacijom, informaciono-komunikacioni sistem, upravljanje aktivnostima istraživanja i razvoja, sistem kontrole. Sistem znanja integriše i podržava, ali je takođe podržan sistemima upravljanja i odlučivanjem u koje spadaju strategijski menadžment, upravljanje ljudskim resursima, upravljanje marketingom, upravljanje finansijama, upravljanje logistikom, operativni menadžment i ostali procesi. Pobrajani organizacioni podsistemi u cilju postizanja efikasnosti trebaju biti konfigurisani u skladu sa ciljevima organizacije i u skladu sa menadžmentom znanja. Prema Demerestu, istaknut je prvobitni holistički pristup znanju, što se može videti na slici 1.

Slika 1. Demerestov model upravljanja znanjem (prema McAdam & McCreedy, 1999)

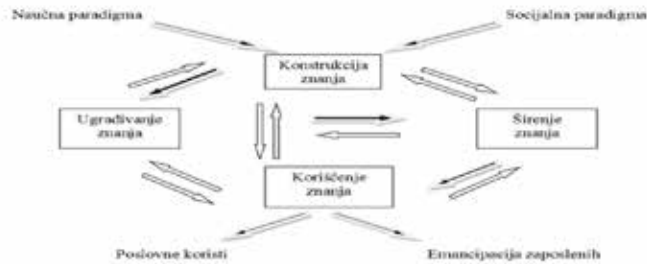

Izvor: Miković, 2018

Ipak, ovaj pristup, prema McAdam-u i McCreedy ima određene mane. Crne strelice na slici predstavljaju primarni tok, dok se belim predstavljaju rekurzivni tokovi, a uzajamnim delovanjem, umanjuju svoj značaj. Zapravo je prikazan model jednostavnog pristupa transferu znanja, dok stvarnost ukazuje da su tokovi znanja zapravo mnogo brži i da su kružni, pogotovo kod akcionog učenja. Pravougaonik na slici 1, u kome je naznačeno korišćenje znanja, sputan je organizacionim rezultatima, bez uključivanja (postojanja) participacije zaposlenih. Prema McAdam i McCreedy, veze u modelu, ne smeju se posmatrati kao isključujuće, nego uzajmno komplementarne i dopunjujuće (McAdam & McCreedy, 1999). Sa željom da izbegnu ograničenja, autori impliciraju modifikovani i poboljšani Demerestov model (slika 2). Sa slike se može videti da inovirani model obezbeđuje socijalnu i naučnu

paradigmu, emancipaciju zaposlenih, odnosno poslovne koristi. Na taj način se i zaposlenima obezbeđuje korist.

Slika 1. Modifikovani Demerestov model upravljanja znanjem (prema McAdam & McCree-
dy, 1999)

Izvor: Miković, 2018

Upoređujući dva prikazana modela, kao i oblasti upravljanja znanjem sa zadacima u upravljanju ljudskim resursima, može se zaključiti da je sistem upravljanja ljudskim resursima podsistem menadžmenta znanja. On je „no-silac” sistema znanja i istovremeno kreator efikasnog upravljanja, determinišući efektivnost organizacije. Zato se menadžment ljudskih resursa već u fazi implementacije znanja, treba prilagoditi ciljevima, zadacima i potrebama. Neophodno je istaći činjenicu da je veći deo sistema upravljanja znanjem koji implementira organizacija, inspirisan sistemom upravljanja ljudskim resursima. Menadžment ljudskih resursa u savremenom poslovanju dobija nove uloge – ostvaruje se bliža saradnju među menadžerima na različitim nivoima upravljanja, inspirišu se menadžeri da dizajniraju različita rešenja u oblasti upravljanja ljudskim resursima. Novi način upravljanja ljudskim resursima igra ulogu konsultanta i savetnika za zaposlene (Ilić, Mihajlović, 2014). Organizacione jedinice upravljanja ljudskim resursima, takođe podržavaju strategije za implementaciju novih saznanja u menadžmentu. Na taj način, podržava se formiranje i pokretanje timova za upravljanje znanjem, definišu se pravila i ažuriraju programi upravljanja znanjem. Promene izazvane novim načinima poslovanja, moraju obuhvatiti sledeće elemente, kada su ljudski resursi u pitanju (Schuler et al., 2001):

1. Povezivanje strategije i programa upravljanja ljudskim resursima sa ciljevima koji proističu iz strategije znanja i strategije upravljanja znanjem.
2. Uvođenje novih mogućnosti za privlačenje i zapošljavanje kvalitetnih kadrova i formiranje baza podataka o talentovanim radnicima. Prila-

gođavanje postupaka selekcije zadataka koji se odnose na upravljanje znanjem, kako bi se dali poslovi u skladu sa intelektualnim kapitalom, odnosno sa kompetencijama zaposlenih. Zapravo, potrebno je angažovati adekvatne ljude za zahtevne radne zadatke i dati jasnu specifikaciju posla.

3. Omogućavanje fleksibilnosti organizacione strukture ograničavanjem formalnosti, delegiranjem ovlašćenja odlučivanja, izjednačavanjem organizacione strukture i implementiranje timskog oblika rada kao i redizajn sistema učešća zaposlenih, kako bi se mogli prilagoditi novim uslovima. Takvi uslovi bi trebalo da omoguće aktivno učešće svih zaposlenih u procesima formiranja baza znanja.
4. Uvođenje u organizacionu strukturu “brokera znanja”, zavisno od eksternih i internih uslova, strategije i veličine organizacije. Odlučiti da li je neophodno da poslovanjem rukovodi jedan menadžer ili tim za upravljanje znanjem. Broker, koji bi imao ulogu prenosnika znanja, može biti jedinka, ali i organizaciona jedinica. Uvođenje “brokera znanja” se može opravdati na način, da isti može koristiti izvore, kojima ostali nemaju pristup.
5. Promena programa za novozaposlene radnike, kao i za privremeno zaposlene, kako bi se prilagodili funkcionisanju sistema upravljanja znanjem.
6. Sistem obuke zaposlenih mora biti zasnovan na uverenju da je potrebno učiti na svakom mestu i u svakom trenutku. Sistem obuke zaposlenih, mora postati konfigurisana mreža namenski korišćenih metoda, koja polazi od samoobrazovanja, preko e-učenja do učenja u timovima, formalnog i neformalnog “koučinga” i mentorstva.
7. Implementacija zaposlenih u sistem evaluacije, zarad definisanja kriterijuma, kojim bi se procenili inputi, od strane zaposlenih i kako bi se motivisali za što bolju realizaciju zadataka.

PRAKSA UPRAVLJANJA ZNANJEM U EVROPSKM KOMPANIJAMA

U svom istraživačkom radu, poljski autor Lendzion, predstavio je istraživanja sprovedena 2014. godine u određenim poljskim radnim organizacijama, odnosno preduzećima koja su se opredelila da uvedu menadžment znanja kao posebnu organizacionu jedinicu (Lendzion, 2015). Mnoge organizacije koje su ušle u istraživanje, su zapravo bile deo inovativnog načina poslovanja. U većini preduzeća (70%), za implementaciju znanja, bila je zadužena jedinica za ljudske resurse, dok je kod manjinskog dela (16%), za ovaj posao bilo zaduženo IT odeljenje. Rezultati su u ovom slučaju pokaza-

li da je sistem upravljanja znanjem jako povezan i integrisan sa jedinicom za upravljanje ljudskim resursima. IT odeljenja su bila odgovorna samo za dizajn IT alata kojim se podržavao menadžment znanja. U nekoliko slučajeva, upravljanje znanjem obavljala je pravna služba ili služba za marketing. Više od polovine organizacija, izjavilo je da poseduje kadrovsku strategiju, koja uključuje i zahteve sistema upravljanja znanjem. Gotovo 85% organizacija smatralo je da su zaposleni najvažniji izvor znanja, ukoliko su adekvatno obučeni za rad, uključeni u istraživačko-razvojne aktivnosti sprovedene u Odeljenju za istraživanje i razvoj. Blizu 50% organizacija iznelo je mišljenje da je učešće zaposlenih na konferencijama, sajmovima i granskim događajima jako bitno za formiranje organizacionih baza znanja.

Dobijeni rezultati jasno su pokazali da su zaposleni, zapravo shvaćeni osnovni elementi upravljanja znanjem. Zaposleni su se izjasnili da su poduhvati koji su bili usmereni na permanentno povećanje kompetencija, isplativa ulaganja, jer su bila ključna u razvoju timskog rada i u obezbeđenju mentorstva. Dakle, upravljanje znanjem je orijentisan razvoj kompetencija zaposlenih. Tretiranje zaposlenih kao osnovni izvor znanja, zahteva od organizacija stalni razvoj njihove kreativnosti. Više od 80% anketiranih organizacija se izjasnilo da primenjuje metode za podsticanje kreativnosti svojih radnika. Korišćene su u tu svrhu različite metode, poput brain storminga, forsiranja ideja, Delfi metoda i slično. Kod većine organizacija ove metode su primenjivane među svim zaposlenim, dok je manji deo organizacija ove metode koristio samo kod odabranih kadrova. U većini organizacija procesi selekcije zaposlenih bili su orijentisani na privlačenje ljudi sa visokim kompetencijama. U primenjivane metode selekcije koje su se najčešće koristile bile su Internet (86%), oglasi u novinama (76%) i zapošljavanje kadrova iz adekvatnih obrazovnih institucija (57%). Nešto manje od polovine ispitivanih organizacija primenjivalo je druge oblike selekcije - eksterno zapošljavanje, angažovanje najboljih pripravnika, ili je tražilo asistenciju agencija za privremene poslove. Gotovo osamdeset procenata analiziranih organizacija bilo je u sistemu revizije svojih performansi. Neke organizacija, manji broj (25%) nije se opredelilo za takav sistem, kao ni za planiranje istog.

Kriterijum koji je bio poželjan kod organizacija na prvom mestu, pripadao je kompetencijama zaposlenih (čak osamdeset procenata organizacija), što je u skladu sa izjavom samih organizacija, da je njihov sistem menadžmenta znanja orijentisan na razvoj kompetencija zaposlenih. Većina organizacija primenjivala je kompleksan sistem motivacije, koji je takođe bio orijentisan na razvoj kompetencija zaposlenih i zadržavanje najboljih, odnosno na veće angažovanje darovitih kadrova. U sistemu motivacije, obuka (71%), promocija (67%) i nivo školovanja (57%) igrali su veoma važnu ulogu pored novčane satisfakcije (73%), odnosno povećanja zarada. Organizacije su često

isticale da su kompetencije zaposlenih i njihov razvoj od vitalnog značaja, kako u sistemu upravljanja ljudskim resursima tako i kod upravljanja znanjem. Gotovo sve organizacije su se izjasnile da je neophodno da se procedure upravljanja kompetencijama osmisle, na način da se svrstaju u red učećih organizacija. Više od devedeset procenata onih koje upravljaju kompetencijama, smatraju da je trajno ulaganje u razvoj kvalifikovanih radnika, zapravo ključ stvaranja kvalitetnih ljudskih resursa. Učešće u obukama je jedan od načina ulaganja u zaposlene. Treninzi su takođe jedan od osnovnih izvora znanja u anketiranim organizacijama.

Sistem upravljanja znanjem treba da omogući promenu skrivenog, ili tacitnog znanja u eksplicitno znanje zaposlenih. Za oslobađanje eksplicitnog znanja, neke od sledeći metoda bi mogle biti jako korisne: dozvoliti zaposlenima da iskažu ideje i omogućiti im participaciju u proces donošenja odluka. Takođe je jako bitno da se radi na razvijanju timskog rada. Učešće zaposlenih u donošenje odluka povezano je pre svega sa njihovim učešćem u timskim projektima. Većina organizacija (80%) se izjasnilo da zaposlene tretira ne kao ljudske resurse, već kao svoj intelektualni kapital.

ZAKLJUČAK

Upravljanje znanjem i upravljanje ljudskim resursima se nadopunjuju. U slučaju kada je upravljanje znanjem povezano sa ljudskim resursima, onda se u menadžmentu ljudskih resursa, zaposleni tretiraju kao kapital organizacije. Upravljanje znanjem donekle odgovara na pitanje kako upravljati ljudskim resursima, kako bi zaposleni bili pokretačka snaga za razvoj organizacije. Upravljanje znanjem daje šansu za povećanjem efektivnosti upravljanja ljudskim resursima, što zadovoljava potrebe zaposlenih za samoaktuelizacijom. Tretiranje zaposlenih kao ljudskog kapitala, dovodi do njihove bolje motivacije za obavljanje radnih zadataka, a na taj način dovodi do povratne informacije kod samog menadžmenta koji način je najbolje primeniti prilikom regrutovanja i obučavanja zaposlenih. Tako se deluje i na organizaciju da bude uspešnija i efektivnija.

LITERATURA

1. Arthur, F. B. (1994). Effects of human resource systems on manufacturing performance and turnover. *Academy of Management Journal* 37: 670 – 687.
2. Baird L., Meshoulam I. (1988). Managing two fits of strategic human resource management. *Academy of Management Review* 13: 116 – 128.
3. Ilić, B., & Mihajlović, D. (2014). Recycling in the function of savings and green economy of mineral resources. *Mining and Metallurgy Engineering Bor*, (1), 85 - 104.
4. Ilic, B., & Nikolic, M. (2019). Management innovation of products and services in strategic management. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 179 - 189.

5. Ilic, B., Djukic, G., & Balaban, M. (2019). Modern management and inovative organizations. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings), 41st International Scientific Conference on Economic and Social Development* (p. 35).
6. Jackson, S. E., DeNisi, A., & Hitt, M. A. (Eds.). (2003). *Managing knowledge for sustained competitive advantage: Designing strategies for effective human resource management* (Vol. 21). John Wiley & Sons.
7. Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E., & Ployhart, R. E. (2017). Multilevel influences on voluntary workplace green behavior: Individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of management*, 43(5), 1335 - 1358.
8. Lenzion, P. J. (2015). Human resources management in the system of organizational knowledge management. *Procedia Manufacturing* 3, 674 – 680.
9. McAdam, R., & McCreedy, S. (1999). A Critical View of Knowledge Management Models. *The Learning Organization*, 6(3), 91 – 100.
10. Miković, Đ. R. (2018). *Integrisani model upravljanja znanjem baziran na socijalnom kapitalu organizacije*. Fakultet Organizacionih Nauka, Beograd.
11. Ren, S., Tang, G., & Jackson, S. E. (2021). Effects of Green HRM and CEO ethical leadership on organizations' environmental performance. *International Journal of Manpower*, 42(6), 961 - 983.
12. Richard, L., Chiochio, F., Essiembre, H., Tremblay, M. C., Lamy, G., Champagne, F., & Beaudet, N. (2014). Communities of practice as a professional and organizational development strategy in local public health organizations in Quebec, Canada: an evaluation model. *Healthcare policy = Politiques de sante*, 9(3), 26 – 39.
13. Schuler, R. S., Jackson, S. E., & Storey, J. (2001). HRM and its link with strategic management. *Human resource management: A critical text*, 2, 114 - 130.
14. Strojny, P. M., Dużmańska-Misiarczyk, N., Lipp, N., & Strojny, A. (2020). Moderators of social facilitation effect in virtual reality: Co-presence and realism of virtual agents. *Frontiers in psychology*, 11, 1252.
15. Werner, S., Schuler, R. S., & Jackson, S. E. (2011). *Human resource management*. Cengage Learning.
16. Wright P. M., McMahan G. C., McWilliams A. (1994). Human resources and sustained competitive advantage; A resource-based perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 5: 301 – 326.

FUNKCIJA I ULOGA KADROVSKOG MENADŽMENTA U PREDUZEĆIMA PRIVREDNIH DELATNOSTI TURIZMA I UGOSTITELJSTVA

Denis Stojkanović¹

SAŽETAK

Razvoj personalnog menadžmenta se veže za kraj XX veka. Kao pojam podrazumeva više značenja. Može se smatrati naučnom disciplinom, menadžerskom funkcijom ili filozofijom menadžmenta. Evolucija upravljanja menadžerskih kadrova odvija se još decenijama, dok u praksi još uvek nije definisana razlika između kadrovskog upravljanja i menadžmenta ljudskih resursa. Krajem XX, tj. početkom XXI veka postoje trendovi u turizmu i ugostiteljstvu koji znatno utiču na menadžment ljudskih resursa. Upravljanje resursima je jako složeno jer je pre svega veoma odgovoran zadatak menadžmenta. Dakle ljudski resursi u turizmu i ugostiteljstvu su bitni iz par razloga, i to da ljudi svojim sposobnostima u preduzeću utiču na ekonomsku efektivnost, zatim ljudski resursi nose određene troškovi za vreme poslovanja. Znači uspeh kompanije zavisi od kadrova koji je čine. Veliku ulogu u preduzeću čini komunikacija, počevši od hijerarhijske strukture od gore na dole, tj. silazne komunikacije ili obrnuto ulazne komunikacije ka vrhu menadžmenta. Zato se posebno napominje da ljudski resursi jesu skup znanja, sposobnosti, motivacija, veština, odanosti i kreativne mogućnosti sa kojim raspolaže jedno preduzeće ili organizacija. Zatim smatra se dinamičkim procesom koji spaja niz aktivnosti i određenih zadataka organizacije koje su usmerene ka strukturi zaposlenih, njihovih znanja, interesa, veština, ponašanja i motivacija radi ispunjenja razvojnih ciljeva preduzeća.

KLJUČNE REČI: *ljudski resursi, kadrovski menadžment, turizam, ugostiteljstvo, zaposleni.*

¹ MSc Denis Stojkanović, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, e-mail: denisstojkanovic@gmail.com

ABSTRACT

The development of personnel management is tied to the end of the 20th century. As a term, it implies several meanings. It can be considered a scientific discipline, a managerial function or a philosophy of management. The evolution of managerial personnel management has been going on for decades, while in practice the difference between personnel management and human resources management has not yet been defined. At the end of XX, i.e. at the beginning of the 21st century, there are trends in tourism and catering that significantly affect the management of human resources. Resource management is very complex because it is primarily a very responsible management task. Therefore, human resources in tourism and catering are important for a couple of reasons, namely that people influence the economic effectiveness of the company with their abilities, then human resources carry certain costs during business. So the success of the company depends on the personnel that make it up. Communication plays a big role in the company, starting from the hierarchical structure from top to bottom, i.e. downward communications or, conversely, incoming communications to top management. That's why it should be noted that human resources are the set of knowledge, abilities, motivation, skills, loyalty and creative possibilities available to a company or organization. It is then considered a dynamic process that combines a series of activities and certain tasks of the organization that are directed towards the structure of employees, their knowledge, interests, skills, behavior and motivation in order to fulfill the company's development goals.

KEY WORDS: *human resources, personnel management, tourism, catering, employees.*

UVOD

Razvoj menadžmenta ljudskih resursa datira još od kraja XX veka. Ova profesija je nastala još i za vreme prvog svetskog rata. S druge strane, kada se uporede menadžment ljudskih resursa i upravljanje kadrovima, uočava se više sličnosti nego razlika. Upravljanje ljudskim resursima podrazumeva menadžerske aktivnosti kojima se zaposleni tretira kao subjekt upravljanja, tj. kao čovek koji ne ide na posao samo da bi radio i primao platu, nego i da bi se za nešto pitao. Razlika između menadžmenta ljudskih resursa i kadrovske funkcije proizlazi iz aktivnosti, tj. poslova i zadataka kojima se upravljačka funkcija, tj. menadžment procesa i kadrovska funkcija ostvaruju i potvrđuju. Proces upravljanja ljudskim resursima podrazumeva odgovarajuće mere i aktivnosti u kojima učestvuju dve strane: oni menadžeri koji upravljaju i oni kojima se upravlja (izvršioци radnih zadataka).

Koncepti kao što su strateška integracija, upravljanje kulturom, totalni kvalitet, ulaganje u ljudski kapital, zajedno s unitarističkom filozofijom (da se interesi menadžmenta i zaposlenih poklapaju) suštinski su delovi mode-

la menadžmenta ljudskih resursa. S druge strane, osnovne razlike između upravljanja kadrovima i menadžmenta ljudskih resursa mogu proizlaziti više iz pristupa negoli iz njihovih sadržaja. U ugostiteljstvu i turizmu izražen je u većoj meri zahtev pokretljivosti i fleksibilnosti zaposlenih.

Slika 1. Šema ljudskih resursa

Izvor: https://www.akademijaoxford.com/vesti/news_images/2c0b82f5efc73125961e6ad3ccb_zemun-kurs-i-obuka-za-upravljanje-ljudskim-resursima.jpg

Potražnja za fleksibilnošću je vidljiva kroz povećani pritisak da zaposleni posедуju više različitih vještina u kombinaciji sa različitim kvalifikacijama, ili u kombinaciji sa specifičnim vještinama koje su uopšteno vezane za različite kvalifikacije. U tom smislu postoje tri karakteristike koje razlikuju upravljanje kadrovima od menadžmenta ljudskih resursa. Upravljanje kadrova se sastoji od tri karakteristike, i to da:

1. upravljanje kadrovima jeste aktivnost koja je usmerena prema onima koji nisu menadžeri,
2. upravljanje kadrovima pre svega ističe ulogu linijskog menadžmenta,
3. upravljanje kadrovima ne podrazumeva uključivanje viših nivoa menadžmenta u upravljanju kulture.

Menadžment ljudskih resursa se sastoji od tri karakteristike, pa se navodi da je:

1. menadžment ljudskih resursa slabije fokusiran, ali se sve više odnosi na upravljačko osoblje,
2. menadžment ljudskih resursa mnogo više od integrisane aktivnosti linijskih menadžera,

3. menadžment ljudskih resursa naglašavao značaj uključivanja viših nivoa menadžmenta u upravljanje kulturom.

To pre svega utiče na razvijanje opstanka novih hibridnih oblika zanimanja, gde jedan zaposleni radi više poslova za koje se traže posebna obuka i specifična zanimanja. Menadžment u većini hotelskih preduzeća nastojao je sa ciljem da se poveća zadovoljstvo zaposlenih, ostvari lojalnost zaposlenih prema hotelskoj kompaniji, a to ima pozitivne posledice na kvalitet hotelskih usluga i zadovoljstvo njihovih korisnika. Novije poslovanje u hotelskim preduzećima podrazumeva prilagođavanje ugostiteljskih proizvoda prema potrebama i željama turista. To se može postići samo uz stručno i kvalitetno osoblje, kao i adekvatnom organizacijom poslovanja. Zato je kultura i obrazovanje ljudskih resursa iz oblasti turizma i ugostiteljstva imperativ za dalji razvoj turizma. Zaposleni kadar u preduzeću turizma i ugostiteljstva je najbolji prodavalac usluga u objektu.

PREGLED RELEVANTNE LITERATURE

Pojam kadrovskog menadžmenta se javlja još krajem XX veka, a danas se koristi drugi naziv, menadžment ljudskih resursa (*Human Resource Management* - HRM). Ovaj termin je označavao noviji pristup funkciji upravljanja, kao i savremenoj naučnoj disciplini menadžmenta. Prema pojedinim autorima, sam pojam kadrovskog menadžmenta se nadovezuje na više značenja, tj. može se smatrati kao (Avlijaš, 2010., str. 206):

1. filozofija menadžmenta,
2. naučna disciplina,
3. menadžerska funkcija – pozicija,
4. neka posebna funkcija u preduzeću.

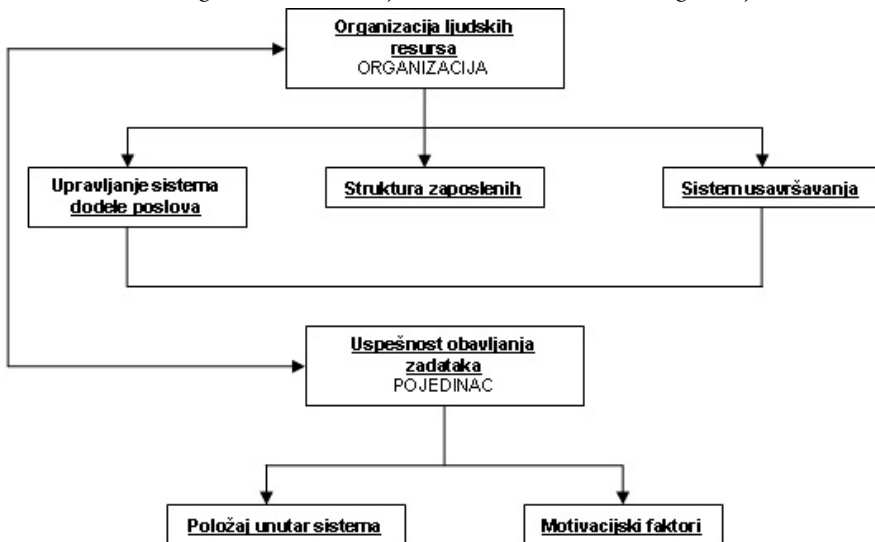
Personalni menadžment se pominje još u XX veku. Međutim, prema Američkim autorima ovaj pojam se veže za znatno raniji period XV veka i napuštanja feudalizma, a tu fazu razvoja su nazvali i preindustrijskom fazom. Većina autora je prihvatila stav da je industrijska revolucija dovela do usavršavanja tehnologija, razvoja specijalizacije i otvaranja fabrika većih kapaciteta, što je automatski imalo veliki uticaj stanovništvo (stopa nezaposlenosti je značajno smanjena) (Bogićević, 2013., str. 3).

Sam proces upravljanja ljudskim resursima podrazumeva aktivnosti i mere gde učestvuju dve strane, a to su menadžeri i izvršioци radnih zadataka. Upravljanje ljudima je veoma teško, jer je ljudsko ponašanje znatno promenljivo, a u nekim slučajevima je čak i nepredvidivo. Da bi se ovaj proces uspešno obavljalo neophodno je poznavati prirodu zaposlenih i to njihovih navika, stavova, interesa i očekivanja.

Između kadrovskeg menadžmenta i menadžmenta ljudskih resursa postoje neke sličnosti, a one se odnose na aktivnosti i zadatke u kojima se funkcija upravljanja i kadrovska funkcija potvrđuju i ostvaruju. Prema domaćim autorima, neke sličnosti upravljanja kadrovima i upravljanja ljudskim resursima jesu (Jovanović et al., 2014):

- strategije menadžmenta ljudskih resursa i strategije kadrovskeg menadžmenta proizilaze iz poslovne stragije,
- menadžment ljudskih resursa i kadrovski menadžment balansiraju ravnotežu individualnih i organizacionih potreba,
- menadžment ljudskih resursa obezbeđuje razvoj ljudi radi dostignuća maksimalnog nivoa kompetentnosti i organizacionih ciljeva,
- menadžment ljudskih resursa i kadrovski menadžment ukazuju na to da linijski menadžeri snose odgovornost za upravljanje ljudima u organizaciji,
- menadžment ljudskih resursa i kadrovski menadžment uočavaju funkciju usklađivanja ljudi sa promenljivim organizacionim zahtevima i raspoređivanjem ljudi na odgovarajuće pozicije,
- menadžment ljudskih resursa i kadrovski menadžment zajedno koriste analizu kompetentnosti, upravljačke performanse, razvoj menadžmenta i tehnika i upravljanje nagradama.

Slika 2. Organizaciona šema ljudskih resursa u turizmu i ugostiteljstvu

Izvor: Izrada autora

Na značaj ljudskih resursa ukazali su i rezultati istraživanja sprovedenih u prvoj polovini XX vijeka, a u skladu sa tim postoje stavovi da je potrebno voditi računa o važnosti gledišta, grupi, motivaciji, neformalnim odnosima, stilu vođstva i slično. Međutim, u novije vreme ljudskom faktoru daje se dovoljno veliki značaj, te je nizom istraživanja dokazana povezanost između obrazovanja i uspešnosti. Upravo ta povezanost jeste sastavni i najznačajniji pokazatelj važnosti uloge "ljudskog kapitala" i investicija u njega pri ostvarenju ciljeva privrednog razvoja (Bahtijarević, 1998, str.121).

Predmet menadžmenta ljudskih resursa predstavlja projektovanje formalnih sistema u jednoj organizaci kako bi se omogućilo efektivno i efikasno korišćenje ljudskog kapitala u ostvarivanju misije i ciljeva organizacije. Strategija ukupnog kvaliteta organizacije obuhvata sve zaposlene na svim nivoima i proteže se napried i nazad (Vesić, 2006, str. 86). Savremeni trend tehnološkog razvoja dovodi čoveka i upravljanje ljudskim resursima u samo središte poslovne strategije savremenog preduzeća (Bahtijarević, 1999, str. 50).

Osnovni cilj menadžmenta ljudskih resursa je poboljšanje koordinacije i pojačavanje intenziteta sinergije snaga organizacije u pravcu ostvarivanja njenih ciljeva. Za menadžment ljudskih resursa se može reći da je postigao osnovni cilj, ako je ostvario poboljšanje radnog učinka zaposlenih na strateški, etički i društveno odgovoran način. Dakle, neophodno je usaglasiti individualne, organizacione i društvene ciljeve uz istovremeno omogućavanje ostvarenja strategije i amortizovanje negativnih uticaja koji dolaze iz okruženja. Nesposobnost da se to uradi može oslabiti performanse organizacije, ugroziti profit, pa i sam opstanak organizacije (Pržulj, 2002, str. 69).

Ljudi sa svojim stručnim kvalifikacijama i ulogom u procesu poslovanja predstavljaju kadrovsku osnovu preduzeća i drugih organizacionih sistema. Zato se upravljanje ljudskim resursima u teoriji i u praksi, naziva i kadrovski menadžment. Pod ovim pojmom podrazumevaju se aktivnosti upravljanja ljudskim resursima i menadžeri koji te aktivnosti obavljaju. Pri tome aktivnosti upravljanja ljudskim resursima predstavljaju kadrovsku politiku čiji su nosioci top menadžeri kao i menadžeri poslovnih jedinica i funkcija uz pomoć kadrovske službe na čijem čelu je odgovarajući menadžer.

Osnovna uloga kadrovske menadžmenta jeste usaglašavanje broja i strukture ljudskih resursa sa planiranim obimom i strukturom poslovanja preduzeća. To predstavlja okosnicu ostvarivanja strategijskih ciljeva firme u celini i poslovnih jedinica u njenom sastavu. S druge strane, u nadležnosti operativnog menadžmenta su aktivnosti utvrđivanja potreba za radnicima, njihove obuke i usavršavanja, ocene rada, nagrađivanja, zaštita na radu i zamene radnika koji su napustili preduzeće (Stavrić, Spremo, 2019., str. 248).

Identifikacijom faktora radne snage stvaraju se pretpostavke za formulisanje mera usmerenih na otklanjanje nepovoljnih uticaja, tj. potenciranje pozitivnih dejstava na promene produktivnosti rada (Bandin, et al., 2000, str. 34). Kvalifikovanost radnika (sposobnosti, veštine, kreativnost, inovativnost) je značajan faktor produktivnosti. Po pravilu, veća kvalifikovanost uslovljava povećanje produktivnosti. Uticaj kvalifikovanosti radnika na povećanje produktivnosti se može odraziti neposredno i posredno. Kvalifikovanost radnika se neposredno odražava na produktivnosti na izvršnim ili proizvodnim radnim mestima u procesu proizvodnje. Povećanje kvalifikovanosti radnika po vrstama i stepenima, direktno utiče na povećanje produktivnosti kod neizmenjenih drugih uslova. Radno iskustvo je, takođe značajan faktor produktivnosti.

Motivisanost radnika za povećanje produktivnosti je veoma značajan faktor. Ona je prvenstveno zavisna. Nedostatak motivacije može biti poguban u procesu usluživanja zato što uspešni poslodavci sve više službenicima prepuštaju ovlašćenja i odgovornost. U skladu s tim, zahteva se unapređenje sistema priznanja i nagrada (Ljubojević, 2001, str. 275). Međuljudski odnosi predstavljaju faktor produktivnosti. Harmonični odnosi u preduzeću u kome su rešeni stambeni problemi, u kome se vodi dobra kadrovska politika i slično mogu pozitivno uticati na produktivnost.

Organizacija rada je značajan faktor produktivnosti jer utiče na vremensko trajanje rada. Njen uticaj se u praksi ispoljava preko uticaja na svaki radni zadatak, kao i preko uticaja na ceo radni kolektiv. U internacionalnim ugostiteljskim i hotelijerskim preduzećima moguće je navesti sledeće pokazatelje produktivnosti rada: (Avelini, 1998, str. 398)

1. brzina prijema i odjava gostiju u hotel (check-in/check-out),
2. broj rezervacija soba, kao i noćenje po satu rada svih zaposlenih,
3. iskorišćenje smeštajnih kapaciteta u procentima po satu rada,
4. broj otišlih gostiju u odnosu na sate rada na recepciji,
5. broj sati rada u prijemnom odeljenju,
6. broj noćenja u odnosu na broj sati rada na recepciji,
7. broj telefonskih poziva po satu,
8. rad operatora na centrali,
9. troškovi energije po satu rada održavanja,
10. broj sati rada administracije,
11. broj očišćenih soba po satu rada na održavanju soba (domaćinstvo),
12. prihod od soba po satu rada na recepciji i
13. broj prijema gostiju po satu rada na recepciji.

Korišćenjem tih standarda moguće je racionalisati rad u prijemnom odeljenju kao i utvrditi optimalni broj zaposlenih. Faktori ekonomičnosti su širi od faktora produktivnosti zbog toga što je ekonomičnost širi ekonomski

princip od produktivnosti. Osim troškova radne snage, za ekonomičnost su značajni još i sledeći faktori (Kisić, Perović, 1999., str. 187):

1. faktori vezani za utroške materijala i osnovnih sredstava (kapitala),
2. faktori vezani za nabavku materijala,
3. faktori vezani za osnovna sredstava (nekretnine, postrojenja i opremu)
i
4. faktori vezani za prodaju (realizaciju) gotovih proizvoda i usluga.

Složena i heterogena struktura hotelskog proizvoda uslovljava angažovanje kadrova različitih stručnih profila. Za osoblje u hotelu karakterističan je i veliki raspon u stepenu obrazovanja (Kosar, 2008., str. 36). Svaka organizacija se sastoji od ljudi koji obavljaju različite poslove i koji su koordinisani, kako bi doprinosili realizaciji organizacionih ciljeva. Način na koji je jedna organizacija organizovana zavisi od njenih planova, tj. strategija. Integralni deo strategije i njene operacionalizacije je i menadžment ljudskih resursa, bez obzira na to kako je formalno koncipiran u okviru postojeće ili buduće organizacione strukture. Savremena organizacija kreira svoju organizacionu strukturu pod uticajem brojnih faktora iz eksternog i internog okruženja.

S aspekta menadžmenta ljudskih resursa, svrha organizovanja je da svaki čovek u organizaciji dobije poseban i različit posao u odnosu na druge i da se obezbeđenjem koordinacije između ovih poslova omogući ostvarenje ciljeva organizacije. U svakoj organizaciji organizaciona struktura ukazuje na poziciju i položaj ne samo menadžera, nego i svakog zaposlenog. Međutim, organizaciona struktura ne pokazuje aktuelne obrasce komuniciranja u organizaciji, stvarne nivoe autoriteta i mogućnosti, obaveze i motivaciju koju nosi svaka pozicija. U tom smislu organizaciona struktura je bitna s aspekta menadžmenta ljudskih resursa jer ukazuje na: (Cerović, 2019, str. 261)

- poziciju svakog menadžera,
- nivo i relacije po pitanju odgovornosti,
- zaduženje menadžera po odeljenjima, službama, sektorima itd,
- sastav i strukturu odeljenja u organizaciji,
- celovit „lanac komandovanja”,
- sagledavanje mesta i pozicije svakog zaposlenog u konkretnoj organizaciji.

KADROVSKA FUNKCIJA MENADŽMENTA U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU

Funkcija kadrova u preduzeću pre svega obuhvata planiranje, organizovanje, odlučivanje i kontrolu operativnih kadrovskih zahvata. Ove funkcije

su najvažniji delovi poslovnih funkcija u preduzeću i ukupnih društveno - ekonomskih funkcija jer se pre svega svodi na ljude koji su nosioci razvoja. Operativni elementi kadrovske funkcije determinisani su u funkciji ili pripremi. Svi elementi obavljanja poslova kadrovske funkcije nalaze svoj zajednički izraz i svrhu u optimalnom i efikasnom rešavanju osnovnih organizacionih ciljeva u društvu.

Međutim, u praksi se susreću veoma različite tehnike, metodi i načela kadrovske funkcije jer su nasleđeni iz raznih sredina i sistema. Osim toga, kadrovska funkcija spada u red najmlađih funkcija i naučnih disciplina. Stoga i nema „standarda” u kadrovskoj funkciji. U modernom smislu reči, kadrovska funkcija (u organizacionom i naučnom pogledu) datira negde od kraja Drugog svetskog rata, tj. kada su narasli kadrovski problemi zaokupili pažnju naučnika i stručnjaka (Fillipo, 1996, str. 84).

ORGANIZACIJA SLUŽBE LJUDSKIH RESURSA U PREDUZEĆIMA

Da bi se kompanija mogla takmičiti mora imati makar jednu konkurentsku prednost i to više od ostalih kompanija. Danas većina kompanija ima pristup istim tehnologijama, tako da tehnologija sama po sebi nije dovoljna da izdvoji jednu kompaniju od ostalih. Sistem menadžmenta i zaposleni obično su faktor koji može da napravi razliku (Dessler, 2007, str. 10).

U modernoj organizaciji rada poseban značaj ima kadrovska funkcija, koja prelazi okvire jedne funkcije i postaje fundament budućeg strategijskog diferenciranja i pozicioniranja hotelskog preduzeća, sinergijom tehničko-tehnološkog i ljudskog potencijala do kontinuirane suštine kompetentnosti (Stefanović, Blagojević, 2009, str. 50) Zadatak kadrovske službe je da planira, selektuje, socijalizuje, predlaže raspored novih kadrova, da organizuje obrazovanje, obuku i trening kadrova, da izučava ponašanje pojedinaca i grupa i da informiše i usmerava zaposlene (Stefanović, Blagojević, 2009., str. 51). Osim toga, kadrovska služba treba da se pozabavi proučavanjem, izgradnjom i aplikacijom naučnih metoda organizacije rada i stimulisanjem kadrova. U skladu sa tim, predlaže se sljedeća organizacija kadrovske funkcije: (Stefanović, Blagojević, 2009., str. 124)

1. Hotelska preduzeća od 10 do 70 zaposlenih obavezno bi trebalo da imaju barem jednog kadrovika – stručnjaka za obavljanje kadrovskih poslova, koji je osposobljen i spreman da prihvati određene zadatke, da obavlja poslove kadrovske funkcije, da priprema i sprovodi odluke iz kadrovske politike.
2. U hotelskim preduzećima koja imaju od 71 do 200 zaposlenih, kao minimum trebalo bi da postoji, uslovno rečeno, referat za kadrove.

Broj i stručnost kadrova u ovom organizacionom delu zavisi od složenosti poslovanja i kadrovskih problema.

3. Hotelska preduzeća koja imaju između 200 i 400 zaposlenih kadrovsku funkciju organizuju u obliku odeljenja ravnopravnog ostalima u sklopu zajedničke službe. U pogledu broja i profila kadrova u odeljku i oblika saradnje vrede prethodne napomene, s tom razlikom što bi na čelu kadrovskog odeljenja trebalo da bude visokoobrazovani stručnjak.
4. Kadrovska služba se organizuje u hotelskim preduzećima od 400 do 1.000 zaposlenih, od referenata, referata i odeljenja. Ona, posebno u preduzećima sa preko 700 zaposlenih, zapošljava stručnjake svih profila, kako bi s aspekta stručnosti mogli samostalnije pripremiti kadrovske odluke, naravno uz odgovarajuću saradnju sa stručnim institucijama. Rukovodilac kadrovske službe trebalo bi da je stručnjak određenog smera šireg profila, odnosno da ima VSS i dopunsko obrazovanje iz kadrovske problematike.
5. Hotelska preduzeća sa preko 1.000 zaposlenih kadrovsku funkciju organizaciono postavljaju u obliku kadrovskog sektora. Sektor se sastoji od odeljka prema odgovarajućim kadrovskim funkcijama. Zapošljavaju stručnjake svih profila, a za rukovodioca kadrovskog sektora (službe) zahteva se visoka stručna sprema.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu predstavljenog, može se konstatovati da je još od kraja XX, tj. početka XXI veka postoje trendovi u turizmu i ugostiteljstvu koji značajno utiču na menadžment ljudskih resursa. Upravljanje resursima je jako složen proces jer je pre svega veoma odgovoran zadatak menadžmenta. Zato se posebno napominje da ljudski resursi jesu skup znanja, sposobnosti, motivacija, veština, odanosti i kreativnih mogućnosti sa kojima raspolaže jedno preduzeće ili organizacija. Savremeni menadžment u prvi plan stavlja ulogu i značaj zaposlenih i važnost psiholoških faktora kao što su sposobnosti, ciljevi, motivi i očekivanja za uspešno poslovanje preduzeća.

Upravljanje ljudskim resursima odnosi se na prakse i politike koje su potrebne da bi se izvršili menadžerski zadaci u vezi sa personalnim pitanjima, a naročito sa zapošljavanjem, obukom, procenom i nagrađivanjem zaposlenih u hotelskoj kompaniji i obezbeđivanjem bezbednog, etičkog, prihvatljivog i pravednog okruženja za njih. Upravljanje ljudskim potencijalima nerazdvojno ujedinjuje odluke koje imaju presudne i dugoročne efekte za poslovno ponašanje i uspešnost hotelskog preduzeća.

Zapravo, savremeno poslovanje hotelskih preduzeća podrazumeva ključnu ulogu ljudskih potencijala u oblikovanju i sprovođenju poslovne strate-

gije, ali i uticaj strategije na strategiju i programe upravljanja ljudskim potencijalima. Glavna karakteristika upravljanja ljudskim resursima je usmerenost na budućnost, obrazovanje i razvoj ljudi u skladu s budućim konkurentskim položajem organizacije i njezinim poslovnim potrebama uz eliminisanje slabosti, a što predstavlja stalno unapređivanje poslovanja i podržavanje ostvarivanja strategijskih ciljeva organizacije.

LITERATURA

1. Avelini, H. A. (1998). *Upravljanje poslovnim rezultatom*, Hotelijerski fakultet, Opatija.
2. Avlijaš, R. (2010). *Preduzetništvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
3. Bahtijarević, Š. F. (1999). *Menadžment ljudskih potencijala*, Golden marketing, Zagreb.
4. Bahtijarević, Š. F. (1998). *Informacijska tehnologija i upravljanje ljudskim potencijalima*, Slobodno preduzetništvo, Zagreb.
5. Bandin, T., Jakovčević, K., Komazec, Lj. (2000). *Ekonomika preduzeća I*, Savremena administracija, Beograd.
6. Bogičević B. (2003). *Menadžment ljudskih resursa*, Ekonomski fakultet, Beograd.
7. Cerović, S. (2019). *Upravljanje ljudskim resursima u hotelijerstvu*, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd.
8. Dessler, G. (2007). *Osnovi menadžmenta ljudskih resursa*, Data Status, Beograd.
9. Fillipo, E. B. (1996). *Principles of Personal Management*, New York.
10. Jovanović-Božinov, M., Kulić, Ž., Cvetkovski, T. (2004). *Menadžment ljudskih resursa*, Megatrend, Beograd.
11. Kisić, S., Perović, J. M. (1999). *Ekonomika preduzeća*, Savremena administracija, Beograd.
12. Kosar, Lj. (2008). *Hotelijerstvo*, Visoka hotelijerska škola strukovnih studija, Beograd.
13. Ljubojević, Č. (2001). *Menadžment i marketing usluga*, Želnid, Beograd.
14. Pržulj, Ž. (2002). *Menadžment ljudskih resursa*, Institut za razvoj malih i srednjih preduzeća, Beograd.
15. Stavrić, B., Spremo R. (2019). *Upravljanje poslovanjem preduzeća*, Univerzitet PIM, Banja Luka.
16. Stefanović, V., Blagojević, S. (2009). *Menadžment ljudskih resursa u turizmu*, Prirodno matematički fakultet, Novi Sad.
17. Stefanović, V., Vojnović, B., Urošević, S. (2012). *Menadžment ljudskih resursa - Savremene strategije i kontroverze – monografija*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
18. Vesić, D. (2006). *Menadžment ljudskih resursa – Savremeno upravljanje ljudskim kapitalom*, Beograd.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

336.6(082)

657.6(082)

НАУЧНИ скуп "Рачуноводство и ревизија у теорији и пракси"
(2023 ; Бања Лука)

Zbornik radova / Naučni skup "Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi", 26. мај 2023. godine = Conference proceedings / Scientific Conference "Accounting and audit in theory and practice" ; [urednik zbornika, editors in chief Zorana Agić]. - Banja Luka : Banja Luka College : Besjeda, 2023 ([S.l. : s.n.]). - 409 стр. : граф. прикази, табеле ; 23 cm. - (Zbornik radova, ISSN 2637-272X)

Радови на срп., слов. и мак. језику. - Текст ћир. и лат. - Тираж 200. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-99938-1-490-0 (Бесједа)

COBISS.RS-ID 138393857

Naučni skup

RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA U TEORIJI I PRAKSI

Banja Luka College

26.05.2023.

Organizatori:

- + Visoka škola "Banja Luka College", Banja Luka (Bosna i Hercegovina)
- + Fakulteta za ekonomiju in informatiko, Novo mesto (Slovenija)
- + Sveučilište / Univerzitet "Vitez", Vitez (Bosna i Hercegovina)
- + Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Vrnjačkoj Banji, Vrnjačka Banja (Srbija),
- + Akademija strukovnih studija Južna Srbija, Odsek za poslovne studije, Leskovac, Leskovac (Srbija)
- + Plekhanov Russian University of Economics, Moscow (Rusija)

Banja Luka College

2023

Miloša Obilića 30
78000 Banja Luka
Bosna i Hercegovina

tel: +387 51 433 010
mob: +387 65 281 381
fax: +387 51 433 815

e-mail: bhc@teol.net
www.bhc.edu.ba

ISBN 978-99938-1-490-0

9 789993 814900